

TURAN
UNIVERSITY

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

**«ТУРАН»
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**
Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА
«ТУРАН»
Научный журнал

№ 1 (93)
2022
Алматы

Собственник: учреждение
«Университет «Туран»

Выходит с января 1999 г.
один раз в квартал

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А. - ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (**председатель совета**)
2. Разакова Д.И. - проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран», к.э.н., PhD (**зам. председателя совета**)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Александрова А.Ю. - профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова (РФ), д.г.н.
5. Акимжанов Т.К. - директор Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
6. Арупов А.А. - директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
7. Аханов С.А. - почетный председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
8. Абдиев К.С. - директор Научно-исследовательского института информатизации образования университета «Туран», д.п.н., профессор университета «Туран»
9. Баишев Ж.Н. - председатель Суда Евразийского экономического союза, к.ю.н., профессор университета «Туран»
10. Гизе Р. - Университет прикладных наук Циттау-Герлиц (Германия), член университетского надзирательного совета Hochschulrat, д.э.н., профессор
11. Дан Джим - Государственный Пенсильванский университет (США), PhD, профессор
12. Джапаров Б.А. - генеральный директор Ассоциации пользователей научно-образовательной компьютерной сети Казахстана «КазРЕНА», д.т.н., профессор
13. Зоркальцев В.И. - Институт систем энергетики им. Л.А. Мелентьева СО РАН (РФ), д.т.н., профессор
14. Ержанов М.С. - сопредседатель Форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, д.э.н., профессор
15. Калимолдаев М.Н. - директор Института проблем информатики и управления МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
16. Козлов В.В. - профессор Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова (РФ), д.психол.н.
17. Мукамбаева Г.А. - Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, д.ю.н., профессор
18. Петров П.С. - Великотырновский университет (Болгария), PhD
19. Попков В.К. - профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ), д.ф.-м.н.
20. Тазабеков К.А. - президент Казахстанской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Алшанов Р.А. - **главный редактор**, ректор университета «Туран»
2. Разакова Д.И. - **зам. главного редактора**, проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран»
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран»
4. Тазабеков К.А. - первый проректор университета «Туран»
5. Тусупова Л.А. - проректор по академической деятельности, д.э.н., профессор университета «Туран»
6. Таяуова Г.Ж. - проректор по внешним связям и докторантуре, PhD
7. Акимжанов Т.К. - директор Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
8. Абдиев К.С. - директор Научно-исследовательского института информатизации образования университета «Туран»
9. Бычкова С.Ф. - депутат Мажилиса Парламента РК, д.ю.н., профессор университета «Туран»
10. Барышева С.К. - зав. кафедрой учета и аудита, к.э.н., доцент
11. Биктеубаева А.С. - декан экономического факультета, к.э.н.
12. Бузело А.С. - зав. кафедрой журналистики и переводческого дела, к.филол.н.
13. Вуколов В.Н. - директор Научно-исследовательского института туризма университета «Туран», д.п.н., профессор
14. Дадабаева Д.М. - зав. кафедрой мировой и национальной экономики, к.э.н.
15. Жаппар К.З. - **редактор**, руководитель редакционно-издательского отдела, к.ф.н., PhD
16. Ералина Э.М. - зав. кафедрой менеджмента, PhD
17. Ерубасева Г.К. - декан гуманитарно-юридического факультета, к.б.н.
18. Ескендинова Д.М. - зав. кафедрой информационных технологий, к.т.н.
19. Куандыкова Д.Р. - декан факультета «Цифровые технологии и искусство», к.т.н., доцент
20. Селезнева И.В. - зав. кафедрой финансов, д.э.н., профессор
21. Төлен Ж.М. - зав. кафедрой регионоведения и международных отношений, PhD
22. Турсумбаева А.М. - директор Отдела науки, PhD
23. Файзуллина Г.Ш. - зав. кафедрой туризма и сервиса, к.ист.н.
24. Чакеева К.С. - зав. кафедрой маркетинга и логистики, к.т.н.

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің
2008 ж. 22 шілдедегі № 9394-Ж куәлігі

Меншіктенуші: «Тұран»
Университеті» мекемесі

1999 ж. қаңтарынан бастап
тоқсанына бір рет шығады

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

1. Алшанов Р.А. - «Тұран» университетінің ректоры, э.ғ.д., профессор, Халықаралық инженерлік академияның академигі, ҚР Ұлттық инженерлік академияның вице-президенті, Қазақстанның экономикалық ғылымдар академиясының президенті
(кеңес төрағасы)
2. Разакова Д.И. - «Тұран» университетінің стратегиялық даму, ғылым және инновациялар жөніндегі проректоры, э.ғ.к., PhD **(кеңес төрағасының орынбасары)**
3. Алиев У.Ж. - «Тұран» корпорациясының вице-президенті, э.ғ.д., профессор
4. Александрова А.Ю. - М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің профессоры (РФ), г.ғ.д.
5. Акимжанов Т.К. - Құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, з.ғ.д., профессор
6. Арупов А.А. - Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институтының директоры, э.ғ.д., профессор, ХАА академигі
7. Аханов С.А. - Қазақстан қаржыгерлері қауымдастығы кеңесінің құрметті төрағасы, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
8. Абдиев К.С. - «Тұран» университетінің білім беруді ақпараттандыру ғылыми-зерттеу институтының директоры, п.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
9. Баишев Ж.Н. - Еуразиялық экономикалық одақ соты төрағасы, з.ғ.к., «Тұран» университетінің профессоры
10. Гизе Р. - Циттау-Герлицт қолданбалы ғылымдар институты (Германия), Hochschulrat университеттік қадағалау кеңесінің мүшесі, э.ғ.д., профессор
11. Дан Джим - Пенсильвания мемлекеттік университеті (АҚШ), PhD, профессор
12. Джапаров Б.А. - «КазРЕНА» Қазақстанның ғылыми-білім беру компьютерлік желісін пайдаланушылар қауымдастығының бас директоры, т.ғ.д., профессор
13. Зоркальцев В.И. - Л.А. Мелентьев атындағы энергетикалық жүйе институты СБ РФА (РФ), т.ғ.д., профессор
14. Ержанов М.С. - Орталық Азия елдері бухгалтерлері мен аудиторлары форумының қосарлас төрағасы, э.ғ.д., профессор
15. Калимолдаев М.Н. - ҚР БҒМ информатика және басқару мәселелері институтының директоры, ф.-м.ғ.д., профессор
16. Козлов В.В. - П.Г. Демидов атындағы Ярославль мемлекеттік университетінің профессоры (РФ), психол.ғ.к.
17. Мукамбаева Г.А. - Ж. Баласағұн атындағы Қырғыз ұлттық университеті, з.ғ.д., профессор
18. Петров П.С. - Великотырнов университеті (Болгария), PhD
19. Попков В.К. - Новосибирск мемлекеттік техникалық университетінің желілік ақпараттық технологиялар кафедрасының профессоры (РФ), ф.-м.ғ.д.
20. Тазабеков К.А. - Қазақстан маркетинг қауымдастығының президенті, «Тұран» университетінің профессоры

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

1. Алшанов Р.А. - **бас редактор**, «Тұран» университетінің ректоры
2. Разакова Д.И. - **бас редактордың орынбасары**, «Тұран» университетінің стратегиялық даму, ғылым және инновациялар жөніндегі проректоры
3. Алиев У.Ж. - «Тұран» корпорациясының вице-президенті
4. Тазабеков К.А. - «Тұран» университетінің бірінші проректоры
5. Тусупова Л.А. - академиялық қызмет жөніндегі проректор, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
6. Таяуова Г.Ж. - сыртқы байланыс және докторантура жөніндегі проректор, PhD
7. Акимжанов Т.К. - құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, з.ғ.д., профессор
8. Абдиев К.С. - «Тұран» университетінің білім беруді ақпараттандыру ғылыми-зерттеу институтының директоры
9. Бычкова С.Ф. - ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты, з.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
10. Барышева С.К. - есеп және аудит кафедрасының меңг., э.ғ.к., доцент
11. Биктеубаева А.С. - экономика факультетінің деканы, э.ғ.к.
12. Бузело А.С. - журналистика және аударма ісі кафедрасының меңг., филол.ғ.к.
13. Вуколов В.Н. - «Тұран» университетінің Туризм ғылыми-зерттеу институтының директоры, п.ғ.д., профессор
14. Дадабаева Д.М. - әлемдік және ұлттық экономика кафедрасының меңг., э.ғ.к.
15. Жаппар К.З. - **редактор**, редакциялық-баспа бөлімінің басшысы, ф.ғ.к., PhD
16. Ералина Э.М. - менеджмент кафедрасының меңг., PhD
17. Ерубасева Г.К. - гуманитарлық-заң факультетінің деканы, б.ғ.к.
18. Ескендірова Д.М. - ақпараттық технологиялар кафедрасының меңгерушісі, т.ғ.к.
19. Куандықова Д.Р. - «Сандық технологиялар және өнер» факультетінің деканы, т.ғ.к., доцент
20. Селезнёва И.В. - қаржы кафедрасының меңг., э.ғ.д., профессор
21. Төлен Ж.М. - аймақтану және халықаралық қатынастар кафедрасының меңг., PhD
22. Турсумбаева А.М. - Ғылым бөлімінің директоры, PhD
23. Файзуллина Г.Ш. - туризм және сервис кафедрасының меңг., тар.ғ.к.
24. Чакеева К.С. - маркетинг және логистика кафедрасының меңг., т.ғ.к.

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

Certificate № 9394-Zh from July 22, 2008
Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information and Archives

Owner: Establishment
Turan University

Issued from January 1999
once in quarter

SCIENTIFIC AND EDITORIAL BOARD

1. **Alshanov R.A.** - rector of Turan University, doctor of economic sciences, professor, academician of the International Engineering Academy, vice-president of the National Engineering Academy of the Republic of Kazakhstan, president of the Academy of Economic Sciences of Kazakhstan (**chairman**)
2. **Razakova D.I.** - vice-rector for Strategic Development, Science and Innovation of Turan University, candidate of economic sciences, PhD (**chairman deputy**)
3. **Aliev U.Z.** - vice-president of Turan Corporation, doctor of economic sciences, professor
4. **Alexandrova A.U.** - professor of Lomonosov Moscow State University (Russia), doctor of geographical sciences
5. **Akimzhanov T.K.** - director of the Research Institute of Law, doctor of judicial sciences, professor
6. **Arupov A.A.** - director of the Institute of World Economy and International Relations, doctor of economic sciences, professor, Academician of the MAI
7. **Akhanov S.A.** - honorary chairman of the Council of the Association of Financiers of Kazakhstan, doctor of economic sciences, professor of Turan University
8. **Abdiyev K.S.** - director of the Research Institute of Informatization of Education of Turan University, doctor of pedagogical sciences, professor of Turan University
9. **Baishev Zh.N.** - chairman of the Court of the Eurasian Economic Union, candidate of judicial sciences, professor of Turan University
10. **Gize R.** - University of Applied Sciences Zittau-Gerlitz (Germany), Member of the University Supervisory Board Hochschulrat, doctor of economic sciences, professor
11. **Dan Jim** - State University of Pennsylvania (USA), PhD, professor
12. **Dzhapparov B.A.** - general director of the Association of Users of the scientific and educational computer network of Kazakhstan "KazRENA", doctor of technical sciences, professor
13. **Zorkaltsev V.I.** - Melentev Energy Systems Institute SB RAS (Russia), doctor of technical sciences, professor
14. **Yerzhanov M.S.** - co-chairman of the Forum of Accountants and Auditors of Central Asia, doctor of economic sciences, professor
15. **Kalimoldaev M.N.** - director of the Institute of Problems of Informatics and Management of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, doctor of physical and mathematical sciences, professor
16. **Kozlov V.V.** - professor of Demidov Yaroslavl State University (Russia), doctor of psychological sciences
17. **Mukambaeva G.A.** - Balasagyn Kyrgyz National University, doctor of judicial sciences, professor
18. **Petrov P.S.** - Velikotyrnovsky University (Bulgaria), PhD
19. **Popkov V.K.** - professor of the department of Network Information Technologies of the Novosibirsk State Technical University (Russia), doctor of physical and mathematical sciences
20. **Tazabekov K.A.** - president of the Kazakhstan Association of Marketing, professor of Turan University

EDITORIAL BOARD

1. **Alshanov R.A.** - **editor-in-chief**, rector of Turan University
2. **Razakova D.I.** - **deputy of the editor-in-chief**, vice-rector for Strategic Development, Science and Innovation of Turan University
3. **Aliev U.Z.** - vice-president of Turan Corporation
4. **Tazabekov K.A.** - first vice-rector of Turan University
5. **Tussupova L.A.** - vice-rector for academic affairs, doctor of economic sciences, professor of Turan University
6. **Tuyaova G.Zh.** - vice-rector for external affairs and doctoral studies, PhD
7. **Akimzhanov T.K.** - director of the Research Institute of Law, doctor of judicial sciences, professor
8. **Abdiyev K.S.** - director of the Research Institute of Informatization of Education of Turan University
9. **Bychkova S.F.** - deputy of the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, doctor of judicial sciences, professor of Turan University
10. **Barysheva S.K.** - head of the department of accounting and audit, candidate of economic sciences, associate professor.
11. **Bikteubaeva A.S.** - dean of the faculty of economics, candidate of economic sciences
12. **Buzelo A.S.** - head of the department of journalism and translation, candidate of philological sciences.
13. **Vukolov V.N.** - director of the Research Institute of Tourism of Turan University, doctor of pedagogical sciences, professor
14. **Dadabaeva D.M.** - head of the department of world and national economy, candidate of economic sciences.
15. **Zhappar K.Z.** - **editor**, head of the editorial and publishing department, candidate of philological sciences, PhD
16. **Yeralina E.M.** - head of the department of management, PhD
17. **Yerubaeva G.K.** - dean of the faculty of humanities and law, candidate of biological sciences
18. **Yeskendirowa D.M.** - head of the department of information technology, candidate of technical sciences
19. **Kuandykova D.R.** - dean of the faculty "Digital technologies and art", candidate of technical sciences, associate professor.
20. **Selezneva I.V.** - head of the department of finance, doctor of economic sciences, professor
21. **Tolen Zh. M.** - head of the department of regional studies and international relations, PhD
22. **Turumbaeva A.M.** - head of the department of Science, PhD
23. **Faizullina G.Sh.** - head of the department of Tourism and Service, c.h.s.
24. **Chakeeva K.S.** - head of the department of marketing and logistics, candidate of technical sciences

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2022

В НОМЕРЕ

1 ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

<i>Аманбаева А.А., Толымгожинова М.К., Азылканова С.А., Альфонс Денес Энтони</i> Зарубежный опыт управления инновационными процессами в перерабатывающей промышленности	11
<i>Талимова Л.А., Таубаев А.А., Кернебаев А.С., Джакупова Д.Е.</i> Условия и предпосылки развития сетевых форм инновационного предпринимательства в Казахстане.....	20
<i>Аубакирова Г.М., Исатаева Ф.М.</i> Оценка инновационного развития транзитных экономик: пример Казахстана.....	28
<i>Дабылтаева Н.Е., Нуртаева А.</i> Состояние и перспективы развития сельскохозяйственной кооперации Казахстана.....	36
<i>Жанбырбаева А.Н., Аманиязова Г.Д., Естурлиева А.Ы., Ажигужаева А.</i> Механизм стимулирования регулирования жилищного строительства в Республике Казахстан.....	42
<i>Бактымбет С.С., Оспанов М.Ж., Бакирбекова А.М., Бактымбет Э.С.</i> Повышение конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации.....	51
<i>Тымбаева Ж.М., Кажмуратова А.К., Ниеталина Г.К., Танкова Э.</i> Бирюзовые компании как эффективная форма организации в условиях турбулентности мировой экономики.....	58
<i>Мауленов А.О.</i> Анализ источников формирования активов национального фонда Казахстана и оценка его эффективности.....	65
<i>Тлеубердиева С.С., Алысбаева А.К., Ажмухамедова А.А., Кудабаетова Л.А.</i> Теоретические основы управления капиталом в организации и пути совершенствования.....	73
<i>Сабирова Р.К., Хасенова К.К., Зинуллина А.И., Сапарова А.Н.</i> Социальная защита молодежи в условиях COVID-19.....	82
<i>Саурукова А.К., Денисова О.К., Кабдулиарипова А.М.</i> Оценка уровня жизни населения регионов Республики Казахстан	92
<i>Изекенова А.К., Рахматуллина А.Т., Изекенова А.К., Толегенова А.С.</i> Нужна ли гендерно ориентированная политика занятости для пожилых людей?	103
<i>Доскеева Г.Ж., Байталасова К.А., Абишева А.Е.</i> Оценка системы государственного регулирования процессов занятости населения в Казахстане.....	112
<i>Демесинова А.А., Айдарова А.Б., Апсенбетова Г.Т.</i> Современная маркетинговая концепция управления альтернативной энергетикой	119
<i>Тулеубаева М.К., Рахимбаева Р.М., Баймуханова М.Т., Макенова Г.У.</i> Влияние пандемии на лучшие бренды мира	129
<i>Нурмухаметов Н.Н., Ауезова К.Т., Барлыков Е.К.</i> Стратегия управления предприятием машиностроительной отрасли на примере АО «Востокмашзавод»	138
<i>Кобенова А.Р., Файзуллина С.А., Канабекова М.А.</i> Особенности учета биологических активов в бухгалтерском учете.....	148
<i>Блялова А.К., Нозгайбаева Л.К., Шоханова И.Ш., Жунисбекова Г.Е.</i> Пути повышения эффективности деятельности персонала на предприятии.....	155

2 ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Абдунурова А.А., Разакова Д.И., Давлетова М.Т.

Глобальный портрет современного туриста: тревел-тренды в маркетинге 166

Баекеев Е.Т., Каленова С.А., Сейтимова А.А., Бейсембинова А.С.

Анализ факторов успеха в государственно-частных партнерствах в сфере туризма 174

3 ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

Картов А.Е., Жолдыбаев Е.С.

Особенности работы проектного офиса Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан 182

Айнақұл Н.А., Нурымова С.К., Бекназарова А.Т.

Формирование и развитие инновационной экосистемы 192

Медуханова Л.А., Сериева Ж.А., Сарыбаев М.С.

История и предпосылки экономической интеграции стран Центральной Азии 200

Омарханова Ә.С. Риск-менеджмент в системе государственного управления 210

Солдатенко Т.А., Есимжанова С.Р., Герасимчук Н.А.

Панель КРІ для задач Customer Intelligence: применение и значение для бизнеса 219

Аймагамбетов Е.Б., Тажбаева А.М.

Нестандартные формы занятости населения: мировой опыт, проблемы и перспективы 227

Мышбаева З.Т., Сокира Т.С. Организационно-экономический механизм

государственного регулирования занятости лиц с особыми потребностями 238

Айтжанова Д.Н. Основные научные подходы к пониманию сущности

и экономической роли молодежного предпринимательства 250

Маленко К.В., Курманалина А.А., Семенухин В.В.

Электронный маркетинг и электронная коммерция в Казахстане:

анализ состояния, особенности и тенденции развития 259

4 ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Бордияну И.В., Сарсембаева Г.Ж., Мамбетказиев А.Е.

Проблемы и перспективы развития цифровизации в сфере образования и науки в университетах нового поколения 268

Еримпашева А.Т., Таракбаева Р.Е., Закирова А.А., Койлыбаева М.Т.

Перспективы дистанционного обучения в казахстанских вузах в условиях активной цифровизации вследствие пандемии COVID-19 276

Уразова Б.А., Ким А.А., Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б.

Образовательное несоответствие и рынок труда в Республике Казахстан 284

Аширбекова Д.А., Нурмуханова Г.Ж.

Финансирование высшего образования в контексте новых вызовов 297

Дюсембинова Ж.С., Паримбекова Л.З., Бейсенгалиев Б.Т., Ли Чон Ку

Мировая практика применения стратегического управления взаимодействием субъектов рынка образовательных услуг 306

Шақуал Ш.Ш., Закирова Д.И.

Проблемы материального стимулирования труда преподавателей вузов 315

Ибадильдин Н.А., Артықбаева А.Е.

Развитие образовательных программ прикладного бакалавриата как подход к решению вопроса занятости молодежи (NEET) 322

Таменова С.С., Секербаева А.М.

Исследование предпринимательских намерений казахстанских студентов 331

НӨМІРДЕ

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

<i>Аманбаева А.А., Толымгожинова М.К., Азылканова С.А., Альфонс Денес Энтони</i> Қайта өңдеу өнеркәсібіндегі инновациялық процестерді басқарудың шетелдік тәжірибесі.....	11
<i>Талимова Л.А., Таубаев А.А., Кернебаев А.С., Джакупова Д.Е.</i> Қазақстанда инновациялық кәсіпкерліктің желілік нысандарын дамытудың шарттары мен алғышарттары.....	20
<i>Аубакирова Г.М., Исатаева Ф.М.</i> Транзиттік экономикалардың инновациялық дамуын бағалау: Қазақстанның мысалы.....	28
<i>Дабылтаева Н.Е., Нуртаева А.</i> Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперациясының жағдайы және даму перспективалары.....	36
<i>Жанбырбаева А.Н., Аманиязова Г.Д., Естурлиева А.Ы., Ажигужаева А.</i> Қазақстан Республикасында тұрғын үй құрылысын реттеуді ынталандыру тетігі.....	42
<i>Бақтымбет С.С., Оспанов М.Ж., Бакирбекова А.М., Бақтымбет Ә.С.</i> Жаһандану жағдайында ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру.....	51
<i>Тымбаева Ж.М., Қажмуратова А.К., Ниеталина Г.К., Танкова Э.</i> Фирузалық компаниялар әлемдік экономиканың турбуленциясы жағдайындағы ұйымдастырудың тиімді формасы ретінде.....	58
<i>Мауленов А.О.</i> Қазақстан ұлттық қорының активтерін қалыптастыру көздерін талдау және оның тиімділігін бағалау.....	65
<i>Тлеубердиева С.С., Алпысбаева А.К., Ажмухамедова А.А., Қудабаева Л.А.</i> Ұйымдағы капиталды басқарудың теориялық негіздері және жетілдіру жолдары.....	73
<i>Сабирова Р.К., Хасенова К.К., Зинуллина А.И., Сапарова А.Н.</i> COVID–19 жағдайында жастарды әлеуметтік қорғау.....	82
<i>Саурукова А.К., Денисова О.К., Кабдулшарипова А.М.</i> Қазақстан Республикасы өңірлері халқының өмір сүру деңгейін бағалау.....	92
<i>Изекенова А.К., Рахматуллина А.Т., Изекенова А.К., Толегенова А.С.</i> Егде жастағы адамдарға гендерлік бағдарланған жұмыспен қамту саясаты қажет пе?.....	103
<i>Доскеева Г.Ж., Байталасова К.А., Абишева А.Е.</i> Қазақстандағы халықты жұмыспен қамту үрдістерін мемлекеттік реттеу жүйесін бағалау.....	112
<i>Демесинова А.А., Айдарова А.Б., Апсенбетова Г.Т.</i> Балама энергетиканы басқарудың манауи маркетингтік тұжырымдамасы.....	119
<i>Түлеубаева М.К., Рахимбаева Р.М., Баймуханова М.Т., Макенова Г.У.</i> Пандемияның әлемдегі үздік брендтерге әсері.....	129
<i>Нурмухаметов Н.Н., Ауезова К.Т., Барлықов Е.К.</i> «Востокмашзауыты» АҚ мысалында машина жасау саласы кәсіпорнын басқару стратегиясы.....	138
<i>Кобенова А.Р., Файзуллина С.А., Канабекова М.А.</i> Бухгалтерлік есепте биологиялық активтерді есепке алу ерекшеліктері.....	148
<i>Блялова А.К., Ногайбаева Л.К., Шоханова И.Ш., Жунисбекова Г.Е.</i> Кәсіпорында персоналдың қызмет ету тиімділігін арттыру жолдары.....	155

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Абдунурова А.А., Разакова Д.И., Дәулетова М.Т.

Қазіргі заманғы туристің жаһандық портреті: маркетингтегі саяхат трендтері 166

Баекеев Е.Т., Каленова С.А., Сейтимова А.А., Бейсембинова А.С.

Туризм саласындағы мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің табыс факторларын талдау 174

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ

Қартов Ә.Е., Жолдыбаев Е.С.

Қазақстан республикасы цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің жобалық кеңсесі жұмысының ерекшеліктері 182

Айнақұл Н.А., Нұрымова С.К., Бекназарова А.Т.

Инновациялық экожүйені қалыптастыру және дамыту 192

Медуханова Л.А., Сериева Ж.А., Сарыбаев М.С.

Орталық Азия елдерінің экономикалық интеграциясының тарихы мен алғышарттары 200

Омарханова Ә.С. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі тәуекел-менеджмент 210

Солдатенко Т.А., Есимжанова С.Р., Герасимчук Н.А.

Customer Intelligence тапсырмаларына арналған КРІ панелі: қолданылуы мен бизнес үшін маңыздылығы 219

Аймағамбетов Е.Б., Тәжбаева А.М.

Халықты жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандары: әлемдік тәжірибе, мәселелер мен перспективалар 227

Мышбаева З.Т., Сокира Т.С.

Ерекше қажеттіліктері бар адамдарды жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмі 238

Айтжанова Д.Н. Жастар кәсіпкерлігінің мәні мен экономикалық

рөлін түсінудің негізгі ғылыми тәсілдері 250

Маленко К.В., Құрманалина А.А., Семенихин В.В.

Қазақстандағы электрондық маркетинг және электрондық коммерция: жағдайды талдау, ерекшеліктері және даму тенденциялары 259

4 БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Бордияну И.В., Сарсембаева Г.Ж., Мамбетказиев А.Е.

Жаңа буын университеттеріндегі білім және ғылым саласында цифрландыруды дамытудың мәселелері және даму келешегі 268

Еримпашева А.Т., Тарақбаева Р.Е., Закирова А.А., Койлыбаева М.Т.

COVID–19 пандемиясына байланысты белсенді цифрландыру жағдайында қазақстандық жоғары оқу орындарында қашықтықтан оқытудың келешегі 276

Уразова Б.А., Ким А.А., Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б.

Қазақстан Республикасындағы білім беру сәйкессіздігі және еңбек нарығы 284

Аширбекова Д.А., Нурмуханова Г.Ж.

Жаңа міндеттер жағдайында жоғары білім беруді қаржыландыру 297

Дюсембинова Ж.С., Паримбекова Л.З., Бейсенғалиев Б.Т., Ли Чон Ку

Білім беру қызметтері нарығы субъектілерінің өзара іс-қимылын стратегиялық басқаруды қолданудың әлемдік тәжірибесі 306

Шақуал Ш.Ш., Закирова Д.И.

ЖОО оқытушыларының еңбегін материалдық ынталандыру мәселелері 315

Ибадильдин Н.А., Артықбаева А.Е.

Қолданбалы бакалавриаттың білім беру бағдарламаларын жастарды жұмыспен қамту мәселесін шешудегі тәсіл ретінде дамыту (NEET) 322

Таменова С.С., Секербаева А.М.

Қазақстандық студенттердің кәсіпкерлік ниетін зерттеу 331

IN THE ISSUE

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

Amanbayeva A.A., Tolymgozhinova M.K., Azylkanova S.A., Antoni Alfonz Denes Foreign experience in managing innovative processes in the manufacturing industry	11
Talimova L.A., Taubayev A.A., Kernebaev A.S., Jakupova D.Y. Conditions and prerequisites for the development of network forms of innovative entrepreneurship in Kazakhstan.....	20
Aubakirova G.M., Isataeva F.M. Evaluation of innovative development of transit economies: the example of Kazakhstan	28
Dabyltayeva N.E., Nurtayeva A. State and prospects of agricultural cooperation development in Kazakhstan	36
Zhanbyrbayeva A.N., Amaniyazova G.D., Yesturliyeva A.I., Azhigueva A. Mechanism for regulation of housing construction in the republic of Kazakhstan	42
Baktymbet S.S., Ospanov M.Z., Bakirbekova A.M., Baktymbet A.S. Increasing the competitiveness of the national economy in the conditions of globalization	51
Tymbayeva Zh.M., Kazhmuratova A.K., Niyetalina G.K., Tankova E. Teal companies as an effective form of organization in conditions of turbulence of the world economy	58
Maulenov A.O. Analysis of sources of assets of the national fund of Kazakhstan and assessment of its efficiency	65
Tleuberdiyeva S.S., Alpysbayeva A.K., Azhmukhamedova A.A., Kudabayeva L.A. Theoretical bases and ways to improve capital management in the organization	73
Sabirova R.K., Khassenova K.K., Zinullina A.I., Saparova A.N. Social protection of youth in the conditions of COVID–19	82
Saurukova A.K., Denisova O.K., Kabdulsharipova A.M. Assessment of the living standard of the population of the Kazakhstan regions	92
Izekenova A.K., Rakhmatullina A.T., Izekenova A.K., Tolegenova A.S. Is there any need for gender oriented employment policy for the elderly?	103
Doskeyeva G.Zh., Baitalassova K.A., Abisheva A.Y. Assessment of the state regulation system of employment processes in Kazakhstan	112
Demessinova A.A., Aidarova A.B., Apsenbetova G.T. Modern marketing concept of alternative energy management	119
Tuleubayeva M.K., Rakhimbayeva R.M., Baimukhanova M.T., Makenova G.U. Impact of the pandemic on the world's best brands	129
Nurmukhametov N.N., Auyezova K.T., Barlykov Y.K. Management strategy of the machine-building industry enterprise on the example of JSC “Vostokmashzavod”	138
Kobanova A.R., Faizullina S.A., Kanabekova M.A. Features of biological assets accounting.....	148
Blyalova A.K., Nogaiabayeva L.K., Shokhanova I.Sh., Zhunisbekova G.E. Ways to improve the efficiency of personnel at the enterprise	155

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

Abdunurova A.A., Razakova D.I., Davletova M.T. Global portrait of a modern tourist: travel trends in marketing	166
Bayekejev Y.T., Kalenova S.A., Seitimova A.A., Beyseminova A.S. Analysis of success factors in public-private partnership in tourism	174

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

Kartov A.Ye., Zholdybayev Ye.S. Features of the project office work of the Ministry of digital development, innovations and aerospace industry of the Republic of Kazakhstan.....	182
Ainakul N.A., Nuryanova S.K., Beknazarova A.T. Formation and development of innovative ecosystem.....	192
Medukhanova L.A., Serieva Zh.A., Sarybayev M.S. History and prerequisites for economic integration of Central Asian countries.....	200
Omarkhanova A.S. Risk management in the system of state management	210
Soldatenko T.A., Yessimzhanova S.R., Gerasimchuk N.A. KPI dashboard for Customer Intelligence tasks: application and significance for business	219
Aimagambetov Ye.B., Tazhibaeva A.M. Non-standard forms of employment: world experience, problems and prospects.....	227
Myshbayeva Z.T., Sokira T.S. Organizational and economic mechanism of state regulation of employment of persons with special needs.....	238
Aitzhanova D.N. Main specific approaches to understanding the essence and economic role of youth entrepreneurship.....	250
Malenko K.V., Kurmanalina A.A., Semenikhin V.V. Electronic marketing and electronic commerce in Kazakhstan: analysis of the state, features and development trends	259

4 EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

Bordiyanu I.V., Sarsembayeva G.Zh., Mambetkazyev A.E. Problems and prospects for the development of digitalization in the sphere of education and science in the universities of new generation	268
Yerimpasheva A.T., Tarakbaeva R.E., Zakirova A.A., Koilybaeva M.T. Prospects for distance learning in Kazakhstani universities in the context of active digitalization due to the COVID-19 pandemic.....	276
Urazova B.A., Kim A.A., Kurmanova G.K., Sukhanberdina B.B. Educational mismatch and the labor market in Kazakhstan	284
Ashirbekova D.A., Nurmukhanova G.Z. Financing high education in the context of new challenges	297
Dyuseminova Zh.S., Parimbekova L.Z., Beysengaliyev B.T., Tchon Li Ku World practice of applying strategic management in cooperation with market subjects of educational services	306
Shakual Sh.Sh., Zakirova D.I. Problems of material incentives for the labor of university teachers	315
Ibadildin N.A., Artykbaeva Ye. Development of “applied bachelor” programs as an approach to solving the issue of youth employment (NEET)	322
Tamenova S.S., Sekerbayeva A.M. Study of Kazakhstani students’ entrepreneurial intentions	331

ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

IRSTI 06.81.23
UDC 338.012

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-11-19>

A.A. AMANBAYEVA,*¹
PhD.

*e-mail: asema.31.1983@mail.ru

M.K. TOLYMGOZHINOVA,²
c.e.s.

e-mail: maigylt@mail.ru

S.A. AZYLKANOVA,³
c.e.s.

e-mail: azsaule@mail.ru

ANTONI ALFONZ DENES,⁴

Vice President of the European
Logistics Association, professor.

e-mail: aantoni@t-online.hu

¹Kazakh Humanitarian Juridical Innovative
University, Kazakhstan, Semey

²Shakarim University, Kazakhstan, Semey

³L.N. Gumilyov Eurasian National
University, Kazakhstan, Nur-Sultan

⁴Budapest Metropolitan University, Hungary, Budapest

**FOREIGN EXPERIENCE IN MANAGING INNOVATIVE
PROCESSES IN THE MANUFACTURING INDUSTRY**

Abstract

The article deals with the issues of stimulating the innovative activity of enterprises. The purpose of the study is to develop new recommendations based on the analysis of foreign experience in stimulating the innovative activity of the manufacturing industry. Considering that the manufacturing industry is the main source of innovative development, it is necessary to increase the amount of state support for enterprises in the form of subsidies, which will increase production efficiency and balance the economic conditions of the Customs Union. In the current situation, the priorities in the innovative sphere is various forms and methods of attracting investments in the industry, which will improve the investment climate: financial (direct financing, lending to investment projects, guarantees of investment lending, subsidizing interest rates for the bank, investment loans); tax (reduction of the tax burden, investment tax incentives), organizational and legal (legal basis for investment activities, the creation of leasing funds, mutual insurance companies, development institutions). In the manufacturing sector, it is now necessary to look for forms of interaction and cooperation between the state and society. International experience in this area reflects various forms of interaction between the state and business in the implementation of large socially significant investment programs and projects. In world practice, one of the most widespread and effective forms of partnership between the state and business is concession agreements in conditions of fair distribution of risks, benefits and costs, rights and obligations determined in accordance with the contract.

Key words: innovation process, management, processing, manufacturing industry, technology, manufacturing enterprise, technological innovation.

Introduction

Currently, special attention is paid to the branches of production, which increases the stability and export potential of the national economy. After all, the problem of domestic products should be a priority. Also, the creation of fundamentally new energy-efficient, environmentally friendly technologies that ensure the production of high-quality products and deep integrated waste-free processing of agricultural raw materials, equipping them with modern technology, requires a cardinal modernization of processing enterprises.

Nevertheless, the results of significant barriers, limiting various factors of the Domestic manufacturing industry and the production and economic potential of enterprises in the field of processing cannot provide solutions to such large-scale tasks at the present stage of developed market relations. Moreover, there is a long-term underestimation of the scientific and innovation sphere in the agro-industrial complex, which leads to stagnation of the development of science and technology, a decrease in the prestige of agricultural science and the pace of scientific and technological progress in the agro-industrial complex in Kazakhstan. This, of course, hinders the processes of economic improvement of financially insolvent processing enterprises of the agro-industrial complex of the Southern region of the republic. Such negative conditions convincingly indicate that the industry requires the introduction of new progressive technologies, the best practices of the countries of the world at processing enterprises and innovative solutions. In addition, the lack of funds for technical transformations leads to a decrease in the stimulating nature of the innovative activity of production.

Literature review

Many scientists-economists as Sh. K. Kopeshev, T. Espolov, A. Satybaldin, I. Umbetov, etc. were engaged in the development of the cotton industry in Kazakhstan. These scientists have given very important recommendations on the development of cotton growing in the country, and issues related to the development of cotton growing have been studied quite widely. Nevertheless, in the survey conducted in the dissertation work at cotton processing enterprises, the issues of financial and organizational support of enterprises from the government related to the management of the innovation process within the organization, measures to activate innovation processes have not yet been resolved. If so, these issues require further study.

Materials and methodology

The research used general scientific and special research methods: dialectical method of cognition, induction and deduction, scientific abstraction, system analysis, system of indicators and methods of evaluation, causal and comparative methods, static-economic method.

In modern conditions, the dynamics scale and stability of innovative development, characterized by global competition in the market, have become a decisive factor in ensuring the economic, technological and environmental security of the country, increasing the competitiveness of the economy [1].

Such economic development is of particular importance for Kazakhstan. After all, only such development presupposes the accelerated creation of the technological base of manufacturing industries in modern production, development of competitive types of products in it, ensuring sustainable socio-economic development [2]. In addition, it is obvious that most of the industrialized countries rely on innovative development.

Today, the countries of North America are the most powerful world region in economic relations, which produces about 40% of the world's processing industry products. Despite the increase in maximum production volumes and the constant decline in the share of people employed in the national economy, the main sector of the economy is the processing industry in the United States of this country. There are constant changes in the production structure of processing industries, reflecting the geographical location of industrial production, the share of industries that determine scientific and technological progress is growing. The experimentally massive growth rates of its suburbanization are an important feature of the location of the processing industry in the USA, the grouping of industrial productions from the central part of the urban association to the periphery. As a result, industrial production is

significantly reduced from the central part of a large urban association not only comparatively, but also in significant volumes (New York, Chicago, Detroit, etc.) [3].

Today, the issues are open for scientific research in various branches of science of innovation development in agriculture: economics, ecology, nature management, intellectual property. These problems are studied by a significant part of scientists from different countries of the world. The results of the study allow us to obtain comprehensive information about the features of innovation management at agricultural enterprises that produce a different range of products. The organizational experience of innovation activity described in scientific papers determines the guidelines for improving its implementation. However, the authors often pay insufficient attention to the issues of reducing risks in the production of agricultural products through the introduction of innovative solutions, improving the technical and technological support of production in these studies.

In recent years, they have been strengthening their directions and (as is known (Sustainable development) they receive an analysis of the concept of balanced development as an innovative strategy for long-term development in the agricultural sector. This concept is a general doctrine of the need to combine their needs in a safe and proper environment and establish a balance between protecting the interests of future generations and meeting current needs.

It is the theory of balanced development that has led to the implementation of a new type of innovation for agricultural enterprises, the essence of which can be called innovative agrotechnology. However, most entrepreneurs are in no hurry to introduce innovative agricultural technologies, stimulate their activities on the principle of balanced development and put them at a disadvantage compared to competitors using the latest products. Therefore, firstly, the production of a balanced development principle focused on innovative agricultural technologies requires new equipment and processes, and consumers, in turn, do not want to overpay for agricultural producers' products covering the losses incurred. Thirdly, the innovation process in agriculture is characterized by a long-term analysis and determination of the quality of updates, especially when introducing breeding of animal breeds and plant varieties in comparison with other industries. Therefore, many managers today have a very high level of risk, explaining how we direct balanced innovative development to ensure that the business comes out with goals [4].

The research conducted at that time on the results of the introduction of innovative agricultural technologies with thirty largest agricultural corporations from around the world shows that innovation is an inevitable engine of organizational and technological development, ultimately recouping all the money spent on the introduction and analysis of new technologies. Finally, the creation of a new production facility, improvement of working conditions, and an increase in production volumes allow the company to receive additional income from improved products.

In this context, risk management of innovation activity in agriculture should be understood as a set of practical measures formed on the basis of principles, tools and methods of managerial decision-making with the criterion of effectiveness, allowing to reduce the cost of achieving the goal of innovative development, increase the effectiveness of innovative projects, reduce the uncertainty of the results of the introduction of innovative agricultural technologies.

Also important in the promotion of manufacturing industries are the actions of the innovation process at the enterprise. After all, the most important element of stimulating the innovation process is the innovation infrastructure. The main elements of the innovation infrastructure are science parks. World experience shows that science parks are created in the form of technoparks, technoparks, research parks, technopolises and incubators.

These countries also have the greatest distribution of technoparks. According to various sources, there are from 300 to 500 technoparks operating in the world. There are 160 located in the United States. Of these, the American science park is "Silicon Valley" in California the most famous to the world, located in the Boston suburb of "Road 128", "triangle of the researcher" in North Carolina [5].

Discussion and results

A distinctive feature of the creation of technoparks in the United States is the creation of science parks at major universities or research institutions. All the necessary infrastructures for the development of research and innovation activities are being created in these territories, in addition, the university itself plays only a supporting role in the creation of the technopark. His participation in the formation

of infrastructure is limited to the provision of land for rent on favorable terms. The rest of the life support system of the technopark is created at the expense of any interested entities, and the income from it does not go directly to the founder.

The processing industry of Western Europe is characterized by a high concentration of the subcontinent in the most urbanized zone. Almost three-quarters of the region's industrial output is produced in urban areas, central and South-Eastern Europe, in particular in the UK, Northern Italy. Enterprises of new and new branches of the processing industry will be located primarily in cities and on urban sites, partially covering local villagers, facilitating the work of megacities. On the contrary, for the traditional branches of the old processing industry, the proximity of transport routes and sources of raw materials supply is important. In recent years, the role of the local raw material base of Western Europe has sharply decreased, the importance of the transport and geographical side for such industries has increased, and therefore a new trend in the placement of processing industries in raw materials industries-ports and sea shores. Territorial and industrial structural changes have become an incentive for the absorption of the economy between the countries of the region.

Technoparks of the American type have not become widespread in these countries. Unlike American technoparks, they have the following qualities:

- ◆ providing a full range of services to its customers;
- ◆ placement of small firms in one building, which gives advantages for the use of a system of collective activity;
- ◆ having multiple founders is too complex, but an effective management mechanism.

Today, there is a decline in the manufacturing industry in other countries, and Kazakhstan is experiencing significant growth in this area. In Russia, this industry decreased by 5%, and in Belarus by 8%. In countries such as South Korea, Brazil, Norway, Finland, the manufacturing industry stagnated [6].

European countries have taken the path of inter-firm cooperation in response to the upcoming difficulties in maintaining the leading course and mastering new generation technologies. In order to stimulate unification in this direction, state support for innovation processes in Western European countries was mainly aimed at:

- ◆ stimulating innovation processes;
- ◆ support for inter-firm cooperation and joint work of universities;
- ◆ improvement of the intellectual property protection system;
- ◆ improvement of information services.

Most of the financing of innovation processes is accounted for by indirect financing, which includes:

- ◆ distribution of subsidies that reduce research costs;
- ◆ venture financing development system;
- ◆ strengthening of institutional (pension) funds;
- ◆ promotion of private investment;
- ◆ development of the education system;
- ◆ training of specialized and managerial personnel;
- ◆ preparation of management consulting firms;
- ◆ creation of scientific and technical information centers;

The countries of Eastern Europe have long belonged to the groups of countries with a centrally planned economy. During this time, a special type of processing industry was created there. Economic policy was aimed at creating large state-owned enterprises in the countries of this region. Therefore, large, often uncompetitive production facilities were created here, focused primarily on the Soviet market of mutual economic assistance. Priority in the creation of enterprises was given not to economic, but to political understanding. The following trends in the development of the processing industry took place in the formation of the destroyed military economy in the countries of Eastern Europe after the war period.

- ◆ placement of enterprises that are traditional for cities and districts, focused on skilled labor.
- ◆ Large materials of Russian raw materials and own resources and focus on raw materials production, which led to the construction of enterprises.

Along with the growth of industrial production, there have been structural changes in the processing industry of the region. As a result of the integration of this country into the system of mutual economic assistance, the processes of their specialization intensified, and industry groups focused mainly on the socialist market began to stand out in the economic complex.

While, the processing industry strictly differs in terms of territorial and production excellence and level of development, therefore it is especially difficult to distinguish them typologically in Asian countries. At one pole is Japan, which ranks second in the world in industrial production, and at the other is Afghanistan, one of the poorest countries in the world in terms of processing industry at the lowest level. Between these poles there are different levels of development of the manufacturing industry, GDP and the average per capita income of the country. Here we can name the zone of the rich countries of the Persian Gulf and the “new industrial countries”, as well as Vietnam with a developed manufacturing industry based on a socialist planned economy, China with a very rapidly developing economy and Mongolia with a socialist type of economy, which include the countries of North Korea and developed capitalist countries.

Israel is a small country with a highly developed scientific and technical potential. 5 million in a country with about the same population, there were 50,000 scientists and engineers. Israel is ahead of a number of Western countries in terms of the share of highly skilled labor. At the end of the 80s, this figure (16% in the USA) was 24%. In terms of the share of GNP expenditures on scientific research (about 3%), Israel is on a par with Japan and Germany in front of the United States, England and France. R&D costs in the country amount to \$350 million per year. United States dollars, including 100 million US dollars. The government’s expenses amount to.

Currently, companies that produce high-tech products (in which the number of scientists, engineers and technicians exceeds 14% of the total workforce) receive \$ 10 billion per year. US dollars It accounts for up to 40% of Israel’s industrial exports.

The countries of East Asia have consistently high rates of economic growth and are among the largest economic regions in the world. Others (China, Vietnam) are experiencing a period of intensive economic growth due to the reorientation of the economy to a market economy and economic reforms. It is characterized by cheapness and abundance of labor, significant raw materials and energy resources, favorable economic and geographical position in relation to other countries. Mostly XXI century . even the knowledge of the new regional economic system of the East Asian region (the so-called Japan), which determines world development and competes with the North American free trade region and the European Union in economic potential, allows us to talk about the processing industry. Within this circle, the South China Zone (China, Hong Kong, Taiwan) is formed.

Japan is the leader of the countries of this group, one of the world’s largest industrial powers, emerging at a fairly high level of development as a processing industrial shift. There is a long-term program of scientific and technical prosperity of the country, the stimulation of applied research is being implemented. In the implementation of the STP, a reliance on large corporations has been formed. Japan’s long-term goal is to transform the country from a developer and inventor into a technology creator. In addition to traditional economic and administrative approaches to promoting export development: concessional lending, export insurance, partial exemption of exporters from taxes, direct financing, promotion of their marketing activities, the Japanese state widely uses indirect approaches. These include the following:

- ◆ targeted allocation of financial resources provided by private banks and their concentration in priority sectors;
- ◆ assistance to enterprises in acquiring advanced foreign technologies;
- ◆ to keep scientific and technical exchange with foreign countries under control.

There are 750,000 factories in Japan’s manufacturing industry, of which 70% are small enterprises employing from 1 to 9 people; 10% are enterprises employing from 10 to 20 people. Japanese companies transfer a significant share of sales (8–10% in advanced industries) to research and development, as they understand that products made using advanced technologies bring the greatest income. Also, the state regulation of innovation processes is characterized by indicative planning of R&D, high import customs tariffs, provision of tax and credit benefits in financing R&D, a policy of caring about the promotion of high-tech new products.

The basis of small innovative firms are scientists, engineers and inventors who seek to take into account the material benefits from the practical implementation of the latest achievements of science and technology. The initial capital of such companies is the personal savings of the founders, but these funds are not enough to implement all the ideas. In such cases, you have to contact one or more specialized financial companies that are ready to provide risky capital.

Features of the development of the Japanese economy: further concentration of capital of industrial production and firms, transition to resource-saving technologies based on microelectronic technology, priority of manufacturing and assembly industries, services. The leading branches of the economy are: computer science, production of electronic equipment. The knowledge and application of new mechanisms of the innovation process allows Japan to realize its aspirations in this area. The countries, as we have already said, are Israel, Turkey, etc. processing industries that are sufficient for a high level of development. They are dominated by various branches of light industry and some heavy industries. During the industrialization of the countries of this group, the role of mass port cities has increased. They have become a center of concentration of processing industries and mainly industrial zones.

Science parks in Japan-technoparks focused on scientific research and high-tech production, formed in the form of scientific cities. In order to achieve high results, all the necessary social, industrial, and transport infrastructure is being created on the territory of technopoles, in which the state plays the main role.

It shows that in world practice, the stimulation of innovative development is carried out both by direct and indirect means of state regulation. Direct measures of state stimulation of innovations in the form of the creation of research organizations that are funded by the budget, the placement of a state order for research and development in laboratory or scientific institutions of the private sector, as well as the provision of irrevocable subsidies for research and development to scientists, located outside of state laboratories. Indirect measures to stimulate the private sector are provided to enterprises in the form of tax incentives.

The principle of complete simplicity of obtaining funds for young scientists provides ample opportunities for financing a new topic. The flexibility of the grant system is based on the fact that it is possible to close areas with low priority or without return. It should be noted that in the field of SMEs of developed and constantly developing countries, various methods of stimulating innovation are used. A special role in this is played by state programs of financing and technical support for innovative developments of SMEs. In addition, there are forms of stimulating innovation in legislative, financial, tax and medium-sized entrepreneurship at the state and regional levels, which create conditions for the development of innovation in all areas of business. They can be seen in table 1 below.

Table 1 – Forms of incentives for small innovative firms and industrial enterprises

№	Forms of stimulating innovation activity	Countries
1	State programs of financial and technical support for innovative SMEs that perform R&D on behalf of government organizations	USA, Japan, UK, India, China, etc.
2	Direct financing will account for up to 50% of the cost of creating new products and technologies	France, the United States, etc.
3	Providing funds, including interest-free; Non-refundable funds to cover 50% of the cost of introducing innovations	Sweden Germany
4	Creation of innovative funds, taking into account possible commercial risk	England, Germany, France, Sweden, Netherlands
5	Reduction of state duties and tax benefits for individual inventors and designers, as well as the creation of a special infrastructure to support them	Australia, Germany, USA, Japan, etc.
6	Free service or exemption from payment of duties in the registration of patents on behalf of individual inventors and designers	Netherlands, Germany, Japan, India
7	Simplification of taxation for enterprises operating in the field of innovation, including the exclusion of R&D expenditures from taxation and preferential taxation of universities and research institutes	USA, UK, India, China and Japan
8	Legislative support of intellectual property and copyright protection	In all developed countries

Table 1 continued

9	Government programs to compensate for risky costs and reduce risks	USA, Japan
10	Formation of a wide network of venture capital funds for use in the implementation of innovative projects by SMEs	In all developed countries
11	Creation of a network of science parks, business incubators and technological development zones	In all developed countries
12	Creation of strong state organizations (corporations, agencies) that provide comprehensive scientific, technical, financial and industrial support to innovative SMEs	USA, Japan, India, China
Note – Made by the author on the basis of the literature source [7].		

In addition, tax incentives are an important instrument of financial support to the direct participation of the state in financing innovation. The importance of this tool lies not only in stimulating innovation, but also in entrepreneurship, which is well understood in almost all industrialized countries, and each of them tries to find a suitable model for taxing income. The R&D tax credit system has been in place since 1981 in the United States. Tax incentives allow entrepreneurs to deduct from the amount of income tax the costs of research and development work related to the main production and trading activities of the taxpayer.

Conclusions and offers

The institutional factors of innovation in modern society are technological infrastructure, the institutional structure of society, legislation in the field of intellectual property rights, as well as government policy in the field of innovation. The main part of the technological infrastructure is made up of innovative technologies created by state research institutes, the results of which are available to the population, and subjects of innovative intellectual property rights and innovation activities, freely circulating between sectors. The institutional framework is provided by public and private institutions that promote new technological opportunities for firms and markets. An effective institutional structure creates a competitive advantage in the industry, i.e. due to the clarity and clarity of the rules, the manufacturer has a clear understanding of the effective demand for various consumer products and the requirements of specific orders. It is also closely related to the technological infrastructure. As for the factor of state policy in the field of innovation, the role of the state will be important in direct financial support of science and the transition of education and technology to the economy. According to some researchers, the state should be responsible for the institutions and mechanisms of development that ensure the innovative development of the economy [8].

Overall, best practice analysis is an example of this. These countries have undergone a certain development. Therefore, taking into account the innovative tendencies of developed countries, we believe that our economy will not lose, based on the specifics of the country's economy. After all, the results of the analysis of foreign experience in managing the innovative process in industry taught us the main path of economic development, prosperity of the state, leadership in innovation. Innovations have shown that they can withstand the economic downturn, contribute to the active development of scientific and technological progress, and increase the efficiency and competitiveness of the national economy.

REFERENCES

- 1 Ivanter V.S, Uzyakov M.S. Innovative development option: long-term forecast / V.S. Ivanter, M.S. Uvyazkov // *Economist*, 2006, no. 11, pp. 13–27.
- 2 Vodachek L., Vodachkova O. Innovation management strategies for enterprises. *Economics*. M., 1999.
- 3 Khuchek M. Innovations in enterprises and their introduction. M., 1999.
- 4 Okolie C.C., Ogundeji A.A. Effect of COVID–19 on agricultural production and food security: a scientometric analysis // *Humanities and Social Sciences Communications*, 2022, no. 9(1), p. 64.
- 5 Astadi P., Kristina S., Retno S., Yahya P., Agni Alam A. The long path to achieving green economy performance for micro small medium enterprise // *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 2022, no. 11(1), p. 16.

6 Gómez-Valenzuela V. Intellectual capital factors at work in Dominican firms: understanding their influence // Journal of Innovation and Entrepreneurship, 2022, no. 11(1), p. 10.

7 He R., Baležentis T., Štreimikienė D., Shen Z. Sustainable green growth in developing economies: an empirical analysis on the belt and road countries // Journal of Global Information Management. 2022.

8 Papadopoulos T., Singh S.P., Spanaki K., Gunasekaran A., Dubey R. Towards the next generation of manufacturing: implications of big data and digitalization in the context of industry 4.0 // Production Planning and Control, 2022, no. 33(2–3), p. 101–104.

А.А. АМАНБАЕВА,*¹

PhD.

*e-mail: asema.31.1983@mail.ru

М.К. ТОЛЫМГОЖИНОВА,²

Э.Ф.К.

e-mail: maigylt@mail.ru

С.А. АЗЫЛКАНОВА,³

Э.Ф.К.

e-mail: azsaule@mail.ru

АЛЬФОНС ДЕНЕС ЭНТОНИ,⁴

Еуропалық логистикалық қауымдастықтың
вице-президенті, профессор.

e-mail: aantoni@t-online.hu

¹Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университет,
Қазақстан, Семей қ.

²Шәкәрім атындағы университеті,
Қазақстан, Семей қ.

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

⁴Будапешт Метрополитан университеті,
Венгрия, Будапешт қ.

ҚАЙТА ӨНДЕУ ӨНЕРКӘСІБІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ БАСҚАРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Мақалада кәсіпорындардың инновациялық қызметін ынталандыру мәселелері қарастырылған. Зерттеу мақсаты – қайта өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметін ынталандырудың шетелдік тәжірибесін талдау негізінде жаңа ұсыныстар әзірлеу. Өңдеуші өнеркәсіп инновациялық дамудың негізгі көзі болып табылатынын ескере отырып, кәсіпорындарға субсидия түрінде мемлекеттік қолдау көрсету көлемін ұлғайту қажет, бұл өндірістің тиімділігін арттырады және Кеден одағының экономикалық жағдайларын теңестіреді. Ағымдағы жағдайда инвестициялық ахуалды жақсартатын салаға инвестициялар тартудың әртүрлі нысандары мен тәсілдері инновациялық саладағы басымдықтар болып табылады: қаржылық (тікелей қаржыландыру, инвестициялық жобаларды кредиттеу, инвестициялық кредиттеу кепілдіктері, банк үшін пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау, инвестициялық кредиттер); салықтық (салықтық жүктемені төмендету, инвестициялық салық жеңілдіктері), ұйымдық-құқықтық (инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері, лизингтік қорларды, өзара сақтандыру компанияларын, даму институттарын құру). Өндірістік секторда қазір мемлекет пен қоғам арасындағы өзара іс-қимыл мен ынтымақтастық нысандарын іздеу қажет. Осы саладағы халықаралық тәжірибе ірі әлеуметтік маңызы бар инвестициялық бағдарламалар мен жобаларды іске асыру кезінде мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының әртүрлі нысандарын көрсетеді. Әлемдік тәжірибеде мемлекет пен бизнестің ең кең тараған және тиімді серіктестік формаларының бірі – келісімшартқа сәйкес анықталатын тәуекел, табыстар мен шығындар, құқықтар мен міндеттемелерді теңестірілген бөлу жағдайындағы концессиялық келісімдер болып табылады.

Тірек сөздер: инновациялық процесс, басқару, қайта өңдеу, өңдеу өнеркәсібі, технология, өндірістік кәсіпорын, технологиялық инновациялар.

А.А. АМАНБАЕВА,*¹

PhD.

*e-mail: asema.31.1983@mail.ru

М.К. ТОЛЫМГОЖИНОВА,²

к.э.н.

e-mail: maigylt@mail.ru

С.А. АЗЫЛКАНОВА,³

к.э.н.

e-mail: azsaule@mail.ru

АЛЬФОНС ДЕНЕС ЭНТОНИ,⁴

вице-президент Европейской
логистической ассоциации, профессор.

e-mail: aantoni@t-online.hu

¹Казахский гуманитарно-юридический
инновационный университет,
Казахстан, г. Семей

²Университет им. Шакарима,
Казахстан, г. Семей

³Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Нур-Султан

⁴Будапештский университет Метрополитан,
Венгрия, г. Будапешт

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы стимулирования инновационной деятельности предприятий. Цель исследования – разработка новых рекомендаций на основе анализа зарубежного опыта стимулирования инновационной деятельности предприятий перерабатывающей промышленности. С учетом того, что обрабатывающая промышленность является основным источником инновационного развития, необходимо увеличить объем господдержки предприятий в виде субсидий, что повысит эффективность производства и уравнивает экономические условия Таможенного союза. В текущей ситуации приоритетами в инновационной сфере являются различные формы и способы привлечения инвестиций в отрасль, которые улучшат инвестиционный климат: финансовый (прямое финансирование, кредитование инвестиционных проектов, гарантии инвестиционного кредитования, субсидирование процентных ставок для банка, инвестиционные кредиты); налоговый (снижение налоговой нагрузки, инвестиционные налоговые льготы); организационно-правовой (правовая база для инвестиционной деятельности, создание лизинговых фондов, компаний взаимного страхования, институтов развития). В производственном секторе сейчас необходимо искать формы взаимодействия и сотрудничества между государством и обществом. Международный опыт в этой сфере отражает различные формы взаимодействия государства и бизнеса при реализации крупных социально значимых инвестиционных программ и проектов. В мировой практике одной из наиболее распространенных и эффективных форм партнерства государства и бизнеса являются концессионные соглашения в условиях справедливого распределения рисков, выгод и затрат, прав и обязанностей, определенных в соответствии с контрактом.

Ключевые слова: инновационный процесс, управление, переработка, обрабатывающая промышленность, технология, производственное предприятие, технологические инновации.

МРНТИ 06.54.31
УДК 339.224:338.242

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-20-27>

Л.А. ТАЛИМОВА,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: laztal@mail.ru

А.А. ТАУБАЕВ,²

д.э.н., профессор.

e-mail: a.taubayev@kuef.kz

А.С. КЕРНЕБАЕВ,¹

PhD.

e-mail: aidyn.kernebaev@gmail.com

Д.Е. ДЖАКУПОВА,¹

докторант.

e-mail: dinara_jakupova@mail.ru

¹Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Казахстан, г. Караганда

²Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли,
Казахстан, г. Нур-Султан

УСЛОВИЯ И ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ СЕТЕВЫХ ФОРМ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Цель данного исследования заключается в теоретическом обосновании необходимости развития в Казахстане таких сетевых форм организации инновационного предпринимательства, как исследовательские фирмы. При исследовании были использованы общие и частные методы экономических исследований: метод сравнения и обобщения, метод экспертных оценок, основанные на анализе и синтезе мирового опыта развития инновационного предпринимательства, в частности через развитие сетевого взаимодействия ключевых участников научно-инновационного процесса. Исследовательская фирма представляет собой форму организации инновационного предпринимательства, в первую очередь ориентированного на инициирование, разработку и сопровождение процессов производства новых знаний через реализацию основных этапов исследования и разработки опытных образцов с последующим этапом практического применения и внедрения новых знаний в форме инновации. Исследовательская фирма интерпретирует и квалифицирует дисциплинарное разнообразие опыта своих сотрудников и их компетенций как потенциальную возможность и актив для творческой деятельности в производстве и применения знаний. Исследовательская фирма заинтересована в создании сетей с университетами и другими исследовательскими институтами, движимая желанием получить доступ к фундаментальным университетским исследованиям и их дальнейшей трансформации в предпринимательский актив. Таким образом, в соответствии с мировой практикой одним из основных направлений развития исследовательских фирм в современной экономике выступает эффективное сотрудничество с академическими научно-исследовательскими институтами и университетами, что в Казахстане совершенно не практикуется. Поэтому именно в рамках функционирования исследовательских фирм можно максимально гармонизировать противоречивые коммерческие и научные интересы основных участников научно-инновационной деятельности, включая университеты и научно-исследовательские институты.

Ключевые слова: экономика, инновационное предпринимательство, исследовательские фирмы, сетевая связь, бизнес, наука, занятость ученых.

Введение

Рассматривая различные аспекты неразвитости в Казахстане инновационного предпринимательства относительно параметров данного явления в инновационно развитых странах мира, в качестве основных причин эксперты отмечают низкие объемы финансирования науки и инноваций, низкую эффективность работы организации инновационной инфраструктуры, незрелость институциональной среды научно-инновационной сферы [1] и т.п. В целом отме-

чая справедливость данных причин в достаточно значимом препятствовании инновационному развитию Казахстана, хотелось бы также отметить, что в качестве одной из основных причин можно отметить отсутствие в нашей стране действенных организационных форм инициирования и реализации предпринимательских проектов в сфере науки и инноваций. Именно сетевые формы инициирования и реализации инновационных проектов в инновационно развитых странах позволили распределить высокие поэтапные риски инновационного процесса и получить реальные инновационные продукты с высоким потенциалом коммерциализации [2]. В качестве эталонной организационной формы сетевого развития инновационного предпринимательства можно было бы отметить формат исследовательских фирм, рассмотрению преимуществ которых посвящено данное исследование.

В современной экономической литературе в различных исследованиях признается центральная роль инноваций и предпринимательства в достижении экономического развития, создании рабочих мест и росте благосостояния [3]. Таким образом, предпринимательство было признано микродрайвером инноваций и экономического роста. Эксперты считают, что предпринимательская деятельность лежит в основе инноваций, роста производительности, конкурентоспособности, экономического роста и создания рабочих мест [4]. Малый и средний бизнес в целом и инновационное предпринимательство в том числе по-прежнему являются ключевым источником динамизма, инноваций и гибкости в промышленно развитых странах, а также в странах с формирующейся и развивающейся экономикой [5]. Международными организациями подчеркивается, что сегодня инновационная деятельность является решающим фактором в определении конкурентоспособности и национального прогресса, и во многом повышение уровня жизни связано с инновациями, подчеркивая тот факт, что улучшение бизнес-среды для инноваций особенно важно, поскольку бизнес является основным драйвером инноваций [6].

Основные положения

Связь между предпринимательством и инновациями и их роль в экономическом развитии были очень хорошо освещены Шумпетером, одним из самых влиятельных экономистов XX века, в теории экономического развития [7]. В своей работе Шумпетер концептуально установил «предпринимателя как новатора», ключевую фигуру в управлении экономическим развитием. В последующих исследованиях все больше подчеркивалась связь между инновациями, основополагающими исследованиями и предпринимательскими усилиями, направленными на коммерциализацию результатов НИОКР, причем во многих случаях инновации рассматривались в качестве предварительного условия приобретения предприятием конкурентных преимуществ.

В некоторых научных работах проводится различие между «инновационным» и «обычным» предпринимательством, подчеркивается, что эти два типа предпринимательства могут привести к различным экономическим результатам. Основной вклад обычного предпринимательства заключается в создании рабочих мест. Инновационное предпринимательство, скорее всего, приведет к созданию рабочих мест с более высокой добавленной стоимостью и созданию богатства, а фирмы с более высокими темпами роста, основатели, возможно, более склонны к росту благодаря возможностям предприятия и его инновационности.

Ключевым участником, так называемым актором развития инновационного предпринимательства, в развитых странах выступают актуальные организационные формы, среди которых хотелось бы более подробно остановиться на современной модели исследовательских фирм.

Исследовательская фирма представляет собой форму организации инновационного предпринимательства, в первую очередь ориентированного на инициирование, разработку и сопровождение процессов производства новых знаний через реализацию основных этапов НИОКР с последующим этапом практического применения и внедрения новых знаний в форме инновации. Исследовательская фирма интерпретирует и квалифицирует дисциплинарное (междисциплинарное) разнообразие опыта своих сотрудников (и их компетенций) как потенциальную возможность и актив для творческой деятельности в производстве и применении знаний. Исследовательская фирма заинтересована в создании сетей с университетами (высшими учебными заведениями) или другими исследовательскими институтами, движимая желанием получить доступ к университетским знаниям (например, к фундаментальным университетским ис-

следованиям). В целом исследовательская фирма ценит участие в диверсифицированных сетях как форму создания знаний, а также использования возможностей. Исследовательская фирма в принципе принимает, а в некоторых ситуациях даже поощряет разделение занятости или «перекрестную занятость» (мультизанятость) своих сотрудников с другими (исследовательскими) организациями или учреждениями, например университетами или другими высшими учебными заведениями. Предложение здесь состоит в том, что исследовательская фирма представляет собой новый дизайн (или редизайн) для развития предпринимательства в инновационной экономике знаний.

Исследовательская фирма также склонна генерировать прибыль (доходы), но здесь больше следует логике «устойчивости» в балансе с производством знаний и принципами производства знаний. Противоположной концепцией исследовательской фирмы была бы «коммерческая фирма», которая в первую очередь мотивируется и вытесняется из интереса максимизации прибыли (доходов). Между этими двумя концептуальными полюсами понимания существуют различные возможности постепенного или также нетрадиционного (радикального) сочетания принципов эмпирической организации конкретной фирмы, ее организационного проявления. Таким образом, краткое определение таково: «Коммерческая фирма концентрируется на максимизации или оптимизации прибыли, в то время как исследовательская фирма фокусируется на максимизации или оптимизации знаний и инноваций» [8].

Знания и инновации являются ключевой движущей силой для исследовательской фирмы. Исследовательские фирмы могут следовать логике линейных инноваций, но также и логике нелинейных инноваций. Модель линейной инновации часто приписывается Бушу [9]. Эта модель предполагает последовательные отношения «сначала-потом», когда в университетах проводятся первые фундаментальные исследования, которые постепенно распространяются на общество и экономику, и когда фирмы затем переводят направления фундаментальных исследований в прикладное и экономическое, а также в коммерческое использование и прибыль. Но нелинейные инновации благоприятствуют иному подходу. Нелинейные инновации заинтересованы в более прямой и параллельной связи производства знаний и их применения, где существуют взаимные помехи и параллельные, а также параллельное взаимодействие между фундаментальными исследованиями и применением знаний. Организация нелинейных инноваций поощряет творческие организационные проекты [10]. В контексте организаций, основанных на фирмах, а также для исследовательской фирмы обработка и продвижение нелинейных инноваций могут означать следующее:

1) фирмы (исследовательские фирмы) одновременно участвуют в различных технологических жизненных циклах на разных уровнях технологической зрелости;

2) исследовательские фирмы в определенной мере стимулируют так называемую перекрестную занятость своего персонала в аналогичных исследовательских организациях и научно-образовательных учреждениях, таких как академические НИИ и университеты. Подобный формат занятости в научно-инновационной сфере называется кросс-занятость (в цифровой экономике аналогично «экономике свободного заработка», это будет рассмотрено в следующем подразделе) и концептуально представляет форму и разновидность так называемой мультизанятости, т.е. занятость и работу персонала более чем в одной компании, что в целом выступает подсистемой развития сетевого взаимодействия в современной наукоемкой экономике.

Результаты и обсуждение

На основе развития нелинейного или сетевого взаимодействия организации и персонала в современной инновационной экономике нами представлена схема функционирования исследовательских фирм в рамках кругооборота производства и применения знаний (полный жизненный цикл инновации) во взаимосвязи с неисследовательскими коммерческими фирмами и в большей степени с поставщиками новых знаний академическими НИИ и университетами (рисунок 1, стр. 23). В данной схеме и в целом концептуально исследовательские фирмы заинтересованы и активно сотрудничают со сферой научных исследований и высшего образования. Подтверждая их особую роль, нами в рекомендациях уделяется особое место современным исследовательским университетам как ключевым участникам экосистемы развития инновационного предпринимательства.

Рисунок 1 – Схема функционирования исследовательских фирм в рамках кругооборота производства и применения знаний

Таким образом, ключевыми проектными характеристиками и атрибутами исследовательской фирмы являются:

1. Она основана на знаниях, создает знания и ориентирована на инновации.
2. Включает в себя исследовательские ценности: мотивирует сотрудников и создает общество инновации.
3. Участвует в сетях с университетами (высшими учебными заведениями и НИИ) и может получить доступ к университетским знаниям (например, к фундаментальным университетским исследованиям).
4. Допускает исследовательскую работу своих сотрудников (научные публикации могут выступать в качестве стимулов для кодификации неявных знаний).
5. Поддерживает и обеспечивает непрерывное образование, обучение на протяжении всей жизни и частичную занятость сотрудников.
6. Допускает перекрестное трудоустройство (раздельное трудоустройство) работников с другими (исследовательскими) организациями, учреждениями.
7. Способствует формированию и развитию инновационной среды производства и применению новых знаний [11].

В направлении анализа в целом инновационной активности в Республике Казахстана как ключевого условия развития исследовательских фирм в таблице 1 (стр. 24) представлена динамика основных показателей инновационной деятельности предприятий, которые демонстрируют более скромные тенденции.

Хотя показатель инновационной активности в целом превысил 10% и достиг в 2020 г. 11,5%, доля инновационной продукции в ВВП и общем объеме промышленной продукции имеет волатильную тенденцию и в 2020 г. демонстрирует самый высокий уровень за исследуемый период в 2,43%. Но в целом за исследуемый период доля инновационной продукции выросла более чем в 2,6 раза, а доля инновационной продукции в общем объеме промышленной продукции выросла более чем в 3,2 раза, что отражает наличие положительной динамики в инновационной сфере страны и более активный рост в сфере промышленности, характеризующейся относительно высокой инновационной активностью.

Таблица 1 – Основные показатели инновационной деятельности предприятий

Показатели	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Количество предприятий, единиц	31 784	31 077	30 854	30 501	28 411	28 087
из них:						
– имеющие инновации по всем типам инноваций, единиц	2 585	2 879	2 974	3 230	3 206	3 236
– уровень активности в области инноваций по всем типам инноваций, %	8,1	9,3	9,6	10,6	11,3	11,5
– имеющие продуктовые и процессные инновации, единиц	1 781	1 743	1 770	2 019	2 131	2 402
– уровень активности в области инноваций по продуктовым и процессным инновациям, %	5,6	5,6	5,7	6,6	7,5	8,6
Доля инновационной продукции (товаров, услуг) к ВВП, %	0,92	0,95	1,55	1,72	1,60	2,43
Доля инновационной продукции (товаров, услуг) предприятий промышленности в общем объеме промышленного производства, %	1,80	1,81	3,21	3,41	3,26	5,83
Примечание – Источник [12].						

В рамках анализа основных тенденций и условий развития исследовательских фирм, ориентированных на услуги цифровизации, также следует проанализировать динамику выпуска продукции субъектами МСП по направлениям «наука», «информация и связь», так как именно эти отрасли можно причислить к продуктивной исследовательской деятельности и оказанию услуг в сфере цифрового и информационного контента (таблица 2).

Таблица 2 – Выпуск продукции субъектами МСП по направлениям «наука», «информация и связь»

Показатели	2015 год	2016 год	2017 год	2018 год	2019 год	2020 год
Выпуск продукции всеми субъектами МСП РК (ВП МСП), в млн тенге	15 699 405	19 609 010	23 241 125	26 473 049	32 386 960	33 626 992
В том числе по отраслям:						
Профессиональная, научная и техническая деятельность, в млн тенге	1 116 794	1 430 320	1 863 875	1 819 601	2 213 320	2 143 150
Доля отрасли в ВП МСП, %	7,11	7,29	8,02	6,87	6,83	6,37
Информация и связь, в млн тенге	326 353	456 810	562 298	859 837	903 811	759 774
Доля отрасли в ВП МСП, %	2,08	2,33	2,42	3,25	2,79	2,26
Примечание – Источник [12].						

Хотя и объемы выпуска продукции растут, доля отрасли «Профессиональная, научная и техническая деятельность» с 2017 г. имеет тенденцию к снижению, что в первую очередь связано с динамичным ростом валового выпуска продукции МСП в Казахстане. Отрасль «Информация и связь», демонстрируя относительно низкие показатели, в количественном выражении стабильно растет, но в долевым выражении также подвержена волатильности с неуклонным снижением.

Таким образом, одним из основных направлений развития исследовательских фирм в современной экономике выступает эффективное сотрудничество с академическими НИИ и уни-

верситетами. Хотя основной целью университетов и научно-исследовательских институтов является преподавание, подготовка кадров и научные исследования, а также распространение полученных новых знаний, эта цель не обязательно согласуется с целью получения прибыли от коммерциализации изобретений. Для того чтобы максимально гармонизировать противоречивые интересы заинтересованных сторон в процессе коммерциализации результатов НИОКР, университеты и научно-исследовательские институты должны решить ряд актуальных вопросов.

Заключение

Государственная политика, поддерживающая коммерциализацию инновации исследовательских фирм, как правило, направлена на то, чтобы облегчить этот процесс, ориентируясь на такие вопросы, как:

- ♦ содействие использованию результатов НИОКР, полученных в рамках учреждения, в интересах широкой общественности путем лицензирования или других форм коммерциализации;
- ♦ обеспечение соответствия коммерциализации существующим законам и нормативным актам и предоставление университету или научно-исследовательскому учреждению возможности обеспечить спонсируемое финансирование исследований;
- ♦ обеспечение оперативной свободы университетских исследователей путем обеспечения того, чтобы планируемые исследования не нарушали интеллектуальную собственность третьих лиц, а также путем приобретения прав на использование интеллектуальной собственности третьих лиц, если это необходимо;
- ♦ обеспечение справедливого распределения доходов от коммерческих результатов в соответствии с вкладом изобретателей и других заинтересованных сторон;
- ♦ обеспечение того, чтобы результаты исследований оставались общедоступными для использования в будущих исследованиях.

Согласованная политика в области инноваций и коммерциализации будет способствовать передаче академических знаний, полученных в результате государственных исследований, деловому сектору (передача технологий). Методы трансфера технологий включают продажу или передачу прав интеллектуальной собственности, лицензирование, создание спин-офф и стартапов, различные виды сотрудничества между академическими кругами и промышленностью, а также сотрудничество компаний с системой образования.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Таубаев А.А., Каменова А.Б., Орынбасарова Е.Д., Борисова Е.И., Сайфуллина Ю.М. Институциональная среда развития наукоемкого сектора и инновационного предпринимательства в странах Евразийского экономического союза // Экономика: стратегия и практика. – 2019. – № 2. – С. 25–38.
- 2 Абакумова О. Опыт государственной поддержки малого и среднего бизнеса в странах Европейского союза // Евразийский юридический журнал. – 2015. – № 10(89). – С. 62–63.
- 3 Carlsson B., Acs Z., Audretsch D., Braunerhjelm P. Knowledge Creation, Entrepreneurship, and Economic Growth: A Historical Review, Industrial and Corporate Change. 2009, no. 18, pp. 1193–1229.
- 4 Baldwin J., Johnson J. Entry, Innovation and Firm Growth. I Acs, Z. (ed.), Are Small Firms Important? Their Role and Impact, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston and London. 1999.
- 5 Block J., Thurik R., Zhou H. What Turn Knowledge Into Growth? The Role of Entrepreneurship and Knowledge Spillovers, Research Paper ERS–2009–049, ERIM.
- 6 Braunerhjelm P., Svensson R. The Inventor Role. Was Schumpeter Right? Journal of Evolutionary Economics, on-line version. 2009.
- 7 Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. – М.: Директ-медиа Паблишинг, 2008. – 400 с.
- 8 Carayannis EG & Campbell DFJ. Mode 3 knowledge production in quadruple helix innovation systems. 21st-century democracy, innovation, and entrepreneurship for development. SpringerBriefs in Business. New York: Springer. 2012. URL: <http://www.springer.com/business+%26+management/book/978-1-4614-2061-3>.
- 9 Bush, V (1945). Science: the endless frontier. Washington: United States Government Printing Office (URL: <http://www.nsf.gov/od/lpa/nsf50/vbush1945.htm#transmittal>).
- 9 Campbell DFJ., Carayannis EG. Lineare und nicht-lineare Knowledge Production: innovative Herausforderungen für das Hochschulsystem. Zeitschrift für Hochschulentwicklung. 2012. No. 7(2), P. 64–72. (URL: <http://www.zfhe.at/index.php/zfhe/article/view/448>).

10 Улыбышев Д.Н., Петренко Е.С., Жайлауов Е.Б., Кенжебеков Н.Д., Шевякова А.Л. Оценка инновационной восприимчивости хозяйствующих субъектов в экономике Казахстана // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – № 2. – С. 187–201.

11 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://www.stat.gov.kz/>.

REFERENCES

1 Taubaev A.A., Kamenova A.B., Orynbasarova E.D., Borisova E.I., Sajfullina Ju.M. (2019) Institucional'naja sreda razvitija naukoemkogo sektora i innovacionnogo predprinimatel'stva v stranah Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza // Jekonomika: strategija i praktika. No. 2. P. 25–38.

2 Abakumova O. (2015) Opyt gosudarstvennoj podderzhki malogo i srednego biznesa v stranah Evropejskogo sojuza // Evrazijskij juridicheskij zhurnal. No. 10(89). P. 62–63.

3 Carlsson B., Acs Z., Audretsch D., Braunerhjelm P. (2009) Knowledge Creation, Entrepreneurship, and Economic Growth: A Historical Review, Industrial and Corporate Change, no. 18, pp. 1193–1229.

4 Baldwin J., Johnson J. (1999) Entry, Innovation and Firm Growth. I Acs, Z. (ed.), Are Small Firms Important? Their Role and Impact, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston and London.

5 Block J., Thurik R., Zhou H. What Turn Knowledge Into Growth? The Role of Entrepreneurship and Knowledge Spillovers, Research Paper ERS -2009-049, ERIM.

6 Braunerhjelm P., Svensson R. (2009) The Inventor Role. Was Schumpeter Right? Journal of Evolutionary Economics, on-line version.

7 Shumpeter J.A. (2008) Teorija jekonomicheskogo razvitija. – M.: Direkt-media Publishing, 400 p.

8 Carayannis EG & Campbell DFJ. Mode 3 knowledge production in quadruple helix innovation systems. 21st-century democracy, innovation, and entrepreneurship for development. SpringerBriefs in Business. New York: Springer. 2012. URL: <http://www.springer.com/business+%26+management/book/978-1-4614-2061-3>.
Bush, V (1945). Science: the endless frontier. Washington: United States Government Printing Office (URL: <http://www.nsf.gov/od/lpa/nsf50/vbush1945.htm#transmittal>).

9 Campbell DFJ., Carayannis EG. (2012). Lineare und nicht-lineare Knowledge Production: innovative Herausforderungen für das Hochschulsystem. Zeitschrift für Hochschulentwicklung. No. 7(2), P. 64–72 (URL: <http://www.zfhe.at/index.php/zfhe/article/view/448>).

10 Ulybyshhev D.N., Petrenko E.S., Zhajlauov E.B., Kenzhebekov N.D., Shevjakova A.L. (2020) Ocenka innovacionnoj vospriimchivosti hozjajstvujushih sub#ektov v jekonomike Kazahstana // Jekonomika: cstrategija i praktika. No. 2. P. 187–201.

11 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://www.stat.gov.kz/>.

Л.А. ТАЛИМОВА,*¹

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: laztal@mail.ru

А.А. ТАУБАЕВ,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: a.taubayev@kuef.kz

А.С. КЕРНЕБАЕВ,¹

PhD.

e-mail: aidyn.kernebaev@gmail.com

Д.Е. ДЖАКУПОВА,¹

докторант.

e-mail: dinara_jakupova@mail.ru

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан, Қарағанды қ.

²Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті,

Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

ҚАЗАҚСТАНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ЖЕЛІЛІК НЫСАНДАРЫН ДАМУДЫҢ ШАРТТАРЫ МЕН АЛҒЫШАРТТАРЫ

Андатпа

Бұл зерттеудің мақсаты – Қазақстанда зерттеу фирмалары сияқты инновациялық кәсіпкерлікті ұйымдастырудың желілік нысандарын дамыту қажеттілігін теориялық тұрғыдан негіздеу. Зерттеу барысында

экономикалық зерттеулердің жалпы және жеке әдістері қолданылды: салыстыру және жалпылау әдісі, инновациялық кәсіпкерлікті дамытудың әлемдік тәжірибесін талдау мен синтездеуге негізделген, атап айтқанда ғылыми-инновациялық процестің негізгі қатысушыларының желілік өзара әрекеттесуін дамытуды негіздеу арқылы сараптамалық бағалау әдісі. Зерттеу фирмасы инновациялық кәсіпкерлікті ұйымдастырудың бір түрі, ең алдымен жаңа білімді өндіру процестерін бастауға, дамытуға және сүйемелдеуге, тәжірибелік үлгілерді зерттеу мен әзірлеудің негізгі кезеңдерін жүзеге асыру арқылы, содан кейін инновация түрінде жаңа білімді практикалық қолдану және енгізу кезеңін кешенді біріктіруге негізделген. Зерттеу фирмасы өз қызметкерлерінің тәжірибесі мен олардың құзыреттерінің әртүрлілігін білімді өндіру мен қолданудағы шығармашылық қызметтің әлеуеті мен активі ретінде анықтайды және қолданады. Зерттеу фирмасы университеттердің іргелі зерттеулеріне қол жеткізуге және оны әрі қарай кәсіпкерлік активке айналдыруға деген ұмтылыспен университеттер және басқа да ғылыми мекемелермен желі құруға мүдделі. Осылайша, әлемдік тәжірибеге сәйкес қазіргі экономикадағы зерттеу фирмаларын дамытудың негізгі бағыттарының бірі – академиялық ғылыми-зерттеу институттарымен және университеттермен тиімді ынтымақтастық, бұл Қазақстанда мүлдем қолданылмайды. Сондықтан ғылыми-инновациялық қызметтің негізгі қатысушыларының, оның ішінде университеттер мен ғылыми-зерттеу институттарының қарама-қайшы коммерциялық және ғылыми мүдделерін ғылыми-зерттеу фирмаларының жұмыс істеуі шеңберінде барынша үйлестіруге болады.

Тірек сөздер: экономика, инновациялық кәсіпкерлік, ғылыми-зерттеу фирмалары, желілік байланыс, бизнес, ғылым, ғалымдардың жұмыспен қамтылуы.

L.A. TALIMOVA,*¹

d.e.s., professor.

e-mail: laztal@mail.ru

A.A. TAUBAYEV,²

d.e.s., professor.

e-mail: a.taubayev@kuief.kz

A.S. KERNEBAEV,¹

PhD.

e-mail: aidyn.kernebaev@gmail.com

D.Y. JAKUPOVA,¹

PhD student.

e-mail: dinara_jakupova@mail.ru

¹Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan, Karaganda

²Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Kazakhstan, Nur-Sultan

CONDITIONS AND PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF NETWORK FORMS OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN KAZAKHSTAN

Abstract

The purpose of this study is to theoretically substantiate the need for the development in Kazakhstan of such network forms of innovative entrepreneurship organization as research firms. In the study, general and particular methods of economic research were used: the method of comparison and generalization, the method of expert assessments based on the analysis and synthesis of world experience in the development of innovative entrepreneurship, in particular through the development of network interaction of key participants in the scientific and innovative process. A research firm is a form of innovative entrepreneurship organization, primarily focused on the initiation, development and maintenance of new knowledge production processes, through the implementation of the main stages of research and development of prototypes, followed by a stage of practical application and introduction of new knowledge in the form of innovation. The research firm interprets and qualifies the disciplinary diversity of the experience of its employees and their competencies as a potential opportunity and asset for creative activity in the production and application of knowledge. The research firm is interested in creating networks with universities and other research institutes, driven by the desire to gain access to fundamental university research and their further transformation into an entrepreneurial asset. Thus, in accordance with world practice, one of the main directions of development of research firms in the modern economy is effective cooperation with academic research institutes and universities, which is not practiced at all in Kazakhstan. Therefore, it is within the framework of the functioning of research firms that the conflicting commercial and scientific interests of the main participants in scientific and innovative activities, including universities and research institutes, can be maximally harmonized.

Key words: economics, innovative entrepreneurship, research firms, networking, business, science, employment of scientists.

МРНТИ 06.00.00
УДК 332.05

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-28-35>

Г.М. АУБАКИРОВА,¹
д.э.н., профессор.
e-mail: rendykar@gmail.com
Ф.М. ИСАТАЕВА,^{*1}
PhD.
*e-mail: isataeva.farida@gmail.com

¹Карагандинский технический университет,
Казахстан, г. Караганда

ОЦЕНКА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ТРАНЗИТНЫХ ЭКОНОМИК: ПРИМЕР КАЗАХСТАНА

Аннотация

Интеграция Казахстана в мировые экономические процессы предполагает активизацию инновационной политики. Цель статьи – исследовать актуальные проблемы инновационного развития страны за годы новой индустриализации с акцентом на ключевой роли государства в их регулировании. Обобщенные итоги инновационного развития страны позволили выявить основные причины, сдерживающие поступательное инновационное движение. В статье показано, что поскольку особенностью экономики Казахстана является высокий уровень технологической неоднородности, то новая индустриализация была призвана устранить технологическое отставание отраслей, создать новые точки инновационного роста. Авторы приходят к выводу, что для технологического и продуктового прорыва, выхода на радикальные инновации предприятиям необходимо научиться выстраивать кооперационные связи и стратегические альянсы между крупными субъектами с участием научно-исследовательских организаций, малого и среднего бизнеса. Показана роль государства в активизации инновационной политики в среднесрочном периоде с упором на механизмы и инструменты, стимулирующие инновационную деятельность предприятий, продвижение государственных и корпоративных инноваций.

Ключевые слова: экономика, государственное регулирование, индустрия, государственно-частное партнерство, наука, инновационная политика, предприятие.

Введение

Для реальной диверсификации экономики Казахстану необходима качественно новая индустрия. При всем том, что в стране накоплен потенциал для формирования наукоемкой экономики с учетом рыночных принципов и структурных изменений под воздействием новейших технологий (человеческий капитал, потенциал науки, промышленный сектор, государственное содействие), фактически инновационное развитие показывает не высокие результаты [1, 2].

О проблемах инновационного развития Казахстана, трудностях цифровой трансформации бизнеса и промышленности свидетельствует занятая страной 95-я позиция из 100 стран по категории «Инновационный потенциал» (индекс глобальной конкурентоспособности 2019 г.). В Глобальном индексе инноваций 2020 г. Казахстану отведена 77-я позиция из 131, причем наблюдается значительное отставание от стран ЕАЭС (Россия, Беларусь, Армения) [3]. В 2019 г., согласно рейтингу Глобального инновационного индекса, рассчитываемому Международной бизнес-школой INSEAD, Корнеллским университетом и Всемирной организацией интеллектуальной собственности, где участвуют 129 стран и оцениваются условия для внедрения инноваций и их результативность, у Казахстана 79-е место [4].

Как подтверждено многочисленными научными исследованиями, действенность инновационной политики государства во многом предопределена его совместными действиями с промышленными предприятиями, научно-исследовательскими организациями, вузами [5, 6]. Особенно важно государственное сотрудничество и партнерство с бизнесом касательно ос-

воения технологических инноваций и подготовки кадрового резерва, способного принимать требуемые для производства новые технические решения [7, 8], адаптации мировой практики моделирования открытых инноваций.

Вышесказанное подтверждает, что вопросы инновационного развития Казахстана, базирующиеся на анализе специфики национальной экономики и выявлении причин, тормозящих освоение предприятиями инноваций, не теряют своей актуальности.

Материалы и методы

В достижении обозначенной цели важное место отведено изучению теоретических источников, позволившему сформировать картину современного состояния исследуемого вопроса. Авторами использованы результаты исследования инновационного развития Казахстана, полученные Комитетом по статистике Министерства национальной экономики РК по информационно-аналитической системе «Талдау» и выполненные в соответствии с международными стандартами в области методологии статистики науки (Руководство Фраскати и Осло). В качестве источников исходных показателей для анализа использованы официальные данные информационного агентства LS Aqparat. Авторы также обобщили накопленный опыт собственных исследований по указанной проблеме. Научно-методический аппарат включает ретроспективный, причинно-следственный и текущий анализ, позволяющий изучить особенности инновационного развития Казахстана.

Основные положения

На ликвидацию технического отставания отраслей реального сектора экономики с последующим формированием новых точек инновационного роста нацелены реализуемая в стране с 2010 г. новая индустриальная политика и комплекс мер содействия инновационному предпринимательству. Однако несмотря на активное государственное регулирование научно-технического развития отраслей реального сектора экономики, за первое десятилетие индустриализации доля инновационной продукции по отношению к ВВП страны возросла незначительно (таблица 1).

Таблица 1 – Динамика инновационного развития Казахстана

Показатель	Годы										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Объем инновационной продукции, млрд тенге	142,1	235,9	379,0	578,2	580,3	377,1	445,7	844,7	1064,0	1113,5	1715,5
Доля инновационной продукции по отношению к ВВП, %	0,65	0,84	1,22	1,61	1,46	0,92	0,95	1,55	1,72	1,60	2,5
Внутренние затраты на НИОКР, млрд тенге	33,5	43,3	51,2	61,7	66,3	69,3	66,6	68,9	72,2	82,3	85,2
Число предприятий, осуществляющих НИОКР, всего	424	412	345	341	392	390	383	386	384	386	396
из них по секторам:											
- государственный	95	85	69	78	101	94	100	101	103	100	93
- сектор высшего профессионального образования	121	115	121	112	105	103	103	99	95	92	99
- предпринимательский	108	149	105	110	149	154	149	146	149	158	167
- некоммерческий сектор	100	63	50	41	37	39	31	40	37	36	37

Продолжение таблицы 1

Уровень инновационной активности предприятий по технологическим инновациям, %	4,3	5,7	5,7	8,0	8,1	8,1	9,3	9,6	10,6	11,3	11,5
Затраты на продуктовые и процессные инновации в промышленности, млрд тенге, всего	219,57	170,17	168,48	219,26	248,47	503,40	1390,49	718,69	700,21	354,04	556,68
в том числе											
- продуктовые	17,16	106,28	49,67	90,22	94,40	66,07	112,31	136,11	150,78	143,02	304,30
- процессные	202,41	63,89	118,81	129,04	154,07	437,33	1278,18	582,58	549,43	211,02	252,38
Примечание – Источник [6].											

С таким низким уровнем инновационной активности практически невозможно обеспечить растущий спрос в инновационных продуктах, тем более что во всем мире промышленное производство все больше ориентируется на мелкосерийный выпуск и индивидуализацию потребительских предпочтений.

За наблюдаемый период наиболее высокие результаты внедрения инновационных решений продемонстрировал сектор промышленных предприятий. Об этом свидетельствуют итоги «Рейтинга инновационных компаний Казахстана», разработанного АО «Национальное агентство по технологическому развитию» (НАТР) и бизнес-инкубатором MOST при участии компании «Chevron». Указанное исследование проводилось для выявления отечественных предприятий на предмет их инновационной активности и последующего стимулирования к внедрению передовых технологических процессов [7].

Промышленным предприятиям Казахстана отведена ведущая роль в достижении цели устойчивого развития – создании условий для формирования человеческого капитала и защиты окружающей среды. Вместе с тем инновационной активности во внедрении зеленых технологий со стороны предприятий пока не наблюдается: так, в 2019 г. из 2554 предприятий всего 141 предприятие внедрило зеленые технологии. И в целом ситуация с инновациями в этой сфере напряженная: затраты на НИОКР по зеленой экономике составляют 1,3% от общего объема республиканских затрат на НИОКР, уровень инновационной активности предприятий по внедрению экологических инноваций составляет 0,8% [8].

Результаты и их обсуждение

Как показали исследования, хозяйствующие субъекты, занятые в предпринимательской сфере, активнее государственных предприятий используют НИОКР для трансформации с их помощью своей технической базы. Предприятия, заинтересованные в достижении стратегических целевых установок и укреплении рыночных позиций, уделяют огромное внимание налаживанию комплекса работ научно-исследовательского и опытно-конструкторского направления. При этом учитываются приоритеты их научной и технологической деятельности, оценивается конечный результат применения инноваций и их роль в решении актуальных технических задач, росте безопасности производственных процессов и результативности бизнес-процессов. Преодолевая последствия пандемии и трансформируя бизнес, предприятия заинтересованы наращивать расходы на НИОКР, понимая, что именно от этого во многом зависит рост технического уровня и производительности труда, создание новой «цифровой культуры».

Для государства приоритетными задачами управления наукой являются рост эффективности организаций, занятых инновационной деятельностью и финансируемых из бюджета, наращивание отдачи от вложенных государством средств. Доля затрат на НИОКР от ВВП страны в 2018–2020 гг. составляет 0,12%, и по этому показателю Казахстан уступает многим развивающимся странам, не говоря уже о развитых, в которых на исследуемые расходы тратят 2–5% от ВВП (к примеру, Германия – 2,9%, Сингапур – 2,2%) [9].

На текущий момент почти половину всех расходов на НИОКР финансирует государство, также порядка 40–45% всех затрат покрывают инвесторы и непосредственно предприятия.

Большие надежды с позиции поддержки технологического трансферта и продвижения местных экспортно ориентированных предприятий возлагались государством на специальные экономические зоны (СЭЗ). Однако из-за трудностей со строительством инфраструктуры СЭЗ, возникающих проблем с получением земли и соответствующих льгот, больших логистических затрат при ограниченном внутреннем сбытовом рынке и препятствий, сопровождающих попадание на рынок стран ЕАЭС, инвестиции в СЭЗ привлекались крайне медленно. По сравнению с существующими в Казахстане 13 СЭЗ, большинство из которых убыточны, функционирующая на протяжении 18 лет СЭЗ «Парк инновационных технологий», несмотря на полную оснащенность инфраструктуры и низкую (35,4%) заполняемость, показывает неплохие результаты. Так, за весь период существования работающими 252 предприятиями привлечены инвестиции на 4261,8 млрд тенге, в том числе 29% – в промышленность, освоены передовые цифровые решения, запущено 186 инвестиционных проектов, оказаны услуги на 306,8 млрд тенге, налоговые поступления составили 25,8 млрд тенге.

Поскольку 65,2% от общего объема инвестиций в промышленные проекты СЭЗ инвестировали субъекты квазигосударственного сектора, можно говорить о превалировании государственных инвестиций над частными [10].

В государственном регулировании остро нуждается ситуация со стартапами: в глобальном рейтинге стартап-экосистем 2020 г. (The Global Startup Ecosystem Report 2020) Казахстану отведена лишь 86-я позиция среди 100 стран-участниц [11]. Показательно ухудшение ситуации: по сравнению с 2019 г. страна опустилась на 17 позиций.

Для реализации стартап-проектов надежды возлагаются на совершенствование институциональной среды, в частности на открытие финансовых институтов и инновационных технопарков (AIFC Fintech Hub, Astana Hub, Tech Garden, QazTech Ventures). Также стартапам, решающим насущные технологические задачи, на условиях обязательного софинансирования со стороны бизнеса предоставляются инновационные гранты. Это один из положительных примеров участия бизнеса Казахстана в коммерциализации технологий, технологическом развитии отраслей и предприятий.

На международный технопарк IT-стартапов Astana Hub, при создании которого ставилась цель продвигать IT-предпринимательство и инновационные технологии, возлагались надежды стать локомотивом продвижения экосистемы инноваций, получить признание зарубежных партнеров и стимулировать отечественный технологический бизнес, содействовать инновационно-технологическому прогрессу. Однако с заданными целями технопарк, где были созданы наиболее важные условия для функционирования как местных, так и иностранных предприятий и где зарегистрировано 500 предприятий, не справляется. За 2018–2019 гг. 151 стартап-проект завершил в технопарке программу акселерации, успешно функционируют только 72% из них [12]. Кроме того, лишь на 85,5% зарегистрированных участников технопарка распространены налоговые льготы, что, безусловно, является сдерживающим фактором развития инноваций.

Несмотря на то что различные аспекты инновационного развития нашли отражение в многочисленных государственных программах, за многолетний период так и не решены в полном объеме проблемы управления научно-технической политикой и координации работы между государственными учреждениями, ответственными за НИОКР и финансовое содействие коммерциализации научных результатов. Не разработана действенная система контроля и оценки результатов реализации научно-технической политики. Поскольку возникали проблемы в информационном сотрудничестве между заинтересованными в инновационных результатах органами, разные программы не всегда четко были согласованы между собой для последующего отражения обобщающих показателей в национальной инновационной системе.

Наряду с проблемами формирования институциональной основы для роста и последующего инновационного развития можно выделить факторы, тормозящие продвижение инноваций в Казахстане. Это низкая результативность государственного содействия инновациям; низкий технический уровень оборудования, используемого в производственном процессе; недостаток компетентных кадров, разбирающихся в специфике конкретного производства и новых технологиях; дороговизна прогрессивных технологий и недооценка предприятиями выгоды от их внедрения. Несмотря на предпринимаемые усилия к развитию сотрудничества науки, произ-

водства и бизнеса, по-прежнему слаба их заинтересованность в совместных результатах, на мировом рынке страна практически не представлена наукоемкими продуктами. Как результат – отставание от передовых стран: показатель действенности инновационной деятельности в США, к примеру, составляет 25%, в Японии – 11% [13].

Несмотря на достигнутые успехи, из-за недостатка компетентных работников, участвующих в процессах коммерциализации, слабой технической оснащенности научно-исследовательских центров и вузов и в целом неразвитости инфраструктуры сдвигов в коммерциализации пока не наблюдается. Модернизировать или трансформировать казахстанскую экономику невозможно без развития инновационного потенциала, накопленного промышленностью.

В целом из-за отсутствия или недостаточной развитости ключевых элементов, обеспечивающих продвижение нововведений по инновационной цепи от идеи до рыночного продукта и ускоряющих инновационное развитие Казахстана, инновационная политика, несмотря на принимаемые попытки ее трансформации, желаемых результатов еще не принесла, созданная инновационная система Казахстана, несмотря на все попытки ее модернизации, остается малопродуктивной.

В 2020–2025 гг. научно-техническое продвижение Казахстана будет сконцентрировано на выявлении приоритетных направлений преобразования науки, решении задач прикладного характера, определяющих будущее национального развития.

Основной упор предполагается сделать на достижение национального видения перспектив научно-технического развития страны, базирующегося на технологическом прогнозировании. Для повышения научной обоснованности принимаемых управленческих решений на первый план выходит задача управления научно-технической информацией о мировых инновационных трендах, формирующемся спросе со стороны отечественных предприятий, имеющихся возможностях коммерциализации, накопленном потенциале и компетенциях.

Следуя примеру стран, лидирующих в развитии инноваций, Казахстану необходимо совершенствовать институциональную среду, продвигая государственно-частное партнерство в развитии научно-исследовательских работ и инновационной деятельности, создавать институты прикладной науки, ориентированные на рост технологичности отечественных промышленных предприятий.

О благоприятных тенденциях в трансформационных процессах инновационной политики свидетельствует занятое Казахстаном 32-е место в Рейтинге цифровой конкурентоспособности IMD – 2021 (против 36-го места в 2020 г.) и, в частности, улучшение позиций по субфакторам «Гибкость бизнеса» и «Гибкость компаний» [14]. Сказанное наглядно демонстрирует стремление государства реформировать механизмы государственной поддержки, технологических преобразований как на отраслевом уровне, так и касательно актуализации бизнес-моделей предприятий, совершенствовать партнерские отношения с бизнесом на взаимовыгодных условиях.

Надежды возлагаются на продвижение стартап-рынка. На текущий момент за счет его развития доля инноваций в структуре ВВП РК крайне мала (2,4%), Казахстан значительно уступает передовым странам, где этот показатель превышает 25%. По прогнозам, прогресс в продвижении стартапов может увеличить к 2026 г. долю инноваций в ВВП до 7% [15].

Планируется усилить содействие освоению стратегических технологий благодаря грантовому финансированию прикладных исследований в рамках целевых технологических программ по технологиям, востребованным в долгосрочном периоде.

Заключение

Казахстан сформировал институциональный каркас национальной инновационной системы, реализует новую индустриальную политику и масштабную индустриализацию как основу последующего перехода к инновационной экономике, созданию высокотехнологичного и наукоемкого комплекса. Однако за истекший период новой индустриализации страна так и не достигла радикальной диверсификации. Технологическая отсталость производства, архаичная организация и низкий уровень управления, накопившиеся в постсоветский период, предопределили естественный выбор отечественным бизнесом стратегии догоняющего развития. На наш взгляд, важнейшим недостатком инновационной системы Казахстана стало то, что, ограничиваясь содействием технологической модернизации, упор был сделан на квазиинновации.

Низкие результаты инновационной политики во многом обусловлены ошибками в выборе форм и методов поддержки инновационной деятельности. Проблема не в утрате способности экономики Казахстана к массовому генерированию изобретений, открытий и других новаций, а во многом в отсутствии менеджмента, способного должным образом «обработать» все инвестиции, перевести их в экономически эффективные инновации, оперативно реагировать на вновь открывающиеся возможности. В стране отсутствуют крупные компании, которые могли бы под своим контролем эффективно выстраивать кросс-граничные цепочки добавленной стоимости в высокотехнологичных отраслях.

В этих условиях необходимо целенаправленное привлечение на территорию страны высокотехнологичных транснациональных компаний для реализации точечных инвестиционных проектов, которые в перспективе могут привести к созданию высокотехнологичных кластеров на уровне отдельных продуктовых ниш.

В среднесрочном периоде предприятиям Казахстана для технологического и продуктового прорыва, последовательного выхода на радикальные инновации необходимо улучшение организации процесса разработки техники, выстраивания кооперационных связей и стратегических альянсов между крупными предприятиями с участием предприятий малого и среднего бизнеса, научно-исследовательских организаций. В этом случае инновационная активность предприятия будет трансформировать свои новые идеи и поступающие извне в инновационные результаты. Так, создание информационно-технологической платформы для горно-металлургических предприятий и продвижение экспортно ориентированного производства изделий средних и высоких переделов в обрабатывающей промышленности повысят результативность функционирования промышленных комплексов и создадут мультипликативный эффект в смежных отраслях.

Достичь прогресса позволит активная государственная политика, нацеленная на создание экосистемы инноваций для поддержки развития инноваций и технологических разработок, формирование новых механизмов передачи технологий и знаний; углубление взаимодействия между научно-исследовательскими организациями и реальным сектором промышленности. Укрепление международных позиций Казахстан связывает с созданием научной экосистемы, активизирующей участие науки в решении прикладных задач общества.

Подводя итог, подчеркнем, что накопленный страной опыт актуален не только для Казахстана. Он может быть полезен странам с транзитной экономикой, заинтересованным в адаптации мировой практики к местным условиям.

ЛИТЕРАТУРА

1 О внесении изменений в Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан». Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 521 «О Национальном плане развития РК до 2025 года». URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000521> (дата обращения: 12.05.2021)

2 Экономическое развитие Евразийского экономического союза и государств-членов в 2020 году: международные рейтинги. Аналитический доклад. ЕЭК. – 2020. – С. 59.

3 Инновационная экосистема: менее 1% от ВВП составляет финансирование инноваций. URL: <https://businessmir.kz/2019/08/28/innovatsionnaya-ekosistema-menee-1-ot-vvp-sostavlyayet-finansirovanie-innovatsij/> (дата обращения: 12.05.2021)

4 Carayannis E.G., Meissner D., Edelkina A. Targeted innovation policy and practice intelligence (TIP2E): Concepts and implications for theory, policy and practice. *The Journal of Technology Transfer*, 2017, no. 42(3), pp. 460–484. doi: 10.1007/s10961-015-9433-8

5 Kyunga Na. The Effect of On-the-Job Training and Education Level of Employees on Innovation in Emerging Markets. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, MDPI, Open Access Journal, 2021, vol. 7(1), pp. 1-18. doi: 10.3390/joitmc7010047

6 Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz> (дата обращения: 21.12.2021)

7 ТОП-10 инновационных компаний Казахстана. URL: <https://bilimdinews.kz/?p=41699> (дата обращения: 14.05.2021)

8 Зеленый свет в конце туннеля. URL: <https://www.kazpravda.kz/articles/view/zelenii-svet-v-kontse-tunnelya> (дата обращения: 19.05.2021)

9 НИОКР звучит гордо, но бедно: доля затрат на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы в РК составляет всего 0,12% о ВВП. URL: <http://www.energyprom.kz/ru/a/monitoring/niokr-zvuchit-gordo-no-bedno-dolya-zatrat-na-nauchno-issledovatel'skie-i-opytно-konstruktorskie-raboty-v-rk-sostavlyayet-vsego-012-ot-vvp> (дата обращения: 12.05.2021)

10 Сколько денег принесли бюджету СЭЗ. URL: <https://kapital.kz/economic/93218/skol-ko-deneg-prinesli-byudzhetu-s-ez.html> (дата обращения: 11.04.2021)

11 В глобальном рейтинге стартап-экосистем Казахстан на 86-м месте. URL: <https://news.mail.ru/economics/46141526/> (дата обращения: 10.05.2021)

12 Корпоративный фонд «Международный технопарк IT-стартапов «Astana Hub». URL: https://zerde.gov.kz/activity/digital_projects/ecosystem/6540/ (дата обращения: 10.05.2021)

13 Инновационная деятельность в Казахстане на современном этапе и перспективы ее развития. URL: https://nauka.kz/page.php?page_id=172&lang=1&article_id=65 (дата обращения: 12.05.2021)

14 Рейтинг Digital IMD-2021. URL: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=3380 (дата обращения: 13.02.2022)

15 Стартапы помогут увеличить долю инноваций в ВВП до 7% к 2026 году. URL: <https://kapital.kz/business/100140/startapy-pomogut-velichit-dolyu-innovatsiy-v-vvp-do-7-k-2026-godu.html> (дата обращения: 13.02.2022).

REFERENCES

1 О внесении изменений в Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан». Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 521 О Национальном плане развития РК до 2025 года. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000521> (дата обращения: 12.05.2021)

2 Jekonomicheskoe razvitie Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza i gosudarstv-chlenov v 2020 godu: mezhdunarodnye rejtingi. Analiticheskij doklad. EJeK. 2020. P. 59.

3 Innovacionnaja jekosistema: menea 1% ot VVP sostavljaet finansirovanie innovacij. URL: <https://businessmir.kz/2019/08/28/innovacionnaya-ekosistema-menea-1-ot-vvp-sostavlyayet-finansirovanie-innovatsij/> (дата обращения: 12.05.2021)

4 Carayannis E.G., Meissner D., Edelkina A. (2017) Targeted innovation policy and practice intelligence (TIP2E): Concepts and implications for theory, policy and practice. The Journal of Technology Transfer, no. 42(3), pp. 460–484. doi: 10.1007/s10961-015-9433-8

5 Kyunga Na. (2021) The Effect of On-the-Job Training and Education Level of Employees on Innovation in Emerging Markets. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, MDPI, Open Access Journal, vol. 7(1), pp. 1–18. doi: 10.3390/joitmc7010047

6 Dannye Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://stat.gov.kz> (дата обращения: 21.12.2021)

7 TOP-10 innovacionnyh kompanij Kazahstana. URL: <https://bilimdinews.kz/?p=41699> (дата обращения: 14.05.2021)

8 Zelenyj svet v konce tunnelja. URL: <https://www.kazpravda.kz/articles/view/zelenii-svet-v-kontse-tunnelya> (дата обращения: 19.05.2021)

9 НИОКР звучит гордо, но бедно: доля затрат на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы в РК составляет всего 0,12% о ВВП. URL: <http://www.energyprom.kz/ru/a/monitoring/niokr-zvuchit-gordo-no-bedno-dolya-zatrat-na-nauchno-issledovatel'skie-i-opytно-konstruktorskie-raboty-v-rk-sostavlyayet-vsego-012-ot-vvp> (дата обращения: 12.05.2021)

10 Skol'ko deneg prinesli bjudzhetu SJeZ. URL: <https://kapital.kz/economic/93218/skol-ko-deneg-prinesli-byudzhetu-s-ez.html> (дата обращения: 11.04.2021)

11 V global'nom rejtinge startup-jekosistem Kazahstan na 86-m meste. URL: <https://news.mail.ru/economics/46141526/> (дата обращения: 10.05.2021)

12 Korporativnyj fond «Mezhdunarodnyj tehnopark IT-startapov «Astana Hub». URL: https://zerde.gov.kz/activity/digital_projects/ecosystem/6540/ (дата обращения: 10.05.2021)

13 Innovacionnaja dejatel'nost' v Kazahstane na sovremennom jetape i perspektivy ee razvitija. URL: https://nauka.kz/page.php?page_id=172&lang=1&article_id=65 (дата обращения: 12.05.2021)

14 Rejting Digital IMD-2021. URL: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=3380 (дата обращения: 13.02.2022)

15 Startapy pomogut uvelichit' dolju innovacij v VVP do 7% k 2026 godu. URL: <https://kapital.kz/business/100140/startapy-pomogut-velichit-dolyu-innovatsiy-v-vvp-do-7-k-2026-godu.html> (дата обращения: 13.02.2022).

Г.М. АУБАКИРОВА,¹

э.ф.д., профессор.

e-mail: rendykar@gmail.com

Ф.М. ИСАТАЕВА,^{*1}

PhD.

*e-mail: isataeva.farida@gmail.com

¹Қарағанды техникалық университеті,

Қазақстан, Қарағанды қ.

ТРАНЗИТТІК ЭКОНОМИКАЛАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫН БАҒАЛАУ: ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЫСАЛЫ

Аңдатпа

Қазақстанның әлемдік экономикалық процестерге интеграциялануы инновациялық саясатты жандандыруды көздейді. Мақаланың мақсаты – жаңа индустрияландыру жылдарындағы елдің инновациялық дамуының өзекті мәселелерін оларды реттеудегі мемлекеттің шешуші рөліне баса назар аударып зерттеу. Елдің инновациялық дамуының жинақталған қорытындылары үдемелі инновациялық қозғалысты тежейтін негізгі себептерді анықтауға мүмкіндік берді. Мақалада Қазақстан экономикасының ерекшелігі технологиялық әртектіліктің жоғары деңгейі болғандықтан, жаңа индустрияландыру салалардың технологиялық артта қалуын жоюға, инновациялық өсудің жаңа нүктелерін құруға бағытталғандығы көрсетілген. Авторлар технологиялық және өнімді серпіліс, түбегейлі инновацияларға қол жеткізу үшін кәсіпорындар ғылыми-зерттеу ұйымдарының, шағын және орта бизнестің қатысуымен ірі субъектілер арасында кооперативтік байланыстар мен стратегиялық альянстарды құруды үйренуі керек деген қорытындыға келді. Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін ынталандыратын, мемлекеттік және корпоративтік инновацияларды ілгерілететін тетіктер мен құралдарға баса назар аударып, орта мерзімді перспективада инновациялық саясатты белсендірудегі мемлекеттің рөлі көрсетілген.

Тірек сөздер: экономика, мемлекеттік реттеу, индустрия, мемлекеттік-жекешелік әріптестік, ғылым, инновациялық саясат, кәсіпорын.

G.M. AUBAKIROVA,¹

d.e.s., professor.

e-mail: rendykar@gmail.com

F.M. ISATAEVA,^{*1}

PhD.

e-mail: isataeva.farida@gmail.com

¹Karaganda Technical University,

Kazakhstan, Karaganda

EVALUATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF TRANSIT ECONOMIES: THE EXAMPLE OF KAZAKHSTAN

Integration of Kazakhstan into world economic processes presupposes activation of innovation policy. The purpose of the article is to investigate the current problems of the country's innovative development over the years of new industrialization, with an emphasis on the key role of the state in their regulation. The generalized results of the country's innovative development made it possible to identify the main reasons that hinder the progressive innovation movement. The article shows that since a feature of the economy of Kazakhstan is a high level of technological heterogeneity, the new industrialization was designed to eliminate the technological backwardness of industries, to create new points of innovative growth. The authors come to the conclusion that for a technological and product breakthrough, for reaching radical innovations, enterprises need to learn how to build cooperative ties and strategic alliances between large entities with the participation of research organizations, small and medium-sized businesses. The role of the state in enhancing innovation policy in the medium term is shown, with an emphasis on mechanisms and tools that stimulate innovation activities of enterprises, promotion of state and corporate innovations.

Key words: economy, state regulation, industry, public-private partnership, science, innovation policy, enterprise.

FTAХР 06.71.07
ӘОЖ 338.436

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-36-41>

Н.Е. ДАБЫЛТАЕВА,*¹

Э.Ф.К., доцент м.а.

*e-mail: nazym62@mail.ru

А. НУРТАЕВА,¹

экономика ғылымдарының магистрі.

e-mail: n_aruzhana@mail.ru

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАЦИЯСЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Андатпа

Жұмыстың мақсаты – елдегі ауыл шаруашылығы кооперациясының жағдайын талдай отырып, оның әлеуетін, даму бағыттарын, Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі рөлін анықтау. Бүгінде, Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға өз үлесін қосып отырған ауыл шаруашылығының болашағы зор. Шетелдік инвестицияларды тарта отырып, елдің ауыл шаруашылығын дамыту кооперацияларын құру арқылы жүзеге асады. Осы тұрғыдан алғанда, бұл салаға фермерлерді, кәсіпкерлерді белсенді тарту, қаржылық-материалдық көмек көрсету, ауылдық аймақтарды инфрақұрылымдық дамытуды қарқынды жүргізу талап етеді. Мақалада қазіргі жағдайда ауылшаруашылық өнімдерін өндіруді тұрақтандыруды қамтамасыз етуге қабілетті және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басым нысаны болып табылатын ауылшаруашылық кооперациясының жай-күйі қарастырылды. Ел экономикасының мәселелерін кешенді шешуді қамтамасыз ету үшін ауыл аумағын кешенді дамыту тетігі ретінде ауыл шаруашылығы кооперативін тұтынушылық жабдықтау мен өткізуді енгізу, экспорттық қызметке бағдарланған ауыл шаруашылығы кооперативтерін құру ұсынылды. Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту мәселелерін шешу, оны ары қарай дамыту бойынша ұсыныстар берілді.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы кооперациясы, кооперативтер, агроөнерәсіп кешені, инфрақұрылым, мемлекеттік қолдау, аграрлық сектор, экспорт.

Кіріспе

Ауыл шаруашылығы кооперациясы әлемде кедейлікті жеңудің тәсілі ретінде пайда болып, бүгінде белсенді жұмыс істеуде. Көптеген зерттеулер ауыл шаруашылығы өнімдерінің ішкі өндірісінің тұрақтылығы мен қарқынын арттыруда, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде, ауыл халқының өмір сүру деңгейін арттыруда көрінетін кооперацияның оң нәтижелерін дәлелдеді. Сол себепті отандық және шетелдік тәжірибе ел экономикасының аграрлық секторының тұрақты жұмыс істеуі үшін кооперативтерді дамыту қажеттілігін көрсетеді.

Ауылда ауыл шаруашылығын жүргізудің кооперативтік нысандарын қалыптастыру және тиімді дамыту Қазақстанның аграрлық сектордағы интеграциялық өзара іс-қимылын тереңдету тұрғысынан ерекше мәнге ие болады, оның негізгі мақсаты – АӨК салаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру, өзара тиімді экономикалық байланыстарды дамыту және ортақ перспективадағы аграрлық нарықты қалыптастыру. Іске асырылып жатқан өзгерістердің табыстылық дәрежесі көбінесе ауыл шаруашылығы кооперациясын дамытудың тиімділігін арттыруға бағытталған іргелі қолданбалы зерттеулердің нәтижелерімен айқындалады. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы кооперациясын дамытудың тиімділігін арттыру мәселесі өзекті болып табылады.

Негізгі ережелер

Қазіргі ұлттық экономикада ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту – аграрлық сектордың табысты дамуының маңызды факторларының бірі. Алайда, 90-жылдары бірнеше

саяси және экономикалық қайта құруларды бастан өткерген Қазақстанда Батыс Еуропа мен Америкада болғандай дамыған кооперативті сектор болған жоқ. Қазақстандағы аграрлық кооперацияны дамытудағы басты кедергілердің бірі – құқықтық және саяси институттардың дамымауы, толыққанды жекеменшік институтының болмауы, ауыл тұрғындарының жеке экономиканы дамытуға, содан кейін бір-бірімен ынтымақтастыққа экономикалық және құқықтық мүмкіндіктерінің болмауы.

Талдау елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы оның рөлі мен маңызын төмендетуге ықпал ете отырып, кооперативтік қағидаттардың артықшылықтарын іске асырудың, азық-түлік қорын қалыптастыруда резервтер құрудың мүмкін еместігін растайды. Жағдайды ауыл шаруашылығы өндірісін ірілендіру, ұсақ шаруашылықтарды ауыл шаруашылығы кооперативтеріне біріктіру және өнімді өндірушіден тұтынушыға дейін жылжыту жүйесінде инфрақұрылымды дамыту арқылы трансформациялау құтқарады [1].

Материалдар мен әдістер

Жұмыста экономикалық зерттеулердің аналитикалық, экономикалық-статистикалық, сараптамалық бағалау секілді әдістері қолданылды. Теориялық ұстанымдарды негіздеу және қорытындыларды дәлелдеу кезінде логикалық әдістер мен модельдер (индукция, дедукция, абдукция; гипотетикалық-дедуктивті модель), жалпы ғылыми әдістер (жалпылау, абстракция, салыстырмалы салыстыру, талдау, синтез) қолданылды.

Ақпараттық база ретінде БҰҰ ФАО, сондай-ақ ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің, ОЭСР, ҚР ауыл шаруашылығы министрілігінің ақпараттық-талдау мәліметтері мен есептері, статистикалық деректері қызмет етті.

Талқылаулар

Қазақстанның аграрлық әлеуетінің дамуына қарай АӨК-нің техникалық жарактандырылу сапасын арттыру мәселелеріне көп көңіл бөлу қажет. Қазақстанда кооперативтер өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған үй шаруашылықтарын қолдауда маңызды рөл атқара алады [2].

2021 ж. қаңтар-қыркүйек айлары аралығындағы мәлімет бойынша, елімізде 3026 ауыл шаруашылығы кооперативтерінде 7525 қызметкер тіркелген болатын. Кооперативті дамудың төмен деңгейі бұрынғы экономикасы жоспарлы болған кейбір елдерде де байқалады, мысалы, Румынияда (0,3%), Грузияда (1,3%) және Чехияда (3,5%).

Ауыл шаруашылық кооперативтері Еуропалық Одақ елдерінде аса белсенді түрде жұмыс істейді, онда фермалардың 57%-ы кооперативтерге қатысады; салыстыру үшін, Түркияда бұл көрсеткіш 138%, ал АҚШ-та 92%-ды құрайды. Австрияда, Финляндияда, Германияда және Швецияда орташа фермер кемінде екі ауылшаруашылық кооперативінің мүшесі болып табылады [3]. Келтірілген деректер Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы кооперативтік қозғалыстың одан әрі өсуі мен дамуының үлкен әлеуеті бар екендігін көрсетеді.

Жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде Қазақстанның ЖІӨ-де ауыл шаруашылығының үлесі 2020 ж. 5,3%-ды құрады (өткен жылмен салыстырғанда 0,8%-ға артық).

Ауыл шаруашылығы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және экологиялық дамуында маңызды рөл атқаруда. 2021 ж. агросектордың үлесіне барлық экспорт көлемінің 3723,7 млн доллары немесе 6,2%-ы тиесілі болса, ал импорт көлемінің 4870,6 млн доллары немесе 11,8%-ы тиесілі болған (1-кесте, 38 б.). Оның басым бөлігі ЕАЭО елдерімен белсенді жүруде. 2017 ж. бастап, 5 жыл ішінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорттағы үлесі 5%-дан 6,2%-ға дейін артқандығын, ал импорттағы үлесі тұрақты қалыпта қалып отырғанын байқаймыз.

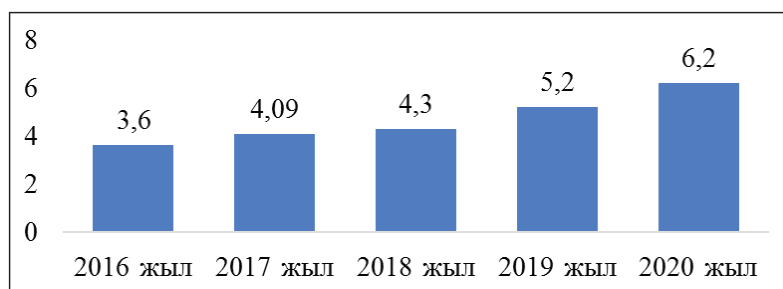
Қазақстанда астық өндіру көлемінің тұрақсыздығы және климаттық жағдайларға байланысты ауытқуларға ұшырағанына қарамастан, бидай мен ұн тұрақты ауыл шаруашылығы өнімдерінің арасында басты экспорттық тауарлар болып табылады. Бүгінде экспорт құрылымында оның құнының 55%-ы (10962,4 тонна немесе 3623 мың долл.) тиесілі болды. Энергия ресурстары экспортының өсуі, жалпы ұлттық кірістің өсуі ауылшаруашылық тауарларына тұтынушылықты арттырды [3].

Кесте 1 – 2017–2021 жж. Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты мен импорты, млн АҚШ доллары

Жылдар	Экспорт көлемі	Жалпы экспорттағы үлесі, %	Оның ішінде, ЕАЭО елдерімен	Импорт көлемі	Жалпы импорттағы үлесі, %	Оның ішінде, ЕАЭО елдерімен
2017	2417,6	5,0	1273,8	3473,2	11,7	2222,8
2018	3201,01	5,1	1487,8	3638,4	10,8	2374,2
2019	3282,4	5,7	1829,8	3967,3	15,3	2645,0
2020	3352,6	7,1	2044,4	4091,6	10,5	2842,3
2021	3723,7	6,2	2342,9	4870,6	11,8	3408,8

Ескертпе – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша автормен құрастырылды.

Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы 2021 ж. тамыз айындағы мәліметтер бойынша 2,8 трлн теңгені құрап отыр. Ал 2016–2020 жж. аралығында бұл көлемнің 2,6 трлн теңгеге немесе 72%-ға артқандығын байқауға болады (1-сурет). Жалпы шығаралым көлемінің ұлғаюы мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығы есебінен де орын алған. 2020 ж. мал шаруашылығында өндіріс көлемі 2,6 трлн тг, ал өсімдік шаруашылығы 3,6 трлн теңгені құрады, осыдан олардың үлесі сәйкесінше 42% және 57,7% болды. Осы тұрғыдан ет өнімдерін шығаруда Алматы, Шығыс Қазақстан және Түркістан облыстары көш бастаса, өсімдік шаруашылығында Солтүстік Қазақстан, Ақмола және Алматы облыстары басым болғандығын аңғарамыз.

Сурет 1 – 2016–2020 жж. ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылым динамикасы, трлн теңге

Ескертпе – [4] дереккөзі негізінде құрастырылды.

Ауыл шаруашылығы кооперациясының тиімсіз жұмыс істеуіне әсер еткен факторлар ретінде келесілерді ұсынуға болады: халықта білімнің жеткіліксіздігі мен оның артықшылықтарын түсінбеуі, өнімді сақтау мен сату инфрақұрылымының дамымағандығы, қолданыстағы заңнаманың күрделілігі мен шатастырылуы, кірістерді коммерциялық емес ұйымдардың нысанында құрылған ауылдық тұтыну кооперативтерінде бөлу мүмкін еместігі, суды пайдаланушылардың ауылдық тұтыну кооперативтері мен ауылшаруашылық серіктестіктері үшін арнайы салық режимі және жеңілдікпен несиелеу түріндегі мемлекеттік қолдау шараларының болмауы. Сонымен қатар, жұмыс істеп тұрған кооперативтердің қызметі түсініксіз болып қалды және ішкі процедуралар шамадан тыс реттелді. Осы аталғандардың барлығы Қазақстанда кооперативтерді дамытуға кедергілер тудырды [5].

Бүгінгі таңда елде жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің санының артқандығын байқаймыз (2-кесте, 39 б.). 2018 ж. жалпы Қазақстан Республикасы бойынша 2858 ауыл шаруашылығы кооперативтері болса, 2020 ж. саны 2,1%-ға немесе 61 кооперативке артып, 2919-ға жеткен. 2021 ж. 2-тоқсаны бойынша олардың саны 3030 құрап отыр.

Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің басым бөлігі Түркістан (703), Ақмола (284) және Шығыс Қазақстан (283) облыстарында орналасқан. Құрылған кооперативтердің басым көпшілігі мал шаруашылығына мамандандырылған (83%). 2021 ж. 1 қаңтардағы жағдай бойынша ауыл шаруашылығы кооперативтерінде ірі қара мал саны 120,4 мың басты, оның ішінде етті табындағы сиырлар – 32,5 мың басты, қойлар – 144,0 мың басты және жылқылар –

8,9 мың басты құрады. Ал өсімдік шаруашылығы еліміздің оңтүстік өңірлерінде – Алматы, Түркістан облыстарында кеңінен танымал.

Кесте 2 – ҚР жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны

	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Қазақстан Республикасы	2 858	2 840	2 919
Ақмола	280	287	284
Ақтөбе	183	180	181
Алматы	234	238	245
Атырау	17	21	19
Батыс Қазақстан	205	176	182
Жамбыл	164	181	253
Қарағанды	134	142	137
Қостанай	130	124	122
Қызылорда	194	192	183
Маңғыстау	18	19	24
Павлодар	119	118	108
Солтүстік Қазақстан	165	148	138
Түркістан	618	645	703
Шығыс Қазақстан	347	312	283
Нұр-Сұлтан қаласы	2	3	5
Алматы қаласы	6	7	5
Шымкент қаласы	42	47	47
Ескертпе – [6] ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтері бойынша құрастырылды.			

Қазақстан Республикасы бойынша 2919 кооперативте 7692 қызметкер жұмыс істейді. Басым бөлігі Түркістан, Алматы және Ақтөбе облыстарында орналасқан. Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің құрамына 573 заңды тұлғалар, 22588 дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары және 26213 үй шаруашылықтары кіреді.

ҚР АШМ мәліметінше, агросекторда 3026 кооператив жұмыс істеуде. Мұнда қайта өңдеумен және өткізумен айналысатын өндірістік кооперативтер құруды барынша ынталандыру мүмкіндіктерін қарастыру қажет. Кооперациядағы тік интеграция шығындарды азайту және қосылған құн тізбегінің әр сатысында делдалдарды алып тастау арқылы ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттыру тетігі бола алады. Кооперация тетіктері сапалы жем-шөптің тапшылығы, қаржының жетіспеуі, шикізатты тасымалдау мен сақтау инфрақұрылымының дамымауы және т.б. сияқты мәселелерді шешу жөніндегі шаралармен бірге пайдаланылуы тиіс.

Нәтижелер

Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің елде белсенді дамуы үшін, азық-түлік қауіпсіздігін толығымен қамтамасыз етуі үшін келесідей даму перспективалары ұсынылады:

1) қазіргі заман талабына сай келетін ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін, оның ішінде биотехнология, гендік инженерия, заманауи техникаларды ауыл шаруашылығына белсенді араластыру және қолдану;

2) агросектордың экономиканың басқа да секторымен байланысын нығайту. Францияда кооперативтер банктер мен сақтандыру компанияларымен ынтымақтастығы жағдайында олар өнім өндіріп қана қоймай, жеңілдікпен несие алуына, табиғи-климаттық жағдайларға, техникалардың бұзылуына байланысты өнімдерді әртүрлі жоғалтулардан алдын алу үшін сақтандыру құралдарын пайдалануына мүмкіндік ала алады;

4) ауыл шаруашылығы кооперативтерін басқару жүйесін жаңғырту. Мысалы, Жапонияның ауыл шаруашылығы кооперативтері өндірістік материалдар мен күнделікті тауарларды, атап айтқанда минералды тыңайтқыштарды, агрохимикаттарды, буып-түю және картон материалдарын, ауылшаруашылық техникаларын тарату мен сатуды да қамтиды;

5) ауыл шаруашылығы кооперативтері жақсы дамыған елдердің тәжірибелерін отандық тәжірибеге сәйкестендіре отырып, оларды белсенді қолдану, кадрларды оқыту, тәжірибе алмасу.

Қорытынды

Жоғарыда аталған мәселелерді шешу үшін барлық ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік тауар өндірушілерін біріктіру, өңірдің экспорттық әлеуетін дамыту қажет. Маңызды бағыттардың бірі ретінде, экспорттық қызметке бағытталған ауылшаруашылық тұтыну кооперацияларын құру ұсынылады. Ауыл шаруашылығы, қайта өңдеу кәсіпорындары мен логистика ұйымдарын кооперативке біріктіре отырып, тауар өндірушілер келесі шараларды жасай алады:

- ♦ өнімді шетелдік нарықтарда ілгерілету бағдарламасын әзірлеу, тауар белгілерін әзірлеу үшін ірі аутсорсингтік маркетингтік компаниялардың қызметтерін пайдалану;
- ♦ жаңа технологияларды енгізу бойынша ғылыми-зерттеу ұйымдарымен келісімшарт бойынша жұмыс істеу;
- ♦ көліктік тасымалдау қызметтерін пайдалану және тарифтік мәселелерді еңсеру;
- ♦ бірінші кезекте ТМД елдерімен ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеу және өз өнімін басқа елдерде бірлесіп ілгерілету жөнінде халықаралық кооперациялар құру.

Шағын және орта кәсіпорындарда ауылшаруашылық өндірісін дамыту үшін экспортқа бағдарланған ауылшаруашылық тұтыну кооперативтерін құрған жөн. Өндірістік-өткізу кооперативтерін құру: экспорт бойынша сату үшін жарамды өнімдердің ірі партияларын жинақтауға; өткізу инфрақұрылымының дамымағандығы, әсіресе республиканың алыс аудандарында мәселелерді шешуге мүмкіндік береді; ауылдық аумақтарды дамытудың бірыңғай стратегиясын қалыптастыру және іске асыру; отандық және халықаралық нарықтарда қазақстандық тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған «ұлттық сертификаттау жүйесі» жобасы аясында өндірілген тауарларды ерікті сертификаттаудан өткізу.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абдыкалиева Ж.Ш., Казиева А.Н., Маевский Д.П. Сельскохозяйственная кооперация в Казахстане: состояние и потенциальные возможности // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 2. – С. 171–179.
- 2 Калиев Г.А., Акимбекова Г.У. Сельскохозяйственная кооперация в Республике Казахстан: проблемы и пути их решения // Проблемы агрорынка. – 2018. – № 1. – С. 7–15.
- 3 OECD. Мониторинг развития сельскохозяйственной кооперации в Казахстане, OECD Publishing, Paris. URL: <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/centralasia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Co-operatives-2019-RUS.pdf>
- 4 Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросы. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6> (дата обращения: 26.09.2021)
- 5 Рубаева О.Д., Лилимберг С.И. Перспективы повышения эффективности развития сельскохозяйственной кооперации в условиях нового закона Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах» // Аграрный вестник Урала. – 2017. – № 07(161). – С. 90–96.
- 6 ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің ресми статистикасы. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/5>

REFERENCES

- 1 Abdykalieva Zh.Sh., Kazieva A.N., Maevskij D.P. (2021) Sel'skohozjajstvennaja kooperacija v Kazahstane: sostojanie i potencial'nye vozmozhnosti // Problemy agrorynka. No. 2. P. 171–179.
- 2 Kaliev G.A., Akimbekova G.U. (2018) Sel'skohozjajstvennaja kooperacija v Respublike Kazahstan: problemy i puti ih reshenija // Problemy agrorynka. No. 1. P. 7–15.
- 3 OECD. Monitoring razvitija sel'skohozjajstvennoj kooperacii v Kazahstane, OECD Publishing, Paris // URL: <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/centralasia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Co-operatives-2019-RUS.pdf>
- 4 Qazaqstan Respublikasynyñ Strategialyq josparlau jäne reformalar agenttigi, Ұлттық статистика бюросы. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/6> (data obraşenia: 26.09.2021))
- 5 Rubaeva O.D., Lilimberg S.I. (2017) Perspektivy povыshenija jeffektivnosti razvitija sel'skohozjajstvennoj kooperacii v uslovijah novogo zakona Respubliki Kazahstan «O sel'skohozjajstvennyh kooperativah» // Agrarnyj vestnik Urala. No. 07(161). P. 90–96.
- 6 QR ÜEM Statistika komitetiniñ resmi statistikasy. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/5>

Н.Е. ДАБЫЛТАЕВА,*¹

к.э.н., и.о. доцента.

*e-mail: nazym62@mail.ru

А. НУРТАЕВА,¹

магистр экономических наук.

e-mail: n_aruzhana@mail.ru

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

Казахстан, г. Алматы

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Цель работы – проанализировать состояние сельскохозяйственной кооперации в стране, определить ее потенциал, направления развития, роль Казахстана в обеспечении продовольственной безопасности. Сегодня сельское хозяйство, которое вносит свой вклад в повышение конкурентоспособности Казахстана, имеет большое будущее. Развитие сельского хозяйства страны с привлечением иностранных инвестиций будет достигнуто путем создания коопераций. С этой точки зрения требуется интенсивное вовлечение фермеров, предпринимателей в эту сферу, оказание финансово-материальной помощи, инфраструктурное развитие сельских территорий. В статье рассматривается состояние сельскохозяйственной кооперации, способной обеспечить стабилизацию производства сельскохозяйственной продукции в современных условиях и являющейся приоритетной формой обеспечения продовольственной безопасности страны. Для обеспечения комплексного решения проблем экономики страны в качестве механизма комплексного развития сельской территории предложено введение сельскохозяйственного кооператива потребительского снабжения и сбыта, создание сельскохозяйственных кооперативов, ориентированных на экспортную деятельность. Даны рекомендации по решению проблем развития сельскохозяйственной кооперации, ее дальнейшему развитию.

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация, кооперативы, агропромышленный комплекс, инфраструктура, государственная поддержка, аграрный сектор, экспорт.

N.E. DABYLTAJEVA,*¹

c.e.s., associate professor deputy.

*e-mail: nazym62@mail.ru

A. NURTAYEVA,¹

master of economic sciences.

e-mail: n_aruzhana@mail.ru, 87073770170

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty

STATE AND PROSPECTS OF AGRICULTURAL COOPERATION DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

The purpose of the work is to analyze the state of agricultural cooperation in the country, determine its potential, development directions, the role of Kazakhstan in ensuring food security. Today, agriculture, which contributes to improving the competitiveness of Kazakhstan, has a great future. The development of the country's agriculture with the attraction of foreign investment will be achieved through the creation of cooperatives. From this point of view, it requires intensive involvement of farmers and entrepreneurs in this area, providing financial and material assistance, and infrastructural development of rural areas. The article considers the state of agricultural cooperation, which is able to ensure the stabilization of agricultural production in modern conditions and is a priority form of ensuring the food security of the country. In order to provide a comprehensive solution to the problems of the country's economy, the introduction of an agricultural cooperative for consumer supply and marketing, the creation of agricultural cooperatives focused on export activities is proposed as a mechanism for the integrated development of rural areas. Recommendations for solving the problems of agricultural cooperation development and its further development are given.

Key words: agricultural cooperation, cooperatives, agroindustrial complex, infrastructure, government support, agricultural sector, export.

FTAXP 06.52.17

ӘОЖ 342.951:351.82

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-42-50>

А.Н. ЖАНБЫРБАЕВА,*¹

PhD.

*e-mail: ardak.zhanbyrbaeva@narxoz.kz

Г.Д. АМАНИЯЗОВА,²

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: amaniyazova_2020@mail.ru

А.Ы. ЕСТУРЛИЕВА,²

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: aigul.yesturliyeva@yu.edu.kz

А. АЖИГУЖАЕВА,³

Э.Ф.М., аға оқытушы.

e-mail: amaniyazova_2020@mail.ru

¹Нархоз университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Yessenov University, Қазақстан, Актау қ.

³Қазақ бас сәулет-құрылыс академиясы,

Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫН РЕТТЕУДІ ЫНТАЛАНДЫРУ ТЕТІГІ

Андатпа

Қазіргі Қазақстан үшін тұрғын үй мәселесін шешу негізгі әлеуметтік-экономикалық міндеттердің бірі, өйткені тұрғын үй құрылысы ұлттық экономикалық кешеннің әлеуметтік маңызды салаларының бірі және ҚР азаматтарының конституциялық құқығы – тұрғын үй құқығын жүзеге асыруға ықпал етеді, ал мәселені шешудің күрделілігі әлемдік экономикалық және қаржылық дағдарыстың жағымсыз салдарымен ерекшеленеді. Халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету проблемасын шешу көбінесе тұтынушылардың төлем қабілеттілігіне байланысты, бұл өз кезегінде табыс деңгейі мен тұрғын үй бағасының арақатынасымен анықталады. Тұрғын үй нарығына көптеген факторлар әсер етеді: жылжымайтын мүлік нарығын мемлекеттік реттеу факторлары, өңірдегі жалпы экономикалық жағдай, өңірдегі экологиялық жағдай. Мақалада ҚР тұрғын үй құрылысы мәселелері, даму шарттары, кемшіліктері мен артықшылықтары егжей-тегжейлі қарастырылған, сондай-ақ осы саланы реттеу бойынша ұсыныстар негізделген. Қазақстанда халықтың қажеттіліктері мен төлемге қабілетті сұранысын қанағаттандыратын қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз ету бойынша барлық жағдайлар жасалуда, өйткені елдің әрбір азаматы өзінің тұруы үшін қымбат орын сатып алуға мүмкіндігі жоқ. Мемлекеттің мақсатты және дәйекті әлеуметтік саясатын жүргізу – Қазақстан Республикасының әлеуметтік жаңғыртуға бағытталған негізгі бастамаларының бірі.

Тірек сөздер: экономика, тұрғын үй құрылысы, реттеу, әлеуметтік саясат, аймақтық даму, нарық, халық.

Кіріспе

Халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасы – елдегі ең өзекті мәселелердің бірі. Елдің әлуақаты мемлекеттің дұрыс құрылған әлеуметтік саясатымен тікелей байланысты, ол ақпараттың жеткілікті түрде берілуіне және оның қазіргі қазақстандық қоғамдағы проблемаларды қаншалықты толық көрсететініне байланысты. Әлеуметтік инфрақұрылымда халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету саясатының басымдығы халықтың өзекті қажеттілігі – тұрғын үйге деген қажеттіліктен туындайды, оның көбеюі басқа инфрақұрылымдық элементтердің дамуын ынталандырады және өмір сүру сапасының тиісті деңгейінің қалыптасуына ықпал етеді.

Негізгі ережелер

Халықтың ең маңызды қажеттілігі – бұл баспана қажеттілігі және бұл қажеттілік бар кезде тұрғын үй бағдарламалары өзекті және сұранысқа ие болады. Сонымен қатар, тұрғын үймен қамтамасыз ету – адам әлеуетін дамыту шарттарының бірі.

Әдебиетке шолу

Мақалада тұрғын үй саясатының теориялық маңыздылығы Т.В. Феденкова [2], Г.В. Кадакоева [3], Л.Б. Кулумбетова [4], Г.М. Стерник [5], Е.И. Васильева [7], Ж.Н. Матенова [9], З.Н. Долаева [10] сияқты ғалымдардың еңбектерінен көрініс табады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу кешенді талдауды негізге ала отырып, экономикалық талдау, салыстыру сияқты әдістердің көмегімен жүзеге асты. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агентігі Ұлттық статистика бюросы, Bloomberg статистика комитетінің материалдары пайдаланылды.

Нәтижелер

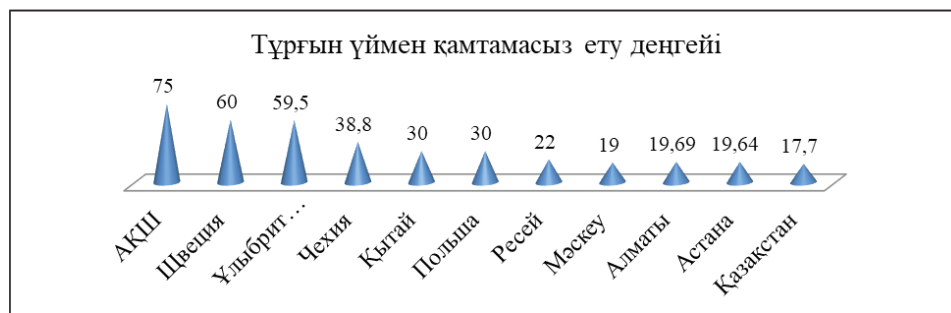
Тұрғын үй саясаты аймақтық экономиканың мәнді ресурстарын – кадрлық құралдарды қалыпқа келтіру үшін жағдай жасау құралы ретінде, сондай-ақ, әлеуметтік және экономикалық алға басудың нақты басымдығы – елдің жағдайын көтеру шеңберіндегі мақсат ретінде әрекет етеді. Аймақтық тұрғын үй-құрылыс саясатын қалыптастыру мен жүзеге асырудың алғы-шарттары болып табылады. Сол себепті, мақалада тақырыпқа байланысты бірқатар ұсыныстар келтірілген.

Талқылау

Мемлекет басшысының тапсырмасына, Президент Қ. Тоқаевтың 1.09.2020 ж. Қазақстан халқына Жолдауына сәйкес халықты қолдаудың мемлекеттік шараларын ұлғайту шеңберінде тұрғын үй қорларының жалдау төлемдерін субсидиялау, яғни жеке құрылыс салушыларды ауылдық өңірлерде де тұрғын үй салуға ынталандыру тетігі әзірленуде. Сонымен қатар, тұрғын үй салуды көбейту, елдің қамы үшін оффтейк келісімшарттарды ендіру мәселелері қарастырылып жатыр. Осы мәселе бойынша құрылыс саласында жүрген компаниялар үй кезегінде тұрған халықтың сұранысы бойынша ауқымды жұмыстар жасайтын болады. Еліміздің ИИДМ Президенттің тұрғын үй саясатын жандандыру мақсатында халық ұсынысының жаңа деңгейдегі пакетін енгізуде тапсырылған тапсырмаларын жүзеге асыру негізінде жалдап тұруға берілетін үйдің құрылыстарына инвестицияларды тартып, тұрғын үй құрылысының жаңа тетігін дайындауды жоспарлауда. Аталған тетіктің аясында жеке меншік құрылыс қорларын жүзеге асыру туралы шешімдер қарастырылады [1].

Өңірлік даму стратегиясы елді жаңғыртудың нақты уақытында елдің әлеуметтік, экономикалық, саяси бағдарына сәйкес уақытқа байланысты ауысады. Қалыптасқан экономикалық жағдайларда тұрғын үй құрылысы экономикалық дағдарыстан шығудың және кейіннен ұзақ мерзімді дамудың тиімді және әлеуметтік тартымды жолы болып табылады. Құрылыс индустриясының дамуы сабақтас салалардың, яғни, құрылыс материалдарын өндіру, машина жасау, химия өнеркәсібі, ағаш өңдеу және т.б. жандануына әкеледі, қаржы-несие жүйесіне инвестициялық және несие арналары арқылы оң әсер етеді, білім беру жүйесінің де жұмыс істеуін жандандырады [2].

2007 ж. бастап жылжымайтын мүлік бағасы бүкіл әлемде үнемі өсіп отырды, нәтижесінде ол АҚШ пен Еуропада орта тап үшін қол жетімді болмады. Осы жылдар ішінде ҚР-да ұқсас процестер болды, олардың негізгілері – монополизм, құрылыс нарығының төмен көлемі және мемлекеттің әлсіз тұрғын үй саясаты. АҚШ-та бес жыл ішінде бағалар екі есе өсті. Ал 25 жыл ішінде АҚШ-тағы жылжымайтын мүлік үш есе қымбаттады: егер 80-жылдардың басында үй шаруашылығының орташа құны шамамен 60 мың долларды құраса, содан кейін 2015 ж. бұл көрсеткіш 200 мың болды.

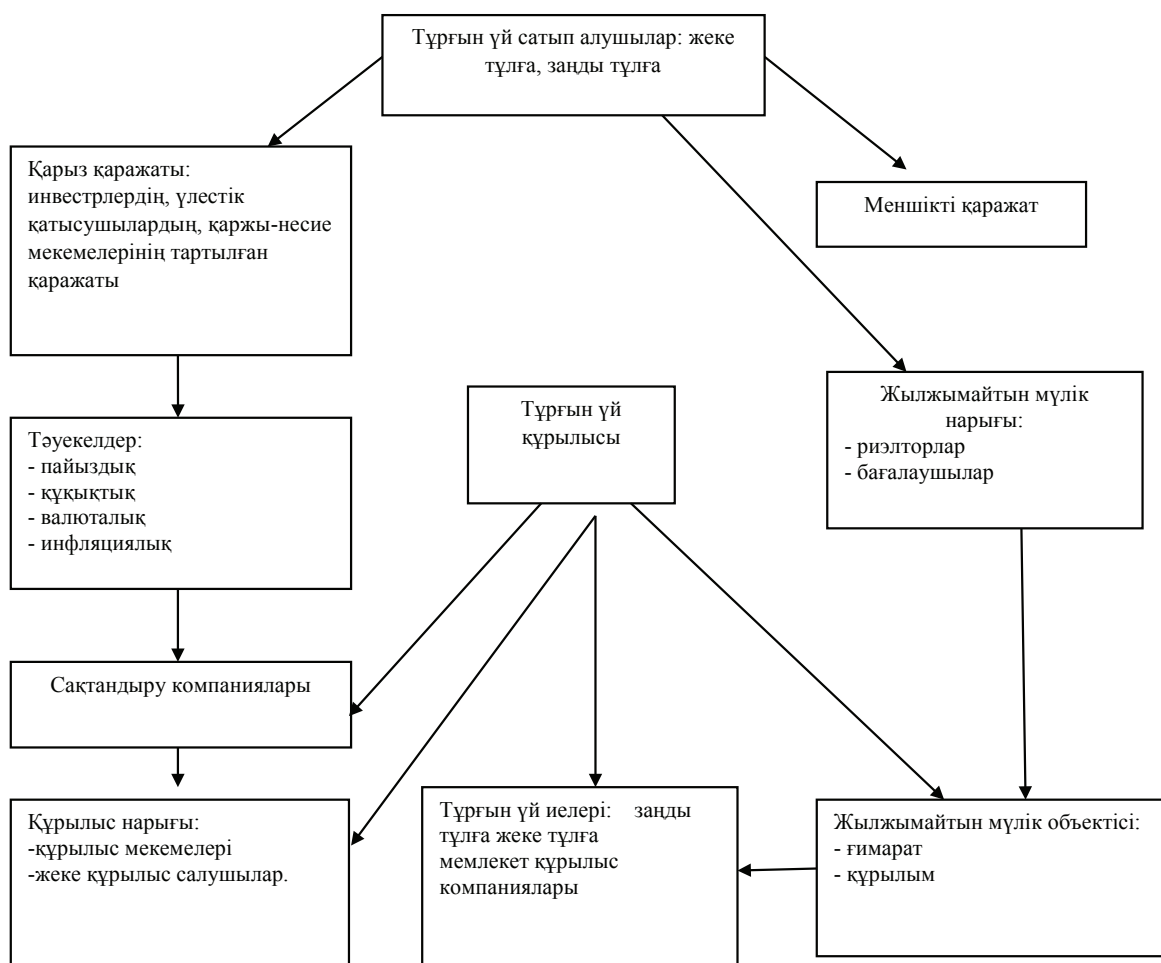

Сурет 1 – Тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейі, м², адам

Ескертпе – [3] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылды.

Халқы өспейтін және тұрғын үймен қамтамасыз етілуі жоғары Еуропаның кейбір елдерінде құрылыс көлемі төмендеуде. Мәселен, Батыс Германияда құрылыс көлемі он жылда екі есеге, ал Шығыс Германияда үш есеге қысқарды. Wonderland журналының мәліметі бойынша, Батыс Еуропада жеке үйдің шаршы метрін салу құны 1430 еуроны, Шығыс Еуропада – 780 еуроны құрайды [4].

Тұрғын үй нарығымен байланысты проблемаларды елемеу экономикалық және әлеуметтік тұрақсыздыққа, экономикалық өсу қарқынының төмендеуіне, экономикалық құрылымның нашарлауына, жұмыспен қамтудың және халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне әкелуі мүмкін [5]. Төменде тұрғын үй құрылысы жүйесінің схемасы берілген (сурет 2).

Сурет 2 – Тұрғын үй құрылысы жүйесіне қатысушылардың өзара іс-қимыл схемасы

Ескертпе – [6] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылды.

Жылжымайтын мүлік нарығын дамытудың жаһандық трендтері, жылжымайтын мүлік нарығының даму перспективалары алдағы жылдары адамдардың қажеттіліктері, тұтынушылық әдеттері мен мінез-құлқы қалай өзгертіндігімен тығыз байланысты.

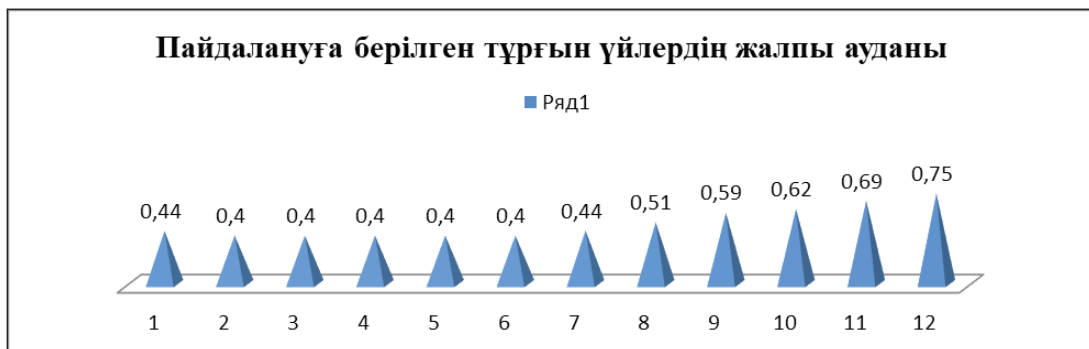
Тұрғын үй мәселесін шешуге мемлекеттің араласу дәрежесін айқындау кезінде географиялық, табиғи-климаттық, ұлттық-демографиялық, мәдени сипаттағы, сондай-ақ халықтың басқа да дәстүрлеріндегі айырмашылықтарда көрсетілген өңірлік ерекшеліктерді де ескеру қажет. Осыған орай, мемлекеттік тұрғын үй саясатын іске асыру әлеуметтік-экономикалық дамудың өңірлік саясатының әлеуеті мен бай құралдарын пайдалана отырып, өңірлер деңгейінде тұрғын үй мәселесін шешу жөніндегі дәйекті бағдарламалық іс-қимылдарды жүзеге асыруды көздейді.

Ел тұрғындарының орта есеппен 70%-ға тұрғын үй жағдайын көтеруді қажет етеді. Бірақ тұрғындар үй құрылыстарының жеткіліксіз көлемі, жалпы тұрғын үйлерді сатып алу бағаларының әр жыл сайын көтерілуі, мердігерлік құрылыстың нақты мерзімдерінің нормативтерден асып кетуі, құрылыстағы өндірістік қорлардың барынша ескіруі, тағы да туындаған мәселелер секілді, қол жетімді болатын үй нарықтарын қалыптастыру жағдайын проблемалық деп анықтайды. Республикада тұрғын үйлердің қолжетімді болуына кедергі болатын басты себептер мыналарды анықтауға мүмкіндік берді:

- ◆ қайталама нарықтағы тұрғын үй бағасының алыпсатарлардың әсерінен өсуі;
- ◆ салынған үйлердің монополиялардың салдарынан бағасының өсуі;
- ◆ жылжымайтын мүлікке инвестициялардың жоғары кірістілігі;
- ◆ ақшалай кіріс деңгейі мен тұрғын үй құны арасындағы төмен арақатынас;
- ◆ үй алуға берілетін несие жүйесінің тиімсіздігі;
- ◆ тұрғын үй құрылысы жинақтары жүйесінің дамымауы;
- ◆ тұрғын үй нарығындағы ұсыныстың жеткіліксіздігі;
- ◆ жалға берілетін тұрғын үй нарығының болмауы.

Жалпы ел жағдайының артуымен халықтың тұрғын үйге деген сұранысы да жоғарылауда. Кейінгі жылдары еліміздің тұрғын үйлер қоры бірқалыпты деңгейде артты және 2018 ж. 4 жыл ішіндегі ең жоғарғы өсуі тіркелді, яғни, 347 шаршы метр болды.

Жалпы 2008 ж. бері елдегі тұрғын үй қоры үштен бірге өскені мәлім. Сонымен қатар, жеке меншіктегі тұрғын үйлер қоры 1,6%-ға өсіп, яғни, 339,8 млн шаршы метр болды. Ал, 2011 ж. аталған қор бойынша 10,3 млн шаршы метр болса, 2016 ж. 7,5 млн шаршы метрге дейін төмендеді.

Сурет 3 – Қазақстанда пайдалануға берілген тұрғын үйлердің жалпы ауданы, мың шаршы метр (2009–2020 жж.)

Ескертпе – [7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылды.

2020 ж. ауылдық жерлердегі тұрғындар үйлерінің қорлары 1,4%-ға дейін жоғарылады, яғни, бұл дегеніміз 2009 ж. қарағанда 16,4%-ға өскендігі байқалады. Ауылдардағы аталған қор 100% жеке меншіктерге қарайды. Қалаларға қарағанда ауылдық жерлердегі тұрғын үймен қамту

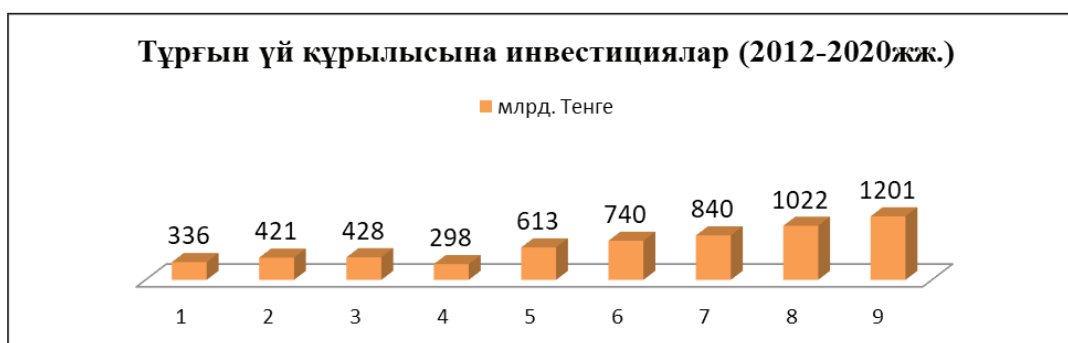
бойынша көрсеткіш 18,2 шаршы метрге төмен деңгейде. Ал 2009 ж. бері осы екі аймақтағы айырма 1,7-ден 3,4 шаршы метрге дейінгі аралықта екі еселеп ұлғайды.

Алматы қаласы мен Нұр-Сұлтан қаласында тұрғын үй ғимараттарын пайдалануға беру көлемі айтарлықтай төмендегеніне қарамастан, елордада ел бойынша орташа деңгейден асып түсуде. 2019 ж. қаңтар-қазан айларында Алматыда 1 552,5 мың шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді (бір адамға 0,8 шаршы метр), бұл өткен жылмен салыстырғанда 8,8%-ға көп. Нұр-Сұлтанда тұрғын үй ғимараттарын іске қосу көлемі үштен бірге қысқарып, 1 303,3 мың шаршы метрді (бір адамға 1,2 шаршы метр) құрады.

Ковид ахуалы қоғам белсенділігінің төмен деңгейде екендігіне қарамай, 2020 ж. жалпы құрылыс жүйесі елдегі белсенді рөл атқарған сала болып табылды. Осы құрылыс саласында 11,2%-ға дейін өсу байқалды. Сонымен қатар, тұрғындарға пайдалануға тапсырылған үйлердің көлем жағынан 16,8%-ға дейін көтерілді. 2020 ж. мәліметіне сәйкес, барлық қаржыландыру 15,3 млн м² есебі болған тұрғын үйлер халыққа берілді. Алдыңғы жылғы мәліметке сәйкес 16,8%-ға артты. Нұр-Сұлтан, Шымкент, Қарағанды, Солтүстік Қазақстан, Жамбыл облыстары салынған үйлерді пайдалану бойынша көшбасшы аймақтар қатарынан табылды.

Әлемдік қиын-қыстау жылдарында құрылыс саласына демеу беру негізінде «Жұмыспен қамту жол картасы» [8] және «Қарапайым заттар экономикасы» [9] бағдарламаларының аясында, мақсаттық жобаларды жүзеге асыруға 1 трлн қаражат бөлінді. Осы кезде шағын және орта кәсіпкер иелері салық мәселесі бойынша бірқатар жеңілдіктерге қол жеткізді. Бүгінгі таңда тұрғын үй нарықтарының азаматтардың әртүрлі санаттарының мүмкіндіктеріне орай әзірленген және мүмкіндіктерін ескеретін әртүрлі несиеге үй беру бағдарламалары қолданысқа енді.

Соңғы жылдары тұрғын үйге деген сұранысты едәуір арттырған қазіргі қолданыстағы мемлекеттік ынталандыру шараларына байланысты Қазақстанның жылжымайтын мүлік нарығының кеңеюі сақталуда.

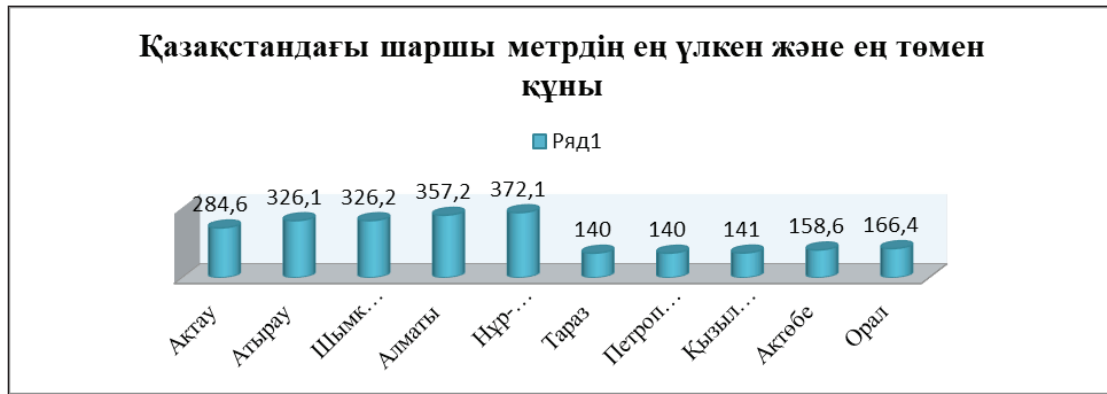

Сурет 4 – Тұрғын үй құрылысына инвестициялар (2012–2020 жж.), млрд теңге

Ескертпе – [7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылды.

Тұрғын үй құрылысына инвестициялардың өсуі әлемдік қаржы дағдарысының ел экономикасына жалпы теріс құйылуына байланысты тұрғын үй құрылысына инвестициялар көлемі қатарынан екі жыл бойы, яғни, 2008–2009 жж. теріс динамиканы көрсетті және 2010 ж. өсуді қайта бастады. Осы кезеңнен бастап тұрғын үй құрылысына инвестициялар көлемі 3,6 есеге, 335,7 млрд-тан 1 201,3 млрд теңгеге дейін өсті.

Аталған салаға әр жылы республикалық бюджет қорынан Отбасы банкі негізінде шамамен 420 млрд теңге бөлінуде, яғни, жеке меншік компаниялардан бұл сомаға 35 мың пәтер салуға болады. Осындай қолдаулардың көмегімен 353 мыңдай тұрғын пәтерлі бола алады.

Сурет 5 – Қазақстандағы шаршы метрдің ең үлкен және ең төмен құны

Ескертпе – [7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылды.

Бастапқы нарықтағы тұрғын үй шаршы метрінің құны 2019 ж. қарашада ел бойынша орташа есеппен 292,9 мың теңгені құрады, бұл 2012 ж. құннан 69,5%-ға артық. Жылжымайтын мүлік бағасы тұрғысынан ең бюджеттік тұрғын үй Таразда, шаршы метрі – 140 мың теңге, Петропавлда да Тараздағыдай баға, ал, Қызылордада үйдің шаршы метрі 141 мың теңгеге ұсынылған. Республика мен жоғарыда аталған қалалар бойынша бағаның айтарлықтай айырмашылығы іске асырылып жатқан «Нұрлы жер» бағдарламасымен түсіндіріледі.

Тұрғын үй құрылысын реттеудің тиімді тетіктерінің бірі экономиканың базалық салаларының, оның ішінде тұрғын үй құрылысы саласының өніміне сұранысты ынталандыру, өйткені қаржы институттары, жобалау және құрылыс-монтаждау және басқа да ұйымдар құрылысқа қызмет көрсетумен байланысты. Жалпы алғанда, экономиканың 30-ға жуық іргелес салалары (металлургия, тау-кен өндірісі, машина жасау, ағаш өңдеу, шыны өнеркәсібі және басқа да көптеген өңдеу өнеркәсібі) құрылыс саласына байланысты [10].

Тұрғын үйлерді қолдануға беру негізінде жоғарғы көрсеткіштерге жетуіне мемлекетіміздің әлеуметтік-экономикалық ілгерілеуін, мемлекет басшыларының стратегиялық бастамаларын негізге ала отырып, осы саланы дамыту үшін қабылданған бағдарламалар мен реформалар әсерін тигізді. Баспана құрылысында жекеленген инвестицияларды тиімді қолдану тұрғындарды үймен қамтудың ең маңызды құралы ол мемлекеттік және жеке меншік серіктестікті ынталандыру, инвестициялар тарту болып табылады. Осындай іс-шаралар тартылған инвестицияларды пайдалы іске асыруды қамтыды [11].

Мемлекеттің 2021–2023 жж. бағытталған бюджетінде 2021 ж. 83,2 млрд теңге арналған, оның ішінде 46 млрд теңгедей сомасы тұрғын үй құрылысына ИКИ-ны қамтуға жоспарланған. Аймақ әкімдіктері ЖТҚ-на жер телімдерін алып, оған жеке компанияларды жұмылдырып, аз қабатты тұрғын үйлерін салу үшін пилоттық жобаларды қолдану бағытталған. Бұл мемлекет пен жеке серіктестік механизмдерінің бірі. Бұдан бөлек, әр жылы мемлекеттік бюджет қорынан құрылыс салушылардың несиелері үшін 7%-дық субсидиялар бөлінеді. Мемлекетіміздің ауыл шаруашылық министрлігі республикамыздың жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесінде жеке тұрғын үй құрылысына жер телімін алу үшін «кезекте тұрғандар тізімі» қызметін енгізу бойынша жұмыстар жүргізуде.

Қорытынды

Құрылыс саласы ел экономикасында жетекші орындардың бірін алады.

30 жылдың ішінде, яғни, тәуелсіздікке қол жеткізгеннен бері елімізде 169 млн шаршы метрден астам жаңа тұрғын үйлер салынып, халыққа пайдалануға берілді.

Қазіргі кезде ел қалаларының тұрғын үйлері заманауи және жайлы. Яғни, жаңа теміржол және автомобиль магистральдар, өндірістік кешендер, әлеуметтік объектілер салынып, дамуда.

Статистикалық мәліметтер бойынша ҚР тұрғын үймен қамтамасыз ету дұрыс жолға қойылған және жақсы дамып жатқан сала ретінде көрініс табуда. Дегенмен, елімізде тұрғын

үй мәселесі өте күрделі, шешімін толық таба алмаған, дамуында көптеген қиындықтар мен кедергілері бар сала. Көптеген жастар, жас отбасылар, көп балалы отбасылар әлі де жалдамалы пәтерлерде тұрда.

Пандемияға қарамастан, елімізде жұмыссыздықтың артуына қарамастан тұрғын үй құрылысы өте жоғары деңгейде қымбаттауда. Біздің ойымызша оған себеп, құрылыс материалдарының қымбаттауы, яғни, арматура әлем бойынша 30%-ға қымбаттады және елімізде 2021 ж. халыққа көмек ретінде бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан (БЖЗҚ) қаражаттың берілуі тұрғын үйдің күрт қымбаттауына әкелді. Сондықтан:

- ◆ халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету үшін, мемлекет тарапынан жеңілдетілген, яғни, табыс көзі төмен отбасылардың жағдайын ескере отырып, бағдарламаларды көбейту керек;
- ◆ қазіргі кезде мемлекеттік бағдарламалармен салынған тұрғын үйлердің сапасы сын көтермейді, сондықтан осы тұрғыда қатаң бақылауға алынуы тиіс;
- ◆ тұрғын үйлердің себепсіз қымбаттауына мемлекет тарапынан бақылауды күшейту қажет;
- ◆ мемлекеттік бағдарламаларды халыққа түсінікті түрде жеткізу керек;
- ◆ тұрғын үй құрылысы нарығында ашықтық деңгейін арттыру қажет.

Осылайша, тұрғын үй құрылысы тұрғын үй проблемасын шешуде ғана емес, бірқатар әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуде де айқындаушы фактор болып табылады. Бұл жағдайдан шығудың жолы – тұрғын үй құрылысын белсенді дамыту, осы саладағы стратегиялық міндеттерді шешуге бағытталған принциптер мен әдістерге сәйкес осы процесті реттеу.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың 2020 ж. 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы // www.akorda.kz/
- 2 Феденкова Т.В. Управление рисками жилищного строительства (на материалах г. Алматы). – 0410RK02246. 19.11.2010. (на соискание ученой степени к.э.н.) – С. 130
- 3 Кадакоева Г.В. Целесообразность использования метода программно-целевого планирования в решении проблем жилищного финансирования (на примере реализации ФЦП «Жилище» на 2011–2015 гг.). – Инновации и инвестиции. – 2016. – № 2. – С. 126–129.
- 4 Николаева Н.И. Экономическое содержание категорий «инновация» и «модернизация» в ЖКХ // Экономика и управление: новые вызовы и перспективы. – 2013. – № 5. – С. 109–112.
- 5 Стерник Г.М. Количественная оценка влияния различных факторов на доступность жилья и ипотеки // Урбанистика и рынок недвижимости. – 2015. – № 1. – С. 6–16.
- 6 Васильева Е.И. Проблемы реализации государственной жилищной политики в регионе // Экономика и социум. – 2016. – 6–1(25). – С. 394–397.
- 7 Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, ұлттық статистика бюросы, ақпараттық-талдамалық жүйесі // www.stat.gov.kz
- 8 Жұмыспен қамтудың 2020–2021 жж. арналған жол картасы бағдарламасы. – 27.03.2021. // URL: <https://adilet.zan.kz/>
- 9 Қарапайым заттар экономикасы бағдарламасы. – 01.09.2021. URL: <https://egemen.kz/>
- 10 Матенова Ж.Н. Государственная жилищная программа в стране с динамично развивающейся экономикой: опыт Республики Казахстан. – 3(46). – С. 56–59.
- 11 Петрова Н.П. Состояние и проблемы ЖКХ в России / Н.П. Петрова, А.А. Григорьев. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2020. – № 26(316). – С. 115–117.

REFERENCES

- 1 Memleket bassysy Q. Toqaevtyñ 2020 j. 1 qyrküiektegi Qazaqstan halqyna Joldauy // www.akorda.kz/
- 2 Fedenkova T.V. Upravlenie riskami zhilishhnogo stroitel'stva (na materialah g. Almaty). – 0410RK02246. 19.11.2010. (na soiskanie uchenoj stepeni k.je.n.). P. 130
- 3 Kadakoeva G.V. (2016) Celesoobraznost' ispol'zovaniya metoda programmno-celevogo planirovaniya v reshenii problem zhilishhnogo finansirovaniya (na primere realizacii FCP «Zhilishhe» na 2011–2015 gg.). Innovacii i investicii. No. 2. P. 126–129.

- 4 Nikolaeva N.I. (2013) Jekonomicheskoe sodержanie kategorij «innovacija» i «modernizacija» v ZhKH // Jekonomika i upravlenie: novye vyzovy i perspektivy. No. 5. P. 109–112.
- 5 Sternik G.M. (2015) Kolichestvennaja ocenka vlijanija razlichnyh faktorov na dostupnost' zhil'ja i ipoteki // Urbanistika i rynek nedvizhimosti. No. 1. P. 6–16.
- 6 Vasil'eva E.I. (2016) Problemy realizacii gosudarstvennoj zhilishhnoj politiki v regione // Jekonomika i socium. 6–1(25). P. 394–397.
- 7 Qazaqstan Respublikasy strategialyq josparlau jäne reformalar agenttigi, ülttyq statistika bürosy, aqparattyq-taldamalyq jüiesi // www.stat.gov.kz
- 8 Jümyspen qamtudyñ 2020–2021 jj. arnalğan jol kartasy bağdarlamasy. – 27.03.2021. // URL: <https://adilet.zan.kz/>
- 9 Qarapaiym zattar ekonomikasy bağdarlamasy. – 01.09.2021. URL: <https://egemen.kz/>
- 10 Matenova Zh.N. Gosudarstvennaja zhilishhnaja programma v strane s dinamichno razvivajushhejsja jekonomikoj: opyt Respubliki Kazahstan. 3(46). P. 56–59.
- 11 Petrova N.P. (2020) Sostojanie i problemy ZhKH v Rossii / N.P. Petrova, A.A. Grigor'ev. – Tekst: neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. No. 26(316). P. 115–117.

А.Н. ЖАНБЫРБАЕВА,*¹
PhD.

*e-mail: ardak.zhanbyrbaeva@narхоз.kz

Г.Д. АМАНИЯЗОВА,²

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: amaniyazova_2020@mail.ru

А.И. ЕСТУРЛИЕВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: aigul.yesturliyeva@yu.edu.kz

А. АЖИГУЖАЕВА,³

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: amaniyazova_2020@mail.ru

¹Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

²Yessenov University, Казахстан, г. Актау

³Казахская головная архитектурно-строительная академия, Казахстан, г. Алматы

МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Для современного Казахстана решение жилищного вопроса является одной из основных социально-экономических задач, так как жилищное строительство является одной из социально значимых отраслей национального экономического комплекса и способствует реализации конституционного права граждан РК – жилищного права, а сложность решения проблемы характеризуется негативными последствиями мирового экономического и финансового кризиса. Решение проблемы обеспечения населения жильем во многом зависит от платежеспособности потребителей, что, в свою очередь, определяется динамикой соотношения уровня доходов и цен на жилье. На рынок жилья влияет множество факторов: факторы государственного регулирования рынка недвижимости, общая экономическая ситуация в регионе, экологическая ситуация в регионе. В статье подробно рассмотрены вопросы жилищного строительства в РК, условия развития, недостатки и преимущества, а также обоснованы предложения по регулированию данной сферы. В Казахстане создаются все условия по обеспечению населения доступным жильем, удовлетворяющим потребности населения, так как не каждый гражданин страны имеет возможность приобрести дорогостоящее место для своего проживания. Проведение целенаправленной и последовательной социальной политики государства является одной из основных инициатив Республики Казахстан, направленных на социальную модернизацию.

Ключевые слова: экономика, жилищное строительство, регулирование, социальная политика, региональное развитие, рынок, население.

A.N. ZHANBYRBAYEVA,*¹

PhD.

*e-mail: ardak.zhanbyrbaeva@narxoz.kz

G.D. AMANIYAZOVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: amaniyazova_2020@mail.ru

A.I. YESTURLIYEVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: aigul.yesturliyeva@yu.edu.kz

A. AZHIGUEVA,³

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: amaniyazova_2020@mail.ru

¹Narxoz University, Kazakhstan, Almaty

²Yessenov University, Kazakhstan, Aktau

³Kazakh Leading Academy of Architecture and Civil Engineering, Kazakhstan, Almaty

MECHANISM FOR REGULATION OF HOUSING CONSTRUCTION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

For modern Kazakhstan, the solution of the housing is one of the main socio-economic tasks, since housing construction is one of the socially significant branches of the national economic complex and contributes to the implementation of the constitutional right of citizens of the Republic of Kazakhstan – housing law, and the complexity of solving the problem is characterized by negative consequences of the global economic and financial crisis. The solution to the problem of providing the population with housing largely depends on the solvency of consumers, which, in turn, is determined by the dynamics of the ratio of income and housing prices. The housing market is influenced by many factors – factors of state regulation of the real estate market, the general economic situation, the microeconomic situation, the social situation in the region, the environmental situation in the region. The article considers in detail the issues of housing construction in the Republic of Kazakhstan, the conditions of development, disadvantages and advantages, as well as justifies proposals for regulating this area. In Kazakhstan, all conditions are being created to provide the population with affordable housing that meets the needs of the population, since not every citizen of the country has the opportunity to purchase an expensive place to live. The implementation of a purposeful and consistent social policy of the state is one of the main initiatives of the Republic of Kazakhstan aimed at social modernization.

Key words: economy, housing construction, regulation, social policy, regional development, market, population.

IRSTI 06.39
UDC 338.2

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-51-57>

S.S. BAKTYMBET,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: saule_sbs@mail.ru

M.Z. OSPANOV,²

Master of law.

e-mail: madi.ospanov@nurotan.kz

A.M. BAKIRBEKOVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: aigul_bakirbek@mail.ru

A.S. BAKTYMBET,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: asem_abs@mail.ru.

¹Kazakh University of Economics Finance
and International Trade, Kazakhstan, Nur-Sultan

²Central Office of the Amanat Party,
Kazakhstan, Nur-Sultan

³L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Nur-Sultan

INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Abstract

The aim of the article is to analyze the current state of the country's competitiveness based on certain data as an indicator of the well-being of citizens, and acts as a guarantor of economic security and contributes to the growth of the national economy. Being a part of the global economy is relevant and important for a state and it requires new research on this issue. The authors in the article consider the relationship between the processes of the country's competitiveness and economic growth, which determine the need for a comprehensive analysis of possible options for implementing the competitiveness strategy. The competitiveness of the economy is impossible without its openness and integration into the global economic system. Strengthening the integration processes will ensure unhindered access of Kazakhstani goods and services to the markets of other countries and expand their sales markets. Thereby it will help to increase competition. The problem of competitiveness is directly related to the theory of international trade, since the interaction of a country with other states in world markets is considered, and with the theory of the spatial organization of productive forces, in view of the fact that industry is the main object of empirical research of competition processes. The necessary increase in the role of geography in the study of current processes in the world economy under the influence of the globalization process is also explained by the differentiation of the rates of development not only between groups of independent states, but also within most individual countries. The article uses the following methods: analysis and synthesis, systematic approach.

Key words: national economy, competitiveness, globalization, macroeconomic indicators, modernization, scientific and technological progress, products.

Introduction

The necessary increase in the role of geography in the study of current globalization process is also explained by the differentiation of the rates of development not only between groups of independent states, but also within most individual countries.

The specific characteristics of the economy of different countries and their regional features have played a significant role in the formation of the concepts of competitiveness. Practically all the experts dealing with the problem of competitiveness in the world economy. Many of them shifted the emphasis

in the study of competitive advantages from the national. Therefore, the economic and geographical component plays a leading role in countries and regions in the world economy.

Main provisions

Currently, Kazakhstan is pursuing both a structural macroeconomic policy aimed at streamlining the structure of the economy and its institutions, and a stabilization one aimed at overcoming the imbalance of the economy at the macro level. Within the framework of a stabilizing macroeconomic policy, the instruments of monetary and fiscal policy remain relevant. The main macroeconomic indicators of Kazakhstan the assessment of the macroeconomic situation by international ratings characterize it as stable. At the same time, the strengths of the macroeconomic environment of Kazakhstan are a low state budget deficit of 2.08% of GDP, high gross national savings, which amounted to 39.6% of GDP in 2018, and a low level of public debt of 12.3% of GDP.

Table 1 – Growth rate of macroeconomic indicators of the state

Indicator name	2016	2017	2018	2019	2020 (January-June)
GDP, billion tenge	16052,90	17007,60	21815,51	27571,91	12535,91
GDP, USD billion	133,40	115,2	148,10	188,10	84,61
Real GDP growth, %	3,33	1,22	7,33	7,54	5,61
Average annual inflation, %	17,21	7,30	7,12	8,31	4,91
Exports of goods, billion USD	72,1	43,8	61,61	88,50	46,90
Imports of goods, billion USD	38,51	29	32,90	40,61	20,90
Trade balance, USD billion	33,50	16	28,71	47,88	26,1
Current account balance, % of GDP	4,72	-3,61	1,20	7,23	10,40
Gross international reserves, USD billion	19,91	23,2	28,33	29,32	32,32
Unemployment rate, %	6,60	6,63	5,80	5,42	5,20 (quarter)
State budget deficit, % of GDP	2,19	3,11	2,449	2,1	0,63
Public debt, % of GDP	8,71	12,99	14,81	12,32	28,90
Note – Compiled by the author.					

The weaknesses remain the high level of average annual inflation, which in 2019 was 8.3%, and in 2020 – 5.4% (Table 1).

Assessment of competitiveness is comprehensive in terms of key factors in the development of education, science and technology [1].

One of the main problems that have a decisive influence on the scientific and technological development of the Republic of Kazakhstan is the insufficient level of funding for science. Thus, the annual volume of research funding in the country over the past 5 years is 0.2–0.3% of GDP, while the threshold level determined by international experts is 1%, below which the destruction of scientific and technical potential occurs.

Positive growth trend in internal expenditures on research and development, which in absolute terms amounted to 43.3 billion tenge in 2020 with an increase of 29.5% compared to 2019.

For comparison, the total R&D costs in Israel are 4.41%, in Finland – 3.88%, in South Korea – 3.74%, in China – 1.77%, in Estonia – 1.63%.

Internal expenditures on research and development by sector of activity for 2012–2017 showed that the share of the public sector in R&D in 2017, which was previously dominant, was 25%, while the share of the business sector was 51.6% [2].

In accordance with modern requirements, there is a lack of highly qualified specialists in the research field, as well as a small selection of young people in the scientific direction.

Methods

To increase the country's competitiveness, first of all, the quality of human capital, to develop education and science, which will introduce new innovations and technologies [3].

Obviously, its solution should be based, first of all, on the modernization of the economy and society (society – because some aspects of assessing competitiveness depend not only on the level of economic development, mentality and moral norms of society).

It can only be noted that in order to implement a purposeful and consistent course to increase Kazakhstan's competitiveness, it is necessary to develop a national strategy for increasing competitiveness. The main approaches to the development of such a strategy will be discussed below, but in addition to measures to actually increase competitiveness, it can also be noted that, for image purposes, measures can be taken to promote Kazakhstan in the considered rating of the WEF Global Competitiveness Index.

Such measures can be taken in several ways:

First, as noted above in the analytical section, the biggest problems in assessing Kazakhstan's competitiveness are formed by indicators based on surveys. Since there are an absolute majority of such indicators in the WEF ratings – 77 out of 111, it is obvious that a more sober assessment of the situation by the respondents is required, without its unreasonable deterioration. In this regard, it is advisable to recommend the Kazakhstani partners of the WEF to more carefully approach the selection of respondents for surveys within the framework of the relevant research. Currently, the partner institution of the WEF from Kazakhstan is the National Analytical Center under the government and, in my opinion, in the research of the NAC for the WEF there may be reserves for improving the quality and objectivity of the respondents from the Kazakh side participating in the survey [4].

Secondly, there are reserves for increasing the efficiency of the statistical data used in the WEF ratings. As noted above, in collecting statistics, the WEF uses not only the data of national statistical agencies, but primarily the ready-made reviews of other international organizations (the World Bank, the World Health Organization, the IMF, etc.). Because of this approach, which is certainly convenient for the preparers of the report, in some cases, very significant time lags arise. For example, for the rating 2016–2018. Data for 2013 is used, which greatly distorts the final picture and may harm the country's rating, including the rating of Kazakhstan. In this report on global competitiveness, the most lagging indicators were those forming the parameters “Health and primary education”.

Thirdly, it is necessary to highlight the priorities of Kazakhstan's advancement in certain areas of the areas assessed by the WEF in order to more effectively and targeted application of efforts to increase the Kazakhstani rating. That is, it is required to concentrate efforts on those areas of the WEF rating, which, due to the applied methodology for calculating it, will give the greatest effect [5].

Results

Without diminishing the importance of the indices and competitiveness criteria of the World Economic Forum, it must be admitted that they are far from being exhaustive. And therefore, it becomes necessary to develop for Kazakhstan its own, national strategy for increasing competitiveness, the main blocks of which should be:

Kazakhstan in the world economy, the modernization of the national economic system, an increase in social orientation (which is not GCI), culture, science, education (also not included in the WEF indices), an increase in the role of Kazakhstan in the global economy. Of course, such a model should not be local in nature, neglecting the achievements of world theory and practice. The specifics of Kazakhstan cannot serve as an indulgence for any experiments and economic voluntarism justified by a “special way” of the country's development. It is necessary to borrow the best achievements of international practice economic policy, to take into account the great importance of various international assessment methods, including the WEF methodology discussed above. Therefore, the national model of economic development should also include the criteria of the GCI and other indices, but at the same time be aimed at the final result, which, in our opinion, should be a high standard of living of citizens of Kazakhstan [6].

Discussion

To ensure the comprehensiveness of the national competitiveness strategy, it must contain a number of key elements necessary to highlight the priorities of competitiveness, to quickly change them as the national and world economy develops, measures to implement these priorities and assess the results of the strategy. In our opinion, the following can be attributed to the main components of the strategy for increasing the competitiveness of Kazakhstan:

- ◆ Methodology for determining the priorities of competitiveness and their changes in a highly dynamic external environment.
- ◆ Criteria for the competitiveness of the national economy.
- ◆ Directions of increasing the competitiveness of the economy of Kazakhstan.
- ◆ Measures to implement these areas.

The methodology for the prompt and flexible allocation of competitiveness priorities should be built in such a way that, on its basis, it would be possible to form lists of the most successful industries in foreign markets for long-term time periods (about 10 years), based on monitoring the current situation in world markets and identifying the most promising niches in the international specialization.

In this case, the criteria for prospects should be:

- ◆ the maximum level of added value generation;
- ◆ contribution to the GDP and to progressive sectors that improve the structure of the economy;
- ◆ the potential for job creation for highly qualified employees;
- ◆ a high multiplier effect for related sectors of the Kazakhstani economy;
- ◆ the potential for return to the state budget in terms of taxes paid both at the corporate level and in terms of personnel income.

The presence of such a methodology within the framework of the strategy for increasing the competitiveness of this method will allow, on the basis of monitoring the conjuncture of world markets, to identify the most promising and progressive industries and stimulate their development in Kazakhstan on a purposeful and systematic basis, which will increase the country's competitiveness in the world markets for final products [7].

Measures to implement the directions of increasing competitiveness should be both traditional instruments of indirect regulation (tax, customs privileges, soft monetary policy), and more active use of state development institutions and public-private partnership (PPP). Strengthening domestic financial capital should be a separate block for increasing competitiveness. Measures are needed to strengthen Kazakhstani financial institutions, to further increase their capitalization in order to expand to world markets, which can become a tool for promoting the country's economic interests. In addition, strengthening the banking system is a prerequisite for enhancing financing of advanced industries and industries that increase competitiveness in the context of the underdevelopment of other sources of financing in Kazakhstan (stock market, venture capital).

As a result, in addition to the development and consolidation of business, the basis for increasing the competitiveness and development of the country as a whole should be the modernization of the national economy, aimed at increasing the share of high-tech industries in GDP, improving the structure of the economy in order to bring it to the standards of developed countries, as well as realizing the existing competitive advantages Kazakhstan.

The positive quantitative dynamics of Kazakhstan's GDP, the growth of its share in world GDP is not accompanied by its qualitative improvement. The structure of GDP still retains the dominant raw materials and trade and intermediary components, as evidenced by the high share of the mining industry in the industrial structure, as well as the high shares of trade and real estate transactions in the structure of services production. The reasons for the low diversification of the economy are the low diversification of investments and loans issued by STBs [8].

In connection with the above, the country is faced with the task of achieving sustainable economic growth, independent of market factors, based on scientific and technological progress, innovations and effective and high-quality factors of production. A prerequisite for such development is efficient basic production assets, new techniques and technologies, as well as investment in human capital.

High depreciation of fixed assets (40%) requires significant long-term investments, sources of which can be the stock market and the credit (banking) market [9].

Statistics show that the propensity of the population to save in Kazakhstan is not high (about 12%), and the population's savings in the form of bank deposits are short-term in nature, which indicates that the population is not ready to be long-term investors. Consequently, it is difficult to consider savings of the population as the main long-term investment in the economy.

Conclusion

Statistics and ratings, Kazakhstan has a high internal rate of savings at the expense of the National Fund, which, in conditions of a low propensity to save, performs a saving stabilizing function.

The global financial crisis has shown the vulnerability of the financial (fictitious) sector; at present, the developed countries of the world, which have relied on financial stabilization, demonstrate a decline in economic growth. Strengthening globalization and integration processes, strong dependence of Kazakhstan on world oil prices, pegging the tenge to the dollar indicate the need to shift the focus in the field of macroeconomic policy from financial stabilization towards stabilization of the real sector of the economy, which is aimed at stimulating real economic growth and structural restructuring of the economy [10].

The state should continue to pursue an active investment and structural policy, create conditions for maximum utilization of production facilities and their modernization. Such a policy will help reduce cost inflation.

The modernization of production facilities will significantly reduce (not increase) tariffs for the services of natural monopolies, the growth of which is due to high wear and tear, and the development of infrastructure (transport in particular) will increase competition, which will also reduce inflation. In order to use the credit market to attract long-term investments, the state needs to stimulate the reorientation of the financial and banking sector from trade and intermediary operations to strengthening the real sector of the economy.

REFERENCES

- 1 Baizakov S.B. Global Competitiveness: Economic Indicators and Analysis Tools. Almaty: NTs NTI, 2017.
- 2 Baktymbet A.S., Kozhabaeva S.A., Baktymbet A.S., Baktymbet S.S. Analysis of the systems of indicators of Kazakhstan's competitiveness on the basis of international ratings, state audit. 2020. No. 3. P. 41–48.
- 3 Official Internet resource of the Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan. URL: <http://miid.gov.kz>– (date of access: 05.07.2019)
- 4 Baimuratov U. Problems of the competitiveness of the national economy in the context of world trends. URL: [http://www.kazeu.kz/files/mass media / <http://www.kazeu.kz/files/mass media />](http://www.kazeu.kz/files/mass%20media/) Problems of national economic competitiveness in the context of global trends.pdf
- 5 Baktymbet A.S., Baktymbet S.S., Yelshibayev R.K., Ukubassova G.S. The fourth energy transition and development of energy sector in Kazakhstan Journal of Advanced Research in Law and Economics. Craiova (Romania): ASERS Publishing. Vol. XI. Iss. 3(49). Summer, 2020. P. 735–746.
- 6 Kazakhstan in the rating of world competitiveness IMD 2017 // Institute for Economic Research JSC. Astana, 2018.
- 7 Ukubassova G.S. Baktymbet S.S., Bakirbekova A.M. Economic and environmental aspects of the development of renewable energy in Kazakhstan. Journal of Environmental Management and Tourism. Publisher: ASERS Publishing (Germany). Vol. 11. Iss. 5. Fall 2020. P. 1025–1039.
- 8 Official Internet resource of JSC “Kazakhstan Center for Industry and Export” of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. URL: <http://kidi.gov.kz>. (date of treatment: 10.05.2019)
- 9 List of grants for the academic year 2018–2019 published. (2018, August 6). Forbes.kz. Retrieved from https://forbes.kz/process/education/spisok_obladateley_grantov_dlya_postupleniya_v_vuzyi_predstavlyat_onlayn/life_expectancy.
- 10 UNESCO Institute for Statistics (n.d.). Gross enrolment ratio. UIS.UNESCO.org. Retrieved from April 29, 2020, from <http://uis.unesco.org/en/glossary-term/gross-enrolment-ratio>

С.С. БАҚТЫМБЕТ,*¹

Э.ғ.қ., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: saule_sbs@mail.ru

М.Ж. ОСПАНОВ,²

заң магистрі.

e-mail: madi.ospanov@nurotan.kz

А.М. БАКИРБЕКОВА,³

Э.ғ.қ., қауымдастырылған профессор.

e-mail: aigul_bakirbek@mail.ru

Ә.С. БАҚТЫМБЕТ,¹

Э.ғ.қ., қауымдастырылған профессор.

e-mail: asem_abs@mail.ru

¹Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Amanat партиясының орталық аппараты, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – жалпы халықтың әлеуетін көрсететін нақты деректер бойынша елдің бәсекеге қабілеттілігінің қазіргі жай-күйіне талдау жүргізу, бұл, сөзсіз, экономикалық қауіпсіздіктің кепілі және ұлттық экономиканың өсуіне ықпал етеді. Мемлекеттің әлемдік экономикаға кіруі өзекті және маңызды, жаңа зерттеулерді қажет етеді. Мемлекеттің әлемдік экономикаға енуі өзекті әрі маңызды және жаңа зерттеулерді қажет етеді. Авторлар мақалада отандық экономиканың бәсекеге қабілеттілік бағытын кешенді талдай отырып, оның өсу үдерісінің байланысын қарастырды. Экономиканың бәсекеге қабілеттілігі оның ашықтығы мен әлемдік экономикалық жүйеге интеграциялануынсыз мүмкін емес. Интеграциялық процестерді арттыру қазақстандық өнімдер мен көрсетілетін қызметтердің басқа елдердің нарықтарына кедергісіз кіруін қамтамасыз етеді, сондай-ақ оларды сату нарықтарын кеңейтеді. Бұл бәсекелестікті арттыруға көмектеседі. Бәсекеге қабілеттілік мәселесі халықаралық сауда теориясымен тікелей байланысты, өйткені елдің әлемдік нарықтардағы басқа мемлекеттермен өзара әрекеттесуі қарастырылады. Өнеркәсіптің өндіргіш күштерін кеңістіктік ұйымдастыру теориясы – бәсекелестік процестерді эмпирикалық зерттеудің негізгі объектісі. Жаһандану процесінің әсерінен әлемдік экономикадағы өзекті процестерді зерттеудегі географияның рөлінің қажетті артуы Тәуелсіз Мемлекеттер топтары арасында ғана емес, сонымен қатар көптеген жекелеген елдерде де даму қарқынының саралануымен түсіндіріледі. Мақалада келесі әдістер қолданылды: талдау және синтез, жүйелік тәсіл.

Тірек сөздер: ұлттық экономика, бәсекеге қабілеттілік, жаһандану, макроэкономикалық көрсеткіштер, модернизация, ғылыми – техникалық прогресс, өнім.

С.С. БАКТЫМБЕТ,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: saule_sbs@mail.ru.

М.Ж. ОСПАНОВ,²

магистр права.

e-mail: madi.ospanov@nurotan.kz

А.М. БАКИРБЕКОВА,³

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: aigul_bakirbek@mail.ru

Э.С. БАКТЫМБЕТ,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: asem_abs@mail.ru

¹Казахский университет экономики, финансов
и международной торговли, Казахстан, г. Нур-Султан

²Центральный аппарат партии Amanat,
Казахстан г. Нур-Султан

³Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Нур-Султан

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Цель статьи – провести анализ современного состояния конкурентоспособности страны по конкретным данным, отражающим потенциал населения в целом, что, безусловно, является гарантом экономической безопасности и способствует росту национальной экономики. Вхождение государства в мировую экономику является актуальным и важным, требует новых исследований. Авторы рассмотрели вопрос о взаимосвязи процессов роста отечественной экономики с комплексным анализом направления ее конкурентоспособности. Конкурентоспособность экономики невозможна без ее открытости и интеграции в глобальную экономическую систему. Повышение интеграционных процессов обеспечит беспрепятственный доступ казахстанской продукции и услуг на рынки других стран, также расширит рынки их продажи. Тем самым будет способствовать повышению конкуренции. Проблема конкурентоспособности напрямую связана с теорией международной торговли, так как рассматривается взаимодействие страны с другими государствами на мировых рынках. Теория пространственной организации производительных сил промышленности – это основной объект эмпирического исследования конкурентных процессов. Необходимое повышение роли географии в исследовании актуальных процессов в мировом хозяйстве под воздействием процесса глобализации объясняется также дифференциацией темпов развития не только между группами независимых государств, но и внутри большинства отдельных стран. В статье использованы следующие методы: анализа и синтеза, системного подхода.

Ключевые слова: национальная экономика, конкурентоспособность, глобализация, макроэкономические показатели, модернизация, научно-технический прогресс, продукция.

МРНТИ 06.81.12
УДК 330.101

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-58-64>

Ж.М. ТЫМБАЕВА,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: zhaziral@list.ru

А.К. КАЖМУРАТОВА,²

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: aigerim_k71@mail.ru

Г.К. НИЕТАЛИНА,³

к.э.н.

e-mail: g.niyetalina@turand.edu.kz

Э. ТАНКОВА,⁴

PhD.

e-mail: eleonora@vfu.bg

¹Казахский национальный исследовательский технический университет им. К.И. Сатпаева, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

³Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

⁴ Варненский свободный университет им. Черноризца Храбра, Болгария, г. Варна

БИРЮЗОВЫЕ КОМПАНИИ КАК ЭФФЕКТИВНАЯ ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ ТУРБУЛЕНТНОСТИ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В условиях пандемии COVID–19 поддержание устойчивости социально-экономической системы является одним из главных приоритетов государств. Основу экономики составляет малый и средний бизнес, представители которого ежедневно сталкиваются с решением управленческих и организационных задач разного уровня. Целью данного исследования является изучение возможности применения бирюзовых стратегий в деятельности казахстанских компаний. В статье описаны аспекты реализации основ стратегии «бирюзы» как гибкой формы бизнес-структур в офлайн- и онлайн-режиме. Внедрение элементов бирюзовой стратегии позволит в будущем интегрироваться в изменяющуюся экономическую систему путем пересмотра организационной структуры управления. Также в статье рассмотрен опыт реализации бирюзовой стратегии на примере зарубежных, в том числе российских, компаний. Бирюзовая модель в этих компаниях основана на принципах самоуправления, что дает возможность максимально использовать потенциал человеческого капитала для саморазвития и мотивации в достижении стратегических целей организации. По результатам проведенного исследования сделаны основные выводы о возможности применения стратегий бирюзовых организаций в практике казахстанского МСБ. Кроме того, определены сложности внедрения бирюзовых стратегий и предложены основные компетенции, необходимые персоналу компаний для перехода к предложенным моделям бизнес-структуры.

Ключевые слова: неоиндустриальная экономика, COVID–19, глобализация, бирюзовые компании, бизнес-процессы, холакратия, организационная структура.

Введение

Период мировой экономики характеризуется глубокими трансформационными процессами не только в социально-экономическом, политическом аспектах, но и охватывает такие фундаментальные сферы развития, как мировоззренческие и психологические пласты человеческого миропонимания. Очевидно, что эти процессы неизбежны, и они ускоряются под влиянием таких факторов, как пандемия COVID–19, изменение климата. Казахстан, являясь частью мирового пространства, не может не ощущать все эти изменения.

Распространение коронавируса и режим изоляции оказывают масштабное негативное воздействие на экономику государств. Снижение объемов торговли товарами, инвестиций влияет на мировую экономику. Страны реализуют собственные стратегии выхода из кризиса в отдельных секторах экономики, которые особенно сильно пострадали от пандемии. В разных государствах речь идет о разных объемах поддержки национальной экономики и отраслей бизнеса. В условиях пандемии вырос уровень государственной помощи в странах, принимаются меры по защите внутреннего рынка от внешних угроз.

Наблюдаемые процессы свидетельствуют о нарастании кризиса глобальной экономической системы, системы безопасности, функционирования бизнес-структур, что чревато самыми негативными последствиями. В то же время глобализирующийся мир ищет новые пути и механизмы стимулирования экономического развития, эффективного функционирования компаний в быстро меняющихся условиях.

В сложившихся условиях будущее Казахстана тесно связано с возможностью быстро адаптироваться и соответствовать происходящим изменениям, а где-то их предвосхищать.

Основные положения

Важнейшим фактором эффективности функционирования компании, когда под угрозой выживания оказался малый и средний бизнес, является ее способность быстро переходить на гибкие формы функционирования бизнес-структур, позволяющие выполнять бизнес-процессы одинаково хорошо в офлайн- и онлайн-режиме. Если в офлайн-режиме поставленные задачи решались под непосредственным контролем вышестоящих структур и была возможность при необходимости применить большой спектр мотивационных инструментов, то в онлайн-режиме кардинально меняется в сторону уменьшения интенсивность контроля, а также возможность при необходимости тут же реагировать на поступающие внешние и внутренние сигналы, координация всех участников бизнес-процессов снижается.

Поэтому нужны будут организационные структуры, позволяющие функционировать в новых условиях без ущерба для эффективности компании.

В связи с этим большое значение приобретает умелое использование потенциала бирюзовых компаний с наличием таких элементов, как самоуправление, целостность и эволюционная цель. Внедрение таких элементов позволит в будущем встроиться в меняющуюся экономическую систему, где одним из направлений, обеспечивающих наиболее эффективное развитие функционирования компаний, является необходимость пересмотра организационных структур управления.

Методы исследования

Применялись методы эмпирического исследования, такие как сравнение, описание, наблюдение, также общелогические методы, такие как анализ и синтез, индукция и дедукция, обобщение, аналогия, и методы систематизации научных знаний, на основе которых было проведено исследование эффективных бизнес-структур в современных условиях высокой степени турбулентности.

Результаты и обсуждения

Следует отметить, что возникновение концепции бирюзовой стратегии основано на принципах системы менеджмента «холакратии». Данный термин представляет собой социальную технологию или систему управления компанией, где делегируются полномочия, а ответственность распределяется равномерно среди всех членов команды в противовес управленческой иерархии [1]. Эти принципы были внедрены в организациях различного типа в таких странах, как Новая Зеландия, Австралия, США, Швеция, Дания, Франция, Германия, Великобритания.

Первопроходцем реализации данной стратегии стала компания «Ternagy Software», которая стала известна благодаря своим новаторским принципам управления организацией [2]. Брайан Робертсон, основатель Ternagy Software, применил на практике концепцию холакратии с помощью эффективных методов работы для реализации в организационной системе. [3]. Позже

Робертсон написал «Конституцию холакратии», в которой установил основные принципы и методы работы системы, и стал поддерживать компании в ее реализации.

На рисунке 1 показана спиральная динамика – пример эволюционного развития людей, организаций и общества. Для каждой ступени развития людей, организаций и общества характерна своя философия сознания, которая заключается в следующем:

Красный. Власть желаний: «Делай, что хочешь и не жалея ни о чем».

Синий. Религия; бюрократия; государственная идеология.

Оранжевый. Молодые профессионалы; личность-бренд.

Зеленый. Социальные институты; ООН; экологические активисты.

Желтый. Гибкость в управлении, неординарный подход, глубокое системное знание и серфинг на трендах развития.

Бирюзовый. Глобальное видение. Бирюзовую компанию отличают равные человеческие взаимоотношения и глобальность.

Рисунок 1 – Спиральная динамика

Примечание – Составлено авторами по данным [4].

С учетом вышесказанного, бирюзовые компании представляют собой бизнес-структуры, которые помогут компаниям не только выжить, но и использовать возможности быстро меняющихся условий функционирования мировой экономики.

Таким образом, бирюзовые компании характеризуются наличием таких элементов, как самоуправление, целостность и эволюционная цель. Именно самоуправление может выступать как необходимый фактор в функционировании компании в быстро меняющихся условиях. В таких компаниях руководители работают вместе с сотрудниками, разбитыми на команды [4]. Речь здесь идет о демократически управляемых компаниях, где работники являются не просто наемниками, а выступают полноценными участниками хозяйственных процессов [5]. В экономически развитых странах компаний, внедряющих бирюзовые стратегии, достаточно много. На настоящий момент стремительный рост компаний, которые внедряют бирюзовые стратегии, можно увидеть на примере таких крупных организаций, как Patagonia, Gallup, Buurtzorg, Nextjump, AES и т.д.

Этот процесс набирает обороты в России. Такие примеры есть в практике российских компаний, наших ближайших соседей – «ВкусВилл», Сбербанк, Рокро, Adventum, «Эспедиция».

Интересен опыт внедрения бирюзовой стратегии на примере инжиниринговой компании «РусКонсалтПроект». Бирюзовая модель в этой компании основана на принципах самоорганизации и саморазвития персонала компании, что позволяет широко использовать человеческий потенциал в достижении бизнес-целей компании. Компания смогла реализовать ключевые компоненты стратегии, сосредоточив внимание на самомотивации сотрудников, раскрытии человеческого потенциала. Для этого в компании определены следующие задачи [6, 7]:

1. Формирование достаточного уровня автономности членов команды при индивидуальной работе с клиентами, что позволяет достичь наиболее полного удовлетворения клиентов;
2. Системное и непрерывное совершенствование системы управления компанией;
3. Осознание важности человеческого капитала и формирования необходимой среды для его раскрытия;
4. Внедрение в работу встроенных механизмов мотивации сотрудников компании.

Компания «РусКонсалтПроект» отказалась, как и другие бирюзовые компании, от жесткой иерархической структуры в управлении, где присутствуют начальник и подчиненный. Все члены команды воспринимают друг друга как члены единой семьи.

Особенности бирюзовой модели компании «РусКонсалтПроект» описаны в таблице 1.

Таблица 1 – Особенности организационной модели компании «РусКонсалтПроект»

Компоненты	Характеристика
1. Организационная структура управления	Характеризует взаимосвязь и взаимодействие участников команды
2. Процессы и функции	Описанные процессы и функции определяют деятельность компании, четко определены процессы функций, обеспечивающие эффективную деятельность компании
3. Роли и ответственность	Определяются роли, которые четко разграничивают уровни ответственности за возложенные бизнес-процессы
4. Ключевые показатели (КП)	Ключевые показатели определяют действенность выполнения своих функций
5. KPI	KPI определяются для каждой функции бизнес-процесса
6. Система мотивации	Деятельность каждого участника команды определяется на основе его вовлеченности в работу компании
Примечание – Составлено авторами по данным [6, 7].	

На основе данной таблицы можно сделать вывод о том, что в компании придают большое значение командной работе и понимают, что эффективность функционирования компании обеспечивается уровнем ответственности каждого сотрудника и его вкладом в общее дело [6, 7].

В данной компании гибкость обеспечивается за счет предоставления членам команды свободы в выборе выполняемых функций исходя из своего компетентностного соответствия вида выполняемой работы. Эффективность каждого работника определяется на основе KPI.

Система мотивации сотрудников включает:

- 1) обеспечение условий для саморазвития (обучение, коучинг);
- 2) вознаграждение, соответствующее его вкладу в успех компании.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что в компании придерживаются обеспечения следующих принципов:

1. Человеческий капитал – основной фактор в обеспечении непрерывного развития компании.
2. Гибкость в реализации новых методов управления компанией.
3. Развивая человеческий капитал, компания способствует повышению производительности труда и, как следствие, раскрытию человеческого потенциала.
4. Встроенные механизмы мотивации позволяют достичь наиболее высокого уровня достижения целей компании.

Заключение

В Казахстане отечественные компании также начинают внедрять элементы бирюзовой стратегии. В казахстанской практике есть организации, которые начали внедрять элементы бирюзового мышления – 2GIS, WildApricot, «Казахтелеком». Эти компании применяют методологию Agile и Scrum. Бирюзовые компании в РК отсутствуют, однако совмещают в себе разные подходы к управлению: красный, синий и т.д.

На сегодняшний день казахстанским компаниям сложно отойти от традиционных методов управления, потому что отечественная наука еще не выработала действенных методов по переходу к бирюзовым стратегиям, а отечественная практика еще не накопила критической массы положительного опыта.

Считаем, что разработка бирюзовой стратегии в организациях практически важна для казахстанских компаний, которые хотят закрепиться на отечественном рынке в сложное время трансформаций.

Проблемы на пути реализации бирюзовой стратегии:

1. Психологическая привычка к стабильности

Чтобы выдерживать неопределенность, требуется определенный уровень зрелости, которым обладает небольшое количество людей. «Бирюзовая философия» может быть непривычной, а где-то непонятной, поэтому быстро провести изменения не получится.

2. Высокий уровень личной ответственности

В бирюзовых организациях не существует традиционного механизма управления, поэтому личная ответственность выступает стрелком внутренней самоорганизации.

3. Постоянное развитие сотрудников

Бирюзовая трансформация потребует от сотрудников личностных качеств, которые нужно будет раскрывать. Обучение и развитие сотрудников займет у компании 90% времени всех изменений.

4. Отбор кадров под новые ценности компании

С началом трансформации компании в бирюзовую организацию в современных условиях сложно найти сотрудников под новые ценности компании.

Таким образом, учитывая вышеизложенное, при реализации бирюзовых стратегий, на наш взгляд, необходимы следующие компетенции для заинтересованных сторон:

Компетенции руководителей:

- ◆ эмоциональный интеллект;
- ◆ доверие;
- ◆ целостность восприятия сотрудников как команды единомышленников.

Компетенции сотрудников:

- ◆ личная ответственность;
- ◆ проактивность;
- ◆ эмоциональный интеллект;
- ◆ нацеленность на результат.

Зарубежными учеными уже рассмотрены теоретические и практические аспекты понятия «бирюзовая компания» [6,7]. В отечественной науке еще не наработан методологический арсенал функционирования бирюзовых компаний. Недостаточно исследованы вопросы функционирования бирюзовых компаний в контексте развития неоиндустриальной экономики, не изучены факторы, ограничивающие развитие бирюзовых компаний в условиях неоиндустриальной экономики.

Данному вопросу не было уделено должного внимания. В современных условиях Казахстан не должен стоять в стороне, заинтересованные ведомства должны проводить свою политику по защите национальных интересов и поддержке отечественных компаний. Учитывая эти риски, необходимо думать об использовании новых возможностей внедрения мотивационных инструментов в управление компаниями с их применением как в офлайн-, так и в онлайн-режиме. Поэтому в условиях пандемии следует запускать новую систему поддержки бизнес-структур, основанную на применении бирюзовых стратегий.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Rudd O. Business Intelligence Success Factors: Tools for Aligning Your Business in the Global Economy. John Wiley & Sons, 2009.
- 2 Badal J. Can a Company Be Run as a Democracy? (23 апреля 2007)
- 3 Robertson B. Evolving Organization // Integral Leadership Review, 2007, June, vol. 7, no. 3.
- 4 Лалу Ф. Открывая организации будущего. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016.
- 5 Ульянова Н. Бирюзовая революция // Бизнес-журнал. – № 6. – 2017. – С. 46–49.
- 6 Житкова В. Бизнес «бирюзового» управления. Как работают российские компании без начальников. URL: <https://www.rbc.ru/newspaper/2016/10/05/57f372fd9a7947679082f802/> (дата обращения: 07.10.18)
- 7 «РусКонсалтПроект», специализированная инжиниринговая компания. URL: <https://rus-consultproject.ru/poleznye-materialy/biznes-kejsy/biznes-kejs-celevye-pokazateli-v-biryuzovoj-rganizacii.html>

REFERENCES

- 1 Rudd O. Business Intelligence Success Factors: Tools for Aligning Your Business in the Global Economy. John Wiley & Sons, 2009.
- 2 Badal J. Can a Company Be Run as a Democracy? (23 апрелі 2007)
- 3 Robertson B. (2007) Evolving Organization // Integral Leadership Review, June, vol. 7, no. 3.
- 4 Lalu F. (2016) Otkryvaja organizacii budushhego. – M.: Mann, Ivanov i Ferber,
- 5 Ul'janova N. (2017) Birjuzovaja revoljucija // Biznes-zhurnal. No.6. P. 46–49.
- 6 Zhitkova V. Biznes «birjuzovogo» upravlenija. Kak rabotajut rossijskie kompanii bez nachal'nikov. Jelektronnyj resurs. URL: <https://www.rbc.ru/newspaper/2016/10/05/57f372fd9a7947679082f802/> (data obra-shhenija: 07.10.18)
- 7 «RusKonsaltProekt», specializirovannaja inzhiniringovaja kompanija Jelektronnyj resurs. URL: <https://rusconsultproject.ru/poleznye-materialy/biznes-kejsy/biznes-kejs-celevye-pokazateli-v-biryuzovoj-organizacii.html>

Ж.М. ТЫМБАЕВА,*¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: zhaziral@list.ru

А.К. ҚАЖМУРАТОВА,²

Э.Ф.К., аға оқытушы.

e-mail: aigerim_k71@mail.ru

Г.К. НИЕТАЛИНА,³

Э.Ф.К.

e-mail: g.niyetalina@turan-edu.kz

Э. ТАНКОВА,⁴

PhD.

e-mail: eleonora@vfu.bg

¹Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық зерттеу техникалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

⁴Черноризец Храбр атындағы Варна Еркін университеті, Болгария, Варна қ.

**ФИРУЗАЛЫҚ КОМПАНИЯЛАР ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКАНЫҢ
ТУРБУЛЕНЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ
ТИІМДІ ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа

COVID–19 пандемиясы жағдайында әлеуметтік-экономикалық жүйенің тұрақтылығын сақтау – мемлекеттердің басты басымдықтарының бірі. Экономиканың негізін шағын және орта бизнес құрайды, оның өкілдері күн сайын әртүрлі деңгейдегі басқарушылық және ұйымдастырушылық міндеттерді шешуге тап болады. Бұл зерттеудің мақсаты – қазақстандық компаниялардың қызметінде «фирузалық» стратегияларды қолдану мүмкіндігін зерттеу. Мақалада офлайн және онлайн режимдерде бизнес-құрылымдардың икемді нысаны ретінде «фирузалық» стратегиясының негіздерін іске асыру аспектілері сипатталған. «Фирузалық» стратегия элементтерін енгізу болашақта басқарудың ұйымдық құрылымын қайта қарау арқылы өзгермелі экономикалық жүйеге интеграциялануға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, мақалада шетелдік, соның ішінде ресейлік компаниялардың мысалында «фирузалық» стратегияны іске асыру тәжірибесі қарастырылған. Бұл компаниялардағы «фирузалық» модель өзін-өзі басқару қағидаттарына негізделген, бұл өзін-өзі дамыту және ұйымның стратегиялық мақсаттарына жету үшін адам капиталының әлеуетін барынша пайдалануға мүмкіндік береді. Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша, қазақстандық ШОБ тәжірибесінде «фирузалық» ұйымдардың стратегияларын қолдану мүмкіндігі туралы негізгі тұжырымдар жасалды. Сонымен қатар, «фирузалық» стратегияларды енгізудің қиындықтары анықталды және бизнес-құрылымның ұсынылған модельдеріне көшу үшін компания қызметкерлеріне қажетті негізгі құзыреттер ұсынылды.

Тірек сөздер: неоиндустриалды экономика, COVID–19, жаһандану, «фирузалық» компаниялар, бизнес-үрдістер, холақратия, ұйымдық құрылым.

ZH.M. TYMBAYEVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: zhaziral@list.ru

A.K. KAZHMURATOVA,²

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: aigerim_k71@mail.ru

G.K. NIYETALINA,³

c.e.s.

e-mail: g.niyetalina@turan-edu.kz

E. TANKOVA,⁴

PhD.

e-mail: eleonora@vfu.bg

¹Kazakh National Research Technical University

named after K.I. Satpaev, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

³Turan university, Kazakhstan, Almaty

⁴Chernorizets Khrabr Varna Free University, Bulgaria, Varna

TEAL COMPANIES AS AN EFFECTIVE FORM OF ORGANIZATION IN CONDITIONS OF TURBULENCE OF THE WORLD ECONOMY

Abstract

In the context of the COVID–19 pandemic, maintaining the sustainability of the socio-economic system is one of the main priorities of states. The basis of the economy is small and medium-sized businesses, whose representatives are daily faced with the solution of managerial and organizational tasks of different levels. Main purpose of study was to research the possibility “teal” strategies usage in activities of Kazakhstani companies. The article describes aspects of the implementation of the basics of “teal” strategy as a flexible form of business structures in offline and online modes. The introduction of elements of the “teal” strategy will allow integrating into the changing economic system in the future by revising the organizational structure of management. The article also discusses the experience of implementing the teal strategy on the example of foreign, including Russian, companies. The teal model in these companies is based on the principles of self-organization and self-development of the company's personnel, which allows the maximum use of human potential for self-development and internal motivation in achieving the company's business goals. Based on the results of the conducted research, the main conclusions are made about the possibility of applying the strategies of “teal” organizations in the practice of Kazakhstan SMEs. In addition, the difficulties of implementing “teal” strategies are identified and the main competencies necessary for the personnel of companies to transition to the proposed business structure models are proposed.

Key words: neo-industrial economy, COVID–19, globalization, teal companies, business processes, holacracy, organizational structure.

МРНТИ 06.35.51
УДК 336.11

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-65-72>

А.О. МАУЛЕНОВ,*¹
PhD, ассистент-профессор.
*e-mail: askar.maulenov@gmail.com
¹Международный университет
информационных технологий,
Казахстан, г. Алматы

АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ ФОРМИРОВАНИЯ АКТИВОВ НАЦИОНАЛЬНОГО ФОНДА КАЗАХСТАНА И ОЦЕНКА ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются активы Национального фонда Казахстана и его динамика с 2001 по 2020 гг., проводится анализ источников его формирования и оценка эффективности использования активов. Основными источниками для формирования активов фонда являются прямые налоги от организаций нефтяного сектора и инвестиционные доходы от управления. С 2016 г. средства Национального фонда в виде совокупных трансфертов уже используются и направляются на поддержание экономики страны в условиях неблагоприятной ценовой конъюнктуры на сырьевые товары. Для оценки результата работы фонда и его эффективности с 2001 по 2020 гг. рассчитаны такие показатели, как накопленная доходность, среднеарифметическая и среднегеометрическая доходность, стандартное отклонение портфеля, коэффициент вариации, средний размер премии за риск и коэффициент Шарпа. Также сравниваются ключевые показатели риска и доходности валютного портфеля фонда с показателями Нефтяного фонда Норвегии. В результате сравнения сделаны ценные рекомендации и выводы по структуре портфеля фонда. Фонду необходимо постепенно увеличивать долю инвестиций в такие рискованные финансовые инструменты, как акции зарубежных компаний, с целью увеличения общей доходности фонда. Оценены совокупные трансферты фонда по отношению к ВВП за последние 10 лет и сделан прогноз размера фонда на конец 2022 г. Размер фонда все еще остается на достаточном уровне и является надежной подушкой безопасности для экономики Казахстана в периоды неблагоприятных внешних факторов.

Ключевые слова: целевые и гарантированные трансферты, безрисковая процентная ставка, премия за риск, стандартное отклонение, коэффициент Шарпа, коэффициент вариации.

Введение

Суверенные фонды благосостояния обычно подразделяются на стабилизационные фонды, сберегательные фонды, пенсионные резервные фонды и резервные инвестиционные корпорации. Большинство созданных суверенных фондов представляют собой либо сберегательные фонды для будущих поколений, либо фонды для обеспечения макроэкономической стабилизации. Понятие «суверенный фонд благосостояния» было впервые использовано в 2005 г. А.О. Розановым в статье Who holds the wealth of nations? [1]. Как правило, суверенные фонды благосостояния являются побочным продуктом профицита национального бюджета, накопленного за долгие годы благодаря благоприятному макроэкономическому, торговому и фискальному положению страны. На сегодняшний день существуют лишь несколько пенсионных резервных фондов (Фонд будущего Австралии, Резервный пенсионный фонд Чили, Национальный резервный пенсионный фонд Ирландии, Пенсионный фонд Новой Зеландии и Фонд национального благосостояния России) и резервные инвестиционные корпорации (Китайская инвестиционная корпорация (CIC), Корейская инвестиционная корпорация (КИС) и Государственная инвестиционная корпорация Сингапура (GIC)). Некоторые суверенные фонды имеют несколько целей (например, Государственный нефтяной фонд Азербайджана, инвестиционное управление Кувейта и Государственный пенсионный фонд Норвегии) [2].

Национальный фонд Казахстана был создан в 2000 г. Основными целями его создания являются обеспечение стабильного социально-экономического развития страны и накопление финансовых средств для будущих поколений. Фонд выполняет две функции: сберегательную и стабилизационную. Сберегательная функция обеспечивает накопление финансовых активов и повышение уровня доходности активов в долгосрочной перспективе при умеренной степени риска. Стабилизационная же функция предназначена для сглаживания экономических колебаний от воздействия неблагоприятных внешних рыночных факторов.

Будущее благосостояние населения страны и ее устойчивое экономическое состояние зависят от того, насколько эффективно менеджеры будут управлять активами Национального фонда, правильно принимать решения инвестиционного характера и формировать оптимальный инвестиционный портфель с учетом сочетания требуемой доходности и риска.

В контексте Казахстана такие исследования по оценке эффективности управления активами Национального фонда еще не были проведены. Результаты исследования показали, что многие существующие методы оценки эффективности применимы к активам фонда, а также будут полезны для других портфелей институциональных инвесторов.

Методология исследования

Для оценки результата работы фонда и его эффективности с 2001 по 2020 гг. будем использовать такие показатели, как накопленная доходность, среднеарифметическая и среднегеометрическая доходность, стандартное отклонение портфеля, коэффициент вариации, средний размер премии за риск, коэффициент Шарпа, коэффициент Сортино. Расчет доходности Национального фонда осуществлялся в базовой валюте – долларах США. В качестве безрисковой ставки доходности будем использовать доходность 10-летних U.S. Treasury для расчета премии за риск по портфелю фонда [3].

Коэффициент Шарпа будем использовать для оценки эффективности управления портфелем фонда [4, с. 899]. Чем больше данный коэффициент, тем эффективнее портфельные менеджеры управляют фондом. Коэффициент Шарпа, или коэффициент «доходность-разброс» рассчитывается по следующей формуле:

$$RVAR_p = \frac{E[R_p - R_f]}{\sigma_p}, \quad (1)$$

где

$E[R - R_f]$ – средняя избыточная доходность портфеля;

R_p – доходность портфеля (актива); R_f – доходность безрисковой ценной бумаги; σ_p – стандартное отклонение доходности портфеля (актива).

Для оценки уровня относительного риска портфеля можно использовать коэффициент вариации, который определяется как отношение величины стандартного отклонения доходности портфеля к средней величине доходности портфеля [5, с. 195]:

$$CV_p = \frac{\sigma_p}{R_p}, \quad (2)$$

где R_p – средняя доходность портфеля (актива).

Коэффициент Сортино рассчитывается аналогично коэффициенту Шарпа, но вместо стандартного отклонения доходности портфеля используется показатель «волатильность вниз»:

$$Sortino R = \frac{R_p - R_f}{\sigma_d}, \quad (3)$$

где σ_d – волатильность вниз или стандартное отклонение отрицательной доходности. Волатильность рассчитывается по доходностям ниже минимального допустимого уровня доходности портфеля.

Коэффициент Шарпа в отличие от коэффициента Сортино, считающего только ограниченную «волатильность вниз», не делает различий между колебаниями стоимости активов вверх и вниз. Он измеряет совокупную волатильность портфеля, а не риск. Поскольку коэффициент

Сортино фокусируется только на отрицательном отклонении доходности портфеля от среднего значения, считается, что он дает лучшее представление о доходности портфеля с поправкой на риск, поскольку положительная волатильность является преимуществом.

Результаты анализа

Экономика Казахстана имеет сырьевую направленность, и цены на нефть все еще являются основным внешним фактором, оказывающим наибольшее влияние на экономику. В периоды благоприятной ценовой конъюнктуры на сырьевые товары, с 2001 по 2020 гг., Казахстан сумел достаточно накопить финансовых средств в виде активов Национального фонда для поддержания экономики в будущем. В целом с 2001 по 2020 гг. мы видим достаточно положительную динамику активов фонда. Так, активы Национального фонда выросли с 1,24 млрд долл. в 2001 г. до максимального уровня 73,24 млрд долл. США в 2014 г. Однако необходимо отметить, что активы фонда с 2015 по 2020 гг. существенно сократились, снизившись с \$73,24 млрд до \$58,74 млрд, или на –19,8%. Это говорит о том, что средства Национального фонда уже используются и направляются на поддержание экономики страны в условиях неблагоприятной ценовой конъюнктуры на сырьевые товары. Активы Национального фонда по состоянию на конец 2020 г. оцениваются в размере \$58,74 млрд долл. США, а это составляет более одной третьей части ВВП Казахстана за этот же период, т.е. порядка 35% от ВВП.

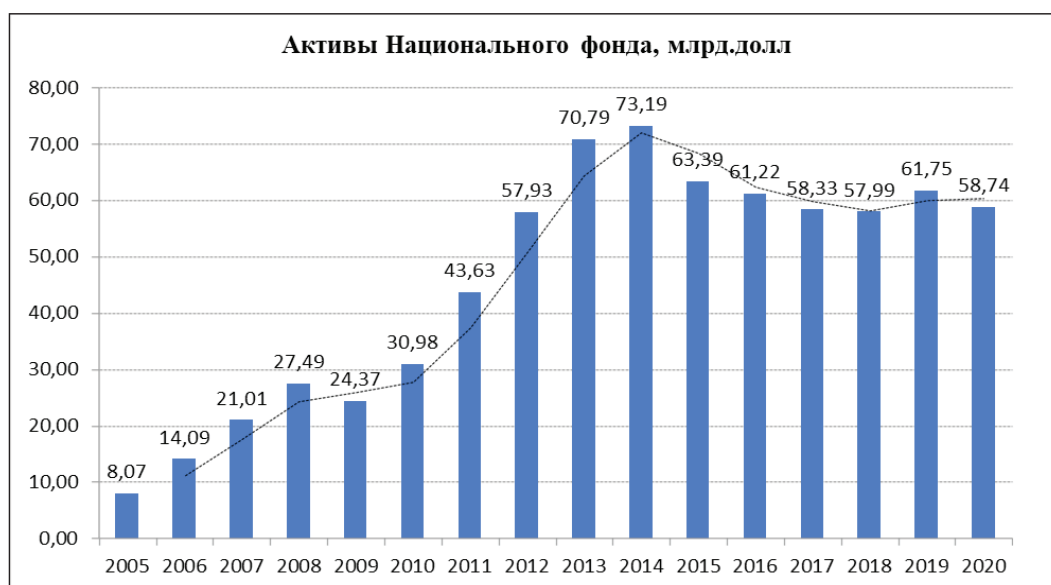

Рисунок 1 – Динамика активов Национального фонда за 2005–2020 гг.

Примечание – Составлено автором на основе данных источника [6].

Основными источниками формирования активов фонда являются поступления от предприятий нефтяного сектора. В поступлениях в Национальный фонд от предприятий нефтяного сектора основную долю занимает корпоративный подоходный налог с юридических лиц в размере 38,80% и налог на добычу полезных ископаемых в размере 20,1%. В сумме их доля составляет 58,9% в общей сумме поступлений. Также необходимо отметить, что в общей сумме поступлений доля Республики Казахстан по разделу продукции составляет 20,0%, рентный налог на экспорт – 12,9% и налог на сверхприбыль – 3,6%. Динамика поступлений за последние 10 лет была достаточно волатильная, что в основном связано с цикличностью экономики и изменчивостью налоговых поступлений нефтегазового сектора и, соответственно, в меньшей степени с изменчивостью инвестиционных доходов.

Таблица 1 – Поступления в фонд от организаций нефтяного сектора (млн тенге)

	2018 г.	2019 г.	2020 г.	Средняя доля, %
Корпоративный подоходный налог	1 374 260	1 243 162	429 776	38,8%
Налог на сверхприбыль	56 554	109 638	95 522	3,6%
Бонусы	9 066	7 154	2 684	2,6%
Налог на добычу полезных ископаемых	464 652	339 530	265 167	20,1%
Рентный налог на экспорт	487 066	431 168	160 311	12,9%
Доля Республики Казахстан по разделу продукции	725 105	644 077	422 476	20,0%
Всего	3 211 575	2 859 193	1 400 235	

Примечание – Составлено автором на основе данных источника [7].

Основную долю в использовании средств занимают гарантированные и целевые трансферты. Фонд выполняет стабилизационную функцию путем перевода годового трансферта в бюджет страны. Несмотря на рекордный гарантированный трансферт в 2020 г. в размере 4,77 трл тенге, средства Национального фонда остаются достаточными для покрытия дефицита бюджета Казахстана и положительно влияют на кредитный рейтинг страны. Это было связано в основном с увеличением бюджетных расходов на начало 2020 г., нацеленных на смягчение экономических последствий вследствие карантинных мероприятий по борьбе с COVID–19. Следует отметить, что за последние 12 лет вторым по размеру после трансферта 2020 г. был трансферт в 2017 г., когда бюджетные расходы резко возросли за счет значительных расходов, связанных с рекапитализацией банковской системы РК. Таким образом, зависимость пополнения госбюджета Казахстана от трансфертов Национального фонда с 2016 по 2020 гг. была достаточно высокой. За последние 10 лет средняя величина совокупного годового трансферта составляла около 18% от активов фонда на начало года [8].

Рисунок 2 – Использование средств фонда за 2016–2020 гг.

Примечание – Составлено автором на основе данных источника [7].

Портфель Национального фонда состоит из стабилизационного и сберегательного портфеля. Рыночная стоимость стабилизационного и сберегательного портфелей в составе валютного портфеля Национального фонда составила 17,8 млрд долл. США (28,1%) и 45,6 млрд долл. США (71,9%) соответственно. Средства Национального фонда в основном инвестируются в такие безрисковые финансовые инструменты, как U.S. Treasury bill, и в глобальные пассивные

акции и облигации, поэтому портфель фонда можно охарактеризовать как менее рискованный или очень консервативный. Это подтверждает такое низкое значение стандартного отклонения портфеля в размере 4,12%.

В 2015 г. Национальный фонд показал отрицательную доходность в размере -2,44% годовых, т.е. фонд за 2015 г. потерпел убытки. Если же охарактеризовать работу фонда в целом с 2001 по 2020 гг., то накопленная доходность портфеля Национального фонда составила 73,89%, а среднегеометрическая доходность фонда как средняя ставка доходности фонда за данный период на основе сложного процента составляет всего лишь 3,69% годовых. Средняя премия за риск положительная и составляет всего лишь 0,52%, это за счет того, что фонд в разные годы показывал доходность намного ниже безрисковой ставки доходности. Коэффициент Шарпа, показывающий, сколько прибыли фонд заработал на 1 единицу риска, составляет 0,1245, и, соответственно, такое низкое значение коэффициента означает, что фонд за рассматриваемый период управлялся недостаточно эффективно.

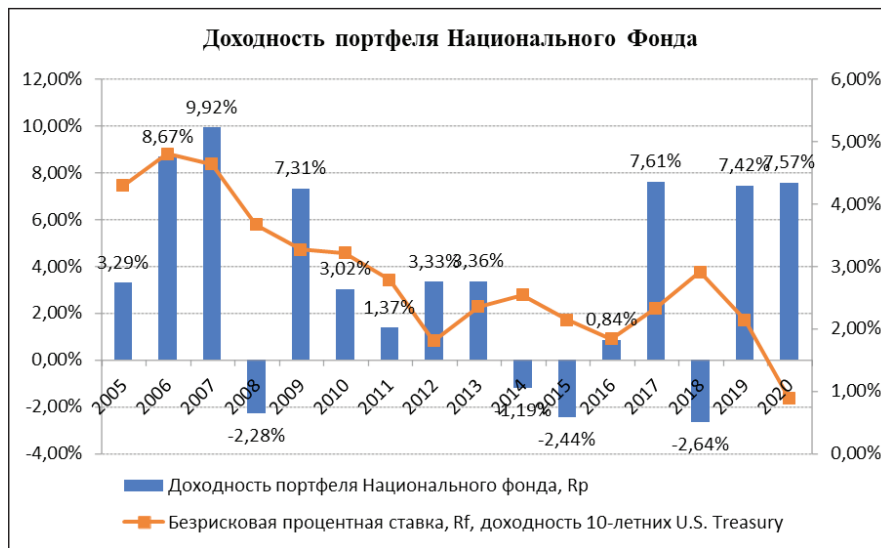

Рисунок 3 – Доходность портфеля Национального фонда за 2001–2020 гг.

Примечание – Составлено автором на основе данных источника [6].

Также необходимо отметить, что отрицательное значение коэффициента Шарпа (т.е. ниже нуля) говорит о том, что целесообразнее было просто инвестировать средства фонда в безрисковые ценные бумаги и, соответственно, получить безрисковую доходность.

Средняя ставка доходности Казахстанского национального фонда за 2001–2020 гг. составила 3,69%, в то время как доходность Нефтяного фонда Норвегии за этот же период составила 6,60% [9]. Разница доходностей существенна и составила почти 3% (т.е. 6,60% – 3,69% = 2,91%).

Коэффициент Шарпа по Нефтяному фонду Норвегии составил 0,3190. Сравнивая данное значение с коэффициентом по Казахстану, мы можем увидеть достаточно большую разницу. Все это окончательно подтверждает, что фонд Норвегии за рассматриваемый период управлялся довольно эффективно по сравнению с Национальным фондом Казахстана.

Если же говорить о структуре портфеля Нефтяного фонда Норвегии, то средства фонда в основном инвестируются в такие высокорискованные финансовые инструменты, как акции (они занимают порядка 62.5% от общего объема портфеля), и в инструменты с фиксированным доходом – 34,3%, а также в недвижимость – около 3,2% [9]. Структура сберегательного портфеля Национального фонда Казахстана по классам финансовых активов по состоянию на конец 2020 г. выглядит следующим образом: инвестиции в ценные бумаги с фиксированным доходом – 78,97%, инвестиции в акции – 19,91%, а также в инструменты денежного рынка – 1,12%. Т.е. если сравнить структуру портфеля фонда Казахстана и Норвегии, то можно увидеть достаточно большую разницу.

Таблица 2 – Сравнение показателей доходности и риска

Показатели доходности	Национальный фонд Казахстана	Нефтяной фонд Норвегии
Накопленная доходность фонда за 2001–2020 гг.	73,89%	131,95%
Среднеарифметическая доходность, 2001–2020 гг.	3,69%	6,60%
Среднегеометрическая доходность, 2001–2020 гг.	3,61%	6,04%
Стандартное отклонение портфеля	4,17%	10,73%
Коэффициент вариации	1,13	1,63
Среднее значение премии за риск	0,52%	3,42%
Коэффициент Шарпа	0,1245	0,3190
Коэффициент Сортино	0,2207	0,3687

Заключение

Таким образом, на основе рассчитанных показателей риска и доходности за рассматриваемый период Национальный фонд управлялся недостаточно эффективно. Фонд применял консервативную стратегию управления портфелем. В связи с этим необходимо пересмотреть структуру портфеля фонда Казахстана и предложить более оптимальный портфель с учетом сочетаний риска и доходности. Так, на основе коэффициента «доходность-риск» портфеля фонда и угла наклона линии распределения капитала (CAL) оптимальный портфель фонда формируется путем объединения фонда облигаций и фонда акций с соответствующими весовыми коэффициентами 60% и 40%. Также фонду следует постепенно увеличивать долю инвестиций в такие рискованные финансовые инструменты, как акции. При сохранении текущих темпов расходования средств Национального фонда Казахстана к 2022 г. размеры фонда могут составить от 25 до 30% от ВВП и тем самым обеспечить надежную подушку безопасности для экономики Казахстана. При медленном восстановлении мировых цен на нефть средства фонда в 2021–2022 гг. могут сохраниться на уровне, уступающем среднему показателю за предыдущие десять лет.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Rozanov A. Who holds the wealth of nations? Central Banking Journal. May 2005, vol. 15, no. 4.
- 2 Kunzel P., Lu Y., Petrova I., Pihlman J. Investment Objectives of Sovereign Wealth Funds – A Shifting Paradigm. IMF Working Paper. 2011. Jan.
- 3 Federal Reserve Economic Data. URL: <https://fred.stlouisfed.org>.
- 4 Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции. Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2006. – XII, 1028 с.
- 5 Ванхорн Д., Вахович мл. С., Джон М. Основы финансового менеджмента. – 12-е издание. Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008. – 1232 с.
- 6 Годовые отчеты Национального банка РК за 2015–2020 годы. Раздел 4.3. Управление Национальным фондом. – С. 67.
- 7 Отчеты о формировании и использовании Национального фонда Республики Казахстан за 2015–2020 годы.
- 8 АКРА. Зависимость пополнения госбюджета Казахстана от трансфертов НФРК. Аналитический комментарий. – 25 декабря 2020.
- 9 Government pension fund global, annual report 2020. Norges Bank Investment Management.
- 10 Боди З, Кейн А., Маркус А. Принципы инвестиций. 4-е издание. Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2008. – 984 с.
- 11 Stocks, Bonds, Bills and Inflation 2016 Yearbook.

REFERENCES

- 1 Rozanov A. Who holds the wealth of nations? Central Banking Journal. May 2005, vol. 15, no. 4.
- 2 Kunzel P., Lu Y., Petrova I., Pihlman J. Investment Objectives of Sovereign Wealth Funds – A Shifting Paradigm. IMF Working Paper. 2011. Jan.
- 3 Federal Reserve Economic Data. URL: <https://fred.stlouisfed.org>.
- 4 Sharp U., Aleksander G., Bjejlí Dzh. (2006) Investicii. Per. s angl. – M.: INFRA-M, XII, 1028 c.
- 5 Vanhorn D., Vahovich ml. S., Dzhon M. (2008). Osnovy finansovogo menedzhmenta. – 12-e izdanie. Per. s angl. – M.: ООО «I.D. Vil'jams», 1232 p.
- 6 Godovye otchety Nacional'nogo banka RK za 2015–2020 gody. Razdel 4.3. Upravlenie Nacional'nym fondom. P. 67.
- 7 Otchety o formirovanii i ispol'zovanii Nacional'nogo fonda Respubliki Kazahstan za 2015–2020 gody.
- 8 AKRA. Zavisimost' popolnenija gosbjudzhetu Kazahstana ot transfertov NFRK. Analiticheskij kommentarij. 25 dekabrja 2020.
- 9 Government pension fund global, annual report 2020. Norges Bank Investment Management.
- 10 Bodi Z, Kejn A., Markus A. (2008) Principy investicij. 4-e izdanie. Per. s angl. – M.: Izdatel'skij dom «Vil'jams», 984 p
- 11 Stocks, Bonds, Bills and Inflation 2016 Yearbook.

А.О. МАУЛЕНОВ,*¹

PhD, ассистент-профессор.

*e-mail: askar.maulenov@gmail.com

¹Халықаралық ақпараттық
технологиялар университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАН ҰЛТТЫҚ ҚОРЫНЫҢ АКТИВТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ КӨЗДЕРІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның ұлттық қорының активтері мен оның 2001 ж. бастап 2020 ж. аралығындағы динамикасы қарастырылып, оның қалыптасу көздеріне талдау жасалып, активтерді пайдалану тиімділігі бағаланды. Қор активтерін қалыптастырудың негізгі көздері – мұнай секторындағы ұйымдардан түсетін тікелей салықтар мен басқарудан түсетін инвестициялық кірістер. 2016 ж. бастап жиынтық трансферттер түріндегі ұлттық қордың қаражаты игеріліп, тауар бағасының қолайсыз конъюнктурасы жағдайында ел экономикасын қолдауға бағытталады. Қор жұмысының нәтижесін және оның тиімділігін бағалау үшін 2001 ж. бастап 2020 ж. аралығында жинақталған кірістілік, орташа арифметикалық және орташа геометриялық кірістілік, портфельдің стандартты ауытқуы, вариация коэффициенті, тәуекел үшін сыйлықақының орташа мөлшері және Шарпа коэффициенті сияқты көрсеткіштер есептелген. Қордың валюталық портфельінің тәуекелі мен кірістілігінің негізгі көрсеткіштері Норвегиялық мұнай қорының көрсеткіштерімен салыстырылады. Салыстыру нәтижесінде қор портфельінің құрылымы бойынша құнды ұсыныстар мен қорытындылар жасалды. Қордың жалпы кірістілігін арттыру үшін қорға шетелдік компаниялардың акциялары сияқты тәуекелді қаржы құралдарына инвестициялардың үлесін біртіндеп ұлғайту қажет. Соңғы 10 ж. ЖІӨ-ге қатысты қордың жалпы трансферттері есептеліп, 2022 ж. соңына қор көлемінің болжамы жасалды. Қордың көлемі әлі де жеткілікті деңгейде және қолайсыз сыртқы факторлардың әсерінен Қазақстан экономикасы үшін сенімді қауіпсіздік жастығы.

Тірек сөздер: мақсатты және кепілдендірілген трансферттер, тәуекелсіз пайыздық мөлшерлеме, тәуекелдік сыйлықақы, стандартты ауытқу, Шарп коэффициенті, вариация коэффициенті.

A.O. MAULENOV,*¹

PhD, assistant professor.

*e-mail: askar.maulenov@gmail.com

¹International University
of Information Technology,
Kazakhstan, Almaty

ANALYSIS OF SOURCES OF ASSETS OF THE NATIONAL FUND OF KAZAKHSTAN AND ASSESSMENT OF ITS EFFICIENCY

Abstract

The article examines the assets of the national fund of Kazakhstan and its dynamics from 2005 to 2020, analyzes the sources of its formation and evaluates the effectiveness of the use of assets. The main sources for the formation of the fund's assets are direct taxes from organizations in the oil sector and investment income from management. Since 2016, the funds of the national fund in the form of aggregate transfers have already been used and directed to support the country's economy in the face of an unfavorable price environment for commodities. To assess the performance of the fund and its effectiveness from 2001 to 2020, we calculated such indicators as accumulated profitability, arithmetic and geometric mean returns, portfolio standard deviation, variation coefficient, average risk premium, Sharpe ratio. The key indicators of risk and return of the fund's foreign exchange portfolio are also compared with the indicators of the Norwegian oil fund. As a result of the comparison, valuable recommendations and conclusions were made on the structure of the fund's portfolio. The Fund needs to gradually increase the share of investments in risky financial instruments such as shares of foreign companies in order to increase the overall return of the fund. The total transfers of the fund in relation to GDP for the last 10 years have been estimated and the forecast for the size of the fund at the end of 2022 has been made. The size of the fund is still at a sufficient level and is a reliable safety cushion for the economy of Kazakhstan during periods of adverse external factors.

Key words: targeted and guaranteed transfers, risk-free interest rate, risk premium, standard deviation, Sharpe ratio, coefficient of variation.

IRSTI 06.81.30
UDC 33.330.14.01

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-73-81>

S.S. TLEUBERDIYEVA,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: tleuberdieva@yandex.ru

A.K. ALPYSBAYEVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: alpyspaeva_ainura@mail.ru

A.A. AZHMUKHAMEDOVA,¹

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: azhmuxamedova@mail.ru

L.A. KUDABAYEVA,³

PhD, associate professor deputy.

e-mail: lazzat_32@mail.ru

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Nur-Sultan

²Kazakh University of Technology and Business,
Kazakhstan, Nur-Sultan

³M.H. Dulati Taraz Regional University,
Kazakhstan, Taraz

THEORETICAL BASES AND WAYS TO IMPROVE CAPITAL MANAGEMENT IN THE ORGANIZATION

Abstract

The article deals with the theoretical foundations of capital as an investment resource for getting income. What is meant here is the principles of the market, when its owners work in the financial system, and accumulated by saving money and financial benefits in the form of specific complex goods involved in the financial process as a factor of production, with a close relationship to such factors as time, risk, and liquidity. The structure of the capital of the company should be considered taking into account the peculiarities of its functioning and the course of formation of sources of financing of activity. The ambiguity of characteristics of own and borrowed capital does not allow at formation of structure of sources of financing of activity to count on any “effective” policy and “effective” structure of the capital only on the basis of comparison of advantages and lacks which are objective feature of this or that source of financing. At a choice of sources of the capital, it is necessary to analyze carefully other factors influencing it, and also realizable actions of proprietors and managers of the company at a stage of structure formation in the organization. The small number of research works on the part of domestic specialists related to the structure of capital, indicates that the research methods of this topic have not yet been studied. This can be traced by the volume of papers published in recent years in this area, describing current theoretical aspects. It should be noted that the main drawbacks of such works are the absence or paucity of specific examples reflecting the practical relevance of the theories.

Key words: production, capital, management, capital in the organization, accumulation, management decisions, company, competition.

Introduction

The capital structure of enterprises formed as a result of borrowed funds is the primary factor that determines the efficiency of its activities, the viability of its activities, the root of the competition, the ultimate purpose of the activity. Of course, enterprises rely on their own capital in their activities. Their income from entrepreneurship is the only source of business development. However, equity is insufficient to address the economic and social development of enterprises, so enterprises will have to attract funds from the time during their activities. Specifically, the main condition for borrowing and entrepreneurship development.

It is necessary to assess its financial stability of objective, scientifically based on the financial stability of the enterprise. Only based on deep and careful analysis, it is possible to give specific

recommendations to management to make management decisions aimed at improving its activities and improving the financial reliability of the enterprise and increase its business activity.

In a market economy, it falls on their shoulders to provide companies with the necessary financial resources for their financial and economic activities. In a planned economy, companies would rely on the state and its centralized financial system in case of financial needs and difficulties. However, the establishment and development of market relations put this issue on the shoulders of the companies themselves.

Enterprises must have a certain amount of property in the process of their creation, that is, engage in economic activity. The totality of this above-mentioned property converted into a monetary dimension is considered to be the organization's capital. At the first creation of an enterprise, its capital is formed from the contribution to the company of the founders, shareholders of this organization in cash, in-kind, and otherwise. This amount, that is, the capital of the enterprise, grows due to the net income received by this organization in the course of its activities, and other sources, gratuitously received property and cash.

The most important issues in the formation of an optimal capital structure for enterprises are the prices at which it is necessary to attract the necessary financial resources. The main strategic goal of a company in a market economy is to increase its current and prospective market value and maintain it, and the only way to this success is to effectively manage the cost of capital. The higher the cost of capital, the lower the efficiency of the company and vice versa. That is why the financial managers of the company determine the capital structure much attention should be paid to determining the cost of sources of formation.

Basic rules

The work, articles, articles and information of foreign and domestic scientists in the organization, articles and information of foreign and domestic scientists, as well as orders, rules, resolutions and resolutions of the Governments and Governments of the Republic of Kazakhstan, as well as rules and resolutions; Resolutions are specified in the data of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan.

Review of the literature

The theoretical base of the article is K.Sh. Duisenbayev, E.T. Tulegenov, Zh.G. Zhumagalieva, VV Kcalev, A.D. Is the works of Sheremet, GV Savitskaya.

Materials and methods

The classics of economic theory concluded that the initial accumulation of capital was the initial stage of capitalism.

The first funding of capital is the process of elimination of private property with self-employment, the process of limited restriction of workers to their work. It is one of the most directors of direct manufacturers to an ideal worker – the capital exchange of capital, secondary equipment and the capitals needed.

This situation in Europe is XVI–XVIII centuries. have occurred. Requiring the development of all objects of business in that time, certain economic and social conditions, conditions. MIT, the initial accumulation of capital has led to the conditions for the formation of the socio-economic base of entrepreneurship. This became the way to all business abilities of the bourgeois herd, which is beginning to appear.

If we consider the method of analysis, first of all, labor began to be formed by “Getting Liberty”, rental workers. And the increase in the number of people who sell only the date of buying only the birth of employment and the benefits of life needs to survive – it will be a very important condition for the development of capitalist production.

The economic basis of the initial accumulation of capital is the mass expropriation of farmers and craftsmen. The development of commodity relations, strengthened by small manufacturers, and strengthened by small craftsmen and peasants. XVI-XVIII centuries. In Western Europe, the state has had a significant impact on the formation of a working class through several laws. These laws entered history under the name “Bloody laws against expropriations.” Because these laws intend to force expropriated manufacturers to violate and conquer them in capitalist labor discipline [8].

Second, there were spacious places of freedom of economic freedom and captured their territories from abroad and turned them into a flock. The history of England can be a classic example – where the lenders took the field of peasants and conducted a “surrounding” method, and the direct gravity of the ground from the colonies took a wide range of rest.

Third, all facilities of capital are trade, plant and industrial – emphasis. At the same time, it was collected in the form of money, production equipment.

The first steps of the formation of industrial bourgeois are due to property classification, and craftsmen began to develop in the middle. It is divided and the most richest shop masters and merchants – buyers – buyers – buyers and the use of rental labor from small producers. However, the development of the world market demanded an increase in the rapidity of capital funding. The government’s government information was widely used to implement this task.

The increase in the initial accumulation of capital, the growth of the country’s debt and tax collection contributed to the acceleration of the initial accumulation of capital.

The effectiveness of economic and investment activities of the business entity is often determined by the features of its capital, as well as what sources and interpretation of investment use [2].

The main purpose of the company’s capital is to ensure the balance of these sources in terms of ensuring the needs of the company’s operational and financial services, as well as ensure the needs of its operating and financial services, as well as support for the company’s use of the company’s useful work for a significant effectiveness of the Company’s useful work. are considered delivery.

As it turned out that the achievement of high final results of the company’s activities is significantly related to the structure of capital used.

The issue of determining the composition and structure of investment sources in the financial literature is known for the definition of investment sources and structure is not relevant only for Kazakhstani companies. we a

The theory of capital structure for objective reasons began to be developed abroad in the middle of the XX century, but R. Breies and S. According to the Mayor’s recognition, “there is no popular capital-harmonious theory” [3], with a large definition of “capital” and “Company capital structure”, as well as the specifics of the company’s activities and the specifics of the investment project, “Effective “is confirmed by the absence of a common methodology for calculating the structure.

In this regard, the need and importance of the analysis of the structure of the capital and its sources, as well as its sources, began to determine. However, first, taking into account the opinion of leading domestic and foreign financiers, it will be necessary to determine the content of the concepts of “capital” and “Company capital structure” [4].

A number of financiers – representatives of the classical financial school (A. Smith, D. Ricardo, K. Marx, etc.) compare Capital with added value, relying at the same time on the concept of creating additional products, as well as on the peculiarities of people’s production relations in the process of social production. For example, S.Y. Weinstein and I.A. Blank join their opinion on this issue.

We have loved the work of classics using the theoretical methods of the study of the article title. Some authors – V. Le-Kuture, I. Fisher, J. S. Mill’s capital is widely considered by the accumulated wealth, property owner and etc. However, in our opinion, it does not disclose the financial significance of the phenomenon that is studied, because capital is not a static state of property, it is a very high degree of abstraction, associated with the period of change in the cost of this substance [5].

Kovalev V.V., Savitskaya G.V. supplement the qualitative characteristics of the analyzed category discussed above and define capital as an accurate long-term source of funds, which is quite reasonable if we consider it depending on the ratio of capital to sources of investment financing, and in the case of short-term liabilities that are not considered advanced capital by their size, it is impossible to talk about it in full.

Summing up the above views of financial scientists regarding the essence of capital, I would like to note that for the purposes of this study, under capital, we will consider long-term funds at the disposal of an economic entity to carry out its activities in order to generate income, having a monetary value in its tangible and intangible form and having the cost ability to generate income and reimburse its initial cost under favorable conditions.

The term Capital is often used to analyze and describe the assets of an enterprise, i.e. under the main (long-term assets, work in progress) and current (all current assets of the enterprise) types of capital. These types of capital are widespread among economists.

The concept of capital is defined in monetary, tangible, and intangible forms. In this case, capital is considered a property complex. The owner of the property can receive income in the future, that is, the capital is in subject and value forms. The subject form consists of the accounting of funds, and the cost form consists of the accounting of funds.

Capital is the most commonly used economic category in financial management. Being the main economic basis for the establishment and development of an enterprise, the enterprise ensures the interests of employees and the state in the course of its activities. In financial management, the capital of an enterprise invested in the creation of its asset characterizes the total value of the fund in the tangible, intangible, monetary form [6].

As a result of several hundred years of research on capital, the characteristics of its essence have been set out quite fully and meaningfully. However, the issues of the relationship of the company's capital with the sources of its formation, as well as the structure of capital, its effectiveness, and changes over time remain insufficiently studied.

The owners and managers of the company pay more attention to the study of the sources of formation of obligations than to the target set of sources of the company's activities and the need for purposeful formation of its capital structure. At the same time, when considering capital, one should be guided by the dialectical unity of the company's own, attracted and borrowed sources of funds, as well as its own and borrowed capital.

Let's consider the conceptual apparatus associated with the study of the relationship of the above categories, as well as the capital structure of economic entities.

To begin with, it is necessary to determine the content of the concept of "structure". In the Russian encyclopedic dictionary, this concept is interpreted as "a set of strong connections of an object that ensure its integrity and similarity itself, i.e. the preservation of its basic properties under various external and internal changes."

Capital is the most commonly used economic category within financial management. As the most important economic base for the establishment and development of the enterprise, the company will ensure the interest of workers and the state in its activities. Financial management describe the total cost of funds invested, material, non-financial, monetary forms invested in the capital of its assets, including its assets [6].

Effective working capital management of the enterprise is one of the priorities of financial management, since this category covers a wide range of issues relating to its individual elements (inventory values, receivables, cash), each of which is particularly specific and is associated with Various financial and economic risks. That is why modern specialists of financial services and divisions must have the necessary tools and methodologies for the management of current assets, the main of which are presented below.

Stocks are one of the most significant and significant elements of current assets of the organization. In relation to the manufacturing enterprise, stocks include material resources (raw materials, materials, components, etc.) and commodity residues (finished products stored in the company's warehouses), as for the trade enterprise, the most important element of its stocks are the goods intended for Resale. The definition of the need and managing this category of current assets in companies is carried out using the following well-known methods, namely:

1. Direct account method (rationing);
2. Analytical (pilot statistical);
3. The method of coefficients;
4. The maximum minimum method (SS system);

5. Method for determining the optimal value of the order batch – EOQ (Economic Ordering Quantity);
6. Method for determining the optimal value of the release batch – ERP (Economic Production RUN);
7. Methods based on ranking (distribution) – ABC, XYZ, FSN / FNS / FMR, RFM, VED / VEN, QRS, HML and SDE.
8. Method “Exactly in time” (Just In Time – “Jit”) or “Kanban” (in Japanese variant).

Further, using the analytical (experimental statistic), the capital management method on the example of JSC “National Company Kazakhstan Engineering” is regarded by the application in Kazakhstan's practice.

Table 1 – Investments in joint and associated enterprise

2020 year	LLP “Kazakhstan Aviation industry”	LLP “Kazakhstan Aselsan Engineering”	LLP “Eurocopter Kazakhstan Engineering”
Revenues from sales	7,349,888	16,575,787	7,368,368
Wear and amortization	432,634	363,560	183,369
Income from remuneration	–	5,600	925
Expenses for remuneration	(227,234)	–	–
Income tax	58,378	31,654	276,154
Clean (loss) income per year	294,649	1,825,475	813,664
Common cumulative (loss) income per year	294,649	1,825,475	813,664

Analyzing the table can be drawn by conclusions, in 2020, investments in joint and associated enterprises of JSC “National Company” Kazakhstan Engineering” in the amount of 16.575,787 tenge implemented Kazakhstan Aselsan Engineering LLP. The depreciation depreciation in the amount of 432.634 tenge TENO provides the activities of the Kazakhstan Aviation Industry LLP. Less than all the wear and amortization in the amount of 183.369 tenge at Eurocopter Kazakhstan LLP. The costs of income tax “Eurocopter Kazakhstan Engineering” LLP made up 276,154 tenge. The smallest income tax costs Kazakhstan Aselsan Engineering TOO.

Next, analyze the share capital of the National Company of Kazakhstan Engineering JSC. As of December 31, 2020, announced, released and fully paid share capital.

The companies consisted of simple shares in the amount of 57.118,832 shares (in 2019 26,276,802) with a nominal value of 1,000 tenge, each. At the same time, the non-monetary payment of 888,505 shares for 2020 did not register.

Within 2020, the company placed 30,842,030 ordinary shares (in 2019 1,500,000) with a nominal value of 1,000 tenge each, which were acquired by the only shareholder. Monetary revenues from the issue of shares amounted to 2.715,570 thousand tenge (in 2019 1,500,000 thousand tenge). The non-monetary calculation for the shares included the payment of the issue of shares by transferring material values in the amount of 280,529 thousand tenge and the transfer of shares of KazTechnology JSC worth 27,845.931 thousand tenge as indicated in Note 21 (e) (2019: zero).

Statistical analysis on dividends shows in 2020 subsidiaries declared dividends to holders uncontrolled participation in the amount of 50,464 thousand tenge (in 2019 39.683 thousand tenge). The guaranteed amount of dividends on privileged shares of subsidiaries in the amount of 192.131 thousand tenge (2019: 50,314 thousand tenge) is reflected in the composition of financial expenses.

Using the analysis of the method of capital management on the example of JSC “National Company Kazakhstan Engineering” allows you to switch to conservative on a moderate capital management policy.

Also, the advantages of analytical (pilot statistical) method of management of capital is the development and implementation of a payment calendar for accounting and analysis of capital, determining the optimal level of cash balance. Improving this method helps to develop an investment strategy as the possibilities of investing free monetary resources in short-term financial instruments.

Results

The following recommendations for the improvement of enterprise capital management can be submitted:

- ◆ formation of conditions for ensuring the rhythm of economic development of the enterprise;
- ◆ increase the level of capitalization of the enterprise at the expense of borrowed capital;
- ◆ planning the amount of borrowed capital by maintaining financial stability and guided by the factors of compliance with financial assets;
- ◆ formation of borrowed capital in terms of alternative sources of formation, ensuring the mineralization of borrowed capital;
- ◆ use of debt capital on the basis of achieving maximum efficiency;
- ◆ financially risk optimization associated with the use of capital at a certain level of income and value;
- ◆ ensuring a stable financial balance of the enterprise in the development process;
- ◆ ensuring the timely reinvestment of capital.

Well-known aspects of debt capital management justifies the directions of further research and improvement of this process.

In addition to the target functioning of increasing the level of capitalization of the enterprise, it is necessary to prepare the economic and mathematical apparatus, including its modeling and integration into the enterprise capital management system [7].

Criteria for minimizing and successful mining of financially dangerous and capitalization requires the improvement of their appropriate evaluation system, to determine the restriction of targeted activities. The detection determines the structure and content of the following actions.

Management of various aspects of capital allows you to use it as one of the characteristics of solvency, changes in financial potential and the company's investment opportunities. From this position, capital is one of the most important financial management facilities. The main arguments that determine the importance of capital management are:

- ◆ High Money Role as Payment Tools when doing business;
- ◆ One of the main and dangerous financial risks is the risk of loss of solvency that occurs within the consequence of the unbalancement of cash receipts and spending.

Cash deficit, leads to a complication of relationships with counterparties (suppliers - in particular supply of supplies, the state for taxes, etc.), the possibility of the emergence of penalties and penalties for the delay in payments, deterioration of the company's image, etc.

The inverse problem when managing the capital of the enterprise is the irrational maintenance of a free cash balance at a high level. In this case, companies lose additional income (missed benefit from use) on equity capital and subjected cash to inflation costs (depreciation of money).

Improving capital management leads to the best strategies. The wider range of “real” strategic choices and clearer decision-making standards are two key benefits. In addition, information and systems are improved, since income and capital is managed at lower levels of the organization.

Improving capital management is the strongest tool that has top management to influence business strategy and financial results. Unlike any other management process, it introduces the discipline and accountability necessary to increase the return and acceleration of profitable growth. And he also helps companies justify expectations, and with them comes and more demand from investors and lightweight access to capital.

Discussions

It is necessary to name the situation that creates inconsistencies between the practical practice and theory of capital structure. In theoretical models, in most cases, the Leverage estimates that any practitioner calculates this indicator at the value of the company's carrying amounts of credit rating agencies and managers. Empirical research provided above reveals how the company's managers are selected in practice in developed markets. Thus, the corporation leaders try to maintain financial flexibility when choosing a capital structure. These financial flexibility managers provide a credit rating by holding a credit rating. As a result, the most reliable empirical evidence received a static compromise and theories of hierarchical. Other models did not achieve any serious evidence as a result of a survey of managers. As for the factors influencing the decision to make a choice between debt or equity funding, the EPS indicator took first place and once again proved to the above theories [10].

Conclusion

In conclusion, the methodological basis of the decisions made by capital management of commercial organizations will include final concepts, which is implemented on the modern paradigm of financial management.

Among the principles of capital management: principle of compliance strategy of commercial organizations, ensuring the optimization of capital structure with the established impacts of commercial organizations and the optimization of capital structure, reduction of costs of capitalization, financial and economic activities to provide rational use of capital in the action process. In the dissemination of these principles, the structure and cost of capitalization is promoted and need to be fully implemented on the basis of the concept of value management for the successful functionality of commercial organizations.

The capital structure formed as a result of the attraction of own and borrowed funds by enterprises is the initial factor determining the effectiveness of its activities, viability in a competitive environment, profitability, which is the ultimate goal of the activity. Of course, enterprises rely on their own capital in their activities. Their income from entrepreneurial activity is the only source of business development. However, own capital is not enough to solve the issues of economic and social development of enterprises, therefore, enterprises are forced to attract third-party funds in the course of their activities. It is the attraction of borrowed funds that is the main condition for the development of entrepreneurship.

To assess the financial stability of an enterprise, objectively, scientifically based, it is necessary to assess its own financial stability. Only on the basis of a deep and thorough analysis, it is possible to objectively evaluate its activities and give management specific recommendations for making managerial decisions aimed at strengthening or improving the financial reliability of the enterprise and increasing its business activity.

Capital management in production is one of the most important groups in the financial management system. The importance of such management is confirmed by the active intensification of its theoretical basis over the past decade and its influential position in practical implementation. The range of issues addressed by capital management is quite wide, since the management decisions made in this area are in continuous communication with all the most important types of production and are in contact with all stages of its functioning, i.e. "from birth".

REFERENCES

- 1 Address of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people "Nurly Zhol – the path to the future". November 11, 2014.
- 2 Moldakmetova A., Utebayev M. Microeconomics. Almaty, 2010. Textbook. Foliant printing, p. 248.
- 3 Tuzipbekov T., Tehybayeva G. Enterprise economics. Astana, 2010. Foliant. Methodical manual. P. 194.

- 4 Marx K., Engels F. Essays M.: Polytizdat, 1968. V. 25, h. 2, 1001 p.
- 5 Smite A. Research on the causes of the wealth of nations. M.: EXMO, 2007. 960 p.
- 6 Soviet Encyclopedic Dictionary / Edited by A.M. Proshorova. M.: The Soviet encyclopedia, 1983. 1281 p.
- 7 Le-Kuture V. Fundamentals of balance studies. M.: Makiz, 1925, 110 p.
- 8 Economic History of capitalist countries / edited by F.Y. Polyansky, V.A. Zhamin. M.: Moscow State University, 1986, 357 p.
- 9 Economics and management / Edited by S.Yu. Weinstein. Novosibirsk: Novosibirsk State University of Economics and Management, 2011. 340 p.
- 10 Blanks I.A. Fundamentals of financial management. V. 2. Fourth edition. M.: Omega-L, 2012. 48 p.

С.С. ТЛЕУБЕРДИЕВА,^{*1}

PhD, доцент.

*e-mail: tleuberdieva@yandex.ru

А.К. АЛПЫСБАЕВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: alpyspaeva_ainura@mail.ru

А.А. АЖМУХАМЕДОВА,¹

э.ғ.к., аға оқытушы.

e-mail: azhmuxamedova@mail.ru

Л.А. КУДАБАЕВА,³

PhD, доцент м.а.

e-mail: lazzat_32@mail.ru

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Қазақ технология және бизнес университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

³М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,
Қазақстан, Тараз қ.

ҰЙЫМДАҒЫ КАПИТАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Андатпа

Мақалада кіріс алу мақсатындағы инвестициялық ресурс ретіндегі капиталдың теориялық негіздері қарастырылды. Бұл нарықтың принциптері туралы, оның иелері қаржы жүйесінде жұмыс істейді және ақша мен қаржылық жеңілдіктерді уақыт, тәуекел және өтімділік сияқты факторлармен тығыз байланысты өндіріс факторы ретінде қаржы процесіне қатысатын нақты күрделі тауарлар түрінде сақтау арқылы жинақталған. Компания капиталының құрылымын оның жұмыс істеу ерекшеліктерін және қызметті қаржыландыру көздерінің қалыптасу барысын ескере отырып қарау керек. Меншікті және қарыз капиталы сипаттамаларының екіұштылығы қызметті қаржыландыру көздерінің құрылымын қалыптастыру кезінде сол немесе басқа қаржыландыру көзінің объективті ерекшелігі болып табылатын артықшылықтар мен кемшіліктерді салыстыру негізінде ғана қандай да бір «тиімді» саясатқа және «тиімді» капитал құрылымына сенуге мүмкіндік бермейді. Капитал көздерін таңдау кезінде оған әсер ететін басқа факторларды, сонымен қоса компания иелері мен менеджерлерінің ұйымдағы құрылымды қалыптастыру кезеңіндегі іске асырылатын әрекеттерін жіті талдау керек. Отандық мамандар тарапынан капитал құрылымына байланысты зерттеу жұмыстарының аз болуы, аталған тақырыптың зерттеу әдістері әлі де жіті зерттелмегенін көрсетеді. Мұны қазіргі теориялық аспектілерді сипаттайтын осы салада соңғы жылдары жарияланған жұмыстардың көлемінен байқауға болады. Айта кетерлік жайт, мұндай жұмыстардың басты кемшіліктері – теориялардың практикалық маңызын көрсететін нақты мысалдардың болмауы немесе аздығы.

Тірек сөздер: өндіріс, капитал, басқару, ұйымдағы капитал, жинақтау, басқарушылық шешімдер, компания, бәсеке.

С.С. ТЛЕУБЕРДИЕВА,*¹

PhD, доцент.

*e-mail: tleuberdieva@yandex.ru

А.К. АЛПЫСБАЕВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: alpyspaeva_ainura@mail.ru

А.А. АЖМУХАМЕДОВА,¹

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: azhmuxamedova@mail.ru

Л.А. КУДАБАЕВА,³

PhD, и.о. доцента.

e-mail: lazzat_32@mail.ru

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,

Казахстан, г. Нур-Султан

²Казахский университет технологии и бизнеса,

Казахстан, г. Нур-Султан

³Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати,

Казахстан, г. Тараз

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КАПИТАЛОМ В ОРГАНИЗАЦИИ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические основы капитала как инвестиционного ресурса с целью получения дохода. Речь идет о принципах рынка, когда его владельцы работают в финансовой системе и накоплены путем сохранения денег и финансовых льгот в виде конкретных сложных товаров, вовлеченных в финансовый процесс как фактор производства при тесной связи с такими факторами, как время, риск, а также ликвидность. Структуру капитала компании следует рассматривать с учетом особенностей ее функционирования и хода формирования источников финансирования деятельности. Неоднозначность характеристик собственного и заемного капитала не позволяет при формировании структуры источников финансирования деятельности рассчитывать на какую-либо «эффективную» политику и «эффективную» структуру капитала только на основе сравнения преимуществ и недостатков, являющихся объективной особенностью того или иного источника финансирования. При выборе источников капитала необходимо внимательно проанализировать другие факторы, влияющие на него, а также реализуемые действия собственников и менеджеров компании на этапе формирования структуры в организации. Небольшое количество исследовательских работ со стороны отечественных специалистов, связанных со структурой капитала, свидетельствует о том, что методы исследования данной темы до сих пор не изучены. Это можно проследить по объему опубликованных в последние годы работ в данной области, характеризующих современные теоретические аспекты. Следует отметить, что главным недостатком таких работ является отсутствие или малочисленность конкретных примеров, отражающих практическую значимость теорий.

Ключевые слова: производство, капитал, управление, капитал в организации, накопление, управленческие решения, компания, конкуренция.

FTAXP 06.01.11
ӘОЖ 331.103

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-82-91>

Р.К. САБИРОВА,*¹

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: sabirovarysty@mail.ru

К.К. ХАСЕНОВА,²

Э.ғ.к., аға оқытушы.

e-mail: n_kenzhegul@mail.ru

А.И. ЗИНУЛЛИНА,¹

магистр, оқытушы

e-mail: aizada_zeinullina@mail.ru

А.Н. САПАРОВА,¹

магистр.

e-mail: asylai_saparova@mail.ru

¹Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,

Қазақстан, Атырау қ.

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

COVID–19 ЖАҒДАЙЫНДА ЖАСТАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада COVID–19 жағдайында халықты әлеуметтік қорғаудың, оның ішінде мемлекет тарапынан жастарды әлеуметтік қорғаудың шетелдік тәжірибесі қарастырылды. Пандемия жағдайында Қазақстан Республикасы жастарының арасында онлайн-сауалнама жүргізіліп, COVID–19 жастардың жұмыспен қамтылуына қалай әсер еткені анықталды. Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан әлеуметтік саясаттың негізгі міндеттерінің бірі – халықтың әртүрлі санаттарына, оның ішінде жастарға сараланған көзқарас қағидаты бойынша халықты әлеуметтік қорғауды жетілдіру. COVID–19 жағдайында халықты әлеуметтік қорғаудың маңыздылығы артып келеді. Мақаланың мақсаты – шетелдік тәжірибеде жастарды әлеуметтік қорғаудың негізгі элементтерін қарастыру және Қазақстан жастарына онлайн-сауалнаманың негізгі нәтижелерін талдау арқасында мемлекет тарапынан Қазақстанда жастарды әлеуметтік қорғау бойынша ұсыныстар беру. Зерттеу барысында ғылыми тұрғыдан жалпылау, салыстырмалы тұрғыдан талдау, сұрау әдістері қолданылды. COVID–19 пандемиясы кезінде мемлекет тарапынан әлеуметтік қорғау үш блок (ішкі жүйе) түрінде болуы керек, атап айтқанда: жұмыс істейтін, яғни жұмыспен қамтылған жастарды әлеуметтік қорғау; мүмкіндіктері шектеулі азаматтарды, сондай-ақ халықтың әлеуметтік қорғалмаған жіктерін, оның ішінде жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғау; әлеуметтік-мәдени саладағы жастарды әлеуметтік қорғау.

Тірек сөздер: жастар, еңбек нарығы, жастар жұмыссыздығы, COVID–19, әлеуметтік қорғау, шетелдік тәжірибе, пандемия.

Негізгі ережелер

Бұл мақалада COVID–19 жағдайында жастарды әлеуметтік қорғаудың шетелдік тәжірибесі қаралып, Қазақстан жастары арасында жүргізілген сауалнаманың негізгі нәтижелері берілген.

Кіріспе

Еңбек нарығында мемлекеттің жүргізетін әлеуметтік саясаты екі бағытта жүреді: белсенді және енжар бағытта. Мемлекеттің белсенді шаралары: жаңа жұмыс орындарын құру, жұмыссыздарды оқыту, қайта даярлау. Ал енжар саясаты жұмыссыздарға әлеуметтік төлемдер төлеу арқылы қолдау көрсету [1].

Халықты әлеуметтік қорғау – бұл жаңа тұжырымдама емес, оның тарихи негізі бар. Әлеуметтік қорғаудың алғашқы тетіктері Германияда ХІХ ғ. соңында, мемлекет халыққа ар-

налған түрлі әлеуметтік бағдарламаларға қомақты қаражат бөлген кезде құрылды. Әлеуметтік қорғау – бұл қоғамның барлық мүшелерінің негізгі адами қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған мемлекеттік көмек түрі.

Әлеуметтік қорғау азаматтарға азық-түлік және тұрғын үй қажеттіліктерін қанағаттандыруға көмек көрсетуі керек. Соңғы ғылыми әдебиеттерде жастарды жұмыспен қамту туралы жарияланымдар көбейіп келеді, онда негізінен осы нақты нарықтың теориялық аспектілеріне назар аударылады, жалпы сипаттамаларды, сандық және сапалық параметрлерді қамтиды [2].

Жастар саясатын дамыту бойынша зерттеулер, жастарды жұмыспен қамту және олардың алғашқы жұмыспен қамтылуы мәселелері бойынша зерттеулер өте маңызды [3].

Алайда, Қазақстан Республикасының Еуропалық бағдарына және әлеуметтік саладағы, еңбек нарығындағы өзгерістерге және заңнамалық актілердегі өзгерістерге алып келетін экономикалық реформаларға қарамастан, тиімді мемлекеттік реттеуді қамтамасыз ету жөніндегі ғылыми зерттеулер нақты қажеттіліктерге сәйкес келмейді және әрқашан қанағаттанарлық емес [4]. Сондықтан қазіргі уақытта жастар еңбек нарығын қазіргі заманғы талаптарға сәйкес жетілдіру мақсатында оны мемлекеттік реттеуді, жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғауды тереңірек зерделеу өзекті болып отыр [5].

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізіне танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістері кірді. Жүйелі және кешенді зерттеу тәсілдерін пайдалану жастардың еңбек нарығының ерекшеліктерін мемлекеттік реттеу объектісі ретінде айқындауға және оны мемлекеттік реттеудің кешенді тетігін әзірлеу қажеттілігін негіздеуге мүмкіндік берді.

Жастардың еңбек нарығына пандемия әсерін білу үшін Қазақстан жастары арасында онлайн сауалнама жүргізілді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қоғам өмірінде жастардың алатын орны маңызды, жастар мемлекеттің болашағы, сондықтан мемлекет жастардың жұмыспен қамтылуына аса мән беруі тиіс. Елдің тұрақты экономикалық дамуында жұмыспен қамту маңызды шарт болғандықтан жұмыссыз жастардың санын азайту, оларды әлеуметтік қорғау, жастардың жұмыспен қамтылуы өзекті мәселе, пандемия жағдайында бұл мәселелер одан сайын өзекті бола түседі.

Қазақстан Республикасында жастарды жұмыспен қамтуға қатысты бірнеше мемлекеттік және өңірлік бағдарламалар қабылданып, жүзеге асырылуда.

Соның ішінде Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 ж. 12 маусымдағы Қаулысымен «Жұмыспен қамту 2020 жол картасы» бағдарламасы бекітілді, оны іске асыру екі кезеңді көздеді.

Бірінші кезең – 2013–2015 жж., екінші кезең – 2016–2020 жж. қамтыды. «Жұмыспен қамтудың жол картасы–2020» бірқатар міндеттерді шешуді көздеді, олардың ішінде:

- ♦ өзіндік жұмыспен қамтылғандар, жұмыссыздарды, сонымен бірге тұрғындардың ішінде нысаналы топқа жатқызылатын адамдарды (бұл топқа жастар да кіреді) еңбек нарығында жұмыспен қамту арқылы оларға қолдау жасау шараларының белсенді түрін жүзеге асыру;

- ♦ адами капитал әлеуетін дамыту және т.б.

Аталған бағдарламаның Қазақстан Республикасының жұмыссыздық деңгейіне әсерін синтетикалық бақылау әдісі арқылы бағалауды ғалымдар қарастырады [6].

Дамыған елдердің тәжірибелерін қарастыра келе, еңбек нарығын реттеуде екі негізгі жүйені айрықша көрсетуге болады, олардың біріншісі – экономикалық либерализм, екіншісі – экономикалық дирижизм жүйелері.

Дамыған елдерде халықты жұмыспен қамту саясатында жастарды әлеуметтік қорғаудың енжар және белсенді шараларын жүзеге асырады. Әлеуметтік қорғаудың енжар және белсенді саясаты сол мемлекеттің экономикалық-әлеуметтік даму жағдайының ерекшеліктерін ескере отырып, жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғауда тиімді іске асырылады. Көптеген елдер

Халықаралық еңбек ұйымының саясатын қолдай келе институционалдық ұстанымда еңбек нарығын реттейді.

Дүниежүзінде COVID–19 пандемия кезінде барлық елде шектеулер қойылып, кәсіпорындар және басқа да бизнес субъектілер жұмыстары қашықтықтан жұмыс жасау түріне көшті, ал қашықтықтан жұмыс жасау мүмкін емес жұмыс орындарында жұмысшылар жаппай жұмыстан босатылды. Осындай кезде бірқатар елдерде жастарды әлеуметтік қорғаудың тетіктері қолданылды.

Мысалы, АҚШ, Норвегия, Болгария, Румыния, Словения және Қазақстанда жұмыссыздық бойынша төленетін жәрдемақыларды алу жеңілдетілді, жәрдемақылардың мөлшері және оны төлеу мерзімін ұзарту арқылы жұмысын жоғалтқандарға қолдау көрсетілді.

Келесі елдерде, айталық Австрия, Дания, Италия, Испания, Ұлыбритания, Түркия, Корея Республикасында, Нидерланды, Жаңа Зеландия, Франция, Бельгия, Эстония, Жапония, Германия және тағы басқа елдерде жұмыспен қамтуды сақтап қалуға мән берілді, яғни карантин уақыты біткеннен соң өз жұмыс орындарына қайта шығу үшін жалақыға субсидия жасау және толық емес жұмыс күнін қарастыру шаралары жүзеге асырылды.

Үшінші бір елдерде, айталық Канада, Швеция, Қытай, Армения, Филиппин елдерінде жұмыспен қамтылғандардың жұмыс орындарын сақтап қалу мен жұмыссыздарға төленетін жәрдемақылардың қол жетімділігін кеңейтуге күш салған [7].

Кейбір елдерде жұмыссыздық бойынша жәрдемақыларға қол жетімділікті жеңілдету үшін жұмыспен қамтуды сақтау шараларын қабылдаған жоқ (мысалы, Алжир, Бразилия, Үндістан, Перу, Тәжікстан, Танзания, Тунис, Эквадор және т.б.) [8].

Жұмысынан айырылған адамдардың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету немесе кірістерін қолдау бойынша қабылданып жатқан шараларға қарамастан, пандемия кезінде ауырып қалу қаупі жоғары, сондай-ақ шектеу шараларының салдары (балабақшалар мен мектептерге барудың шектелуі, онлайн білім беруге көшу, экономиканың тұтас секторларының қызметін тоқтату және т.б.) халықтың қалың жіктерінің өмір сүру сапасы мен деңгейіне теріс әсер ететіні анық. Сондықтан еңбек нарығын қолдауға бағытталған іс-шаралармен қатар, көптеген елдердің үкіметтері (2020 ж. 1 мамырдағы жағдай бойынша) пандемия жағдайында халықты әлеуметтік қолдаудың белгілі бір шараларын қабылдады. Дүниежүзілік банктің бағалауы бойынша, 2020 ж. 1 мамырдағы жағдай бойынша COVID–19-ға жауап ретінде қабылданған бағдарламалардың көпшілігі сақтандырылмаған (455 шара немесе барлық шаралардың 60%) және тек 27% (200 шара) сақтандыру болды. Бұл таңқаларлық емес, егер пандемияның дамуына тез жауап беру қажет болса, үкіметтер негізінен әлеуметтік қорғауды ұйымдастырудың қолданыстағы тәсілдеріне сүйенеді, ал сақтандырылмаған әлеуметтік көмек бағдарламалары, әсіресе дамушы елдерде, әлеуметтік сақтандыру бағдарламаларына қарағанда жиі кездеседі. Әлеуметтік сақтандыру шеңберіндегі дағдарысқа қарсы шаралардың көпшілігін Еуропа елдері қабылдағаны кездейсоқ емес. Дағдарысқа дейінгі кедейлік пен жұмыссыздық деңгейі неғұрлым төмен елдерде дағдарыс кезеңінде әлеуметтік қолдаудың әмбебап жүйелері (қамту бойынша) бойынша сақтандырылмаған қолдаудың мейлінше аз жаңа шараларын ұсынады, өйткені қолда бар құралдар жеткілікті [9].

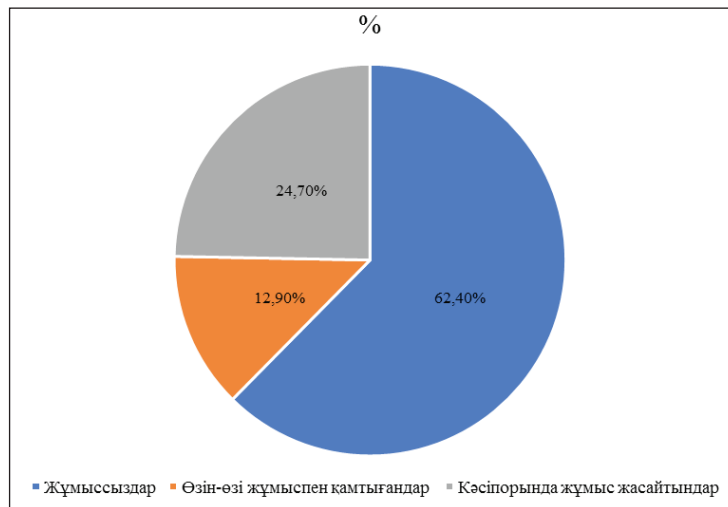
Керісінше, дағдарысқа дейін жұмыссыздық пен кедейлік мәселелері өткір тұрған, әлеуметтік қолдау жүйелері аз дамыған елдер дағдарыс кезеңінде халықты қолдаудың көп шараларын қабылдауға мәжбүр.

Осы жағдайларды ескере отырып, Қазақстан жастарына сауалнама жүргізген болатынбыз. 18 бен 25 жас аралығындағы Қазақстан жастарының жұмыспен қамтылуы, жастар еңбек нарығы мен еңбек көші-қоны туралы әлеуметтік жағдайын білу мақсатында олардың пікіріне талдау жасадық. Осы сауалнамаға қатысқан жастардың 62,5%-ы пандемия жағдайында жұмыс жасамаған. 24,7%-ы – өздерінің жұмыс жасайтындығын көрсеткен. Сауалнамаға қатысқан жастардың 12,9%-ы – өзіндік жұмыспен қамтылғандар (1 сурет, 85 б.).

Жұмыс жасап жүрген жастарға қойылған сұрақтардың ішінде «Дәл осы жұмысты Сіз неліктен таңдадыңыз?» деген сұраққа келесідей жауап берілген: 37,8%-ы – осы жұмыс түрі ұнағандығын айтқан, 22,9%-ы – осы кәсіпорынның ұжымы ұнайтындығын айтқан, 22,3%-ы – сол өзі жасайтын кәсіпорынның жоғары жалақы төлейтіндігін айтқан, 17,6%-ы – жұмыс

уақытының икемділігін көрсеткен, 14,7%-ы – осы кәсіпорында жұмыс жасауға үйренгендігін, басқа жұмысқа кеткісі келмейтіндігін айтқан, 12,9%-ы – басқа баламалы жұмыс болмағандықтан осы кәсіпорында жұмыс істеп жатқанын көрсеткен.

Сонымен қатар осыған қатысты жігіттер мен қыздардың пікірлері арасындағы ерекшеліктері салыстырылды.

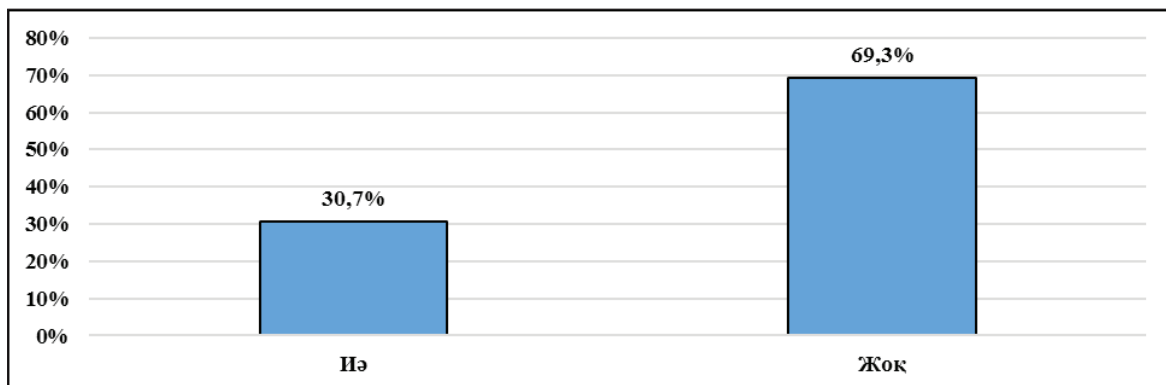

Сурет 1 – Сауалнамаға қатысқан жастардың жұмыспен қамтылуы

Ескертпе – Сауалнама нәтижелері бойынша авторлар құрастырған.

Сауалнама нәтижесі бойынша жігіттер қыздарға қарағанда жұмыстағы ұжым ұнайтындығын, жалақы мөлшерінің өздерінің ойлағандай мөлшерінде төленетіндігін, жұмыс істеп жатқан жерлеріне олардың әбден үйреніп қалғандығын көрсетті, сондай-ақ басқа да жауаптардың ішінен «тағы басқа» деген жауапты таңдаған. Қыздар болса өздері жұмыс істеп жатқан жұмыстарының өздеріне ұнайтындығын, жұмыс орындарының орналасқан орны ұнайтындығын, икемді жұмыс уақытын, жұмыс уақытының ыңғайлылығы және т.б. жауаптарды көрсеткен. Тағы бір айтатын жағдай – жұмыс істейтін қыздар жігіттерге қарағанда басқа баламалы жұмыстардың жоқтығын көрсеткен.

Сауалнамаға қатысқан респонденттердің бір бөлігі (69,3%) «COVID–19 пандемиясының орын алуына байланысты сіздің жұмысқа орналасуыңызға қалай кері әсерін тигізді?» деген сұраққа «ешқандай әсері болмады» деп жауап берді (2-сурет).

Сурет 2 – «COVID–19 пандемиясының орын алуына байланысты сіздің жұмысқа орналасуыңызға қалай кері әсерін тигізді?» (%)

Ескертпе – Сауалнама нәтижелері бойынша авторлар құрастырған.

Сауалнамаға қатысқандардың 30,7% бөлігі пандемияның кері әсерін сезінгендігін айтты.

Ер адамдар мен әйел адамдар және әр аймақтағы респонденттердің жауаптарының арасында айырмашылық болған жоқ (1, 2 кестелерді қараңыз).

Кесте 1 – COVID–19 пандемиясының кері әсеріне байланысты жұмысқа орналасу қиындығы, (%)

Респонденттер жынысы	Әсері болды	Әсері болмады
Ер адамдар	32,5	67,5
Әйел адамдар	29,8	70,2
Ескертпе – Сауалнама нәтижелері бойынша авторлар құрастырған.		

Кесте 2 – COVID–19 пандемиясының кері әсеріне байланысты респонденттердің (аймақтар бойынша) жұмысқа орналасу қиындығы, (%)

Респонденттер аймағы	Әсері болды	Әсері болмады
Ақмола облысы (Көкшетау қаласы)	25,6	74,4
Ақтөбе облысы (Ақтөбе қаласы)	28,1	71,9
Алматы облысы (Талдықорған қаласы)	43,3	56,7
Атырау облысы (Атырау қаласы)	34,7	65,3
Батыс Қазақстан облысы (Орал қаласы)	47,5	52,5
Жамбыл облысы (Тараз қаласы)	27,6	72,4
Қарағанды облысы (Қарағанды қаласы)	15,3	84,7
Қостанай облысы (Қостанай қаласы)	20,2	79,8
Қызылорда облысы (Қызылорда қаласы)	31,8	68,2
Маңғыстау облысы (Ақтау қаласы)	38,5	61,5
Түркістан облысы (Түркістан қаласы)	28,1	71,9
Павлодар облысы (Павлодар қаласы)	32,0	68,0
Солтүсік Қазақстан облысы (Петропавловск қаласы)	10,6	89,4
Шығыс Қазақстан облысы (Өскемен қаласы)	56,4	43,6
Нұр-сұлтан қаласы	33,5	66,5
Алматы қаласы	33,7	66,3
Шымкент қаласы	23,1	76,9
Ескертпе – Сауалнама нәтижелері бойынша авторлар құрастырған.		

3-суреттен (б. 87) респонденттер арасында COVID–19 пандемиясы салдарынан тұрғындардың жұмысқа орналасуына кері әсер еткен факторларды көруге болады: жұмыс көлемі азайды, тұтынушылар саны азайды, жарты ставкаға шығарды, жалақысы сақталмаған демалысқа жіберілді, т.б. (41,5%), жалақы көлемі азайды (21,8%), еңбек жағдайлары нашарлады (18,6%).

Сурет 3 – COVID–19 пандемиясының кері әсеріне байланысты респонденттердің (аймақтар бойынша) жұмысқа орналасу қиындығы, (%) (Жұмысқа орналасуда COVID–19 пандемиясының кері әсерін сезінген респонденттер арасында)

Ескертпе – Сауалнама нәтижелері бойынша авторлар құрастырған.

Айта кету қажет, респонденттердің 16%-ы жұмыс орындарының азаюын COVID–19 пандемиясының нәтижесі екендігін мойындамайды. Ер адамдар мен әйел адамдар және әр аймақтағы респонденттерінің жауаптарының арасында айырмашылық болған жоқ (3, 4-кестелерді қараңыз).

Кесте 3 – COVID–19 пандемиясының кері әсеріне байланысты респонденттердің (жыныстары бойынша) жұмысқа орналасу қиындығы, (%)

Респонденттер жынысы	Жұмыстан айырылды	Жұмыс орны азайды	Жалақы көлемі азайды	Еңбек жағдайлары нашарлады	Басқа себеп
Ер адамдар	17,9	38,0	21,3	22,1	0,7
Әйел адамдар	14,9	43,5	22,2	16,7	2,8

Ескертпе – Сауалнама нәтижелері бойынша авторлар құрастырған.

Кесте 4 – COVID–19 пандемиясының кері әсеріне байланысты респонденттердің жұмысқа орналасу қиындығы, (%)

Респонденттердің тұрғылықты аймағы	Жұмыстан айырылды	Жұмыс орны азайды	Жалақы көлемі азайды	Еңбек жағдайлары нашарлады	Басқа себеп
Ақмола облысы (Көкшетау қаласы)	7,8	72,5	13,7	5,9	0,0
Ақтөбе облысы (Ақтөбе қаласы)	10,4	42,5	21,6	23,9	1,5
Алматы облысы (Талдықорған қаласы)	11,5	44,2	21,2	21,2	1,9

4-кестенің жалғасы

Атырау облысы (Атырау қаласы)	17,1	40,3	19,5	19,1	4,1
Батыс Қазақстан облысы (Орал қаласы)	15,3	44,5	24,8	13,9	1,5
Жамбыл облысы (Тараз қаласы)	10,4	46,2	26,4	16,0	1,9
Қарағанды облысы (Қарағанды қаласы)	29,8	27,7	25,5	17,0	0,0
Қостанай облысы (Қостанай қаласы)	19,1	34,0	29,8	17,0	0,0
Қызылорда облысы (Қызылорда қаласы)	14,9	46,0	21,8	13,8	3,4
Маңғыстау облысы (Ақтау қаласы)	10,9	52,7	23,6	10,9	1,8
Түркістан облысы (Түркістан қаласы)	15,0	41,7	21,7	18,3	3,3
Павлодар облысы (Павлодар қаласы)	15,5	40,5	23,3	19,0	1,7
СҚО (Петропавловск қаласы)	29,4	35,3	17,6	17,6	0,0
ШҚО (Өскемен қаласы)	22,9	21,7	22,9	28,9	3,6
Нұр-сұлтан қаласы	21,9	40,4	16,6	21,2	0,0
Алматы қаласы	13,5	41,9	23,2	18,1	3,2
Шымкент қаласы	17,8	36,7	22,2	23,3	0,0
Ескертпе – Сауалнама нәтижелері бойынша авторлар құрастырған.					

Респонденттердің «COVID–19 пандемиясының кері нәтижелерінің алдын алу үшін сіз нақты қандай қадамдар жасадыңыз?» деген сұраққа 48,9%-ы иә және 51,1%-ы жоқ деп сәйкесінше жауап берді.

COVID–19 пандемиясы орын алған кезеңде әйел адамдарға (41,9%) қарағанда ер адамдар (61,6%) пандемияның кері әсерін жою үшін нақты қадамдар жасады. Ақмола облысы (Көкшетау қаласы), Атырау облысы (Атырау қаласы), Жамбыл облысы (Тараз қаласы), Маңғыстау облысы (Ақтау қаласы), Түркістан облысы (Түркістан қаласы), Алматы қаласы, Шымкент қаласы, Қостанай облысы (Қостанай қаласы), Солтүсік Қазақстан облысы (Петропавловск қаласы) тұрғындары пандемияның кері әсерін жою үшін нақты қадамдар жасамады (4-кесте). Ал Ақтөбе облысы (Ақтөбе қаласы), Алматы облысы (Талдықорған қаласы), Батыс Қазақстан облысы (Орал қаласы), Қызылорда облысы (Қызылорда қаласы), Павлодар облысы (Павлодар қаласы), Нұр-Сұлтан қаласы, Шығыс Қазақстан облысы (Өскемен қаласы), Қарағанды облысы (Қарағанды қаласы), Нұр-Сұлтан қаласының тұрғындары пандемияның кері әсерін жою үшін белсенді әрекеттерді жүзеге асырды.

Пандемия жағдайында жастар жұмыссыздығын азайтуда, шетелге кеткен жастар еңбек көші-қонының санын төмендетуде елімізде шағын кәсіпкерлікті дамытудың маңызы зор, бұл жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғауда мемлекет тарапынан жүргізетін белсенді саясаттың бірі, яғни жаңа жұмыс орындарын жасау [10].

Қорытынды

Шетелдік тәжірибені саралай келе COVID–19 пандемиясы кезінде мемлекет тарапынан әлеуметтік қорғау үш блок (немесе кіші жүйе) түрінде болуы керек деп санаймыз:

- ♦ жұмыс жасайтын (жұмыспен қамтылған) жастарды әлеуметтік қорғау;

- ♦ мүмкіндігі шектеулі азаматтарды, сондай-ақ халықтың әлеуметтік қорғалмаған жіктерін, жұмыссыз жастарды әлеуметтік қорғау;
- ♦ әлеуметтік-мәдени салада, мысалы, білім беру, денсаулық сақтау және мәдениет салаларында жастардың өмірлік маңызды құқықтары мен мүдделерін қорғау.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала ҚР БҒМ Ғылым комитеті қаржыландырған жоба шеңберінде орындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Тлеубердиева С.С., Мусина Р.С., Молдашева А.Б., Кодашева Г.С. Региональная безработица и государственное регулирование занятости // Вестник университета «Туран» – 2021. – № 3. – С. 28–32. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-28-32>
- 2 Ghignoni E., Naddeo P., Pappada G., Parello C. Quantitative and qualitative analysis of labour market integration of young people // Quaderni di Economia del Lavoro, no. 90/2009. DOI: 10.3280/QUA2009-090004
- 3 Karabchuk T., Dulmer H., Gatskova K. Fertility attitudes of highly educated youth: a factorial survey // Journal of Marriage and Family. 2022. Vol. 84, no. 1, pp. 32–52. DOI: [org/10.1111/jomf.12790](https://doi.org/10.1111/jomf.12790)
- 4 Сабилова Р.К., Ерниязова Ж.Н., Талапбаева Г.Е., Масалимова А.К., Курмашева С.О. Молодежный рынок труда в рамках социального партнерства: современное состояние и направления развития // Экономика: стратегия и практика. – 2021. – № 16(4). – С. 116–129. DOI: [org/10.51176/1997-9967-2021-4-116-129](https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-116-129)
- 5 Корф В.И. Социальная защита российской молодежи на рынке труда. URL: http://rectors.altstu.ru/ru/pqriodical/archiv/2019/1/articles/4_4.pdf DOI:10.25712/ASTU.2410-485X.2019.01.025
- 6 Sokira T.S., Myshbaeva Z.T. Assessment of the impact of the employment roadmap on the unemployment rate of the Republic of Kazakhstan: the method of synthetic control // Central Asian Economic Review. 2021. No. 2(137). P. 121–130.
- 7 Обзор международного опыта в поддержке занятости населения в условиях борьбы с пандемией коронавируса // Аналитический бюллетень НИУ ВШЭ об экономических и социальных последствиях коронавируса в России и в мире. – 2020. – № 2. – С. 62–74.
- 8 Covid-19: как ЕС борется с безработицей среди молодежи URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200709STO83004/covid-19-how-the-eu-fights-youth-unemployment> (дата обращения: 2020-07-15)
- 9 Пандемия кезіндегі жұмыссыздық: жұмыспен қамту орталықтары жұмыстан шығып қалғандар мен жұмыс берушілерге не ұсынады. URL: <https://informburo.kz/stati/bezrobotica-vo-vremya-pandemii-cto-predlagayut-ctry-zanyatosti-uvolennym-i-rabotodateliam.html> (дата обращения: 2020-11-17)
- 10 Сабилова Р.К., Мусаева А.А., Тажиденова А.Р. Қазақстанда жастар еңбек көші-қоны мәселесі // «Туран» университетінің хабаршысы. – 2021. – № 2(90). – С. 95–104.

REFERENCES

- 1 Tleuberdieva S.S., Musina R.S., Moldasheva A.B., Kodasheva G.S. (2021) Regional'naja bezrobotica i gosudarstvennoe regulirovanie zanjatosti // Vestnik universiteta «Turan». No. 3. P. 28–32. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-28-32>
- 2 Ghignoni E., Naddeo P., Pappada G., Parello C. Quantitative and qualitative analysis of labour market integration of young people // Quaderni di Economia del Lavoro, no. 90/2009. DOI: 10.3280/QUA2009-090004
- 3 Karabchuk T., Dulmer H., Gatskova K. Fertility attitudes of highly educated youth: a factorial survey // Journal of Marriage and Family. 2022. Vol. 84, no. 1, pp. 32–52. DOI: [org/10.1111/jomf.12790](https://doi.org/10.1111/jomf.12790)
- 4 Sabirova R.K., Ernijazova Zh.N., Talapbaeva G.E., Masalimova A.K., Kurmasheva S.O. (2021) Molodezhnyj rynek truda v ramkah social'nogo partnerstva: sovremennoe sostojanie i napravlenija razvitija // Jekonomika: strategija i praktika. No. 16(4). P. 116–129. DOI: [org/10.51176/1997-9967-2021-4-116-129](https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-116-129)
- 5 Korf V.I. Social'naja zashhita rossijskoj molodezhi na rynke truda. URL: http://rectors.altstu.ru/ru/pqriodical/archiv/2019/1/articles/4_4.pdf DOI:10.25712/ASTU.2410-485X.2019.01.025

6 Sokira T.S., Myshbaeva Z.T. (2021) Assessment of the impact of the employment roadmap on the unemployment rate of the Republic of Kazakhstan: the method of synthetic control // Central Asian Economic Review. No. 2(137). P. 121–130.

7 Obzor mezhdunarodnogo opyta v podderzhke zanjatosti naselenija v uslovijah bor'by s pandemiej koronavirusa // Analiticheskij bjulleten' NIU VShJe ob jekonomicheskikh i social'nyh posledstvijah koronavirusa v Rossii i v mire. 2020. No. 2. P. 62–74.

8 Covid–19: kak ES boretsja s bezraboticej sredi molodezhi URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20200709STO83004/covid-19-how-the-eu-fights-youth-unemployment> (data obrashhenija: 2020-07-15)

9 Pandemiya kezindegi zhūmyssyzdyq: zhūmyspen qamtu ortalyqtary zhūmystan shyğyp qalğandar men zhūmys berushilerge ne ūsynady. URL: <https://informburo.kz/stati/bezrabotica-vo-vremya-pandemii-chto-predlagayut-centry-zanyatosti-uvolennym-i-rabotodatelyam.html> (data obrashhenija: 2020-11-17)

10 Sabirova R.K., Musaeva A.A., Tazhidenova A.R. (2021) Qazaqstanda zhastar eñbek köshi-qony mäselesi // «Turan» universitetiniñ habarshysy. No. 2(90). P. 95–104.

Р.К. САБИРОВА,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: sabirovarysty@mail.ru

К.К. ХАСЕНОВА,²

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: n_kenzhegul@mail.ru

А.И. ЗИНУЛЛИНА,¹

магистр, преподаватель.

e-mail: aizada_zeinullina@mail.ru

А.Н. САПАРОВА,¹

магистр.

e-mail: asylai_saparova@mail.ru

¹Атырауский университет им. Х. Досмухамедова,

Казахстан, г. Атырау

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,

Казахстан, г. Нур-Султан

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ COVID–19

Аннотация

В данной статье рассмотрен зарубежный опыт социальной защиты населения на случай COVID–19, в том числе социальной защиты молодежи со стороны государства. В условиях пандемии был проведен онлайн-опрос среди молодежи Казахстана и выяснено, как COVID–19 повлиял на занятость молодежи. Одной из основных задач проводимой социальной политики в Республике Казахстан является совершенствование социальной защиты населения по принципу дифференцированного подхода к различным категориям населения, в том числе к молодежи. Социальная защита населения становится все более актуальной в условиях COVID–19. Цель статьи – рассмотреть основные элементы социальной защиты молодежи в зарубежной практике и дать рекомендации по социальной защите молодежи в Казахстане со стороны государства благодаря анализу основных результатов онлайн-опроса молодежи Казахстана. В ходе исследования использовались методы научного обобщения, сравнительного анализа и опрос. Социальная защита со стороны государства в период пандемии COVID–19 должна быть в виде трех блоков (подсистем), а именно: социальная защита работающей, то есть занятой молодежи; социальная защита граждан с ограниченными возможностями, а также социально незащищенных слоев населения, в том числе безработной молодежи; социальная защита молодежи в социально-культурной сфере.

Ключевые слова: молодежь, рынок труда, молодежная безработица, COVID–19, социальная защита, зарубежный опыт, пандемия.

R.K. SABIROVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail:sabirovarysty@mail.ru

K.K. KHASSENOVA,²

c.e.s., senior lecturer.

e-mail:n_kenzhegul@mail.ru

A.I. ZINULLINA,¹

master, lecturer.

e-mail: aizada_zeinullina@mail.ru

A.N. SAPAROVA,¹

master.

e-mail: asylai_saparova@mail.ru

¹Kh. Dosmukhamedov Atyrau University

Kazakhstan, Atyrau

²L.N. Gumilyov Eurasian National University

Kazakhstan, Nur-Sultan

SOCIAL PROTECTION OF YOUTH IN THE CONDITIONS OF COVID–19

Abstract

This article examines the foreign countries experience of the population's social protection during the COVID–19 pandemic, including state social protection of youth. In the context of the pandemic, an online survey was conducted among the youth of Kazakhstan and it was found out how COVID–19 affected youth employment. One of the main objectives of the ongoing social policy in Kazakhstan is to improve the policy of social protection on the principle of a differentiated approach to a certain category of the population, including youth. Social protection of the population is becoming increasingly relevant during a pandemic. The key purpose of the article is to consider the main elements of social protection of youth in foreign practice and to give recommendations on social protection of youth in Kazakhstan by the state by analyzing the main results online survey of youth of Kazakhstan. During the study, methods of scientific generalization and comparative analysis were used. Social protection by the state during the COVID–19 pandemic should be in the form of three blocks (subsystems), namely: social protection of working, that is, employed youth; social protection of citizens with disabilities, as well as socially vulnerable segments of the population, including unemployed youth; social protection of youth in the socio-cultural sphere.

Key words: youth, labor market, youth unemployment, COVID–19, social protection, foreign experience, pandemic.

IRSTI 06.58.55
UDC 330.59

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-92-102>

A.K. SAURUKOVA,*¹

c.e.s.

*e-mail: Aika_s08@mail.ru

O.K. DENISSOVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: denokkas@mail.ru

A.M. KABDULSHARIPOVA,²

c.e.s.

e-mail: akabdulsharipova@mail.ru

¹Kazakh Academy of Labor and

Social Relations, Kazakhstan, Almaty

²D. Serikbaev East Kazakhstan Technical
University, Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk

ASSESSMENT OF THE LIVING STANDARD OF THE POPULATION OF THE KAZAKHSTAN REGIONS

Abstract

The purpose of this article is to analyze and give a comprehensive assessment of the standard of living of the population in all regions of the Republic of Kazakhstan. The concept of “human development” was introduced by UNDP in 1990 in the Human Development Report. The concept of human development is focused on people and proclaims the main and only goal to ensure human well-being. This presupposes the creation of a favorable political, economic, social and ecological environment that would allow people to live a healthy and constructive life for a sufficiently long time. Almost simultaneously with the emergence of this concept, the problem of quantifying the improvement in the lives of people around the world arose. Human development is an abstract concept. In order to measure it (to determine the level, dynamics, direction of changes), a system of indicators is needed that characterizes certain aspects of human development. In this article, based on the methodology proposed by the authors, an integral assessment of the standard of living of the population of the Republic of Kazakhstan is given in the context of the regions. A quantitative and qualitative assessment of the living standards of the population can serve as the basis for the development and improvement of the social sphere, an instrument of effective socio-economic policy, which is confirmed by the experience of the results of industrialized countries in solving the problems of economic development.

Key words: human development, country, standard of living, socio-economic policy, integral assessment, development, system of indicators.

Introduction

The most important indicator of human development is the standard of living of the population. This indicator is included in 100 concrete steps to achieve the strategic goal of the state: to enter the top thirty developed countries of the world [1].

Literature review

The basic approach to understanding the essence of labor as capital, its ability to generate knowledge, accumulate and invest in the production of high quality goods, was outlined by A. Smith [2], K. Marx [3], S. Campbell [4]. But as a section of economic analysis, the theory of human capital and the term «human capital» appeared only in the second half of the 20th century thanks to two Nobel laureates Schultz T. [5] and Becker, Gary S. [6].

The works of N.Zh. Brimbetova are devoted to studies of the living standard assessment and the socio-economic development of the region, the analysis and assessment of the human resources state,

the qualitative and quantitative assessment of the human resources formation and development factors, as well as population living standard. [7], Akhmedyarova MV [8], Skarzhinsky MI, Balandina I. Yu., Tyazhova AI [9], Petrova EA. [10], Fomenko E.V. [11], Kocheva E.V. [12], Bekhozhaeva A. and others [13].

Determining the standard of nation living as a whole is a complex process. For the sake of simplicity, many economists focus exclusively on economic factors, while ignoring other aspects of material and non-material comfort that are not determined by economic forces.

Materials and methods

To determine the population living standard in the regions of the Republic of Kazakhstan, a step-by-step method is proposed for calculating the integral assessment and monitoring of intra-regional regions living standard, demonstrated on the basis of statistical data characterizing the economic, social and environmental characteristics of the regions of Kazakhstan.

Main provisions

Stage 1. It is proposed to distinguish three main blocks of indicators:

- ◆ economic component;
- ◆ social component;
- ◆ ecological component.

Stage 2. For each component, a system of indicators was determined. The information base is collections and bulletins of the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan. The research period covers 2016–2020.

The block of indicators of the economic component of living standard includes: the average wage, the average annual cost of living, the cost of the food basket.

The block of social component indicators includes: the level of housing provision, the crime rate, provision of the population with hospital beds;

The block of the environmental component indicators: emissions of sulfur dioxide into the atmosphere, emissions of carbon monoxide into the atmosphere, emissions of nitrogen oxides into the atmosphere.

Stage 3. Choosing a base for comparing indicator levels. The comparison base is the minimum and maximum values of each indicator for all regions of Kazakhstan, which allows standardizing the actual values of the indicators relative to the min – max range.

Stage 4. Standardization of indicator levels. Since the purpose of assessing the standard of living of the population of Kazakhstan is the possibility of comparing it with all regions, the standardization is based on the method used in the development of various international ratings of the countries of the world, namely, the standardization of the indicator values is performed relative to the range (I_{min} – I_{max}) according to the formulas:

- ◆ for indicators-stimulants:

$$I_{st} = \frac{(I_{max} - I_f)}{(I_{max} - I_{min})}, \quad (1)$$

- ◆ for indicators – destimulants:

$$I_{st} = \frac{(I_f - I_{min})}{(I_{max} - I_{min})}, \quad (2)$$

where I_{st} – the indicator index (standardized value);

I_f – the absolute actual value of the indicator;

I_{min} – the minimum value of the indicator for the entire set of regions;

I_{max} – the maximum value of the indicator for the entire set of regions.

Indicators were standardized for each component. The results of standardization are presented in Table 1 (p. 94)

Table 1 – Standardized values of indicators

Regions of Kazakhstan	Economic component			Social component			Environmental component		
	Average salary index	Average annual subsistence level index	Food basket value index	Housing provision index	Crime Index	Hospital bed availability index	Emitted into the atmosphere of sulfur dioxide	Emitted into the atmosphere of carbon monoxide	Emitted into the atmosphere of nitrogen oxides
Akmola	0,529	0,57	0,667	0,592	0,437	0,767	0,668	0,650	0,530
Aktobe	0,526	0,593	0,465	0,364	0,621	0,781	0,001	0,405	0,104
Almaty	0,499	0,534	0,545	0,6	0,588	0,483	0,842	0,627	0,497
Atyrau	0,535	0,625	0,716	0,737	0,495	0,523	0,450	0,834	0,001
West Kazakhstan	0,615	0,619	0,572	0,576	0,47	0,6	0,827	0,001	0,703
Zhambyl	0,523	0,583	0,557	0,678	0,425	0,714	0,973	0,858	0,927
Karaganda	0,524	0,55	0,501	0,51	0,554	0,421	0,980	0,909	0,940
Kostanay	0,446	0,601	0,519	0,668	0,52	0,6	0,935	0,798	0,933
Kyzylordinskaya	0,54	0,556	0,414	0,604	0,348	0,773	0,869	0,760	0,923
Mangystau	0,585	0,667	0,677	0,56	0,241	0,754	0,914	0,727	0,777
South Kazakhstan	0,375	0,694	0,748	0,885	0,588	0,715	0,918	0,773	0,885
Pavlodar	0,464	0,577	0,572	0,447	0,423	0,548	0,952	0,718	0,817
North Kazakhstan	0,494	0,569	0,454	0,427	0,506	0,6	0,805	0,382	0,168
Turkestan	0,439	0,559	0,757	0,651	0,698	0,476	0,851	0,842	0,985
East Kazakhstan	0,476	0,615	0,784	0,53	0,578	0,704	0,979	0,886	0,950
Nur-Sultan	0,523	0,632	0,488	0,51	0,545	0,491	0,992	0,922	0,963
Almaty city	0,517	0,601	0,584	0,711	0,392	0,793	0,984	0,880	0,950
Shymkent	0,521	0,584	0,499	0,45	0,33	0,628	0,921	0,837	0,788

Stage 5. Calculation of the aggregated index of living standards for each component.

At this stage, the aggregation of standardized values of indicators of living standards is carried out on the basis of the geometric mean, according to the formula:

$$I_{aggri} = \sqrt[n]{I_1 * I_2 * I_3 * ... * I_n} \quad (3)$$

where I_{aggri} – aggregated index of living standards for the i -th component;

$I_1 * I_2 * I_3 * ... * I_n$ – standardized values of indicators of the i -th component;

n – number of indicators in a given component.

Based on formula (2), the aggregate indices of the standard of living were calculated:

$$I_{aggr} = \sqrt[3]{I_1 * I_2 * I_3}, \quad (4)$$

where I_1, I_2, I_3 – accordingly, the indices of the average wage, the average annual living wage, the cost of the food basket.

Based on the calculated data of all components of the standard of living of the population, Table 2 presents the results of calculating the generalizing index – the Aggregated Index of the economic component of the standard of living of the population of Kazakhstan.

Table 2 – Aggregated indices of the components of the standard of living of the population

Regions of Kazakhstan	Economic component	Social component	Environmental component
Akmola	0,586	0,583	0,133
Aktobe	0,525	0,561	0,704
Almaty	0,526	0,554	0,139
Atyrau	0,621	0,576	0,134
West Kazakhstan	0,602	0,546	0,862
Zhambyl	0,554	0,59	0,872
Karaganda	0,525	0,584	0,913
Kostanay	0,518	0,593	0,563
Kyzylordinskaya	0,499	0,546	0,824
Mangystau	0,642	0,467	0,205
South Kazakhstan	0,58	0,574	0,812
Pavlodar	0,535	0,47	0,440
North Kazakhstan	0,503	0,506	0,985
Turkestan	0,571	0,6	0,943
East Kazakhstan	0,612	0,599	0,907
Nur-Sultan	0,544	0,785	0,925
Almaty city	0,566	0,605	0,867
Shymkent	0,533	0,678	0,877

Aggregated indices of the population's living standard make it possible to determine the place of each region in the entire aggregate of the considered country administrative units. Based on the ranking from higher to lower value, a rating score is made. The maximum rating value is 18 (by the number of regions). Naturally, the minimum value of the rating is 1. Table 3 presents the results of ranking and living standards rating assessment of the region's population of Kazakhstan in terms of the economic component.

Table 3 – Regions rating assessment of the Republic of Kazakhstan by the economic component

Regions of the RK	Economic component	Rating
Kyzylordinskaya	0,499	18
North Kazakhstan	0,503	17
Kostanay	0,518	16
Aktobe	0,525	15
Karaganda	0,525	14
Almaty	0,526	13
Shymkent	0,533	12
Pavlodar	0,535	11
Nur-Sultan	0,544	10
Zhambyl	0,554	9
Almaty city	0,566	8

Table 3 continued

Turkestan	0,571	7
South Kazakhstan	0,58	6
Akmola	0,586	5
West Kazakhstan	0,602	4
East Kazakhstan	0,612	3
Atyrau	0,621	2
Mangystau	0,642	1

It follows from the table that the first place is occupied by the Mangystau region with a rating = 18. Cities of republican significance took the following places: Nur-Sultan city tenth place (10), Almaty city eighth place (8), Shymkent city – twelfth. The last place is occupied by the Kyzylorda region.

Based on the data in Table 2, the ranking and rating assessment of cities of republican significance and regions of the Republic of Kazakhstan of the social component was carried out. The ranking was carried out according to the principle from maximum to minimum. The rating was carried out according to the rule: the maximum rating was assigned to the region with the highest value of the aggregate index of the social component. The maximum score was 18 points; the rest of the scores were assigned to the regions in descending order of the aggregated index values.

Table 4 – Rating assessment of the regions of the Republic of Kazakhstan according to the social index

Regions of the RK	Social component	Rating
Mangystau	0,467	18
Pavlodar	0,47	17
North Kazakhstan	0,506	16
West Kazakhstan	0,546	15
Kyzylordinskaya	0,546	14
Almaty	0,554	13
Aktobe	0,561	12
South Kazakhstan	0,574	11
Atyrau	0,576	10
Akmola	0,583	9
Karaganda	0,584	8
Zhambyl	0,59	7
Kostanay	0,593	6
East Kazakhstan	0,599	5
Turkestan	0,6	4
Almaty city	0,605	3
Shymkent	0,678	2
Nur-Sultan	0,785	1

The distribution of the regions of the Republic of Kazakhstan according to the social index differs from the distribution according to the living standard. If in terms of the economic component the industrialized regions were in the first and second half of the rating, then in terms of the social factor they are in the first half. This is due to the high incidence and crime rate in cities and industrialized areas, but also a high level of health care, compared to other areas. In the first place is the city of Nur-Sultan, in the last place is the Mangystau region. Although in terms of living standards, the Mangystau region ranked first.

Based on the data in Table 2, the ranking and rating assessment of Kazakhstan regions of the ecological component is carried out, similar to the previous calculations.

The results of ranking from the maximum to the minimum value of the generalized index of the ecological component of the quality of life of the population of the regions of the Republic of Kazakhstan are presented in Table 5.

Table 5 – Rating assessment of the regions of the Republic of Kazakhstan according to the environmental index

Regions of the RK	Environmental component	Rating
Akmola	0,133	18
Atyrau	0,134	17
Almaty	0,139	16
Mangystau	0,205	15
Pavlodar	0,44	14
Kostanay	0,563	13
Aktobe	0,704	12
South Kazakhstan	0,812	11
Kyzylordinskaya	0,824	10
West Kazakhstan	0,862	9
Almaty city	0,867	8
Zhambyl	0,872	7
Shymkent	0,877	6
East Kazakhstan	0,907	5
Karaganda	0,913	4
Nur-Sultan	0,925	3
Turkestan	0,943	2
North Kazakhstan	0,985	1

The rating is headed by the North Kazakhstan region, which has the best aggregated index of the environmental component.

Thus, the aggregate indices of the three components of the living standard of the population have been calculated: economic indices, social indices, and environmental indices. On the basis of these data, an integral indicator of the standard of living of the population of Kazakhstan will be calculated. The calculation results of the fifth stage of the integral assessment are shown in Table 6.

Table 6 – Aggregated indices of the quality of life of the population of the Republic of Kazakhstan

Регионы РК	Index of the economic component of life management	Index of the social component of life management	Index of the environmental component
Akmola	0,586	0,583	0,133
Aktobe	0,525	0,561	0,704
Almaty	0,526	0,554	0,139
Atyrau	0,621	0,576	0,134
West Kazakhstan	0,602	0,546	0,862
Zhambyl	0,554	0,59	0,872
Karaganda	0,525	0,584	0,913
Kostanay	0,518	0,593	0,563

Table 6 continued

Kyzylordinskaya	0,499	0,546	0,824
Mangystau	0,642	0,467	0,205
South Kazakhstan	0,58	0,574	0,812
Pavlodar	0,535	0,47	0,440
North Kazakhstan	0,503	0,506	0,985
Turkestan	0,571	0,6	0,943
East Kazakhstan	0,612	0,599	0,907
Nur-Sultan	0,544	0,785	0,925
Almaty city	0,566	0,605	0,867
Shymkent	0,533	0,678	0,877

Stage 6. The calculation of the integral indicator of the standard of living (the index of the standard of living) for each region of the Republic of Kazakhstan was made on the basis of the geometric mean according to the formula:

$$Irlki = \sqrt[3]{Iyж_i * I_c_i * I_{\text{Эк}}_i}, \quad (5)$$

where $Irlki$ – integral index of the standard of living of the i -th region of the region;

$Ils_i, Is_i, Ienv_i$ – accordingly, private indices of the living standard in terms of economic, social and environmental components.

The results of calculating the integral indicator of the living standard of the Kazakhstan population based on the data of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan are shown in Table 7.

Table 7 – Integral index of the living standard of the Republic of Kazakhstan regions

Regions of Kazakhstan	Living Standards Index	Social Component Index of Life Ratio	Environmental component index	Integral index of living standards
Akmola	0,586	0,583	0,133	0,301
Aktobe	0,525	0,561	0,704	0,592
Almaty	0,526	0,554	0,139	0,343
Atyrau	0,621	0,576	0,134	0,367
West Kazakhstan	0,602	0,546	0,862	0,657
Zhambyl	0,554	0,59	0,872	0,658
Karaganda	0,525	0,584	0,913	0,594
Kostanay	0,518	0,593	0,563	0,557
Kyzylordinskaya	0,499	0,546	0,824	0,608
Mangystau	0,642	0,467	0,205	0,395
South Kazakhstan	0,58	0,574	0,812	0,697
Pavlodar	0,535	0,47	0,440	0,48
North Kazakhstan	0,503	0,506	0,985	0,631
Turkestan	0,571	0,6	0,943	0,686
East Kazakhstan	0,612	0,599	0,907	0,693
Nur-Sultan	0,544	0,785	0,925	0,638
Almaty city	0,566	0,605	0,867	0,667
Shymkent	0,533	0,678	0,877	0,596

Based on the data in Table 7, a rating assessment of the Republic of Kazakhstan regions was carried out according to the integral index of living standards. The rating assessment is carried out on the basis of points assignment. At the same time, the rating scale is equal to the number of regions.

The ranking of Kazakhstan regions from the maximum to the minimum value of the quality index is presented in Table 8.

Table 8 – Ranking of the regions of the Republic of Kazakhstan by the index of living standards

Regions of Kazakhstan	Living Standards Index	Rank of the region
Akmola	0,301	18
Almaty	0,343	17
Atyrau	0,367	16
Mangystau	0,395	15
Pavlodar	0,48	14
Kostanay	0,557	13
Aktobe	0,592	12
Karaganda	0,594	11
Shymkent	0,596	10
Kyzylordinskaya	0,608	9
North Kazakhstan	0,631	8
Nur-Sultan	0,638	7
West Kazakhstan	0,657	6
Zhambyl	0,658	5
Almaty city	0,667	4
Turkestan	0,686	3
East Kazakhstan	0,693	2
South Kazakhstan	0,697	1

Results and discussion

Having such information and using the numerical intervals of the Harrington scale, one can go to the practical plane and single out the following groups of regions of the Republic of Kazakhstan by the index of living standards.

- ◆ very low level of life ratio (0.0–0.20): not a single region;
- ◆ low level (0.2–0.37): Akmola, Almaty and Atyrau regions;
- ◆ the average level (0.37–0.63): Mangystau, Pavlodar, Kostanay, Aktobe, Karaganda, Kyzylorda regions, Shymkent;
- ◆ high level (0.63–0.80): North Kazakhstan, West Kazakhstan, Zhambyl regions, the cities of Nur-Sultan and Almaty;
- ◆ very high level (0.8–1.0): Turkestan, East Kazakhstan, South Kazakhstan regions.

For a rational solution to the problem of forming and regulating a decent living standard of the country's population, it is necessary to assess its condition. All existing methodological approaches,

Thus, on the basis of the proposed methodology and statistical data characterizing the economic, social and environmental characteristics of the regions of Kazakhstan, an integral assessment of the living standard of the intraregional regions was obtained.

The considered approach and method for assessing the living standard is universal. Its use is possible in all regions of the Republic of Kazakhstan, taking into account territorial characteristics.

Conclusion

To improve the practical orientation of the methodology, it is proposed:

- ♦ improve the system of statistical reporting of regions in order to reflect a wider range of indicators and indicators of living standards, using international experience;
- ♦ systematically conduct sociological research in the regions in order to obtain subjective indicators of the standard of living and more effective management of the development of the “green economy” in the regions.

The application of the proposed methodology and the results of the integral assessment of the standard of living can serve as the basis for the development of the country’s social and economic policy in the regional context.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Стратегия «Казakhstan–2050»: новый политический курс состоявшегося государства. [Электронный ресурс]: Послание Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года. Доступ из справ.-правовой системы «Әділет».
- 2 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
- 3 Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 23. 2-е изд., М., 1960. – 178 с.
- 4 Campbell A. The Sense of Well-Being in America. Recent patterns and Trends. N.Y.: McGraw Hill, 1981. XIII. 264 p.
- 5 Schultz T. Investment in Human Capital: the role of education and of research, N.Y. 1971. P. 249.
- 6 Becker Gary S. Human Capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
- 7 Бримбетова Н.Ж. Социальный портрет регионов в условиях финансовой нестабильности // ҚР ҰҒА хабаршысы. – Экономика сериясы. – 2009. – № 3.
- 8 Ахмедьярова М.В. Управление качеством жизни населения в условиях устойчивого развития: теория, приоритеты и практика // Автореф. дис. на соискание ученой степени д.э.н., Алматы. – 2009. – 51с.
- 9 Трудовой потенциал социалистического общества // М.И. Скаржинский, И.Ю. Баландин, А.И. Тяжов. М: Экономика, 1987. – 172 с.
- 10 Петрова Е.А. Современный подход к оценке человеческих ресурсов региона // Известия ИГЭА. – 2009. – № 6(68) – С. 106–109.
- 11 Фоменко Е.В. Модель развития человеческого потенциала в Приволжском федеральном округе / Е.В. Фоменко // Научные изыскания: сб. науч. ст. – Вып. IV. – Самара: АсГард, 2009. – С. 311–325.
- 12 Кочева Е.В. Экономико-статистическое моделирование и прогнозирование уровня бедности населения Приморского края // Экономическое прогнозирование: модели и методы: Материалы IV международной научно-практической конференции, 10–11 апреля 2008 г. ч. 1: в 2 ч. / Под общ. ред. В.В. Давниса. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2008. – С. 179–182.
- 13 Бекхожаева А. Исследование состава трудовых ресурсов в рамках управления трудовым потенциалом страны // Труд в Казахстане. – 2002. – № 9. – С. 25–27.

REFERENCES

- 1 Strategija «Kazakhstan–2050»: novyj političeskij kurs sostojavshegosja gosudarstva [Jelektronnyj resurs]: Poslanie Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera Nacii N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana, g. Astana, 14 dekabrja 2012 goda. Dostup iz sprav.-pravovoj sistemy «Әdilet».
- 2 Smit A. (1962) Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. M.: Socjekgiz. 684 p.
- 3 Marks K., Jengel's F. (1960) Sochinenija. V. 23. 2-e izd., M., 178 p.
- 4 Campbell A. (1981) The Sense of Well-Being in America. Recent patterns and Trends. N.Y.: McGraw Hill, XIII. 264 p.
- 5 Schultz T. (1971) Investment in Human Capital: the role of education and of research, N.Y. P. 249.
- 6 Becker Gary S. Human Capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
- 7 Brimbetova N.Zh. (2009) Social'nyj portret regionov v uslovijah finansovoj nestabil'nosti // ҚР ҰҒА хабаршысы. – Экономика сериясы. No. 3.

- 8 Ahmed'jarova M.V. (2009) Upravljenje kachestvom zhizni naselenija v uslovijah ustojchivogo razvitija: teorija, priority i praktika // Avtoref.dis. na soiskanie uchenoj stepeni d.je.n., Almaty. 51 p.
- 9 Trudovoj potencial socialisticheskogo obshhestva // M.I. Skarzhinskij, I.Ju. Balandin, A.I. Tjazhov. M: Jekonomika, 1987. 172 p.
- 10 Petrova E.A. (2009) Sovremennyj podhod k ocenke chelovecheskih resursov regiona // Izvestija IGJeA. No. 6(68) – P. 106–109.
- 11 Fomenko E.V. (2009) Model' razvitija chelovecheskogo potenciala v Privolzhskom federal'nom okruge / E.V. Fomenko // Nauchnye izyskanija: sb. nauch. st. Vyp. IV. Samara: AsGard. P. 311–325.
- 12 Kocheva E.V. Jekonomiko-statisticheskoe modelirovanie i prognozirovanie urovnja bednosti naselenija Primorskogo kraja // Jekonomicheskoe prognozirovanie: modeli i metody: Materialy IV mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, 10–11 aprelya 2008 g. ch. 1: v 2 ch. / Pod obshh. red. V.V. Davnisa. – Voronezh: Izdatel'sko-poligraficheskij centr Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, 2008. – P. 179–182.
- 13 Bekhozhaeva A. (2002) Issledovanie sostava trudovyh resursov v ramkah upravlenija trudovym potencialom strany // Trud v Kazahstane. No. 9. P. 25–27.

А.К. САУРУКОВА,*¹

к.э.н.

*e-mail: Aika_s08@mail.ru

О.К. ДЕНИСОВА,²

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: denokkas@mail.ru

А.М. КАБДУЛШАРИПОВА,²

к.э.н.

e-mail: akabdulsharipova@mail.ru

¹Казахская академия труда

и социальных отношений,

Казахстан, г. Алматы

²Восточно-Казахстанский технический

университет им. Д. Серикбаева,

Казахстан, г. Усть-Каменогорск

ОЦЕНКА УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Цель данной статьи – провести анализ и дать комплексную оценку уровня жизни населения по всем регионам Республики Казахстан. Понятие «человеческое развитие» было введено ПРООН в 1990 г. в Докладе о развитии человека. Концепция человеческого развития сфокусирована на человеке и провозглашает основной и единственной целью обеспечение благосостояния человека. Это предполагает создание благоприятной политической, экономической, социальной и экологической среды, которая позволила бы людям жить достаточно долго здоровой и созидательной жизнью. Практически одновременно с возникновением этой концепции встала проблема количественной оценки улучшения жизни людей во всем мире. Человеческое развитие – понятие абстрактное. Для того чтобы его измерить (определить уровень, динамику, направленность изменений), необходима система показателей, характеризующих те или иные аспекты человеческого развития. В данной статье на основе предложенной авторами методики дана интегральная оценка уровня жизни населения Республики Казахстан в разрезе по регионам. Количественная и качественная оценка уровня жизни населения может послужить основой развития и совершенствования социальной сферы, инструментом эффективной социально-экономической политики, что подтверждается опытом, результатами промышленно развитых стран в решении проблем экономического развития.

Ключевые слова: человеческое развитие, страна, уровень жизни населения, социально-экономическая политика, интегральная оценка, развитие, система показателей.

А.К. САУРУКОВА,*¹

Э.Ғ.К.

*e-mail: Aika_s08@mail.ru

О.К. ДЕНИСОВА,²

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: denokkas@mail.ru

А.М. КАБДУЛШАРИПОВА,²

Э.Ғ.К.

e-mail: akabdulsharipova@mail.ru

¹Қазақ еңбек және әлеуметтік

қатынастар академиясы,

Қазақстан, Алматы қ.

²Д.Серікбаев атындағы Шығыс

Қазақстан техникалық университеті,

Қазақстан, Өскемен қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ Өңірлері Халқының Өмір Сүру Деңгейін Бағалау

Андатпа

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасының барлық өңірлері бойынша халықтың өмір сүру деңгейіне талдау жүргізу және кешенді баға беру. 1990 жылы адамның дамуы туралы баяндамада БҰҰДБ «адами даму» ұғымын енгізген. Адамның даму тұжырымдамасы адамға бағытталған және негізгі және жалғыз мақсаты – адамның әл-ауқатын қамтамасыз ету деп жариялайды. Бұл адамдарға ұзақ уақыт салауатты және шығармашылық өмір сүруге мүмкіндік беретін қолайлы саяси, экономикалық, әлеуметтік және экологиялық ортаны құруды қамтиды. Осы тұжырымдаманың пайда болуымен бір мезгілде бүкіл әлемдегі адамдардың өмірін жақсартуды сандық бағалау мәселесі туындады. Адамның дамуы – дерексіз ұғым. Оны өлшеу үшін (өзгерістердің деңгейін, динамикасын, бағытын анықтау) адам дамуының белгілі бір аспектілерін сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі қажет. Бұл мақалада авторлар ұсынған әдістеме негізінде өңірлер бөлінісінде Қазақстан Республикасы халқының өмір сүру деңгейіне интегралды баға берілді. Халықтың өмір сүру деңгейін сандық және сапалық бағалау әлеуметтік саланы дамыту мен жетілдірудің негізі, тиімді әлеуметтік-экономикалық саясаттың құралы бола алады, мұны экономикалық даму проблемаларын шешудегі өнеркәсіптік дамыған елдердің тәжірибесі, нәтижелері растайды.

Тірек сөздер: адами даму, ел, халықтың өмір сүру деңгейі, әлеуметтік-экономикалық саясат, интегралды бағалау, даму, көрсеткіштер жүйесі.

IRSTI 06.77.61
UDC 331.5

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-103-111>

A.K. IZEKENOVA,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: izekenova.a@uib.kz

A.T. RAKHMATULLINA,¹

PhD student, master in Finance.

e-mail: rakhmatullina.alina@gmail.com

A.K. IZEKENOVA,²

PhD, associate professor.

e-mail: izekenova.a@kaznmu.kz

A.S. TOLEGENOVA,²

Master in public health.

e-mail: atolegenova@alumni.nu.edu.kz

¹University of International Business,

Kazakhstan, Almaty

²Asfendiyarov Kazakh National Medical University,

Kazakhstan, Almaty

IS THERE ANY NEED FOR GENDER ORIENTED EMPLOYMENT POLICY FOR THE ELDERLY?

Abstract

This research focused on clarifying the concepts of elderly people and employment because the population is aging and older ones are mainly affected by pandemics. It requires more detail analysis in order to understand the barriers and challenges that face the elderly people during employment processes especially during pandemics. Therefore, authors tried to be concentrated on key problems of elderly employment and analyze the peculiarities such as gender imbalance. Moreover, this study has described the gender impact of COVID–19 on elderly employment worldwide and Kazakhstan. According to results, authors identified the female predominance over men before and after pandemics especially in Kazakhstan. In addition, this research has used the results of different reports developed for Kazakhstan in order to make fully analysis including our mentality and other factors that may affect to the elderly employment. The revealed women prevalence led the authors to such conclusions as developing the gender oriented employment policy for elderly people taking into account foreign experience. For example, organizing part time jobs or stimulating women in one time jobs, budget allocation for retraining elderly people after retirement, or subsidize the hiring of older workers. In addition, it may be presented as the formation of age-mixed work groups in which older workers could further transfer their experience and competencies; or in the reform of the organization of labor, in which there will be a redistribution of workloads.

Key words: employment of the elderly, older people, employment policy, gender imbalance, age discrimination, COVID–19, retirement age.

Introduction

The employment category plays a decisive role in the involvement of people in productive work and the economic development of the country. Employment is core to the entire system of social and labor relations and it constantly attracts the attention of researchers. Nevertheless, the theoretical understanding of the essence of this most important category is still controversial.

One of the determining factors affecting the labor sphere is the demographic structure of the population. Trends such as an increase in the average age of the population and proportion of older people affect the labor market indicators. Therefore, the study on elderly employment requires detailing the essence of the concept and characteristics of this segment labor market.

Literature review

It is necessary to clarify the criteria for identifying the elderly, the essence of the concepts of “elderly” and “old age”. It is obvious that the specific time frame, the specificity of the aging process has an individual nature, so that it can be variously reflected in people of the same age. However, an

“individual approach” to the aging process and old age is possible only in relation to each individual person. If we are talking about the study of socio-economic processes at the macro level, one cannot do without uniform quantitative criteria that make it possible to clearly determine the number and structure of elderly. Thus, elderly people can be classified by the following way. Firstly, elderly people was classified by chronological age according to WHO region. As you see female’s life expectancy at birth (75.9) is higher than males (70.8) in worldwide.

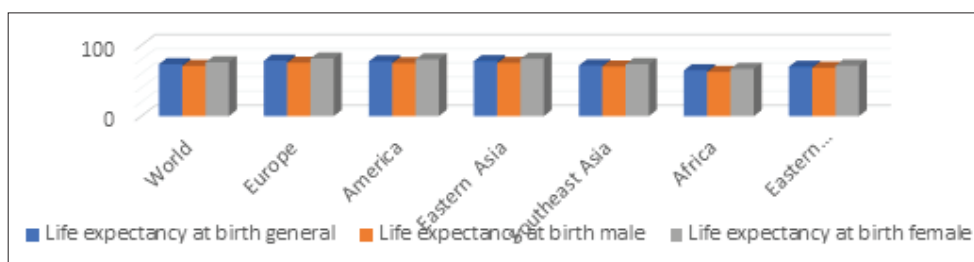

Figure 1 – Life expectancy at birth, data by WHO region, 2020

Source – World Health Organization (2020) [1].

Secondly, elderly people was classified by retirement age, which is determined by public policy makers taking into account the different factors as demography, life expectancy, supply of labor force, etc [2]. Generally, the positive dynamics in retirement age is observed all over the world [3]. For instance, according to the law of the Republic of Kazakhstan, from January 1, 2021, the retirement age for women in Kazakhstan is 60 years. In addition, women who have given birth, adopted or adopted five or more children, raised them up to the age of eight, can retire at 53. This retirement age for women will gradually increase by January 1, 2027 – rest from work will receive at 63, just like men.

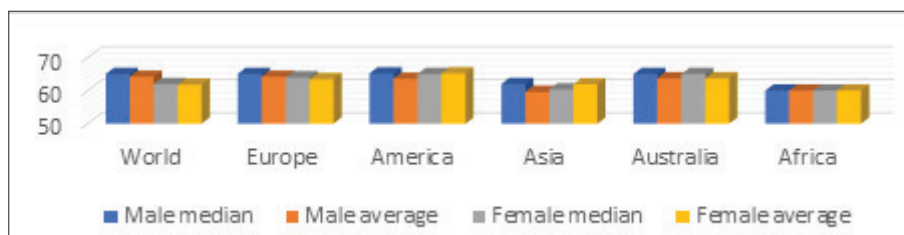

Figure 2 – The median average retirement age by regions of the world, 2021

Globally, the median average retirement age for men is 65 years, for women – 62 years. We divided retirement age by regions as Europe, America, Asia, Australia and Africa. Moreover, for comparison we have considered OECD and non-OECD countries. The average retirement age for OECD countries is equal to 64.2years for men and 63.5 years for women whereas in non-OECD G20 countries it is tend to be lower. In addition, gender differences exist in half of those countries [4]. And here according to Figure 2 above the following main difference should be mentioned as the retirement age for women is lower or equal than for men almost in all regions of the world except America and Asia. It may be explained by women predominance over men and certain preference for the sex of the child towards men. This gender imbalance may show that boys are more important and consequently hardening gender inequality from an early age [5].

The attribution of those who have crossed the retirement age to older citizens is a fairly common point of view [6]. Taking into account all the above factors it can be noted that mostly older women are more at risk group than men are [7]. Also scientists as B. Neygarten, E. Shanas revealed that the traditional structuring of life into three components – young, mature, old age, already in the 1970s. has ceased to correspond to reality, since old age lengthened and differentiated in content as “the third age” or “the young old”, as well as “the fourth age” or “the old old” [8].

In addition, the authoritative organizations also define the range for elderly people and old age. According to the World Health Organization (WHO), elderly people are from 60 to 74 years old, old age corresponds to the interval from 75 to 89 years, 90 years and more are already long-livers The

United Nations (UN) classifies elderly people as older than 65; to centenarians – people over 80 years old. Some UN documents, however, indicate that the lower age limit for older people may be earlier, for example, in some developing countries it will be 50 years.

For the purposes of this research, authors defined the potential perspective elderly workforce as individuals aged 60 (60–64) and who are capable of working, along with elderly workforce is individuals aged 65 and above [9].

Summarizing the above standards of the country and reputable organizations, the author recommends linking the onset of old age with the mark of 60 years within employment (by median).

Elderly employment. The meaning of the term “employment of older persons” should conceptually correspond to the broader concept of “employment”. Consequently, the employment of older people in the first approximation is a system of economic, social and administrative-legal relations for involving older people in work. The employment of older people has a major impact on the life and work of older people [10].

Population aging and pension reforms undertaken in many European countries have affected the employment of older workers: raising the retirement age; the level of employment of the elderly population in the labor market has relatively increased. The level of elderly employment has relatively increased with raising of retirement age within the labor market [11]. Older people take the considerable part of the workforce and they facilitate to the company’s outcomes in a good manner through experience and education [12].

The main factor that determines the ability to work of such people is their health status [13]. Therefore, illness and disability are the main obstacles preventing them from actively working in the labor market [14]. The connection between an active life position, preserved health and the fullness of filling the later period of life seems obvious. Well-being in later life is often provided by a person’s activity. V.V. Frolkis, emphasizing the special importance of activity for achieving a high quality of life in old age, pointed out that “no pills ... can replace an active rational lifestyle”. When recommending an active motor regime for older people, the author also speaks about the benefits of an active intellectual regime: “a lazy mind is destroyed faster” [15]. Elderly people, despite their age, would like to work, as they need achieving wellbeing and financial support. Consequently, in order to work, older people should take good care of their job, well physical activity would not only improve the health of the elderly, but also encourage them to stay in their workplaces longer.

Materials and methods

This research has used secondary data as information from official statistical websites in order to make a comparative analysis worldwide and Kazakhstan. To regulate the elderly employment, it is necessary to identify its features, and development trends. In order to achieve this goal population aged 65 and above of top 10 countries were analyzed generally and by gender as Kazakhstan. Also were identified the peculiarities of Kazakhstani labor market of elderly.

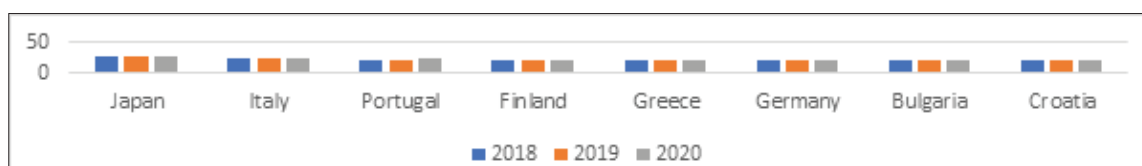

Figure 3 – Population aged 65 and above (% of total population), 2021

Source – Population Ages 65 And Above (of total population). Data. 2021 [16].

Firstly, we have listed top 10 countries who have the largest share of population aged 65 and above. Then we tried to analyze this category of population by gender. Italy takes the second place after Japan, where this indicator is less by 5% in compare with Japan. Portugal is also in the top three, behind Italy by only 1%. Countries such as Finland, Greece, Germany, Bulgaria and Croatia are all approximately at the same level (about 21–22%) for this indicator. If we compare the indicated top 10 countries in the time horizon beginning from 2018 to 2020, then in general, according to statistics, the number of elderly people does not change much even many of elderly were died from COVID–19.

Further we will properly discuss the impact of pandemic on elderly people and their employment. Also we have analyzed Kazakhstan more detail as for comparison.

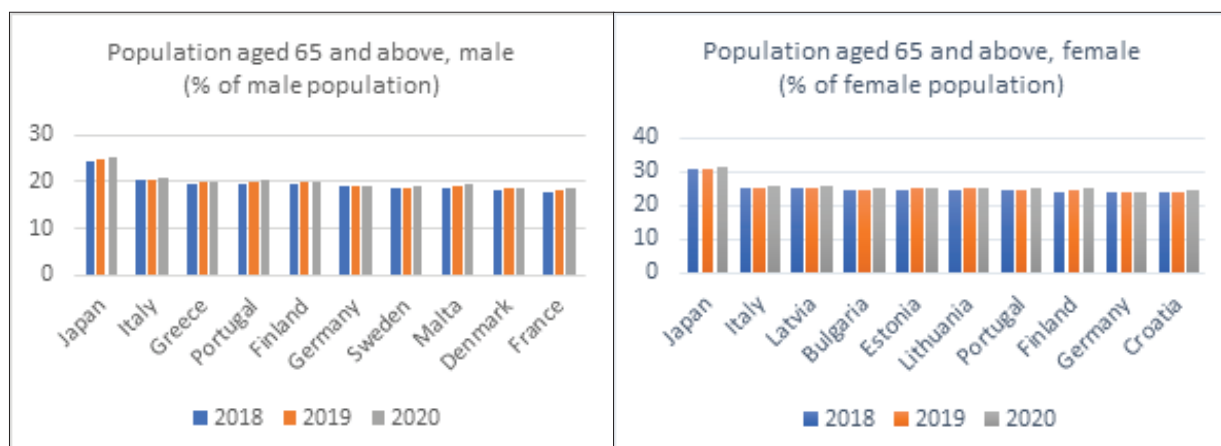

Figure 4 – Population aged 65 and above by gender (% of male/female population), 2021

Source – Population Ages 65 And Above, Male/Female (% Of Male/Female Population). Data. 2021 [17, 18].

In Kazakhstan, according to statistics, the approximate equality of the number of women and men is observed in the age range of 20–29 years. At the age of 65–69, there are already 1.5 times more women than men, and at 70 and older – 2 times more. A higher mortality rate for men at all ages leads first to an equalization of the sex ratio, and at older ages to a significant preponderance of the number of women.

According to a report conducted with the support of UNFPA [19], an analysis of the sex and age structure showed that the vast majority of these 41% of working respondents are people who have not retired due to their age, i.e. women under 59 and men under 63. In general, there are significantly more workers among men (52.1%) than among women (33.8%). In the age group 55–59 years, gender differences are insignificant (working men are 4% more than women), in older age groups there are significant gender differences: in groups 60–69 years old and 70 years and older, working men in 2.4 times more than working women.

Further, we have examined the impact of COVID–19 on elderly people worldwide and Kazakhstan. Many researchers have studied the relationship between age and gender and the severity of Covid–19. Therefore, we analyzed cases and deaths among older people, disaggregated by sex, globally and in Kazakhstan. In general, the number of cases in the 70–79 age group is lower than in all age groups and sexes, but again with a predominance of men in the cluster. Interestingly, the 60–69 age group had more cases than the 70–79 age group, and similarly, men had more cases in all countries which was analyzed according to statistics such as data trackers for COVID–19 [20]. The number of deaths in Kazakhstan showed the same trend as the world one. Moreover, in Kazakhstan, there are also more men who died from Covid–19 than women [21].

Data analysis of foreign experience in employment policies for the elderly and Kazakhstani market. It is of interest to compare the problem of elderly employment and options for its solution in our country and abroad. To begin with, a study of this situation in developed and developing countries revealed significant differences. Thus, the level of economic employmentmen over 65 in some developed countries reached 2%, while in developing countries up to half of men in this age group continued to work [22]. For example, in countries such as Bangladesh, Indonesia, Jamaica, Pakistan, more than 50% of all older men are typically involved in the labor force [23].

Here will be listed some European countries as good practices in applying elderly employment policies in their countries. Firstly, let us highlight Germany, because the labor market of this country is considered the most adaptable and popular as “German employment miracle” mostly as the miracle of employment growth for the elderly. And neighboring European countries began to use the German experience [24]. Experts recognize this success with a reservation, and mainly relate this phenomenon to the ‘bad’ jobs (part-time jobs, hard, unskilled labor). In addition it should be noted that men are more likely to work than women; self-employed make up 47% of the total number of

working pensioners, which is extremely high for the general structure of employment in Germany. This country has realized the list of programs as: legislative permission and regulation of part time employment as a basic form of involving elderly people in work; Stimulation and support of one-time jobs for the elderly; cooperation of state and public organizations in the management of elderly employment; Government subsidies for hiring older workers; financing the professional development of elderly employees in small and medium-sized enterprises; institute of free listeners for the elderly in universities for a symbolic fee. Also taking into account reluctance of employers to hire older workers government created educational programs for managers in organizing work for the elderly. Therefore, in general, Germany concentrates its attention on maintaining health for longer employment participation. Almost the same approach has applied in its neighbor country in France as part time job for elderly but in the different manner like gradual reduction of workload and working hours. Simultaneously they accents on improvement of working conditions, adaptation of workplaces to the elderly, work process, job schedule to the characteristics of older workers. The most favorable point is changing work functions within the company as retraining employees over 50 years old as auditors, quality controllers, instructors. The similar attitude has Scandinavian countries where the concept “the right to work at any age” allows to every individual to have an opportunity for active full aging. There is a system of lifelong professional training for all citizens and government assist the elderly by differentiating working conditions for this category. In addition, elderly can get a new profession by combining part time job. These kind of programs has organized in different European countries such as Denmark, England, Netherlands as well as programs that are against age discrimination [25]. Moreover, these countries has created Active Labor Market Policies (ALMP) which are aimed to improve income prospects for unemployed people, groups who find it difficult to enter the labor market including elderly people [26]. In addition, they takes into account an important aspect in these questions as gender and developed employment policies by considering all these peculiarities of the labor market.

Summing up the facts in using employment policies for elderly in foreign countries and analyzing the best practices we can say that these countries take into account its structure of their population and different peculiarities in developing employment policies such as stimulating the return of previously retired elderly citizens to work; organizing part time job, creating “public schools” where elderly people can get a new profession for free; and in many European countries the practice of early retirement has been minimized.

If we talk about Kazakhstani situation in this sphere, then we can note the only developed National Action Plan “Active Longevity” for elderly persons in order to improve their life quality and raise life expectancy by creating centers in different regions of the country. In these centers considered to support health of the elderly, make them active, and do a sport, study different courses as IT and computer literacy, language courses and so on [27].

Despite this social program, elderly do not have support from government officially in employment process as special developed employment policy for elderly. Lack of such policy do not allow them to be employed and increase their income level or improve their life quality and it has huge implications like dependency in other family members as on their younger generation. This topic has been extensively covered in the report conducted with the support of UNFPA [19]. So, in developing such policy should be considered all peculiarities of this segment in order to organize them the best working conditions.

Results

According to results of the research using the analysis method, it is considered that the Covid-19 pandemics affected the lives of all segments of the population, but brought an exceptional threat to the life of the elderly population, especially the male half. It aimed to study the impact of Covid-19 on the elderly population by examining the prevalence and mortality rates in Kazakhstan and comparing them with countries around the world. Moreover, from this review, we were able to see the general trend for older males across all countries in both cases and deaths per 100,000 population, showing that older males are at high risk of contracting and dying from coronavirus disease. Accordingly, the world needs more innovative strategies and more research that can address the challenges and improve the lives of older people, and especially men, during and after pandemics. Also for women who lose their breadwinners in other words financial support and are out of work. Now our country

has developed the social program as “Active Longevity” to support the elderly, but they do not have created and realized the employment policy for older people yet especially taking into account such peculiarity as gender imbalance.

Discussions

In this part, let's discuss the necessity of gender orientation to the employment policy for the elderly people.

As you know many studies have shown that older people who continue to work after retirement are happier and healthier than those who no longer work. Since, as noted by many researchers, work is not only related to financial security, but is also an important factor related to psychological and social aspects of life beyond basic needs. Meaningful work helps them feel the purpose of better work and more commitment. [28] Thus to support our elderlies most countries with significant proportions of older people have introduced policies to promote employment for older persons, such as the Korea Elderly Employment Promotion Act and active aging policies in European countries [29].

According to specialists of ILO, older workers should be encouraged to continue working and we should hire more women [30]. Countries with a greater proportion of women in the labor force have a smaller decline in growth. Increasing the number of women in the workforce makes the economy more elastic to unfavorable economic shocks, but a workforce with more women is also a forceful tool in the fight against poverty.

Developing gender oriented employment policy could help older male and female ones to live in a better way with high quality of life, may have more active lifestyle and feel their necessity for the community. Government can create good conditions that could help our elderly people that support mental health.

Conclusion

Summarizing all the facts here should be noted the followings:

Firstly, this study focused on determining the difference between elderly and old age. Authors structured this concept by different approaches such as chronological age, retirement age, opinions of authoritative organizations as well as scientists in this sphere.

Analyzing all the regions of the world it can be noted that the average retirement age for women is lower in comparison with men even life expectancy at birth of women is higher than men. Elderly people wants to work for different reasons: to have financial support, to occupy themselves with some activity and have an active rational lifestyle. In deep analysis of elderly employment of worldwide and Kazakhstan authors noticed some peculiarities of this market as gender imbalance. And with the onset of a pandemic COVID-19 this gender difference became more pronounced. It can be seen in the results of this review: old men are highly at risk from infection and dying from Coronavirus disease as for worldwide as for Kazakhstan despite son preference in many countries of the world including Kazakhstan.

In addition, taking into account the facts such as a higher mortality rate for men at all ages leads first to an equalization of the sex ratio, and at older ages to a significant preponderance of the number of women and gender differences: in groups 60-69 years old and 70 years and older, working men in 2.4 times more than working women the government should develop a gender-oriented employment policy for the elderly population.

Because number of women have been dominated over men before pandemic and post COVID-19 statistics also showed the women predominance again and this time this prevalence is much more higher. This gender imbalance once more recommends in developing gender oriented employment policy for the elderly especially for women. There are centers of longevity in Kazakhstan, but there is no developed employment policy for the elderly, especially taking into account women, since the proportion of elderly women is greater than that of men. In this regard, the development of an employment policy for the elderly is recommended.

Foreign experience should be taken into account in developing a gender-oriented employment policy for the elderly, since this is a feature of our national market. For example, organizing part time jobs or stimulating women in one time jobs, budget allocation for retraining elderly people after retirement, or subsidize the hiring of older workers.

Acknowledgements

The authors are grateful for the support of Science Committee of Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for the young scholar's grant and University of International Business.

Funding

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No.AP09058488)

REFERENCES

- 1 Life Expectancy At Birth. 2021. <https://www.who.int>. URL: <https://apps.who.int/gho/data/view.main.SDG2016LEXREGv?lang=en>.
- 2 Setting An Ideal Retirement Age! 2021. Centre For Public Policy Research (CPPR). URL: <https://www.cppr.in/archives/setting-an-ideal-retirement-age>.
- 3 Aging-Australians-Balk-At-World-S-Oldest-Retirement-Age. 2014. Bloomberg.Com. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-06-24/aging-australians-balk-at-world-s-oldest-retirement-age>.
- 4 Home. 2021. Oecd-Ilibrary.Org. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/99acb105-en/index.html?itemId=/content/component/99acb105-en#:~:text=In%202018%2C%20the%20OECD%20average,are%20in%20Austria%20and%20Israel>
- 5 Sivak E., Smirnov I. 2019. Parents Mention Sons More Often Than Daughters On Social Media. *Proceedings Of The National Academy Of Sciences* 116 (6): 2039–2041. doi:10.1073/pnas.1804996116.
- 6 Varshavskaya E. 2007. FLEXICURITY or how to provide a combination of flexibility and security in the labor market. *Man and Labor (Warsaw)*. No. 10. P. 26–29.
- 7 Samorodov A. 1999. Ageing And Labour Markets For Older Workers. Employment and Training Department, International Labour Office. URL: https://www.ilo.org/employment/Whatwedo/Publications/WCMS_120333/lang--en/index.htm.
- 8 Kolobova A. State And Municipal Administration In The Field Employment Of Older People: Russia And Germany. 2014. P. 69–74. Saratov: Volga Region Institute of Management. P.A. Stolypin.
- 9 Multisectoral Action To Ensure Healthy Old Age Based On The Approach, Covering The Entire Life Cycle. 2013. WHO. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB134/B134_19-ru.pdf].
- 10 GONG Xiuyun. 2015. Influencing Factors Study On Elderly Employment Status. *Dx.Doi.Org*. URL: <http://dx.doi.org/10.3968/6126>.
- 11 Boeri T., Garibaldi P., Moen E. Increases in the retirement age and labour demand for youth. 2016. *VoxEU.org*
- 12 Cavanagh Thomas M., Kraiger K., Kim L. Henry. Age-Related Changes On The Effects Of Job Characteristics On Job Satisfaction: A Longitudinal Analysis. *The International Journal Of Aging And Human Development*, 2019, no. 91(1), pp. 60-84. doi:10.1177/0091415019837996.
- 13 Santishop, Thirapong, Umaporn Pattaravanich. An Analysis Of Factors To Improve The Capacity And Value Of Older Persons In Thailand. 2016. doi:10.14456/jpss.2016.6.
- 14 Phijaisanit, Euamporn. How can promoting desirable elderly employment opportunities alleviate the shortfalls of Thailand's ageing society? MPRA. Paper 89824, University Library of Munich, Germany, revised 2016.
- 15 Frolkis V.V., Martynenko O.A., Timchenko A.N. Age-Related Changes In The Function Of Somatic Membrane Potassium Channels Of Neurons In The Mollusc *Lymnaea Stagnalis*. *Mechanisms Of Ageing And Development*, 1989, no. 47(1), pp. 47-54. doi:10.1016/0047-6374(89)90006-7.
- 16 Population Ages 65 And Above (of total population) Data. 2021. *Data.Worldbank.Org*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.TO.ZS>
- 17 Population Ages 65 And Above, Female (% Of Female Population) | Data. 2021. *Data.Worldbank.Org*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.FE.ZS>.
- 18 Population Ages 65 And Above, Male (% Of Male Population) | Data. 2021. *Data.Worldbank.Org*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.MA.ZS>
- 19 Socio-Economic Assessment Provisions And Needs Older People In Kazakhstan. 2020. Almaty: Ministry of Labor and social protection Republic of Kazakhstan. URL: https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/rus_otchet_ciom_itogi_socilog_obsledovaniya_polozheniya_pozhilyh_lyudey_v_kazahstane_2020_rus_3.pdf.

- 20 Data.cdc.gov. URL: <https://data.cdc.gov/Case-Surveillance/COVID-19-Case-Surveillance-Public-Use-Data/vbim-akqf>. Published, 2021.
- 21 Situacija s koronavirusom oficial'no. 2021. Coronavirus 2020.kz. URL: <https://www.coronavirus2020.kz/>
- 22 Karyukhin E. Volonterstvo Po-Amerikanski [American Volunteering]. Social Protection: Sotsionomiya, 2010, no. 9, pp. 20–23.
- 23 Paryagina O. Pravovaja Zashhita Pozhilyh Rabotnikov. Akademicheskij Juridicheskij Zhurnal. 2007. URL: <http://http:www.izpi.ru>.
- 24 Knuth M. Arbeitsmarktformen und Beschäftigungswunder in Deutschland. – Beitrag der Europäischer Wirtschafts-und Sozialausschuss (Gruppe Arbeitnehmer). 2013.
- 25 Prokopenko N.A. Zanjatost' ljudej pozhilogo vozrasta v stranah Evropejskogo sojuza i na Ukraine: realii, problemy, perspektivy. Uspehi gerontologii. 2016. T. 29, no. 1, pp. 182-188.
- 26 Plantega J., Remery C., Rubery J. Gender Mainstreaming Of Employment Policies: A Comparative Review Of Thirty European Countries. 2008.
- 27 Centers of active aging. 2021. Kursiv.kz. URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2021-07/centry-aktivnogo-dolgoletiya-otkroyutsya-vo-vsekh-regionakh-kazakhstan-d>
- 28 Doan Thi Mai Huong, Huong Quynh Pham, Thi Mai Phuong Tran. 2020. Impact Of Meaningful Work On Elderly People'S Intention To Continue Working After Retirement: A Vietnamese Study. E3S Web Of Conferences 164: 09044. doi:10.1051/e3sconf/202016409044.
- 29 Forde Daved. Towards A Productive Ageing Thai Society: Are Senior Citizens A Silver Lining For The Shrinking Labor Market?. Academy Of Entrepreneurship Journal, 27 (Special Issue 2), 2021, pp. 5-6. URL: <https://www.abacademies.org/articles/towards-a-productive-ageing-thai-society-are-senior-citizens-a-silver-lining-for-the-shrinking-labor-market.pdf>.
- 30 What Age Means For The Labour Force. 2015. Ilo.Org. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/multimedia/audio/WCMS_358943/lang--en/index.htm.

А.К. ИZEКЕНОВА,*¹

PhD, доцент.

*e-mail: izekenova.a@uib.kz

А.Т. РАХМАТУЛЛИНА,¹

докторант, магистр финансов.

e-mail: rakhmatullina.alina@gmail.com

А.К. ИZEКЕНОВА,²

PhD, доцент.

e-mail: izekenova.a@kaznmu.kz

А.С. ТОЛЕГЕНОВА,²

магистр здравоохранения.

e-mail: atolegenova@alumni.nu.edu.kz

¹Университет международного бизнеса,

Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный медицинский

университет им. С.Д. Асфендиярова,

Казахстан, г. Алматы

НУЖНА ЛИ ГЕНДЕРНО ОРИЕНТИРОВАННАЯ ПОЛИТИКА ЗАНЯТОСТИ ДЛЯ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ?

Аннотация

Это исследование было сосредоточено на уточнении концепций пожилых людей и занятости, поскольку население стареет, а также пожилые люди пострадали от пандемии. Требуется более подробный анализ, чтобы понять препятствия и проблемы, с которыми пожилые люди сталкиваются в процессе трудоустройства, особенно во время пандемии. Поэтому авторы постарались сосредоточиться на ключевых проблемах трудоустройства пожилых людей и проанализировать такие особенности, как гендерный дисбаланс. Более того, в этом исследовании описывается гендерное влияние COVID–19 на занятость пожилых людей во всем мире и в Казахстане. По результатам авторы выявили преобладание женщин над мужчинами до и после пандемии, особенно в Казахстане. Кроме того, в этом исследовании использовались результаты различных отчетов, раз-

работанных для Казахстана, чтобы провести полный анализ, включая наш менталитет и другие факторы, которые могут повлиять на трудоустройство пожилых людей. Выявленное преобладание женщин привело авторов к таким выводам, как разработка гендерно ориентированной политики занятости пожилых людей с учетом зарубежного опыта. Например, организация работы с частичной занятостью или стимулирование женщин к одноразовой работе, выделение бюджетных средств на переподготовку пожилых людей после выхода на пенсию или субсидирование найма пожилых работников. Кроме того, это можно представить как формирование разновозрастных рабочих групп, в которых пожилые работники могли бы в дальнейшем передавать свой опыт и компетенции; или в реформе организации труда, при которой произойдет перераспределение нагрузки.

Ключевые слова: трудоустройство пожилых, пожилые люди, политика занятости, гендерный дисбаланс, возрастная дискриминация, COVID–19, пенсионный возраст.

А.К.ИЗЕКЕНОВА*¹

PhD, доцент.

*e-mail: izekenova.a@uib.kz

А.Т. РАХМАТУЛЛИНА,¹

докторант, қаржы магистрі.

e-mail: rakhmatullina.alina@gmail.com

А.К. ИЗЕКЕНОВА,²

PhD, доцент.

e-mail: izekenova.a@kaznmu.kz

А.С. ТОЛЕГЕНОВА,²

денсаулық сақтау магистрі.

e-mail: atolegenova@alumni.nu.edu.kz

¹Халықаралық бизнес университеті,

Қазақстан, Алматы қ.

²С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық

медицина университеті,

Қазақстан, Алматы қ.

ЕГДЕ ЖАСТАҒЫ АДАМДАРҒА ГЕНДЕРЛІК БАҒДАРЛАНҒАН ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ САЯСАТЫ ҚАЖЕТ ПЕ?

Андатпа

Бұл зерттеу халық қартайып, егде жастағы адамдар пандемиядан зардап шеккендіктен, егде жастағы адамдар мен оларды жұмыспен қамту тұжырымдамаларын нақтылауға бағытталған. Егде жастағы адамдар жұмысқа орналасу процесінде, әсіресе пандемия кезінде кездесетін кедергілер мен қиындықтарды түсіну үшін егжей-тегжейлі талдау қажет. Сондықтан авторлар егде жастағы адамдарды жұмыспен қамтудың негізгі мәселелеріне тоқталып, гендерлік теңгерімсіздік сияқты ерекшеліктерді талдауға тырысты. Сонымен қатар, бұл зерттеу COVID–19-дың дүние жүзінде және Қазақстанда егде жастағы адамдардың жұмысқа орналасуына гендерлік әсерін сипаттайды. Нәтижелерге сәйкес, авторлар пандемияға дейін және одан кейін, әсіресе Қазақстанда әйелдердің ерлерге қарағанда басым екенін анықтады. Сонымен қатар, бұл зерттеуде толық талдау жүргізу үшін, біздің менталитетімізді және егде адамдардың жұмысқа орналасуына әсер етуі мүмкін басқа да факторларды қоса алғанда, Қазақстан үшін әзірленген түрлі есептердің нәтижелері пайдаланылды. Әйелдердің басым болуы авторларды шетелдік тәжірибені ескере отырып, қарт адамдарды жұмыспен қамтудың гендерлік саясатын әзірлеу сияқты тұжырымдарға әкелді. Мысалы, толық емес жұмыс күнін ұйымдастыру немесе әйелдерді біржолғы жұмыс істеуге ынталандыру, зейнеткерлікке шыққаннан кейін қарт адамдарды қайта даярлауға бюджет қаражатын бөлу немесе егде жастағы жұмысшыларды жалдауды субсидиялау. Бұдан басқа, оны егде жастағы қызметкерлер өз тәжірибесі мен құзыреттерін одан әрі бере алатын әртүрлі жастағы жұмыс топтарын қалыптастыру ретінде қарастыруға болады, немесе жүктемені қайта бөлу орын алатын еңбекті ұйымдастыру реформасында ұсынуға болады.

Тірек сөздер: егде жастағы адамдарды жұмыспен қамту, егде жастағы адамдар, жұмыспен қамту саясаты, гендерлік теңгерімсіздік, жас ерекшелігі бойынша кемсітушілік, COVID–19, зейнет жасы.

FTAХР 06.71.47
ӘОЖ 364

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-112-118>

Г.Ж. ДОСКЕЕВА,*¹

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: g.doskeyeva@gmail.com

К.А. БАЙТАЛАСОВА,¹

докторант.

e-mail: kulsara.baitalaso@narxoz.kz

А.Е. АБИШЕВА,¹

докторант.

e-mail: assel.abisheva@narxoz.kz

¹Нархоз университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ҮРДІСТЕРІН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақалада Қазақстандағы 2015–2021 жылдардағы халықтың жұмыспен қамтылу көрсеткіштеріне талдау жасалып, елдегі жұмыссыздық деңгейін азайтуға бағытталған бағдарламаларына және басқа да іс-шараларына баға берілген. COVID–19 коронавирус пандемиясының әсерінен болған әлеуметтік-экономикалық дағдарыс жағдайындағы белең алған жұмыссыздық мәселелерін шешуге және халықтың жұмысбастылығын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік қолдау жүйесіне сипаттама берілген. Сондай-ақ, мақалада тек қана бір ғана мемлекеттің емес, әлемнің жұршылығын алаңдатып отырған жұмыссыздық мәселесінің әлемдік мемлекеттерде белең алу деңгейіне және бұл мәселелердің зерттелу дәрежесіне шолу жасалды. Бұдан басқа, ел экономикасының салаларында жұмыспен қамтылған халық санының өзгеру динамикасына талдау жасалып, баға берілді және еңбек нарығын оңтайландыруға және халықты нәтижелі жұмыспен қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтары талқыланды.

Тірек сөздер: жұмыссыздық, жұмыспен қамту процесі, халық, мемлекеттік реттеу, жастар, мемлекеттік бағдарламалар, экономика.

Кіріспе

Халықты жұмыспен қамту және жұмыссыздыққа, соның ішінде жастар жұмыссыздығына байланысты мәселелер бүгінгі күні жекелеген мемлекеттердің деңгейінде ғана емес, әлемдік деңгейде талқыланатын әлеуметтік мәселеге айналып отыр. Соңғы жылдары дүние жүзіндегі көптеген мемлекеттерде жұмыссыздық мәселесі, әсіресе жастар жұмыссыздығының тұрақты түрде өсуі әлем жұртшылығын алаңдатып отырғаны сөзсіз. Бұл мәселе әдеттегідей тек дамушы мемлекеттерге ғана тән емес, экономикалық даму деңгейі қалыпты саналатын Еуропа мемлекеттерінде де кездеседі. Айталық, 2020 ж. ресми статистикасы көрсеткендей, Францияда жұмыссыздық деңгейі – 8,0%, Түркияда – 13,1%, Швецияда – 8,3%, Португалияда – 7,1%-ды құрап отыр. Ал Армения, Грузия, Украина, Өзбекстан сияқты бұрынғы кеңестік мемлекеттерде жұмыссыздықтың, әсіресе жастар жұмыссыздығының деңгейі 9-21% аралығында өзгеріп отыр.

Негізгі ережелер

Қазақстандағы халықтың жұмыспен қамтылу үрдістері соңғы жылдардағы ресми статистикалық деректерге сүйенетін болсақ оң көрсеткішке ие болып отыр, яғни жұмыссыздық деңгейі 5,1–4,9% шамасынан асқан жоқ. Алайда қазақстандықтардың 23,9%-ы өз бетімен жұмыспен қамтылғандар екенін және олардың басым көпшілігінің жұмысбастылығының күмәнді (өнімсіз жұмысбастылық, өте аз табыс алу немесе жанұялық кәсіпорындарда жалақының мүлде төленбеуі т.с.с) екенін ескеретін болсақ, еліміздегі жұмысбастылықтың

шынайы бейнесінің ресми статистикадан өзгеше екенін түсіну қиын емес. Оған қоса бүгінгі күні әлемдегі әлеуметтік-экономикалық ахуалды күрделендіріп отырған COVID–19 коронавирус пандемиясы көптеген елдердегі жұмыссыздық мәселесін шиеленістіріп жіберді. Статистикалық деректерге сүйенетін болсақ, 2020 ж. сәуір айында дүние жүзі бойынша 3,3 млрд адам жұмыс орындарының жабылуына байланысты толық немесе жартылай қысқаруға ұшыраған. Бұл әлемдегі жұмыс күшінің 81%-ы екенін ескеретін болсақ, жаһандық еңбек нарығындағы мәселенің масштабы қандай болғанын бағалау қиын емес. Бұл мәселе Қазақстанның еңбек ресурстарын да айналып өткен жоқ. Елімізде 2020 ж. наурыз-сәуір айларында орын алған карантиндік шараларға байланысты, 4,2 млн қазақстандық уақытша жұмыссыздар қатарында саналды [1].

Халықты жұмыспен қамту саласында туындап отырған мұндай мәселелер мемлекет тарапынан кешенді түрде шаралар жүргізуді талап ететіні сөзсіз. Қазақстан Үкіметінің еңбек нарығындағы мәселелерді шешуге бағытталған мемлекеттік қолдау жүйесінің ерекшеліктерін мақаланың негізгі бөлімінде қарайтын боламыз.

Материалдар мен әдістер

Халықты жұмыспен қамту мәселелерін мемлекеттік реттеу тақырыбына арналған бұл мақаланың әдістемелік негізін ғылыми зерттеулерде кеңінен қолданылатын статистикалық-экономикалық талдау, салыстырмалы, диалектикалық талдау сияқты әдістер құрайды. Статистикалық-экономикалық әдістің көмегімен еліміздегі халықты жұмыспен қамту көрсеткіштерінің зерттеліп отырған уақыт ішінде өсу-кему серпіні зерделенген болса, салыстырмалы әдісті қолдану арқылы халықтың әртүрлі топтарының жұмысбастылық немесе жұмыссыздық деңгейі, сондай-ақ экономиканың әртүрлі салаларындағы халықтың жұмыспен қамтылу көрсеткіштеріне салыстырмалы түрде баға берілді. Ал диалектикалық талдау кезінде еліміздің еңбек нарығындағы белең алған экономикалық үрдістер, сол үрдістерді реттеуге бағытталған мемлекеттік саясат механизмінің жекелеген элементтерінің арасындағы өзара байланыс айқындалды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстанның еңбек нарығының жағдайына келетін болсақ, 2015–2021 жж. аралығындағы ресми статистикаға сәйкес, еліміздегі еңбек нарығының жалпы ахуалы және негізгі көрсеткіштері салыстырмалы түрде қолайлы болды. Қаралып отырған жеті жыл ішінде жұмыссыздық деңгейі 5,1%-дан 4,9 %-ға дейін төмендеді. Салыстыру үшін айтатын болсақ, 2020 ж. статистикасы бойынша, жұмыссыздық деңгейі Данияда – 5,7%, Канадада – 9,6%, Португалияда – 7,1%, Түркияда – 13,1%, Финляндияда – 7,7%, Францияда – 8,0%, Швецияда – 8,3%-ды құрап отыр. Яғни жұмыссыздық мәселесі бүгінгі күні әлемдік деңгейдегі проблемаға айналып отыр [2].

1-кестенің (б. 114) статистикалық деректеріне сүйенсек, еліміздегі жұмыспен қамтылған халық санының едәуір бөлігін өзін-өзі жұмыспен қамтығандар құрайды екен. 2021 ж. бұл көрсеткіш 23,9%-ды құраған. Бұл 2015 ж. аталмыш көрсеткішімен салыстырғанда 6,3%-ға азайғанын байқауға болады.

Жалпы әлемдегі мемлекеттермен салыстыратын болсақ, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үлесінің жоғары болуы негізінен дамушы елдерге тән құбылыс екенін байқауға болады. Мысалы 2020 ж. ресми статистикасына сәйкес АҚШ-та өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі – 6,3%, Данияда – 8,5%, Канадада – 8,6%, Норвегияда – 6,5%, Жапонияда – 10%-ды құрайды екен. Ал экономикалық даму деңгейі төмендеу мемлекеттерде бұл көрсеткіштің жоғары болу үрдісі байқалады. Айталық, Латын Америкасы мемлекеттерінде өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі 30%-дан жоғары болатын болса, Шығыс Еуропа мемлекеттерінде 18-20% арлығында өзгереді.

Жалпы көп жағдайда өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жоғары үлесі күмәнді жұмысбастылықпен байланысты.

Кесте 1 – Қазақстан халқының 2015–2021 жж. жұмыспен қамтылу көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Жұмыссыздық деңгейі, %	5,1	5,0	4,9	4,9	4,8	4,9	4,9
Жалдамалы қызметкерлердің жұмыспен қамтылған халық санындағы үлесі, %	74,6	74,2	75,5	76,0	76,1	76,6	76,1
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің жұмыспен қамтылған халық санындағы үлесі, %	25,4	25,8	24,5	24,0	23,9	23,4	23,9
Жұмыс күші құрамына кірмейтін адамдардың үлесі, %	30,3	30,0	30,3	30,0	29,9	30,8	30,6
Ескертпе – [2], [10] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.							

Күмәнді немесе тұрақсыз жұмысбастылық бүгінгі күні көптеген зерттеушілердің назарын аударып отырған мәселелердің бірі. Мысалы, австралиялық зерттеушілір Jenny Chesters, Hernan Cuervo еңбектерінде күмәнді жұмысбастылық, әсіресе жастар арасындағы тұрақсыз жұмысбастылық проблемалары жиі көтеріледі. Олардың жүргізген зерттеулеріне сәйкес тұрақсыз жұмысбастылық қатарына жиі кіретін халық тобы – бұл 28 жасқа дейінгі жастар. Зерттеудің нәтижесінде авторлар күмәнді жұмысбастылықтың көп жағдайда жастарға тән болуын олардың толық білімінің болмауымен, тәжірибелерінің жеткіліксіздігімен және материалдық тұрғыда тәуелсіз еместігімен байланыстырады. Аталмыш авторлар тұрақсыз жұмысбастылықты жастардың гендерлік сипатымен және жұмысқа тартылу саласымен де байланыстырады. Олардың айтуынша, ер адамдарға қарағанда әйел адамдар тұрақсыз жұмыспен қамтылғандар категориясына көбірек ілінеді екен, яғни әйел адамдардың саны 8%-ға көбірек болған. Ал енді еңбек ету салаларына келетін болсақ, жүргізілген зерттеуге сәйкес тұрақсыз жұмыспен қамтылғандардың 25%-ы сауда және қызмет көрсету саласында, 21%-ы кәсіби менеджерлер ретінде, 17%-ы әкімшілік қызметкерлер және 18%-ы машиналық операторлар ретінде қызмет етеді екен. Jenny Chesters, Hernan Cuervo зерттеулерін қорытындылай келе күмәнді (тұрақсыз) жұмысбастылық жастардың өз жұмыстарына, кәсіптеріне қанағаттанбауынан болатынын және жұмысбастылық, кәсіби бағыт проблемалары кешенді зерттеуді талап ететін мәселе екенін түйіндеген [3].

Қазақстандағы жұмыспен қамту көрсеткіштеріне оралатын болсақ, 2020 ж. статистикалық деректеріне сәйкес жұмыспен қамтылған халықтың едәуір бөлігі ауыл, орман шаруашылығында (13,5%) сауда (13%) және білім беру (12,7%) салаларында жұмыс істейді екен [4, 5].

Ал экономиканың басқа салаларына тартылған жұмыс күшінің өзгеру динамикасын келесі кестеден байқауға болады.

Кесте 2 – Экономика салаларындағы 2015–2020 жж. жұмыспен қамтылғандардың үлес салмағы, %

Экономика салаларындағы жұмыспен қамтылғандар үлесі, %	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.
Жұмыспен қамтылған халық – барлығы, %	100	100	100	100	100	100
Ауыл, орман және балық шаруашылығы, %	16,2	16,2	15,4	14,1	13,5	13,5
Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу, %	14,9	15,3	15,5	16,0	16,3	16,4
Өнеркәсіп, %	12,9	12,7	12,7	12,6	12,5	12,3
Құрылыс, %	8,2	7,9	7,2	7,2	7,2	7,4
Көлік және қоймалау, %	7,3	7,2	7,0	7,2	7,3	7,3
Білім беру, %	12,0	12,0	12,3	12,6	12,6	12,7
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер, %	5,4	5,5	5,6	5,7	5,7	5,9
Басқа салалар, %	23,1	23,2	24,3	24,6	24,9	24,5
Ескертпе – [2], [10] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.						

2-кестенің статистикалық деректерінен көріп отырғанымыздай жұмыспен қамтылған қазақстандықтардың басым бөлігі сауда және көлік жөндеу саласында, сондай-ақ ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп салаларында жұмыс істейді екен. Әлеуметтік сала буындарының ішінде жұмыс күштерінің ең көп шоғырланған саласы ретінде білім беру саласын атауға болады. Бұл салада жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2015 ж. барлық жұмысбастылардың 12%-ын құраса, 2020 ж. бұл көрсеткіштің 12,7%-ға дейін көтерілгенін байқауға болады.

Жұмыспен қамтылғандардың үлесі артып келе жатқан экономиканың келесі саласы ретінде көтерме және бөлшек сауда, көлік жөндеу салаларын атауға болады. Егер бұл салаларда жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2015 ж. барлық жұмыспен қамтылған халықтың 14,9%-ын құраса, 2020 ж. бұл көрсеткіш 16,4%-ға дейін көтерілген.

Ал ауыл, орман, балық шаруашылығы мен құрылысқа тартылған жұмыс күшінің үлесінің 2015–2020 жж. аралығында керісінше азайғанын байқауға болады. Егер 2015 ж. ауыл, орман және балық шаруашылығында жұмыс істеген халықтың үлесі 16,2%-ды құраған болса, 2020 ж. бұл көрсеткіш 13,5%-ға дейін түскен, яғни 6 жыл ішінде аталмыш саладағы жұмысбастылардың үлесі 20%-ға қысқарған. Бұл мәселе бір жағынан аймақтардағы ауыл халқының қысқарып, урбанизациялануымен түсіндірілсе, екінші жағынан экономиканың басқа салаларындағы, әсіресе қызмет көрсету салаларында жұмыспен қамтылғандар санының артуымен байланысты болып отыр. Сондай-ақ, еліміздің құрылыс саласында да жұмыспен қамтылғандар үлесінің азайғаны байқалады. 2015–2020 жж. аралығында құрылыс саласында жұмыспен қамтылған халықтың үлесі 8,2%-дан 7,4%-ға дейін азайып отыр. Бұл үрдісті де әлемдік қаржылық дағдарыстан кейін құрылыс саласының дамуының салыстырмалы түрде тежелуімен түсіндіруге болады.

Жалпы алғанда, ресми статистикалық деректер көрсетіп отырғандай зерттеліп отырған кезеңде, яғни 2015–2021 жж. ішінде қазақстандық еңбек нарығының жағдайын салыстырмалы түрде қолайлы деп бағалауға болады. Еңбек нарығындағы жағдайды тұрақтандыруға мемлекеттің жұмыспен қамту саясатының, әсіресе осы саясатты жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік және аймақтық бағдарламалардың оң әсер еткені сөзсіз. Мемлекеттің халықты жұмыспен қамту үрдістерін реттеу механизмдерінің әсіресе бүгінгі күні, еліміздің еңбек нарығының COVID–19 әлемдік коронавирус пандемиясынан зардап шегіп жатқан кезде белсенді түрде жұмыс жасауы айрықша өзекті. Енді осы халықты жұмыспен қамту үрдістерін мемлекеттік қолдау құралдарына толығырақ тоқталайық.

Еліміздің еңбек нарығындағы жағдайды оңалтып, халықты жұмыс орындарымен қамтамасыз етуде «Жұмыспен қамту 2020 жол картасы», «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жж. арналған «Еңбек», Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы, ҚР инфрақұрылымды дамытудың 2020–2025 жж. арналған «Нұрлы жол», «Бизнестің жол картасы–2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламаларының алар орны ерекше.

COVID–19 әлемдік коронавирус пандемиясы жағдайында зардап шеккен отандық еңбек нарығын қолдау мақсатында аталмыш бағдарламалардың аясында біршама іс-шаралар қолға алынып отыр. Айталық, «Жұмыспен қамту жол картасы» бағдарламасының аясында 6,5 мың жобаны жүзеге асырып, 225 мың қосымша жұмыс орындарымен жұмыссыз қалған халықты қамтамасыз ету жоспарланып отыр. 2020 ж. шілде айының нәтижелері бойынша «Жұмыспен қамту жол картасы» бағдарламасы аясында еліміздің өңірлерінде 6295 жоба бойынша жұмыс басталып, 148 мыңнан аса жұмыс орындары ашылды және сол жұмыс орындарының ішінде 77 мың орын халықты жұмыспен қамту орталықтары арқылы қамтамасыз етілген [1].

Жоғарыда аталып өткен, бүгінгі күні жүзеге асырылып жатқан мемлекеттік бағдарламалардың аясында 2020 ж. ішінде 1,2 млн адамды жұмыспен қамту қарастырылған. Сол жоспарланған көрсеткіштердің ішінде жұмыспен қамтылмаған халықтың едәуір бөлігін, яғни 600 мың адамды «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының аясында, 225 мың адамды «Жұмыспен қамту жол картасы» және 364 мың адамды «Нұрлы жол», «Нұрлы жер», «Бизнестің

жол картасы 2020-2025» сияқты мемлекеттік бағдарламалардың аясында жұмыспен қамтамасыз ету жоспарланып отыр [6, 7, 8, 9].

Мемлекеттің халықты жұмыспен қамту саясатын жүзеге асырудағы бірден-бір құралдар ретінде пайдаланылып отырған бұл мемлекеттік бағдарламалардың негізгі мақсаты – халықты өнімді әрі сапалы жұмыспен қамтамасыз ету және азаматтарды кәсіпкерлікке бейімдеу. Осы мақсатқа жету үшін еңбек нарығындағы сұранысқа жауап беретін техникалық және кәсіптік дағдылары бар мамандар дайындау, нарықтағы кейбір мамандықтарға деген қажеттіліктің төмендеуінің салдарынан құрылымдық жұмыссыздыққа ұшыраған азаматтарды қысқа мерзімдік курстарға жұмылдыру арқылы басқа, сұранысқа ие жұмысшы мамандықтарына даярлау, «Бизнес бастау» сияқты жобалардың көмегімен халықты кәсіпкерліктің негіздерін оқып білуге жұмылдыру және тағы сол сияқты міндеттерді жүзеге асыруда.

Қорытынды

Қорыта келе, еліміздің еңбек нарығын оңтайландыру және халықты нәтижелі жұмыспен қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтары ретінде келесілерді атауға болады:

Заманауи нарық сұранысын қанағаттандыратын және жұмыс берушілердің кәсіби мамандарға қоятын талаптарына сәйкес келетін, біліктілігі мен кәсіби дағдылары жоғары мамандар даярлауға жағдай жасау. Мамандар даярлайтын жоғары және орта кәсіптік оқу орындарының әлемдік стандарттарға сай жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

Еліміздің өңірлеріндегі жұмыспен қамту үрдістерін жетілдіру үшін және кәсіпкерлікті дамыту мақсатымен халыққа кәсіпкерлік негіздерін үйрететін курстарды белсендіру, аймақтардағы халықты микронесиеу және субсидиялау жүйесіне жұмылдыру және аталмыш құралдардың халыққа қолжетімділігін арттыру; бизнес-идеялар мен инновациялық жобаларды қаржыландыруға мемлекет тарапынан гранттар немесе жеңілдетілген несиелер бөлу;

Жұмыссыздар санатына жататын халықпен әлеуметтік кәсіби бағдар беру жұмыстарын жүргізу. ҚР «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңына сәйкес халықты жұмыспен қамтудың белсенді тетігі ретінде халықтың жұмысбастылығын қамтамасыз ету және жұмыссыздықтан қорғау шаралары жүзеге асырылатын әлеуметтік топтарға мемлекеттік жұмыспен қамту органдарында ресми түрде тіркелген жұмыссыздар, жұмыссыздар категориясына жататын оралмандар және ҚР Үкіметінің тізіміне кірген жұмыспен қамтылғандардың кейбір топтары жатады;

Еңбек ресурстарының аймақаралық мобильділігін көтеру. Жоғарыда аталған «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының негізгі бағыттарының бірі жұмыспен қамтылмаған азаматтардың аймақаралық мобильділігін қамтамасыз етумен байланысты, яғни еліміздің жұмыс күшіне бай өңірлерінен жұмыс күші тапшылығы бар өңірлеріне жұмыспен қамтылмаған халықты қоныс аудару арқылы аймақаралық мобильділікті арттыру. Жұмыс күші артық өңірлерге Түркістан, Жамбыл, Алматы, Маңғыстау, Қызылорда облыстары және Шымкент қаласы жататын болса, жұмыс күші жетіспейтін өңірлер ретінде Қостанай, Солтүстік-Қазақстан, Павлодар, Шығыс-Қазақстан облыстары қаралады. Сондай-ақ, «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының аумағында өңірішілік қоныс аудару мәселесі де қамтылған. Өңірішілік мобильділік жағдайында экономикалық даму мүмкіндігі төмен елді мекендерден облыстық немесе аудандық маңызы бар қалаларға, экономикалық өсу орталықтарына жұмыспен қамтылмаған халықтың қоныс аударуы жүзеге асырылады;

Халықтың жұмысбастылығын қамтамасыз ететін және бақылауға алатын бірыңғай цифрландырылған алаңды қалыптастыру. Статистикалық деректерге сай, бүгінде елімізде 50-ден аса халықты жұмыспен қамтамасыз ететін агенттіктер мен интернет сайттары қызмет етеді екен. Бұл ұйымдардың өзара байланысын арттыру мақсатында және бірыңғай электрондық базаны жетілдіру үшін «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасының аясында электрондық еңбек биржасы жұмысын жүргізуде. Мұндай электрондық орталықтың болуы ең алдымен жұмыссыз

халықты ақпараттық тұрғыда қамтамасыз ететін болса, екінші жағынан қажетті жұмыс орнымен қамтамасыз етуге және бірыңғай жүйеде қадағалауға мүмкіндік береді.

Еңбек нарығын және жұмыссыздықты мемлекеттік реттеу жүйесінің аталған құралдарын ұтымды әрі тиімді пайдаланған жағдайда ғана мемлекеттің аталмыш салада жүргізіп отырған саясаты оң нәтижесін көрсетері сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Рынок труда Республики Казахстан. 2020. <http://ranking.kz/ru/a/reviews/rynok-truda-respubliki-kazahstan-2020>
- 2 Қазақстанда жұмыспен қамтылу. Статистикалық жинақ. 2015–2019 жылдар. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 242 б.
- 3 Chesters J., Cuervo H. Adjusting to new employment landscapes: Consequences of precarious employment for young Australians // The Economic and Labour Relations Review. No. 1–19. 2019.
- 4 Доскеева Г.Ж., Байталасова К.А. Қазақстандағы және жекелеген аймақтардағы халықты жұмыспен қамту үрдістеріне шолу // Статистика, есеп және аудит. – № 4(79). – 2020. – 137–142 бб.
- 5 Doskeyeva G., Baitalassova K., Omarkhan D. Assessment of the current state of employment in there-gions of Kazakhstan // Academy of strategic management journal (print issn: 1544-1458; online issn: 1939-6104). Research article: 2019, vol. 18, issue 6.
- 6 Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы. URL: <https://primeminister.kz/kz/documents/gosprograms>
- 7 Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. URL: <https://primeminister.kz/kz/documents/gosprograms>
- 8 ҚР инфрақұрылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасы. URL: <https://primeminister.kz/kz/documents/gosprograms>
- 9 «Бизнестің жол картасы–2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. URL: <https://primeminister.kz/kz/documents/gosprograms>
- 10 Қазақстанда жұмыспен қамтылу. Статистикалық жинақ. 2016–2020 жылдар. – Нұр-Сұлтан, 2021. – 246 б.

REFERENCES

- 1 Rynok truda Respubliki Kazakhstan. 2020. <http://ranking.kz/ru/a/reviews/rynok-truda-respubliki-kazahstan-2020>
- 2 Qazaqstanda jūmyspen qamtylu. Statistikalıyq jinaq. 2015–2019 jyldar. – Nūr-Sūltan, 2020. – 242 p.
- 3 Chesters J., Cuervo H. (2019) Adjusting to new employment landscapes: Consequences of precarious employment for young Australians // The Economic and Labour Relations Review. No. 1–19.
- 4 Doskeeva G.Zh., Bajtalasova K.A. (2020) Qazaqstandaǵy jāne jekelegen aimaqtardaǵy halyqty jūmyspen qamtu ūrdisterine šolu // Statistika, esep jāne audit. No. 4(79). 37–142 pp.
- 5 Doskeyeva G., Baitalassova K., Omarkhan D. (2019) Assessment of the current state of employment in there-gions of Kazakhstan // Academy of strategic management journal (print issn: 1544-1458; online issn: 1939-6104). Research article: vol. 18, issue 6.
- 6 Nätijeli jūmyspen qamtudy jāne jappai käsıpkерlikti damytudyñ 2017–2021 jyldarǵa arnalǵan «Eñbek» memlekettik baǵdarlamasy. URL: <https://primeminister.kz/kz/documents/gosprograms>
- 7 Qazaqstan Respublikasyn industrialıyq-innovasiyalıyq damytudyñ 2020–2025 jyldarǵa arnalǵan memlekettik baǵdarlamasy. URL: <https://primeminister.kz/kz/documents/gosprograms>
- 8 QR infraqūrylymdy damytudyñ 2020–2025 jyldarǵa arnalǵan «Nūrly jol» memlekettik baǵdarlamasy. URL: <https://primeminister.kz/kz/documents/gosprograms>
- 9 «Biznestiñ jol kartasy–2025» biznesti qoldau men damytudyñ memlekettik baǵdarlamasy. URL: <https://primeminister.kz/kz/documents/gosprograms>
- 10 Qazaqstanda zhūmyspen qamtylu. Statistikalıyq zhinaq. 2016–2020 zhyldar. – Nūr-Sūltan, 2021. – 246 p.

Г.Ж. ДОСКЕЕВА,*¹

д.э.н., профессор.

*e-mail: g.doskeyeva@gmail.com

К.А. БАЙТАЛАСОВА,¹

докторант.

e-mail: kulsara.baitalaso@narxoz.kz

А.Е. АБИШЕВА,¹

докторант.

e-mail: assel.abisheva@narxoz.kz

¹Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

ОЦЕНКА СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В данной статье проводится анализ показателей занятости населения Казахстана за 2015–2021 гг. и дается оценка программам и другим проведенным государственным мероприятиям, направленным на снижение уровня безработицы в стране. Также характеризуется система государственной поддержки, направленной на обеспечение занятости населения и решение проблем безработицы, возникших в результате социально-экономического кризиса, связанного с мировой коронавирусной пандемией COVID–19. Также в статье сделан обзор уровня развития безработицы в различных странах мира, который является проблемой не только одного государства, а причиной беспокойства мировых сообществ, и степени исследования данных вопросов. Кроме того, проанализирована и дана оценка динамики изменения численности занятого населения в отраслях экономики страны и обсуждены основные приоритеты государственной политики, направленной на оптимизацию рынка труда и обеспечение населения продуктивной занятостью.

Ключевые слова: безработица, процесс занятости, население, государственное регулирование, молодежь, государственные программы, экономика.

G.ZH. DOSKEYEVA,*¹

d.e.s., professor.

*e-mail: g.doskeyeva@gmail.com

K.A. BAITALASSOVA,²

PhD student.

e-mail: kulsara.baitalaso@narxoz.kz

A.Y. ABISHEVA,³

PhD student.

e-mail: assel.abisheva@narxoz.kz

¹Narxoz University, Kazakhstan, Almaty

ASSESSMENT OF THE STATE REGULATION SYSTEM OF EMPLOYMENT PROCESSES IN KAZAKHSTAN

Abstract

This article analyzes the employment indicators of the population of Kazakhstan for 2015–2021 and assesses programs and other government measures taken to reduce the unemployment rate in the country. The system of state support aimed at ensuring employment of the population and solving the problems of unemployment that arose as a result of the socio-economic crisis associated with the global coronavirus pandemic COVID–19 is also characterized. The article also provides an overview of the level of development of unemployment in various countries of the world, which is a problem not only of one state, but a cause of concern for world communities, and the degree of research on these issues. In addition, the authors analyzed and assessed the dynamics of changes in the number of employed population in the sectors of the country's economy and discussed the main priorities of the state policy aimed at optimizing the labor market and providing the population with productive employment

Key words: unemployment, employment process, population, state regulation, youth, government programs, economy.

МРНТИ 06.71
УДК 339.138:620.9

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-119-128>

А.А. ДЕМЕСИНОВА,¹

к.э.н., доцент.

e-mail: d.aziza_1960@mail.ru

А.Б. АЙДАРОВА,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор
(доцент).

*e-mail: ab_moon@mail.ru

Г.Т. АПСЕНБЕТОВА,¹

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: gul.1919@yandex.kz

¹Южно-Казахстанский
университет им. М. Ауэзова,
Казахстан, г. Шымкент

СОВРЕМЕННАЯ МАРКЕТИНГОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКОЙ

Аннотация

В статье рассматриваются все факторы, как положительные, так и отрицательные, которые оказывают воздействие на развитие современной энергетики. В качестве одного из важнейших факторов рассматривается природный фактор. Истощение запасов природных ископаемых, глобальное изменение климата создают реальную угрозу развитию современной энергетической отрасли. Анализируется опыт мирового сообщества в решении проблем, связанных с изменением климата, в реализации мер по уменьшению объема выбросов парниковых газов, разработке политических мероприятий по повышению энергоэффективности и энергосбережению, а также в использовании альтернативных источников энергии. Методологической основой исследования является комплексная система научных методов, в том числе методы статистического анализа, наблюдения, сравнения. При анализе проблем в отрасли энергетики и формулировании выводов были использованы историко-логический, аналитический и системный методы. Разработанные ранее концепции маркетинга недостаточно учитывали важность восполнения потребляемых обществом природных ресурсов альтернативными топливными ресурсами. В связи с этим встала необходимость разработки новой концепции маркетинга, которая учитывала бы не только интересы отдельных потребителей и общества в целом, но и активно ориентировала предпринимателей разрабатывать инновационные технологии производства и реализации альтернативных топливно-энергетических ресурсов. В статье предлагается расширенная концепция социально-этичного маркетинга – концепция эколого-ресурсного маркетинга, которая заключается в ведении предпринимательской деятельности с целью удовлетворения потребностей как отдельных потребителей, так и общества в целом в экологически чистой энергопродукции в условиях жесточайшего дефицита традиционных топливно-энергетических ресурсов и необходимости восполнения их альтернативными.

Ключевые слова: окружающая среда, природные ресурсы, энергетическая отрасль, энергетическая политика, альтернативная энергетика, концепция маркетинга, маркетинговый инструментарий.

Введение

Ухудшение качества окружающей среды, нехватка природных ресурсов, стремительный прирост населения, всемирная инфляция и запущенное состояние сферы социальных услуг привели к расширению концепции маркетинга. Ф. Котлер предложил концепцию социально-этичного маркетинга, которая предусматривает в качестве основной задачи организации определение и удовлетворение потребностей, желаний и интересов целевых рынков и их оптимальное удовлетворение при максимальном сохранении и повышении благосостояния общества и отдельных потребителей [1]. Данная концепция требует учета всех трех факторов: дохода фирмы, потребностей покупателей и интересов общества. Однако для энергетической отрасли в силу ее специфичности актуально применение расширенной концепции социально-этичного маркетинга – концепции эколого-ресурсного маркетинга, согласно которой энергетический

бизнес будет осуществляться в условиях жесточайшего дефицита топливно-энергетических ресурсов и необходимости восполнения их альтернативными энергетическими ресурсами без ущерба окружающей среде с учетом потребностей потребителей и общества в целом.

Именно эта концепция актуальна для субъектов национальной энергетики, поскольку энергетическое производство, с одной стороны, составляет материальную базу экономики и определяет качество жизни, с другой – оказывает сильное воздействие на окружающую среду и человека. Баланс интересов производителей, потребителей, общества, окружающей среды достигается, когда в систему управления энергетической отраслью включаются органы управления региона, энергокомпания, обслуживающая определенную территорию, потребители топливно-энергетических ресурсов и общество в целом.

Не менее актуальна в настоящее время концепция маркетинга отношений, которая предполагает, что для достижения успеха в бизнесе необходимы эффективные долгосрочные взаимоотношения с покупателями и партнерами, а также с конкурентами и государственными органами управления, реализующими государственную политику в области энергетики как внутри страны, так и за ее пределами.

Основные положения

В условиях все большего истощения запасов энергетических ресурсов, ухудшения экологического состояния в мире энергетика предстает как отрасль, которая легко подвергается рискам, и как отрасль, которая представляет угрозу обществу вследствие загрязнения экологии.

Энергетическая безопасность есть состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества, государства в сфере энергетики, обеспечивающее устойчивое функционирование и развитие экономики страны [2].

Устойчивое состояние энергетики повышает энергетическую безопасность страны. Глобальная энергетическая система определяет серьезные дилеммы нашего времени: дилемма развития – процветание или бедность; дилемма доверия – глобализация или безопасность; дилемма индустриализации – экономический рост или экологическое благополучие. В глобальной энергетической системе всегда существовали угрозы, но сегодня они достигли необычайно больших размеров.

Материалы и методы

Методологической основой исследования является комплексная система научных методов, в том числе методы статистического анализа, наблюдения, сравнения. При анализе проблем в отрасли энергетики и формулировании выводов были использованы историко-логический, аналитический и системный методы.

Для разработки новой маркетинговой концепции управления энергокомпаниями были проанализированы все факторы, влияющие на развитие энергетики в современных условиях социально-экономического развития общества. Одним из важнейших факторов был выделен природный фактор (климатические условия, запасы полезных ископаемых и др.).

Разработанные ранее концепции маркетинга недостаточно учитывали важность восполнения потребляемых обществом природных ресурсов альтернативными топливными ресурсами. В связи с этим встала необходимость разработки новой концепции маркетинга, которая не только учитывала бы интересы отдельных потребителей и общества в целом, но и активно ориентировала предпринимателей разрабатывать инновационные технологии производства и реализации альтернативных топливно-энергетических ресурсов.

Результаты

Энергетика является стратегически важной отраслью для жизнедеятельности любого государства. От эффективной работы энергетической отрасли зависят устойчивое развитие и конкурентоспособность экономики, обеспечение надежного функционирования отдельных ее подсистем. На развитие энергетической отрасли влияют различные факторы, одним из кото-

рых является природный фактор [3]. Действие этого фактора наблюдается в энергетике многих стран мира, в том числе и Казахстана.

Так, например, в добыче нефти и газа к важнейшим отрицательным факторам ее развития относятся такие природные явления, как таяние льда, сильный ветер, холод, метель, туман, ливни, снегопады и гололедица, которые могут вызвать деформацию скважин, разрушение важнейших сооружений (нефте- и газопроводы, автомобильные и железные дороги), вспомогательных и жилых строений, а также затруднить, повысить стоимость скважинных работ или даже остановить их. Засушливость земель, нехватка водных ресурсов являются серьезной угрозой для развития угольной промышленности. На безопасность тепловых и атомных электростанций оказывает влияние изменение климатических условий, таких как температура и влажность воздушного пространства, скорость ветра, которые могут способствовать повышению концентрации вредных выбросов в воздушной среде. Уменьшение притока воды в водохранилище ГЭС приводит к уменьшению выработки электроэнергии. Сверхдопустимый приток воды может привести к аварийному состоянию оборудования ГЭС. Экстремальные явления природы (гроза, град, ливень, снегопад) могут отрицательно повлиять на транспортировку топливно-энергетических ресурсов (ТЭР). Высокая температура воздуха может привести к растяжению электропроводов, которые при контакте с соседними проводами могут вызвать короткое замыкание. Климат оказывает свое влияние также и на объем потребления электроэнергии. В различных странах, отдельных их регионах изменяющиеся климатические условия по-разному влияют на спрос и потребление данного вида энергии.

С растущим спросом на энергетическую продукцию, удорожанием производства традиционных энергоресурсов и нанесением ими большого ущерба окружающей среде возрастает необходимость использования новых экологически чистых технологий производства электроэнергии без добычи и переработки невозобновляемых энергетических ресурсов. Для восполнения дефицита потребленных углеводородов мировое научное и промышленное сообщество предлагает рынку новые альтернативные виды топлива. Для развития данного рынка нужны эффективные технологии маркетинга.

Обсуждение

Климат и энергетика – это две тесно взаимодействующие и взаимосвязанные системы. Вопросы ухудшения природной среды как основной угрозы для развития энергетике и оказания разрушающего воздействия отходов жизнедеятельности энергетической отрасли на окружающую среду стали одними из основных обсуждаемых вопросов в политике стран мира, в том числе и СНГ.

В последние годы в Казахстане большое внимание стало уделяться проблеме изменения климата [4]. Так, в своем обращении к народу Казахстана президент Н.А. Назарбаев включил проблему ухудшения климата в число пяти основных глобальных проблем. В Казахстане принят ряд законодательных актов, программ и планов их реализации, которые содержат стратегические направления деятельности по улучшению климата в масштабах страны.

Для решения проблем, связанных с ухудшением климата, правительствами стран мира принимаются меры по уменьшению объема выбросов парниковых газов и разработке политических и экономических мер по повышению энергоэффективности и энергосбережения, а также по использованию альтернативных источников энергии. В мае 2021 г. суд Гааги обязал крупнейшую нефтегазовую компанию мира Royal Dutch Shell сократить выбросы углекислого газа к 2030 г. на 45% от уровня 2019-го. В отчетах Международного энергетического агентства предлагается прекратить инвестиции в нефтегазовые проекты, которые могут стать причиной еще большего потепления климата в мире [5].

20–21 мая 2015 г. центральноазиатские страны подписали Международную энергетическую хартию – международный документ по повышению энергоэффективности и соответствию экологическим стандартам, требующим четкого формулирования государствами-участниками своих национальных целей в политике и стратегии в области повышения энергоэффективности [6].

В данном регионе имеются следующие возможности для решения проблем развития альтернативной энергетики, энергоэффективности и энергосбережения:

- ♦ сложившаяся обстановка в экономической и социальной сфере общества в результате изменения климата должна учитываться при проектировании, строительстве и эксплуатации энергообъектов;
- ♦ внедрение технологий применения возобновляемых источников энергии, а также меры по энергосбережению и повышению энергоэффективности в экономике должны поддерживаться государством;
- ♦ необходимо усилить коммуникационную политику по энергосбережению и повышению энергоэффективности среди местного населения.

Бесспорно, экономия и повышение эффективности использования энергии являются важнейшими направлениями в энергетической политике стран мира, в том числе Центральной Азии. В настоящее время в качестве одного из путей решения проблем дефицита и удорожания традиционных энергоресурсов, а также охраны окружающей среды выступает использование возобновляемых источников энергии. Однако в современных условиях возрастающих изменений в природной среде развитие ВИЭ может оказаться под угрозой. Изменение направления ветра, его исчезновение на той или иной территории, сокращение площадей пастбищ, поливных земель, которое может оказать негативное влияние на развитие животноводства и растениеводства, продукция которых является источником сырья для развития биоэнергетики, приводят к уменьшению мощности энергоустановок (ветро- и биоустановок) или даже прекращению их деятельности. Необдуманная деятельность человека, например вырубка лесов, неправильная обработка почвы, может привести к засушливости территории, имеющей ранее водные ресурсы, которые использовались в качестве источников выработки гидроэнергии.

В условиях все возрастающего дефицита традиционных топливно-энергетических ресурсов, развития пока небольшими темпами возобновляемой энергетики под влиянием изменения климата необходимо применение концепции эколого-ресурсного маркетинга в управлении современной энергетикой. Согласно этой концепции деятельность энергопредприятия должна быть направлена на удовлетворение потребностей клиента при максимальном учете экологического фактора, изменения запасов традиционных энергетических ресурсов вследствие их потребления, а также принятия мер по их восполнению. Концепция должна базироваться на балансе четырех факторов: прибыль энергокомпании, потребности покупателей, экология и ресурсная база (рисунок 1).

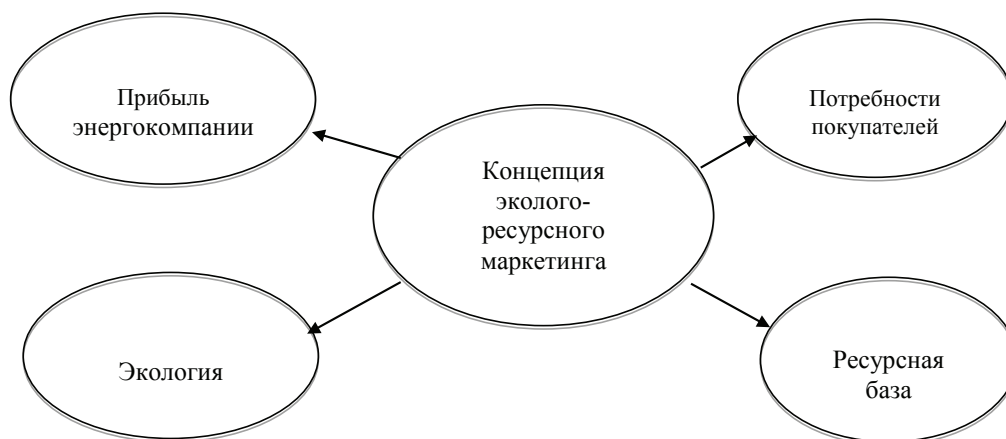

Рисунок 1 – Концепция эколого-ресурсного маркетинга

Источник – Составлено авторами на основании данных [1].

Решение этих противоречий должно стимулировать развитие общества, улучшение экологической обстановки, решение проблем дефицита энергоресурсов.

Главное отличие данной маркетинговой концепции от предыдущих будет заключаться в том, что энергокомпании должны будут удовлетворять потребности в энергии отдельных кли-

ентов, общества в целом вырабатываемой как традиционными, так и альтернативными источниками энергии в условиях дефицита энергоресурсов и обеспечения безопасности природной среды и жизни населения (таблица 1).

Таблица 1 – Характеристика концепций маркетинга

Виды концепций	Содержание	Особенности	Недостатки
Концепция совершенствования производства	Любой товар может быть успешно реализован на рынке, т.к. он обязательно будет пользоваться спросом	Сосредоточение усилий на выпуске максимального объема товаров, эффективности производства	О потребителе практически не думают, рынок не исследуется. Узость товарного ассортимента и увеличение масштаба производства приводят к насыщению и перенасыщению товарного рынка
Концепция совершенствования товара	Любой товар может быть продан на рынке, если он обладает хорошим качеством и приемлемой ценой	Ориентация на функциональные параметры, качество, неповторимость и имидж товара	Высокая стоимость товара на рынке усложняет процесс привлечения покупателей. Невозможность применения в случае взаимозаменяемости различных типов изделий или в случае их использования по одному назначению
Концепция интенсификации коммерческих усилий	Сбыт любого товара может быть эффективным, если приложить усилия по его стимулированию	- Концентрация усилий на преодолении нежелания покупателей приобрести товары; - направление усилий на сбыт продукции, а не на удовлетворение потребностей потребителей; - использование цен и методов стимулирования сбыта в качестве стимулов для достижения заданного объема продаж	- Высокие трудозатраты; - отсутствие возможности осуществления повторных продаж в случае заключения долгосрочных договоров на продажу; - насыщение и перенасыщение рынка узким товарным ассортиментом
Потребительская концепция	Концепция ориентирует предприятия не просто продавать товары, а удовлетворять потребности	Ориентация на нужды и потребности клиентов, подкрепленная эффективными комплексными усилиями маркетинга, направленными на создание потребительской удовлетворенности	Ориентация предприятий на нужды отдельных потребителей, а не общества в целом

Продолжение таблицы 1

Концепция социально-этического маркетинга	Концепция предполагает сбыт товара не только высокого качества, но и обладающего высокой степенью безопасности, экологичности при его производстве и эксплуатации	Ориентация на полезность и безопасность товаров для общества	Отсутствие решения некоторых технологических и экономических проблем, вызывающих высокую цену товара
Концепция эколого-ресурсного маркетинга	Товар будет пользоваться спросом, если он обладает не только высоким качеством, но и соответствует требованиям безопасности, экологичности, а предприятие при его производстве не только не наносит вред окружающей среде, но и использует альтернативные источники энергии с учетом актуальности проблем экологии и дефицита традиционных ТЭР	Ориентация на решение проблем экологии и дефицита ТЭР	Отсутствие решения финансовых проблем, вызывающих высокую цену товара в связи с использованием в производстве возобновляемых источников энергии.
Источник – Составлено авторами на основе данных [7].			

Так, АЭС при ненадлежащем учете правил безопасности ее эксплуатации может нанести непоправимый урон как природной среде, так и здоровью населения близлежащих регионов. Правительства двух постсоветских центральноазиатских республик – Казахстана и Узбекистана считают возможным строительство атомных электростанций на своих территориях без учета мнения местного населения [8].

В настоящее время ученые всего мира все больше обращают внимание на альтернативные виды топлива, которые имеют как преимущества, так и недостатки [9]. К этим видам топлива можно отнести масляное топливо, синтетическое топливо из сельскохозяйственных отходов, топливо из водорода и др.

Ввиду того, что компании топливно-энергетического комплекса Казахстана играют важнейшую роль в экономике страны, их стратегическая деятельность, в том числе и маркетинговая, направлена на выполнение важнейших общегосударственных задач. Казахстанская нефть пользуется в настоящее время достаточным спросом во многих странах мира [10]. Она транспортируется в США, Китай, Италию, Хорватию, Болгарию и т.д. Крупные компании топливно-энергетического комплекса не только являются субъектами экономических отношений, но и представляют лицо нации в нашей стране и за рубежом [11]. Деятельность таких компаний, как ЗАО «Национальная компания по транспортировке нефти «КазТрансОйл», АО «КазТрансГаз», воспринимается в казахстанском обществе как важнейшая составляющая социально-экономического развития страны. Это отражается на стратегии и тактике маркетинговой политики корпораций, целью которой является формирование благоприятного общественного мнения не только о компаниях, но и о стране в целом.

Под альтернативной энергетикой мы должны понимать не только производство и реализацию электроэнергии, произведенной с помощью ВИЭ, но и топливные ресурсы, которые должны заменить традиционные топливные ресурсы (нефть, газ, уголь). Эти два направления альтернативной энергетики должны развиваться параллельно. Каждый предприниматель, добывающий и реализующий топливно-энергетические ресурсы, должен участвовать в той или иной степени в плате за «восполнение» извлекаемых из природы ресурсов.

Концепция эколого-ресурсного маркетинга в энергетике должна быть реализована следующим образом:

- ◆ удовлетворение потребностей потребителя в более качественных ТЭР (обогащенный уголь, очищенная нефть, переработанный газ);
- ◆ в коммуникационной политике энергокомпании: создание у потребителей положительных представлений о предлагаемых ею товарах, о самой фирме, а также активное воздействие на целевые аудитории общественности. Она должна быть нацелена на решение трех задач: побуждение, информирование и мотивирование покупателей к приобретению экологически чистых ТЭР, альтернативных видов топлива в целях защиты окружающей среды и сохранения все более истощаемых запасов природных ресурсов;
- ◆ в ценовой политике: основными факторами, влияющими на уровень цен на энергоресурсы, должны быть издержки на производство и реализацию ресурса, качество, экологичность. В цену за электроэнергию включить плату за потребленный природный ресурс, которая используется на восстановление природной среды, создание нового природного ресурса (альтернативное топливо), развитие ВИЭ;
- ◆ в сбытовой политике должна быть создана сбытовая сеть для экологически чистых альтернативных видов ТЭР (ЛЭП, инновационные транспортные средства для транспортировки и распределения альтернативных топливных ресурсов и т.д.);
- ◆ экологический PR: обеспечение открытости энергокомпаний: создание положительного имиджа компании в глазах потребителей, партнеров и общества в целом в области экологии;
- ◆ обеспечение лояльности потребителей: эффективное решение экологических проблем, оказывающее влияние на доверие потребителей компании, а также на их лояльность;
- ◆ разработка новейших экологически безопасных технологий производства и реализации альтернативных топливных ресурсов;
- ◆ создание эффективной обратной связи с потребителями экологически чистых энергетических ресурсов;
- ◆ поддержка инноваций, выражаемая в изменениях мотивации, культуры поведения и потребления, создание сообщества, заинтересованного не только в защите окружающей среды, но и в восполнении расходуемых традиционных топливных ресурсов альтернативными;
- ◆ развитие маркетинга отношений на национальном и международном уровне в целях обеспечения долгосрочных отношений с покупателями и партнерами в процессе коммерческого и некоммерческого сотрудничества с ними, а также с конкурентами и государственными органами управления, реализующими государственную политику в области альтернативной энергетики.

Заключение

Исходя из вышеизложенного, следует, что концепция эколого-ресурсного маркетинга на энергопредприятиях будет эффективно реализованной, если в этом будут заинтересованы не только предприниматели и потребители энергетической продукции, но и общество в целом, в том числе государство.

Современные энергокомпании должны:

- ◆ ориентироваться на получение максимальной прибыли;
- ◆ учитывать интересы всех субъектов, взаимодействующих с ними, общества в целом в области оптимального энергопотребления;
- ◆ обеспечивать защиту природной среды, безопасность источников энергии, восполнение дефицитных топливных ресурсов альтернативными;
- ◆ решать важнейшие социальные проблемы.

Должен быть развит новый рынок – рынок альтернативного топлива.

Эффективными маркетинговыми мероприятиями энергокомпаний должны явиться спонсорство и благотворительность, участие в жизни территории, лоббирование, инвестиции в социальные проекты и экологические инициативы. Необходимы выставки-продажи для повышения узнаваемости инновационного энергопродукта и стимулирования его сбыта.

Таким образом, в настоящее время энергетические компании должны использовать разнообразные инструменты маркетинга с учетом специфики их продукции, так как благодаря им они смогут удержать либо увеличить свою долю на рынке, исследовать нужды и потребности потребителей, поддержать свою конкурентоспособность.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Котлер Ф. Основы маркетинга. 5-е изд. / Ф. Котлер, А. Гари. – М.: Вильямс, 2016. – 752 с.
- 2 Жилкина Ю.В., Воденников Д.А. Риски в энергетике: анализ практики управления на рынке электроэнергетики. URL: http://cigre.ru/research_commitets/ik_rus/b3_rus/materials/library/%D0%96%D0%B8%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf
- 3 Климатический центр Росгидромета. URL: <https://cc.voeikovmgo.ru/ru/obsluzhivanie/energetika>
- 4 Адаптация к изменению климата в горных районах Центральной Азии. Обзоры по адаптации в горных районах. URL: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/04%20Publications%20-%20Press%20-0Gallery/Documents%20and%20Publications/Central Asia_screen.pdf
- 5 Экспортировать нефть Казахстан будет. Но по какой цене? URL: <https://kapital.kz/experts/96119/eksportirovat-neft-kazakhstan-budet-no-po-kakoy-tsene.html>
- 6 Международная энергетическая хартия. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38070949
- 7 Основные этапы становления и развития маркетинга. URL: <https://poznayka.org/s57790t1.html>
- 8 «Коррупция опаснее, чем радиоактивность. В случае с АЭС это все будет умножено на мощь энергии атома». URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-nuclear-power-plant-construction-plans/31484366.html>
- 9 Преимущества и недостатки альтернативных видов топлива. URL: <https://makulaturatorg.ru/preimushhestva-i-nedostatki-alternativnyih-vidov-topliva/>
- 10 Черное море и Китай остаются основными экспортными направлениями казахстанской нефти. URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/chnoe-more-i-kitaj-ostayutsya-osnovnymieksportnymi-napravleniyami-kazahstanskoj-nefti>
- 11 Болотов Г.Б. Топливо-энергетический маркетинг [Электронный ресурс]: учебно-методическое пособие. Пермский государственный национальный исследовательский университет. – Электронные данные. – Пермь, 2021. – 93 с.

REFERENCES

- 1 Kotler F. (2016) Osnovy marketinga. 5-e izd. / F. Kotler, A. Gari. – M.: Vil'jams, 752 p.
- 2 Zhilkina Ju.V., Vodennikov D.A. Riski v jenergetike: analiz praktiki upravlenija na rynke jelektrojenergetiki. URL: http://cigre.ru/research_commitets/ik_rus/b3_rus/materials/library/%D0%96%D0%B8%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf
- 3 Klimaticheskij centr Rosgidrometa. URL: <https://cc.voeikovmgo.ru/ru/obsluzhivanie/energetika>
- 4 Adaptacija k izmeneniju klimata v gornyh rajonah Central'noj Azii. Obzory po adaptaciji v gornyh rajonah. URL: http://www.carpathianconvention.org/tl_files/carpathiancon/Downloads/04%20Publications%20-%20Press%20-0Gallery/Documents%20and%20Publications/Central Asia_screen.pdf
- 5 Jeksportirovat' neft' Kazahstan budet. No po kakoj cene? URL: <https://kapital.kz/experts/96119/eksportirovat-neft-kazakhstan-budet-no-po-kakoy-tsene.html>
- 6 Mezhdunarodnaja jenergetičeskaja hartija. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38070949
- 7 Osnovnye jetapy stanovlenija i razvitija marketinga. URL: <https://poznayka.org/s57790t1.html>
- 8 «Korrupcija opasnee, chem radioaktivnost'. V sluchae s AJeS jeto vse budet umnozheno na moshh' jenergii atoma». URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-nuclear-power-plant-construction-plans/31484366.html>
- 9 Preimushhestva i nedostatki al'ternativnyh vidov topliva. URL: <https://makulaturatorg.ru/preimushhestva-i-nedostatki-alternativnyih-vidov-topliva/>
- 10 Chernoe more i Kitaj ostajutsja osnovnymi jeksportnymi napravlenijami kazahstanskoj nefti. URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/chnoe-more-i-kitaj-ostayutsya-osnovnymieksportnymi-napravleniyami-kazahstanskoj-nefti>
- 11 Bolotov G.B. (2021) Toplivno-jenergetičeskij marketing [Jelektronnyj resurs]: uchebno-metodičeskoe posobie. Permskij gosudarstvennyj nacional'nyj issledovatel'skij universitet. – Jelektronnye dannye. Perm', 93 p.

А.А. ДЕМЕСИНОВА,¹

Э.ғ.к., доцент.

e-mail: d.aziza_1960@mail.ru

А.Б. АЙДАРОВА,^{*1}

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
(доцент).

*e-mail: ab_moon@mail.ru

Г.Т. АПСЕНБЕТОВА,¹

Э.ғ.к., аға оқытушы.

e-mail: gul.1919@yandex.kz

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік
Қазақстан университеті,
Қазақстан, Шымкент қ.

БАЛАМА ЭНЕРГЕТИКАНЫ БАСҚАРУДЫҢ МАНАУИ МАРКЕТИНГТІК ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Андатпа

Мақалада заманауи энергетиканың дамуына әсер ететін оң және теріс факторлардың барлығы қарастырылды. Табиғи фактор ең маңызды факторлардың бірі ретінде қарастырылды. Табиғи ресурстардың сарқылуы, жаһандық климаттың өзгеруі қазіргі заманғы энергетика саласының дамуына нақты қауіп төндіреді. Климаттың өзгеруіне байланысты проблемаларды шешу, парниктік газдар шығарындыларын азайту жөніндегі шараларды іске асыру, энергия тиімділігін арттыру және энергияны үнемдеу, сондай-ақ баламалы энергия көздерін пайдалану жөніндегі саяси шараларды әзірлеу бойынша әлемдік қауымдастықтың тәжірибесі талданды. Зерттеудің әдіснамалық негізін статистикалық талдау, бақылау, салыстыру әдістерін қамтитын ғылыми әдістердің күрделі жүйесі құрайды. Энергетика саласындағы мәселелерді талдау және қорытындыларды тұжырымдау кезінде тарихи-логикалық, аналитикалық және жүйелік әдістер қолданылды. Бұрын әзірленген маркетингтік тұжырымдамаларда қоғам тұтынатын табиғи ресурстарды балама отын ресурстарымен толықтыру маңыздылығы жеткілікті түрде ескерілмеді. Осыған байланысты жеке тұтынушылардың және жалпы қоғамның мүдделерін ғана емес, сонымен қатар кәсіпкерлерді баламалы отын-энергетикалық ресурстарды өндіру мен өткізудің инновациялық технологияларын дамытуға белсенді түрде бағыттайтын жаңа маркетингтік тұжырымдаманы әзірлеу қажет болды. Мақалада әлеуметтік-этикалық маркетингтің кеңейтілген тұжырымдамасы – экологиялық-ресурстық маркетинг тұжырымдамасы ұсынылады, ол дәстүрлі отын-энергетикалық ресурстардың аса ауыр тапшылығы және оларды балама ресурстармен толықтыру қажеттілігі жағдайында жеке тұтынушылардың, жалпы қоғамның да экологиялық таза энергетикалық өнімдерге деген қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудан тұрады.

Тірек сөздер: қоршаған орта, табиғи ресурстар, энергетикалық сала, энергетикалық саясат, баламалы энергия, маркетинг тұжырымдамасы, маркетингтік құралдар.

A.A. DEMESSINOVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: d.aziza_1960@mail.ru

A.B. AIDAROVA,^{*1}

c.e.s., associate professor.

*e-mail: ab_moon@mail.ru

G.T. APSENBETOVA,¹

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: gul.1919@yandex.kz

¹M. Auezov South Kazakhstan University,
Kazakhstan, Shymkent

MODERN MARKETING CONCEPT OF ALTERNATIVE ENERGY MANAGEMENT

Abstract

The article examines all the factors, both positive and negative, that have an impact on the development of modern energy. The natural factor is considered as one of the most important factors. Depletion of natural resources

and global climate change pose a real threat to the development of the modern energy industry. The experience of the world community in solving problems related to climate change, implementing measures to reduce greenhouse gas emissions, developing policy measures to improve energy efficiency and energy conservation, as well as the use of alternative energy sources is analyzed. The methodological basis of the research is a complex system of scientific methods, including methods of statistical analysis, observation, comparison. Historical-logical, analytical and system methods were used in the analysis of problems in the energy industry and in the formulation of conclusions. The marketing concepts which were developed earlier did not sufficiently take into account the importance of replenishing the natural resources consumed by society with alternative fuel resources. In this regard, there was a need to develop a new marketing concept that would take into account not only the interests of individual consumers and society as a whole, but also actively orient entrepreneurs to develop innovative technologies for the production and sale of alternative fuel and energy resources. The article proposes an expanded concept of socio-ethical marketing – the concept of environmental resource marketing, which consists of conducting business activities in order to meet the needs of both individual consumers and society as a whole in environmentally friendly energy products in conditions of severe shortage of traditional fuel and energy resources and the need to replenish them with alternative ones.

Key words: environment, natural resources, energy industry, energy policy, alternative energy, concept of marketing, marketing tools.

FTAXP 06.71.57
ЭОЖ 338.486

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-129-137>

М.К. ТУЛЕУБАЕВА,*¹

э.ғ.к., профессор ассистенті.

*e-mail: mika75.75@mail.ru

Р.М. РАХИМБАЕВА,²

э.ғ.м., аға оқытушы.

e-mail: roza_madjarova68@mail.ru

М.Т. БАЙМУХАНОВА,³

э.ғ.м., аға оқытушы.

e-mail: b.maya79@mail.ru

Г.У. МАКЕНОВА,⁴

э.ғ.м., аға оқытушы.

e-mail: makenovagulsim3@gmail.com

¹Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті,

Қазақстан, Алматы қ.

²әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан, Алматы қ.

³Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,

Қазақстан, Атырау қ.

⁴Нархоз университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ПАНДЕМИЯНЫҢ ӘЛЕМДЕГІ ҮЗДІК БРЕНДТЕРГЕ ӘСЕРІ

Андатпа

Пандемия мындаған бизнеске кері әсерін тигізді, бірақ көптеген әлемдік бренд компаниялары қалыптасқан жағдайға бейімделіп, өздерінің стратегиясын өзгерту нәтижесінде үлкен табыстарға қол жеткізіп отыр. Әлемдік бренд компаниялары пандемия мен оқшаулау кезінде нарықтық капиталдандыруды 12%-дан 565%-ға дейін арттыра алды. Мақалада «Әлемдегі 100 үздік» рейтингіне кіретін компаниялардың нарықтық капиталдандыруына, аймақтар бойынша ірі компаниялардың көлемі мен оның өзгерісіне, Жапония, Ұлыбритания, Германия, Канада, АҚШ, Франция, Қытай сияқты елдердің нарықтық капиталының өзгеруі талданды. Талдау барысында автор «Әлемнің 500 үздік компаниясы», «Әлемнің 100 үздік компаниясы» баяндамаларына, «Әлемдік бәсекеге қабілеттілік индексі» Дүниежүзілік экономикалық форумның материалдарына шолу жасады. Әлем бойынша ең үздік компаниялардың нарықтық капиталына талдау жүргізу кезінде, ақпарат жинау және қажетті материалды тиімді іздеу, топтау, өңдеу және жалпылау сияқты жалпы логикалық әдістер, халықаралық ұйымдар мен рейтингтердің материалдарын салыстыру, сондай-ақ зерттеуші-ғалымдардың еңбектері қолданылды. Салыстырмалы әдіс бойынша талдау АҚШ-тың үздік Apple Inc, Microsoft Corp, Amazon.com Inc компанияларының, Қытайдың алпауыт компаниялары: Tencent, Alibaba GRP-ADR, Kweichow Mouta; Жапонияның үздіктері: Toyota Motor, Sony Group Corp; неміс компаниялары (Volkswagen AG) мен танымал француз компанияларының (L'oreal) және т.б. мысалында жасалды.

Тірек сөздер: экономика, нарықтық капитал, пандемия, брендтер, рейтинг, капитал, компания, аймақтар.

Кіріспе

Пандемия брендтер бойынша әлемдік рейтингте өзіндік түзетулер енгізді. 2001 ж. рейтингтің бірінші жылындағы әлемнің үздік 100 брендінің жиынтық бренд құны 988 287 млрд долларды құрады.

Бүгінде, 2021 ж. наурыз айындағы жағдай бойынша, әлемдегі ең үздік 100 брендтің жиынтық бренд құны 10,3 трлн долларды құрады, яғни жалпы құны 48%-ға өсті. 2020 ж. наурызынан 2021 ж. наурызына дейін компания капитализациясы 31,7 трлн долларға жетті [1].

2021 ж. келесідей салалар үздік брендтердің қатарында жатады: Alcohol, Business Services, Automotive, Beverages, Electronics, Apparel, Diversified, Financial, Services, Energy, Logistics,

FMCG, Media, Restaurants, Sporting, Goods, Technology, Telecom Services, Tobacco, Toys & Games және басқалары.

Соңғы бірнеше жылда электронды коммерция қарқын алып, пандемия кезінде электрондық коммерция екі есе өсті. Мысалы, 2019 ж. американдық Amazon компаниясы электронды коммерция нарығында әлемдегі ең ірі болды, бұл компанияның бас кеңсесі Сиэтлде орналасқан. Американдық Amazon компаниясының нарықтық құны 2019 ж. 125 363 млрд долларды құрады [2].

Amazon өз стратегиясын өзгертті және бұл қадамдар компанияға үлкен пайда әкелді, компания электронды коммерцияда көшбасшы бола алды. 2005 ж. Amazon Prime іске қосылды, бұл жылдам жеткізу қызметі болды. 2007 ж. электрондық кітаптарды оқу жүйесі, Kindle жүйесі іске қосылды [2].

Apple компаниясы 2021 ж. әлемдегі ең құнды бренд, бренд капитализациясы 263,4 млрд долларды құрайды.

Brand Finance Global 500 деректері бойынша Amazon компаниясы 2020 ж. екінші орынды иеленді, бренд құны өткен жылмен салыстырғанда 15%-ға көтеріліп, 254,2 млрд долларға өскен [3].

Әдістер

Талдау барысында түрлі анализдеу мен синтездеу, салыстырмалы аналитикалық, ғылыми жалпылау әдістері, сонымен қатар, қазақстандық және шетел ғалымдарының, халықаралық ұйымдардың материалдары мен еңбектерін салыстыруға мүмкіндік беретін жалпы логикалық әдістер қолданылды.

Негізгі ережелер

Пандемия кезінде еуропалық компаниялар ең қатты зардап шекті, 2020 ж. өнімділігі 25%-ға төмендеп, 956 млрд долларға жетті. Ал Қытай мен оның аймақтары 14%-ға артып, 355 млрд долларға жетті. Дүние жүзі бойынша орташа алғанда, құлдырау 15%-ды құрап, 3,905 млрд долларды құрады.

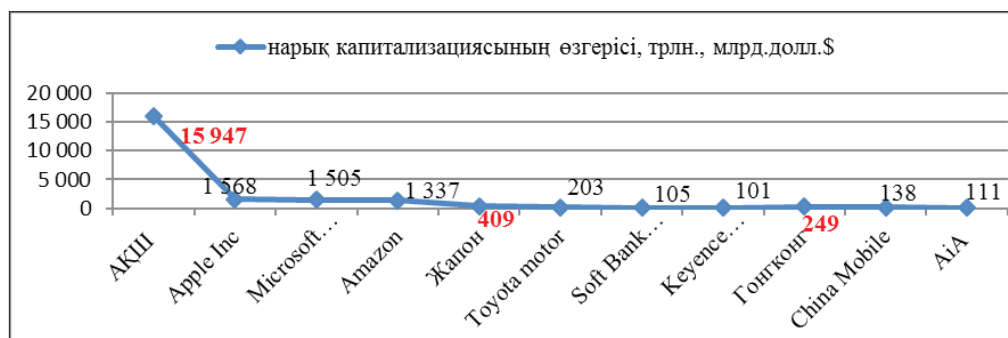
Отандық зерттеушілер еңбектерінде 2015 жылдан 2020 жылға дейінгі (наурыз) әлемдегі жаһандық компаниялардың нарықтық капиталдандыруы, 2009–2020 жж. дейінгі (наурыз) әртүрлі кіріс деңгейлері бар, әлемдегі негізгі брендтер қарастырылған [4].

Сонымен қатар, американың үздік брендтері 2020 ж. (наурызда) өз рейтингтерін қалпына келтіріп, капиталдандыру деңгейін, атап айтқанда, Amazon 38%-ға, Microsoft Corp 25%-ға және Apple Inc 41%-ға арттыратындығын пайымдайды [5].

Талқылау

Әрі қарай, үш алпауыт мемлекеттің үздік компанияларын қарастырамыз.

1-суретте 2020 ж. маусым айындағы АҚШ, Жапон және Гонконг аймақтары бойынша әлемнің ең үздік компанияларының нарықтық капиталдандыруына талдау жасалады.

Сурет 1 – [6] АҚШ, Жапон, Гонконг елдерінің үздік компаниялары, 2020 ж.

1-суретте берілген мәліметтерді негізге ала отырып, 2019–2020 жж. аралығында американдық компаниялардың нарықтық капиталдандыруы –15 трлн 947 млрд доллар, Жапония компаниялары – 409 млрд доллар, Гонконг компаниялары – 249 млрд долларға арттырған [6]. Пандемия уақыты барлық компаниялар үшін үлкен сынаққа айналды, бірақ пандемия тудырған өзгерістерге компаниялар тез бейімделе алды.

Әрі қарай, 2020 ж. наурыздан 2021 ж. наурызға дейінгі уақыттағы әлемнің үздік брендтерін қарастырып, оларға талдау жасаймыз. 2021 ж. шектеулер алынып, жеңілдіктер енгізілгеннен кейін компаниялар сату көлемін арттыра бастады. Мысалы, Жапония, Біріккен Корольдік, Германия, Канада, АҚШ, Франция, Қытай және басқа да елдерінің компаниялары 2020–2021 жж. наурыз айына дейінгі мәліметтерге сәйкес, үздік компаниялардың нарықтық капитализациясын өсіруге мүмкіндіктері әр мемлекет бойынша жеке талданады.

Мысалы, Жапония елінің үздік компанияларының 2021 ж. 31 наурызына сәйкес нарықтық капиталдандыруы 567 млрд долларды құрады, атап айтқанда: Toyota Motor Company – 254 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 29%), Soft Bank Group S. – 176 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 140%), Sony Group Corp – 132 млрд долл. (2020 ж. өзгерісі 76%) [7].

Біріккен Корольдік аймағының үздік компаниялары 2021 ж. 31 наурызына сәйкес нарықтық капиталдандыруы 425 млрд долларды құрады, атап айтқанда: Unilever Plc – 147 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 12%), Linde Plc – 146 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 59%), Astrazeneca Plc – 131 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 12%) [7].

Германия елінің үздік компаниялары 2021 ж. 31 наурызына сәйкес нарықтық капиталдандыруы 456 млрд долларды құрады, мысалы, Volkswagen AG – 165 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 165%), Sap SE – 151 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 10%), Siemens AG-REG – 140 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 97%).

Канада елінің үздік компаниялары 2021 ж. 31 наурызына сәйкес нарықтық капиталдандыруы 131 млрд долларды құрады, мысалы Royal Bank OF CA – 131 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 50%) [7].

Америка Құрама Штаттары елінің үздік компанияларының нарықтық капиталдандыруы 2021 ж. 31 наурызына сәйкес 20 549 трлн долларды құрады, мысалы, Apple INC – 2,051 трлн доллар (2020 ж. 84%), Microsoft Corp. – 1,778 трлн доллар (2020 ж. өзгерісі 48%), Amazon.Com INC – 1,558 трлн долларды құрады (2020 ж. өзгерісі 61%) [7].

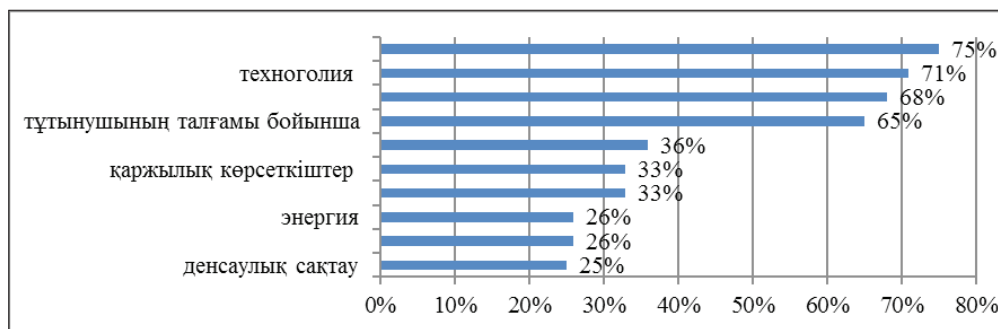
Франция елінің үздік компанияларының 2021 ж. 31 наурызы бойынша нарықтық капиталдандыруы 552 млрд долларды құрап отыр, мысалы, Lvmh Moet Henne – 337 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 80%), L'oreal – 215 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 47%) [7].

Қытай елінің үздік компанияларының 2021 ж. 31 наурыз бойынша нарықтық капиталдандыруы 3,373 трлн долларды құрайды, мысалы, Tencent – 753 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 61%), Alibaba GRP-ADR – 615 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 18%), Kweichow Mouta – 385 млрд доллар (2020 ж. өзгерісі 95%) [7].

Нарықтық капиталдандыру бойынша талдау негізінде 2021 ж. наурызында өңірлер бойынша үздік компаниялар қатарына АҚШ пен Қытайдың компаниялары кірді, олар компаниялар арасында «Үздіктердің үздіктері», АҚШ-тың үздік компанияларының нарықтық капиталдандыруы 20 549 трлн долларды, ал Қытайдың үздік компаниялары 3 373 трлн долларды құрады. Әлемдегі шектеулер мен пандемияға қарамастан, барлық үздік компаниялар өз нарықтық капиталын 2020 ж. салыстырғанда 12%-дан 95%-ға дейін көтеріп отыр [7].

Әрі қарай, 2-суретте 2020 ж. наурыз айынан 2021 ж. наурыз айына дейінгі әлемдегі 100 үздік компанияның салалық көрсеткіштерін қарастырамыз.

2-суреттегі салалық деректерге сүйене отырып, негізгі материалдар, технология, өнеркәсіп сияқты салалардың басқа салалармен салыстырғанда алда екендігін анықтады. Аталған мәліметтерге сәйкес, денсаулық сақтау, энергетика және коммуналдық шаруашылық сияқты салалардың әлсіздігі мен артта қалғандығын көре аламыз.

Сурет 2 – Әлемдегі 100 үздік компанияның салалық көрсеткіштері 2020–2021 жж. (наурыз) [8]

3-суретте 2021 ж. (наурыз) сәйкес, әлемдегі 100 үздік компанияның нарықтық капиталдандыруын қарастырамыз.

Сурет 3 – Әлемдегі 100 үздік компанияның нарықтық капиталдандыруы (наурыз 2021 ж.) [8]

3-суреттегі мәліметтерге сәйкес, 2015–2021 жж. аралығында үздік компаниялардың нарықтық капиталдандырылуы 15 трлн 495 млрд долларға (95,4%) өскен.

Әрі қарай, 1-кестеде Үздік 100 компанияның аймақтар бойынша нарықтық капиталдандыруын талдаймыз (2020–2021 жж. наурыз).

Кесте 1 – Үздік 100 компанияның аймақтар бойынша нарықтық капиталдандыруы, 2021 ж.

Аймақтар	млрд доллар	%
АҚШ	7,456	57
Европа	523	18
Қытай және оның аймақтары*	1,244	42
Басқа да аймақтар	1,046	42
Барлығы	10,269	48
* Қытай және оның аймақтарына: Материктік Қытай, САР Гонконг, Тайвань		
Ескертпе – [8] дереккөз негізінде құрастырылған.		

1-кестедегі деректерге сүйене отырып, аймақтар арасындағы көшбасшы АҚШ болып отыр, 2021 ж. наурыз айындағы өсімі 57% (2020 ж. өзгерісі).

Жалпы алғанда, Үздік 100 компанияның нарықтық капиталдандыруы 2021 ж. наурызға дейін бір жылда 48%-ға өсіп, 31,7 трлн долларды құрайтын рекордтық нарықтық капиталдандыруға жетіп отыр [8].

2021 ж. американдық Apple компаниясы нарықтық капиталдандыру бойынша әлемдегі ең үздік компания атағын иеленді, Saudi Aramco компаниясы 2 орынды және Microsoft 3 орынды иеленді.

Apple компаниясының нарықтық капиталдандыруы 2021 ж. қаңтарында ең жоғары деңгей – 2,4 трлн долларға жетті [8].

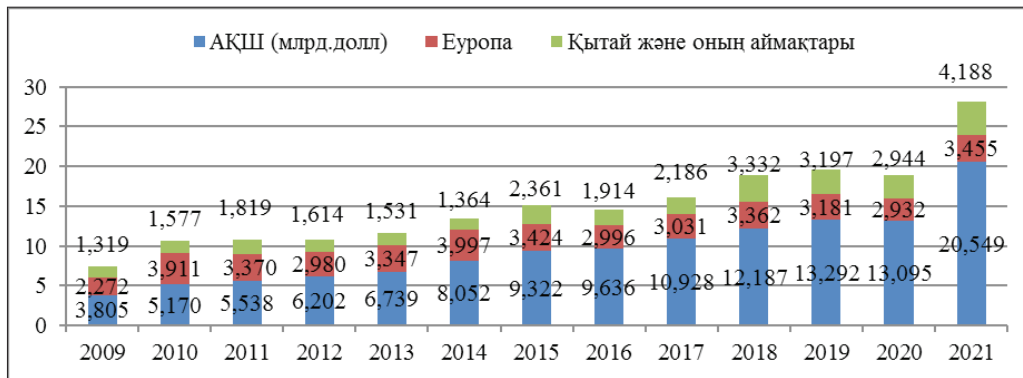
Amazon компаниясының нарықтық капиталдандыруы 2020–2021 жж. 61%-ға өсті, бірақ Amazon 4-ші орыннан көтеріле алмады [8].

Tesla компаниясының нарықтық капиталдандыруы 2020 ж. наурызда 96 млрд доллардан, 2021 ж. наурызға дейін 641 млрд долларға көтерді, яғни компания капиталдандыруды 5,6 есеге (565%) арттырды [8].

Фольксваген компаниясының 2021 ж. наурызға сәйкес, нарықтық капиталдандыруы 165 млрд долларды құрап, 2020 ж. наурызда 165%-ға арттырып, әлемдегі ең үздік 100 компанияның рейтингісіне көтеріле алды [8]. Инвесторлардың күшті қолдауы мен электрлі көліктерге тұтынушылық сұраныстың артуы арқасында компания әлемдік нарықта өз орнын ала алды.

Капиталдандыруын көтере алған Boeing компаниясы, пандемия кезіндегі шектеулерге қарамастан нарықтық капиталдандыруын 2020 ж. наурыздан 2021 ж. наурызына дейін 77%-ға арттырған [8].

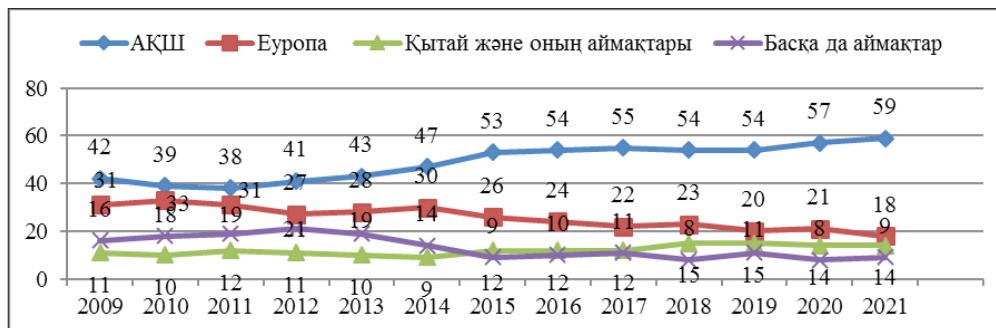
4-суретте 2009–2021 жж. бойынша әлемдегі 100 үздік компанияның аймақтар бойынша нарықтық капиталдандыруы бойынша берілген.

Сурет 4 – Аймақтар бойынша компаниялардың нарықтық капиталдандыруы (2009–2021 жж.) [9]

4-суреттегі деректерге сүйене отырып, 2009–2021 жж. АҚШ аймақтарындағы өсім – 540%, Еуропада – 152,1%, Қытай мен оның аймақтарында – 316,9%-ға өзгергендігін анықтадық.

5-суретте 2009 және 2021 жж. сәйкес әлем бойынша аймақтардағы үздік компаниялар саны берілген.

Сурет 5 – Әлем бойынша аймақтардағы үздік компаниялар саны (2009–2021 жж.) [8]

Аймақтық диаграмма деректеріне сүйене отырып, 2009 және 2021 жж. айтарлықтай өзгерістер болған. Егер 2011 ж. АҚШ-та – 38, Еуропада – 31, Қытай мен оның аймақтарында 12, қалған аймақтарда 19 компания болса, ал 2021 ж. наурыз айына сәйкес, аталған аймақтардағы компаниялардың саны өзгерді, мысалы, АҚШ-та – 59 (өсім 40,5%), Еуропада – 18 (58,1%-ға төмендеу), Қытайда және оның аймақтарында – 14 (өсім 27,3%), қалған аймақтарда олардың саны 9 (56,3%-ға төмендеу) құрайды. Пандемия кезінде еуропалық компаниялар қатты зардап шегіп, компаниялар саны 58,1%-ға төмендеді.

Келесі кезекте, компаниялардың нарықтық капиталдандыру бойынша 2020–2021 жж. арналған әлемдегі ең үздік 15 мемлекетті, осы аймақтардағы компаниялардың 2020–2021 жж. бойынша деңгейіне, санына талдау жасаймыз.

Кесте 2 – Үздік 15 мемлекеттің нарықтық капиталдандыруы, 2020–2021 жж.

Аймақтар	Компания саны, 2020 ж.	Нарықтық капитал дандыру, 2020 ж. (млрд доллар \$)	Компания деңгей лері	Компания саны, 2021 ж.	Нарықтық капитал-дандыру, 2021 ж. (млрд доллар \$)	Компания деңгей лері	Өзгерісі, 03. 2020–03. 2021 жж., %
АҚШ	57	13,164	1	59	20,549	1	56
Қытай	14	2,872	2	14	4,188	2	46
Сауд Арабиясы	1	1,602	3	1	1,920	3	20
Швейцария	3	795	4	3	816	4	3
Біріккен Корольдігі	6	340	7	3	425	10	25
Франция	4	334	8	2	552	7	65
Жапония	3	345	6	3	563	6	63
Нидерланды	3	361	5	1	584	5	62
Оңтүстік Корея	1	234	10	1	431	9	84
Ирландия	2	225	11	2	335	12	49
Үндістан	2	185	12	2	341	11	84
Дания	1	144	13	1	160	14	11
Германия	1	269	9	3	456	8	69
Бельгия	1	90	14	1	128	16	42
Канада	1	87	15	1	131	15	50

Ескертпе – [10,11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.

2-кесте деректеріне сүйене отырып, 2021 ж. наурыз айындағы алғашқы үштікке АҚШ, Қытай және Сауд Арабиясы иеленіп отыр. Аталған аймақтарды өткен жылмен салыстыратын болсақ, онда АҚШ –56%-ға, Қытай – 46%-ға және Сауд Арабиясы – 20%-ға өз рейтингін көтерген. Оңтүстік Корея, Германия, Франция, Нидерланды және Жапония сияқты елдер капиталдандыруды 65%-дан 84%-ға дейін арттыра алды. Ал Швейцария капиталдандырудың ең төменгі өсуін көрсетіп отыр, яғни 3%-ға тең. Бұл Еуропа елдері арасындағы ең нашар көрсеткіш.

Нәтижелер

Берілген 2020–2021 жж. мәліметтерге сәйкес, әлемдік дағдарысқа қарамастан американдық компаниялардың пандемия кезіндегі нарықтық капиталдандыруының артуы, Apple, Amazon, Tesla компанияларының ең жоғарғы деңгейге ие болғандығын дәлелдеп отыр.

АҚШ-тың 59 үздік компаниясы 20 трлн 549 млрд доллар, Қытай және оның аймақтары – 4 трлн 180 млрд доллар және Сауд Арабиясы – 1 трлн 920 млрд доллар нарықтық капиталдан-дыру деңгейін арттырып, аталған үш мемлекеттің қарқынды дамуына көз жеткізіп отырмыз. Сонымен қатар, салалық көрсеткіштер жағынан 100 үздік компанияның денсаулық сақтау, энергетика және коммуналдық шаруашылық сияқты салалардың әлсіздігі мен артта қалғандығы белгілі болды.

Қорытынды

Қалыптасып отырған пандемияның әсерінен қалпына келу уақытын белгілей отырып, Әлемдік Банктің 2022–2023 жж. арналған болжамына сәйкес, 2022 ж. әлем бойынша – 4,3–3,1%-ға, дамыған елдерде – 4,0–2,2%-ға, дамушы елдерде – 4,7–4,4%-ға дейінгі өсудің болатынын баяндап отыр [12].

Мақаламызды қорыта келе, үздік компаниялар шектеу кезінде де, шектеу шараларын алып тастағаннан кейін де нарықтық капиталдандырудың күшті қалпына келуін көрсетіп отыр. Мыңдаған компаниялар пандемия уақытында банкроттыққа ұшырап, жұмыссыздар санын көбейтті, елдер арасында әлеуметтік-экономикалық мәселелердің күрделенуіне әкелді. Бірақ, әлемдік нарықта қалыптасып отырған брендтік компаниялардағы өзгерістерді шешудің бірден-бір құралы – бизнесті ұйымдастырудың тиімді жолдарын пайдаланып, бейімделу.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html>
- 2 BrandFinanceGlobal 500, 2019.
- 3 Brand Finance Global 500, 2021.
- 4 Макенова Г.У., Сералы А. Позиции ведущих международных брендов во время пандемии // Матер. Республиканской научной онлайн-конференции «Наука и новое поколение–2021», посвященной 30-летию Независимости Республики Казахстан. 16 апреля 2021 г. – С. 198.
- 5 Рахимбава Р.М., Макенова Г.У. Пандемияның халықаралық туризмге әсері // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 4(92). – С. 170.
- 6 Brand Finance Plc 2021, P. 49.
- 7 Анализ Bloomberg и PwC. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html>
- 8 PwC| Global Top 100 companies by market capitalization. P. 4, 5, 9, 12.
- 9 URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html> Global Top 100 companies. March 2021. P. 9.
- 10 URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html> Global Top 100 companies. March 2021. P. 10, 11, 12.
- 11 Global Top 100 companies by market capitalisation. 2020. P 12. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/publications/assets/global-top-100-companies-2020.pdf>
- 12 Перспективы мировой экономики. – 2021. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/global-economic-prospects>

REFERENCES

- 1 URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html>
- 2 BrandFinanceGlobal 500, 2019.
- 3 Brand Finance Global 500, 2021.
- 4 Makenova G.U., Seraly A. Pozicii vedushih mezhdunarodnyh brendov vo vremja pandemii // Mater. Respublikanskoj nauchnoj onlajn-konferencii «Nauka i novoe pokolenie–2021», posvjashhennoj 30-letiju Nezavisimosti Respubliki Kazahstan. 16 aprelja 2021 g. P. 198.
- 5 Rahimbava R.M., Makenova G.U. (2021) Pandemijanyң halyқaralyқ turizmge әseri // Vestnik universiteta «Turan». No. 4(92). P. 170.
- 6 Brand Finance Plc 2021, P. 49.

7 Analiz Bloomberg i PwC. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html>

8 PwC| Global Top 100 companies by market capitalization. P. 4, 5, 9, 12.

9 URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html> Global Top 100 companies. March 2021, P. 9.

10 URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/audit-assurance/publications/global-top-100-companies.html> Global Top 100 companies. March 2021. P. 10, 11, 12.

11 Global Top 100 companies by market capitalisation. 2020. P 12. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/publications/assets/global-top-100-companies-2020.pdf>

12 Perspektivy mirovoj jekonomiki, 2021. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/global-economic-prospects>

М.К. ТУЛЕУБАЕВА,*¹

к.э.н., ассистент-профессор.

*e-mail: mika75.75@mail.ru

Р.М. РАХИМБАЕВА,²

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: roza_madjarova68@mail.ru

М.Т. БАЙМУХАНОВА,³

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: b.maya79@mail.ru

Г.У. МАКЕНОВА,⁴

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: makenovagulsim3@gmail.com

¹Казахский национальный исследовательский
технический университет им. К.И. Сатпаева,

Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет им аль-Фараби,

Казахстан, г. Алматы

³Атырауский университет им. Х. Досмухамедова,

Казахстан, г. Атырау

⁴Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА ЛУЧШИЕ БРЕНДЫ МИРА

Аннотация

Пандемия оказала негативное влияние на тысячи предприятий, но многие глобальные брендовые компании адаптировались к ситуации и добились больших успехов в результате изменения своей стратегии. Компании мировых брендов смогли увеличить свою рыночную капитализацию с 12% до 565% во время пандемии и изоляции. В статье анализируется рыночная капитализация компаний, входящих в рейтинг «100 лучших в мире», размер крупных компаний в регионе и его изменение, изменение рыночного капитала таких стран, как Япония, Великобритания, Германия, Канада, США, Франция, Китай. В ходе анализа автор рассмотрел отчеты «500 лучших компаний мира», «100 лучших компаний мира», материалы Всемирного экономического форума «Индекс конкурентоспособности мира». При анализе рыночной капитализации лучших компаний мира использовались общие логические методы для сбора информации и эффективного поиска, группировки, обработки и обобщения необходимого материала, сравнения материалов международных организаций и рейтингов, а также работы ученых-исследователей. По сравнительному методу анализ проводился на примере лучших компаний США: AppleInc., MicrosoftCorp, Amazon.comInc.; китайских гигантов: Tencent, Alibaba GRP-ADR, KweichowMouta; лучших компаний Японии: ToyotaMotor, SonyGroupCorp; немецких компаний (Volkswagen AG) и известных французских компаний (L'oreal) и др.

Ключевые слова: экономика, рыночный капитал, пандемия, бренды, рейтинг, капитал, компания, регионы.

M.K. TULEUBAYEVA,*¹

c.e.s., assistant professor.

*e-mail: mika75.75@mail.ru

R.M. RAKHIMBAYEVA,²

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: roza_madjarova68@mail.ru

M.T. BAIMUKHANOVA,³

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: b.maya79@mail.ru

G.U. MAKENOVA,⁴

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: makenovagulsim3@gmail.com

¹Kazakh National Research Technical Institute
named after K.I. Satpayev, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

³Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Kazakhstan, Atyrau

⁴Narxoz University, Kazakhstan, Almaty

IMPACT OF THE PANDEMIC ON THE WORLD'S BEST BRANDS

Abstract

The pandemic has negatively impacted thousands of businesses, but many global brand companies have adapted to the situation and have made great strides by changing their strategies. Global brand companies were able to increase their market capitalization from 12% to 565% during the pandemic and isolation. The article analyzes the market capitalization of companies included in the "100 best in the world" rating, the size of large companies in the region and its changes, changes in the market capital of countries such as Japan, UK, Germany, Canada, USA, France, China. In the course of the analysis, the author reviewed the reports of the "500 best companies in the world", "100 best companies in the world", materials of the World Economic Forum "World Competitiveness Index". When analyzing the market capitalization of the best companies in the world, general logical methods were used to collect information and effectively search, group, process and summarize the necessary material, compare materials of international organizations and ratings, as well as the work of research scientists. According to the comparative method, the analysis was carried out on the example of the best US companies: Apple Inc., Microsoft Corp, Amazon. som Inc., Chinese giants: Tencent, Alibaba GRP-ADR, Kweichow Mouta, the best in Japan: Toyota Motor, Sony Group Corp, German companies like Volkswagen AG and famous French companies like L'oreal and others.

Key words: economy, market capital, pandemic, brands, rating, capital, company, region.

FTAХР 39.21.02
ӘОЖ 314.1

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-138-147>

Н.Н. НУРМУХАМЕТОВ,*¹

Э.ғ.к., доцент.

*e-mail: nurbahit73@mail.ru

К.Т. АУЕЗОВА,¹

Т.ғ.к., доцент м.а.

e-mail: karlygash.auezova@mail.ru

Е.К. БАРЛЫҚОВ,²

Э.ғ.к., доцент м.а.

e-mail: erbolat_barlykov@mail.ru

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия

ұлттық университеті,

Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²«Тұран-Астана» университеті,

Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

«ВОСТОКМАШЗАУЫТЫ» АҚ МЫСАЛЫНДА МАШИНА ЖАСАУ САЛАСЫ КӘСІПОРНЫН БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫ

Андатпа

Мақалада «Востокмашзауыт» АҚ мысалында машина жасау саласындағы кәсіпорынды басқару стратегиясының ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеулер нәтижесінде экономиканың жаһандануына байланысты, машина жасау саласындағы бәсекелестік жағдайында кәсіпорынды басқару стратегиясын қалыптастыру және іске асыру қажеттілігі негізделді. Инновациялық технологиялардың шетелдік нарығының машина жасаудың отандық нарығына кіруі машина жасау саласындағы заманауи кәсіпорындардың қызметі мен басқару стратегияларына қолданылатын құралдар мен басқару тәсілдерін қайта қарауды талап етеді. Осыған байланысты, цифрлық технологияларға негізделген инновациялық процестерді ескере отырып, Қазақстан экономикасында машина жасау саласын реттеу және оның тұрақты дамуын қамтамасыз ету қажеттілігі негізделді. Зерттеуді нақтылау үшін машина жасау саласындағы кәсіпорындардың өндірістік қызметінің ерекшеліктерін көрсететін «Востокмашзауыт» АҚ-ның қаржылық-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жүргізілді. Бұл ретте ағымдағы басқару стратегиясының күшті және әлсіз жақтары төрт интегралды көрсеткіш бойынша бағаланды: ұйым, өндіріс, қаржы және маркетинг, бұл кәсіпорынның мүмкіндіктері мен тәуекелдерін анықтады, оның қысқа мерзімді стратегиялық бағыттары анықталып, негізделді. Басқарушылық шешімдер қабылдау үшін қажетті шараларды саралау мақсатында зерттелетін объектінің күшті және әлсіз жақтары кәсіпорынның мүмкіндіктерімен салыстырылды. Стратегиялық басқарудың тиімділігін анықтау үшін кәсіпорынды жаңа техникамен қамтамасыз ету бойынша инновациялық жобаның жұмысында ұсынылған өтелу мерзімі, таза дисконтталған кіріс және рентабельділік индекстері және оның COVID-19 нәтижесінде енгізілген шектеулер жағдайында стратегиялық басқаруға әсері есептелді. Зерттеу нәтижелері бойынша ірі кәсіпкерлік субъектілерін дамыту стратегиясын әзірлеу бойынша ұсыныстар әзірленді.

Тірек сөздер: машина жасау өнеркәсібі, стратегия, цифрлық технологиялар, бәсекелестік, инновациялық даму, интеграция, ортақ экономикалық кеңістік.

Кіріспе

Қазақстанда нарықтық қатынастардың дамуы және оның әлемдік экономикаға интеграциясы жаңа фирмалық басқарудың, бірінші кезекте стратегиялық басқарудың жылдам бағдарлануын талап етеді. Бұл еліміздің өзгермелі нарықтық экономикасында өндірістің бейімделу жағдайында стратегиялық басқару теориясы мен практикасы мәселелерін жеке қазақстандық зерттеудің маңыздылығы мен қажеттілігін негіздейді.

Зерттеу мәселесі бәсекелестік ортада әлі жеткілікті эмпирикалық тәжірибесі жоқ машина жасау саласындағы қазақстандық кәсіпорындар үшін жаңашылдығымен негізделді.

Сыртқы ортаның өзгеруіне жылдам және тиімді, бағынышты әсер ету, ішкі ортаның қайта құрылуы «мақсаттар-стратегиялар-міндеттер-жұмыстар» шешімдер тізбегімен стратегиялық басқарудың жаңа жүйелі құралын талап етеді. Себебі кәсіпорында стратегиялық басқару, ең алдымен, бәсекелестік жағдайында кәсіпорынның ұзақ мерзімді табысын қамтамасыз ететін өндірістік және өткізу қызметі көрсеткіштерін жоспарлау мен анықтауды білдіреді. Ол сыртқы ортада пайда болатын қауіптер мен қатерлерге қарсы тұруды қамтамасыз ету үшін кәсіпорынның күшті жақтары мен бәсекелестік артықшылықтарын бағалау және пайдалану, сондай-ақ оның дамуы үшін қолайлы мүмкіндіктерді барынша пайдалану мүмкіндігін қарастырады. Осы тұрғыдан мақала тақырыбының өзектілігін айқындауға болады.

Ғылыми зерттеудің мақсаты – «Востокмашзауыты» АҚ мәліметтерін талдау негізінде машина жасау саласы кәсіпорнын басқару стратегиясы бағыттарын ұсыну. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін алға келесідей міндеттерді шешу қойылды: машина жасау саласының ел экономикасындағы орнын айқындау; «Востокмашзауыты» АҚ-тың қаржылық-экономикалық көрсеткіштерін бағалау және талдау; SWOT әдісін пайдаланып, кәсіпорын күштерін бағалау; кәсіпорынның стратегиялық басқару проблемаларын айқындау және оларды шешу жолдарын іздестіру.

Жүргізілген зерттеуде SWOT талдау, экономикалық-математикалық әдістер, талдау мен салыстыру сияқты әдістер қолданылды.

Әдебиетке шолу

Кәсіпорындарды стратегиялық басқару саласындағы зерттеулерді әртүрлі экономистер зерттеді, атап айтқанда А.А. Томпсон және А. Дж Стрикланд [1, 2] саланың өсу динамикасына және фирманың бәсекелестік ортадағы жағдайына байланысты стратегияны таңдау матрицасын құрды. Таңдалған стратегияны бағалау үшін стратегияны іске асыру мүмкіндігін анықтайтын негізгі факторлардың қаншалықты дұрыс және жеткілікті түрде таңдалғанына талдау жасалады, яғни таңдалған стратегия компанияның мақсаттарына жеткізеді ме?

Отандық ғылыми әдебиеттерге шолу стратегиялық менеджмент бойынша зерттеулердің көпшілігі жалпы тәсілдемелерді қарастырады [3–5]. Бұл ғылыми мақалада цифрлық экономика контекстінде инновациялық жобаны енгізу нәтижесі келтірілген. Бұл ретте, шетелдік зерттеушілер Төртінші өнеркәсіптік революцияның көшбасшылары туралы айта отырып, Германия мен АҚШ-ты атап өтпеуге болмайды деп тұжырымдайды. Неміс кәсіпорындарының шамамен 30%-ы өндіріске Индустрия 4.0 элементтерін енгізді және пайдаланады, ал 2021 ж. қарай бұл санды 82%-ға дейін ұлғайту жоспарлануда деп келтірген [6].

Осыған орай, заманауи экономика машина жасау саласы кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету процесінде цифрлық технологиялар жағдайында инновациялық стратегиялық менеджмент құралдарын ұғынудың [7] және адами капиталды басқарудың жаңа [8] тәсілдемелерін қолдануды талап етеді, бұл «Востокмашзавод» АҚ базасында инновациялық жобаны енгізу мысалында ғылыми мақала шеңберінде осы мәселені қараудың негізгі міндеті.

Негізгі бөлім

Бизнесті басқарудың негізінде стратегияны әзірлеу, оны компанияның ерекшелігіне бейімдеу және іске асыру жатыр. Компанияның стратегиясы – бұл компанияның нарықтағы жағдайын нығайтып, күш-жігерді үйлестіруді, тұтынушыларды тарту мен қанағаттандыруды, табысты бәсекелестік пен жаһандық мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз етуге тиіс басқарудың кешенді жоспары.

Қазақстанда машина жасау бүгінде біздің қоғамның дамуындағы өз рөліне толық сәйкес келмей отыр. ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтеріне сәйкес, 2020 ж. Қазақстанның өнеркәсіп өндірісінің жалпы көлеміндегі машина жасау өнімдерінің үлесі тек 7,6%-ды ғана құрады, ал Польшада – 27,8%, АҚШ-та – 46%, Германияда – 53,6%. Бұл қоғамдық шаруашылықтың түрлі секторлары мен салаларында экономиканың отандық өндірушілердің құрал-жабдықтарына, құрылғыларына қажеттілікті қамтамасыз ете алмай отырғандығын білдіреді.

Қазақстан экспортының тауарлық құрылымында машиналар мен жабдықтардың үлесі 2020 ж. 2,2%-ды құрады. Мысалы, сол жылы Жапонияда 60%-ды, Германияда – 45%-ды құрады. Мұнда қазақстандық экспорттың тауарлық құрылымында қосылған құнның жоғары үлесіне ие дайын өнімнің үлес салмағының үздіксіз төмендеу үрдісі байқалады.

Еліміздің машина жасау кешені Қазақстанның шығысында шоғырланған. Облыстың машина жасау саласында 18 ірі және орта машина жасау кәсіпорындары бар.

Машина жасау кәсіпорындары мұнай кәсіпшілігі, тау-кен және металлургия құрал-жабдықтарын, тұрмыстық электр қозғалтқыштары мен түрлі модификациядағы сорғыларды, конденсаторлар мен басқа да электр техникалық және кабельдік өнімдерді, метиздерді, дәнекерлеу электродтарын және тағы басқаларын шығарады. 2020 ж. қорытындысы бойынша, өндіріс көлемінің өсімі нақты көріністе отандық машина жасауда 17%-ды құрады, ақшалай көріністе 1,2 трлн теңгені құрады. Соңғы 10 жылда машина жасау индустриясында өндіріс көлемі төрте есеге, инвестиция 2,5 есеге, экспорт көлемі 3 есеге артты [9]. 2020 ж. 12 айында Шығыс Қазақстан облысының машина жасау кәсіпорындары 26,8 млрд теңгенің өнімін өндірді, бұл 2017 ж. деңгейден 9,6%-ға артық болды. «Көлік құралдары мен жабдықтар өндірісінде» өнім шығару 14,4%-ға өсті. «Машиналар мен жабдықтар өндірісінде» өндіріс көлемінің 6,8%-ға, «электр жабдықтары, электрондық және оптикалық жабдықтар өндірісінде» 1,2%-ға төмендеуі орын алды.

Нәтижелер мен талқылау

Қазіргі таңда машина жасау саласындағы кәсіпорындар жұмысының тиімділігін арттыру машина жасау саласы кәсіпорындары қызметінде стратегиялық менеджментті құрылымдауда цифрлық технологияларды қолдануға, оның ішінде өндірістік циклді басқаруды автоматтандыруға тәуелді деп есептейміз. Машина жасау саласында әлемдік көшбасшылардың абсолютті көпшілігі әлемнің дамыған елдерінен шықты. НИОКР-ға салым көлемі бойынша әлем компанияларының 19-дан 10-ы Intel Co, Samsung, Volkswagen және т.б. сияқты компаниялар машина жасау саласынан шықты, бұл осы индустрияның технологиялық дамыған елдер экономикасында ірі тұтынушы және инвестиция көзі етеді. Дамыған елдерде машина жасау өндірісінің үлесі жалпы өнеркәсіп өнімі көлемінің 30-50%-ын құрайды (Германияда – 53,6%, Жапонияда – 51,5%, Англияда – 39,6%, Италияда – 36,4%, Қытайда – 35,2%) [10]. Сондықтан, зерттеу объектісі басшылығының жаңғыртуға деген қызығушылығының болуы өте маңызды және кәсіпорынның стратегиялық жоспарлау құрылымында цифрлық технологиялардың мазмұндалуы орынды.

Бүгінгі күні «Востокмашзауыты» АҚ – өнеркәсіптік кәсіпорын, дербес заңды тұлға және өз қызметін Жарғы және Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы негізінде жүзеге асырады.

Негізгі өнімдері: фасонды болат құймалар, тау-кен шахталық құрал-жабдықтар, болат шыңдаулар, оның ішінде қалыпталған, байыту құрал-жабдықтары, кеуекті титан өндіруге арналған құрал-жабдықтар (реторттар, қақпақтар, бекітпелер, қосалқы құралдар – қалпына келтіру және дисциляция аппараттары), бұрғылау станоктары, құрал-саймандар, өздігінен жүретін жер асты машиналары.

Озық технологияларды енгізу, жаңа өнімді игеру, жоғары сапалы және жауапты жұмысты орындау – «Востокмашзауыты» АҚ жұмысының ерекше қасиеті. Өндірісті ұлғайту бойынша зауыт бұрғылау қашаулары, коронкалар және вагон құю өндірісі сияқты жаңа өндірістерді игеруге үлкен көңіл бөледі.

Кез келген кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметі оның белгілі бір уақыт кезеңіне дамуын анықтайды. Қаржы-шаруашылық қызметтің қазіргі жай-күйін сипаттау үшін оның негізгі көрсеткіштері қарастырылды.

Тауар өнімін шығару және өндіріс көлемі серпінінің өсу қарқыны есептеліп, 1-кестеде (б. 141) көрсетілген.

Кесте 1 – Құндық мәндегі тауар өнімін шығару және заттай көрсеткіштердегі өндіріс көлемінің серпіні

	Жылдар			Өсу қарқыны, %	
	2018	2019	2020	2019/2018	2020/2019
Тауар өнімінің көлемі, мың теңге	2578482,30	3606257,54	1671225,56	+ 39,86	53,66
Өндіріс көлемі, тонна	12857,36	11729,14	6276,11	8,77	46,49
Ескертпе – Кесте «Востокмашзауыты» АҚ мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған.					

1-кестеде келтірілген көрсеткіштерге талдау жүргізетін болсақ, құндық мәндегі тауар өнімін шығару 2019 ж. өндіріс көлемі өткен кезеңге (2018 ж.) қарағанда 39,86%-ға өсіп, 1027 млрд теңгеге артқанын, ал 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 53,66%-ға төмендеп, яғни 1935 млрд теңгеге кемігендігі байқалады. Көрсеткіштердің осындай мәніне материал сыйымдылығы аз, бірақ баға факторы бойынша қымбат өнімнің болуы әсер етті. Сонымен бірге, 2019 ж. өндіріс көлемінің төмендеуі әлемдік дағдарыспен, яғни COVID–19 пандемиясымен, тапсырыстар түсуінің азаюымен, материалдармен уақытылы қамтамасыз етілмеумен, білікті мамандардың жетіспеушілігімен тікелей байланысты болды.

Өндіріс көлемі тоннамен 2019 ж. (2018 ж. қатысты) 8,77%-ға төмендесе, яғни 1128,22 тоннаға азайса, 2020 ж. (2019 ж. қатысты) 46,49%-ға төмендеп, 5453,03 тоннаға азайғандығын көруге болады. Бұл тапсырыстар көлемі төмендеді, демек, тауар өнімін шығару да төмендеді дегенді білдіреді.

2020 ж. жеткізу көлемі Ресейде – 58%-ға, ТМД елдері бойынша – 25%-ға ұлғайды, ал Қазақстан бойынша тапсырыс берушілер саны – 30%-ға өсті. Бұл өз кезегінде зауыттың болашақ даму перспективасын ашады. Ол үшін зауыттың барлық жұмыскерлерінің күштерін одан әрі толық жұмылдыру қажет. Келіп түскен тапсырыстардың ішінде тек 80%-ы ғана әзірлеуге қабылдана алады және шамамен 30%-мен келісімдер жасалады. Бұл ең алдымен, ҚР-да нарықтың әзірше тұрақсыздығымен байланысты, нәтижесінде жеткізілімдер бойынша тұрақты байланыстар баяу, баға саясаты тұрақсыз және нарықтың басқа да шарттары тұрақсыз, мысалы, жеке бәсекелестік және т.с.с.

Өндіріс көлемін арттыру үшін басты міндет – бір кездері жоғалған экономикалық байланыстардың орнына жаңа өткізу нарықтарын игеру. Сондықтан, егер өнімді өткізуді кеңейту туралы айтатын болсақ, тек сапалы өнім төлем қабілетті нарықтарға жол аша отырып, оны өткізуді кеңейтуге мүмкіндік беретініне аса назар аудару қажет. Серіктестік байланыстарды орнату және өзара іс-қимылдың жаңа нысандарын іздеу мақсатында халықаралық көрмелер кеңінен таралды. Олар көп жағдайда жарнамалық науқанның әсері, әлемдік нарыққа шығу мүмкіндігі, жаңа жеткізушілер мен тапсырыс берушілердің табылуы үшін орын қарастыра отырып, өнімді өткізуді ұлғайтуға ықпал етеді.

«Востокмашзауыты» АҚ-тың бар мәселелерін және мүмкіндіктерін анықтау үшін ортаны талдау үшін қолданылатын SWOT әдісін қолданайық. Кәсіпорынның өз күштеріне цифрлық активтер тұрғысынан баға береміз. Әрбір бағалау көрсеткіші үшін күшті және әлсіз жақтарын анықтаймыз. Күшті және әлсіз жақтарын нарықтық мүмкіндіктермен және қауіптермен салыстыру «Востокмашзауыты» АҚ-тың одан әрі дамуына қатысты сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік береді. Ол үшін 2-кестеде SWOT матрицасын жасаймыз.

Кесте 2 – SWOT-талдау матрицасы

	Мүмкіндіктер	Қауіптер
Күшті жақтары	1	2
Әлсіз жақтары	3	4
Ескертпе: кесте авторлармен құрастырылған.		

2-кестедегі белгілер мынадай: 1 – жаңа маркетингтік құралдарды (цифрлық активтерді) қолдану арқылы өткізу нарығын кеңейтеді; 2 – жаңа стандарттарға өту арқылы сатып алушыларды ұстап тұруға болады; 3 – кәсіпорында басқарудың автоматтандырылған жүйесінің

көнеруі, құрал-жабдықтардың тозуының жоғары деңгейі өнімнің бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді. 4 – маркетингтің дамымаған кешені өнімді өткізу нарығын кеңейтуге мүмкіндік бермейді және өнім бағасын төмендетеді.

«Востокмашзауыты» АҚ болашақта пайдалана алатын стратегиялық басқарудың негізгі мүмкіндіктерін 3-кестеде ұсынамыз.

Кесте 3 – «Востокмашзауыты» АҚ мүмкіндіктерінің матрицасы

Әсері \ Ықтималдығы	Жоғары	Орташа	Әлсіз
Күшті	Дәстүрлі тұтынушылармен ұзақ мерзімді байланыстарды нығайту	Жаңа стандарттарға көшу	
Орташа	Тұтынушылардың жеткізілетін өнімнің жоғары және тұрақты сапасына бағдарлануы (цифрлық активтер)	Ресей мен Батыста жаңа нарықтарды жаулап алу; Өткізу желісін жетілдіру; Өнімнің жаңа түрлерін игеру	Жаңа технологияларды қолдану
Әлсіз	Сатуды ұлғайту (цифрлық технологияларды)	–	–
Ескертпе – Кесте авторлармен құрастырылған.			

Мүмкіндіктер матрицасын құра отырып, мүмкіндіктерді пайдаланудың ең жоғары ықтималдығы – сату тиімділігін арттыру және жақсы стратегиясы бар топқа өту мүмкіндігі деген қорытынды жасауға болады.

Қауіп матрицасын құру кезінде ең үлкен қауіп – бәсекелестердің пайда болу мүмкіндігі және нарықтық жағдайдың нашарлауына төнетін қауіп. «Востокмашзауыты» АҚ қызметіне теріс әсер етуі мүмкін қауіптер 4-кестеде көрсетілген.

Кесте 4 – «Востокмашзауыты» АҚ-тың қауіп матрицасы

Әсері \ Ықтималдығы	Жоғары	Орташа	Әлсіз
Күшті		Жаңа стандарттарға баяу бейімделуден клиенттер мен нарықтардың жоғалуы	Сыртқы нарықтарға (алыс шетел) шығудың шектелуі
Орташа	Бәсекелестерді біріктіру	Өнім бағасының өсуі	Мемлекет қолдауының жоғалуы
Әлсіз		Батыс нарығының қолжетімсіздігі	Басқа фирмалардың өнімдерін нарыққа жеткізу

Басқару шешімдерінің кәсіпорын қызметінің нәтижелілігіне әсерін бағалау үдерісі сияқты тетікті ұйымдастырудың негізгі әдістері ретінде ағымдық және стратегиялық жоспарлауды (4-кестенің деректерін пайдалана отырып) қарастыруға болады (5-кесте, б. 143).

«Востокмашзауыты» АҚ-та жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша неғұрлым қолайлы бәсекелестік стратегиялар ретінде дифференциация стратегиясын бөліп көрсетуге болады, оның негізі шығарылатын өнімнің түрлері мен үлгілерінің әртүрлілігі және бағаны төмендету негізінде көшбасшылық стратегиясы болып табылады, өйткені «Востокмашзауыты» АҚ өнімі барлық жердегі шығарылатын өнімнің бәсекелестеріне қарағанда бағасы айтарлықтай төмен.

«Востокмашзауыты» АҚ-тың базалық стратегиясы цифрлық активтерге негізделген стратегия, өйткені Қазақстан ұзақмерзімді перспективада «Востокмашзауыты» АҚ шығаратын өнімдер үшін негізгі нарық.

Кесте 5 – «Востокмашзауыты» АҚ-тың күшті және әлсіз жақтары

Көрсеткіштер	Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
1. Ұйым	- кәсіпорын зауыттың барлық бөлімшелерінде жоғары білікті мамандармен жабдықталған	- кәсіпорында жоғары білікті жұмысшы мамандықтардың тапшылығы бар
2. Өндіріс	- кәсіпорынның өнімі нарықтардың әр түрлерінде тұтынушылардың нысаналы топтарына бейімделген 300-ге жуық автомобиль модификацияларынан тұрады; - кәсіпорынның бірегей өндірістік және конструкторлық-эксперименталдық базасы бар	- цифрлық технологияларды енгізудің төмен деңгейі; - қазіргі уақытта шығарылатын өнімдердің көпшілігі ірі әлемдік жаһандық компаниялар өндіретін өнімнің негізгі техникалық-экономикалық көрсеткіштері бойынша артта қалып отыр
3. Қаржы	-барлық шығарылатын өнімдерінің бағасы бәсекелестерге қарағанда айтарлықтай төмен деңгейде. - қаржы ресурстарын басқарудың автоматтандырылған жүйесі	- кеңейтілген ұдайы өндіру және техникалық қайта жаратандыру үшін кәсіпорынның айналым қаражаты жеткіліксіз
4. Маркетинг	- зерттеу объектісі экспортқа бағытталған кәсіпорын. Бұл түсімнің көп бөлігін валютамен алуға мүмкіндік береді	- негізгі өткізу нарықтары ТМД елдерінен тыс жерде орналасқан, бұл маркетингке үлкен шығындарды талап етеді; - зауытта қуатты агрегаттардың балама жеткізушісі жоқ. Батыс өндірісінің қуатты агрегаттары өнім бағасын айтарлықтай арттырады. Баға/сапа арақатынасы бойынша өнім бәсекелестік артықшылықтарынан айырылады
Ескертпе – Кесте авторлармен құрастырылған.		

«Востокмашзауыты» АҚ-тың ұзақмерзімді перспективадағы стратегиясы төмендегілерді қамтуы тиіс:

- ◆ кәсіпорынның қазіргі жағдайын бағалау. Болжанатын жылдың алдындағы екі жыл кезеңдегі статистикалық есептілік деректеріне негізделеді;
- ◆ тиімді дамудың ішкі және сыртқы факторлары мен шарттарын (цифрлық активтер мен ресурстар) анықтау. Неғұрлым маңызды факторлар: сұраныс факторы, баға факторы, өндірістік фактор, цифрлық технологиялық фактор, макроэкономикалық факторлар тобы;
- ◆ мақсаттар мен міндеттерді қалыптастыру. Негізгі мақсат – кәсіпорынның болжамды жылға арналған даму көрсеткіштерін оны дамытудың ұзақ мерзімді стратегиясымен және ҚР Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің Көлік комитетінің негізгі даму көрсеткіштерімен байланыстыра отырып нақтылау;
- ◆ мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін макро және микро деңгейлік сипаттағы шараларды айқындау. Сала кәсіпорындарының өндірістік-шаруашылық қызметін жетілдіруге бағытталған салалық сипаттағы іс-шаралар, сондай-ақ, машина жасаудағы цифрлық технологиялар инфрақұрылымын мемлекеттік қолдау мен дамыту бойынша ұсынылатын іс-шараларды әзірлеу.

Осылайша, цифрлық технологиялар негізінде стратегиялық басқаруды жүзеге асыру зауытта шығарылатын өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мен сапасын арттыруға мүмкіндік береді, көлемнің ұлғаюын, нарықтағы позициялардың кеңеюі мен нығаюын және осының негізінде өндірісті одан әрі жетілдіру мен дамыту үшін жеткілікті пайда алуды, ұжымның материалдық қажеттіліктерін неғұрлым толық қанағаттандырылуы үшін қамтамасыз етеді.

«Востокмашзауыты» АҚ стратегиясында цифрлық технологияларды ендіруге байланысты 23197549 теңге мөлшерінде күрделі салымдарды талап ететін өндірістік қорларды жаңарту қарастырылған.

Жоба бойынша жылдық есептік үнемдеу 12325468 теңгені құрайды. Инвестиция және жабдықты пайдалану жүзеге асырылатын, сондай-ақ іс-шараларды жүзеге асырудан табыс алынатын есептік кезең – 10 жыл.

«Востокмашзауыты» АҚ-тың өндірістік қорларын жаңарту бойынша жобаның тиімділігін бағалау жобаның тиімділік дәрежесі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін көрсеткіштердің қатарын есептеуді болжайды.

Қайтарымдылық мерзімінің мәні көрсеткіштің қабылданатын шамасына сәйкес келеді. Шараларды қаржыландыру туралы шешім қабылдау үшін таза дисконтталған табыс пен пайдалылық индексін есептейміз. Есептеу үшін дисконттаудың нормативтік мөлшерлемесіне сәйкес 10% немесе $E = 0,10$ тең деп қабылданады.

Дисконттаудың $E = 0,10$ нормативтік мөлшерлемесінде және $E = 0,10$ мөлшерлемесінде таза дисконтталған табысты (ТДТ) есептеу нәтижелерін б-кестеден көруге болады.

Кесте 6 – Таза дисконтталған табысты есептеу

Жыл	Капитал салымдары, теңге	Үнемдеу, теңге	Дисконтталған табыс, теңге	E = 0,10 жағдайында ТДТ	E = 0,12 жағдайында ТДТ
0	23197549	–	–	–23197549	–23197549
1	–	12325468	11204971	–11992578	–12192667
2	–	12325468	10186337	–1806241	–2366879
3	–	12325468	9260307	7454066	6406145
4	–	12325468	8418460	15872526	14239203
5	–	12325468	7653146	23525672	21233005
6	–	12325468	6957405	30483077	27477470
7	–	12325468	6324914	36807991	33052886
8	–	12325468	5749922	42557913	38030936
9	–	12325468	5227202	47785115	42475623
10	–	12325468	4752001	52537116	46444094
Барлығы		123254680	75734665		

Ескертпе – Кесте авторлармен құрастырылған.

Жобаның тиімділігін бағалау көрсеткіштері 7-кестеде келтірілген.

Осылайша, есептеу нәтижесінде жобаның өтелу мерзімінің, таза дисконтталған кірістің және пайдалылық индексінің алынған мәндері «Востокмашзавод» АҚ өндірістік қорларын жаңартуға бағытталатын қаражатты пайдаланудың тиімділігін растайды.

Кесте 7 – Жоба тиімділігін бағалау

Көрсеткіштер	Көрсеткіш шамасы
Салынған капиталға пайда нормасы, %	53,13
Жеке салынған капиталға пайда нормасы, %	24,97
Инновациялық қор қаражаттарынан салынған капиталға пайда нормасы, %	75,03
Жобаның қайтарымдылық мерзімі, жыл	2,03
Таза дисконтталған табыс, теңге	75734665
Пайдалылық (табыстылық) индексі	3,2648

Ескертпе – Кесте авторлармен құрастырылған.

Пайдалылық индексі 3,2648-ге тең, бұл оның абсолюттік шамасы бойынша бірден үлкен. Бұл іс-шара экономикалық тиімді дегенді білдіреді.

Қорытынды

Жоғарыда мазмұндалған зерттеу нәтижелері бойынша қорытынды жасайтын болсақ, қазіргі таңда машина жасау саласындағы кәсіпорындар жұмысының тиімділігін арттыру машина жасау саласы кәсіпорындары қызметінде стратегиялық менеджментті құрылымдауда цифрлық технологияларды қолдануға, оның ішінде өндірістік циклді басқаруды автоматтандыруға тәуелді. «Востокмашзауыты» АҚ-тың стратегиялық басқару бағыттарын негіздеу үшін оның қаржылық-экономикалық көрсеткіштеріне жүргізілген талдау тауар өндірілген және өткізілген өнім көлемі құндық тұрғыдан өскендігін, заттай тұрғыдан төмендегенін, сонымен бірге өнімнің өзіндік құнның артқандығын, сәйкесінше өткізілген өнімнің және капиталдың рентабельділігі азайғандығын көрсетті. Кәсіпорынның таяу жылдарға арналған негізгі стратегиялық мақсаты – нарықтың экология, үнемділік, қауіпсіздік, сенімділік және ресурс бойынша қазіргі заманғы талаптарға жауап беретін ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті заманауи техникамен қамтамасыз ету. Жобаның қайтарымдылық мерзімін, таза дисконтталған табысты және пайдалылық индексын есептеу нәтижесінде ұсыныстарды енгізу тиімділігі расталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Томпсон А.А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебник для вузов / Пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. – М: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
- 2 Савельев В.А. Машиностроение в эпоху «Индустрии 4.0» / В.А. Савельев, научный руководитель, кандидат педагогических наук, доцент А.Р. Сафиуллина // Студент – науке будущего: тезисы докладов студенческой научно-технической конференции (апр.). – Ульяновск, 2020, С. 9–10.
- 3 Бердалиев К. Стратегиялық менеджмент / Учебник. – Алматы, 2011. – 312 с.
- 4 Әбдірасылова Ә.Е., Билолова А.М., Таспеннова Г.А. Особенности казахстанского менеджмента. – 2014. URL: http://www.rusnauka.com/40_OINBG_2014/Economics/6_182992.doc.htm (дата обращения: 10.04.2016)
- 5 Антонова Н.С. Командный менеджмент в эпоху перемен. Как командные эффекты способствуют устойчивости и развитию бизнеса // Стратегический менеджмент. – 2021. – № 2. – С. 80–85. URL: <https://grebennikon.ru/article->
- 6 Цифровое производство в России: мнение профессионалов / INTEGRAL URL: <http://integral-russia.ru/2017/05/20/tsifrovoye-proizvodstvo-v-rossii-mnenieprofessionalov/> (дата обращения: 05.08.2020)
- 7 Агафонов В.А. Стратегический менеджмент. Модели и процедуры: Монография / В.А. Агафонов. – М.: Инфра-М, 2019. – 350 с.
- 8 Закирова Д. Человеческий потенциал как фактор инновационного развития. – Вестник университета «Туран». – 2019. – № 2(82). – С. 102–106.
- 9 Комплексный план развития машиностроения Республики Казахстан на 2019–2030 годы. URL: <https://smkz.kz/img/kompl-plan-proekt2018.pdf>
- 10 Развитие машиностроения Казахстана в условиях новой реальности. URL: <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan-economy>

REFERENCES

- 1 Tompson A.A., Strickland A. Dzh. (1998) Strategicheskij menedzhment. Iskusstvo razrabotki i realizacii strategii: Uchebnyj dlja vuzov / Per. s angl. pod red. L.G. Zajceva, M.I. Sokolovoj. – M: Banki i birzhi, JuNITI, – 576 p.
- 2 Savel'ev V.A. (2020) Mashinostroenie v jepohu «Industrii 4.0» / V.A. Savel'ev, nauchnyj rukovoditel', kandidat pedagogicheskix nauk, docent A.R. Safiullina // Student – nauke budushhego: tezisy dokladov studencheskoj nauchno-tehnicheskoy konferencii (apr.). – Ul'janovsk, P. 9–10.
- 3 Berdaliev K. (2011) Strategijalyk menedzhment / Uchebnyk. – Almaty. 312 p.
- 4 Äbdirasylova Ä.E., Bilolova A.M., Taspenova G.A. Osobnosti kazahstanskogo menejmenta. – 2014. URL: http://www.rusnauka.com/40_OINBG_2014/Economics/6_182992.doc.htm (data obraşenia: 10.04.2016)

5 Antonova N.S. (2021) Komandnyj menedzhment v jepohu peremen. Kak komandnye jeffekty sposobstvujut ustojchivosti i razvitiju biznesa // Strategicheskij menedzhment. No. 2. – P. 80–85. URL: <https://grebennikon.ru/article->

6 Cifrovoe proizvodstvo v Rossii: mnenie professionalov / INTEGRAL URL: <http://integral-russia.ru/2017/05/20/tsifrovoe-proizvodstvo-v-rossii-mnenieprofessionalov/> (data obrashhenija: 05.08.2020)

7 Agafonov V.A. (2019) Strategicheskij menedzhment. Modeli i procedury: Monografija / V.A. Agafonov. M.: Infra-M. 350 p.

8 Zakirova D. (2019) Chelovecheskij potencial kak faktor innovacionnogo razvitija. Vestnik universiteta «Turan». No. 2(82). P. 102–106.

9 Kompleksnyj plan razvitija mashinostroenija Respubliki Kazahstan na 2019–2030 gody. URL: <https://smkz.kz/img/kompl-plan-proekt2018.pdf>

10 Razvitie mashinostroenija Kazahstana v uslovijah novoj real'nosti. URL: <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan-economy>

Н.Н. НУРМУХАМЕТОВ,*¹

к.э.н., доцент.

*e-mail: nyrbahit73@mail.ru

К.Т. АУЕЗОВА,¹

к.т.н, и.о. доцента.

e-mail: karlygash.auezova@mail.ru

Е.К. БАРЛЫКОВ,²

к.э.н, и.о. доцента.

e-mail: erbolat_barlykov@mail.ru

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,

Казахстан, г. Нур-Султан

²Университет «Туран-Астана»,

Казахстан, г. Нур-Султан

СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ НА ПРИМЕРЕ АО «ВОСТОКМАШЗАВОД»

Аннотация

В статье рассматриваются особенности стратегии управления предприятием машиностроительной отрасли на примере АО «Востокмашзавод». В результате проведенных исследований обоснована необходимость формирования и реализации стратегии управления предприятием в условиях усиленной конкуренции на рынке машиностроительной отрасли, что обусловлено глобализацией экономики. Вхождение иностранного рынка инновационных технологий в отечественный рынок машиностроения требует переосмысления используемых инструментов и подходов управления к деятельности и стратегии управления современными предприятиями машиностроительной отрасли. В связи с этим обоснована необходимость регулирования машиностроительной промышленности в экономике Казахстана и обеспечение устойчивости ее развития с учетом инновационных процессов, основанных на цифровых технологиях. Для конкретизации исследования проведен анализ финансово-экономических показателей АО «Востокмашзавод», что отражает специфику производственной деятельности предприятий машиностроительной отрасли. При этом оценивались сильные и слабые стороны действующей стратегии управления по четырем интегральным показателям: организация, производство, финансы и маркетинг, что определило возможности и риски предприятия, определялись и обосновывались его краткосрочные стратегические направления. Сопоставлены сильные и слабые стороны исследуемого объекта с возможностями предприятия с целью ранжирования необходимых мер для принятия управленческих решений. Для выявления эффективности стратегического управления рассчитаны сроки окупаемости, чистый дисконтированный доход и индексы рентабельности представленного в работе инновационного проекта по обеспечению предприятия новой техникой и его влияние на стратегическое управление в условиях ограничений, введенных в результате COVID–19. По результатам исследования выработаны рекомендации по разработке стратегии развития субъектов крупного бизнеса.

Ключевые слова: машиностроительная промышленность, стратегия, цифровые технологии, конкуренция, инновационное развитие, интеграция, объединенное экономическое пространство.

N.N. NURMUKHAMETOV,*¹

c.e.s, associate professor.

*e-mail: nyrbahit73@mail.ru

K.T. AUYEZOVA,¹

c.t.s, acting associate professor.

e-mail: karlygash.auezova@mail.ru

Y.K. BARLYKOV,²

c.e.s, acting associate professor.

e-mail: erbolat_barlykov@mail.ru

¹L.N. Gumilyov Eurasian

National University,

Kazakhstan, Nur-Sultan

²Turan-Astana University,

Kazakhstan, Nur-Sultan

MANAGEMENT STRATEGY OF THE MACHINE-BUILDING INDUSTRY ENTERPRISE ON THE EXAMPLE OF JSC “VOSTOKMASHZAVOD”

Abstract

The article discusses the features of the enterprise management strategy of the engineering industry on the example of JSC “Vostokmashzavod”. As a result of the research, the need for the formation and implementation of an enterprise management strategy in the conditions of increased competition in the machine-building industry market, which is due to the globalization of the economy, has been substantiated. The entry of the foreign market of innovative technologies into the domestic market of mechanical engineering requires a rethinking of the tools used and management approaches to the activities and management strategies of modern enterprises in the engineering industry. In this regard, the necessity of regulating the engineering industry in the economy of Kazakhstan and ensuring its sustainable development, taking into account innovative processes based on digital technologies, is substantiated. To concretize the study, an analysis of the financial and economic indicators of JSC “Vostokmashzavod” was carried out, which reflects the specifics of the production activities of enterprises in the engineering industry. At the same time, the strengths and weaknesses of the current management strategy were assessed according to four integral indicators: organization, production, finance and marketing, which determined the opportunities and risks of the enterprise, its short-term strategic directions were determined and justified. The strengths and weaknesses of the object under study are compared with the capabilities of the enterprise in order to rank the necessary measures for making managerial decisions. To identify the effectiveness of strategic management, the payback periods, net present value and profitability indices of the innovative project presented in the paper to provide the enterprise with new equipment and its impact on strategic management in the context of restrictions introduced as a result of COVID-19 were calculated. Based on the results of the study, recommendations were developed on the development of a strategy for the development of large business entities.

Key words: engineering industry, strategy, digital technology, competition, innovative development, integration, unified economic space.

FTAXP 68.75.81

ӘОЖ 633.851

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-148-154>

А.Р. КОБЕНОВА,*¹

қызметкер.

*e-mail: kobenova-1998@mail.ru

С.А. ФАЙЗУЛЛИНА,²

Э.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: svetlanafai@bk.ru

М.А. КАНАБЕКОВА,³

Э.Ғ.К., доцент

e-mail: kma.2372@mail.ru

¹«Financial Services Group» ЖШС,

Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²«Тұран» университеті,

Қазақстан, Алматы қ.

³Абай атындағы Қазақ ұлттық

педагогикалық университеті,

Қазақстан, Алматы қ.

БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТЕ БИОЛОГИЯЛЫҚ АКТИВТЕРДІ ЕСЕПКЕ АЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Ғылыми мақалада қазіргі уақытта мал шаруашылығы саласының, оның ішінде биологиялық активтердің бухгалтерлік есебін жүргізу ерекшеліктері қарастырылған. Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы саласында жоғары әлеуетке ие, өйткені тиісті табиғи-климаттық жағдайлары және мал шаруашылығының табысты дамуына ықпал ететін бай жайылымдық алқаптары бар. Сондықтан ауылшаруашылық өндірісін есепке алудың ерекшеліктері – өсіру процесінде табында үнемі өзгерістер болатындығында. Мал басының өсу динамикасын бастапқы деп анықтауға болатын арнайы құжаттарда көрсетеді. Олардың ерекшелігі – жануарлар түрінде өндіріс факторлары мен құралдарының қозғалысын көрсетуге бағытталған белгілі бір нысанда жасалады. Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығының басты міндеттерінің бірі – мал шаруашылығы саласын дамыту. Мал шаруашылығы халықты ет, сүт, жұмыртқа сияқты жоғары құнды азық-түлікпен қамтамасыз етеді; өнеркәсіп жүн, тері, елтірі, қой терісі, мамықты пайдаланады; фармацевтикалық өндірісте жануарлардың қаны сұранысқа ие; техникалық мақсаттарда желім, пластмасса, альбуминді өңдеуге арналған өнімдер пайдаланылады. Эндокриндік бездерден гармондары бар белсенді дәрі-дәрмектер жасалады. Мүйіздер әртүрлі өнімдерге, ал сүйектер сүйектен тағам дайындауға арналған, ауылшаруашылық кәсіпорындарындағы жануарлар еңбек құралдары мен еңбек объектілері ретінде әрекет етеді. Мал шаруашылығы өнімдері өндірісінің ұлғаюы, өзіндік құнның төмендеуі және оны өндірудің табыстылық деңгейінің артуы – өндірістің технологиясы мен ұйымдастырылуын жетілдірумен, табынның тұқымдық және жас құрамын жақсартумен, мал басын сақтаумен және барлық қаражатты тиімді пайдаланумен тікелей байланысты. Демек, ауылшаруашылық өндірісінің жоғары деңгейі елдің экономикалық және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Тірек сөздер: ҚЕХС, биологиялық активтер, өзіндік құн, үстеме шығындар, негізгі өндіріс, табыстылық, қосалқы шот.

Кіріспе

Ауыл шаруашылығы – Қазақстан Республикасы Ұлттық экономикасының маңызды саласының бірі. Нарықтық экономика жағдайында ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімді жүйесін дамыту республикалық басқарушы органдарға қажетті ақпараттың жеделдігі мен объективтілігіне ерекше талаптар қояды. Ауыл шаруашылығы өндірушілерін қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларының болуы елдің өндіріс параметрлерін объективті бақылау әдістерінің дамуына да ынталандырады.

Ғылыми мақаланы жазудағы басты мақсат – биологиялық активтер ретінде есепке алынатын мал шаруашылығы және жануарлардың өнімділігін арттыру үшін экономикалық ақпаратты есепке алу, талдау, түсіндіру және пайдалану.

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы саласындағы бухгалтерлік есеп айтарлықтай өзгерді, ол – 41 ҚЕХС «Ауыл шаруашылығы».

Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарында бекітілген «Жалпы қағидалар мен ережелердің» негізінде құрылған болатын. Сол себепті, мал шаруашылығы өнімдерін есепке алу 41 ҚЕХС «Ауыл шаруашылығы» талаптарына сәйкес өз өзгерістерін енгізген болатын, бұл жағдайда жануарлар биологиялық активтер ретінде есепке алынады.

Негізгі ережелер

Ауыл шаруашылығында жануарларды күтіп-бағу мен өсіру «Негізгі өндіріс» шотында, яғни «Мал шаруашылығы» қосалқы шотында есепке алынады. Бухгалтерлік есеп шоттарының үлгілік жоспары негізінде Қазақстан Республикасының 28.02.2007 ж. № 234-III «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» заңын іске асыру мақсатында әзірленген.

Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есептің негізгі мақсаты – кәсіпорынның даму перспективаларын анықтау үшін, сондай-ақ дұрыс және перспективалы басқару шешімдерін қабылдау үшін ақпаратты талдау және пайдалану.

Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп ұйымдастырушылық жоспардың орындалуын, ауылшаруашылық кәсіпорындарының табыстылығын көрсетеді, сонымен қатар жұмыс кезінде сәтсіздіктер мен қателіктердің алдын алуға көмектеседі, қолда бар ресурстарды ұтымсыз пайдалануға жол бермейді және осы әрекеттермен кәсіпорын қаражатын сақтауға көмектеседі [5, 126 б.].

Жануарлар массасының өсу құны олардың салмағын есепке алмай есептелетін жануарлар (құлындар, аңдар, қаракөл қойлары, ешкілер мен қояндар) бойынша айқындалады; өсу құны жануарлардың тиісті тобын күтіп-бағу жөніндегі шығындарға жатқызылады.

Жануарлар салмағын анықтау үшін ай сайын жануарларды өлшеу тізімдемесі жасалады, онда алдыңғы өлшеу бойынша жануарлардың салмағы және өлшеу күніндегі олардың салмағы жазылады, туындаған айырмашылық пайда алып келеді.

Мал басының қозғалысы тиісті құжаттармен рәсімделеді. Негізгі табындағы жануарлардың қозғалысын есепке алудағы өзгерістер мен өнім (сүт) алу, төл алу нәтижесінде мал басының көбеюін көрсетеді. Топ бойынша жас жануарлардың салмағы, тірі салмақтың өсуі түрінде өнім алынады. Жануарларды есепке алу топтары бөлінісінде төлдің, тірі салмақтың өсуі мұқият есепке алынады. Бірінші кезекте мынадай бастапқы құжаттар рәсімделеді:

- ◆ жануарлардың төлін кіріске алу актісі;
- ◆ кәсіпкер мемлекетке тапсыру үшін халықтан қабылданған жануарларды қабылдау-есептеу тізімдемесі;
- ◆ жануарлардың төлін кіріске алу актісі;
- ◆ жануарларды топтан топқа ауыстыру актісі;
- ◆ жануарларды өлшеу тізімдемесі.

Материалдар мен әдістер

41 ҚЕХС (IAS) ауыл шаруашылығы қызметін есепке алу үшін қолдануы тиіс, оның ішінде:

- ◆ биологиялық активтер;
- ◆ ауылшаруашылық өнімдерін жинау кезінде және кейбір үкіметтік субсидиялар.

Жинау нәтижесінде алынған өнім – ұйымның биологиялық активтерден алынған өнімі.

Репродуктивті пайдалану кезінде биологиялық активтердің сапалық және сандық өзгерістерін есепке алу мәселесі ұзақ жылдар бойы зерттеліп келеді. Сүт шаруашылығындағы өндіріс шығындарын есепке алу мәселесін қарастыратын болсақ, бұл мал шаруашылығындағы негізгі өнім – сүт және төл, ал ет өнімінде – төл және тірі салмақтың өсуі. Сонымен қатар сүтті малдың негізгі табынынан тірі салмақтың өсуі әлі де алынады, ол есепке алынбайды.

Екі жастан асқан сиырлар мен бұқалар негізгі табынға олардың салмағы мен нақты өсіру құны бойынша есептелетіні белгілі. Осы көрсеткіштер бойынша сиырлар мен тұқымдық бұқалар негізгі құралдар құрамының барлық кезеңіне есептеледі. Жануарларды есепке алудың бұл тәртібі тірі салмақты және өнімді малдың құнын өлшеу және жеке есепке алу кезінде туындайтын қиындықтарға байланысты қабылданды. Сонымен қатар, егер негізгі табын мен жұмыс малдарының тұқымдық құрамы бірдей болса, онда олар бойынша жыл сайын тірі салмақтың өсуін анықтау міндетті емес, бұл оларды сату немесе қабылдамау кезінде айқын болады. 41 ҚЕХС «Ауыл шаруашылығы» талаптарына сүйене отырып, биологиялық активтерді бағалау кезінде әділ құнды қолдануды ұсынады.

«Жануарлар биологиялық активтері» [7, 1 б.], атап айтқанда ірі қара мал шаруашылықтардың бухгалтерлік балансында ақшалай бағалауда көрсетілуі керек. Бухгалтерлік баланс есепті кезеңнің басында және есепті кезеңнің соңында жасалынады, шоттар жоспарының екінші бөлімінде «ұзақ мерзімді активтер» бойынша биологиялық активтердің нақты бар екендігі жазылады.

Мал шаруашылығы өнімдерінің негізгі бағаланатын түрлері бұл – сүт, жүн, жұмыртқа, бал, төлдер, сондай-ақ малдың салмағы мен өсуі, бұл топтың өлшенуіне және өсуіне байланысты, мысалы, жылқы, түйе, мал өнімдері жатқызылады. Табында өсіру процесінде ауыл шаруашылығын есепке алу ерекшеліктері үнемі өзгеріп отырады. Малдың өсу динамикасы бастапқы деп анықтауға болатын арнайы құжаттарда есепке алынуы тиіс. Олардың ерекшелігі – жануарлар түрінде өндіріс факторлары мен құралдарының қозғалысын көрсетуге бағытталған белгілі бір нысанда жасалады.

Ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы жануарлар еңбек құралдары (өнімді және жұмыс істейтін мал) және еңбек заттары (бордақылаудағы жас және ересек жануарлар) ретінде әрекет етеді [8, 12 б.].

Төменде ауыл шаруашылық өнімдерінің қайта өңделуінің нәтижелерін кесте ретінде қарастырамыз.

Кесте 1 – Биологиялық активтер, ауыл шаруашылығы өнімдері

Р/с	Биологиялық активтер	Ауыл шаруашылығы өнімі (41 IAS өнімді жинау кезеңінде қолданылады)	Алынған өнімді қайта өңдеудің нәтижелері (2 IAS)
1	Қой	Жүн	Иірілген жіп, кілем
2	Отырғызу ағаштары	Кесілген ағаштар	Бөрене, ағаш
3	Өсімдіктер	Мақта	Жіп, киім
4	Сүт өнімін беретін мал	Сүт	Сыр
5	Шошқа	Сүрме	Шұжық өнімдері
6	Бұталар	Жапырақ	Шай, кептірілген темекі
7	Жүзімдер	Жүзім	Шарап
8	Жеміс жидек ағаштары	Жиналған жемістер	Өңделген жемістер

Ескертпе – [1] 41 ҚЕХС негізінде автормен құрастырылған.

Кестедегі мәліметтерді ескере отырып, жеміс-жидек ағаштары биотрансформациядан өтетіндігін айтқымыз келеді, оның барысында биологиялық активте осы жеміс беретін (өнімді) биологиялық активтерден ауыл шаруашылығы өнімін оларды сату мақсатында жиналған жемістер түрінде немесе дайын өнім түрінде қайта өңделген жемістер түрінде ала отырып, сандық және сапалық өзгерістер болады. Осы ережелердің барлығы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушінің (шаруа немесе фермер қожалығының) есеп саясатында сипатталуы тиіс [9, 21 б.].

«Ауыл шаруашылығы» 41 ҚЕХС сәйкес аталған ірі қара малдар биологиялық активтер ретінде есепке алынуы тиіс. Бұл жағдайда жануралар биотрансформацияға ұшырайды, оның барысында биологиялық активте өсуге, деградацияға, көбеюге байланысты сандық және сапалық өзгерістер болады.

Сондықтан бухгалтерлік есепті малбасын сандық өлшеуде де, әр жануардың салмағы бойынша тоннада немесе кг-да жүргізу ұсынылады. Үнемі түгендеу жүргізілуі қажет, сонымен бірге жануарларды өлшеп, ұрпақтарын санап, бухгалтерлік есепте осы өзгерістерді ескере отырып есепке алынады. Осы ережелердің барлығы кәсіпорынның есеп саясатында

сипатталуы тиіс. Жануарлардың төлін кіріске алуға бекітілген акті нысаны жоқ, сондықтан ұйым «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» 2007 ж. 28 ақпандағы № 234-III ҚР Заңының 7-бабының 3-тармағына сәйкес міндетті деректемелерді көрсете отырып, «Жануарлардың (ІҚМ) төлін кіріске алуға арналған Акт» нысанын дербес әзірлеуге құқылы [2]. Төлді алған күні аналық мал басы бөлімшесінің басшысы, зоотехник және төлді күтіп-бағу жөніндегі жауапты адам мал төлін кіріске алуға акт рәсімдейді. Дербес әзірленген барлық ішкі нысандар компанияның және шаруа немесе фермер қожалығының есеп саясатына қосымшада рәсімделуі тиіс.

Үлгілік шоттар жоспарына сәйкес ірі қара малдар 2520 – Жануарлар шоттарында есепке алынады.

2520 шоттарына келесі қосымша шоттар ашылады:

2521 – «Өсірудегі жануарлардың төлдері»

2522 – «Бордақылаудағы жануарлар»

2523 – «Негізгі табындағы жануарлар».

1. Жануарлардың төлдерін бухгалтерлік есепке алу үшін келесі бухгалтерлік жазбалар беріледі:

Дт 2551 – «Жануарлардың төлдері, Кт 6290 – «Өзге де кірістер» әділ құны бойынша төл және одан түсетін кіріс танылады.

2. Мақсатына қарай төлдерді бордақылауға (сою немесе сату үшін және т.б.) немесе негізгі табынға ауыстырылады:

Дт 2522 – «Бордақылаудағы жануарлар», Кт 2521 – «Жануарлардың төлдері»;

Дт 2523 – «Негізгі табындағы жануарлар», Кт 2521 – «Жануарлардың төлдері».

3. Биологиялық активтер ретінде бухгалтерияда 1С бағдарламасында есепке алуда ірі қара малды алдымен тауар ретінде танымыз: Дт 1330 тауарлар – Кт 2522 – «Бордақылаудағы жануарлар», Кт 2523 – «Негізгі табындағы жануарлар».

Нәтижелер

Кейде активтің әділ құны өзіндік құнмен сәйкес келеді, әсіресе биологиялық трансформация болмаған немесе ол шамалы болған жағдайларда. Кішігірім биологиялық қайта құру есеп беру күніне дейін отырғызылған жеміс ағаштарының көшеттерімен жүреді. Мұндай ағаш екпелерінің өсуінің бастапқы кезеңі 25 жылдық өндірістік циклде орын алады. Биологиялық активтер, әсіресе өсірілетін активтер жерден бөлінбеуі мүмкін, ал белсенді нарық тек біріктірілген активтер үшін өмір сүре алады.

ҚЕХС ресми аудармасының соңғы нұсқаларына сүйене отырып, жеміс ағаштары биологиялық активтерге жатқызылады және 2510 – «Өсімдіктер» шотында ескеріледі [3, 14 б.]. «Ауыл шаруашылығы» 41 ҚЕХС (IAS) сәйкес биологиялық активтер амортизацияланбайды және баланста әділ құны бойынша есепке алынады. Әрбір есепті жылдың соңында «әділ құнды бағалау» 13 ҚЕХС (IFRS) сәйкес бағалау күніне әдеттегі мәміле барысында міндеттемені сатуға немесе өтеуге болатын әділ құн бойынша бағаланады.

Мақаланы жазу барысында зерттеудің ғылыми жаңалығын анықтайтын негізгі ережелерге тоқталсақ соңғы типтік шоттар жоспарына енгізілген өзгерістерді ескере отырып, синтетикалық есепке алу шоттары, қосалқы шоттар мен талдау шоттары толықтырылды, бухгалтерлік есепке алу жазбалары берілді, бұл биологиялық активтердің қозғалысы туралы есепке алу ақпаратын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондай-ақ биологиялық активтердің әділ құнын анықтаудың негізгі қағидалары тұжырымдалды, себебі бұрын ұсынылғандарға қарағанда жүйеге келтірілген және 41 ҚЕХС-ға сәйкес есепке алу жүйесін бейімдеу бойынша кешенді іс-шараларды жүргізу тұрғысынан толықтырылды.

Талқылау

Ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы бухгалтерлік есеп технологиялық, биологиялық және климаттық факторларға байланысты бірқатар ерекшеліктермен сипатталады [5, 226 б.]:

1. Өндіріс процесі жермен байланысты. Ауыл шаруашылығындағы жер бір мезгілде еңбек заты мен құрал болып табылады. Жер алқаптары заттай көріністе (гектармен) көрсетіледі. Ақ-

шалай түрде олар қосымша капитал ретінде инвестициялар мен сатып алынған жерлерді көрсетеді.

2. Өндіріс процесі тірі организмдермен байланысты. Ауыл шаруашылық кәсіпорындағы жануарлар еңбек құралы және еңбек заты ретінде әрекет етеді (бордақылаудағы жас және ересек жануарлар).

3. Климаттық факторлардың әсерінен ауылшаруашылық қызметі маусымдық сипатқа ие. Егін жинау және негізгі ауылшаруашылық жұмыстары кезінде есеп жұмыстарының көлемі артады, ал жұмыс көлемінің маусымдық төмендеуі кезінде азаяды.

4. Ауыл шаруашылығы өнімін өндіру – ұзақ процесс, кейде ол бір күнтізбелік жылдан астам уақытты алады, шығындар ағымдағы жылы жүзеге асырылады, ал өнім келесі есепті кезеңде ғана алынады, осыған байланысты ауыл шаруашылығында есепке алу өндірістік цикл бөлінісінде жүргізіледі.

5. Мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығының дайын өнімі кәсіпорында ішінара молықтыру үшін пайдаланылады: өсімдік шаруашылығының өнімі – тұқымға, мал азығына, қайта өңдеуге; мал шаруашылығының өнімі – өсімдік шаруашылығындағы тыңайтқыштарға, мал азығына байланысты есепке алынады.

6. Өндіріс процесі әлеуметтік фактормен байланысты – ауыл шаруашылығында кәсіпорындардың әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандары болуы мүмкін. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары акционерлік қоғамдар, серіктестіктер, жауапкершілігі шектеулі қоғамдар, шаруа кожалықтары және олардың қауымдастықтары болуы мүмкін.

7. Өнімнің есебін жоспарланған шығындар бойынша жүргізу керек, өйткені іс жүзінде тек жылдың соңында есептеуге болады [10, 1 б.].

Қорытынды

Қорытындылай келе, ауыл шаруашылығы өнімдерінің бухгалтерлік есебінің ерекшеліктеріне тоқтала отырып, ҚЕХС сәйкес қаржылық есептіліктің сенімділігін қалыптастыру үшін бухгалтерлік есептің жаңа технологияларын кеңінен қолдануға болады. Биологиялық активтерді есепке алудың ерекшелігі тірі ағзалардың есепке алынуында, яғни жануарлар мен өсімдіктерді бухгалтерлік есепке алу жүргізіледі.

Қаржылық есептілікте биологиялық активтерді әділ құны бойынша бағалау ауыл шаруашылығы экономикалық субъектілерінің қаржылық жағдайы мен төлем қабілеттілігін нақты бағалауға мүмкіндік береді. Мұндай бағалау биологиялық активтердің өзіндік құнын жоғарылату мүмкіндігін жоққа шығарады, яғни нәтижесі нақты қаржылық нәтижелердің бұрмалануы болып табылады.

Бұдан басқа, ауыл шаруашылығы ұйымдарының ресурстық әлеуетін неғұрлым негізді талдау және қаржы-шаруашылық қызметін уақытша және кеңістіктік аспектілерде тиімді басқару үшін жағдайлар жасалады.

Ауыл шаруашылығы ұйымдарының биологиялық активтері бойынша ақпаратты көрсету мақсатында ІС бағдарламасында есепке алу және мамандандырылған есептілікті (жануарлардың бар-жоғы туралы есептілік) түрлендіруді қазіргі кезеңдегі ең қажетті есептілік екендігін атап өтеміз және ұсынамыз.

Биологиялық активтерді сатуға арналған шығындарды шегергенде әділ құн бойынша бастапқы тану кезінде, сондай-ақ сатуға арналған шығындарды шегергенде оның әділ құны өзгерген кезде туындайтын пайда немесе зиян олар туындаған кезеңдегі пайда немесе зиян ретінде ескеріледі.

Биотрансформацияға өндіріс және көбею процестері де жатады, нәтижесінде биологиялық активтерде сапалық немесе сандық өзгерістер болады. Жануарлар мен өсімдіктер санының көбеюі немесе жақсаруы, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру нәтижесін көруге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 41 қаржылық есептіліктің халықаралық стандарты, 2021 ж. URL: <https://online.zakon.kz/>
- 2 Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы. ҚР-ның 2007 жылғы № 234 заңы (2021 ж. 06.07 берілген өзгерістер мен толықтырулар енгізілген). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz>

- 3 Бухгалтерлік есептің типтік шоттар жоспары, ҚР Қаржы министрінің 2018 жылғы 2 қазандағы № 877 бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/>
- 4 Назарова В.Л. Учет в сельском хозяйстве: животноводство. – Экономика. – 2016. – 232 б.
- 5 Красота В.Ф., Джапаридзе Т.Г. Разведение сельскохозяйственных животных: учебник для вузов. – М.: ВНИИплем, 2016. – 386 с.
- 6 Береза А.О. Оценка биологических активов по справедливой стоимости. Мир новой экономики. – 2019. – № 13(3). – С. 59–70. URL: <https://doi.org/>
- 7 Байгазина С. Оприходование биологических активов. – 2021. URL: <https://uchet.kz/>
- 8 Шутова И.С. Бухгалтерский (управленческий) учет в сельском хозяйстве: учебное пособие / И.С. Шутова, Г.М. Лисович. – М.: Вузовский учебник, 2018. – 64 б.
- 9 Путеводитель бухгалтера. Электронный журнал. – Алматы, ЦДБ, 2020. URL: <https://uchet.kz/>
- 10 ҚР ҚМ Мемлекеттік кірістер комитеті төрағасының 30.04.2019 жылғы № 543543/1 «Биологиялық активтердің амортизациясы (ірі қара мал) немесе әділ құны бойынша бағалау және есепті кезеңнің соңына қайта бағалау». – 2019. URL: <https://uchet.kz/>

REFERENCES

- 1 41 qarjylyq eseptiliktiñ halyqaralyq standarty, 2021 j. URL: <https://online.zakon.kz/>
- 2 Buhgalterlik esep jáne qarjylyq esepilik turaly. QR-nyñ 2007 jylǵy № 234 zañy (2021 j. 06.07 berilgen ózgerister men tolyqtyrular engizilgen). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz>
- 3 Buhgalterlik esepitiñ tiptik şottar jospary, QR Qarjy ministriñiñ 2018 jylǵy 2 qazandaǵy № 877 buriyǵy. URL: <https://adilet.zan.kz/>
- 4 Nazarova V.L. (2016) Uchet v sel'skom hozjajstve: zhivotnovodstvo. – Jekonomika. 232 p.
- 5 Krasota V.F., Dzharparidze T.G. (2016) Razvedenie sel'skohozjajstvennyh zhivotnyh: uchebnik dlja vuzov. M.: VNIIPlem. 386 p.
- 6 Bereza A.O. (2019) Ocenka biologicheskikh aktivov po spravedlivoj stoimosti. Mir novoj jekonomiki. No. 13(3). P. 59–70. URL: <https://doi.org/>
- 7 Bajgazina S. (2021) Oprihodovanie biologicheskikh aktivov. URL: <https://uchet.kz/>
- 8 Shutova I.S. (2018) Buhgalterskij (upravlencheskij) uchet v sel'skom hozjajstve: uchebnoe posobie / I.S. Shutova, G.M. Lisovich. M.: Vuzovskij uchebnik. 64 p.
- 9 Putevoditel' buhgaltera. Jelektronnyj zhurnal. – Almaty, CDB, 2020. URL: <https://uchet.kz/>
- 10 QR QM Memlekettik kirister komiteti tóraǵasynyñ 30.04.2019 jylǵy № 543543/1 «Biologialyq aktivterdiñ amortizasiyası (ırı qara mal) nemese ädil quny boıynşa baǵalau jáne esepi kezeñniñ soñyna qaita baǵalau». 2019. URL: <https://uchet.kz/>

А.Р. КОБЕНОВА,*¹

специалист.

*e-mail: kobanova-1998@mail.ru

С.А. ФАЙЗУЛЛИНА,²

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: svetlanafai@bk.ru

М.А. КАНАБЕКОВА,³

к.э.н., доцент

e-mail: kma.2372@mail.ru

¹ТОО «Financial Services Group», Казахстан, г. Нур-Султан

²Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

³Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Казахстан, г. Алматы

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА БИОЛОГИЧЕСКИХ АКТИВОВ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ

Аннотация

В научной статье рассмотрены особенности ведения бухгалтерского учета отрасли животноводства в настоящее время, в том числе биологических активов. Республика Казахстан обладает высоким потенциалом в области сельского хозяйства, так как имеет соответствующие природно-климатические условия и богатые пастбищные угодья, способствующие успешному развитию животноводства. Поэтому особенности учета

сельскохозяйственного производства заключаются в том, что в процессе выращивания в стаде происходят постоянные изменения. Динамику роста поголовья указывают в специальных документах, которые можно определить как первичные. Их особенность заключается в том, что они создаются в определенной форме, направленной на демонстрацию движения факторов и средств производства в виде животных. В настоящее время развитие отрасли животноводства является одной из главных задач сельского хозяйства. Животноводство обеспечивает население страны высокоценными продуктами питания, такими как мясо, молоко, яйца; промышленность использует шерсть, шкуры, смушки, овчины, пух; в фармацевтическом производстве востребована кровь животных; в технических целях используются продукты для переработки клея, пластмассы, альбумина. Из желез внутренней секреции вырабатываются активные препараты, содержащие гормоны. Рога предназначены для различных продуктов, а кости – для изготовления костной пищи, животные на сельскохозяйственных предприятиях выступают в качестве орудий труда и объектов труда. Увеличение производства продукции животноводства, снижение себестоимости и повышение уровня рентабельности ее производства напрямую связаны с совершенствованием технологии и организации производства, улучшением породного и возрастного состава стада, сохранением поголовья и эффективным использованием всех средств. Следовательно, высокий уровень сельскохозяйственного производства обеспечивает экономическую и продовольственную безопасность страны.

Ключевые слова: МСФО, биологические активы, себестоимость, накладные расходы, основное производство, рентабельность, субсчет.

A.R. KOBENOVA,*¹

specialist.

*e-mail: kobenova-1998@mail.ru

S.A. FAIZULLINA,²

c.e.s., associated professor.

e-mail:svetlanafai@bk.ru

M.A. KANABEKOVA,³

c.e.s., associated professor.

e-mail: kma.2372@mail.ru

¹“Financial Services Group” LLP,

Kazakhstan, Nur-Sultan

²Turan University, Kazakhstan, Almaty

³Abai Kazakh National Pedagogical

University, Kazakhstan, Almaty

FEATURES OF BIOLOGICAL ASSETS ACCOUNTING

The scientific article discusses the peculiarities of accounting of the livestock industry at the present time, including biological assets. The Republic of Kazakhstan has a high potential in the field of agriculture, as it has appropriate natural and climatic conditions and rich pasture lands that contribute to the successful development of animal husbandry. Therefore, the peculiarities of accounting for agricultural production are that constant changes occur in the process of growing in the herd. The dynamics of livestock growth is indicated in special documents that can be defined as primary. Their peculiarity lies in the fact that they are created in a certain form aimed at demonstrating the movement of factors and means of production in the form of animals. Currently, the development of the livestock industry is one of the main tasks of agriculture. Animal husbandry provides the population of the country with high-value food products, such as meat, milk, eggs, industry uses wool, hides, furs, sheepskins, down, animal blood is in demand in pharmaceutical production, products for processing glue, plastics, albumin are used for technical purposes. This leads to the conclusion that a high level of agricultural production ensures the economic and food security of the country. Endocrine glands produce active drugs containing hormones. Horns are used for various products, bones for making bone food, animals serve as tools and objects of labour. The growth of livestock production, cost reduction, increase in the level of profitability are determined by the improvement of technology and organization of production, improvement of the breed and age composition of the herd, maintaining livestock and efficient use of all the means. As a result, high level of husbandry production provide economic and production safety of the country.

Key words: IFRS, biological assets, cost, overhead, main production, profitability, sub-account.

IRSTI 06.81.65

UDK 658

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-155-165>

A.K. BLYALOVA,¹

Master of economic sciences.

e-mail: blyalova@bk.ru

L.K. NOGAIBAYEVA,¹

Master of economic sciences.

e-mail: lazzatt1978@gmail.com

I.SH. SHOKHANOVA,¹

Master of economic sciences.

e-mail: shohanovaindira@mail.ru

G.E. ZHUNISBEKOVA,^{*2}

c.e.s.

*e-mail: gullfairuz.j@mail.ru

¹M.Kh. Dulaty Taraz Regional University,
Kazakhstan, Taraz

²Narxoz University, Kazakhstan, Almaty

WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF PERSONNEL AT THE ENTERPRISE

Abstract

The personnel performance program is designed to create a highly motivated workforce with the ability to perform tasks for the company. This leads to an increase in production volumes, which means that the company increases the value of labor resources. Labor productivity, motivation and creativity of personnel are competitive advantages in market conditions that determine a successful strategy aimed at increasing the value of the company. Personnel efficiency system is a unique set of priorities for investment in human capital. The aim of the research is to propose scientifically grounded approaches to increasing the effectiveness of personnel in the company. The authors processed reliable, accurate statistical data, presented them in the form of tabular and visual materials and diagrams. The indicators of effective use of personnel in the company, in particular labor productivity, decrease over the years. The reason for such decrease in labor productivity is the dissatisfaction of employees with their salaries, as well as the instability of personnel due to their low level of qualification, as well as the lack of social packages, such as the creation of social conditions in the company. In order to create an effective system of personnel development in the company it is necessary to create a personnel management department, to assess employees, to identify training needs, to create a quality system of motivation and to use an effective combination of economic and socio-psychological methods. The essence of the research is characterized by the following: an organizational and economic model of the development strategy of the personnel service aimed at increasing its competitiveness based on the rational use of the potential of the company's employees is developed; ways of increasing the effectiveness of the company's employees in market conditions are proposed.

Key words: personnel, enterprise, efficiency, personnel development, relationship, company activity, economy.

Introduction

The issue of development of labor resources, i.e. labor potential, is of particular importance in the conditions of transformation of the economy of the Republic of Kazakhstan and reorganization of the economy. The level and validity of the influence of personnel on the labor potential determine the direction of development of private companies, industries and the economy of the entire state. Currently, the stability and revival of production is characterized by increased competition in the market of products and services. It provides for the need to improve the competitiveness of industrial companies themselves. Personnel in a company is the competitive value of the company, which is necessary for development along with other resources to achieve its strategic goals. Currently, the competitiveness of companies around the world, along with the methods and technologies of production organization, determines the structure and type of work organization, the level of employee motivation, and the availability of labor that contributes to the culmination of the competitiveness of highly qualified employees and the productive use of labor potential.

Materials and methods

Under the influence of the instability of oil prices and the global crisis caused by the pandemic, the state faces the problem of considering the system of effective functioning of personnel in many companies. Because in the past, most of the areas of staff performance were conducted in a non-systematic way: training, evaluation, and promotion planning were often conducted for a specific employee.

Today, an effective system for improving the efficiency of staff use is recognized as one of the most important areas for further modernization of the country's labor market. This means that according to the strategy of Kazakhstan's entry into the 30 of the most competitive countries in the world, as the first President N. A. Nazarbayev said, "We need to create mechanisms for attracting highly qualified specialists who can work stably in our country. In this case, we must educate our domestic employees, improve their skills and professionalism..." [1].

Labor resources are a term that defines the company's employees in terms of quality. Human resources management should determine the effectiveness of the business and the success of its individual components. It is also necessary to take into account the improvement of the moral climate, labor satisfaction of people and other benefits of the enterprise.

From the point of view of the impact of the personnel performance system, especially the 3 components that form the company's strategy, leads to an increase of its competitiveness:

- ◆ the quality of a product or service;
- ◆ innovation policy;
- ◆ technical and technological strategy associated with factors of change in direction technology in production (Table 1).

Using the data from table 1 below the personnel performance strategy is determined by the specifics of the company's integrated strategy:

- ◆ the purpose of strategic ensuring the company's development and competitiveness is to prepare a plan for the strategic future of Personnel Development;
- ◆ building an overall company development strategy provides ample opportunities for evaluating, analyzing and selecting a system that affects the successful practical work of the staff;
- ◆ the company's development strategy determines the dynamics of the requirements in terms of personnel development. The requirement for personnel in this case is a business trait, as well as a specific position, i.e. the specifics of the work that requires education, specialization, work experience, age, etc. [2].

Table 1 – Relationship between the company's personnel development strategy and the business strategy

Company strategy	Features of the strategy for improving staff efficiency
Strategy of ensuring the high quality of products produced in the company	The employee and the team holding an especially important position must have a professional level and qualifications that allow you to implement the quality level, regardless of the cost of technological and production defects. The strategy of staff performance is aimed at improving the professional skills of the employee, which consists in mastering and familiarizing with the modern system of ensuring the quality of manufactured products.
Strategy for innovative growth and development of the company	It requires employees to introduce leading technologies, high flexibility, broad professional erudition, and adopt new technologies and techniques. Strategy of effectiveness of personnel retraining and professional training of personnel, especially mastering the skills of working with new tools, techniques, methods of working with technology.
Technological strategy of the company's technical development	This will serve as a basis for the internal scientific and technical potential of the company. This strategy requires the employee to show enthusiasm, creativity, and active participation in the conducted research work. The strategy of personnel effectiveness is based on supporting the creative activity of the staff, the desire of the enterprise to participate in the conquest of production processes.
Note – The source [3].	

The main goal of improving the effectiveness of personnel is to provide support and increase the potential inherent in the staff to achieve the current and future goals for the company, and, accordingly, to find the best side to meet the needs of employees related to career and self-realization.

Main provisions

The effectiveness of personnel activities is a factor in the priority areas of management activities and the success of production. Investing in the development of personnel plays a greater role than investing in the development and improvement of productive forces. Efficiency of personnel activities – a set of measures aimed at improving the psychological characteristics of employees with professional development. It consists of the following:

- ♦ training in the form of obtaining generalized and professional knowledge that provides the necessary knowledge, skills and experience;
- ♦ professional development in order to improve professional skills and acquire knowledge;
- ♦ re-specialization, that is, obtaining a second specialty. This includes any professional retraining programs. The goal of re-specialization is to give employees the opportunity to get a new profession.

The strategy for improving staff performance is based on the company’s overall development strategy. The head of the company is responsible for the development of policies and tactics for the effectiveness of personnel activities, as well as their implementation.

Results

Labor efficiency means the degree of labor performance with minimal labor costs. The efficiency of labor is determined by the quantitative and qualitative result of work.

The principles of the company’s HR policy, resulting from the formation of an efficiency assessment, determine the labor potential of employees, including such indicators as professionalism, qualifications, managerial skills, psychological stability, and personal aspects.

The value of each employee for the organization is not the same depending on their professional qualifications, the degree of responsibility for the work performed, etc. One of the comprehensive and optimal indicators used to create an effective wage system at the enterprise is the labor participation rate. This coefficient is characterized as a cumulative quantitative assessment of the contribution of employees, managers, specialists, and other employees to the overall performance of the work of a group of employees and the enterprise as a whole, which is used in the payment of Labor (Table 2).

If several reduced and increased coefficients are applied to an employee during the month, then the total labor participation coefficient is determined by the following formula:

$$LPR=1\pm\sum K \quad (1)$$

LPR – the labor participation rate;

1 – value of the basic labor participation coefficient;

$\sum K$ – the sum of the approved increasing and decreasing coefficients per month.

The following table 2 shows the coefficients that increase the labor participation of the company’s employees.

Table 2 – Indicators that increase the labor participation rate of the company’s employees

№	Name of indicators	Increasing coefficients for each case
1	Over-fulfillment of planned tasks, timely and fast completion of tasks	Up to 0,2
2	Completion of work without bringing it to the deadline, reducing the time of work completion	0,1–0,5
3	Taking initiative at work, being a mentor	0,1–0,3
4	Performing the duties of a temporarily absent employee, high labor intensity	0,1–0,5

Table 2 continued

5	To stimulate morals: - expressing gratitude - awarding a certificate	0,1 0,15–0,3
6	Working outside of the company, high labor order	0,1–0,25
7	Actions that enhance the company’s image	0,1
8	Work of an employee without hospital papers and without administrative leave	0,1–0,25
Note – Source [4].		

Thus, when applying the coefficient of labor participation, it is possible to take into account labor productivity, employee qualifications, the quality of current work performed, compliance with labor and industrial discipline, and the General attitude to the performance of official duties. To assess the quality and quantity of labor results, the labor efficiency indicator is used. To calculate the main, total labor efficiency indicator, the following formula is used:

$$E = V / (n * QI) \quad (2)$$

Here, E – labor efficiency;
V – amount of work per unit of time;
n – number of employees;
QI – labor quality indicator [5].

Optimal methods for calculating labor efficiency are: the relationship of the company’s work with social values; the effect on the employee in a stimulating form; parallel measurement of general and individual labor efficiency indicators.

The economic efficiency of improving the technology and personnel management system (Eint – integrated economic effect) consists of the following three components:

$$E_{int} = \mathfrak{A}_{y1} + \mathfrak{A}_{y2} + \mathfrak{A}_{y3} + \sum_{t=t_n}^{t_k} K_{y1t} \times \alpha_t \quad (3)$$

Where:

\mathfrak{A}_{y1} – economic effect in the field of management;
 \mathfrak{A}_{y2} – economic effect in the field of production;
 \mathfrak{A}_{y3} – economic effect in the field of launching a product;
 $\sum_{t=t_n}^{t_k} K_{y1t}$ – pre-production expenses for the t-th year of the reporting period ,
 α_t – reduction of costs and economic results for each period to the reporting year.

The proposed formula characterizes the dependence of the economic efficiency of personnel management on a set of factors that have a direct impact. The indicator of economic efficiency as a multi-factor concept includes both managerial (both people and production) effectiveness, which characterizes the complexity of the approach to evaluating the effectiveness of personnel. Employee performance assessment is an indicator that determines the company’s policy regarding employee compensation. It includes determining the individual contribution of each employee and the effectiveness of all the work carried out by the department, as well as awarding bonuses based on the final results of this [6].

In ‘Saule’ LLP one of the main resources of the company is personnel. The number of employees in the company decreased by 216 people in 2019, 211 people in 2020, and 5 people in 2019. Among its staff, 176 are employees and 35 are employees. As of 2019, 8 people were dismissed, and 6 people were employed. The reason for the dismissal of retired employees is low wages, moving to another city, health problems, etc.

As shown in Table 3, the dismissal rate of Saule LLP was 0.037 last year, compared to 0.019 in 2020. And the number of employees enrolled in the company in 2019 is 8 people, so the employment rate is 0.037. This corset increased in 2020, with an acceptance rate of 0.019. Thus, according to

Table 3 below, in 2019, there was a slight change in the admission and dismissal coefficients of employees. But at the same time, the employees of ‘Saule’ LLP experienced instability.

Table 3 – Analysis of personnel movement of ‘Saule’ LLP

№	Coefficient names	2019	2020	Deviation +/-
1	Hiring	0.037	0.019	-0.0181
2	Dismissal	0.028	0.043	0.0149
3	Instability	0.028	0.043	0.0149
4	Stability	0.995	1.012	0.0165
5	Replacing the labor force	1.333	0.444	-0.8889
Note – Calculated based on the source [7].				

‘Saule’ LLP has a staff turnover ratio of 0.028 in 2019 and 0.043 in 2020. This is similar to the rate of dismissal of the company’s personnel in 2020, if we compare it with the data of the previous year.

In terms of the labor displacement coefficient, compared to the base year of 2019, there was an decrease of 0.88, which is equal to 0.44 in 2019, with a labor displacement coefficient of 1.333 in 2019. The company’s employee sustainability ratio has decreased compared to last year. Because in 2019 it was 0.995, and in 2020 it was 1.012. As it has already been mentioned, the main problem of the personnel of ‘Saule’ LLP is instability and low qualification of employees.

Evaluation of the efficiency of the use of the company’s personnel is important and necessary for:

- ◆ first of all, they are considered the theoretical basis for finding and using the production internal reserve to increase labor productivity;
- ◆ secondly, it helps to improve the practice of planning and forecasting staff productivity;
- ◆ it has a great potential for improving the accounting of labor costs for production and product pricing;
- ◆ finally, the company creates conditions for the full use of labor protection indicators in the process of planning and regulating the salary fund and wages [8].

And now let’s focus on the indicators of effective use of the partnership’s staff.

According to table 4, the labor productivity of one employee in 2019 amounted to 9142.4 tenge, in 2020 it is equal to 8732.5 tenge. This is a decrease by 409.82 tenge by 2019, the labor intensity is equal to 0.0109 tenge last year and 0.0115 tenge in the reporting year. In General, it is clear that the company’s labor intensity has increased.

Table 4 – Analysis of indicators of effective personnel use of ‘Saule’ LLP

Name of indicators	2019	2020	Deviation (+/-)
Manufactured and sold products, thousand tenge	1956469	1842569	-113900
Salary fund, thousand tenge	5184.792	5114.64	-70.15
Number of personnel, people	214	211	-3
Labor productivity, tenge	9142.38	8732.55	-409.82
Labor intensity, tenge	0.0109	0.0115	0.000005
Note – Calculated based on the source [7].			

As for the age characteristics of the staff of Saule LLP, almost the majority of the staff consists of employees aged 30–40 years. According to Table 4, in the reporting year, the share of “Saule” LLP in the active age group of 18–25 years is 15%, and 30–40-year-old personnel occupy 37% of the company’s share (Figure 1, p.160).

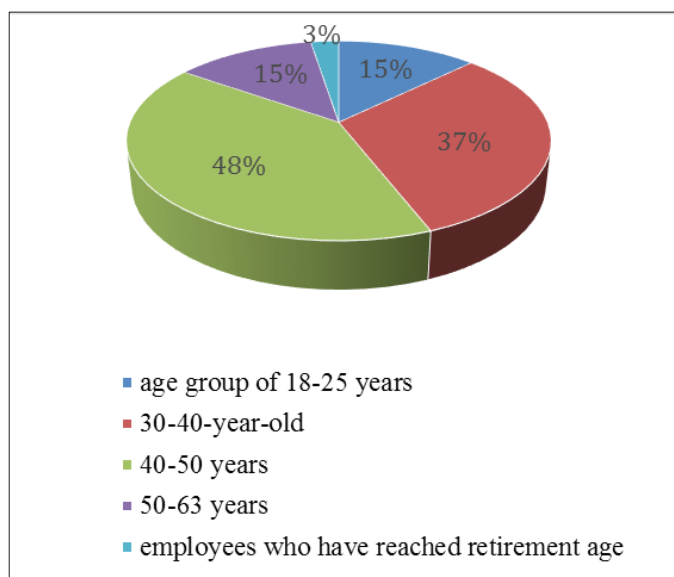

Figure 1 – The age characteristics of the staff of ‘Saule’ LLP

Note – Compiled by the author.

And the remaining 48% is a different age range. That is, the share of personnel aged 40–50 years is 30%, the share of personnel aged 50–63 years is 15%, a small percentage is occupied by employees who have reached retirement age.

Summing up the results of the analysis, we can draw the following conclusions about the use of personnel of ‘Saule’ LLP: due to the small production base of the partnership, low demand for its products, it can be noted that the number of personnel is small. Indicators of effective use of personnel in the company, in particular labor productivity, decreased in the years taken into account. This is due to the fact that the reason for the decline in labor productivity was the dissatisfaction of employees with wages, as well as the low level of their qualifications, as well as the instability of staff due to the lack of social packages in the company, such as the creation of social conditions.

Discussion

To increase the competitiveness of the company, aimed at the effective use of the potential of personnel, an organizational and economic model of the strategy for the effectiveness of personnel activities in the company has been developed.

When developing a strategy for improving and developing the effectiveness of Personnel activities of ‘Saule’ LLP, it is effective to follow the following sequence of measures:

- ◆ analysis of the economic potential of the company and finding an internal point in possible competitive advantages;
- ◆ product sales market research, analysis and identification of work areas;
- ◆ formation of the company’s commodity-market, resource-market and integration strategy;
- ◆ creating a financial and investment strategy;
- ◆ formation of a strategy for ensuring the social situation;
- ◆ development of specific requirements of the company for personnel by departments and determination of potential (corporate culture, socio-psychological climate, employee-enterprise relations, etc.);
- ◆ formation of a strategy for improving the efficiency and development of personnel in the company.

At the same time, the company should develop not only a comprehensive strategy for its activities and personnel development, but also other strategies. Because it has a direct impact on improving and developing personnel efficiency [9].

One of the weaknesses of the company is the lack of a personnel evaluation system. The personnel assessment system will be necessary to obtain information about the level of qualification of employees on a permanent basis. Based on the data received by the HR department after the evaluation measures, future management decisions will be made in the field of working with the personnel reserve, career management of employees, rotation, as well as personnel motivation, training and development.

The development of the company depends and is closely related to one of the strategies for improving competitiveness and personnel development. Changing the direction of strategic development of the company and quality and quantity indicators in the personnel structure make it necessary to make changes to the overall strategic development plan of the company (Figure 2).

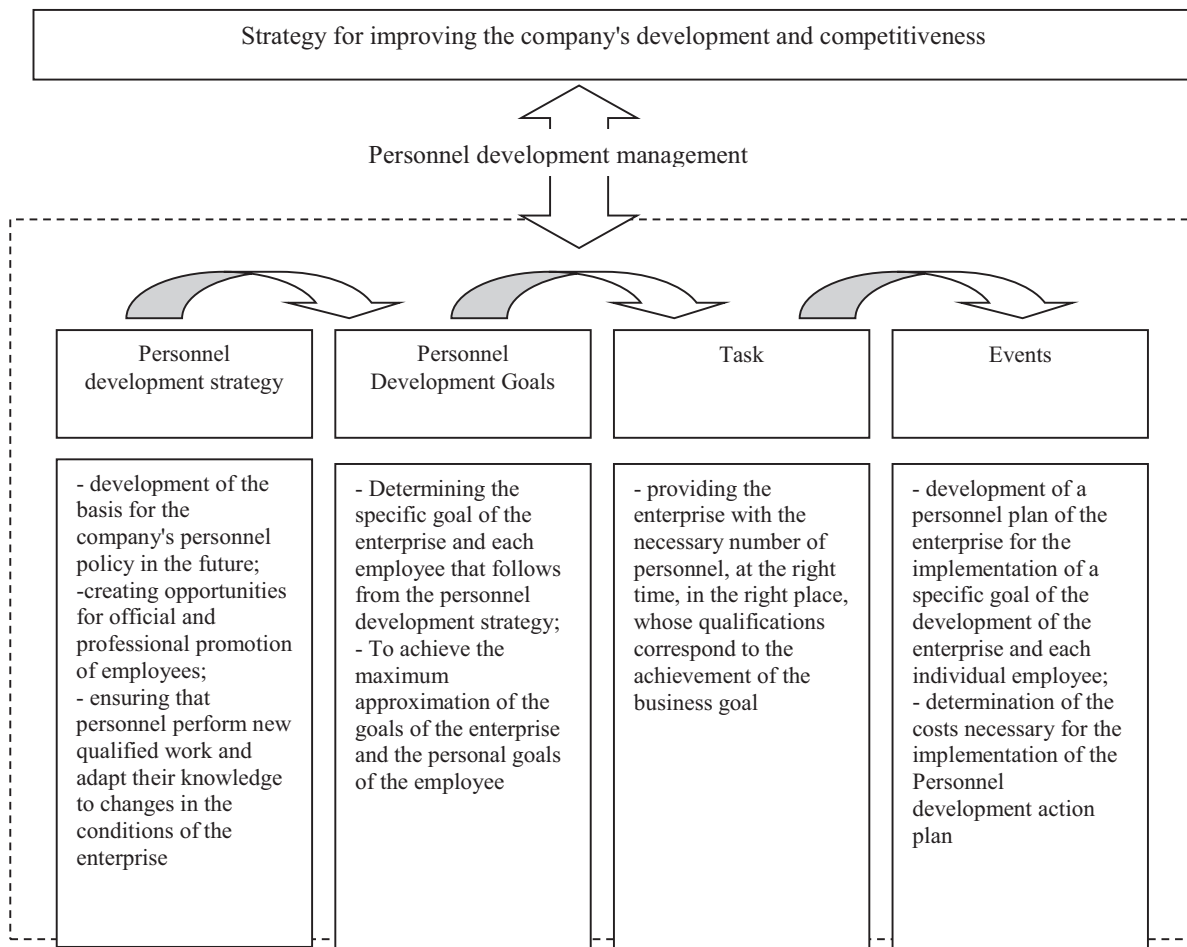

Figure 1 – The company’s development strategy and the relationship between increasing competitiveness and personnel strategy

Note – Compiled by the author.

The company’s human resources management objective consists of the following:

- ◆ improving labor and production efficiency, achieving high incomes;
- ◆ ensuring high social efficiency of the team’s successful functioning.

In order to achieve the goals set by the company, the company must solve the following tasks:

- ◆ meeting the need to organize the labor force in a certain amount and with the necessary qualifications;

- ♦ achieving a reasoned relationship between the organizational structure of labor and commercial potential;
- ♦ creating conditions for high productivity of work, its organization, motivation, high level of self-control, forming a habit of mutual cooperation and interaction;
- ♦ consolidation of personnel in the company on the terms of reimbursement of personnel costs (their development, involvement in work), formation of a stable team;
- ♦ control over the fulfillment of wishes, needs and interests of personnel in relation to working conditions, types of employment, professional development, and other opportunities;
- ♦ improving the effectiveness of Personnel Management, achieving management goals while reducing labor costs.

For an effective personnel policy of “Saule” LLP, the practice of Personnel Management is undergoing significant changes. First of all, in modern real conditions, it is necessary to create a personnel management work that carries out personnel activities that correspond to the company’s development strategy.

Table 5 below shows the personnel development measures of “Saule” LLP.

Table 5 – Personnel development activities of “Saule” LLP

№	Activities	Results
1	Determining the need for personnel, taking into account the company’s development strategy and the volume of production, services provided	Achieving the relationship between the organizational and technical structure of production potential and the structure of Labor potential
2	Formation of a quantitative and qualitative structure of personnel	Providing the company with a certain amount of Labor and the necessary qualifications
3	Organization of general and professional training of personnel	Improving the qualification of personnel, labor productivity and quality of products or services
4	Availability of an employee adaptation center in the company	Full and effective use of the potential of employees in the entire production team
5	Improving the level of wages and labor incentives, improving the system of material and moral interests	Increasing labor productivity, organizing it, developing a sufficient level of motivation, self-confidence, and developing a habit of interaction and cooperation
6	Evaluation of Personnel performance, certification, remuneration and promotion of employees based on the results of the employee’s work and value for the enterprise	Achieving the goal of improving the efficiency of Personnel Management, reducing personnel costs.
7	Personnel development system – their training, training and retraining	Retraining, training, increasing flexibility by planning the level of service, ensuring professional and qualification growth
8	Regulation of interpersonal relations between public companies, employees, and administrative personnel	Formation of a stable team of employees in the company in order to cover labor costs for Personnel Development and recruitment.
9	Increasing social support for staff	Fulfillment of wishes, needs and interests of personnel in accordance with the conditions of work, the type of employment, professional competence and the possibility of promotion in the field of activity.
Note – Source [8].		

In the company, recommendations for the development of personnel are based on the condition of high labor productivity, its organization, motivation, self-control, creation of conditions, habit of mutual cooperation and interaction.

Consequently, the fact that most of the company’s staff needs financial incentives indicates a weak personnel policy. Therefore, for the effective operation of the company, it is very important to develop measures for material incentives. in addition, the company needs to use self-motivation and moral incentives more often.

Conclusion

Proposals for the implementation of the incentive system of 'Saule' LLP:

In the company, it is necessary to assign payments for work performed in excess of the Labor Standard. It includes several types of incentive payments: payment of additional fees for performing one or more functions in a row, for working with a lower number of employees, expansion of service areas, high quality of work performed, saving various resources, and much more.

The purpose of the dependence of wages on productivity, efficiency and quality of work is the interest of employees in the results of their work performed.

Implementation of flexible payment systems created on the basis of the employee's personal contribution and the final results of the company's work, participation in profit..

Cancellation of the balance when issuing salaries to staff.

Strengthening unifying roles in creating a system of employee remuneration in such a way as to avoid confrontation between employees.

Choosing a method for evaluating personnel, bringing it into a single system gives the company and its employees tangible results. Based on these results, the HR department and managers draw conclusions on the measures taken to improve the employee's skills. For the highest potential employees will be developed the program of preparation for teaching. In addition, evaluation activities examine the motivation, needs, expectations, goals and interests of each employee. This allows the company to effectively manage personnel development and unlock the potential of the employees themselves.

Thus, in order to create an effective system of personnel development in the company, it is necessary to create an HR department (T&D), evaluate employees, identify the need for training, create a qualitative system of incentives, and use an effective combination of economic and socio-psychological methods.

REFERENCES

- 1 Экономика предприятия. – Под ред. С.Г. Фалько – М.: Кнорус, 2011. Перераб. и доп. – М.: Курс: Инфра-М., 2017. – 448 с.
- 2 Куатова Д.Я. Экономика предприятия: практический курс. Уч. пос. – Алматы: «Дәуір», 2015. – 384 с.
- 3 Зимин А. Экономика предприятия. Уч. пос. – 2-е изд. – М.: Инфра-М, 2016.
- 4 Шеремет А.Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: уч. изд. – М.: Инфра-М, 2017. – 374 с.
- 5 Асалиев А.М. Экономика труда. Учебник. – М.: Инфра-М., 2020. – 336 с.
- 6 Economic efficiency of investments into personnel development of Enterprises // O. Rakhovska, T. Lositska. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 4. No. 3. 2018.
- 7 Финансово-экономические отчеты ТОО «Сауле», 2019–2020 гг.
- 8 Seitkazieva A.M., Zhunisbekova G.E., Tazabekova A. Intellectual potential as a key factor of the region's competitiveness // 18th IFAC Conference on Technology, Culture and International Stability TECIS 2018: Baku, Azerbaijan, IFAC PapersOnLine. Volume 51. Issue 30. 2018. P. 177–180. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405896318329550>
- 9 Hilorme T., Chorna M. and others. Innovative model of Enterprises Personnel incentives evaluation. Academy of Strategic Management Journal. Volume 147. Issue 3. 2018.

REFERENCES

- 1 Jekonomika predpriyatija. – Pod red. S.G. Fal'ko – M.: Knorus, 2011. Pererab. i dop. M.: Kurs: Infra-M., 2017. 448 p.
- 2 Kuatova D.Ja. (2015) Jekonomika predpriyatija: prakticheskij kurs. Uch. pos. – Almaty: «Dәuir». 384 p.
- 3 Zimin A. (2016) Jekonomika predpriyatija. Uch. pos. 2-e izd. M.: Infra-M.
- 4 Sheremet A.D. (2017) Analiz i diagnostika finansovo-hozjajstvennoj dejatel'nosti predpriyatija: uch. izd. M.: Infra-M, 374 p.
- 5 Asaliev A.M. (2020) Jekonomika truda. Uchebnik. M.: Infra-M. 336 p.

6 Economic efficiency of investmenrs into personnel development of Enterprises // O. Rakhovska, T. Lositska. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 4. No. 3. 2018.

7 Finansovo-jekonomicheskie otchety TOO «Saule», 2019–2020 gg.

8 Seitkazieva A.M., Zhunisbekova G.E., Tazabekova A. (2018) Intellectual potential as a key factor of the region's competitiveness // 18th IFAC Conference on Technology, Culture and International Stability TECIS 2018: Baku, Azerbaijan, IFAC PapersOnLine. Volume 51. Issue 30. P. 177–180. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405896318329550>

9 Hilorme T., Chorna M. and others. Innovative model of Enterprises Personnel incentives evaluation. Academy of Strategic Management Journal. Volume 147. Issue 3. 2018.

А.К. БЛЯЛОВА,¹

магистр экономических наук.

e-mail: blyalova@bk.ru

Л.К. НОҒАЙБАЕВА,¹

магистр экономических наук.

e-mail: lazzatt1978@gmail.com

И.Ш. ШОХАНОВА,¹

магистр экономических наук.

e-mail: shohanovaindira@mail.ru

Г.Е. ЖУНИСБЕКОВА,^{2*}

к.э.н.

*e-mail: gullfairuz.j@mail.ru

¹Таразский региональный университет
им. М.Х. Дулати, Казахстан, г. Тараз

²Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРСОНАЛА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация

Программа повышения квалификации сотрудников предназначена для создания высокомотивированной рабочей силы, способной выполнять задачи компании. Это приводит к увеличению объемов производства, то есть на предприятии увеличивается стоимость трудовых ресурсов. В рыночных условиях производительность труда, мотивация и творческий потенциал персонала являются конкурентными преимуществами, определяющими успешную стратегию, направленную на повышение ценности компании. Система эффективности персонала представляет собой уникальный набор приоритетов для инвестиций в человеческий капитал. Цель исследования – предложить научно обоснованные подходы к повышению эффективности персонала в компании. Авторы обработали достоверные, точные статистические данные, представили их в виде таблично-наглядных материалов и диаграмм. Показатели эффективного использования персонала в компании, в частности производительность труда, с годами снижаются. Причиной такого снижения производительности труда является неудовлетворенность работников заработной платой, нестабильность кадров из-за низкого уровня их квалификации, а также отсутствие в компании социальных пакетов, таких как создание социальных условий. Для создания эффективной системы развития персонала в компании необходимо создать отдел управления персоналом, провести оценку сотрудников, выявить потребности в обучении, создать качественную систему мотивации и использовать эффективное сочетание экономических и социально-психологических методов. Сущность исследования характеризуется следующим: разработана организационно-экономическая модель стратегии развития кадровой службы, направленная на повышение ее конкурентоспособности на основе рационального использования потенциала сотрудников компании; предложены пути повышения эффективности работы сотрудников компании в условиях рынка.

Ключевые слова: персонал, предприятие, эффективность, развитие персонала, взаимоотношение, деятельность компании, экономика.

А.К. БЛЯЛОВА,¹

экономика ғылымдарының магистрі.

e-mail: blyalova@bk.ru

Л.К. НОҒАЙБАЕВА,¹

экономика ғылымдарының магистрі.

e-mail: lazzatt1978@gmail.com

И.Ш. ШОХАНОВА,¹

экономика ғылымдарының магистрі.

e-mail: shohanovaindira@mail.ru

Г.Е. ЖУНИСБЕКОВА,^{2*}

Э.Ғ.К.

*e-mail: gullfairuz.j@mail.ru

¹М.Х. Дулати атындағы Тараз

өңірлік университеті, Қазақстан, Тараз қ.

²Нархоз университеті, Қазақстан, Алматы қ.

КӘСІПОРЫНДА ПЕРСОНАЛДЫҢ ҚЫЗМЕТ ЕТУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Қызметкерлердің біліктілігін арттыру бағдарламасы компания үшін тапсырмаларды орындай алатын жоғары уәжді жұмыс күшін құруға арналған. Бұл өндіріс көлемінің ұлғаюына әкеледі, яғни кәсіпорында еңбек ресурстарының құны артады. Нарық жағдайында персоналдың еңбек өнімділігі, уәждемесі және шығармашылық әлеуеті компанияның құндылығын арттыруға бағытталған табысты стратегияны айқындайтын бәсекелестік артықшылықтар екені белгілі. Персонал тиімділігінің жүйесі адами капиталды инвестициялау үшін басымдықтардың бірегей жиынтығын білдіреді. Зерттеудің мақсаты – компаниядағы қызметкерлердің тиімділігін арттырудың ғылыми негізделген тәсілдерін ұсыну. Авторлар сенімді, нақты статистикалық деректерді өңдеп, оларды кестелік-көрнекі материалдар мен диаграммалар түрінде ұсынды. Компанияда қызметкерлерді тиімді пайдалану көрсеткіштері, атап айтқанда еңбек өнімділігі жылдар өткен сайын төмендеп келеді. Еңбек өнімділігінің бұлай төмендеуіне қызметкерлердің еңбекақыға қанағаттанбауы, сондай-ақ олардың біліктілігінің төмендігіне байланысты кадрлардың тұрақсыздығы, сондай-ақ кәсіпорында әлеуметтік жағдай жасау сияқты әлеуметтік пакеттердің жоқтығы себеп болып отыр. Компанияда персоналды дамытудың тиімді жүйесін құру үшін персоналды басқару бөлімін құру, қызметкерлерді бағалау, оқыту қажеттіліктерін анықтау, ынталандырудың сапалы жүйесін құру және экономикалық және әлеуметтік-психологиялық әдістердің тиімді үйлесімін пайдалану қажет. Зерттеудің мәні келесілермен сипатталады: компания қызметкерлерінің әлеуетін ұтымды пайдалану негізінде оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған кадр қызметін дамыту стратегиясының ұйымдық-экономикалық моделі әзірленді; нарық жағдайында компания қызметкерлерінің тиімділігін арттыру жолдары ұсынылды.

Тірек сөздер: персонал, кәсіпорын, тиімділік, персоналды дамыту, өзара қарым-қатынас, компаниялардың қызметі, экономика.

ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ
ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ
TOURISM: WORLD EXPERIENCE

IRSTI 06.81.55 06.71.57
UDC 338.242

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-166-173>

A.A. ABDUNUROVA,¹

PhD, associate professor.

e-mail: Assem.abdunurova@gmail.com

D.I. RAZAKOVA,²

c.e.s., PhD, associate professor.

e-mail: d.razakova@turand.edu.kz

M.T. DAVLETOVA,^{*2}

c.e.s., associate professor.

*e-mail: dmaira62@mail.ru

¹University of International Business, Kazakhstan, Almaty

²Turan University, Kazakhstan, Almaty

**GLOBAL PORTRAIT OF A MODERN TOURIST:
TRAVEL TRENDS IN MARKETING**

Abstract

The study of the latest global trends in travel and tourism, firstly, provides an opportunity to characterize the consumer profile and identify types of tourists, popular destinations in the world, demand for types of tourism, and trends such as the use of the most popular applications and digital channels by tourists, and in secondly, it has practical significance, since the results can be used by tourism organizations in Kazakhstan to plan and implement efforts to improve their ability to use digital technologies in tourism as the main communication channel. Based on the analysis of secondary information (big data of international online travel agencies), the authors formed portraits and maps of the route of global digital tourists. The presented information will serve as a guide for the Kazakhstani tourism business in the knowledge of global consumers of tourism services and will strengthen inbound tourism. The purpose of the study is to study travel marketing trends in the world, on the basis of which it is possible to make a map of the travel route of a tourist in the process of online purchase of a tourist product. The proposed recommendations will help attract foreign tourists, build customer loyalty, and, ultimately, improve the marketing activities of a travel company, including in a pandemic and quarantine regime.

Key words: tourism, digital marketing, online shopping, trends, global portrait, map, itinerary, tourist product.

Introduction

With the development of digital technologies, consumer behavior is changing too quickly, especially during the COVID–19 pandemic, when there has been a dramatic transformation of the business and therefore the process of buying on the online platform. The portrait of a modern tourist can be characterized as follows – conscious, has good digital skills, wants to feel confident and safe, wants immediate satisfaction and requires a personalized approach, becomes less and less loyal to one brand. Thus, with considering the “difficult” portrait of a tourist, the modern tourism business needs to follow the trends in the tourism market and innovate in digital technologies and approaches to reach and satisfy their target audience (segment). Today, digital marketing tools are very actively used in the world, such as a virtual experience that allows a tourist to buy an online tour and sit at home at a computer, spend time in another country and get acquainted with the main cultural features of another

people. To create virtual tours and promote, tools such as social media promotion are used, especially TikTok, travel blogging, local SEO, chatbots, and others [1]. Dynamically occurring changes in the world tourism market require the study of modern tourists, which determines the relevance of this article.

Literature review

The behavior of tourists in social networks is actively studied by modern researchers, their research is focused on the use and impact of social media before (selection process), during and after the trip [2–5]. Tourists have been found to read and use information from the Internet during the selection (decision-making) process, as well as share information on the Internet during and after the trip [6], thus creating content on social networks [7]. Researchers often conduct content analysis on the Internet, including social networks, in order to understand the attitude towards the place of rest (destination) [8].

Like many other products and services, travelers seek information to make decisions, such as which destination, airline, or hotel to choose. In addition, compared to other services or products, travel usually requires more information processing before making a decision, because the purchase of travel products is considered very risky [9]. Indeed, in order to consume tourism products, people must leave their daily environment and move to another geographic location [10], and only descriptions are available when making travel decisions [11]. On the other hand, consumers cannot try a tourism product/service before buying, making it difficult to assess value for money before the actual experience [12]. In this context, information retrieval reduces the uncertainty associated with travel, improving the quality of travel for tourists [13].

When summarizing recent research papers in tourism, it becomes clear that social networks play a key role before, during and after a trip.

Research methods

Methods: study, analysis and systematization of secondary big data of international online travel agencies.

Results and discussion

According to a report by Travelport [14], the study was conducted on the basis of big data from international booking systems, as a result of which five distinctive characteristics of travelers were identified depending on the number of travelers and their purpose of travel:

Tourist Segment 1: “Individuals/Loners” who travel alone, and this trend is growing every year, 58% of millennials (23–38 years old) worldwide are willing to travel alone compared to the older generation (47% respectively). Considering that solo travelers travel longer than other types of consumers, this means multiple accommodations will be required, so mobile applications and real-time offers are important for them, this concerns to various excursions, outdoor activities, trips to restaurants, cafes, transport reservations, including car sharing.

About 70% of “Individuals” falls to the share of international bookings, this figure indicates a sufficiently capacious and attractive segment to attract to the tourist market of Kazakhstan. In table 1, the authors generated a map of the route of the tourists “Individuals”.

Table 1 – Map of the route of the tourist “Individuals”

	Awareness	Search	Planning	Purchase	Housing/ Transport	Leisure
Purpose of the tourist	Learn a new culture, active recreation	Find the best offer for price and service	Planning a trip 1.5 months in ahead	Booking for specific dates	Several hotels (hostels) бронируют во время поездки	Individual and group tours, book at the place of arrival

Table 1 continued

Tourist waiting	Inspirational Content	Easy search, complete information	Long trips and distances	Mobile version of the site, easy transaction	Cleanliness and convenience	To relax in a fun and interesting way, get to know each other
Points of contact	- Advertising - Google search - Social networks	Through smartphones OTA applications	Through smartphones	Through smartphones	Through smartphones	Social networks Networking
Recommendations for travel business	Organic results in Google search (Google Travel), personal Push-notifications	OTA app update, voice and visual search, online map integration	Availability of websites and speed, registration in tourism platforms (TripAdvisor)	Availability of a mobile version, integration with platforms for comparison of prices for a tourist product	Availability of chatbots, real-time offers	Availability of chatbots, consultants, real-time offers
Note – Compiled by the authors based on the source [14].						

The map characterizes the goals, expectations of the tourist and points of contact with the business on the Internet at all stages of the trip and provides recommendations for the Kazakhstani tourism business at each of these stages. And also in the map, 3 main tourist products are considered – housing, transport and leisure.

The 2nd segment of tourists: traveling with family – the largest segment in the world, they plan their trip well and in advance, so OTA (Online Travel Agency) should be attentive to children, form and offer profitable offers on hotels, transport, attractions during reservation and rest time.

Table 2 shows a map of the route of family tourists.

Table 2 – Map of the route of tourists “Family”

	Awareness	Search	Planning	Purchase	Housing/ Transport	Leisure
Purpose of the tourist	Comfortable holiday with entertainment program for children	All in one site	Plan in advance (1-2 months ahead)	To buy the best deals at an affordable price	Hotels with a swimming pool, transport rental	Attractions, theme parks, entertainment
Tourist waiting	To try something new, relax comfortably	Easy and clear interface, mobile applications	Planning for specific dates	Reliability, convenient transaction conditions	Comfortable and spacious rooms	Clean, safe, fun, interesting
Points of contact	- Advertising - Friends - Social networks	- Social networks - Web sites	Through smartphones and laptops	Through smartphones and laptops	Through smartphones	Social networks
Recommendations for travel business	Targeted advertising, SEO optimization, Push notifications	Collaboration with various platforms (Google Travel, TripAdvisor) and OTA	Hot offers, motivation to publish positive reviews on the Internet	Safe transaction guarantee, online payment	Availability of complete information on the website and social networks, virtual tours, 3D videos, photos, chat bots. Lead generation	Availability of complete information on the website and social networks, virtual tours, 3D videos, photos, chat bots. Lead generation
Note – Compiled by the authors based on the source [14].						

Tourist Segment 3: “Couples” – 45% of respondents answered that they are looking for tours, and site loading speed and social networks are important for them to find information and inspiration, 61% use 2–3 websites for booking. OTAs should offer them the best deals for romantic couples.

Table 3 presents a map of the route of tourists “Traveling in pairs”. Recommendations for this segment differ in that couples prefer to buy a travel package and prefer one platform for finding and booking a trip.

Table 3 – Map of the route of tourists “Traveling in pairs”

	Awareness	Search	Planning	Purchase	Housing/ Transport	Leisure
Purpose of the tourist	Take a romantic trip together	Best price and quality	Book in advance (2.5 months in ahead)	Secure transaction, payment choice	Hotels with double room	Romantic holiday, dinner
Tourist waiting	Get an unforgettable impressions	Find all information on the 1st site	Travel on specific dates	To buy a tourism product on one platform	Attention, comfort, romantic atmosphere	To get an unforgettable experience
Points of contact	- Advertising - Social networks	- Social networks - OTA websites	Various websites	Through smartphones and laptops	Through smartphones	Through smartphones
Recommendations for travel business	Activation of work in social networks, personalized offers, Push notifications	Representation on Google (Travel), TripAdvisor, Social networks	Representation in international booking systems, offer of a full cycle of trip (tourist packages)	Monitoring the technical parameters of the site (download speed)	Registration on international OTA platforms (booking services)	Real time offers for two

Note – Compiled by the authors based on the source [14].

Table 4 shows a map of the route of tourists “Weekenders”. This segment of tourists prefer active cultural and educational recreation with various offers of real-time excursions on weekends and holidays.

Table 4 – Map of the route of tourists “Weekenders”

	Awareness	Search	Planning	Purchase	Housing/ Transport	Leisure
Purpose of the tourist	To get the most rest in the shortest amount of time	To compare offers across multiple platforms	Booking 1 month ahead	Planned or impulsive	Offers with early arrival and late departure	Active, cultural and educational recreation
Tourist waiting	Interesting, informative, rich holiday	Accessible information, high download speed	To rest as long as possible, watch	Secure transaction, payment choice	Offers with multiple options	Various leisure offers, excursions
Points of contact	- Advertising - Social networks	- OTA websites - Social networks	Various websites	Web sites	Web sites	Google search, social networks
Recommendations for travel business	SEO – optimization, targeted advertising, active work in social networks (publication of interesting content in stories with elements of games)	Representation on Google (Travel), TripAdvisor, Booking.com, Viator, Pinterest etc.	Hot deals – weekend getaways	Monitoring the technical parameters of the site (loading speed, security)	Targeted offer and promotions, Push notifications	Real-time offers, presence on online maps

Note – Compiled by the authors based on the source [14].

Above is the 4th segment of tourists who travel on weekends and want to get the most delight out of short trips, only one third are foreigners, most of them are local tourists traveling in pairs or alone. 71% use more than one booking website, so OTAs are in fierce competition for customers.

Table 5 presents a map of the route of group tourists.

Table 5 – Map of the route of the “Group” tourists

	Awareness	Search	Planning	Purchase	Housing/ Transport	Leisure
Purpose of the tourist	Active leisure	To find the right solution for the whole group	Booking 3 months ahead	Flexible payment system	Offer for group tourists	Organization of leisure for a group of people
Tourist waiting	Impressions	Travel package	Assistance of the OTA representative in organizing the trip	Possibility of payment in installments	Cleanliness, convenient location	Active holiday offers
Points of contact	- Advertising - Web sites	Social networks	E-mail, chat bots, messengers	OTA websites	OTA websites	Advertising, Push Notifications
Recommendations for travel business	Attractive offers for a group of people. Targeted advertising	Formation of offers for group tourists «all inclusive»	Assistant (physical or virtual) who will interact with tourists	Providing the option of paying in installments	Full information on the site, photos, virtual tours, chat bots	Real Time Offers
Note – Compiled by the authors based on the source [14].						

Above is the 5th segment of tourists who travel in groups. Although the proportion of such travelers is only 5% worldwide, but in Asia a significantly higher proportion – 16%. Despite the short travel time, this category of consumers book the most distant countries in advance. It is more convenient for them to book a package holiday and, since the amount of the trip is significant, a tourist ticket is often bought in installments.

In Figure 1 (p. 171), the authors suggest a model that characterizes the types of loyal tourists, important parameters that influence the decision to purchase a tourism product and the demand for a tourism product before and during a pandemic.

Conclusion

In this article, based on the study and analysis of secondary information, the authors created and recommended:

- ◆ a map of the route of the global tourist;
- ◆ suggestions for the Kazakhstani tourism business to attract and retain foreign tourists;
- ◆ a model that represents the types of loyalty and important parameters that influence the decision to purchase a tourism product, as well as based on UN WTO expert assessments, the change in demand for a tourism product before and during the pandemic.

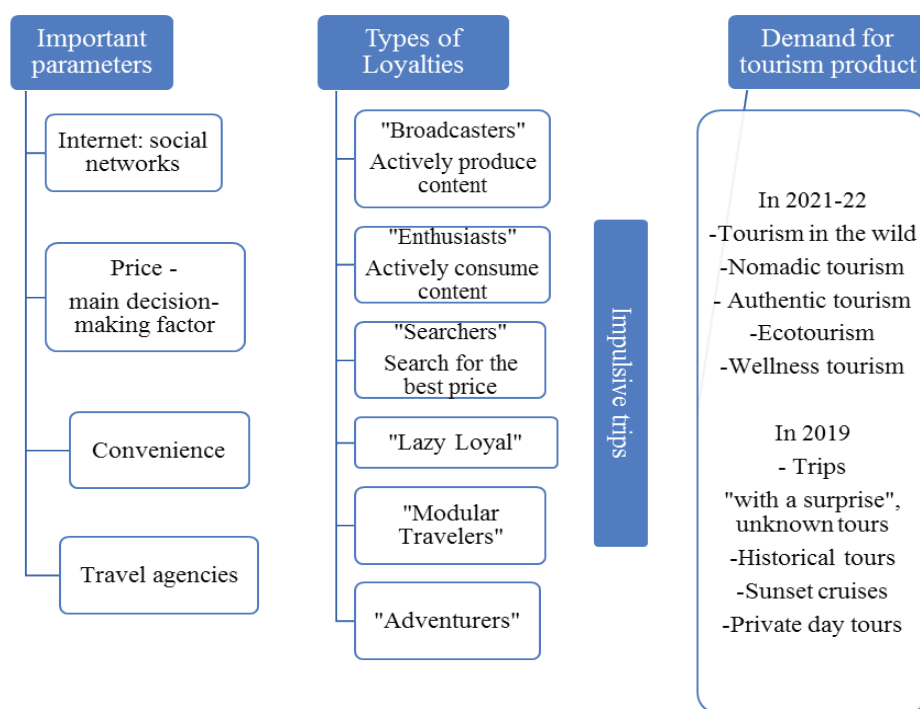

Figure 1 – Digital consumer loyalty model in tourism based on global trends

Note – Compiled by the authors based on sources [14, 15, 16, 17].

REFERENCES

- 1 Top Online Travel Marketing Trends in 2022. URL: <https://www.checkfront.com/blog/digital-marketing-trends-2020>
- 2 Varkaris E., Neuhofer B. The influence of social media on the consumers' hotel decision journey // *J. Hosp. Tour. Technol.* Emerald Group Publishing Ltd. 2017. T. 8, no 1. P. 101–118.
- 3 Aye J. Travellers' acceptance of consumer-generated media: an integrated model of technology acceptance and source credibility theories // *Comput. Human Behav.* 2015. T. 48, no 3. P. 173–180.
- 4 Xiang Z., Gretzel U. Role of social media in online travel information search // *Tour. Manag.* 2010. T. 31, no 2. P. 179–188.
- 5 Leung D. и др. Social Media in Tourism and Hospitality: A Literature Review // *Journal of Travel and Tourism Marketing.* 2013. T. 30, no 1–2. P. 3–22.
- 6 Fotis J., Buhalis D., Rossides N. Social Media Use and Impact during the Holiday Travel Planning Process // *Information and Communication Technologies in Tourism, 2012.* P. 13–24.
- 7 Sigala M. Social networks and customer involvement in new service development (NSD); the case of www.mystarbucksidea.com // *Int. J. Contemp. Hosp. Manag.* 2012. T. 24, no 7. P. 966–990.
- 8 Vozņuka Jekaterina. The positioning of Latvian Towns and its Meaning for Travel Destination Marketing // *Emerging Trends in Economics, Culture and Humanities (etECH2017), 2017.* P. 16–22.
- 9 Huang C.-Y., Chou C.-J., Lin P.-C. Involvement theory in constructing bloggers' intention to purchase travel products // *Tour. Manag.* 2010. T. 31, no 4. Werthner H., Ricci F. e-Commerce and tourism // *Commun. ACM.* 2004. T. 47, no 12. P. 101–105.
- 10 Werthner H., Klein S. *Information technology and tourism: a challenging relationship.* – Wien: Springer-Verlag Wien. 1999. P. 323.
- 11 Kim L.H., Kim D.J., Qu H. A study of perceived risk and risk reduction of purchasing air tickets online // *J. Travel Tour. Mark.* 2009. T. 26, no 3. P. 203–224.
- 12 Fodness D., Murray B. Tourist information search // *Ann. Tour. Res.* 1997. T. 24, no 3. P. 503–523.
- 13 Traveler personas for OTAs. 2019. P. 1–55. URL: <https://file.veryzhun.com/buckets/carnoc/keys/1a99a20d06082cca10f3dd0908cbbf8f.pdf>.
- 14 Torres R. How to win travelers in the age of assistance // Google/Phocuswright. – 2018. URL: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/en-ccc/insights-trends/industry-perspectives/age-of-assistance-travel-marketing/> (дата обращения: 21.02.2021)

15 The Great Loyalty Divide: Business and Consumer Perspectives. Hotels 2018. URL: <https://go.oracle.com/LP=68644?elqCampaignId=134016> (дата обращения: 21.02.2021)

16 U.S. Travel Trends 2019 Report. URL: <https://www.wexcinc.com/insights/resources/u-s-travel-trends-2019-report/> (дата обращения: 21.02.2021)

А.А. АБДУНУРОВА,¹

PhD, доцент.

e-mail: Assem.abdunurova@gmail.com

Д.И. РАЗАКОВА,²

к.э.н., PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: d.razakova@turan-edu.kz

М.Т. ДАВЛЕТОВА,^{*2}

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: dmairab62@mail.ru

¹Университет международного бизнеса, Казахстан, г. Алматы

²Университет «Тұран», Казахстан, г. Алматы

ГЛОБАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ СОВРЕМЕННОГО ТУРИСТА: ТРЕВЕЛ-ТРЕНДЫ В МАРКЕТИНГЕ

Аннотация

Исследование последних мировых тенденций в сфере путешествий и туризма, во-первых, предоставляет возможность охарактеризовать портрет потребителей и выявить типы туристов, популярные направления в мире, спрос на виды туризма и такие тренды, как использование туристами наиболее популярных приложений и цифровых каналов. Во-вторых, имеет практическую значимость, поскольку результаты могут быть использованы туристскими организациями Казахстана для планирования и реализации усилий по улучшению возможностей использования цифровых технологий в туризме в качестве основного коммуникационного канала. На основе проведенного анализа вторичной информации (больших данных международных онлайн туристических агентств) авторами сформированы портреты и карты пути следования глобальных цифровых туристов. Представленная информация послужит гидом для казахстанского туристского бизнеса в знании глобальных потребителей туристических услуг и усилит въездной туризм. Цель исследования – изучить тренды тревел-маркетинга в мире, на основе которого можно составить карту пути следования туриста в процессе онлайн-покупки туристского продукта. Предложенные рекомендации будут способствовать привлечению иностранных туристов, формированию клиентской лояльности и в конечном счете совершенствованию маркетинговой деятельности туристской фирмы, в том числе в условиях пандемии и карантинного режима.

Ключевые слова: туризм, цифровой маркетинг, онлайн-покупка, тренды, глобальный портрет, карта, путь следования, туристский продукт.

А.А. АБДУНУРОВА,¹

PhD, доцент.

e-mail: Assem.abdunurova@gmail.com

Д.И. РАЗАКОВА,²

э.ғ.к., PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: d.razakova@turan-edu.kz

М.Т. ДӘУЛЕТОВА,^{*2}

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: dmairab62@mail.ru

¹Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ТУРИСТІҢ ЖАҒАНДЫҚ ПОРТРЕТІ: МАРКЕТИНГТЕГІ САЯХАТ ТРЕНДТЕРІ

Андатпа

Саяхат пен туризмдегі соңғы жаһандық тенденцияларды зерттеу, біріншіден, тұтынушылардың портретін сипаттауға және туристердің түрлерін, әлемдегі танымал направленияларды, туризм түрлеріне

сұраныс және ең танымал қосымшалар мен цифрлық арналар пайдалану сияқты тенденцияларды анықтауға мүмкіндік береді, ал екіншіден, оның практикалық маңызы бар, өйткені нәтижелерді Қазақстанның туристік ұйымдары негізгі коммуникациялық арна ретінде туризмде цифрлық технологияларды пайдалану қабілетін арттыру бойынша күш-жігерді жоспарлау және іске асыру үшін пайдалана алады. Авторлар қайталама ақпаратқа (халықаралық онлайн туристік агенттіктердің үлкен деректеріне) жүргізілген талдау негізінде жаһандық цифрлық туристердің портреттері мен маршрутының карталарын қалыптастырды. Ұсынылған ақпарат туристік қызметтердің жаһандық тұтынушыларын білуде қазақстандық туристік бизнес үшін гид ретінде қызмет етеді және келу туризмін нығайтады. Зерттеудің мақсаты – әлемдегі саяхат маркетингінің трендтерін зерттеу негізінде туристік өнімді онлайн сатып алу процесінде туристің жүру жолын картаға түсіру. Ұсынылған ұсынымдар шетелдік туристерді тартуға, тұтынушылардың адалдығын арттыруға, сайып келгенде, туристік компанияның маркетингтік қызметін пандемия және карантиндік режимде де жақсартуға көмектеседі.

Тірек сөздер: туризм, цифрлық маркетинг, онлайн сауда, трендтер, жаһандық портрет, карта, жүру жолы, туристік өнім.

МРНТИ 06.56.01
УДК 338.246.2

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-174-181>

Е.Т. БАЕКЕЕВ,*^{1,2}

МВА, менеджер по проектам
POSCO International Corp.

*e-mail: ernur8585@mail.ru

С.А. КАЛЕНОВА,²

д.э.н., профессор.

e-mail: s.kalenova@turand-edu.kz

А.А. СЕЙТИМОВА,³

менеджер ТОО «SOLIS LTD»

e-mail: assemseitim@gmail.com

А.С. БЕЙСЕМБИНОВА,³

к.г.н, доцент.

e-mail: ardak_bs@mail.ru

¹Университет «Аджу», Южная Корея, г. Сувон

²Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

³Казахский национальный университет
им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ УСПЕХА В ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНЫХ ПАРТНЕРСТВАХ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Аннотация

Последствия всемирной пандемии привели к закрытию границ и росту дополнительного спроса на региональный туризм в Республике Казахстан летом 2020 г. Резкая нагрузка на туристскую сферу обнажила существующие проблемы в инфраструктуре и на туристских объектах страны. Учитывая дефицит спонсирования таких объектов со стороны государства, необходимо привлекать частных инвесторов и бизнес к развитию туристского кластера через особые формы соглашений, такие как государственно-частное партнерство (далее – ГЧП). Основной целью данной статьи является изучение развития инструмента ГЧП, а также выявление критических факторов успеха для реализации ГЧП проектов в сфере туризма. Методология исследования включает в себя проведение опроса среди экспертов в сфере ГЧП. Путем проведенного анализа были выявлены 5 основных факторов, которые должны быть учтены обеими сторонами соглашения, то есть и со стороны государства, и со стороны частного сектора, для развития туристских объектов. В ходе анализа рассмотрены исследования иностранных и российских авторов, а также их методы развития ГЧП проектов. Особое внимание уделено рассмотрению существующих законодательных актов как одного из видов фактора успеха. Данная работа внесет значительный вклад в понимание успешного развития туризма путем ГЧП проектов, а также поможет государству пересмотреть существующий подход к ГЧП проектам. Совместная деятельность государства и частного сектора на основе сотрудничества является относительно новой областью в казахстанской экономике, которая требует основательного и досконального изучения.

Ключевые слова: экономика, государственно-частное партнерство (ГЧП), критические факторы успеха (КФУ), туризм, туристский кластер, проектное финансирование, законодательство РК.

Введение

За последние годы правительство Республики Казахстан столкнулось с постоянно растущей потребностью в развитии и обслуживании проектов, необходимых для поддержки растущего населения. Охватить все нужды расширяющихся городов и сел, реконструировать дороги, школы, энергетические сети и т.д. в условиях операционного дефицита только за счет государственного субсидирования невозможно. Однако с помощью государственно-частного партнерства, которое начало активно развиваться еще в 1990 годах, развитие значимых секторов экономики значительно ускорится. Термин «государственно-частное партнерство» описывает

ряд возможных отношений между государственными и частными организациями в контексте социально значимых проектов в сфере инфраструктуры, здравоохранения, образования и т.д.

Учитывая всю экономическую и социально-культурную важность туристской сферы, развитие ключевых туристских объектов позволит увеличить нагрузку на единицу объекта, экологический баланс, уменьшить безработицу, а также увеличить ВВП страны. Такое развитие может быть осуществлено путем ГЧП соглашений, чья эффективность уже доказана на опыте других стран. Однако данные соглашения зависят от множества факторов, которые определяют их успех, и эти факторы отличаются в зависимости от сферы, где применяется ГЧП.

В качестве важного шага к развитию ГЧП в сфере туризма в РК можно рассматривать цель данного исследования – определить, проанализировать и классифицировать различные критические факторы успеха (далее – КФУ) для ГЧП. Методом данного исследования является анкетный опрос казахстанских и зарубежных экспертов в сфере ГЧП.

Объектом данного исследования является ГЧП в сфере туризма в Республике Казахстан. Предметом данного исследования являются критические факторы успеха ГЧП проектов.

Основные положения

В ходе данной работы будет проведен научно-методологический анализ, который включает тематические исследования и обзор литературы. Будет разработан пакет КФУ, который содержит несколько основных КФУ. Значимость приведенных КФУ будет изучаться на основе результатов анкетного опроса. Заключение по поводу КФУ в сфере туризма и общие рекомендации будут даны для дальнейшего развития.

Литературный обзор

ГЧП оптимальным образом распределяет задачи, обязательства и риски между государственными и частными партнерами. Государственными партнерами в ГЧП являются государственные учреждения, включая министерства, местные исполнительные органы или государственные предприятия. Частные партнеры могут быть местными или международными и могут включать предприятия или инвесторов, обладающих техническими или финансовыми знаниями, имеющими отношение к проекту [1].

Разнообразные формы ГЧП, такие как концессионные соглашения, ВОТ (Построй, Действуй, Передай), ВООТ (Построй, Владей, Действуй, Передай), ВТО (Построй, Передай, Действуй) и т.д. могут применяться в любом виде проекта и при правильном и эффективном построении финансовой структуры принесут прибыль обеим сторонам соглашения [2]. В. Варнавский определяет ГЧП как стратегический, социальный альянс, однако Д. Амунц, В. Фильченков определяют данный термин как партнерство обеих сторон в получении собственной выгоды. Государство должно регулировать и брать на себя риски, которым подвергается частная сторона, например инфляцию. Кеслер определяет ГЧП как совместное распределение рисков, где общественная сторона как конечный потребитель также берет на себя определенные риски [3]. Бородачев утверждает: чтобы быть успешным, ГЧП должно основываться на диагностике, которая дает реалистичную оценку текущих ограничений сектора [4].

В частности, секторная диагностика будет охватывать:

- ◆ технические неисправности;
- ◆ правовую, нормативную и политическую базу;
- ◆ институциональный статус и инвестиционный потенциал страны;

В Республике Казахстан нормативно-правовая база регулирования вопросов ГЧП ограничивается лишь законом от 2015 года № 379-V «О государственно-частном партнерстве». Казахские проекты ГЧП определены как непривлекательные для частных партнеров, так как текущее законодательство не распределяет риски между двумя сторонами должным образом [5]. В то время как в соседней Российской Федерации утвержден перечень показателей успешности и эффективности ГЧП проектов «Уровень развития ГЧП в субъекте», где расчеты ведутся на множество внутренних и внешних факторов [6]. Для развития кластера туризма нормативно-правовая база ГЧП отраслевых и промышленных сфер в РК должна быть диверсифицирована и не ограничиваться лишь контрактной формой ГЧП.

КФУ можно определить как «несколько ключевых сфер деятельности, в которых благоприятные результаты абсолютно необходимы менеджеру для достижения его целей». Данная концепция может быть применена и в области ГЧП, поскольку не существует единой концепции осуществления ГЧП, однако данные факторы могут быть приняты во внимание и привести к успеху [7]. Были выделены шесть КФУ в ВОТ в Индии, Англии, Германии в виде контракта: (1) предпринимательство и лидерство; (2) правильная идентификация проекта; (3) сила консорциума; (4) преимущество технического решения; (5) дифференциация финансового пакета; и (6) дифференциация гарантий (Tiong, 1996).

В другом зарубежном исследовании на примере Китая определены пять основных КФУ: (1) благоприятная инвестиционная среда; (2) экономическая жизнеспособность; (3) надежный консорциум концессионеров с сильной технической мощностью; (4) надежный финансовый бюджет и договоры; и (5) надлежащее распределение рисков посредством надежных договорных соглашений [8].

А.А. Аришков и И.Ю. Беляева на основе анализа российской сферы ГЧП проектов определили, что наличие компетентных специалистов в области ГЧП и системный подход к развитию туристской сферы являются приоритетными видами КФУ [9].

Е.А. Федорова и В.А. Гурина в своих работах отметили важность совместного распределения рисков и прозрачной процедуры выбора частного партнера в КФУ. В туристской сфере российскими исследователями были также выделены: (1) анализ эффективности ГЧП проекта; (2) взаимодействие с местным населением; (3) соблюдение экологических норм и требований; (4) подготовка земельного участка заранее для реконструкции и постройки нового сооружения.

Методология

Выбор методологии исследования напрямую связан с целью данной работы, а именно сбором мнений по поводу выбранных КФУ для области туризма в сфере ГЧП. Данное исследование использует описательный вид исследования, так как целью является собрать экспертное мнение для выбранных КФУ. Описательный вид исследования подходит для сбора и анализа мнений, личных убеждений, демографических данных, социальных обстоятельств и процессов. Таким образом, этот метод применим для настоящего исследования и его целей. Опираясь на описательный характер исследования, методология является качественной. Качественная методология исследования рассматривается как субъективный метод, основанный на конкретном индивидуальном опыте; предметом его исследования является человек, и этот метод описывает информацию с помощью повествовательного текста, опросов и интервью [10]. Инструментом данной методологии является интервью, опрос, анкетирование фокус-группы, тематические исследования [11].

Исследовательскими вопросами являются:

1. Какие факторы способствуют успеху ГЧП проекта в области туризма в РК?
2. Имеет ли туристская сфера отличительные особенности при развитии ГЧП в РК?
3. Какие факторы КФУ критические при развитии ГЧП проектов?

Сбор данных был осуществлен через анализ проведенного опроса среди экспертов, проектных менеджеров, строительных подрядчиков в сфере ГЧП в РК. Данный опрос включал в себя 7 основных КФУ с субфакторами. Пятибалльная шкала предназначена для определения уровня важности каждого КФУ для реализации туристских проектов в рамках ГЧП. Шкала представляет следующие формы оценивания:

- 1 = очень низкий,
- 2 = низкий,
- 3 = средний,
- 4 = высокий,
- 5 = очень высокий.

Анализ факторов успеха в государственно-частном партнерстве (на примере индустрии туризма) и результаты

Анализ факторов успеха в ГЧП был проведен для выявления наиболее объективных оценок в сфере туризма с привлечением местных и зарубежных экспертов в области туризма и ГЧП,

проектных менеджеров, строительных подрядчиков в сфере ГЧП, функционирующих на территории РК. Количество респондентов составляет 50 участников.

Для полноценной и достоверной оценки ситуации в данной отрасли был составлен опрос, включающий 7 важных КФУ с субфакторами. Пятибалльная шкала была использована для определения уровня важности каждого КФУ для реализации туристских проектов в области туристской деятельности РК в рамках ГЧП.

Опрос включает в себя 5 основных пунктов, отвечающих за объективное описание ситуации по КФУ в ГЧП (таблица 1).

Таблица 1 – Опрос для определения КФУ при ГЧП

КФУ	Суб-КФУ
Благоприятная инвестиционная среда	(1) Стабильная политическая система; (2) благоприятная экономическая система; (3) прогнозируемый валютный риск; (4) разумная правовая база; (5) проект представляет общественный интерес.
Экономическая жизнеспособность	(1) Долгосрочный спрос на продукты / услуги, предлагаемые проектом; (2) ограниченная конкуренция со стороны других проектов; (3) достаточная доходность проекта для привлечения инвесторов; (4) долгосрочный денежный поток, привлекательный для кредитора; (5) наличие поставщиков, необходимых для нормальной работы проекта.
Эффективная организационная структура проекта	(1) Богатый опыт управления международными проектами ГЧП; (2) низкое воздействие на окружающую среду; (3) хорошее техническое решение; (4) многопрофильные участники; (5) сильная и способная проектная команда;
Надежное финансовое проектирование	(1) Надежный финансовый анализ; (2) графики инвестирования, выплат и использования средств; (3) источники и структура основных займов и резервных средств; (4) стабильные валюты долгов и долевого финансирования; (5) высокое соотношение собственного капитала/долга;
Надлежащее распределение рисков посредством надежных договорных соглашений.	(1) Контракт на проектирование и строительство; (2) договор займа; (3) договор страхования; (4) договор поставки материалов; (5) официальное соглашение о ГЧП контракте

Для проведения данного анкетирования была определена фокус-группа, состоящая из 50 экспертов в области туризма и ГЧП. Путем проведенного опроса среди 50 экспертов в области ГЧП было выявлено, что самым приоритетным КФУ является эффективная организационная структура проекта. При разработке туристского объекта ГЧП или реконструкции туристского объекта в рамках ГЧП субфактор (4) многопрофильные участники и (2) низкое воздействие на окружающую среду были определены как наиболее приоритетные. Это может быть связано с тем, что туризм является узкой сферой, где необходимо участие маркетологов, гидов, экспертов по узким направлениям, таких как экология, история и т.д. Надежное проектное финансирование было определено как второе по значимости с наиболее приоритетным субфактором – (3) источники и структура основных займов и резервных средств.

Ниже представлен результат опроса с прямым участием фокус-группы и указанием количественного анализа, проведенного эмпирическим методом подсчета (рисунок 1 с таблицей, стр. 178).

Как показали результаты анализа КФУ в ГЧП, самым спорным в данной сфере является определение фактора экономической жизнеспособности как последнего по важности фактора, однако в случае туристской области государство может выступить гарантом окупаемости объекта. Был также добавлен шестой фактор – разумная правовая база; хотя она и присутствует в виде субфактора, все участники выделили ее как наиболее важный КФУ.

КФУ	Суб-КФУ	%
Эффективная организационная структура проекта	(1) Многопрофильные участники – 5	46
	(2) Низкое воздействие на окружающую среду – 4	22
	(3) Богатый опыт управления международными проектами ГЧП – 3	16
	(4) Хорошее техническое решение – 2	12
	(5) Сильная и способная проектная команда – 1	4
Надежное проектное финансирование	(1) Источники и структура основных займов и резервных средств – 5	40
	(2) Надежный финансовый анализ – 4	32
	(3) Графики инвестирования, выплат и использования средств – 3	18
	(4) Стабильные валюты долгов и долевого финансирования – 2	6
	(5) Высокое соотношение собственного капитала/долга – 1	4
Надлежащее распределение рисков посредством надежных договорных соглашений	(1) Договор страхования – 5	58
	(2) Контракт на проектирование и строительство – 4	22
	(3) Договор поставки материалов – 3	8
	(4) Договор займа – 2	8
	(5) Официальное соглашение о ГЧП контракте – 1	4
Благоприятная инвестиционная среда	(1) Стабильная политическая система – 5	36
	(2) Прогнозируемый валютный риск – 4	28
	(3) Разумная правовая база – 3	22
	(4) Благоприятная экономическая система – 2	8
	(5) Проект представляет общественный интерес – 1	6
Экономическая жизнеспособность	(1) Достаточная доходность проекта для привлечения инвесторов – 5	42
	(2) Долгосрочный денежный поток, привлекательный для кредитора – 4	26
	(3) Долгосрочный спрос на продукты/услуги, предлагаемые проектом – 3	14
	(4) Ограниченная конкуренция со стороны других проектов – 2	12
	(5) Наличие поставщиков, необходимых для нормальной работы проекта – 1	6

Рисунок 1 с таблицей – Результаты опроса респондентов для определения КФУ при ГЧП

Таким образом, все респонденты фокус-группы считают, что ключевым фактором во всех проанализированных КФУ является важность правовой базы, обеспечивающей преемственность и гибкость политики. Без законодательства, разрешающего частное участие, будет сложно инициировать и полностью развивать инициативу ГЧП. Следовательно, для успешного ускорения предоставления государственных услуг в областях, где их нет или они минимальны, государственные учреждения зависят от преемственности и гибкости политики и законодательства принимающей страны. Более того, между всеми сферами государственного управления

должна быть сплоченность в сотрудничестве с частным сектором. Кроме того, следует разработать программы по просвещению общественности и других заинтересованных органов о ГЧП. Без частного участия инфраструктура будет продолжать ухудшаться и испытывать огромную нагрузку, как и условия жизни населения, что отрицательно сказывается на экономическом росте страны.

Заключение

Сфера индустрии туризма в Республике Казахстан требует особого внимания, и, принимая опыт развития туристских объектов в рамках ГЧП других стран, были достигнуты различные результаты – как успешные, так и неудачные.

Существует острая необходимость в разработке конкретной и поэтапной методологии для конструктивного партнерства, в котором средства частного сектора, управленческие навыки и операционная эффективность будут задействованы в полной мере для повышения ценностей, приносящих пользу как государственным, так и частным интересам. В данной статье этот факт побудил к выявлению и анализу КФУ для ГЧП. Успех означает беспроектные результаты государственного и частного секторов. На основе обзора литературы и интервью/опроса казахстанских экспертов и практиков в области ГЧП были рассмотрены различные факторы успеха. Эти факторы успеха далее были проанализированы, а также был составлен рейтинг их важности. Для ГЧП проектов в области туризма эксперты обозначили эффективную организационную структуру проекта и надежное проектное финансирование как наиболее значимые.

В качестве дальнейшего анализа результаты данной статьи могут быть проанализированы факторным анализом, а также распределены на большее количество участников. Анализ КФУ для области туризма в РК может дать государству повод пересмотреть существующее законодательство и меры, принятые по развитию туризма.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Амунц Д.М. Государственно-частное партнерство. Концессионная модель совместного участия государства и частного сектора в реализации финансово-экономических проектов // Справочник руководителя учреждения культуры. – 2005. – № 12. – С. 16–24. URL: <http://www.cultinfo.ru/cultura/2006-04/partnerstvo.htm>
- 2 Варнавский В. Альянс на неопределенный срок // Фельд Почта. – 2004. – № 29. – С. 5.
- 3 Кеслер А. Экономические основы государственно-частного партнерства. – М., 2007. – 155 с.
- 4 Бородачев И. Частно-государственное партнерство и его роль в развитии социальной инфраструктуры. – 2008. – 142 с.
- 5 Жилкибаева М.А. Государственно-частное партнерство в Казахстане: оценка динамики, институциональное обеспечение, приоритеты развития // Экономика Центральной Азии. – 2020. URL: <https://1economic.ru/journals/asia/archive/111212>
- 6 Батаева Б.С., Айрапетян Л.Н. Взаимодействие властных и предпринимательских структур в ходе разработки и реализации целевых программ // Управление экономическими системами. – 2015. – № 3. URL: <http://uecs.ru/uecs-75-752015/item/3390-2015-03-04-12-48-17>
- 7 Rajkumar K., Selvakumar C., Sharavanakumar P.S. Importance of critical success factor analysis in public-private partnership in infrastructure development in India. International Journal of Advanced Technology in Engineering and Science. 2016. Vol. 4. No. 1. P. 75–82.
- 8 Liu J., Love P.E., Smith J., Regan M., Davis P.R. Life cycle critical success factors for public-private partnership infrastructure projects. J. Manag. Eng. 04014073. 2014. URL: [http://dx.doi.org/10.1061/\(ASCE\)ME.1943-5479.0000307](http://dx.doi.org/10.1061/(ASCE)ME.1943-5479.0000307).
- 9 Аришков А.А., Беляева И.Ю. Роль взаимодействия власти и бизнеса в развитии инфраструктуры территории Российской Федерации // Сборник статей III Международного конкурса научных работ студентов аспирантов. – 2014. URL: <http://www.fa.ru/projects/mknrsa/skireports/3/%D034%90.pdf>
- 10 Moser C.A., Kalton G. Survey Methods in Social Investigation, Basic Books, London and New York, NY. 1971.
- 11 Матвеев А.В. Качественные и количественные исследования процесса межкультурной коммуникации (на примере изучения межкультурной компетенции российских и американских менеджеров // Сборник научных трудов «Теория коммуникации & прикладная коммуникация». – Вестник Российской коммуникативной ассоциации, выпуск 1 / Под общей редакцией И.Н. Розиной. – Ростов н/Д: ИУБиП, 2002. – С. 79–88. – 200 с.

REFERENCES

- 1 Amunc D.M. (2005) Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo. Koncessionnaja model' sovmestnogo uchastija gosudarstva i chastnogo sektora v realizacii finansovoemkih proektov // Spravochnik rukovoditelja uchrezhdenija kul'tury. No. 12. P. 16–24. URL: <http://www.cultinfo.ru/cultura/2006-04/partnerstvo.htm>
- 2 Varnavskij V. (2004) Al'jans na neopredelennyj srok // Fel'd Pochta. No. 29. P. 5.
- 3 Kesler A. (2007) Jekonomicheskie osnovy gosudarstvenno-chastnogo partnerstva. M. 155 p.
- 4 Borodachev I. (2008) Chastno-gosudarstvennoe partnerstvo i ego rol' v razvitii social'noj infrastruktury. 142 p.
- 5 Zhilkibaeva M.A. (2020) Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v Kazahstane: ocenka dinamiki, institucional'noe obespechenie, priority razvitija // Jekonomika Central'noj Azii. URL: <https://1economic.ru/journals/asia/archive/111212>
- 6 Bataeva B.S., Ajrapetjan L.N. (2015) Vzaimodejstvie vlastnyh i predprinimatel'skih struktur v hode razrabotki i realizacii celevyh programm// Upravlenie jekonomicheskim sistemami. No. 3. URL: <http://uecs.ru/uecs-75-752015/item/3390-2015-03-04-12-48-17>
- 7 Rajkumar K., Selvakumar C., Sharavanakumar P.S. (2016) Importance of critical success factor analysis in public-private partnership in infrastructure development in India. International Journal of Advanced Technology in Engineering and Science. Vol. 4. No. 1. P. 75–82.
- 8 Liu J., Love P.E., Smith J., Regan M., Davis P.R. (2014) Life cycle critical success factors for public-private partnership infrastructure projects. J. Manag. Eng. 04014073. URL: [http://dx.doi.org/10.1061/\(ASCE\)ME.1943-5479.0000307](http://dx.doi.org/10.1061/(ASCE)ME.1943-5479.0000307).
- 9 Arishkov A.A., Beljaeva I.Ju. (2014) Rol' vzaimodejstvija vlasti i biznesa v razvitii infrastruktury territorii Rossijskoj Federacii // Sbornik statej III Mezhdunarodnogo konkursa nauchnyh rabot studentov aspirantov. URL: <http://www.fa.ru/projects/mknrsa/skireports/3/%D034%90.pdf>
- 10 Moser C.A., Kalton G. (1971) Survey Methods in Social Investigation, Basic Books, London and New York, NY. .
- 11 Matveev A.V. (2002) Kachestvennye i kolichestvennye issledovanija processa mezhkul'turnoj kommunikacii (na primere izuchenija mezhkul'turnoj kompetencii rossijskih i amerikanskih menedzherov // Sbornik nauchnyh trudov «Teorija kommunikacii & prikladnaja kommunikacija». – Vestnik Rossijskoj kommunikativnoj associacii, vypusk 1 / Pod obshhej redakciej I.N. Rozinoy. – Rostov n/D: IUBiP. P. 79–88. 200 p.

Е.Т. БАЕКЕЕВ,^{*1,2}

MBA, POSCO International Corp.

жобалар менеджері.

*e-mail: ernur8585@mail.ru

С.А. КАЛЕНОВА,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: s.kalenova@turana.edu.kz

А.А. СЕЙТИМОВА,³

«SOLIS LTD» ЖШС менеджері.

e-mail: assemseitim@gmail.com

А.С. БЕЙСЕМБИНОВА,³

ғ.ғ.к., доцент.

e-mail: ardak_bs@mail.ru

¹Аджу Университеті, Оңтүстік Корея, Сувон қ.

²«Тұран» Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІШТЕСТІКТІҢ ТАБЫС ФАКТОРЛАРЫН ТАЛДАУ

Андатпа

Әлемдік пандемияның салдары шекаралардың жабылуына және 2020 ж. жазында Қазақстан Республикасында аймақтық туризмге қосымша сұраныстың артуына алып келді. Туристік салаға түскен күрт жүктеме еліміздің инфрақұрылымы мен туристік нысандарындағы мәселелерді ашты. Осындай нысандарға

мемлекет тарапынан жүргізілетін қаржыландыру тапшылығын ескере отырып, туристік кластерді дамытуға мемлекеттік-жекешелік әріптестік (бұдан әрі – МЖӘ) сияқты келісімдердің арнайы нысандары арқылы жеке инвесторлар мен бизнесті тарту қажет. Бұл мақалада негізгі мақсат – МЖӘ құралын дамытуды зерделеу, сондай-ақ туризм саласындағы МЖӘ жобаларын іске асыру үшін табысқа жетудің сындарлы факторларын анықтау. Зерттеу әдіснамасы МЖӘ саласындағы сарапшылар арасында сауалнама жүргізуді қамтиды. Жүргізілген талдау арқылы туристік объектілерді дамыту үшін Келісімнің екі тарапы, яғни мемлекет тарапынан да, жеке сектор тарапынан да ескеруге тиіс 5 негізгі фактор анықталды. Талдау барысында шетелдік және ресейлік авторлардың зерттеулері, сондай-ақ олардың МЖӘ жобаларын дамыту әдістері қарастырылды. Қолданыстағы заңнамалық актілерді табыс факторының бір түрі ретінде қарастыруға ерекше көңіл бөлінді. Бұл жұмыс МЖӘ жобалары арқылы туризмнің табысты дамуын түсінуге елеулі үлес қосады, сонымен қатар, мемлекеттің МЖӘ жобаларына қолданатын тәсілді қайта қарауға көмектеседі. Мемлекет пен жеке сектордың ынтымақтастық негізіндегі бірлескен қызметі – қазақстандық экономикадағы тыңғылықты және жан-жақты зерттеуді қажет ететін салыстырмалы түрде жаңа сала.

Тірек сөздер: экономика, мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ), табыстың сыни факторлары (ТСФ), туризм, туристік кластер, жобалық қаржыландыру, ҚР заңнамасы.

Y.T. BAYEKEYEV,^{*1,2}

MBA., Project Manager
of POSCO International Corp.

*e-mail: ernur8585@mail.ru

S.A. KALENOVA,²

d.e.s., professor.

e-mail: s.kalenova@turan-edu.kz

A.A. SEITIMOVA,³

Manager of LLP “SOLIS LTD”.

e-mail: assemseitim@gmail.com

A.S. BEYSEMBINOVA,³

c.g.s., associate professor.

e-mail: ardak_bs@mail.ru

¹Ajou University, South Korea, Suwon

²University «Turan», Kazakhstan, Almaty

³Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

ANALYSIS OF SUCCESS FACTORS IN PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN TOURISM

Abstract

The consequences of the global pandemic led to border closures and to a significant increase in demand for regional tourism in Kazakhstan in the summer of 2020. The additional pressure on the tourism sector has exposed problems in the infrastructure and tourism facilities of the country. Given the lack of state sponsorship of such facilities, it is necessary to involve private investors and businesses in the development of the tourism cluster through special forms of agreements, such as public-private partnerships (hereinafter – PPP). The main goal of this article is a study the development of a PPP instrument, as well as determine the critical factors of the success of the implementation of PPP projects in the tourism sector. The research methodology includes conducting a survey among PPP experts. Through the analysis, 5 main factors were identified that must be taken into account by both parties to the agreement for the development of tourist facilities. The analysis will consider studies by foreign and Russian authors, as well as their methods of developing PPP projects. Particular importance will be given to the consideration of existing legislative acts as one of the types of success factors. This work will make a significant contribution to understanding the successful development of tourism through PPP projects, and will also help the government to revise the existing approach to PPP projects. Joint activities of the state and the private sector based on cooperation presented in this paper is a relatively new area in the Kazakhstan economy that requires a substantive examination and thorough study.

Key words: economics, public-private partnership (PPP), critical success factors (CSF), tourism, tourism cluster, project financing, RK legislation.

**Трибуна Молодого Исследователя
ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ
PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER**

МРНТИ 06.35.51
УДК 338.24, 351/354, 65.01

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-182-191>

А.Е. КАРТОВ,*¹

докторант.

*e-mail: kartov_alish@mail.ru

Е.С. ЖОЛДЫБАЕВ,¹

докторант.

e-mail: zherlan@gmail.com

¹Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан,
Казахстан, г. Нур-Султан

**ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ ПРОЕКТНОГО ОФИСА МИНИСТЕРСТВА
ЦИФРОВОГО РАЗВИТИЯ, ИННОВАЦИЙ И АЭРОКОСМИЧЕСКОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В настоящее время система проектного менеджмента активно имплементируется в деятельность государственных органов Республики Казахстан. Методологическая часть заключается в разработке и утверждении типового регламента и правил проектного управления. Организационная часть системы проектного менеджмента определяется работой проектного офиса государственных органов, а информационная поддержка – работой единой информационной системы. Цель статьи – проведение анализа работы системы проектного менеджмента в Республике Казахстан, а именно деятельности проектного офиса Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан (МЦРИАП). В результате данного анализа выявлены определенные недочеты и пробелы, которые имеют систематический характер и отрицательно влияют на результат деятельности проектного офиса. Авторами данного исследования сделаны и обоснованы выводы, которые показывают реальный порядок взаимодействия проектного офиса МЦРИАП с национальным проектным офисом и другими государственными органами. Во многом проблемы МЦРИАП в сфере проектного менеджмента характерны и для других государственных органов. Одна из главных проблем – неполное формирование проектных офисов и сложность восприятия рядовыми государственными служащими идей проектного менеджмента. Сложности работы проектного офиса МЦРИАП могут быть актуальны и для других центральных и местных государственных органов, что может подтолкнуть пересмотреть проводимую государственную политику в части внедрения проектного менеджмента. Использованы следующие методы исследования: анализ документов, кейс-стади, дедукция, обобщение и конкретизация.

Ключевые слова: менеджмент, проектный офис, информационная система, цифровизация, промышленность, инновация, матричная структура.

Введение

Актуальность настоящего исследования определена преобразованиями в нашей стране, происходящими в системе государственного планирования. Еще до начала пандемии коронавирусной инфекции COVID–19 в Республики Казахстан в январе 2020 г. глава государства Касым-Жомарт Токаев поручил Правительству Республики Казахстан обеспечить внедрение современных подходов проектного менеджмента для повышения эффективности взаимодей-

ствия центральных и местных исполнительных органов [1]. Пандемия же, в свою очередь, демонстрирует, что дальнейшее развитие экономики Республики Казахстан тесно связано с уровнем готовности страны к внедрению проектных подходов в государственное управление, особенно в сфере IT.

В настоящий момент мы становимся свидетелями перехода от государственных программ к национальным проектам, в которых использование элементов проектного менеджмента берется за основу. В этом отрасль информационных технологий является не исключением, а должна стать примером для грамотного выстраивания проектного менеджмента.

Так, Министерством цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан проводится работа по разработке и утверждению национального проекта «Технологический рывок за счет цифровизации, инноваций и науки». Кроме того, министерством проводится функциональный анализ для выстраивания высокоэффективного компактного государственного аппарата, основным приоритетом которого станет повышение уровня цифровизации страны и экономики в целом.

Необходимо отметить, что о необходимости ускорения темпов развития экономики Республики Казахстан и улучшения качества жизни населения посредством использования цифровых технологий говорилось еще в Послании Президента Республики Казахстан в 2017 г. [2]. Однако нынешние обстоятельства проявили всю важность цифровых технологий и показали необходимость всестороннего пересмотра государственной поддержки развития отрасли цифровизации.

Для успешного внедрения проектного подхода в сфере цифровизации необходимо изучить историю развития данной отрасли в нашей стране.

Начальным действием для перехода к информационному обществу была государственная программа «Информационный Казахстан–2020», утвержденная в 2013 г. В рамках данной программы планировалось решить ряд вопросов: создание институтов «открытого и мобильного правительства», переход к информационному обществу, совершенствование государственного управления, рост доступности информационной инфраструктуры как для бизнеса, так и для рядовых граждан страны.

Вместе с тем стремительное развитие информационных технологий в мировых масштабах ставило новые вызовы перед страной. Кроме того, начавшийся курс по переходу к проектному менеджменту заставил пересмотреть действующую программу цифровизации страны. С учетом этих преобразований была составлена государственная программа «Цифровой Казахстан» [3]. Уже тогда началась работа по имплементации базовых методик проектного менеджмента. Так, государственная программа разбивалась на базовые направления, которые в свою очередь делились на группы проектов. За каждым проектом закреплялся ответственный государственный служащий, условно называемый «менеджер проекта» [4].

В целях проведения мониторинга, оценки и корректировки мероприятий государственной программы «Цифровой Казахстан» при Президенте Республики Казахстан создана комиссия по вопросам внедрения цифровизации. Кроме того, в центральных государственных органах были внедрены должности цифровых вице-министров (CDO), а в регионах были определены заместители акимов, ответственные за цифровизацию регионов [5].

Для мониторинга программы в режиме онлайн была использована информационная система «Битрикс–24». Информационная система позволяла понимать, какой проект отстает от сроков реализации и в чем суть проблемы отставания. В этом проявлялись первые шаги для работы всех государственных органов в формате Agile в сфере цифровизации [4].

Основные положения

Вместе с тем необходимо отметить, что с принятием национального плана «Технологический рывок за счет цифровизации, инноваций и науки» вышеуказанная государственная программа «Цифровой Казахстан» будет поставлена на утрату. Переход от государственных программ к национальным проектам символизирует начало эпохи проектного менеджмента для всей страны в целом [6].

В целях эффективного внедрения проектного менеджмента в государственных органах создаются проектные офисы, функциями которых являются координация, консультационная, методологическая, аналитическая и организационная поддержка проектного персонала и заинтересованных сторон. Для регулирования деятельности проектных офисов разработаны и утверждены Правительством Республики Казахстан Правила осуществления проектного управления. Правила позволят повысить результативность и эффективность работы за счет инновационных методов управления проектами, оптимизировать сроки решения задач и их корректировки благодаря контролируемому графику исполнения проектов. Кроме того, правила предусматривают внедрение дополнительных мер материальной и нематериальной мотивации проектного персонала в соответствии с действующим законодательством [7].

Переход от жесткой иерархической структуры к более гибкой матричной позволит сравнительно легче приспособляться к новым условиям для достижения поставленных целей. На период реализации государственных инициатив, программ и проектов будут привлекаться контрактные служащие [8].

В рамках проектного менеджмента в целях мониторинга реализации проектов стратегических документов страны создана кросс-платформа Easy project. Задачей портала является организация совместной проектной деятельности кросс-функциональных проектных команд, реализующих государственные программы, программы развития территорий и другие документы системы государственного планирования независимо от их организационно-правовой формы, ведомственной принадлежности, формы собственности и сферы деятельности [8].

В целях мониторинга реализации всех национальных проектов при Правительстве Республики Казахстан создан офис по мониторингу реализации национальных проектов. Данным офисом проводится работа по управлению взаимодействием проектного персонала государственных органов и организаций с представителями бизнеса, экспертных сообществ, гражданского общества, в том числе организация экспертных площадок, проведение регулярных мозговых штурмов и обсуждение новых инициатив [9].

Государственное управление в сфере цифровизации также трансформируется с использованием всех характеристик в соответствии с проектным подходом. Так, в структуре МЦРИАП создан свой проектный офис. Проводится работа по выстраиванию проектных кросс-функциональных команд с другими государственными органами. Внесен в информационную систему ряд проектов, и за каждым закреплён менеджер проекта. Проводится работа по повышению компетентности сотрудников министерства в сфере проектного менеджмента посредством проведения обучающих семинаров на площадках Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан.

Вместе с тем министерство планирует провести работу по изменению организационной среды в целях развития «горизонтального взаимодействия». Планируется создать условия для взаимосвязи, сотрудничества специалистов из разных структурных подразделений министерства и подведомственных организаций. В дополнение ко всему проектный подход позволит государственным служащим уменьшить рутинную и повторяющуюся работу.

Кроме того, в структурах крупнейших подведомственных предприятий министерства, таких как АО «Национальный инфокоммуникационный холдинг «Зерде», НАО «Государственная корпорация «Правительство для граждан», АО «Национальные информационные технологии», будут созданы свои проектные офисы. Планируется, что все сотрудники проектных офисов пройдут обучение и станут проводниками проектного менеджмента в сфере цифровизации. Посредством внедрения проектного менеджмента министерство планирует улучшить показатели страны в сфере цифровизации и информационно-коммуникационных технологий.

Материалы и методы

Для проведения исследования использовались общенаучные методы: анализ, синтез, обобщение.

В целях подтверждения предполагаемой гипотезы авторами был использован метод опроса, позволивший напрямую получить информацию от респондентов.

Результаты

Однако проведенный авторами опрос, направленный на выявление существующих пробелов и потенциальных рисков, связанных с функционированием проектного менеджмента в деятельности государственных органов, показал, что почти половина респондентов говорят об отсутствии системности проектного менеджмента. Опрос был проведен среди 57 государственных служащих, непосредственно задействованных в работе проектных офисов государственных органов, в том числе сотрудников МЦРИАП.

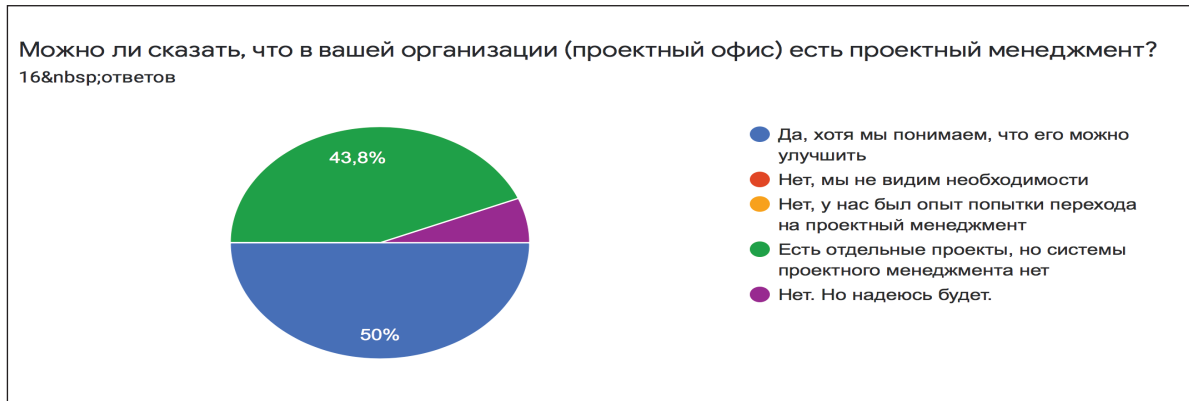

Диаграмма 1 – Можно ли сказать, что в вашей организации работают по принципам проектного менеджмента?

Результаты опроса показывают, что государственные служащие не видят слаженной работы всех элементов системы проектного менеджмента или ее эффективности в достижении необходимых результатов.

Следующий статистический анализ демонстрирует перечень определенных проблем, отрицательно влияющих на развитие проектного менеджмента, среди которых респонденты особо отмечают отторжение новых подходов и бюрократический менталитет.

Диаграмма 2 – Какие проблемы можете отметить при внедрении и работе по проектному менеджменту?

На самом деле отмеченные недочеты и пробелы так или иначе находят свое отражение в работе проектного офиса МЦРИАП. Так, например, многие в МЦРИАП воспринимают систему проектного менеджмента Easy project как еще одну информационную систему, куда необходимо вносить информацию, которая ранее была уже направлена в другом формате. То есть официальная информация, которая ранее была представлена официальным письмом, повторно вносится в платформу проектного менеджмента Easy project. Тем самым исполнитель представляет дважды одну и ту же информацию различными способами, и как результат это приводит к отторжению информационной платформы. Соответственно, действия такого рода выставляют проектный менеджмент как еще одно лишнее ненужное занятие, которое лишь усложняет деятельность государственных служащих.

Такой подход отрицательно сказывается на результативности работы в целом. Хотя идея внедрения информационной системы изначально была направлена на оптимизацию бизнес-процессов, улучшение взаимодействия между государственными органами и уменьшение бюрократии.

Аналогично можно сказать и о регламенте проектной деятельности. Согласно утвержденным Правилам проектной деятельности каждый государственный орган должен разработать свой регламент проектной деятельности. Вместе с тем данный документ в реальности никак не способствует использованию элементов проектного менеджмента в работе государственного органа.

Так, например, МЦРИАП – один из первых государственных органов, который утвердил регламент проектной деятельности. Имея утвержденный документ, все бизнес-процессы как внутри министерства, так и в работе с другими государственными органами остались без изменений.

Обсуждение

Работа проектного офиса МЦРИАП ведется по матричной структуре, что подразумевает подход двойного подчинения, при котором сотрудник в случае функциональной необходимости подчиняется как своему непосредственному руководителю, так и руководителю другого структурного подразделения или ведомства.

Речь идет не только о переходе с функциональной организационной структуры к матричной или проектной структуре. Здесь уместно сказать о перестроении всей системы государственного управления. Перестроение это связано прежде всего с изменением корпоративной культуры, переходом к процессному мышлению среди государственных работников.

Это то, что предполагает теория. Проведенный же анализ раскрывает реальное положение дел, когда все внимание и все ресурсы были брошены на эффективность создания самой системы проектного менеджмента, при этом игнорируя такие важные аспекты, как формирование процессного мышления у государственных служащих и «организационная зрелость».

Организация, как и любой живой организм, проходит определенные этапы в рамках своего жизненного цикла, которые характеризуются различными задачами, организационной структурой, компетенцией персонала и другими компонентами. По мере развития организация становится более конкурентоспособной, она должна оперативно реагировать на изменения в окружающей среде и при этом наиболее оптимально использовать ресурсы [10]. Чем быстрее организация реагирует на изменения и запросы общества, тем выше ее уровень зрелости.

В теории существует пятибалльная градация уровня зрелости организации.

Таблица 1 – Уровни зрелости организации

Уровень	Характеристика уровня зрелости	Характерная организационная структура
«0» Отсутствующий	Процессы не появляются в ответ на определенные события	Нет
«1» Начальный	Процессы непредсказуемые, слабо контролируемые	Иерархическая структура
«2» Управляемый	Процессы определены на уровне проектов. Процессы появляются в ответ на определенные события	Проектные команды
«3» Определяемый	Процессы определены на уровне всей организации. Процессы исполняются заблаговременно	Конвейеры
«4» Измеряемый	Процессы измеряются и контролируются	Матричная организационная структура
«5» Оптимизируемый	Постоянное совершенствование процессов	Сетевая организационная структура
Примечание – Составлено по источнику [11].		

Заблаговременное исполнение процессов в организации означает, что процессы описаны и регламентированы. Такая организация считается достаточно зрелой для внедрения таких технологий, как проектный менеджмент. Это отличает ее от незрелой организации, где процесс управления проектами зависит от самих исполнителей.

Еще одной отличительной чертой зрелой организации является наличие отработанных механизмов управления проектами, которые формируются и совершенствуются в пилотных проектах. Такой подход обеспечивает максимально точную оценку времени и стоимости выполнения работ, основанную на накопленном опыте. Такая организация способна отбирать проекты и управлять ими таким образом, чтобы это максимально эффективно обеспечивало достижение стратегических целей организации [12].

Таким образом, непринятие новых подходов и методов работы сотрудниками проектного офиса МЦРИАП связано с недостаточным уровнем зрелости самой организации.

Для эффективного внедрения системы проектного менеджмента в деятельность государственного органа сначала следует определить уровень ее зрелости через призму уровня процессного мышления и корпоративной культуры. Существует ряд тестов, разработанных специально для определения таких уровней.

Так как сама работа по принципам проектного менеджмента предполагает четко описанные процессы, то для внедрения проектного офиса необходимо, чтобы у организации был 3-й уровень – «определяемый». После этого нужно внедрять проектный офис на самом начальном уровне зрелости.

Проектный офис также имеет определенные уровни зрелости.

Таблица 2 – Уровни зрелости проектного офиса

Проектный офис	Организационная поддержка
Хранилище	Проектный офис служит хранилищем и источником информации о ходе выполнения проекта и применяемых при этом методах и стандартах. Проектный офис в основном нужен для хранения информации в области проектного управления, выявления недочетов в информации о проектах
Наставник	На следующем этапе развития зрелости проектный офис предполагает обучение проектных менеджеров и проектного персонала. Начинается формирование базы знаний проектного менеджмента в организации, однако контроль со стороны проектного офиса все еще слабый
Организатор	Проектный офис на данном этапе оказывает поддержку руководителям проектов, программ и портфелей проектов. В целях контроля устанавливаются единые стандарты: разрабатываются регламенты, правила использования проектного менеджмента в работе. Контроль со стороны проектного офиса находится на среднем уровне. Происходит обучение проектных менеджеров и проектного персонала. Также идет непосредственное управление проектами, программами проектов
Катализатор	Далее контроль возрастает со стороны проектного офиса. Основная задача проектного офиса на этом этапе – связать цели организации с проектами, а также установить взаимодействие со всеми функциональными подразделениями
Интегратор	Уровень контроля со стороны проектного офиса очень высокий. К организационной поддержке относится формирование портфеля проектов на базе стратегии компании, повышение эффективности использования трудовых ресурсов. Идет постоянное совершенствование бизнес-процессов
Примечание – Составлено по источнику [13].	

Как видим, работа проектного офиса МЦРИАП, как и остальных проектных офисов местных исполнительных и центральных государственных органов, без поэтапного перехода уровней зрелости, осуществляется сразу на уровне «интегратор», который предполагает усиленный контроль со стороны проектного офиса.

В таком случае уровни зрелости организации и проектного офиса имеют большой разрыв. Эффективным сотрудничеством считается в том случае, если уровни зрелости находятся на одном уровне, что дает возможность проектной организации развиваться вместе.

Разрывы в уровнях зрелости приводят к взаимному раздражению и выгоранию: более зрелый проектный офис будет пытаться давать менее зрелой организации то, что она не способна «усвоить и переварить».

Еще одной рекомендацией по совершенствованию системы проектного менеджмента в деятельности МЦРИАП является внедрение инструментов мотивации, направленных на рассмотрение оплаты за реализацию проектов. На данном этапе развития проектного менеджмента не предусмотрена система мотивации для сотрудников, задействованных в проектной деятельности. Это отражается на низком уровне вовлеченности сотрудников, следовательно, работа по проектной деятельности воспринимается как дополнительная нагрузка. В этой связи будет логичным определить проектную и процессную деятельность внутри государственного органа и повысить оплату труда сотрудникам, вовлеченным в проектную деятельность.

Заключение

В настоящее время цифровые технологии оказывают колоссальное влияние на национальную экономику, социальную, культурную и политическую жизнь. Поэтому все государства мира провозглашают стратегии и реализуют комплексные национальные программы, способствующие развитию отрасли ИТ [14]. Необходимо отметить, что проектный менеджмент как инструмент давно прижился в государственном управлении развитых стран, многие передовые страны внедрили инструменты проектного менеджмента на официальном уровне. Яркий пример тому британская компания Axelos, занимающаяся обучением и сертификацией стандарта проектного менеджмента PRINCE2®, это совместная компания Кабинета министров Великобритании и компании Capita [15].

Стоит обратить внимание, что нынешний уровень развития отрасли цифровизации Республики Казахстан является относительно средним. Однако у страны имеется возможность совершить качественный рывок в развитии отрасли ИТ, который позволит стране выйти на передовые позиции на мировой арене, а проектный менеджмент может стать тем инструментом, который позволит реализовать данную задачу.

Вместе с тем необходимо пересмотреть и проводимую государственную политику во внедрении проектного менеджмента. Очевидно, что уже сделаны определенные первые шаги по внедрению проектного менеджмента, такие как утверждение Правил и регламента проектной деятельности. Однако основная работа должна быть направлена на изменение мышления Правительства и руководящего состава всех государственных органов. Проектные офисы любого государственного органа смогут заработать на всех мощностях только при полной поддержке руководящего состава, а также при наделении их более высоким статусом в структуре государственного органа.

ЛИТЕРАТУРА

1 Выступление Президента Касым-Жомарта Токаева на расширенном заседании Правительства Республики Казахстан от 24.01.2020. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kasym-zhomarta-tokaeva-na-rasshirennom-zasedanii-pravitelstva-respubliki-kazahstan.

2 Назарбаев Н. Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента Республики Казахстан от 31.01.2017. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017>.

3 Постановление Правительства Республики Казахстан от 12.12.2017 года № 827 «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан». URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.

4 Государственная программа «Цифровой Казахстан» (утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12.12.2012 № 827). URL: <https://digital.kz/wp-content/uploads/2020/03/%D0%A6%D0%9A-%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>.

5 Сыздыкбаев А. «Цифровые» вице-министры появятся еще в трех ведомствах РК // МИА Kazinform. – Нур-Султан, 2019. 26.11. URL: Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/cifrovye-vice-ministry-poyavyatsya-esche-v-treh-vedomstvah-rk_a3588730.

6 Нацпроекты должны иметь приоритет при получении финансирования // Капитал. – Нур-Султан, 2021. – 21.04. – URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/95082/natsproyekty-dolzny-imet-prioritet-pri-poluchenii-finansirovaniya.html>.

7 Указ Президента Республики Казахстан от 26.02.2021 года № 522 «Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>.

8 Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан 2020 год. Нур-Султан, 2021. – С. 22-23.

9 Распоряжение Премьер-министра Республики Казахстан от 23.02.2021 года № 37-р «О создании Офиса по мониторингу реализации национальных проектов». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2100000037>.

10 Гаврилова А.Н. Финансы организаций (предприятий): учебник. М.: КНОРУС, 2012. – 315 с.

11 Ойнаров А.Р., Душабаев Д.Ш., Картов А.Е. Внедрение системы проектного управления в государственный сектор. LAP Lamberd Academic Publishing RU, 2018. – С. 43.

12 Оценка зрелости проектного управления. URL: <https://journal-management.com/issue/2018/03/19>.

13 Проектный офис. URL: <https://www.advanta-group.ru/blog/proektniy-ofis-marianna-krel/>.

14 The 2015 BCG e-Intensity Index. November 18, 2015. URL: <https://www.bcg.com/publications/interactives/bcg-e-intensity-index>.

15 Официальный сайт компании Axelos. URL: <https://www.axelos.com/about-axelos>.

REFERENCES

1 Vystuplenie Prezidenta Kasym-Zhomarta Tokaeva na rasshirennom zasedanii Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24.01.2020. URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-kasym-zhomarta-tokaeva-na-rasshirennom-zasedanii-pravitel'stva-respubliki-kazahstan.

2 Nazarbaev N. Tret'ja modernizacija Kazahstana: global'naja konkurentosposobnost'. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 31.01.2017. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017>.

3 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12.12.2017 goda № 827 «Ob utverzhenii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoy Kazahstan». URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.

4 Gosudarstvennaja programma «Cifrovoy Kazahstan» (utverzhdjena Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12.12.2012 № 827). URL: <https://digitalkz.kz/wp-content/uploads/2020/03/%D0%A6%D0%9A-%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>.

5 Syzdykbaev A. «Cifrovye» vice-ministry pojavjatsja eshhe v treh vedomstvah RK // MIA Kazinform. – Nur-Sultan, 2019. 26.11. URL: Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/cifrovye-vice-ministry-poyavyatsya-esche-v-treh-vedomstvah-rk_a3588730.

6 Nacproekty dolzhny imet' prioritet pri poluchenii finansirovaniya // Kapital. – Nur-Sultan, 2021. – 21.04. – URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/95082/natsproyekty-dolzny-imet-prioritet-pri-poluchenii-finansirovaniya.html>.

7 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 26.02.2021 goda № 522 «Ob utverzhenii Konceptii razvitija gosudarstvennogo upravlenija v Respublike Kazahstan do 2030 goda». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>.

8 Nacional'nyj doklad o sostojanii gosudarstvennoj sluzhby v Respublike Kazahstan 2020 god. Nur-Sultan, 2021. P. 22–23.

9 Rasporjazhenie Prem'er-ministra Respubliki Kazahstan ot 23.02.2021 goda № 37-r «O sozdanii Ofisa po monitoringu realizacii nacional'nyh proektov». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2100000037>.

10 Gavrilova A.N. (2012) Finansy organizacij (predpriyatij): uchebnik. M.: KNORUS, 315 p.

11 Ojnarov A.R., Dushabaev D.Sh., Kartov A.E. (2018) Vnedrenie sistemy proektnogo upravlenija v gosudarstvennyj sektor. LAP Lamberd Academic Publishing RU. P. 43.

12 Ocenka zrelosti proektnogo upravlenija. URL: <https://journal-management.com/issue/2018/03/19>.

13 Proektnyj ofis. URL: <https://www.advanta-group.ru/blog/proektniy-ofis-marianna-krel/>.

14 The 2015 BCG e-Intensity Index. November 18, 2015. URL: <https://www.bcg.com/publications/interactives/bcg-e-intensity-index>.

15 Oficial'nyj sajt kompanii Axelos. URL: <https://www.axelos.com/about-axelos>.

Ә.Е. ҚАРТОВ,*¹

докторант.

*e-mail: kartov_alish@mail.ru

Е.С. ЖОЛДЫБАЕВ,¹

докторант.

e-mail: zherlan@gmail.com

¹Қазақстан Республикасы Президентінің
жанындағы мемлекеттік басқару академиясы,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЦИФРЛЫҚ ДАМУ,
ИННОВАЦИЯЛАР ЖӘНЕ АЭРОҒАРЫШ ӨНЕРКӘСІБІ
МИНИСТРЛІГІНІҢ ЖОБАЛЫҚ КЕҢСЕСІ
ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Қазіргі уақытта жобалық менеджмент жүйесі Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының қызметіне белсенді енгізілуде. Әдіснамалық бөлім үлгілік регламентті және жобалық басқару қағидаларын әзірлеу мен бекітуден тұрады. Жобаларды басқару жүйесінің ұйымдастырушылық бөлігі мемлекеттік органдардың жобалық офисінің жұмысымен, ал ақпараттық қамтамасыз ету бірыңғай ақпараттық жүйенің жұмысымен анықталады. Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы жобалық менеджмент жүйесінің жұмысына, атап айтқанда Қазақстан Республикасының цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің (ЦДИАӨМ) жобалық кеңсесінің қызметіне талдау жүргізу. Осы талдау нәтижесінде жүйелік болып табылатын және жобалық кеңсе жұмысының нәтижесіне теріс әсер ететін кейбір кемшіліктер мен олқылықтар анықталды. Осы зерттеудің авторлары ЦДИАӨМ жобалық кеңсесінің ұлттық жобалау кеңсесімен және басқа да мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылының нақты тәртібін көрсететін және негізделген қорытындылар жасады. Көп жағдайда жобалық менеджмент саласындағы ЦДИАӨМ мәселелері басқа мемлекеттік органдарға да тән. Сонымен, негізгі мәселелердің бірі – жобалық кеңселердің толық қалыптаспауы және қарапайым мемлекеттік қызметшілердің жобаларды басқару идеяларын қабылдауының күрделілігі. ЦДИАӨМ жобалық кеңсесі жұмысының күрделілігі басқа орталық және жергілікті мемлекеттік органдар үшін де өзекті болуы мүмкін, бұл жобалық менеджментті енгізу бөлігінде жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясатты қайта қарауға итермелеуі ықтимал. Зерттеудің келесі әдістері қолданылды: құжаттарды талдау, кейс-стади, дедукция, жалпылау және нақтылау.

Тірек сөздер: менеджмент, жобалық кеңсе, ақпараттық жүйе, цифрландыру, өнеркәсіп, инновация, матрицалық құрылым.

A.YE. KARTOV,*¹

PhD student.

*e-mail: kartov_alish@mail.ru

YE.S. ZHOLDYBAYEV,¹

PhD student.

e-mail: zherlan@gmail.com

¹Academy of Public Administration
under the President of the Republic,
Kazakhstan, Nur-Sultan

**FEATURES OF THE PROJECT OFFICE WORK
OF THE MINISTRY OF DIGITAL DEVELOPMENT,
INNOVATIONS AND AEROSPACE INDUSTRY
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Abstract

The project management system is being implemented in the activities of the state bodies of Kazakhstan. The methodological part consists in the development and approval of standard regulations and rules for project management. The organizational part of the project management system is determined by the work of the project office of state bodies, and information support is determined by the work of a unified information system. The

purpose of the article was to analyze the work of the project management system, namely, the activities of the project office of the Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – MDDIAI). As a result of this analysis, some shortcomings and gaps were identified, which are systematic and negatively affect the result of the project office. The authors of this study made and substantiated conclusions that show the real procedure for interaction of the MDDIAI project office with the national project office and other state bodies. In many ways, the problems of MDDIAI in the field of project management are of a similar nature for other state bodies. One of the main problems is the incomplete formation of project offices and the complexity of the perception of project management ideas by ordinary civil servants. Difficulties in the work of the MDDIAI project office may be relevant for other central and local state bodies, which will help to revise the current state policy in terms of project management implementation. The following research methods were used: document analysis, case studies, deduction, generalization and concretization.

Key words: management, project office, information system, digitalization, industry, innovation, matrix structure.

МРНТИ 06.81
УДК 338.2

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-192-199>

Н.А. АЙНАҚҰЛ,*¹

докторант.

*e-mail: n.ainakul@turau-edu.kz

С.К. НУРЫМОВА,²

докторант.

e-mail: Nurymova_saule@mail.ru

А.Т. БЕКНАЗАРОВА,¹

к.э.н., доцент.

e-mail: a.beknazarova@turau-edu.kz

¹Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

²Институт экономики Комитета
науки МОН РК, Казахстан, г. Алматы

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОСИСТЕМЫ

Аннотация

В данной статье говорится о том, что в условиях глобализации и усиления конкурентной борьбы эффективное развитие не представляется возможным без разработки и внедрения высокотехнологических производств, в основе которых лежит использование достижений науки и техники, таких факторов, как инновации, интеллектуальный капитал, которые, в свою очередь, во многом определяются уровнем инновационной экосистемы. Раскрываются возможности экономики, которые становятся доступными в результате развития инновационной экосистемы. В настоящей статье показано единство и различие таких категорий, как предпринимательская и инновационная экосистемы, необходимость комплексного развития указанных экосистем и условия, при которых происходит их эффективное развитие. Также затронута роль университетов в становлении и развитии инновационной экосистемы и показана алгоритмическая цепочка формирования отношений в инновационной экосистеме и предложены пять масштабируемых уровней инновационной экосистемы и их предполагаемые последствия. Сделан вывод о многоплановости характера инновационной экосистемы и необходимости использования комплексного подхода при решении проблемы развития инновационной экосистемы.

Ключевые слова: экосистема, инновации, предпринимательство, высокотехнологические производства, университеты, интеллектуальный капитал, глобализация экономики, конкурентоспособность.

Введение

Современное развитие общества в условиях глобализации всех аспектов социально-экономического развития и усиления конкурентной борьбы как на уровне бизнеса, так и на уровне государств не представляется эффективным без разработки и внедрения высокотехнологических производств, в основе которых лежит использование достижений науки и техники, такие факторы, как инновации, интеллектуальный капитал.

Казахстанская модель развития также в целях достижения необходимого уровня конкурентоспособности и эффективности должна не только ориентироваться на мировые высокотехнологические разработки, но и иметь собственный эффективный механизм получения и внедрения таких разработок в практику предпринимательства как основу развития экономики страны.

Понятно, что формирование и развитие инновационной экономики в существенной мере зависят от наличия и уровня наукоемких высокотехнологических отраслей, где создается добавочная стоимость именно благодаря использованию достижений науки, передовых технологий и более совершенной техники. Именно в сфере инновационной экономики наблюдается наи-

более высокая отдача на вложенный капитал. Следовательно, чем выше будет уровень инвестиций в сферу инновационных технологий и разработок, тем большую отдачу можно ожидать от указанных инвестиций.

Это связано с тем, что высокие технологии используют новейшие достижения науки и техники, что, в свою очередь, предполагает снижение себестоимости и повышение качественных характеристик производимой продукции и формирование на этой основе значительного потенциала роста и доходности, в том числе благодаря экспортной ориентации такого бизнеса.

С другой стороны, экспортные возможности сектора высоких технологий позволяют бизнесу быть вовлеченным в международный процесс обмена технологиями и высокотехнологической продукцией.

При этом превышение экспорта высокотехнологической продукции над импортом аналогичной продукции может расцениваться как рост эффективности инвестиций в инновации, так как будет свидетельствовать о формировании положительного чистого денежного потока, который также создает новые предпосылки для дальнейшего развития экономики страны.

Основные положения

Важной стратегической задачей в сформированных рыночных условиях Казахстана является создание эффективной и сбалансированной инновационной системы, которая бы способствовала проведению технологической модернизации экономики страны на основе современных передовых технологий и использования достижений науки и техники в качестве одного из основных источников устойчивого развития и формирования долгосрочного стратегического экономического потенциала.

Инновации в предпринимательстве являются наиболее эффективным механизмом повышения эффективности и конкурентоспособности бизнеса и общества в целом. Следовательно, основной стратегической задачей должно быть развитие инновационной деятельности для создания необходимого научно-технического потенциала.

Материалы и методы

В данном контексте видится целесообразным представить ряд авторитетных точек зрения по предмету исследования.

Впервые термин «экосистема» в научный и деловой оборот ввел Джеймс Мур в 1993 г., заложив тем самым основы теории бизнес-экосистем. Данная теория была развита в работах Д. Тиса, К. Майсона, Р. Брауна, Р. Аднера, Б. Меркона, Д. Гоктаса и др.

Так, Джексон Д. в своей работе «Что такое инновационная экосистема» показывает, что инновационная экосистема является выражением отношений между участниками рынка технологий и инноваций в виде динамической экономической модели [1]. При этом автор считает, что данная модель состоит из двух типов экономик, а именно исследовательской и коммерческой. Отличие между ними состоит в том, что в первом случае движущей силой выступают фундаментальные исследования, а во втором – рыночные факторы.

В этой же работе автор отмечает существенную роль и необходимость исследований, и, по его мнению, инновационная система признается эффективной, когда средства, вложенные в исследовательскую экономику, в последующем в виде результатов внедряются в коммерческую экономику и выражаются в виде прибыли от этих инноваций.

Соответственно, представленные два вида экономики признаются сбалансированными в своем развитии. Иными словами, финансовый результат от коммерциализации инновационных решений превышает объемы ранее вложенных в разработку указанных инноваций ресурсов, что приводит к росту и развитию инновационной экосистемы.

Известный автор по проблемам построения предпринимательских экосистем профессор Дэниел Айзенберг выделяет шесть базовых компонентов, особое внимание уделяя локальной системе – образованию [2].

Результаты

Мы выделяем такие ключевые компоненты экосистемы, как политика, финансовая система, культура предпринимательства, инфраструктура и человеческий потенциал. Такой подход основан на системном принципе организации рынка, когда все его связующие элементы находятся в тесной корреляционной связи.

Отсюда следует необходимость применения дифференцированного подхода в решении проблемы развития указанных компонентов, причем важно определить тесноту связей между ними и существенность взаимовлияния. Такой подход позволяет добиться улучшения позиций сначала по отдельным факторам и уже впоследствии получить синергический эффект по всем характеристиками предпринимательской экосистемы.

В представленном контексте важно понимание того, что для достижения эффективности предпринимательской экосистемы необходимо обеспечивать комплексное развитие всех компонентов данной экосистемы, которые представлены на рисунке 1.

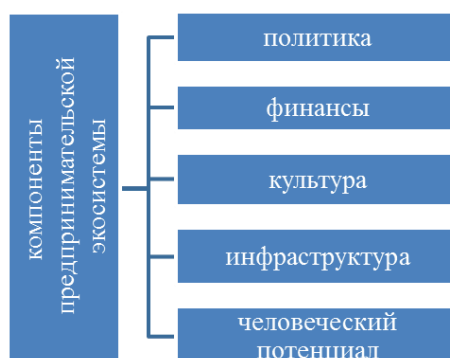

Рисунок 1 – Основные компоненты предпринимательской экосистемы

Другой важный аспект в развитии предпринимательской экосистемы заключается в необходимости использования мирового опыта, однако в этом случае нужно обеспечить учет имеющейся специфики и адекватно оценивать возможности применения тех или иных достижений в условиях местного рынка.

Кроме того, считаем, что существенную роль может сыграть формирование эффективной экосистемы не только и даже не столько в масштабах страны в целом, но и на уровне регионов и отдельных объектов.

Любая предпринимательская и инновационная система включает в себя следующие шесть элементов, которые бы обеспечивали эффективное функционирование указанных экосистем.

Во-первых, наличие некоторого центра, где бы могли общаться люди, генерирующие потенциально инвестиционные идеи.

Во-вторых, необходимо, чтобы данные идеи появлялись на регулярной основе, в том числе и благодаря организации исследовательского процесса.

В-третьих, необходим круг специалистов с предпринимательскими, менеджерскими навыками и опытом создания бизнес-структур.

В-четвертых, важно обеспечить эффективную систему финансирования инновационных идей.

В-пятых, важно обеспечить качественное информационное обеспечение и весь комплекс необходимых услуг государственных, консалтинговых, страховых и прочих организаций.

В-шестых, нужно сформировать адекватный пакет государственных решений по поддержке и стимулированию инновационной деятельности.

Только при обеспечении оптимального сочетания и взаимодействия указанных аспектов инновационной деятельности можно рассчитывать на успех от разработки и внедрения инновационных проектов.

Именно отсутствие барьеров между компаниями, отдельными лицами, осуществляющими деятельность в сфере инновационной деятельности, учет интересов всех участников данного процесса и являются тем побудительным мотивом, который может сдвинуть решение задачи увеличения доли инноваций в предпринимательстве страны.

Можно выделить такую важную составляющую развития инновационной и предпринимательской экосистемы, как обеспечение тесной связи университетских структур с предпринимательскими субъектами. Речь идет о тесном сотрудничестве исследовательских центров и предпринимательских структур, которые апробированы результатами исследований.

Необходимо обеспечить университетам условия, при которых они на системной основе проводили бы актуальные исследования в соответствии с потребностями рынка, готовили соответствующих специалистов в области теории и практики инновационной и предпринимательской деятельности.

Также важно наладить тесные продуктивные связи между университетами и предпринимательскими структурами для эффективной передачи усовершенствованных технологий из области исследований в практическую сферу деятельности бизнеса. Необходимо обеспечить вовлеченность работников университетов в предпринимательскую деятельность.

Опыт наиболее продвинутых в плане создания инновационной экономики стран показывает, что от уровня налаженного обмена между университетами как генераторами инновационных идей и предпринимателями как потребителями этих результатов исследовательской деятельности университетов зависит в конечном итоге и уровень эффективности всей инновационной и предпринимательской экосистемы.

В данном контексте можно отметить, что предпринимательская и инновационная экосистемы представляют собой несколько различные понятия, а именно предпринимательская экосистема более широкое в своем значении понятие, которое отчасти включает и элементы инновационной деятельности, и, следовательно, экосистемы.

Указанный подход позволяет сделать вывод о том, что невозможно создать эффективную в стратегическом плане предпринимательскую систему обособленно от инновационной. Аналогично представляется верным и обратное, то есть нельзя говорить об эффективной инновационной экосистеме без наличия продвинутой предпринимательской среды.

Соответственно, можно сделать вывод о том, что при формировании предпринимательской экосистемы необходимо предусмотреть такую политику, которая бы позволяла стимулировать инновационные устремления молодых специалистов и студентов университетов, в том числе и за счет привлечения в качестве экспертов и консультантов опытных предпринимателей и разработчиков инвестиционных и инновационных проектов, создавала оптимальные условия по обеспечению финансирования лучших проектов.

Согласно мировой практике, ведущая роль в создании инновационной экономики отводится вузам. Рассмотрим распределение вузов РК по формам собственности. На рисунке 2 отражена структура высших учебных заведений Казахстана в 2018–2019 гг. По данным Комитета по статистике МНЭ РК, на сегодня в стране 128 вузов [3].

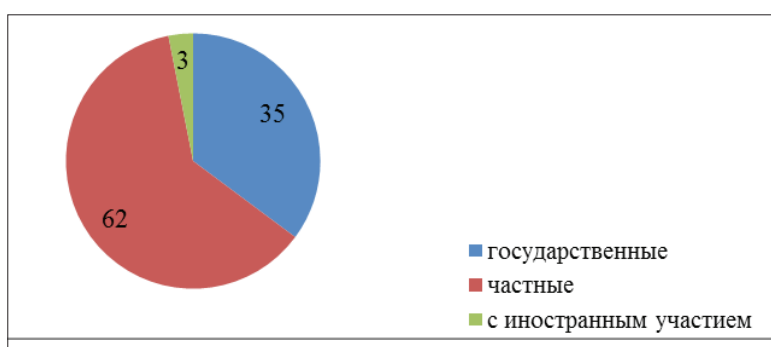

Рисунок 2 – Структура вузов в РК в 2018–2019 гг., включая филиалы [3, 4]

Из рисунка 2 видно, что удельный вес частных вузов составляет 62%. Зарубежный опыт показывает, что приоритетная роль при формировании инновационной экономики отводится университетам. Поэтому необходимо расставить правильно акценты для построения инновационных экосистем.

В процессе формирования предпринимательских экосистем существенную роль может сыграть совершенствование образовательной системы Казахстана. На сегодня весь образовательный процесс регулируется государственной структурой в лице Министерства образования и науки РК, который устанавливает соответствующие государственные типовые учебные планы по образовательным программам.

Университеты имеют определенную самостоятельность в вопросах разработки и наполнения учебных программ для подготовки тех специалистов, которые, по их мнению, будут востребованы на рынке.

На сегодня главной проблемой развития и повышения эффективности инновационной и предпринимательской экосистем является ситуация, когда исследователи и практики разрозненны, отсутствует технологическая связь между ними. Каждый из них реализует свои цели обособленно друг от друга, достигая финансового конечного результата без учета возможностей консолидации своих возможностей, которое на самом деле может оказать синергический эффект в виде многократно возрастающего значения эффективности бизнеса.

Инновационная экосистема может быть представлена в виде комплексной системы различных организаций всех форм собственности, включая и государственные, связанных определенными отношениями для обеспечения наиболее эффективного механизма трансформации различных инновационных решений в высокотехнологичную практику реальных компаний.

Важным критерием успешности таких внедрений служит коммерциализация указанных инновационных идей.

Если представить графически формируемые в инновационной экосистеме связи и отношения, то можно увидеть линейную зависимость между исследованиями в области совершенствования техники и технологий и конечными результатами от внедрения этих новшеств (рисунок 3).

Рисунок 3 – Формирование отношений в инновационной экосистеме

Именно эффективная инновационная экосистема служит катализатором взаимодействия участников рыночных отношений по вопросам разработки, внедрения и распространения новых технологий и технических усовершенствований.

Важно понимать, что нельзя рассчитывать, что простое увеличение объемов инвестиций в проводимые исследования автоматически приведет к росту эффективности и конкурентоспособности экономики страны, нужен механизм реальной коммерциализации техники и технологий.

Из представленной схемы видно, что инновационная экосистема – это не конкретное место или институт, это система отношений, которая складывается по поводу разработки и использования научных нововведений в практике предпринимательства.

При этом субъектами инновационной экосистемы являются исследователи, научное сообщество в целом, инвесторы, рационализаторы и изобретатели, наиболее прогрессивные и продвинутые предприниматели.

Соответственно, можно предположить, что и инновационная экосистема может формироваться на различных уровнях в зависимости от решаемых задач и имеющихся потенциальных возможностей.

Важно понять, что представленные уровни в своем комплексном сочетании и формируют единую инновационную экосистему государства.

В данном контексте предлагаем рассматривать следующие пять уровней формирования инновационной экосистемы, которые отражены на рисунке 4.

Рисунок 4 – Уровни формирования инновационной экосистемы

Заключение

По результатам исследования необходимо учитывать тот факт, что более крупный уровень предполагает наличие в своей структуре более мелкого. Рассмотрим их более подробно.

На индивидуальном уровне предполагается увидеть отдельных индивидуумов, рационализаторов и изобретателей, которые занимаются инновациями и усовершенствованием отдельных элементов технологий и техники и тем самым могут принести существенную экономию ресурсов при использовании результатов их деятельности на практике.

На уровне корпораций или холдингов можно предположить, что в составе данных корпораций имеются специальные подразделения или дочерние компании, которые специализируются на инновационном развитии предприятия. Соответственно, деятельность таких подразделений направлена на проведение соответствующих исследований и внедрение полученных разработок в практику основных предприятий и подразделений.

Следующий уровень региональной инновационной экосистемы предполагает наличие комплекса факторов, способствующих развитию и ускорению инновационных процессов на предприятиях региона. Здесь важным моментом выступает именно деятельность в этом направлении региональных организаций, включая и местные органы государственного управления.

На национальном уровне работы по стимулированию развития инновационной экосистемы предпринимательства проводят на уровне государственных органов и организаций республиканского масштаба, которые призваны обеспечить эффективное сотрудничество структур, от которых зависят исследовательские работы и коммерциализация их результатов в реальном секторе экономики.

Транснациональный уровень предполагает использование потенциала международных компаний, действующих на территории данного государства, и распространение опыта внедрения инновационных продуктов на местном рынке.

Резюмируя, можно отметить, что проблема развития и эффективного функционирования инновационной экосистемы в Казахстане имеет в своей основе многоплановый характер и должна решаться комплексно, путем использования всего имеющегося потенциала как в плане предпринимательских структур, включая и образовательные учреждения, так и государственных и квазигосударственных организаций.

Исследование проведено в рамках программно-целевого финансирования комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан («Разработка концепции и механизмов сбалансированного территориального развития экономики и общества Казахстана»).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Jackson D.J. What is an Innovation Ecosystem? National Science Foundation, Arlington, VA, 2011. URL: <http://urenio.org/wp-content/uploads/2011/05/What-is-an-Innovation-Ecosystem.pdf>
- 2 Isenberg D. The Entrepreneurship Ecosystem Strategy as a New Paradigm for Economic Policy: Principles for Cultivating Entrepreneurship. Babson Entrepreneurship Ecosystem Project. Dublin, from Danlsenberg, 2011. URL: <http://urlid.ru/afpg>
- 3 Высшие учебные заведения РК на начало 2018–2019 уч.г. URL: <https://www.zakon.kz/4956570-vysshie-uchebnye-zavedeniya-respubliki.html>
- 4 Аналитический отчет по реализации принципов Болонского процесса в РК, 2018 год. – Астана: Центр БП и академической мобильности МОН РК, 2018. – 64 с. // file:///C:/Users/user/.android/Downloads/analiticheskij-otchet-final-14-12-2018-1.pdf
- 5 Adner R. Match Your Innovation Strategy to Your Innovation Ecosystem // Harvard Business Review. 2006. Vol. 84. No. 4. P. 98–107.

REFERENCES

- 1 Jackson D.J. (2011) What is an Innovation Ecosystem? National Science Foundation, Arlington, VA, URL: <http://urenio.org/wp-content/uploads/2011/05/What-is-an-Innovation-Ecosystem.pdf>
- 2 Isenberg D. (2011) The Entrepreneurship Ecosystem Strategy as a New Paradigm for Economic Policy: Principles for Cultivating Entrepreneurship. Babson Entrepreneurship Ecosystem Project. Dublin, from Danlsenberg, . URL: <http://urlid.ru/afpg>
- 3 Vysshie uchebnye zavedeniya RK na nachalo 2018–2019 uch.g. URL: <https://www.zakon.kz/4956570-vysshie-uchebnye-zavedeniya-respubliki.html>
- 4 Analiticheskij otchet po realizacii principov Bolonskogo processa v RK, 2018 god. – Astana: Centr BP i akademicheskoy mobil'nosti MON RK, 2018. 64 p. // file:///C:/Users/user/.android/Downloads/analiticheskij-otchet-final-14-12-2018-1.pdf
- 5 Adner R. (2006) Match Your Innovation Strategy to Your Innovation Ecosystem // Harvard Business Review. Vol. 84. No. 4. P. 98–107.

Н.А. АЙНАҚҰЛ,^{*1}

докторант.

*e-mail: n.ainakul@turan-edu.kz

С.К. НУРЫМОВА,²

докторант.

e-mail: Nurymova_saule@mail.ru

А.Т. БЕКНАЗАРОВА,¹

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: a.beknazarova@turan-edu.kz

¹«Тұран» Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²ҚР БҒМ Ғылым комитетінің экономика

институты, Қазақстан, Алматы қ.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОЖҮЙЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ

Андатпа

Ұсынылған мақалада жаһандану және бәсекелестіктің күшеюі жағдайында ғылым мен техниканың жетістіктерін, инновация, зияткерлік капитал сияқты факторларды қолдануға негізделген жоғары технологиялық өндірістерді жасамай және енгізусіз тиімді даму мүмкін емес екендігі айтылған, бұл өз кезегінде көбінесе инновациялық экожүйенің деңгейімен анықталады. Инновациялық экожүйені дамыту нәтижесінде қол жетімді болатын экономиканың мүмкіндіктері ашылады. Бұл мақалада кәсіпкерлік және инновациялық экожүйелер сияқты категориялардың бірлігі мен айырмашылығы, осы экожүйелерді жан-жақты дамыту

қажеттілігі және олардың тиімді дамуы үшін жағдайлар көрсетілген. Инновациялық экожүйенің қалыптасуы мен дамуындағы университеттердің рөлі де қозғалып, инновациялық экожүйеде қатынастардың қалыптасуының алгоритмдік тізбегі көрсетілді және инновациялық экожүйенің бес кеңейтілетін деңгейі және олардың болжамды салдары ұсынылды. Инновациялық экожүйенің жан-жақты сипаты және инновациялық экожүйенің даму проблемасын шешуде кешенді тәсілді қолдану қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Тірек сөздер: экожүйе, инновациялар, кәсіпкерлік, жоғары технологиялық өндірістер, университеттер, зияткерлік капитал, экономиканың жаһандануы, бәсекеге қабілеттілік.

N.A. AINAKUL,*¹

PhD student.

*e-mail: n.ainakul@turana.edu.kz

S.K. NURIMOVA,²

PhD student.

e-mail: Nurymova_saule@mail.ru

A.T. BEKNAZAROVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: a.beknazarova@turana.edu.kz

¹Turan University, Kazakhstan, Almaty

²Institute of economics
of the SC MES RK, Kazakhstan, Almaty

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ECOSYSTEM

Abstract

This article says that in the conditions of globalization and increased competition, effective development is not possible without the development and implementation of high-tech industries, which are based on the use of scientific and technological achievements, factors such as innovation, intellectual capital, which, in turn, is largely determined by the level of the innovation ecosystem. The possibilities of the economy that become available as a result of the development of the innovation ecosystem are revealed. This article shows the unity and difference of such categories as entrepreneurial and innovative ecosystems, the need for the integrated development of these ecosystems and the conditions under which their effective development takes place. The role of universities in the formation and development of the innovation ecosystem is also touched upon, and the algorithmic chain of formation of relations in the innovation ecosystem is shown, and five scalable levels of the innovation ecosystem and their expected consequences are proposed. The conclusion is made about the multidimensional nature of the innovation ecosystem and the need to use an integrated approach in solving the problem of the development of the innovation ecosystem.

Key words: ecosystem, innovation, entrepreneurship, high-tech industries, universities, intellectual capital, economic globalization, competitiveness.

ҒТАХР 06.43.01
ӘОЖ 339.977

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-200-209>

Л.А. МЕДУХАНОВА,¹

Э.Ф.К.

e-mail: medukhanova.l@gmail.com

Ж.А. СЕРИЕВА,^{*1}

докторант.

*e-mail: name.zhanar@mail.ru

М.С. САРЫБАЕВ,²

PhD.

e-mail: smeiram@gmail.com

¹эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

²Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық
техникалық зерттеу университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ МЕН АЛҒЫШАРТТАРЫ

Андатпа

Орталық Азия ежелгі дәуірден бері Жібек жолының бойында гүлденген аймақ болғаны тарихи дәлел. Орталық Азияның маңыздылығы екі негізгі көрсеткіштен туындайды. Біріншіден, Орталық Азия әлемдегі ғылыми, саяси, мәдени және өнеркәсіптік үрдістерге маңызды үлес қосқан бірнеше алдыңғы қатарлы мемлекеттер мен өркениеттердің негізгі аумағы болды. Екіншіден, өзінің орналасуына байланысты, Орталық Азия әрдайым жаһандық ауқымда сауда, мәдени және өркениеттік алмасулардың қиылысы рөлін атқарды. Қазіргі таңда қайтадан ерекше рольге ие болып отырған Орталық Азия елдерінің экономикалық интеграция құру мүмкіндіктері қарастырылуда. Мақалада Қазақстан мен Орталық Азия елдері арасындағы интеграцияның құрылу тарихы ашып көрсетіледі және интеграцияның болашақтағы мүмкіндіктері айқындалады. Зерттелетін тақырып бойынша шетелдік және отандық басылымдарды талдау, ОА елдерінің тарихын, экономикасын және интеграциясының жаһандық орнын сипаттайтын статистикалық мәліметтерді талдау сияқты аналитикалық және статистикалық зерттеу әдістері қолданылды.

Тірек сөздер: экономика, интеграция, сауда қатынастары, үдеріс, аймақ, инвестициялар, ынтымақтастық.

Кіріспе

Орталық Азия ежелгі дәуірден бері Жібек жолының бойында гүлденген аймақ болғаны тарихи дәлел. Орталық Азияның маңыздылығы екі негізгі көрсеткіштен туындайды. Біріншіден, Орталық Азия әлемдегі ғылыми, саяси, мәдени және өнеркәсіптік үрдістерге маңызды үлес қосқан бірнеше алдыңғы қатарлы мемлекеттер мен өркениеттердің негізгі аумағы болды. Екіншіден, өзінің орналасуына байланысты Орталық Азия әрдайым жаһандық ауқымда сауда, мәдени және өркениеттік алмасулардың қиылысы рөлін атқарды. Алайда, әлемдік сауда айналымында теңіз және әуе тасымалдарының пайда болуына, сондай-ақ ықпалды мемлекеттердің саяси әсерімен Орталық Азия аймағының құлдырауына байланысты бұл аймақ жаһандық орнын жоғалтты.

Мақаланың мақсаты – Қазақстан мен Орталық Азия елдерінің арасындағы интеграция құру тарихын ашу және болашақта интеграция құру мүмкіндігі мен алғышарттарын анықтау.

Қойылған мақсатқа жету үшін зерттелетін тақырып бойынша шетелдік және отандық басылымдарды талдау, ОА елдерінің интеграция құру тарихын, экономикасын және әлемдік орнын сипаттайтын статистикалық деректер сияқты аналитикалық және статистикалық зерттеулер әдістері пайдаланылды.

Әдебиеттерге шолу

Әдебиетте орын алған оқиғаның себептері, атап айтқанда, интеграциялық факторлардың нақты мүмкіндігі асыра бағаланбағаны, ал аймақ елдерінің өндірісті, тауарлы-материалдық алмасуды және қаржы саласын терең интеграциялауға жан-жақты дайындығы мәселелері тиісті назарсыз қалғаны туралы бірқатар пікірлер айтылды [1]. ОА-да мемлекетаралық деңгейде өзара іс-қимылды қиындататын факторлар бұрынғысынша үлкен рөл атқарады [2]. Дегенмен, аймақтық интеграция ОА аймағы елдерінің экономикалық саясатын қалыптастыру кезінде жиі талқыланатын мәселенің бірі болып қала береді.

Бұл ретте жалпы Орталық Азия аймағындағы экономикалық интеграцияның әлеуетін оң бағалайды [3]. Сарапшылардың айтуынша, қазіргі уақытта Орталық Азия аймағындағы елдердің өзара іс-қимылы негізінен екі жақты келісімдер форматында құрылады. Институционалдық интеграцияны дамытуда нақты нәтижелердің болмауы көбінесе трансшекаралық өзара іс-қимылдың дамуымен, яғни «төменнен» интеграциямен өтеледі деген пікір айтылады [4]. Әлемдік тәжірибе дамудың жоғары және жеткілікті жақын деңгейлері бар елдерді біріктіретін интеграциялық блоктардың дамымаған, кедей елдердің бірлестіктеріне қарағанда табысқа жету мүмкіндігі көбірек екенін көрсетеді [5]. Бірқатар зерттеулер су-энергетикалық кешенді қоса алғанда, Орталық Азия экономикаларының жекелеген түйінді салалары мен секторларындағы интеграциялық процестерге арналған [6].

ОА мемлекеттерінің экономикасын зерттеуге арналған көптеген келесі заманауи авторлардың еңбектері де аталған аймақтың геостратегиялық жағдайына, ресурстармен қамтамасыз етілуіне және Европалық Одақ, Америка Құрама Штаты, Ресей және Қытай сияқты жаһандық экономикалық орталықтармен қатынастары қарастырылады: Boris Z Rumer, Asian Development Bank Institute, OECD және т.б. [7–9].

Қазақстандық зерттеушілердің ішінен ОА мен өзге елдердің қатынастары туралы, ОА мемлекеттерінің әлемдегі орны мен жетекші державалардың осы аймаққа қатысты саясатына арналған Ш.Б. Закиева, С. Кушқумбаев, М.С. Акимбековтің [10–12] және Президент жанындағы ҚСЗИ-ң ғалымдарының жазған «Орталық Азия 25 жылда: ақпараттық-талдамалық шолу» [13] еңбектерін атап өтуге болады.

Әдістер

Зерттеудің негізгі әдістері ретінде жалпы ғылыми аналитикалық әдістер де, халықаралық қатынастар бойынша зерттеулерді тікелей жүргізуге тән бірқатар әдістер, соның ішінде жүйелік тәсілге негізделген әдістер қолданылған. Әдістердің жиынтығы әр түрлі көздер мен аналитикалық материалдарды талдауды, ақпаратты синтездеуді, деректерді салыстыруды қамтиды.

Зерттеу қорытындылары әртүрлі көздерден алынған материалдарға негізделеді. Бірінші кезекте, жалпы құжаттарды, статистикалық деректер (ұлттық деректер базасынан, сондай-ақ Дүниежүзілік банк, ХВҚ және т.б. сияқты халықаралық институттардың деректер базасынан алынған), материалдар пайдаланылған. Орталық Азия елдерінің ішкі және сыртқы экономикасындағы оқиғалар бойынша, сондай-ақ олардың екіжақты қарым-қатынастары мен жаһандық басқару институттары шеңберіндегі өзара іс-қимыл мәселелері бойынша неғұрлым өзекті ақпарат алу үшін ғылыми журналдардан, бұқаралық ақпарат құралдарынан мақалалар зерделенді, әртүрлі интернет-көздерден алынған, атап айтқанда, халықаралық ұйымдар сайттарының деректері талданды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Тәуелсіздік алғаннан кейін Орталық Азия елдері аймақтың интеграция құру мәселесін бірнеше рет көтергендері тарихтан белгілі.

1991 ж. 13 желтоқсанда Ашхабад қаласында КСРО-ның ыдырауымен байланысты жағдайды және аймақтағы одан арғы өзара қарым-қатынастарды талқылау үшін Орталық Азия мемлекеттері басшыларының консультативтік кездесуі өтті. Бұл кездесу Ресей, Украина және Беларусь мемлекет басшыларының Кеңес Одағын тарату және ТМД құру туралы Орталық

Азия республикаларын шақырмастан шешім қабылдау әрекеттеріне жауап ретінде болды. ОА елдерінің көшбасшылары халықаралық қатынастардың толыққанды қатысушылары ретінде Кеңес Одағының әрі қарайғы тағдырын шешуге және ТМД-ның жаңа ұйымына теңдей қатысушысы келді [14].

ОА елдерінің аймақтық интеграциясы жолындағы келесі қадам 1993 ж. 4 қаңтардағы Ташкент қаласында мемлекет басшыларының кездесуі болды. Оған президенттер Н.Ә. Назарбаев, А.А. Ақаев, С.А. Ниязов, И.А. Кәрімов және Тәжікстан Жоғарғы Кеңесінің төрағасы Э.Ш. Рахмонов қатысты. Бұл уақыт Тәжікстан үшін өте қиын болды, республикада азаматтық соғыс болды. Орталық Азия елдерін экономикалық және саяси одаққа біріктіру идеясы белгісіз болды. 1994 ж. 10 қаңтарда Ташкентте Өзбекстан Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасында осы елдер арасында Бірыңғай экономикалық кеңістік құру туралы шартқа қол қойылды. 1994 ж. 30 сәуірде Шолпан-Ата қаласында Ыстықкөл жағасында Бірыңғай экономикалық аймақ құру туралы үш жақты шартқа (Өзбекстан, Қырғызстан, Қазақстан) қол қойылды. Кейінірек ОА мемлекеттерінің бұл бірлестігі Орталық Азия экономикалық қауымдастығы деп аталды [15]. ОА елдерінің экономикалық интеграциясы жолындағы келесі кезең ОАЭҚ-ты Орталық Азия Ынтымақтастығы ұйымына айналдыру болды, ол аймақ ішіндегі өзара қарым-қатынастарды одан әрі тереңдете түсті және аймақ елдері арасындағы барлық мүмкін болатын тосқауылдарды алып тастауға ұмтылды.

2001 ж. желтоқсанда Ташкентте ОА президенттерінің кездесуі өтті, онда Өзбекстан президенті И. Каримовтың ОАЭҚ-ты Орталық Азия Ынтымақтастығы ұйымына қайта құру туралы ұсынысы қолдау тапты. Ынтымақтастық құру туралы шартқа 2002 ж. 28 ақпанда Алматыда қол қойылды. Шартқа Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан қатысты. Жаңа ұйымның кеңейтілген мақсаттары мен міндеттері болды. Қатысушы елдер қауымдастықтың шеңберінде бұрын қабылданған шарттар мен шешімдердің сабақтастығын қамтамасыз етуге келісті [16].

Бірақ жаңадан құрылған ұйым кезеңге шыға алмады, бұл сыртқы факторлардан туындаған болуы мүмкін. 2001 ж. 11 қыркүйектен бастап халықаралық қатынастарда жаңа дәуір басталды – Ауғанстандағы операция, осы тұрғыдан алғанда, Орталық Азия елдері Батыс үшін де, Ресей үшін де маңызды серіктестер болды. Елдерге дұрыс шешімдер мен әрекеттер жасау керек болды. Екі жылдан кейін, 2004 ж. 16 қазанында тарихи оқиға болды – Ресей ресми түрде Орталық Азия ынтымақтастығы ұйымына мүше болып кірді, бұл Орталық Азия ынтымақтастығы тұжырымдамасы мен мағынасын бұрмалады. Бір жылдан кейін 2005 ж. 6–7 қазанда Санкт-Петербургте ОАЫ ұйымға қатысушы мемлекеттер басшыларының саммиті барысында Ресей президенті Владимир Путин ОАЫ қызметінің басқа бағыттарындағы қайталанатын қызметтерді жою арқылы ОАЫ-ны ЕурАзЭҚ-пен біріктіру туралы бастама көтерді.

Осы саммитке қатысушылар В.В. Путиннің ұсынысын бірауыздан мақұлдады. 2006 ж. 25 қаңтарда Санкт-Петербургте өткен ЕурАзЭҚ мемлекеттері басшыларының кезекті кездесуінде ОАЫ ұйымын жою жөніндегі барлық қажетті мәселелер келісілді. ОАЫ жойылғаннан кейін ОА-дағы интеграциялық процестер іс жүзінде аяқталды; келесі он жыл ішінде аймақ елдері Ресей мен Қытайдың қолдауымен әртүрлі аймақтық ұйымдар мен одақтарға қосыла бастады.

Өзбекстанда Шавкат Мирзиёев билікке келгеннен кейін Орталық Азиядағы елдер арасындағы қарым-қатынастың жаңа кезеңі басталды. Өзбекстанның жаңа үкіметі көршілермен өзара қарым-қатынастарды жақындастыру мен жақсартуға, достық және тату көршілік қатынастар орнатуға бет бұрды. Дәл осы Өзбекстандағы билік пен саяси ахуалдың ауысуы аймақ елдері арасындағы келіссөзді қайта жандануы үшін және аймақ елдері көшбасшыларының ең жоғары деңгейдегі кездесулеріне себеп болды.

2018 ж. 15 наурызда Астанада жиырма жылдық үзілістен кейін, Орталық Азия мемлекеттері басшыларының бірінші Консультативтік кездесуі өтті. Бұл кездесуде оның форматы маңызды болды – ОА басшылары алғаш рет үшінші тараптардың қатысуынсыз жиналды. Кездесуге Шавкат Мирзиёев, Нұрсұлтан Назарбаев, Сооронбай Жээнбеков, Эмомали Рахмон және Түрікменстан Мәжілісінің Төрағасы Ақджа Нұрбердиева қатысты [17].

2019 ж. 29 қарашада Ташкентте Орталық Азия мемлекеттері басшыларының екінші Консультативтік кездесуі өтті. Саммитке Өзбекстан президенті Шавкат Мирзиёев, Қазақстанның бұрынғы Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев, Қырғызстан президенті Сооронбай

Жээнбеков, Тәжікстан президенті Эмомали Рахмон және Түрікменстан президенті Гурбангулы Бердімұхамедов қатысты. Мемлекет басшылары кейінірек шағын құрамда кездесу өткізді. Отырыста Шавкат Мирзиёев осындай кездесулердің маңыздылығын атап өтіп, Орталық Азиядағы көпжақты ынтымақтастықтың бірыңғай көрінісін келісу мәселесіне назар аударды. Кездесуде Өзбекстан президенті Орталық Азияның инвестициялық форумын құруды және Орталық Азияға ортақ туристік бренд қалыптастыруды ұсынды. Саммит қорытындысы бойынша бірлескен мәлімдеме қабылданып, консультативтік кездесулерді дайындау және өткізу регламенті мақұлданды [18].

Алдағы уақытта ОА-ны дербес интеграциялық аймақ ретінде қалыптастыруға теориялық тұрғыдан алғышарттар бар. ОА – жалпы сипаттамалары, объективті мүдделері және қалыптасқан байланыстары бар елдер тобы. Орталық Азия елдері арасында оларға интеграциялық қатынаста болуға мүмкіндік беретін ұқсастықтар мен байланыстар. Орталық Азияның жеке интеграциялық аймаққа бөлінуінің алғышарттарын төмендегідей көрсетіп өтуге болады:

- ◆ құрлықтың ортасында орналасуы оның Еуразияның едәуір бөлігінің қауіпсіздігі мен тұрақтылығына әсері тұрғысынан стратегиялық маңызға ие;

- ◆ су-энергетикалық инфрақұрылым мен бірыңғай энергия жүйесі мәнмәтініндегі өзара тәуелділік;

- ◆ көлік инфрақұрылымы және трансевразиялық транзиттік дәліздердің түйіскен жерінде орналасуы. Иран арқылы аймақтағы елдер Парсы шығанағына, Ауғанстан мен Пәкістан арқылы Үнді мұхитына, Қытай мен Ресей арқылы Азия – Тынық мұхиты аймағына қол жеткізе алады;

- ◆ білім, ғылым, мәдениет және әкімшілік басқару жүйесінің ұқсас инфрақұрылымы;

- ◆ әлі жеткілікті игерілмеген нарық.

Төменде 1-кесте, 2-кесте бойынша келтірілген деректер ОА аймағы мемлекеттерінің даму деңгейіндегі айырмашылықтарды көрсетеді. Мәселен, Қазақстан жан басына шаққандағы ЖІӨ көрсеткіші бойынша өңірдің қалған елдерінен едәуір алда келеді, ал Қырғызстан, Тәжікстан қаралып отырған кезең ішінде табыс деңгейі төмен елдер тобында [19].

Кесте 1 – Орталық Азия елдерінің жалпы ішкі өнімі (2020 ж.)

Әлемдік орны	Елдер	ЖІӨ
40	Қазақстан	501 278 873 201
61	Өзбекстан	252 572 784 500
90	Түркіменстан	96 235 413 857
130	Қырғызстан	32 727 504 112
123	Тәжікстан	36 800 318 446

Халық саны жағынан Өзбекстан Орталық Азия елдерінің халық санының 50%-ға жуығын құрап отыр [20].

Кесте 2 – Орталық Азия халқының саны

Әлемдік орны	Елдер	Млн.	Уақыты
42	Өзбекстан	35 164 428	21 қыркүйек 2021
62	Қазақстан	19 561 430	21 қыркүйек 2021
97	Тәжікстан	9 127 000	1 қаңтар 2019
110	Қырғызстан	6 523 500	1 қаңтар 2020
113	Түркіменстан	5 942 000	1 шілде 2019

Сонымен қатар, сыртқы сауда мәселесін қарастыратын болсақ, орталық Азия елдері шикізат экспорттаушы ел ретінде нарықта орын алып отыр. Және көптеген тауарларын алыс шетелдерге жібереді. Қазақстанның аталған төрт елмен сауда қатынасын зерттеу жүргізгенімізде 5–6%-ын ғана құрап отырғаны және себептері анықталды [21].

Қазақстан мен Орталық Азия мемлекеттерімен жалпы сауда айналымы 2017–2021 жж. аралығындағы көрсеткіштерге және динамикасына қарайтын болсақ, Қазақстанның сыртқы сауда сальдосының оң нәтижесін көреміз, яғни қай елмен алып қарасақ та импортталатын тауарлардан, экспортталатын тауарлар саны басым. Толығырақ 3-кестеде көрініс табады.

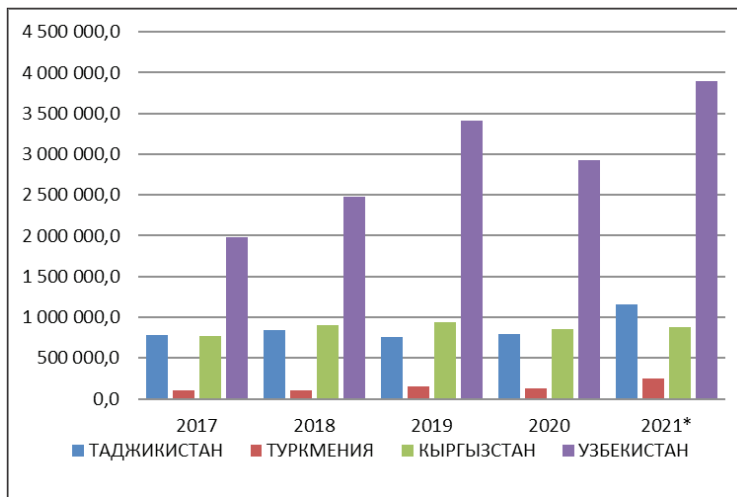
Кесте 3 – Қазақстан мен Орталық Азия елдері арасындағы 2017–2021 жж. аралығындағы сауда саттық динамикасы

Мемлекет	2017 ж.		2018 ж.		2019 ж.		2020 ж.		2021 ж.	
	Экспорт	Импорт	Экспорт	Импорт	Экспорт	Импорт	Экспорт	Импорт	Экспорт	Импорт
Тәжікстан	458 590,2	323 077,2	523 960,3	317 925,4	653 108,4	109 749,2	693 293,3	98 135,2	800335,43	362016,33
Түркіменістан	55 442,3	44 163,7	86 656,2	11 441,5	116 112,9	29 800,9	76 623,3	51 356,3	211507,36	42844,67
Қырғызстан	516 725,9	248 446,1	656 886,5	243 613,2	624 088,5	315 687,5	581 009,7	267 582,7	568 273,4	306 160,9
Өзбекістан	1 249 166,3	736 181,1	1 639 663,7	844 301,7	1 996 560,2	1 418 571,3	2 137 667,8	793 026,7	2844122,55	1056428,10
Барлығы	2 279 924,7	1 351 868,1	2 907 166,8	1 417 281,9	3 389 870,1	1 873 808,9	3 488 594,2	1 210 100,9	4424238,69	1767450,01

Қазақстанның көрші мемлекеттердің ішінде сыртқы саудасының басым бөлігі Қытай және Ресейге қатысты. Ал Орталық Азия елдерімен сауда айналымының пайыздық үлесі айтарлықтай көп емес. Оған қарамастан, бұл сауданың өсу тенденциясы байқалады. 2017–2021 жж. аралығында Қазақстанның сыртқы саудасындағы осы елдердің үлесі 5,8%-дан 8%-ға дейін өсті. 1-суретте (б. 205) толық көрсетілген [22].

Сонымен бірге, жоғарыда айтылғандай, Орталық Азия елдері минералдық ресурстармен, әсіресе, Қазақстан, Түркіменістан және Өзбекістанның жоғары қамтамасыз етілгені жағынан бір-біріне өте ұқсас. Бір жағынан, бұл аймақтағы көрші елдердің сыртқы сауданың жалпы көлеміндегі өзара сауданың шағын үлесін түсіндіреді. Екінші жағынан, ХХ-шы ғасырдың екінші жартысындағы халықаралық сауда теорияларына сәйкес, шамамен бірдей пропорцияда әртүрлі өндірістік факторларға ие елдер өзара ішкі салааралық дифференцияланған тауарларға сүйене отырып, ауқымдылық әсеріне және көліктік шығындардан үнемдеуге негізделген өзара табысты сауда жасай алатынын білдіреді.

Қазақстан өз аймағындағы елдермен салыстырмалы түрде жақсы қамтамасыз етілгенінің арқасында мұнай, металл кендері және бидай, күнбағыс және т.б. ауылшаруашылық сияқты ресурстар бойынша сауда көлемін арттырған.

Сурет 1 – Қазақстанның Орталық Азия елдерімен 2017–2021 жж. аралығындағы сауда айналымының динамикасы

Ескертпе – ҚР Қаржы Мин МКК және Стат.гов. дереккөзі негізінде құрастырылды.

Өз кезегінде, Қазақстан Орталық Азия елдерінен ұқсас табиғи ресурстардың кейбір түрлерін және олардың жартылай фабрикаттарын, сондай-ақ өсімдік және мал шаруашылығы өнімдерінен импорттайды, себебі Қазақстанға қарағанда өндіріс шығындары салыстырмалы түрде төмен. Сондай-ақ, көліктік шығындардың әсеріне байланысты, көрші елдермен трансшекаралық сауда өте маңызды рөл атқаратын. Мысалы, Қазақстанда үлкен газ қоры бола тұра, Өзбекстанға жақын территориясына газды аталған елден жеткізу әлдеқайда тиімді. Және де ҚР-ның оңтүстігінде орналасқандықтан, маусымдық ерекшеліктеріне байланысты, Өзбекстан мен Қырғызстаннан келетін өсімдік өнімдерімен елді қамтамасыз етіп отыруға мүмкіндік бар. Жалпы статистикалық көрсеткіштер бойынша, Қазақстан мен Орталық Азия елдерінің арасындағы сауда байланыстары көтеріліп келе жатқаны анықталады [21].

Сонымен қатар, ынтымақтастық құру үшін мемлекеттер арасында қандай да бір тайталас болмауы тиіс. Алайда, көп жылдардан бері Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан арасында кикілжің толастар емес. Оған дәлел ретінде 2021 ж. сәуір-мамыр айларында және 2022 ж. қаңтарында Тәжікстан мен Қырғызстан шекарасында қарулы қақтығыстардың басталуы аймақтық мәселелердің алаңдатарлық белгісі болды. Елдер қақтығысты локализациялауға қол жеткізді. Бірақ қабылданған шаралар қырғыз-тәжік шекарасында жаңа қақтығыс ошақтарының пайда болу ықтималдығын жоққа шығармайды.

Қырғыз-тәжік қарым-қатынасындағы шиеленіс және қақтығыс аймағында әскери күш қолдану Орталық Азия елдерінің саяси жақындасу міндетін қиындатуы мүмкін. Ішкі поляризация олардың аймақтық ынтымақтастықты нығайту жолындағы қозғалысына кедергі келтіреді. Аймақтағы бірқатар елдердің екіжақты проблемаларды өз бетінше шешу және осы оқиғалардың ықпалымен интеграциялық үдеріске ену мүмкіндігі туралы идеяның өзі белгілі бір дәрежеде шайқалды деп айтуға болады.

Қырғыз-тәжік шекарасындағы қақтығыс шын мәнінде аймақ елдерінің тәуелсіз өмір сүрген отыз жыл ішінде аймақтық ынтымақтастықтың жетілген нысандарын қалыптастыруға неге жақындай алмағанын түсінудің кілті болып табылады. Осы екі ел сияқты аумақтық даулар Орталық Азияның басқа елдерінің өзара әрекеттесуінде де бар. Сондықтан аймақ елдері бірінші кезекте аумақтық мәселелерді шешуге ден қоюы қажет [23].

Бұл көрсеткіштерден Орталық Азия елдерінің аймақтық интеграция құруға алғышарттары бар болғанымен, әлі де дайын емес екенін көрсетеді.

Дегенмен, дәл қазіргі таңда аймақтық интеграция құрудың алдында келесі салалар бойынша экономикалық ынтымақтастық құруды ұсынамыз:

- ♦ білім саласы бойынша, әлемдік бәсекелеске жеңіл түсе алатын аймақтық білім орталықтарын құру;

- ♦ еңбек миграциясы бойынша, аталған аймақтарда жұмыс мәселесімен заңсыз өтетін миграциялық әрекеттерді заңдастыру;
- ♦ өзара инвестиция мәселесін дамыту;
- ♦ Орта Азиялық экономикалық ынтымақтастығын дамыту жолында мемлекеттік емес ұйымдар мен бизнес-компаниялардың белсенді қатысуын қолдау;
- ♦ Орталық Азияда аймақтық интеграцияның дамуы.

Қазақстан еңбек миграциясы және білім беру қызметтері саласында неғұрлым айқын көрінеді. Дербес Қазақстанның ОА елдерімен экономикалық ынтымақтықты дамыту жолында цифрлық технологияларды дамыту және кеңінен қолдану: аймақтың елдерінің арасындағы сауда ағымдарын жеделдету үшін көлік-логистикалық қызметтерді цифрландыру арқылы «цифрлық жібек жолын» құру. Осы мақсатқа жету жолында Қытайдың инвестициялары мен цифрландыру тәжірибесін тиімді пайдалану.

Қорытынды

Орталық Азияны интеграциялық аймақ ретінде қалыптастырудың алғышарттарына қарамастан, әлі де толық интеграция құруға дайын емес екендігі анықталып отыр. Оған бірқатар ішкі және сыртқы себептер анықталды. Іс жүзінде Орталық Азия елдері тәуелсіздік кезінде іштей өзгерген жоқ. Олар әлі күнге дейін өздерінің ұлттық жүйелерін, өз астаналарында максималды билікті сақтауға баса назар аударады. Экономикалық тұрғыдан да ерекше серпіліс жасамады, олардың шикізат экспорты алыс шетелдерге кетеді және жаңа аймақтық өндірістер құрылмады. Сонымен қатар, көршілес державалар Орталық Азия елдерінің экономикалық интеграция құруына барынша кедергі келтіруде. Қытай ОА елдері үшін үлкен гранттар, төмен пайыздық несиелер мен арзан тауарлар ұсынатын негізгі экономикалық серіктеске айналды. Ресей мен Қытай елдері аймақта шешуші рөл атқарады және ең сәтті интеграциялық бастамалар олардың қатысуымен және жетекші ұстанымдарымен байланысты. Қытайдың Орталық Азия аймағындағы ықпалы артып келе жатыр [24]. Жүргізіп отырған экономикалық және саяси әрекеттері бұл аймақта интеграция құруға қайшы келетінін зерттеу барысында көрсетілді.

Аймақтық қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықтың да маңызы зор. Қазақстан Республикасының басшылығы ТМД елдерінің саммиттерінде сөйлеген сөздерінде халықаралық қауіпсіздік проблемаларының шиеленісуіне, соның ішінде терроризмді, діни экстремизмді, ұйымдасқан қылмысты, бақылаусыз көші-қонды, есірткінің заңсыз айналымына үнемі назар аударады.

Орталық Азия елдерінің сарапшылар қауымдастығы арасында да интеграциялық тенденциялар байқалады. Ғылыми-сараптамалық байланыстарды нығайту, ынтымақтастықты дамытудың өзекті мәселелерін талқылау аясында аталған елдердің сараптамалық орталықтары сарапшылар арасындағы көпжақты өзара іс-қимылды нығайтып, түрлі ғылыми іс-шараларды өткізу бойынша жұмыстарды жүргізіп, одан әрі интеграциясына ықпал ететін бірлескен жобаларды жүзеге асыруы керек.

Жан-жақты диалогты нығайтуда мәдени-білім саласындағы ынтымақтастық маңызды рөл атқарады. Орталық Азия интеграциясындағы бұл бағыт болашақ серіктестіктің табысты болатынына сенімдіміз, өйткені бұл сала ынтымақтастыққа тұтастық беруге мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, ынтымақтастықтың оң динамикасы сақталса, аймақтық интеграция өзінің экономикалық, мәдени-гуманитарлық әлеуетін нығайтып қана қоймай, сонымен қатар халықаралық қатынастар жүйесінде маңызды орын алуға толық мүмкіндігі бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Винокуров Е.Ю. Динамика интеграционных процессов в Центральной Азии. – 2010. URL: https://eabr.org/upload/iblock/646/n7_2010_2.pdf
- 2 Akiner S. Regional cooperation in Central Asia. School of Oriental and African Studies, University of London. 2007.
- 3 Bartlett D.L. Economic Development in the Newly Independent States: The Case for Regionalism. European Journal of Development Research. 2001. Vol. 13. No. 1.

- 4 Либман А.М. «Интеграция снизу» в Центральной Азии. Евразийская экономическая интеграция, 2009, № 1(2).
- 5 Вардомский Л.Б. Экономическое пространство ЕврАзЭС: структурные особенности регионального сотрудничества. Проблемы постсоветских стран. – Москва, 2004. – № 6.
- 6 Vinokurov E. Financing Infrastructure in Central Asia: Water and Energy Nexus. World Finance Review. Spring issue, 2007.
- 7 Boris Z Rumer. Central Asia at the End of the Transition. eBook: Document View all formats and languages Language: English. Publisher: [Place of publication not identified]: Taylor and Francis Ltd: Routledge, 2016. URL: https://www.worldcat.org/search?q=au%3ARumer%2C+Boris+Z.&qt=hot_author
- 8 Asian Development Bank Institute. Connecting Central Asia with Economic Centers. 2014. file:///C:/Users/F550~1/AppData/Local/Temp/adbi-connecting-central-asia-economic-centers-final-report.pdf
- 9 OECD Enhancing Competitiveness in Central Asia. 2018. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/development/enhancing-competitiveness-in-central-asia_9789264288133-en
- 10 Закиева Ш.Б. Интеграция в Центральной Азии и Казахстан. Монография. Издательство: Научная книга. М., 2007. – С. 192.
- 11 Кушкумбаев С. Центральная Азия на путях интеграции: геополитика, этничность, безопасность. – Алматы, 2002.
- 12 Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. – Алматы, 1998. – С. 279.
- 13 Орталық Азия 25 жылда: ақпараттық-талдамалық шолу. Жалпы ред.: З.К. Шәукенова. – Астана: ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ, 2017.
- 14 Журнал «Национальные интересы» // [Электронный ресурс] URL: http://web.archive.org/web/20160305043444/http://www.ni-journal.ru/archive/2001/n5_6_2001/94defb0f/ecc8ccfc/
- 15 Договор о создании Единого экономического пространства между Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан от 10 января 1994 года // [Электронный ресурс] / Законодательство стран СНГ. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3893
- 16 Ташкентское заявление глав государств ЦА (г. Ташкент, 28 декабря 2001 г.) // [Электронный ресурс] / CENTRAL ASIA WATER. URL: <http://www.cawater-info.net/library/declar.htm>
- 17 Исполнительный комитет СНГ // [Электронный ресурс] URL: <http://cis.minsk.by/news/8979/v-astane-prosla-pervaa-konsultativnaa-vstreca-glav-gosudarstv-centralnoj-azii>
- 18 Сухроб Р. Центральная Азия несложившаяся интеграция? 4 июня, 2020. URL: <https://www.caanetwork.org/archives/19909>
- 19 URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/gdp-ppp>
- 20 URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 21 Медуханова Л., Сериева Ж. Қазақстан мен Орталық Азия елдері арасындағы сауда ынтымақтастығы. – “ҚазҰУ Хабаршысы” (Экономикалық серия). – 2019. – № 2.
- 22 URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/1?lang=kk>
- 23 Новый конфликт на границе: что делят Таджикистан и Киргизия? URL: <https://www.gazeta.ru/army/2022/01/27/14467249.shtml>
- 24 Медуханова Л., Сериева Ж. Қытайдың Қазақстанның Орталық Азия елдерімен экономикалық ынтымақтастығына ықпалы. – Экономика: Стратегия және практика. – 2020. – № 4(15).

REFERENCES

- 1 Vinokurov E.Ju. Dinamika integracionnyh processov v Central'noj Azii. URL: https://eabr.org/upload/iblock/646/n7_2010_2.pdf
- 2 Akiner S. (2007) Regional cooperation in Central Asia. School of Oriental and African Studies, University of London.
- 3 Bartlett D.L. (2001) Economic Development in the Newly Independent States: The Case for Regionalism. European Journal of Development Research. Vol. 13. No. 1.
- 4 Libman A.M. (2009) «Integracija snizu» v Central'noj Azii. Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija. No. 1(2).
- 5 Vardomskij L.B. (2004) Jekonomicheskoe prostranstvo EvrAzJeS: strukturnye osobennosti regional'nogo sotrudnichestva. Problemy postsovetских stran. Moskva. No. 6.
- 6 Vinokurov E. (2007) Financing Infrastructure in Central Asia: Water and Energy Nexus. World Finance Review. Spring issue.
- 7 Boris Z Rumer. Central Asia at the End of the Transition. eBook: Document View all formats and languages Language: English. Publisher: [Place of publication not identified]: Taylor and Francis Ltd: Routledge, 2016. URL: https://www.worldcat.org/search?q=au%3ARumer%2C+Boris+Z.&qt=hot_author

- 8 Asian Development Bank Institute. Connecting Central Asia with Economic Centers. 2014. file:///C:/Users/F550~1/AppData/Local/Temp/adbi-connecting-central-asia-economic-centers-final-report.pdf
- 9 OECD Enhancing Competitiveness in Central Asia. 2018. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/development/enhancing-competitiveness-in-central-asia_9789264288133-en
- 10 Zakieva Sh.B. (2007) Integracija v Central'noj Azii i Kazahstan. Monografija. Izdatel'stvo: Nauchnaja kniga. M. P. 192.
- 11 Kushkumbaev S. (2002) Central'naja Azija na putjah integracii: geopolitika, jetnichnost', bezopasnost'. Almaty.
- 12 Akimbekov S.M. (1998) Afganskij uzел i problemy bezopasnosti Central'noj Azii. Almaty. P. 279.
- 13 Ortalyқ Azija 25 zhylda: aқparattyқ-taldamalyқ sholu. Zhalpy red.: Z.K. Shәukenova. – Astana: ҚR Prezidenti zhanyndaғы ҚSZI, 2017.
- 14 Zhurnal Nacional'nye interesy // [Jelektronnyj resurs] URL: http://web.archive.org/web/20160305043444/http://www.ni-journal.ru/archive/2001/n5_6_2001/94defb0f/ecc8ccfc/
- 15 Dogovor o sozdanii Edinogo jekonomicheskogo prostranstva mezhdru Respublikoj Kazahstan i Respublikoj Uzbekistan ot 10 janvarja 1994 goda // [Jelektronnyj resurs] / Zakonodatel'stvo stran SNG. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3893
- 16 Tashkentskoe zajavlenie glav gosudarstv CA (g. Tashkent, 28 dekabrja 2001 g.) // [Jelektronnyj resurs] / CENTRAL ASIA WATER. URL: <http://www.cawater-info.net/library/declar.htm>
- 17 Ispolnitel'nyj komitet SNG // [Jelektronnyj resurs] URL: <http://cis.minsk.by/news/8979/v-astane-proslo-pervaa-konsultativnaa-vstreca-glav-gosudarstv-centralnoj-azii>
- 18 Suhrob R. Central'naja Azija neslozhivshajasja integracija? 4 ijunja, 2020. URL: <https://www.caa-network.org/archives/19909>
- 19 URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/gdp-ppp>
- 20 URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 21 Meduhanova L., Serieva Zh. (2019) Қазақстан мен Ortalyқ Azija elderi arasyndaғы sauda ynty-maқtastyғы. – “ҚазҰУ Habarshysy” (Jekonomikalық serija). No. 2.
- 22 URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/1?lang=kk>
- 23 Novyj konflikt na granice: chto deljat Tadzhiкistan i Kirgizija? URL: <https://www.gazeta.ru/army/2022/01/27/14467249.shtml>
- 24 Meduhanova L., Serieva Zh. (2020) Қытайдың Қазақстанның Ortalyқ Azija elderimen jekonomikalық ynty-maқtastyғына uқpaly. – Jekonomika: Strategija zhәne praktika. No. 4(15).

Л.А. МЕДУХАНОВА,¹

к.э.н.

e-mail: medukhanova.l@gmail.com

Ж.А. СЕРИЕВА,^{*1}

докторант.

*e-mail: name.zhanar@mail.ru

М.С. САРЫБАЕВ,²

PhD.

e-mail: smeiram@gmail.com

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный исследовательский
технический университет им. К.И. Сатпаева,
Казахстан, г. Алматы

ИСТОРИЯ И ПРЕДПОСЫЛКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

Исторически сложилось, что Центральная Азия с древних времен была процветающим регионом вдоль Шелкового пути. Важность Центральной Азии обусловлена двумя основными показателями. Во-первых, Центральная Азия была основной территорией нескольких передовых государств и цивилизаций, которые внесли значительный вклад в научные, политические, культурные и промышленные процессы в мире. Во-вторых, благодаря своему расположению Центральная Азия всегда играла роль пересечения торговых,

культурных и цивилизационных обменов в глобальном масштабе. Рассматриваются возможности создания экономической интеграции стран Центральной Азии, которые в настоящее время вновь приобретают особую роль. В статье раскрывается история создания интеграции между Казахстаном и странами Центральной Азии и определяются возможности интеграции в будущем. Были использованы такие методы аналитического и статистического исследования, как анализ зарубежных и отечественных изданий по исследуемой теме, статистические данные, характеризующие историю, экономику и мировое место интеграции стран ЦА.

Ключевые слова: экономика, интеграция, торговые отношения, процесс, регион, инвестиции, сотрудничество.

L.A. MEDUKHANOVA,¹

c.e.s.

e-mail: medukhanova.l@gmail.com

ZH.A. SERIEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: name.zhanar@mail.ru

M.S. SARYBAYEV,²

PhD.

e-mail: smeiram@gmail.com

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Kazakh National Research Technical University

named after K.I. Satpaev, Kazakhstan, Almaty

HISTORY AND PREREQUISITES FOR ECONOMIC INTEGRATION OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Abstract

Historical evidence is that Central Asia has been a prosperous region along the Silk Road since ancient times. The importance of Central Asia comes from two main indicators. First, Central Asia has become the main territory of several advanced states and civilizations that have made significant contributions to scientific, political, cultural and industrial processes in the world. Secondly, due to its location, Central Asia has always played the role of a crossroads of trade, cultural and civilizational exchanges on a global scale. The possibilities of economic integration of the Central Asian countries, which are now again playing a special role, will be considered. The article reveals the history of the creation of integration between Kazakhstan and the countries of Central Asia and determines the possibilities of integration in the future. Such methods of analytical and statistical research as the analysis of foreign and domestic publications on the topic under study, statistical data characterizing the history, economy and the world place of integration of the Central Asian countries were used.

Key words: economy, integration, trade relations, process, region, investment, cooperation.

МРНТИ 10.17.25
УДК 351

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-210-218>

Ә.С. ОМАРХАНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: Oso-79@mail.ru

¹Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан,
Казахстан, г. Нур-Султан

РИСК-МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

Статья направлена на комплексное изучение, обобщение и детальный анализ научной и практической информации, опыта управления рисками в государственном секторе. Автором рассматривается опыт внедрения системы управления рисками в Великобритании, Соединенных Штатах Америки, их особенности и основные направления развития в государственном секторе. В рамках исследования определены основные компоненты, этапы и требования, необходимые для использования риск-менеджмента при государственном управлении. В статье изучена нормативная база Республики Казахстан, регламентирующая инструменты системы риск-менеджмента на уровне стратегического планирования государственного управления, при осуществлении контрольно-надзорных функций государственных органов. В результате исследования указываются моменты, подтверждающие низкий уровень внедрения и использования инструментов риск-менеджмента в системе государственного управления Республики Казахстан. В работе значительное внимание уделяется основным причинам рисков, характерных для организаций, осуществляющих деятельность в государственном секторе. Научная новизна статьи заключается в формировании концептуальных основ для внедрения риск-менеджмента в систему государственного управления Республики Казахстан. Внедрение методов управления рисками позволит повысить эффективность и результативность принимаемых решений государственных органов, стать важной составляющей стратегического развития государственного управления. Автор, используя методы системного анализа: обобщение, научную абстракцию, сравнение, анализ, определил основные проблемные вопросы внедрения риск-менеджмента в систему государственного управления Республики Казахстан. В последующем результаты исследования могут быть использованы в качестве научной и методологической базы подготовки и повышения квалификации специалистов в сфере государственной службы.

Ключевые слова: риск, менеджмент, государственное управление, проектное управление, стратегическое планирование, критерий риска, идентификация, концепция.

Введение

В современный период инновационного развития Республики Казахстан осуществляется целый ряд всесторонних преобразований в системе государственного управления, разрабатываются новые цели и задачи повышения эффективности управления. Так, согласно отчету комплексного анализа Группы Всемирного банка качества и эффективности государственного управления по итогам 2019 г. Казахстан улучшил свои позиции по 5 из 6 показателей, поднявшись в рейтинге на 84-е место из 200 стран [1].

Однако нестабильность политической ситуации в мире, экономический кризис мировых экономик в пандемический и постпандемический период, экологические катаклизмы, изменение конъюнктуры рынка сырья – все это, в конечном итоге воздействуя на ситуацию в стране, приводит к возникновению рисков недостижения целей и задач, поставленных перед государственным управлением в стратегических документах. Следовательно, вопрос внедрения и эффективного использования инструментов управления рисками принимает все большую актуальность.

Основные положения

В Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 г.: построение «человекоцентричной» модели – «Люди прежде всего» предусмотрено, что «проведение проактивной политики тесно интегрировано с системами управления рисками и подразумевает своевременное выделение ресурсов для снижения вероятности реализации угроз» [2].

Внедрение инструментов риск-менеджмента в деятельность государственных органов может стать одним из эффективных методов управления общественными процессами, направленными на повышение качества оказываемых государственных услуг, снижение коррупционных рисков, повышение результативности разработки и исполнения бюджета.

Материалы и методы

Изучение вопросов применения инструментов риск-менеджмента основывается на анализе научно-теоретической базы, которая формирует методологическую основу любого исследования, отражающую концепции государственного управления и менеджмента.

Сложность задачи исследования обусловлена тем, что в Казахстане, как и во многих постсоветских странах, практически не уделялось внимания вопросам изучения, внедрения методологии и практики риск-менеджмента в сфере государственного управления.

Изучение вопросов риск-менеджмента нашло отражение в научных трудах казахстанских и российских исследователей А.С. Есенгельдиной, А.В. Чаплинского, С.М. Плаксина, М.В. Грачевой, М.В. Казаковцевой, В.И. Майорова, С.В. Горовенко, В. Костерина, К.А. Петуховой, И.А. Лариной и других.

Вместе с тем в западной науке уже имеется большой опыт по изучению методологии и внедрению инструментов риск-менеджмента в государственное управление. Общетеоретической основой исследования проблемы являются работы исследователей Martin Lodge, Linda M. Springer, Yusheng Kong, Marcus Bodemann, Piotr Tworek, Lynn T Drennan, Louise Brown, которые направлены на изучение вопросов оценки эффективности инструментов, совершенствования системы управления рисками, разработки предложений по внедрению новых методов анализа, измерения и управления рисками.

В ходе исследования использовались методы системного анализа существующей информации, обобщение, сравнение научных исследований по данной теме, опыт внедрения в международной практике.

Обсуждение

Существующая методология управления рисками была разработана для бизнеса, при этом риск-менеджмент для государственного сектора должен быть адаптирован для государственного управления. Исходя из того, что основная деятельность государства нацелена на осуществление социальных функций, управление рисками в государственном секторе должно быть направлено на снижение риска до приемлемого уровня, чтобы не допустить перерасхода бюджетных средств, появления новых рисков событий. В государственном управлении риск-менеджмент должен оценивать влияние принимаемых решений и действий на общество, в особенности на уязвимые слои населения.

Для выстраивания эффективной системы управления рисками на государственном уровне в Республике Казахстан необходимо изучение международного опыта риск-менеджмента в государственном управлении и последующее его внедрение с учетом особенностей национально-стратегического планирования.

Использование методологии риск-менеджмента является неотъемлемым элементом государственной политики таких развитых стран, как США, Великобритания, Канада, Германия, Италия и другие.

В конце 90-х годов в Великобритании перед правительством были поставлены цели повышения эффективности государственного управления, совершенствования регламентов и

улучшения показателей качества оказываемых государственных услуг, удовлетворенности населения. Первой попыткой решения проблем в государственной политике, основываясь на риск-менеджменте, стала «Белая книга» (1999 г.) [3]. В 2002 г. Кабинетом министров был подготовлен отчет-инструкция «Риск: усовершенствование способности государства обращаться с рисками и неопределенностью» [4]. Риски были разделены на две группы, работа по предупреждению и снижению которых возлагалась на правительство. К первой группе рисков отнесли общественные, государственные (интересы страны), ко второй – риски, возникающие в результате деятельности самих государственных органов.

В процессе внедрения инструментов риск-менеджмента были выявлены следующие проблемы: низкий уровень организационной культуры, отсутствие опыта, недостаточность сведений о риске и сложность определения уровня приемлемости риска, размывание ответственности.

Основным постулатом для руководства в деятельности управления рисками государственные органы в Великобритании используют «Оранжевую книгу. Управление рисками: принципы и основные положения» (2004 г.) [5]. Основное внимание в данном документе отводилось вопросу необходимости постоянного внесения изменений в систему риск-менеджмента путем введения новых видов и профилей рисков, дополняя внутренние процессы риск-менеджмента, при этом учитывая функциональную направленность конкретного органа государственной власти.

Органы государственного управления США используют инструменты риск-менеджмента в таких сферах, как здравоохранение, транспортная безопасность, национальная безопасность, экономическая, внешняя, оперативная деятельность и модернизация. Такие документы, как «Акт финансовой честности для представителей федеральных администраций» (1982 г.), циркуляр Административно-бюджетного управления США А-123 «Ответственность руководства за внутренний контроль», приняты для регулирования многих вопросов риск-менеджмента [6]. В целях оценки результативности риск-менеджмента государственных органов используется «Инструкция самооценки модели зрелости ERM», которая состоит из следующих компонентов:

- 1) «основы управления рисками;
- 2) внедрение ERM в культуру государственных структур;
- 3) применение принципов ERM;
- 4) управленческая инструкция;
- 5) степень интеграции ERM в бизнес-процессы государственного органа» [7].

Развитие и активное внедрение инструментов риск-менеджмента в государственное управление в Великобритании и других странах свидетельствует об эффективности данной системы управления для достижения целей и задач государства.

В основных концепциях научной литературы существуют различные способы классификации рисков, одним из которых является деление рисков на внешние и внутренние исходя из источника возникновения. В связи с тем, что внутренние риски в большей степени связаны с функционированием и деятельностью самих субъектов, управление ими максимально скажется на результатах и показателях государственных программных документов. Коррупционные, кадровые, технологические и организационные риски являются основными в системе государственного управления, и государство стремится предупредить их возникновение либо минимизировать последствия их влияния.

К рискам, с которыми сталкиваются организации, осуществляющие государственные функции, можно отнести нарушение договорных сроков, отсутствие контроля за реализацией, непоследовательность целей и т.д. (рисунок 1, стр. 213).

Такие процессы, как построение системы организационной структуры управления, формирование стратегии и методов управления, максимально рациональное использование ресурсов, станут первостепенными при принятии управленческих решений в государственном секторе, основанных на анализе рисков.

Вместе с тем список рисков требует постоянной корректировки по причине быстрой сменяемости как внешних, так и внутренних факторов. Следовательно, база, регламентирующая данный спектр вопросов, должна быть достаточно гибкой и адаптивной.

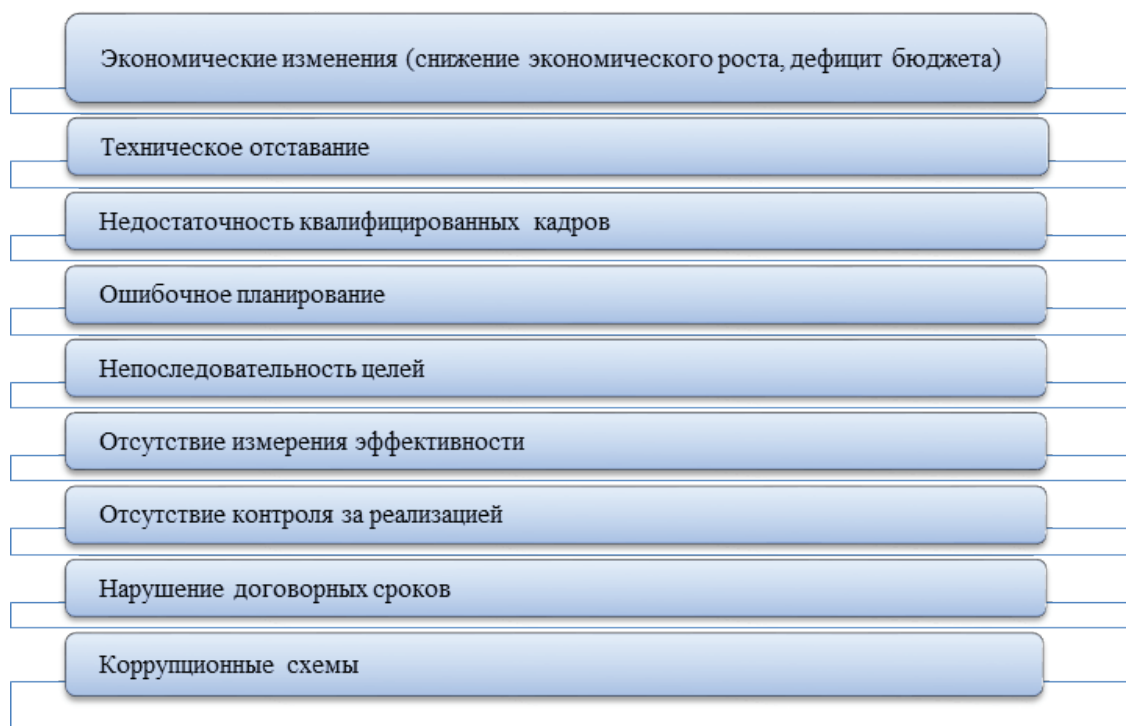

Рисунок 1 – Основные внутренние риски деятельности государственных органов

Если данные риски не были своевременно выявлены, оценены и не были предприняты соответствующие меры, это может привести к серьезным последствиям. К примеру, в селе Шилисай в Актюбинской области пустует здание школы, на строительство которой выделили 1,4 млрд тенге. Данная школа рассчитана на 680 мест, однако в данном населенном пункте проживает лишь 50–60 детей [8]. В данном случае не были учтены риски низкого уровня экономического и инфраструктурного развития населенного пункта и, как следствие, оттока населения.

Статьей 141 Предпринимательского кодекса Республики Казахстан определено, что к риску относится ситуация, наносящая вред жизни и здоровью человека, окружающей среде и имущественным интересам [9].

В частности, в законодательстве Республики Казахстан определены и предусмотрены мероприятия, регулирующие следующие виды рисков:

- ◆ валютный риск;
- ◆ правовой риск;
- ◆ операционный риск;
- ◆ риск информационной безопасности;
- ◆ профессиональный риск (риск утраты трудоспособности (либо смерти) работника при исполнении трудовых (служебных) обязанностей) [10];
- ◆ коррупционный риск (вероятность появления причин и условий, способствующих совершению коррупционных правонарушений) [11];
- ◆ риски легализации (отмывания) доходов и финансирования терроризма;
- ◆ страховой риск (вероятность наступления страхового случая);
- ◆ ценовой риск и т.д.

Степень риска определяется исходя из качественных и количественных показателей, сферы деятельности субъекта.

Внедрение системы разделения субъектов по степени риска позволило снизить количество проверок субъектов, имеющих показатели с низкой степенью риска, и в значительной мере экономить ресурсы.

К примеру, внедрение системы управления таможенными рисками в органах государственных доходов сократило долю охвата проверками субъектов с 27–36% до 16–19%, при этом эффективность увеличилась с 24% до 50–60% за период с 2011 по 2018 гг. На настоящий момент

из действующих 143 профилей риска 124 автоматизированы и лишь 19 на бумажном носителе. По итогам 2020 г. эффективность системы управления рисками составила 73%, в результате выявлено 53,5 тыс. нарушений законодательства в налогообложении [12].

Имеются нормативные акты, затрагивающие вопросы риск-менеджмента в органах системы образования, здравоохранения, внутренних дел, внутренней политики.

Таким образом, управление рисками на оперативном уровне и в системе контрольно-надзорных функций государства в отдельных случаях регламентировано, но зачастую имеет бессистемный подход и направлено на принятие мер в ответ на факты нарушения или отклонения от норм законодательства.

В структуре стратегических документов отсутствует раздел, регламентирующий вопросы рисков и порядок управления ими. Это свидетельствует об отсутствии комплексного подхода к управлению рисками на уровне стратегического планирования и реализации общегосударственных задач развития.

Отдельное внимание в вопросах управления рисками необходимо уделить анализу нового инструмента государственного управления Республики Казахстан – системе проектного управления. Данный механизм направлен на управление изменениями и рисками в отдельных сферах государственной службы для обеспечения реализации дополнительных мер и экономического роста. На операционно-проектном уровне необходимо исключать риски, связанные с использованием имеющихся ресурсов (создание инфраструктуры, привлечение квалифицированных кадров, обеспечение качества оказываемых услуг и т.д.).

Согласно совместному приказу министра национальной экономики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан от 12 августа 2021 года № 1 «О некоторых вопросах национальных проектов» при разработке национального проекта «выявляются риски, связанные с реализацией национального проекта и стратегии по реагированию на данные риски» [13]. Вместе с тем в утвержденных Национальных проектах риски не упоминаются, что затрудняет определение, какие риски были приняты во внимание и какие мероприятия предусмотрены для управления ими. При этом на данном уровне государственного управления имеется целый ряд внешних факторов, таких как перебои с поставкой сырья, эпидемии, плохие погодные-климатические условия, войны и другие эндогенные риски, которые могут оказывать влияние на решение задач, поставленных в вышестоящих документах системы государственного планирования.

Деятельность в сфере государственно-частного партнерства также требует анализа в рамках управления рисками, так как данный вид государственного взаимодействия набирает обороты и предполагает значительное выделение бюджетных средств.

Каждый уровень государственного управления имеет разный набор рисков и неопределенности, однако для эффективного управления ими необходимо выстроить работу на следующих общих принципах:

- ◆ идентификация, анализ и оценка рисков с четким определением ответственных лиц и обязанностей по принятию мер;
- ◆ разработка мероприятий по снижению рисков и плана действий при непредвиденных ситуациях;
- ◆ анализ и составление отчета по результатам работы;
- ◆ открытость и доступность информации для сведения соответствующих аудиторий.

Отдельно необходимо отметить этапы внедрения риск-менеджмента в государственное управление. Несмотря на концептуальные различия и целевую направленность систем управления рисками в разных государствах, процесс внедрения методов риск-менеджмента проводился поэтапно. Во-первых, была разработана методологическая база риск-менеджмента, основанная на корпоративном управлении, но с учетом специфики государственного управления. Во-вторых, было проведено изменение организационной культуры государственных органов и подготовка специалистов соответствующего профиля. В-третьих, предусматривается внедрение инструментов риск-менеджмента с постоянным контролем результатов работы. В среднем данные этапы занимают 3–4 года, но могут быть разными в зависимости от готовности государственного аппарата.

Вместе с тем процесс внедрения системы управления рисками может столкнуться с такими проблемами, как непонимание и недостаточная заинтересованность, отсутствие регламента и порядка деятельности, неясность процесса синхронизации системы с организационными процессами, кадровые проблемы.

Зачастую при принятии управленческих решений государственными органами не учитывается риск низкой вовлеченности населения или общественности. В данном случае необходимо обеспечить максимальное участие населения в обсуждении вариантов и способов решения вопросов и выбор оптимального решения с учетом его мнения путем укрепления сотрудничества и предоставления полномочий. К примеру, местным исполнительным органом может быть принято решение о выделении участка для строительства многоквартирного жилого дома в густонаселенном районе. При этом не учитываются такие риски, как слабость мощностей предприятий, обеспечивающих услугами водо-, тепло-, электроснабжения, высокая загруженность медицинских и учебных заведений, транспортные проблемы. При вовлечении общественности данного района возможно принять управленческое решение, оптимальное для всех субъектов.

Заключение

Процесс внедрения системы управления рисками в государственном секторе Республики Казахстан находится на начальном этапе и зависит от отдельных решений, а не от официально признанного решения о значимости данных элементов в государственном управлении.

Система управления рисками должна представлять собой общеорганизационный процесс структурированного, комплексного и систематического выявления, анализа, оценки, учета и контроля рисков в интересах достижения целей организации.

Рисунок 2 – Эффективность внедрения риск-менеджмента в систему государственного управления

Эффективность внедрения риск-менеджмента в систему государственного управления обусловлена готовностью к различным сценариям развития событий, способностью в кратчайшие сроки среагировать на изменение внешних и внутренних факторов, достижению целевых показателей и индикаторов с использованием минимальных объемов государственных финансовых средств, трудовых ресурсов, снижению субъективности при принятии управленческих решений. Качественным показателем повышения эффективности государственного управления в результате использования данного подхода является повышение уровня коммуникаций организационных структур, четкая регламентация действий при реализации управленческих решений.

Таким образом, в государственном управлении назрела необходимость разработки концепции риск-менеджмента. Данная концепция должна быть направлена на внедрение инструмен-

тов системы управления рисками как в стратегическом планировании национальных проектных документов, так и в системе их реализации. Данный документ также должен предусмотреть план действий, сроки, этапы осуществления и четко регламентировать роли и функции по управлению этим процессом. Даже при наличии специфики разных отраслей и сфер государственного управления необходим общесистемный подход, единые стандарты, выявление и регулирование основных тождественных и сквозных рисков, недопущение дублирования, а также эффективное использование ресурсов.

ЛИТЕРАТУРА

1 Всемирный банк дал оценку работе Правительства РК / Журнал Forbes Kazakhstan от 05.10.2020 г. URL: https://lenta.inform.kz/ru/vsemirnyy-bank-dal-ocenku-rabote-pravitel-stva-rk_a3702407 (дата обращения: 05.11.2021 г.)

2 Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года: построение «человекоцентричной» модели «люди прежде всего», утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522/> (дата обращения: 21.12.2021 г.)

3 Есенгельдина А.С. Международные аспекты практического применения риск-менеджмента в государственном управлении. Вестник Национальной Академии наук Республики Казахстан. – 2015. – № 355. – С. 251.

4 Кулик Г.Ю. Зарубежный опыт внедрения риск-менеджмента в государственное управление // Государственное управление. Электронный вестник. – 2013. – № 37. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-vnedreniya-risk-menedzhmenta-v-gosudarstvennoe-upravlenie> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

5 Tworek P. Risk management in public sector organisations: principles, methods and tools / International Scientific Conference Managing and Modelling of Financial Risks. September, 2016.

6 Кулик Г.Ю. Зарубежный опыт внедрения риск-менеджмента в государственное управление // Государственное управление. Электронный вестник. – 2013. – № 37. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-vnedreniya-risk-menedzhmenta-v-gosudarstvennoe-upravlenie> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

7 Авдийский В.И., Безденежных В.М. К вопросу о формировании принципов организации федеральной системы управления рисками // Вклад транспорта в национальную экономическую безопасность. – 2018. – С. 36

8 URL: <https://liter.kz/shkolu-za-1-4-milliarda-tenge-postroili-v-aktyubinskoy-oblasti-v-ney-nikto-ne-uchitsya/>

9 Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

10 Приказ Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 11 сентября 2020 года № 363 «Об утверждении Правил управления профессиональными рисками». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021197> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

11 Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗПК «О противодействии коррупции». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

12 URL: <https://www.zakon.kz/5056951-rashozhdenie-po-tamozhennoy-statistike.html> (дата обращения: 21.02.2022 г.)

13 Совместный приказ министра национальной экономики Республики Казахстан от 11 августа 2021 года № 79 и председателя Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан от 12 августа 2021 года № 1 «О некоторых вопросах национальных проектов», зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 12 августа 2021 года № 23968. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023968/history> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

REFERENCES

1 Vsemirnyj bank dal ocenku rabote Pravitel'stva RK / Zhurnal Forbes Kazakhstan ot 05.10.2020 g. URL: https://lenta.inform.kz/ru/vsemirnyy-bank-dal-ocenku-rabote-pravitel-stva-rk_a3702407 (data obrashhenija: 05.11.2021 g.)

2 Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года: построение «человекоцентричной» модели «люди прежде всего», утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522/> (дата обращения: 21.12.2021 г.)

3 Esengel'dina A.S. (2015) Mezhdunarodnye aspekty prakticheskogo primeneniya risk-menedzhmenta v gosudarstvennom upravlenii. Vestnik Nacional'noj Akademii nauk Respubliki Kazahstan. No. 355. P. 251.

4 Kulik G.Ju. (2013) Zarubezhnyj opyt vnedreniya risk-menedzhmenta v gosudarstvennoe upravlenie // Gosudarstvennoe upravlenie. Jelektronnyj vestnik. No. 37. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-vnedreniya-risk-menedzhmenta-v-gosudarstvennoe-upravlenie> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

5 Tworek P. (2016) Risk management in public sector organisations: principles, methods and tools / International Scientific Conference Managing and Modelling of Financial Risks. September.

6 Kulik G.Ju. (2013) Zarubezhnyj opyt vnedreniya risk-menedzhmenta v gosudarstvennoe upravlenie // Gosudarstvennoe upravlenie. Jelektronnyj vestnik. No. 37. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-vnedreniya-risk-menedzhmenta-v-gosudarstvennoe-upravlenie> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

7 Avdijskij V.I., Bezdenezhnyh V.M. (2018) K voprosu o formirovanii principov organizacii federal'noj sistemy upravleniya riskami // Vklad transporta v nacional'nuju jekonomicheskuyu bezopasnost'. P. 36.

8 URL: <https://liter.kz/shkolu-za-1-4-milliarda-tenge-postroili-v-aktyubinskoy-oblasti-v-ney-nikto-ne-uchitsya/>

9 Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 oktjabrja 2015 goda No. 375-V ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

10 Prikaz Ministra truda i social'noj zashhity naselenija Respubliki Kazahstan ot 11 sentjabrja 2020 goda No. 363 «Ob utverzhdenii Pravil upravlenija professional'nymi riskami». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021197> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

11 Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 nojabrja 2015 goda № 410-V ZRK «O protivodejstvii korrupcii». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (дата обращения: 27.12.2021 г.)

12 URL: <https://www.zakon.kz/5056951-rashozhdenie-po-tamozhennoj-statistike.html> (дата обращения: 21.02.2022 г.)

13 Sovmestnyj prikaz ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 11 avgusta 2021 goda № 79 i predsedatelja Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan ot 12 avgusta 2021 goda No. 1 «O nekotoryh voprosah nacional'nyh proektov», zaregistririvan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 12 avgusta 2021 goda № 23968. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023968/> history (дата обращения: 27.12.2021 г.)

Ә.С. ОМАРХАНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: Oso-79@mail.ru

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛ-МЕНЕДЖМЕНТ

Аңдатпа

Мақала ғылыми және практикалық ақпаратты, мемлекеттік сектордағы тәуекелдерді басқару тәжірибесін кешенді зерделеуге, жинақтауға және егжей-тегжейлі талдауға бағытталған. Автор Ұлыбританияда, Америка Құрама Штаттарында тәуекелдерді басқару жүйесін енгізу тәжірибесін, олардың ерекшеліктері мен мемлекеттік сектордағы дамудың негізгі бағыттарын қарастырды. Зерттеу аясында мемлекеттік басқару кезінде тәуекел-менеджментті пайдалану үшін қажетті негізгі компоненттер, кезеңдер мен талаптар анықталды. Мақалада мемлекеттік басқаруды стратегиялық жоспарлау деңгейінде, сондай-ақ мемлекеттік органдардың бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асыру кезінде тәуекел менеджменті жүйесінің құралдарын регламенттейтін Қазақстан Республикасының нормативтік базасы зерделенді. Зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесінде тәуекел менеджменті құралдарын енгізу мен пайдаланудың төмен деңгейін растайтын сәттер көрсетіледі. Жұмыста мемлекеттік сектордағы қызметті жүзеге асыратын ұйымдарға тән тәуекелдердің негізгі себептеріне көп көңіл бөлінеді. Мақаланың ғылыми жаңалығы – Қазақстан Республикасының Мемлекеттік басқару жүйесіне тәуекел-менеджментті енгізу үшін тұжырымдамалық негіздерді қалыптастыруға негізделеді. Тәуекелдерді басқару әдістерін енгізу мемлекеттік

органдар қабылдайтын шешімдердің тиімділігі мен нәтижелілігін арттыруға және мемлекеттік басқаруды стратегиялық дамытудың маңызды құрамдас бөлігі болуға мүмкіндік береді. Автор жүйелі талдау әдістері: жалпылау, ғылыми абстракция, салыстыру, талдауды қолдана отырып, Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесіне тәуекел менеджментін енгізудің негізгі проблемалық мәселелерін анықтады. Кейіннен зерттеу нәтижелері мемлекеттік қызмет саласындағы мамандарды даярлау мен олардың біліктілігін арттырудың ғылыми және әдіснамалық базасы ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Тірек сөздер: тәуекел, менеджмент, мемлекеттік басқару, жобалық басқару, стратегиялық жоспарлау, тәуекел критерийлері, сәйкестендіру, тұжырымдама.

A.S. OMARKHANOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: Oso-79@mail.ru

¹Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Kazakhstan,
Kazakhstan, Nur-Sultan

RISK MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF STATE MANAGEMENT

Abstract

The article is aimed at a comprehensive study, generalization and detailed analysis of scientific and practical information, risk management experience in the public sector. The author examines the experience of implementing a risk management system in the UK, the United States of America, their features and the main directions of development in the public sector. The study identifies the main components, stages and requirements necessary for the use of risk management in public administration. The article examines the regulatory framework of the Republic of Kazakhstan regulating the instruments of the risk management system at the level of strategic planning of public administration, and in the implementation of control and supervisory functions of state bodies. As a result of the study, the points confirming the low level of implementation and use of risk management tools in the public administration system of the Republic of Kazakhstan are indicated. The paper pays considerable attention to the main causes of risks characteristic of organizations operating in the public sector. The scientific novelty of the article lies in the formation of conceptual foundations for the introduction of risk management into the public administration system of the Republic of Kazakhstan. The introduction of risk management methods will increase the efficiency and effectiveness of decisions made by public authorities, and become an important component of the strategic development of public administration. The author, using the methods of system analysis, such as generalization, scientific abstraction, comparison, analysis, identified the main problematic issues of implementing risk management in the public administration system of the Republic of Kazakhstan. In the future, the results of the study can be used as a scientific and methodological basis for training and advanced training of specialists in the field of public service.

Key words: risk, management, public administration, project management, strategic planning, risk criterion, identification, concept.

IRSTI 06.52.13

UDC 338.24

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-219-226>

T.A. SOLDATENKO,*¹

PhD student.

*e-mail: soldatenko.t@uib.kz

S.R. YESSIMZHANOVA,¹

d.e.s., professor.

e-mail: saira_sr@mail.ru

N.A. GERASIMCHUK,²

d.e.s., professor.

e-mail: nataliia.herasymchuk@pdaa.edu.ua

¹K. Sagadiyev University of International Business,
Kazakhstan, Almaty

²Academy of Humanities and Economics,
Poland, Łódź

KPI DASHBOARD FOR CUSTOMER INTELLIGENCE TASKS: APPLICATION AND SIGNIFICANCE FOR BUSINESS

Abstract

The contribution of business is very significant in the economic development of countries, the creation of new jobs, the development of education, the improvement of the environment, and the improvement of the population's living standards. For enterprises themselves, stable and competitive development and efficient marketing activity are vital, where the significant role is played by customer intelligence (CI). It is determined by the fact that in modern world customer focus and centrality give companies the ability to be more successful and stable on the market. The global digital transformation has provided companies with many opportunities for customizing products and services, which generally increases competitiveness on the one hand, and on the other hand, opens up new opportunities for working with consumers. Based on consumer databases in marketing activities, it is possible to start applying CA. Today, many methods and technologies allow to start using KA to collect and process consumer databases. This article aim is to present the practical approach to Customer Intelligence tasks through the Key Performance Indicators (KPI) dashboard, where the dashboard is the set of KPIs chosen based on CI tasks realizations. Using this panel will allow companies to follow the path of implementing CA with an understanding and evaluation of the effectiveness of using this technique. The systematic use and tracking of results will ultimately affect the stability and viability of companies.

Key words: customer analytics, customer analytics tasks, customer centrality, database, performance indicators, customer identification, customer engagement.

Introduction

Small and Medium Enterprises (SME) are economic drivers, but they often lack marketing resources and knowledge, and are more flexible competing with large companies as less bureaucratic. Nowadays, leading companies use CI for improving business. In Kazakhstan, there are examples of customer-centricity approaches and CI in large businesses such as mobile operators and banks. Some use and publish Net Promoter Score (NPS) and loyalty index. This research introduces a methodology for implementing CI tasks KPI dashboards for Kazakhstan companies through working and measurable indicators. This dashboard could help companies be more stable, viable, and effective. Based on the study, SME marketing professionals will be able to create a customer focus approach using recommended tools and methods and make companies more viable and steady.

Literature review

Customer Intelligence and Customer-Focus. In today's reality, enterprises for success competitive apply customer focus and centrality approach, products and service development based on customer needs, tasks and pains, keep customer relationship increasing customer lifetime value, encouraging buying through positive customer experience [1]. For achieving a company's strategic goals is applying and maintaining customer relationships based on customer focus strategy [2]. Database. Nowadays, customer interactions on varied digital platforms generate eminence customer data. Companies create a customer database by gathering, investigating, and using it to develop a customer-focused and data-driven approach [2]. SMEs can design customer profiles and determine profitable segments with similar database metrics and profitability [3]. Key performance indicators (KPI) are a vital component of measuring achievement. Its assists companies in reaching targets through determining and measuring the way of their application [4]. KPIs usually be shared into functions divisions or groups applied for the data gathering, processing, analysis, and examination to assist the company's decision-making processes [5]. Indicators could be financial or non-financial indicators used for objective measures for the companys' performance demonstration. It displays the progress steps of the targets, either directly or indirectly. Summarizing KPI is the critical data instrument for companys' control, evaluation, and management [5]. In the aim of this research, the authors concentrate on marketing metrics.

Methods

For the Customer Intelligence measurable indicators dashboard research purpose, the literature review was done based on top variant scientific and business sources: books, Google Scholars, Harvard Business Review, and EBSCOhost [6]. Divergent keywords such as “customer intelligence”, “customer focus”, “marketing indicators”, “customer identification”, “customer acquisition”, “customer retention”, and “customer value development” were applied to research for papers from these decent databases. During the investigation, different scientific methods were addressed, such as analysis, synthesis, and generalization of information. As a result, a customer focus approach with CI metric dashboard is presented, based on valid research data.

Results

The research results are based on a literature review of articles from scientific and business practice editions about SMEs, customer-centricity, CI, and marketing metrics. SMEs have been determined as propulsive energy of economic progress worldwide. SMEs are vital givers to job creation and global economic development, and they present about 90% of businesses and more than 50% of recruitment worldwide [7].

Corresponding to the SMEs data monitoring in the Kazakhstan Republic by the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning of the Republic of Kazakhstan [8], as of July 1, 2021, in the RK, a total of 469,927 enterprises are registered in Kazakhstan, including 461,279 small businesses and 5,251 – medium-sized ones, which is 98.2% and 1.3% of the total number of registered enterprises in Kazakhstan, respectively. In Kazakhstan, a large number of legal entities are liquidated annually. 2021 was the last year for 23.2 thousand of them. In 2020, compared to 2019, there was a decrease in the number of liquidated companies to 19.2 thousand. In 2019, compared to 2018, 23.4 thousand were liquidated, which showed an increase of 17.8% [9] compared to the previous period. The liquidated enterprises were engaged in trade, repair of cars and motorcycles, transport, construction, scientific, technical activities, agricultural, financial, manufacturing industries. The dynamics of the liquidation of Kazakhstani companies for 2019–2021 is shown in Figure 1 (p. 221)

All these data indicate Kazakh companies' low level of viability and the need to improve Kazakh companies' vitality and sustainable development. SMEs' vital ability based on adequate, competitive, and stable development is necessary and critical for economic progress and country development. In the current reality, one of the most efficient evolution ways for SMEs is the customer focus approach with the CI system. Customer database gives companies excellent opportunities for building transparency, effective, and measurable customer intelligence systems. Contemporary, when marketing questions

can be solved in the consumers' favor, there is much affluent space to convene and analyze customer data to improve existing products and create new products and services. CI task were created and presented by authors [10] for this research aim CI tasks presented with KPI metrics dashboard, which separate according to every of four CI tasks. Figure 2 illustrates four CI tasks and sets of KPI metrics for every task.

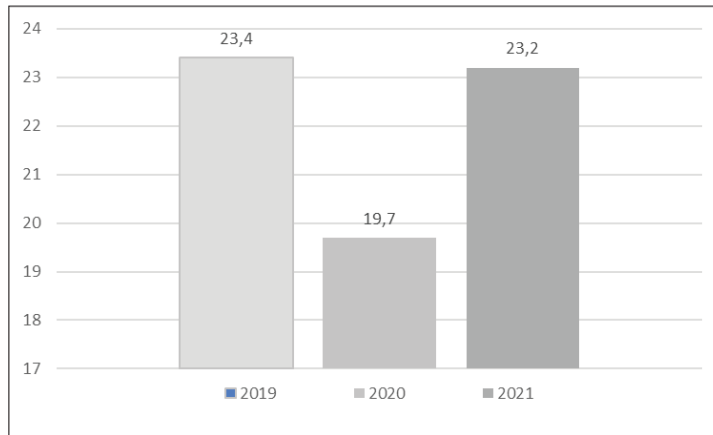

Figure 1 – Dynamics of liquidation of Kazakhstani companies for 2019–2021, thousand units

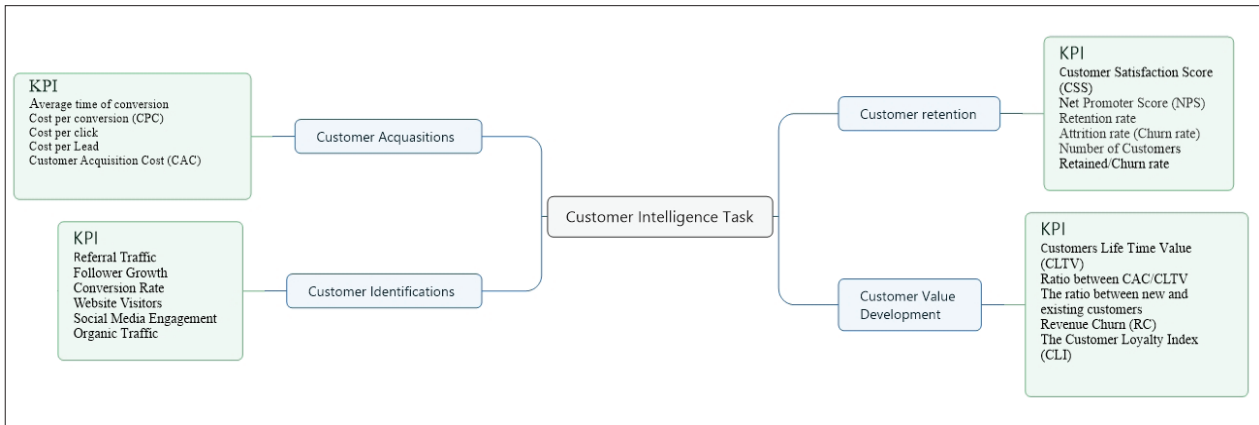

Figure 2 – Customer Intelligence Tasks KPI dashboard

Here, consider all four tasks in more detail and determine their role and the applied KPI.

Customer identification. The role of customer identification is essential because its results will form the groundwork for the other three CI tasks. Customer Identification served to ascertain customer segments with identical interests, lifestyles, and profitability. Customer segmentation, such as clustering and classification, applies to sharing customers into homogenous/cognate segments and creating customer profiles. Target customer analysis lets select and ranks the most favorable and profitable segments, an excellent base for further effective marketing activity. In table 1, there is the set of dashboard indicators for the first CI task – Customer identifications.

Customer Acquisitions actions are grounded on outcomes of customer identification task. At this stage, database resources, structured and unstructured, are vital. Customer acquisitions based on customer identification data determine the most appropriate communicational channels and design suitable content for a forceful customer attraction operation. For this stage, customers' product preferences and purchasing decisions are frequently dependent on recommendations available for them, as online and offline. That is why pertinent content and channels/networks are critical aspects of competitive strategy in the current information surrounding. Customer reviews, recommendations, practical product/service user cases, and successful customer stories help increase customer acquisitions indicators. Table 2 (p. 222) presents the indicators for the second CI task – Customer acquisitions.

Table 1– Customer identifications indicators

KPI	Description	Formula or Calculation	Source
Website Visitors	Each unique user on website is treated as a visitor.	A visit specifies the period between the moment a user starts his browser and visits the website and leaves it.	[11]
Referral Traffic	Referral traffic is the section of traffic that comes on the website through any resource.	$(\text{Traffic enter from other sites} / \text{Total traffic}) \times 100 = \text{Referral Traffic}$.	[11]
Follower Growth	The Followers Growth KPI measures the number of new followers gained on a specific social media platform over a set time period and compares that to a predetermined target.	The follower growth rate is estimated as the number of followers were collected divided by the number of followers started, times 100% (over a determined time period).	[11]
Conversion Rate	A conversion rate reflects the percentage of users who have done a required action.	Conversion rates are estimated by taking the number of conversions and dividing that by the number of total ad reactions	[11]
Social Media Engagement	Social media engagement summarizes diversity of actions: a “share” on Facebook or a “like” on Instagram.	The main elements of social engagement introduce an activity, interaction, social exchange, and absence of obligation.	[12]
Organic Traffic		Organic traffic = search engine non-paid traffic (none) = direct and unobserved	[11]
Paid Traffic		Paid traffic from a Search engine or paid Social Media Resources	[11]

Table 2 – Customer acquisitions indicators

KPI	Description	Formula or Calculation	Source
Average time of conversion	Average time to conversion assists in understanding how well conversion information is being communicated. The lower this metric, the fewer days it takes to convert.	Average time to conversion is estimated as the total number of days between the first touchpoint in a conversion way and the conversion that happened divided by the total conversions.	[13]
Cost per conversion (CPC)	Cost per conversion shows a cost for each conversion.	CPC is determined by dividing total cost by the number in Conversions. This counting only applies to acceptable interactions, so any clicks that cannot be followed for conversions should be removed from the estimation.	[14]
Cost per click (CPC)	CPC – the cost which the advertiser compensates for a click on an ad after the transition to the site.	$\text{CPC} = \text{ads cost} \div \text{clicks number}$	[15]
Cost per Lead (CPL)	CPL is applied to estimate and control the effectiveness of the marketing program.	$\text{CPL} = \text{Total cost of the campaign} / \text{The number of leads generated}$	[15]
Customer Acquisition Cost (CAC)	CAC includes all sales and marketing costs company spends to acquire a new customer.	$\text{CPA} = \text{total cost of marketing campaign} / \text{by the total number of new customers}$	[16]

Customer Retention operations maintain customized marketing strategies that consolidate customer needs, preferences, behaviors, and performance. Customer profiling creating, campaign management analysis, credit scoring, recommender, feedback systems, and loyalty programs elaborate customer satisfaction and extension a long-term relationship. Companies could be more sustainable and profitable applying long-term relationships approach. Retention rate is the indicator that assists companies in measuring customer retention. NPS is positively related to word-of-mouth behavior also increases customer expenses and customer retention, all of which are essential links in the NPS–sales growth chain [17]. Table 3 presents the indicators for the third CI task – Customer retention.

Table 3 – Customer retentions indicators

KPI	Description	Formula or Calculation	Source
Customer Satisfaction Score (CSS)	Satisfaction is a forceful indicator of whether a customer will use a service or buy a product accordingly.	CSC is estimated over customer feedback. For answers, apply the Likert scale 1 to 5.	[18]
Net Promoter Score (NPS)	The NPS is an index that indicates customers' readiness to recommend a company's products or services.	$NPS = (\sum \text{Promoters} - \sum \text{Detractors}) / \text{Sample Size}$	[17]
Customer Retention Rate (CRR or RR)	CRR has a critical significance in everyday business activities because CRR presents a chance to boost customers' value and reduce costs if needed.	$CRR = [(E-N)/S] \times 100$ S – the number of existing customers at the beginning of the time period E – the number of total customers at the end of the time period N – the number of new customers accumulation within the time period	[19]
Customer Churn Rate (CCR) or Customer Attrition Rate (CAR)	CCR or CAR is the rate at which customers end buying or doing business with a company within a determined time period.	$CCR = S/T$ S – the number of customers who stop buying the number of total customers at the end of the time period T – the number of the total number of customers	[20]

Customer Value Development. Customer value development cover three key elements – market basket and bill analysis, customer lifetime value, and up/cross-selling, which provide peak customer value. Companies may perceive and determine long-term relationships or customer loyalty with Customers Life Time Value (CLTV), which helps identify company sustainability through the CLTV. Customer loyalty is determined as the customer's goal or willingness to continue buying from the same company and influences a company's financial performance through three metrics: increasing customer numbers, getting a price premium, and increasing market share [21]. Customers' purchase preferences and behavior which serve as the base for up/cross-selling activity companies could measure apply basket and bill analysis. In table 4, there is the group of indicators for the fourth CI task – Customer value development.

Table 4 – Customer value development

KPI	Description	Formula or Calculation	Source
Customers Life Time Value (CLTV)	CLTV provides an understanding of the significance of this metric for the business	$CLTV = \text{ARPU} * \text{Gross Margin} * \text{Lifetime}$. Where is the ARPU is the Average Revenue Per User. The Gross Margin is the ratio of the total revenue to the Cost of Goods Sold (COGS)-the cost of providing services, $\text{Gross Margin} (\%) = (\text{Revenue} - \text{COGS}) / \text{Revenue}$. Lifetime is the period during which customers buy company products	[22]

Table 4 continued

Ratio between CAC/CLTV	This ratio demonstrates how an acquisition campaign is successful in comparison with CLV.	CLTV should be more significant than CAC. CAC could exceed CLTV but for a brief period.	[23]
The ratio between new and existing customers	Following and comprehending the ratio, in numbers of customers and in revenue numbers, between new and existing customers is an essential part of long-term strategic management.	The ratio is measured by the number of new and existing customers and the same groups' income. The ratio should strive for balance.	[24]
Revenue Churn	That is essential for estimating a company's financial performance following and understanding revenue churn.	RC is determined by taking the monthly recurring revenue (MRR), which was lost that month minus any upgrades or additional revenue (AR) from existing customers, and dividing it by total MMR at the beginning of the month. $RC = (LostMRR - AR) / MMR$	[25]
The Customer Loyalty Index (CLI)	The Customer Loyalty Index (CLI) is the indicator that is applied to follow customer loyalty over time.	CLI is measured through customer feedback. Likert scale 1 to 5 is used for answer analysis.	[21]

Discussion and conclusion

Kazakhstani companies' activities analysis showed that CI system is not used. According to the study results, it is proposed that Kazakhstani companies use the CI tasks KPI dashboards method. During this study, the authors demonstrate the effectiveness of CI and customer focus business approach, determining essential ground for CI – database, and introduced KPI dashboard for CI tasks managing. According to this research, marketing professionals may understand customer intelligence tasks and manage them using the presented KPI dashboard.

The theoretical input of this research is compiled as a literature review of the scientific and business literature on the CI, customer focus, database, and KPI topics and recognition of points for future study to develop CI system and marketing performance. Another value input is the CI tasks KPI dashboard the scientific base for practical implementation.

REFERENCES

- 1 Ali F., Kim W.G., Li J., Jeon H.M. Make it delightful: customers' experience, satisfaction and loyalty in Malaysian theme parks. *J. Destination Marketing Manage*, 2018, no. 7, pp. 1–11.
- 2 Rygielski C., Wang J.-C., Yen D.C. Data mining techniques for customer relationship management. *Technology in Society*, 2002, no. 24(4), pp. 483–502.
- 3 Lu J., Cairns L., Smith L. Data science in the business environment: customer analytics case studies in SMEs. *Journal of Modelling in Management*, 2020.
- 4 Sychrová L., Šimberová I. Key Performance Indicators as a Basic Element for a Marketing Efficiency Measurement // 7th International Scientific Conference "Business and Management" 2012, pp. 488–493.
- 5 Andersén J., Strategic resources and firm performance. *Management Decision*, 2011, no. 49(1), pp. 87–98.
- 6 Amado A. et al. Research trends on big data in marketing: a text mining and topic modeling based literature analysis. *European Research on Management and Business Economics*, 2018, vol. 24, no. 1, pp. 1–7.
- 7 Worldbank.org, Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance. 2021. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/sme/finance>
- 8 Bulletin "Main indicators of the number of subjects in the Kazakhstan Republic". Accessed August 8, 2021. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/13/statistic/5>
- 9 V 2019 godu likvidirovano rekordnoye chislo predpriyatiy. 2020. URL: <https://kapital.kz/business/82371/v-2019-godu-likvidirovano-rekordnoye-chislo-predpriyatiy.html>

- 10 Soldatenko T.A., Yessimzhanova S.R. Modern aspects and trends of Customer Intelligence development // Economics: strategy and practice, 2020, no. 2 (15), pp. 107–113.
- 11 Google Analytics. URL: <https://support.google.com/>
- 12 Kalinić Č, Vujičić M. A subnational assessment of hotel social media metrics – The case of Serbia. Geographica Pannonica, 2019, no. 23(2), pp. 87–101.
- 13 Facebook Business Help Center. URL: <https://www.facebook.com › business › help>
- 14 Support Google. URL: <https://support.google.com>
- 15 Bondarenko S. et al. Modern lead generation in internet marketing for the development of enterprise potential, 2019.
- 16 Wiegand S. AerOff Oy–in-depth potential customer analysis focusing on the southern German CNC market, 2021.
- 17 Baehre S. et al. The use of Net Promoter Score (NPS) to predict sales growth: insights from an empirical investigation // Journal of the Academy of Marketing Science, 2022, vol. 50, no. 1.
- 18 Van Lierop, D. e A. El-Geneidy. Enjoying loyalty: The relationship between service quality, customer satisfaction, and behavioral intentions in public transit. Research in Transportation Economics, 2016, vol. 59, no. 1, pp. 50–59.
- 19 Abdolvand N., Baradaran V., Albadvi A. Activity–level as a link between customer retention and consumer lifetime value // Iranian Journal of Management Studies, 2021.
- 20 Sinha A. et al. Modelling Customer Churn Rate and Its Use for Customer Retention Planning // Available at SSRN 3998408, 2022.
- 21 Bonyuet D. Price Delegation and the Impact on Customer Loyalty // Journal of Instructional Pedagogies, 2019, p. 22.
- 22 John Solomon. What is Customer LifeTime Value (CLTV). Why is it considered an important SaaS Metric. URL: <https://www.chargebee.com/blog/saas-metric-customer-life-time-cltv>
- 23 Meeker M., Wu L. Internet trends. 2018. URL: <https://hybg.cebnet.com.cn/upload/internet-trends-2018/internet-trends-2018-en>
- 24 Balancing your new existing customer revenue. 2020. URL: <https://www.optimove.com/blog/balancing-your-new-existing-customer-revenue-mix>
- 25 How to calculate customer churn and revenue churn. 2021. URL: <https://www.salesforce.com/resources/articles/how-calculate-customer-churn-and-revenue-churn>

Т.А. СОЛДАТЕНКО,*¹

докторант.

*e-mail: soldatenko.t@uib.kz

С.Р. ЕСИМЖАНОВА,¹

д.э.н. профессор.

e-mail: saira_sr@mail.ru

Н.А. ГЕРАСИМЧУК,²

д.э.н. профессор.

e-mail: nataliia.herasymchuk@pdaa.edu.ua

¹Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева,

Казахстан, г. Алматы

²Гуманитарно-экономическая академия,

Польша, г. Лодзи

ПАНЕЛЬ КРІ ДЛЯ ЗАДАЧ CUSTOMER INTELLIGENCE: ПРИМЕНЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ БИЗНЕСА

Аннотация

Вклад бизнеса в экономическое развитие стран, создание новых рабочих мест, развитие образования, улучшение окружающей среды и повышение уровня жизни населения очень значим. Для самих предприятий жизненно важно стабильное и конкурентоспособное развитие, основанное на эффективной маркетинговой деятельности, где важную роль играет клиентская аналитика (КА). Это обосновано тем, что в современных реалиях клиентоориентированность дает компаниям возможность быть более успешными и стабильными на рынке. Мировая цифровая трансформация предоставила компаниям множество возможностей для кастомизации продуктов и услуг, что в целом повышает конкурентоспособность, с одной стороны, с другой сто-

роны, открывает новые возможности по работе с потребителями. Опираясь на базы данных потребителей в маркетинговой активности, можно начать применять КА. Для сбора и обработки баз данных потребителей сегодня существует множество методов и технологий, позволяющих начать применение КА. Цель данного исследования – представить практический подход к задачам КА с помощью информационной панели ключевых показателей эффективности, где панель представляет собой набор ключевых показателей эффективности, выбранных на основе реализации задач КА. Применение данной панели позволит компаниям пойти по пути внедрения КА с пониманием и оценкой эффективности использования данной методики. Плановое использование и отслеживание результатов в итоге повлияет на стабильность и жизнеспособность компаний.

Ключевые слова: клиентская аналитика, задачи клиентской аналитики, клиентоориентированность, база данных, показатели эффективности, идентификация потребителей, привлечение потребителей.

Т.А. СОЛДАТЕНКО,*¹

докторант.

*e-mail: soldatenko.t@uib.kz

С.Р. ЕСИМЖАНОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: saira_sr@mail.ru

Н.А. ГЕРАСИМЧУК,²

э.ғ.д., профессор.

e-mail: nataliia.herasymchuk@pdaa.edu.ua

¹К. Сағадиев атындағы халықаралық бизнес университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

²Гуманитарлы-экономикалық академия,
Польша, Лодзи қ.

CUSTOMER INTELLIGENCE ТАПСЫРМАЛАРЫНА АРНАЛҒАН КРІ ПАНЕЛІ: ҚОЛДАНЫЛУЫ МЕН БИЗНЕС ҮШІН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Андатпа

Елдердің экономикалық дамуына, жаңа жұмыс орындарын ашуға, білім беруді дамытуға, қоршаған ортаны жақсартуға және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға бизнестің қосқан үлесі өте зор. Кәсіпорындардың өздері үшін тұтынушылардың аналитикасы (ТА) маңызды рөл атқаратын тиімді маркетингтік қызметке негізделген тұрақты және бәсекеге қабілетті даму өте маңызды. Бұл қазіргі заманғы шынайылықта тұтынушыларға назар аудару компанияларға нарықта неғұрлым табысты және тұрақты болу мүмкіндігін беретінімен негізделеді. Әлемдік цифрлық трансформация көптеген компанияларға өнімдер мен қызметтерді кастомизациялау үшін үлкен мүмкіндіктер беру арқылы бәсекеге қабілеттілігін арттырып жатыр. Жаһандық цифрлық трансформация компанияларға өнімдер мен қызметтерді кастоматизациялау үшін көптеген мүмкіндіктер берді, бұл бір жағынан бәсекеге қабілеттілікті арттырады, ал екінші жағынан тұтынушылармен жұмыс істеу үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Маркетингтік әрекеттердегі тұтынушылардың дерекқорларына сүйене отырып, тұтынушылар аналитикасын (ТА) қолдануды бастауға болады. Тұтынушылардың деректер қорын жинау және өңдеу үшін бүгінгі күні ТА-ны пайдалануды бастауға мүмкіндік беретін көптеген әдістер мен технологиялар бар. Бұл зерттеудің мақсаты – негізгі тиімділік көрсеткіштерінің панелін пайдалана отырып, тұтынушылар аналитикасын қолдану мақсатында практикалық тәсілді ұсыну, мұнда ақпараттық панель ТА мақсаттарын іске асыру негізінде таңдалған негізгі тиімділік көрсеткіштерінің жиынтығы болып табылады. Бұл панельді пайдалану компанияларға осы әдістемені пайдалану тиімділігін түсіну және бағалау арқылы тұтынушылар аналитикасын енгізуге мүмкіндік береді. Нәтижелерді жүйелі пайдалану және қадағалау, сайып келгенде, компаниялардың тұрақтылығы мен өміршеңдігіне әсер етеді.

Тірек сөздер: тұтынушылар аналитикасы, тұтынушылар аналитикасының міндеттері, тұтынушыға бағдарлану, мәліметтер базасы, тиімділік көрсеткіштері, тұтынушыларды сәйкестендіру, тұтынушыларды тарту.

FTAXP 06.77.64
ЭОЖ 331.526

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-227-237>

Е.Б. АЙМАҒАМБЕТОВ,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: keu_ivs@mail.ru

А.М. ТАЖБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: czhakup@mail.ru

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қазақстан, Қарағанды қ.

ХАЛЫҚТЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ СТАНДАРТТЫ ЕМЕС НЫСАНДАРЫ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ, МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Андапта

Зерттеудің мақсаты – Қазақстанда халықты жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын сәйкестендіру үшін стандартты емес жұмыспен қамту нысандарын анықтау бойынша әлемдік тәжірибені зерттеу. Мақалада Қазақстанның еңбек нарығының даму ерекшеліктері, тенденциялары мен заңдылықтары анықталды; еңбек нарығында бар мәселелер анықталды; өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты реттеу бойынша ұсынымдар әзірленді. Көптеген шет елдердің еңбек нарығында жұмыспен қамтудың дәстүрлі нысандарымен қатар, қызмет ететін жұмыспен қамтуды ұйымдастырудың құрылымы мен түрлеріндегі өзгерістер айқындалады. Ғылыми әдебиеттерде халықты жұмыспен қамтудың жаңа моделіне көшумен байланысты мәселелерге ерекше көңіл бөлінбейді. Жұмыспен қамтудың жаңа нысандары – экономиканың жоғары дамуының және тиісінше осы елдерде тұратын азаматтардың жоғары табысының көрінісі. Алайда, дамушы елдерде жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының таралуын анықтауға болады. Жұмыспен қамтудың стандартты емес нысаны мәселелеріне арналған ғылыми жарияланымдарды талдау еңбек нарығының икемділігі мәселесі әлі де даулы болып отыр деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Осыған байланысты, біз елімізде жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын қалыптастыру бойынша негізгі траекторияларын анықтауға тырысамыз. Ол үшін біз халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ), экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ), Еурофонд және ҚР Ұлттық статистика бюросы есептерінің деректерін пайдалана отырып, шет елдер үлгісінде жұмыспен қамту нысандарына талдау жүргіздік. Сондай-ақ, фрилансерлердің отандық еңбек нарығындағы рөлін анықтауда өсіп келе жатқан қажеттілікті, цифрлық еңбек платформалары арқылы өз қызметін жүзеге асыруда жаңа әдістерді қолдануды көрсетуге тырыстық. Бірқатар тұжырымдамалық және өлшемдік мәселелер белгіленді, олардың бірі – фрилансерлердің цифрлық еңбек платформалары арқылы жұмыс істеуі.

Тірек сөздер: жұмыспен қамту, жұмыспен қамтудың жаңа нысандары, фрилансер, аутсорсинг, тележұмыс, сандық платформа, қашықтан жұмыс.

Кіріспе

Жеке қарастыруды қажет ететін жұмыспен қамтудың стандартты (стандартты емес) және ресми (бейресми) ұғымдарының арасында маңызды айырмашылықтар бар. Алайда, жаһандық деңгейде өзін-өзі жұмыспен қамтудың кең болуы көбінесе жалдамалы еңбекті дұрыс емес жіктеудің нәтижесі емес, керісінше экономикалық дамудың төмен деңгейінің тікелей нәтижесі және кейіннен жалдамалы жұмысқа орналасу мүмкіндігінің болмауы.

Негізгі ережелер

Қазақстанда Еңбек нарығының икемділігін арттыруға бағытталған құқықтық реттеуді реформалау жалғасуда. 2016 ж. қаңтарда Үкімет нормативтік-құқықтық талаптардың қысқаруына және өнімділіктің артуына алып келген еңбек заңнамасының бірқатар реформаларын іске асыруды бастады. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың айтарлықтай саны өнімділіктің өсуіне

ықпал етпейді. Осыған байланысты Үкімет бейресми жұмыспен қамтуды қысқартуға ұмтыла отырып, заңнамаға өзгерістер енгізе бастады.

1-суретте Еурофонд анықтаған 2000 ж. басынан бастап пайда болған жұмыспен қамтудың тоғыз жаңа нысандары көрсетілген.

Сурет 1 – Жұмыспен қамтудың жаңа нысандары

Ескертпе – [1] әдебиет негізінде құрастырылған.

Ең айқын қиылысу жұмыспен қамтудың жаңа нысандары мен «стандартты емес жұмыспен қамту» тұжырымдамаларына қатысты. Стандартты емес жұмыспен қамту кез-келген жұмыспен қамту ретінде анықталады, ол «стандартты» жұмыспен қамту қатынастарынан ерекшеленеді, толық жұмыс уақыты жағдайында тұрақты жұмыспен сипатталады. Бұл тұрғыда жұмыспен қамтудың көптеген жаңа түрлері стандартты емес. 2015 ж. ақпанда ХЕҰ сарапшыларының стандартты емес жұмыспен қамту нысандары бойынша кеңесінің қорытындылары, стандартты емес жұмыспен қамтудың төрт негізгі түрі бар деп болжауға мүмкіндік береді:

1. Уақытша жұмыспен қамту;
2. Толық емес жұмыс уақыты жағдайындағы еңбек қызметі;
3. Уақытша агенттік (заемдық) еңбек және көпжақты еңбек қатынастарының басқа да нысандары;
4. Жасырын еңбек қатынастары және тәуелді өзін-өзі жұмыспен қамту [1]. Стандартты емес жұмыспен қамтудың жаңа нысандары еңбек нарығының икемділігін арттыруға ықпал етеді. Бірақ олардың барлығы жұмыс уақытын ұтымды пайдалануға және инновациялық экономиканы дамытуға ықпал етпейді.

Ресейлік авторлардың пікірінше, «Икемді жұмыспен қамту – бұл белгілі бір уақыт ішінде қызметкердің қалауы бойынша бөлуге болатын икемді жұмыс уақытының болуын қамтамасыз ететін жұмыс түрі» [2].

Жұмыс уақытының икемділігі жұмыс берушіге, кәсіпорынға бірқатар артықшылықтар береді және жастардың, жас балалары бар әйелдердің, мүгедектердің еңбек өмірінің сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Соңғы онжылдық ішінде еңбек нарығында қарыз еңбегін пайдалану және телееңбек – қашықтықтан жұмыспен қамтудың таралуы жаңа құбылыстарға айналды.

Авторлардың көзқарасына [3], қызметкерлер үшін икемді еңбек нарығы қосымша табыс алуға, кәсіптерді біріктіруге, олардың тіршілік ету құрылымын оңтайландыруға және т.б. мүмкіндіктер береді.

2020 ж. COVID–19 пандемиясынан туындаған әлемдік экономиканың дағдарысы, жұмыспен қамтудың қысқаруына және әлемнің барлық елдерінде оның құрылымының өзгеруіне әкелді – қызметкерлерді қашықтықтан жұмыс (тележұмыс) форматына көшіру, сол арқылы экономиканы диджитализациялау мәселелерін әшкерелеу болды.

2010 ж. АҚШ-тың тележұмысын жетілдіру туралы Заңында, «тележұмыс» термині қызметкер жалдау шарттарын сақтай отырып, жұмыс берушінің орналасқан жерінен қашықтықта жұмыс істейтін жұмыстың икемділігін анықтайды. Бұл ретте, ақпаратты және есептеу техникасы құралдарын пайдалануды көздей отырып [4].

Халықаралық еңбек ұйымы мен Еурофондтың 2017 ж. жүргізген зерттеулерде қазіргі заманғы «тележұмыскерлердің» келесі түрлері ерекшеленеді:

- ♦ ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолданумен үйде жұмыс істейтін қызметкерлер;
- ♦ АКТ-ны пайдалана отырып, жұмыс берушінің ғимаратынан тыс жерде еңбек қызметімен айналысатын қызметкерлер;
- ♦ АКТ-ны пайдалана отырып, ұтқырлықтың төмен деңгейі бар аралас тележұмысты орындайтын қызметкерлер.

Мысалы, Ұлыбританияда жұмыспен қамтудың алты икемді түрі енгізілген: жартылай жұмыспен қамту – жұмыспен қамтудың ең көп таралған икемді түрі, яғни қызметкер төмендетілген жалақы кезінде аптасына 30 сағаттан аз жұмыс істейді; жұмысшыларға жұмысты бастау және аяқтау уақытын өзгертуге мүмкіндік беретін икемді жұмыспен қамту [5].

Материалдар мен әдістер

Зерттеуде Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ), ЭЫДҰ, Еурофонд және ҚР Ұлттық статистика бюросы есептерінің деректерін пайдалана отырып, талдау, синтез, салыстырмалы тәсіл сияқты әдістер қолданылды.

Нәтижелер

Нидерландыны кейде «әлемдегі толық емес жұмыспен қамтудың алғашқы экономикасы» деп атайды, өйткені онда жалдамалы жұмысшылардың жартысына жуығы толық емес жұмыс күнін істейді. Толық емес жұмыс күнін істейтіндердің көпшілігі әйелдер болса да, сонымен бірге толық емес жұмыс күнін істейтін ерлердің де үлесі жоғары, дегенмен негізінен кіші жас тобында. Толық емес жұмыс күні маргиналды жұмыс орындарымен шектелмейді, бірақ негізгі жұмыспен қамтудың ерекшелігі болып табылады. Толық емес жұмыс күнімен қамтылған жұмысшылардың көпшілігі тұрақты еңбек шарттары бойынша жұмыс істейді, және толық емес жұмыс күні уақытының саны әдетте белгіленген, бұл жалақыға қатысты белгілі бір сенімділікті қамтамасыз етеді. Ірі фирмалардың барлық қызметкерлері толық емес жұмыс күнін сұрауға құқылы және заң жұмыс берушіге шектеулі іскерлік себептер бойынша бас тарту үшін негіздеме беру міндетін жүктейді. Толық уақытты жұмысшылар мен толық емес жұмысшылар арасындағы орташа жалақы айырмашылығы шамалы немесе мүлдем жоқ. Толық емес жұмыс күнін істейтін жұмысшылар жеке еңбек шартында және ұжымдық келісімдерде көрсетілгеннен тыс жұмыс істеген сағаттар үшін ақы төлеудің жоғарылатылған ставкалары қарастырылған кезде үстеме жұмыс үшін үстеме ақы ала алады. Толық емес жұмыс күнін істейтін жұмысшылардың көпшілігі пропорционалды жәрдемақылардың орнына пропорционалды әлеуметтік сақтандыру жарналарын төлейді [6].

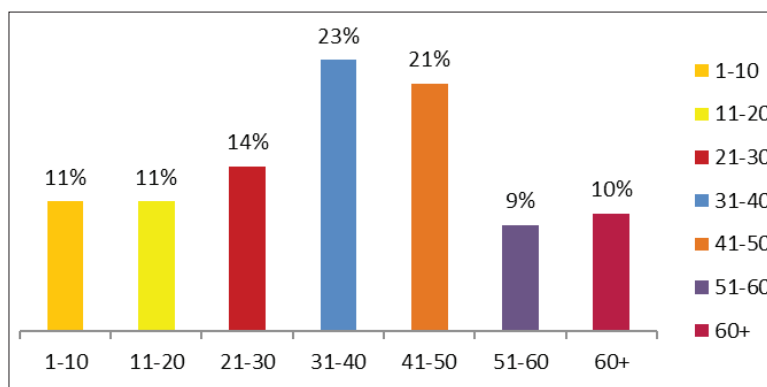
Стандартты емес жұмыспен қамтудың қарқынды дамуы бірқатар мәселелермен қатар жүреді, олардың бірі – адами капиталдың жинақталу деңгейінің төмендігі болып табылады. Еңбек нарығында АКТ дағдыларын игеріп қана қоймай, сонымен қатар тәуелсіз қызметке,

шығармашылық шешімдер қабылдауға, үнемі өзін-өзі тәрбиелеуге және кәсіби қасиеттерін арттыруға қабілетті қызметкерлерге сұраныс бар [3].

Стандартты емес жұмыспен қамту әрдайым жұмыс уақытының икемділігімен сипатталмайды. Уақытша, қашықтықтан және т.б. сияқты дәстүрлі емес жұмыспен қамту түрлерімен жұмыс толық жұмыс уақытында жұмыс күнінің басталуы мен аяқталуының қатаң уақыт шеңберімен орындалуы мүмкін. Қызметкердің жұмыс уақытын бөлуге мүмкіндігі жоқ.

Кейбір елдердегі онлайн-жұмысшылардың типтік емес сағаттарының жағдайы соншалықты таңқаларлық, зерттеушілер тіпті «автономия парадоксы» терминін енгізді, онда онлайн-жұмысшылар уақытты икемді түрде жоспарлай алады, іс жүзінде түнде пропорционалды емес түрде көп жұмыс істейді [7]. Бұл олардың жұмыс пен өмір арасындағы тепе-теңдікке қанағаттануына теріс әсер етеді және көбінесе эмоционалды сарқылуға әкеледі.

Рауонег-дің 2018 ж. есебіне сәйкес, бүкіл әлем бойынша сұралғандардың ішінен фрилансерлердің 23%-ы аптасына 40 сағат жұмыс істейді, фрилансерлердің тек 10%-ы 60 сағаттан астам жұмыс істейді.

Сурет 2 – Жас топтары бойынша істелген жұмыс сағаттар саны

Ескертпе – [8] әдебиет негізінде құрастырылған.

Рауонег деректер базасына сәйкес, халықаралық фрилансерлер қаржы, менеджмент, HR салаларында ең көп сағат жұмыс істейді, ал ең азы құқық саласында.

«ЭЫДҰ-ның 2020 ж. арналған жұмыспен қамту перспективалары: жұмысшылардың қауіпсіздігі және COVID-19 дағдарысы» зерттеуіне сәйкес, стандартты емес жұмыспен қамту, әдетте, өзінің негізгі жұмысында аптасына 30 сағаттан аз жұмыс істейтін қызметкерлерді анықтайды. Тәуелді жұмыспен қамтудың стандартты емес траекториялары бар жұмысшылар тәуелді жұмыспен қамтудың маңызды бөлігін құрайды. ЭЫДҰ-ның орташа 26 еуропалық елі бойынша деректер бар, стандартты тәуелді жұмыспен қамту қызметкерлердің 22%-ын құрайды, толық емес жұмыспен қамту – 16%-ды құрайды, ал тұрақсыз жұмыспен қамту – 6%-ды құрайды [9].

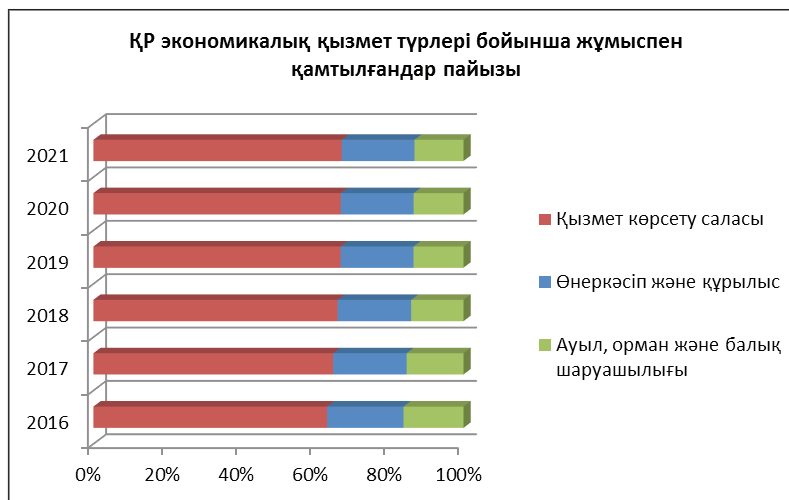
ЭЫДҰ елдерінде қызметкерлердің үлкен үлесі елдерде заңды түрде бір фирмада жұмыс істейді, бірақ іс жүзінде басқа фирмада да жұмыс істейді. Мысалы, тазалаушылар, күзетшілер және асхана қызметкерлері көбінесе бір компанияның аумағында жұмыс істейді, бірақ олардың заңды жұмыс берушісі – көмекші қызмет көрсететін үшінші тарап компаниясы. Көбінесе «ішкі аутсорсинг» деп аталатын осындай үшжақты еңбек қатынастары ЭЫДҰ-ның көптеген елдерінде өсуде. Ішкі аутсорсинг өнімділік пен жұмысқа орналасуға ықпал етуі мүмкін, бірақ кейбір төмен жалақы төленетін кәсіптердің қызметкерлері, егер оларды үшінші тарап мердігерлері жалдаған болса, ұқсас, бірақ үй жұмыстарымен айналысатындарға қарағанда аз жалақы алады. Бұл ішкі аутсорсинг теңсіздіктің маңызды факторы болуы мүмкін дегенді білдіреді.

ЭЫДҰ бағалауы бойынша, 2017 ж. жарияланғанға сәйкес Қазақстанда ішінара (толық емес) жұмыспен қамту және мерзімді еңбек келісімшарттары жеткіліксіз қолданылады: жалдамалы жұмыскерлердің тек 2,7%-ы аптасына 30 сағат ішінде жұмыспен қамтылған және жұмыскерлердің 5%-дан азы мерзімді келісімшарттарға ие. 15-тен 24 жасқа дейінгі жастардың 9%-дан азы уақытша (шұғыл) келісімшарттар негізінде жұмыспен қамтылғанын атап өту қажет, бұл ЭЫДҰ елдеріне қарағанда айтарлықтай төмен – шамамен 25%.

Қазақстанда бейресми жұмыспен қамтылған және өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың едәуір бөлігі күнкөрістің ең төменгі деңгейінде өмір сүруге қаражат табады және олардың көпшілігі «өнімсіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандар» санатына жатады, яғни жеке қосалқы шаруашылықта тек өз тұтынуы үшін өнім өндірумен айналысатын тіркелмеген жеке кәсіпкерлер немесе орташа айлық табысы өздері тұратын өңірдің ең төменгі күнкөріс деңгейінен аз кәсіпкерлер [10].

Талқылау

Әлемдік жалпы ішкі өнімнің бүгінгі құрылымы елеулі құрылымдық өзгерістерді және бағдарларды өнеркәсіптік өндірістен көрсетілетін қызметтер секторына ауыстыруды көрсетеді [11]. Дамыған елдерде қызмет көрсету саласында жұмыспен қамтылғандардың үлесі барлық жұмыспен қамтылғандар санының 60%-дан астамын құрайды. Қазақстанда сондай-ақ, біз өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы салаларына қарағанда, қызмет көрсету саласында жұмыспен қамтылғандар санының артқанын байқаймыз. 3-суретте, ұлттық статистика бюросының 2016–2021 жж. мәліметтеріне сәйкес, мұны келесідей көрсетуге болады:

Сурет 3 – ҚР экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылғандар пайызы

Ескертпе – [12] әдебиет негізінде құрастырылған.

Экономикалық қызмет түрлері бойынша облыстар арасындағы жұмыспен қамтылғандар саны бойынша деректерді 1-кестеден көруге болады. Егер 2016 ж. қызмет көрсету саласында жұмыспен қамтылғандар саны – 5 401 589 адам болса, 2017 ж. – 5 561 739 адам, ал 2021 ж. – 5 907 393 адам.

Ұсынылған деректер негізінде Қазақстан экономиканы индустриясыздандырудың жарқын мысалдарының біріне айналуға болады. Бұл қызмет көрсету секторында жұмыспен қамтылғандар санының өсуімен және өнеркәсіп секторында жұмыспен қамтылғандар санының азаюымен сипатталады. 4-суретке сәйкес, 2016 ж. ҚР-да өнеркәсіпте жұмыспен қамтылғандар саны 20,6%, ал қызмет көрсету секторында 63,2%-ды құрады. Ал 2021 ж. қорытындысы бойын-

ша өнеркәсіпте жұмыспен қамтылғандар қызмет түрлері бойынша жалпы санының 19,7%-ын, ал қызмет көрсету секторында 67,1%-ды құрады.

Қазіргі уақытта Қазақстанда қызметкерлердің қарыз еңбегі немесе қызметкерлер лизингі заңмен реттелмейді және дәстүрлі түрде азаматтық қоғам арасында жағымсыз реакция тудырады. Сонымен қатар, еңбектің бұл түрі қызметкерлерге жұмыс тәжірибесін алуға және тұрақты жұмыспен қамтуға көшуге мүмкіндік береді [13].

Жұмыспен қамтудың тағы бір түрі – ішкі аутсорсинг, оның өзінің артықшылықтары бар, бірақ сонымен бірге тәуекелдермен байланысты. Мысалы, жетекші фирма қызметтерді басқа фирмаларға беру арқылы жоғары өнімділікті немесе шығындарды үнемдеуді пайдалана алады. Бұл өнімділіктің жоғарылауына және жетекші фирмада қалған жұмысшылардың табысының өсуіне әкелуі мүмкін.

Алайда, соңында аутсорсингте жұмыс істейтін жұмысшылардың жалақысы төмен және еңбек жағдайлары нашар болу қаупі бар. Жұмыс сапасы үшін адамның жетекші фирманы немесе үшінші тараптың мердігер фирмасын тікелей жалдауы да маңызды болуы мүмкін: кейбір жұмыс берушілер көбірек төлейді, жақсы моральдық жеңілдіктер береді және жұмыс қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Осылайша, ішкі аутсорсингтің өсуі жалпы теңсіздік пен әлауқаттың маңызды салдары болуы мүмкін.

Жұмыспен қамтудың стандартты емес түрлерінің таралуына еңбек саласындағы өзгерістер әсер етеді. Жаңа технологиялар сонымен қатар интернет-платформалар арқылы жұмыс істеу немесе мобильді қосымшалар арқылы сұраныс бойынша жұмыс жасау сияқты жаңа еңбек түрлерін құруға әкелді. Жұмыспен қамтудың стандартты емес түрлеріне көптеген факторлар әсер ететінін ескере отырып, оларды қолдану динамикасы әртүрлі елдерде әр түрлі екендігі таңқаларлық емес [14].

hh.kz сайтының деректеріне сәйкес, жұмысқа орналастырылған азаматтар қосымша жұмыс алады, ал жұмыс берушілер уақытша немесе жобалық жұмыспен айналысатын мамандарды көбірек іздейді. Ішінара жұмыспен қамту мүмкіндігімен бос жұмыс орындарының саны 106%-ға өсті және бос орындардың жалпы санының 1,5%-ын құрайды. Басты себеп – азаматтардың да, бизнестің де табыстарына соққы берген жаңа дағдарыс та болып табылды. Ал қосымша жұмыс үшін қолайлы жағдайларды пандемия кезінде қашықтан жұмыс форматының таралуы тудырды.

2021 ж. қаңтардан қыркүйекке дейінгі кезеңде қашықтықтан жұмыс істейтін бос жұмыс орындарының өткен жылдың ұқсас кезеңіне қарағанда 51%-ға өсті, ал түйіндемелер саны үш еседен астам өсті. hh.kz. сайтындағы бос жұмыс орындарының жалпы санының 3%-ын қашықтықтан жұмыс істейтін бос жұмыс орындарының үлес салмағы құрайды.

Қазіргі уақытта, Қазақстанда екі тараптың, жұмысшы мен жұмыс берушінің өзара іс-қимылы белгіленген және қашықтықтан жұмыс істеу немесе аралас қашықтықтан жұмыс істеу ретінде көрсетілуі мүмкін. Бірақ, өкінішке орай, қатынастарды реттеу және фрилансерлерді анықтау үшін әлі де құқықтық шаралар жоқ. Біріншіден, қызметкерлердің осы тобына деген қызығушылық уақытша еңбекке жарамсыздық жағдайында әлеуметтік кепілдіктерді анықтау және ұсыну тұрғысынан жан-жақты зерттелуі керек деп санаймыз. Екіншіден, осы топ бойынша жергілікті бюджетке салық аударымдары мақсатында кірістерді есепке алуды жүзеге асыру қажет. «Nalyk Finance» АҚ-ның 2019 ж. есебінің деректеріне сәйкес, 2005 ж. бастап алғаш рет әлеуметтік аударымдарды жүзеге асыратын адамдардың саны барлық жұмыспен қамтылған халықтың 52%-ынан асты, ал бұрын 47%-дан аспаған [15].

2-кестеден (б. 233) өрініп тұрғандай, фрилансерлер тұратын көшбасшы-елдердің алғашқы бестігіне – Украина, Ресей Федерациясы, Беларусь, Қазақстан, Молдова кіреді. Армения, Өзбекстан, Қырғызстан, Әзірбайжан, Латвия, Грузия сияқты басқа елдерде ең аз фрилансерлер тұрады. Бұл қашықтықтан жұмыс істеу бұл елдерде әлі жеткілікті дамымаған немесе сандық платформалардың немесе нарықтардың басқа түрлеріне бағытталған дегенді білдіруі мүмкін.

Қазақстандағы фрилансерлер санының артуына қарамастан, тек COVID–19 пандемиясының салдарынан ғана ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып, жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы еңбек қатынастарын реттеу туралы мәселе туындап отыр.

Өз кезегінде, Ресей, Беларусь, Украина сияқты көрші мемлекеттер қашықтықтан жұмыс істеу тәсілдерін ғана емес, әдістерін де, соның ішінде цифрлық платформаларда да пайдалану мәселелерін қарастыруда.

Кесте 2 – Бұрынғы Кеңес Одағы елдерінің онлайн-қызметкерлері тұратын елі

Ел	Украинаның ең ірі платформаларының бірі, Freelancehunt.com		Ресейлік ең ірі платформаларының бірі, FL.ru	
	фрилансерлер саны, 2019	жалпы санның пайызы, 2019	фрилансерлердің болжамды саны, 2014	жалпы санның пайызы, 2014
Украина	262994	63	390000	26
Ресей Федерациясы	127810	31	990000	62
Беларусь	10637	3	66000	4,4
Қазақстан	6962	2	31500	2,1
Молдова	2432	0,6	22500	2
Армения	2078	0,5	7500	0,5
Өзбекстан	1934	0,5	18000	1,2
Қырғызстан	1198	0,3		
Әзірбайжан	754	0,2		
Латвия	504	0,1	22500	1,5
Грузия	456	0,1		

Ескертпе – [15] әдебиет негізінде құрастырылған.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, постиндустриалды қоғамның жұмыспен қамту жүйесінде болған өзгерістердің радикалдығын, оның тұрақсыздығын қалыптастыруды атап өту керек. Дәстүрлімен салыстырғанда стандартты емес деп атауға болатын еңбек нарығы субъектілерінің өзара әрекеттесуінің икемді және өзгермелі формаларының пайда болуы туралы айтуға болады. Демек, қорға мүше мемлекеттердің көпшілігінде қандай да бір дәрежеде бар, Еурофонд ұсынған, жұмыс берушілердің шығындарын азайтуға және еңбек нарығының икемділігін арттыруға ықпал ететін, Қазақстанға жұмыспен қамтудың аса маңызды жаңа нысандарының өз траекториясын айқындау қажет. Жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі құқықтық және экономикалық тетіктеріне ерекше назар аудару қажет. Жасалған талдаудан көрініп тұрғандай, Қазақстан ақпараттық-коммуникациялық құралдарды, оның ішінде отандық және шетелдік онлайн-платформаларда жылжыту әдістерін пайдалануда жетекші орын алады. Цифрлық онлайн-платформаларды қолданудың шетелдік тәжірибесін қарастыра отырып, мемлекеттік органдар «жабық» цифрлық платформалармен байланысты бірқатар мәселелерге тап болуы мүмкін, оларда платформаның иелері шақырған шектеулі пайдаланушыларға онлайн-жұмыс ұсынылуы мүмкін. Немесе басқа әлеуметтік желілер арқылы клиенттерге онлайн-аутсорсинг арқылы қызметкерлердің қызметін ауыстыру.

Осыған байланысты бірқатар тұжырымдамалық және өлшемдік мәселелерді белгілеп, оларды кейіннен шешу қажет:

1. Халықты жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын реттеу жөніндегі құқықтық нормаларды жетілдіру;
2. Халықты жұмыспен қамтудың жаңа нысандары бойынша статистикалық ақпаратты жинау әдістемесін жетілдіру, олардың бірі – цифрлық платформалармен фрилансерлердің жұмысы.
3. Кәсіпкерлік қызметпен айналысатын тұлғалар үшін әлеуметтік кепілдіктер жүйесін және реттеу тетігін құрастыру.

Осы бағыттарды шешу ұлттық жұмыспен қамту саясатында халықты жұмыспен қамтудың дамып келе жатқан стандартты емес нысандарын сәйкестендіруге және оларды қолдау үшін нормативтік-құқықтық нормаларды стандарттауға мүмкіндік береді.

1 кесте – ҚР экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылғандар саны

Адам	2016			2017			2018			2019			2020			2021		
	Өнеркәсіп және құрылыс	Қызмет көрсету саласы	Ауыл, орман және балық шаруашылығы	Өнеркәсіп және құрылыс	Қызмет көрсету саласы	Ауыл, орман және балық шаруашылығы	Өнеркәсіп және құрылыс	Қызмет көрсету саласы	Ауыл, орман және балық шаруашылығы	Өнеркәсіп және құрылыс	Қызмет көрсету саласы	Ауыл, орман және балық шаруашылығы	Өнеркәсіп және құрылыс	Қызмет көрсету саласы	Ауыл, орман және балық шаруашылығы	Өнеркәсіп және құрылыс	Қызмет көрсету саласы	Ауыл, орман және балық шаруашылығы
Қазақстан Республикасы	1 766 257	5 401 589	1 385 530	1 704 443	5 561 739	1 318 971	1 726 869	5 739 920	1 228 200	5 865 610	1 184 715	1 720 083	5 836 839	1 175 118	1 730 467	5 907 393	1 164 866	
Ақмола	76 212	204 724	135 496	73 911	205 402	128 972	75 623	210 648	122 426	213 880	118 159	71 521	211 188	115 298	72 986	210 819	113 993	
Ақтөбе	115 312	247 348	45 896	113 014	256 484	39 369	117 838	269 559	30 164	269 804	29 820	114 920	268 087	33 404	116 430	270 621	33 244	
Алматы	126 922	578 174	280 251	137 737	608 528	242 176	139 950	649 169	205 361	646 518	204 396	140 466	632 255	201 327	140 485	631 856	200 852	
Атырау	89 450	196 216	107 712	89 477	202 271	8 364	91 787	204 205	8 042	214 615	8 044	92 958	213 543	8 031	94 718	214 586	8 252	
Батыс Қазақстан	52 796	193 733	73 001	52 150	195 236	72 835	51 168	197 273	72 558	214 100	49 872	58 263	213 562	49 195	57 370	215 428	49 059	
Жамбыл	74 486	300 312	126 315	78 168	281 257	145 855	77 280	286 982	142 713	290 643	143 558	72 943	291 452	139 409	69 896	297 747	134 951	
Қарағанды	216 027	407 664	32 729	210 373	410 610	31 369	215 899	406 794	31 294	398 934	30 650	217 947	386 515	37 313	213 817	394 161	35 386	
Қостанай	81 196	238 990	173 322	81 872	255 976	154 234	84 976	274 838	128 352	275 357	123 570	84 968	263 951	117 412	85 476	270 272	118 256	
Қызылорда	66 330	222 642	39 579	72 257	227 995	30 310	65 230	239 604	28 106	244 369	27 204	59 619	241 286	28 526	58 762	241 614	29 119	
Маңғыстау	109 932	164 751	3 141	97 532	178 149	2 119	101 214	202 087	1 422	204 256	1 449	103 074	202 597	2 775	105 065	223 296	4 589	
Павлодар	122 798	204 679	73 661	119 440	207 479	69 471	117 320	210 129	65 891	210 737	63 874	107 639	216 632	62 860	106 782	215 297	61 583	
Солтүстік Қазақстан	31 303	169 572	102 220	31 697	165 642	97 818	33 294	168 303	94 616	170 777	89 020	35 242	167 964	86 087	35 178	167 162	84 602	
Түркістан	193 368	778 187	175 689	165 193	783 517	186 172	99 944	509 227	179 831	505 684	178 775	98 966	502 756	177 642	104 570	496 713	175 684	
Шығыс Қазақстан	147 768	429 584	106 934	145 547	436 576	105 459	146 673	427 520	104 855	433 794	103 149	141 076	425 849	102 525	139 536	426 375	101 746	
Нұр-Сұлтан қаласы	105 804	355 438	4 814	101 423	394 156	1 955	101 064	404 105	2 304	447 097	3 543	104 237	455 772	3 423	115 380	461 987	3 641	
Алматы қаласы	156 553	709 575	1 770	134 652	752 461	2 493	147 972	761 150	2 801	780 895	2 952	158 387	797 810	3 112	156 349	820 311	3 428	
Шымкент қаласы	деректер жоқ	деректер жоқ	деректер жоқ	деректер жоқ	деректер жоқ	деректер жоқ	59 637	318 327	7 464	344 150	6 680	57 857	345 620	6 779	57 668	349 151	6 776	

Ескерте – ҚР Статистика жөніндегі Ұлттық бюросының деректері бойынша жасалды [12].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Новые формы занятости и качество занятости: последствия для официальной статистики. Серия рабочих документов ЕЭК ООН по статистике, выпуск 8, июнь 2021 г.
- 2 Цыганкова И.В. Развитие нестандартных форм занятости в современной России // Российское предпринимательство. – 2014. – № 24(270). – С. 71–86.
- 3 Атабаева А.К., Притворова Т.П., Симонов С.Г. Моделирование нестандартной занятости в Республике Казахстан // Вестник КарУ им. Е. Букедова. – 2021. – № 2(102) – С. 34–42.
- 4 Новикова И.В. Стратегическое развитие трудовых ресурсов Дальнего Востока России / под научной редакцией С.М. Дарькина, В.Л. Квинта. – Москва: Креативная экономика, 2019. – С. 73.
- 5 Рынок труда Казахстана: развитие в условиях новой реальности. Отчет Акционерного общества «Центр развития трудовых ресурсов», сентябрь 2021 г. – С. 227.
- 6 Non-standard employment around the world: understanding challenges, shaping prospects. Overview International Labour Office. Geneva: ILO, 2016. 45 p.
- 7 Shevchuk A., Strebkov D. Freelance platform work in the Russian Federation: 2009–2019. ILO Working Paper, 38. 2021.
- 8 Отчет Payoneer «Исследование доходов фрилансеров». Сравнительный анализ почасовых ставок на международном рынке. – 2018 г. – С. 19.
- 9 OECD Employment Prospects for 2020: Worker safety and the COVID-2019 crisis. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2020_1686c758-en#page125
- 10 Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы. Отчет ОЭСР. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/Eurasia-Reforming-Kazakhstan-Progress-Challenges-Opport.pdf>
- 11 Абдикаримова А.Т. Структурная трансформация экономики: практические аспекты // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 3(91) – С. 19–27.
- 12 URL: <https://stat.gov.kz/>
- 13 Трансформация экономики Казахстана. Астана: Типография «IndigoPrint», 2019. – 368 с.
- 14 Нестандартные формы занятости. Анализ проблем и перспективы решения в разных странах. Обзорная версия. Международное Бюро Труда – Женева: МБТ, 2017.
- 15 Отчет АО «Halyk Finance» за 2019 год. URL: <https://halykfinance.kz/download/files/company-documents/research/labour2019.pdf>

REFERENCES

- 1 Novye formy zanjatosti i kachestvo zanjatosti: posledstviya dlja oficial'noj statistiki. Serija rabochih dokumentov EJeK OON po statistike, vypusk 8, ijun' 2021 g.
- 2 Cygankova I.V. (2014) Razvitie nestandartnyh form zanjatosti v sovremennoj Rossii // Rossijskoe predprinimatel'stvo. No. 24(270). P. 71–86.
- 3 Atabaeva A.K., Pritvorova T.P., Simonov S.G. (2021) Modelirovanie nestandartnoj zanjatosti v Respublike Kazahstan // Vestnik KarU im. E. Buketova. No. 2(102). P. 34–42.
- 4 Novikova I.V. (2019) Strategicheskoe razvitie trudovyh resursov Dal'nego Vostoka Rossii / pod nauchnoj redakciej S.M. Dar'kina, V.L. Kvinta. – Moskva: Kreativnaja jekonomika. P. 73.
- 5 Rynok truda Kazahstana: razvitie v uslovijah novoj real'nosti. Otchet Akcionernogo obshhestva «Centr razvitiya trudovyh resursov», sentjabr' 2021 g. – P. 227.
- 6 Non-standard employment around the world: understanding challenges, shaping prospects. Overview International Labour Office. Geneva: ILO, 2016. 45 p.
- 7 Shevchuk A., Strebkov D. Freelance platform work in the Russian Federation: 2009–2019. ILO Working Paper, 38. 2021.
- 8 Otchet Payoneer «Issledovanie dohodov frilanserov». Sravnitel'nyj analiz pochasovyh stavok na mezhdunarodnom rynke. 2018 g. P. 19.
- 9 OECD Employment Prospects for 2020: Worker safety and the COVID-2019 crisis. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2020_1686c758-en#page125
- 10 Reformy v Kazahstane: uspehi, zadachi i perspektivy. Otchet OJeSR. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/Eurasia-Reforming-Kazakhstan-Progress-Challenges-Opport.pdf>
- 11 Abdikarimova A.T. (2021) Strukturnaja transformacija jekonomiki: prakticheskie aspekty // Vestnik universiteta «Turan». No. 3(91). P. 19–27.
- 12 URL: <https://stat.gov.kz/>

13 Transformacija jekonomiki Kazahstana. Astana: Tipografija «IndigoPrint», 2019. 368 p.

14 Nestandardnye formy zanjatosti. Analiz problem i perspektivy reshenija v raznyh stranah. Obzornaja versija. Mezhdunarodnoe Bjuro Truda – Zheneva: MBT, 2017.

15 Otchet AO «Halyk Finance» za 2019 god. URL: <https://halykfinance.kz/download/files/company-documents/research/labour2019.pdf>

Е.Б. АЙМАГАМБЕТОВ,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: keu_ivs@mail.ru

А.М. ТАЖБАЕВА,^{*1}

докторант.

*e-mail: czhakip@mail.ru

¹Карагандинский университет Казпотребсоюза,
Казахстан, г. Караганда

НЕСТАНДАРТНЫЕ ФОРМЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ: МИРОВОЙ ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Целью исследования является изучение мирового опыта по определению нестандартных форм занятости для идентификации новых форм занятости населения в Казахстане. В статье выявлена специфика, тенденции и закономерности развития рынка труда Казахстана; определены проблемы, которые существуют на рынке труда; выработаны рекомендации по регулированию самозанятого населения. На рынке труда многих зарубежных стран определяются изменения в структуре и формах организации занятости, функционирующих наравне с традиционными формами занятости. Новые формы занятости являются отражением высокого развития экономики и, соответственно, высоких доходов граждан, проживающих в этих странах. Однако, можно идентифицировать распространение новых форм занятости в развивающихся странах. Анализ научных публикаций, посвященных вопросам нестандартной формы занятости, позволил сделать вывод о том, что вопрос о гибкости рынка труда до сих пор остается дискуссионным. В этой связи мы постараемся определить ключевые траектории по формированию новых форм занятости в стране. Для этого мы провели анализ форм занятости на примере зарубежных стран, используя данные отчетов Международной организации труда (МОТ), Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), Еврофонда и Бюро национальной статистики РК. А также попытались продемонстрировать растущую потребность в определении роли фрилансеров на отечественном рынке труда, применении новых методов в осуществлении их деятельности через цифровые трудовые платформы. Обозначили ряд концептуальных и измерительных проблем, одна из которых – работа фрилансеров посредством цифровых трудовых платформ.

Ключевые слова: занятость, новые формы занятости, фрилансер, аутсорсинг, телеработа, цифровая платформа, дистанционная работа.

YE.B. AIMAGAMBETOV,¹

d.e.s., professor.

e-mail: keu_ivs@mail.ru

A.M. TAZHIBAEVA,^{*1}

PhD student.

*e-mail: czhakip@mail.ru

¹Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
Kazakhstan, Karaganda

NON-STANDARD FORMS OF EMPLOYMENT: WORLD EXPERIENCE, PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract

The purpose of the study is to study the world experience in determining non-standard forms of employment to identify new forms of employment in Kazakhstan. The article identifies the specifics, trends and patterns of development of the labor market of Kazakhstan; identifies the problems that exist in the labor market; developed

recommendations for the regulation of the self-employed population. In many countries, the labor market is undergoing structural changes, and new forms of organization of labor activity and employment coexist with traditional forms of employment. New forms of employment first appeared in high-income countries, but have now spread to developing countries. New forms of employment are a reflection of the high development of the economy and, consequently, of the high incomes of citizens living in these countries. However, it is possible to identify the spread of new forms of employment in developing countries. The analysis of scientific publications on non-standard forms of employment allowed us to conclude that the issue of labor market flexibility is still debatable. In this regard, we will try to identify the key trajectories for the formation of new forms of employment in the country. For this purpose we have analyzed the forms of employment on the example of foreign countries, using the data of the International Labor Organization (ILO), Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), Eurofund and the National Statistics Bureau of Kazakhstan. We also tried to demonstrate the growing need to define the role of freelancers in the domestic labor market, the application of new methods in the implementation of their activities through digital labor platforms. They outlined a number of conceptual and measurement problems, one of which is the work of freelancers through digital labor platforms.

Key words: employment, forms of employment, freelancer, outsourcing, teleworking, digital platform, remote work.

МРНТИ 06.77.02
УДК 331.5.024.54

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-238-249>

З.Т. МЫШБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: zemfira.myshbayeva@mail.ru

Т.С. СОКИРА,¹

к.э.н., и.о. профессора.

e-mail: t_sokira@mail.ru

¹Казахский национальный университет
им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАНЯТОСТИ ЛИЦ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация

Цель статьи – изложить результаты исследования и разработки организационно-экономического механизма развития государственного регулирования занятости лиц с особыми потребностями в Республике Казахстан. Продвинутую экономику невозможно рассматривать в отрыве от занятости лиц с особыми потребностями, что способно не только увеличить экономический потенциал страны, но и улучшить финансовое положение лиц с инвалидностью и членов их семьи. В связи с этим в Казахстане разработаны программы для населения «Дорожная карта занятости–2020» и Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 гг. «Еңбек». А также в целях обеспечения прав и улучшения качества жизни лиц с особыми потребностями был утвержден Национальный план до 2025 г. На основании анализа проблем, препятствующих эффективному повышению уровня занятости лиц с инвалидностью, в статье обоснована необходимость внедрения нового организационно-экономического механизма государственного регулирования занятости лиц с особыми потребностями. Была выявлена основная проблема низкого уровня занятости лиц с инвалидностью по республике, заключающаяся в наличии структурных барьеров, прежде всего в малодоступности инфраструктуры и низком уровне конкурентоспособности лиц с особыми потребностями. Целью предлагаемого нами механизма является повышение благосостояния граждан с инвалидностью и уменьшение их зависимости от социальных пособий.

Ключевые слова: экономика, организационно-экономический механизм, лица с особыми потребностями, политика занятости, государственное регулирование, комплексный подход, личностно ориентированный подход.

Введение

Еще в 1936 г. ученые Б.И. Фрумкин и И.Г. Якубович утверждали, что включение лиц с особыми потребностями в рынок труда и их трудоустройство – одна из основных форм их социального обеспечения. Данные авторы выделили влияние трудовых процессов на людей, страдающих нервными заболеваниями функционального характера, как трудотерапию [1]. Занятость лиц с инвалидностью во многом отличается от занятости лиц без инвалидности. Данным гражданам необходима всесторонняя поддержка. Политика в области инвалидности усложняется неоднородностью проблем со здоровьем населения с особыми потребностями, которые варьируются от легкой степени до значительной [2]. Для успешной социально-экономической интеграции данные граждане нуждаются в реабилитации, качественных услугах здравоохранения, а самое главное – они нуждаются в разных видах поддержки. А государственная политика во взаимодействии с работодателями, государственными учреждениями и организациями, регулирующими правовые, финансовые, социально-экономические, образовательные, культурные аспекты обеспечения жизнедеятельности лиц с особыми потребностями, производителями материальных продуктов, медицинских, образовательных, культурных услуг для лиц с ограниченными возможностями, общественными организациями, волонтерами явля-

ется источником успешной реализации трудоустройства лиц с инвалидностью. Занятость является необходимым условием не только для улучшения социально-экономического положения граждан с ограниченными потребностями, уменьшения их зависимости от государственных социальных пособий, но и для достижения их личной автономии, повышения благополучия членов их семей и увеличения экономического потенциала республики. Как известно, среди важнейших социальных функций именно финансовая независимость и социальная интеграция особенно облегчают их занятость.

Основные положения

Авторы выявили причины низкого уровня занятости лиц с особыми потребностями и разработали организационно-экономический механизм, его активизацию путем усиления взаимодействия субъектов механизма на основе лично-ориентированного подхода государственно-регулирующего занятости лиц с инвалидностью.

Материалы и методы

В данном исследовании авторы использовали комплексный подход и лично-ориентированный подход.

Литературный обзор

Обоснование необходимости лично-ориентированного подхода к политике занятости лиц с инвалидностью содержится в работах многих ученых, поскольку именно лично-ориентированный подход основывается на правах граждан с инвалидностью, ставит их в центр внимания и рассматривает отсутствие ресурсов, барьеров и факторов, препятствующих их успешной интеграции в общество [3]. Некоторые авторы приводят примеры применения лично-ориентированного подхода инклюзивными работодателями, способными предложить больше возможностей для трудоустройства лиц с инвалидностью в противовес работодателям, которые не проявляют желания заниматься трудоустройством рассматриваемой группы лиц [4]. Отечественный ученый А. Науменова (2014 г.) рекомендует руководителям государственных органов, занимающихся трудоустройством, в процессе формирования и реализации социальной политики оказывать приоритетное внимание лицам с особыми потребностями [5]. Между тем мы должны отметить, что исследования ученых в области занятости лиц с инвалидностью охватывают в основном теоретические аспекты государственного регулирования занятости лиц с инвалидностью. Причины низкого уровня занятости лиц с особыми потребностями и пути повышения занятости данных граждан остаются недостаточно исследованными отечественными учеными. Выявление этих причин требует пристального внимания, особенно в процессе создания и реализации государственной политики.

Результаты и обсуждение

Сегодня в Республике Казахстан проживают 696 тыс. лиц с особыми потребностями, которые составляют 7,5% от общего числа населения. Из них 419 тыс. – лица трудоспособного возраста. Только 112 тыс., или 25% лиц с особыми потребностями охвачены работой [6].

В 2016 г. приказом министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан были утверждены Правила квотирования рабочих мест исходя из списочной численности работников предприятия. Так, квота в размере 2% была установлена для организаций с численностью работников от пятидесяти до ста человек, в размере 3% – с численностью от 101 до 250 человек и, наконец, в размере 4% – организациям, имеющим численность сотрудников свыше 251 человека. Количественный анализ организаций по регионам, выполняющих и не выполняющих квоту по республике, мы привели на рисунке 1 (стр. 240).

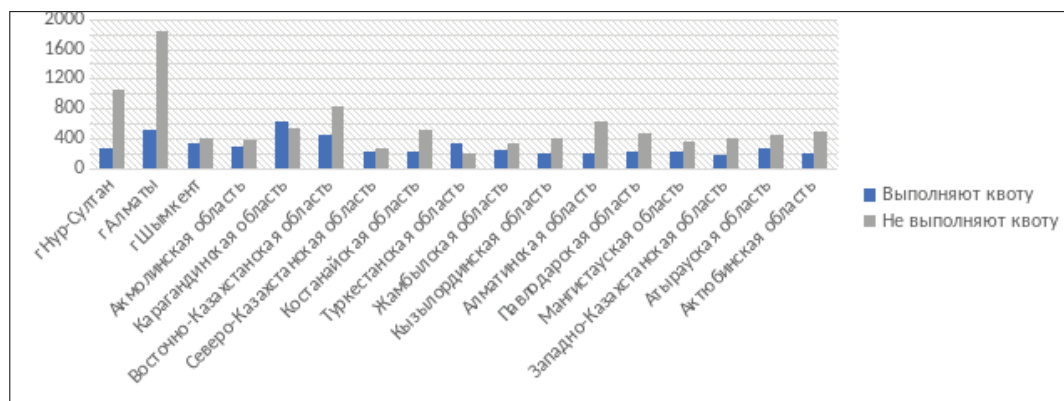

Рисунок 1 – Количество организаций по республике по исполнению квоты

Примечание – Составлено на основе данных [6].

По данным рисунка 1 можно сделать вывод, что в целом квота по республике не выполняется. Доля компаний, не исполняющих квоту по республике при штатной численности от 50 до 100 человек, составляет 51%, при численности от 101 до 250 человек – 74%, при численности от 251 человека и более составляет 92%.

Анализ также выявил неблагоприятный тренд. Так, общая установленная квота на 2017 г. составляла 1,8 тыс. человек, на 2018 г. – 4,9 тыс. человек, на 2019 г. – 4 тыс. человек. В свою очередь, списочная численность работников лиц с инвалидностью на предприятиях составила 561,7 тыс. человек. В результате в рамках квоты в 2020 г. количество трудоустроенных лиц с особыми потребностями составляет 4 тыс. человек, или 0,7 %, в 2021 г. количество трудоустроенных лиц с инвалидностью составило 5,8 тыс. человек, или 1,03% [6].

Низкий уровень экономической активности лиц с особыми потребностями связан с наличием структурных барьеров, прежде всего с недоступностью инфраструктуры. С 2016 г. по республике функционирует карта для мониторинга доступной среды для лиц с особыми потребностями. По данным мониторинга, общее количество объектов по стране составляет 35 277. Из них только 20% доступны для лиц с нарушениями слуха, 16% – для лиц, передвигающихся в креслах-колясках, и для лиц с нарушением зрения. В целом по республике объекты частично доступны, а именно 81% – для лиц, передвигающихся в креслах-колясках, 59% – для лиц с нарушением слуха, 78% – для лиц с нарушением зрения. Эти данные демонстрируют достаточно низкую доступность объектов для лиц с особыми потребностями.

По данным Комитета транспорта Министерства индустрии и инфраструктурного развития РК, уровень доступности автомобильных перевозок для исследуемой нами группы лиц по республике является следующим. Из 114 автостанций оборудованы согласно требованиям доступности для лиц с особыми потребностями 98 автостанций, или 86%. Из 36 автовокзалов 32 имеют доступность согласно требованиям (88%), а из 10 623 автобусов, задействованных на городских маршрутах, 3204 автобуса (30%) соответствуют необходимыми требованиями. Столь малое количество доступности городских автобусов для лиц с особыми потребностями вызывает озабоченность и потребность в улучшении данного положения.

Не лучше положение на железнодорожном транспорте. Установленным требованиям и стандартам РК по обслуживанию пассажиров с особыми потребностями соответствуют только 99 железнодорожных вокзалов из 302, что составляет 32% [7].

По республике лица с особыми потребностями работают в разных отраслях. Точнее, в государственном управлении, обязательном социальном обеспечении, образовании, оптовой и розничной торговле, здравоохранении, в секторе оказания социальных услугах и т.д. (рисунок 2, стр. 241).

Рисунок 2 – Занятые лица с особыми потребностями по отраслям

Примечание – Составлено автором на основе источника [6].

Анализируя данные, представленные на рисунке, можно сделать вывод, что небольшая часть граждан с особыми потребностями трудится в системе государственного управления, обороны, обязательного социального обеспечения, что доказывает недостаточное качество и количество образовательных программ по соответствующим направлениям, доступных для лиц с особыми потребностями, а также их низкий уровень конкурентоспособности.

Реабилитация лиц с особыми потребностями включает комплекс мероприятий (медицинских, социальных и профессиональных), направленных на устранение или полную компенсацию ограничения деятельности. По республике работает несколько территориальных центров социального обслуживания престарелых и лиц с особыми потребностями, которые оказывают социальные услуги, проводят медицинскую, социальную и профессиональную реабилитацию и т.д. Всего по республике функционирует 18 реабилитационных центров, из которых 11 работают в городской местности, 7 – в сельской местности. Шесть реабилитационных центров частные. В Актюбинской, Жамбылской, Кызылординской и Восточно-Казахстанской областях, а также в г. Нур-Султане реабилитационные центры вообще отсутствуют [8]. Количество реабилитационных центров при наличии 696 000 лиц с особыми потребностями по республике является явно недостаточным. Количество граждан с особыми потребностями, лечившихся в реабилитационных центрах республики, составляет 45 694 человека. Причинами столь низкого количества лечившихся в реабилитационных центрах являются колоссальные недостатки в работе стационарных и амбулаторных отделений реабилитации (или даже отсутствие этих отделений) и нехватка медицинского персонала. Одна из причин – отсутствие дорогостоящего реабилитационного оборудования. В лечебно-профилактических учреждениях и имеющихся реабилитационных центрах имеется ограниченное количество услуг. Можно заниматься лечебной физкультурой, получать массаж и физиотерапевтические процедуры. Но, самое главное, отсутствует оценка эффективности проводимой реабилитации, контроль качества оказываемой помощи и качества жизни пациентов после реабилитации. Не уделяется достаточного внимания развитию восстановительного лечения [9].

Таким образом, важными причинами низкого уровня занятости лиц с особыми потребностями являются отсутствие стационарных и амбулаторных отделений реабилитации, нехватка медицинского персонала, отсутствие лечебно-профилактического учреждения с дорогостоящим реабилитационным оборудованием; низкая эффективность квотирования рабочих мест для лиц с особыми потребностями; низкий уровень конкурентоспособности лиц с особыми

потребностями. Действующая система государственного регулирования занятости лиц с особыми потребностями должна рассматриваться в комплексе, а точнее в рамках государственного регулирования занятости населения в целом. Так как решение проблемы занятости лиц с инвалидностью связано в первую очередь с преодолением барьеров и факторов и наличием поддержки государства, необходимо создать систему, в которой будет тесная связь между субъектами государственных и негосударственных организаций на основе применения лично ориентированного подхода. Инструментами предлагаемого нами механизма государственного регулирования занятости лиц с инвалидностью выступают специальные программы, стимул работодателей, стимул работников с особыми потребностями.

Для того чтобы реализовать нашу цель – создать организационно-экономический механизм государственного регулирования занятости лиц с особыми потребностями, мы определили 4 задачи: создание условий для повышения благосостояния населения с особыми потребностями (1), обеспечение рациональной занятости населения с особыми потребностями, регулирование баланса спроса и предложения (2), повышение качества и конкурентоспособности рабочей силы с особыми потребностями (3), создание условий для развития предпринимательской деятельности и самозанятости граждан с особыми потребностями (4).

Цели, задачи и меры их выполнения мы представили на рисунке 3 (стр. 243, 244).

На рисунке 3 четыре поставленные нами задачи разделены на 12 подзадач, которые уточняют их и направлены на реализацию основных задач.

Мы проанализировали текущую ситуацию в области государственного регулирования занятости лиц с особыми потребностями и предлагаем следующие меры:

1. Создание регулирующего мониторинга по выполнению установленной квоты трудоустройства лиц с особыми потребностями в государственном и частном секторе.

2. Создание доступной среды.

3. Усиление работы центров занятости.

4. Развитие инклюзивного образования.

5. Развитие государственной поддержки предпринимательской деятельности лиц с особыми потребностями.

6. Организация разнообразной информационно-пропагандистской работы.

Информационно-пропагандистская работа должна проводиться в нескольких направлениях: а) для самих лиц с особыми потребностями, б) для населения страны в целом, в) для работодателей, г) для членов и опекунов лиц с особыми потребностями.

7. Стимулирование работодателей.

8. Развитие исследований.

9. Адаптация работников с особыми потребностями.

Организационно-экономический механизм государственного регулирования занятости лиц с особыми потребностями состоит из двух частей:

1) организационной: нормативно-правовое регулирование, научное сопровождение, мониторинг и информационная поддержка.

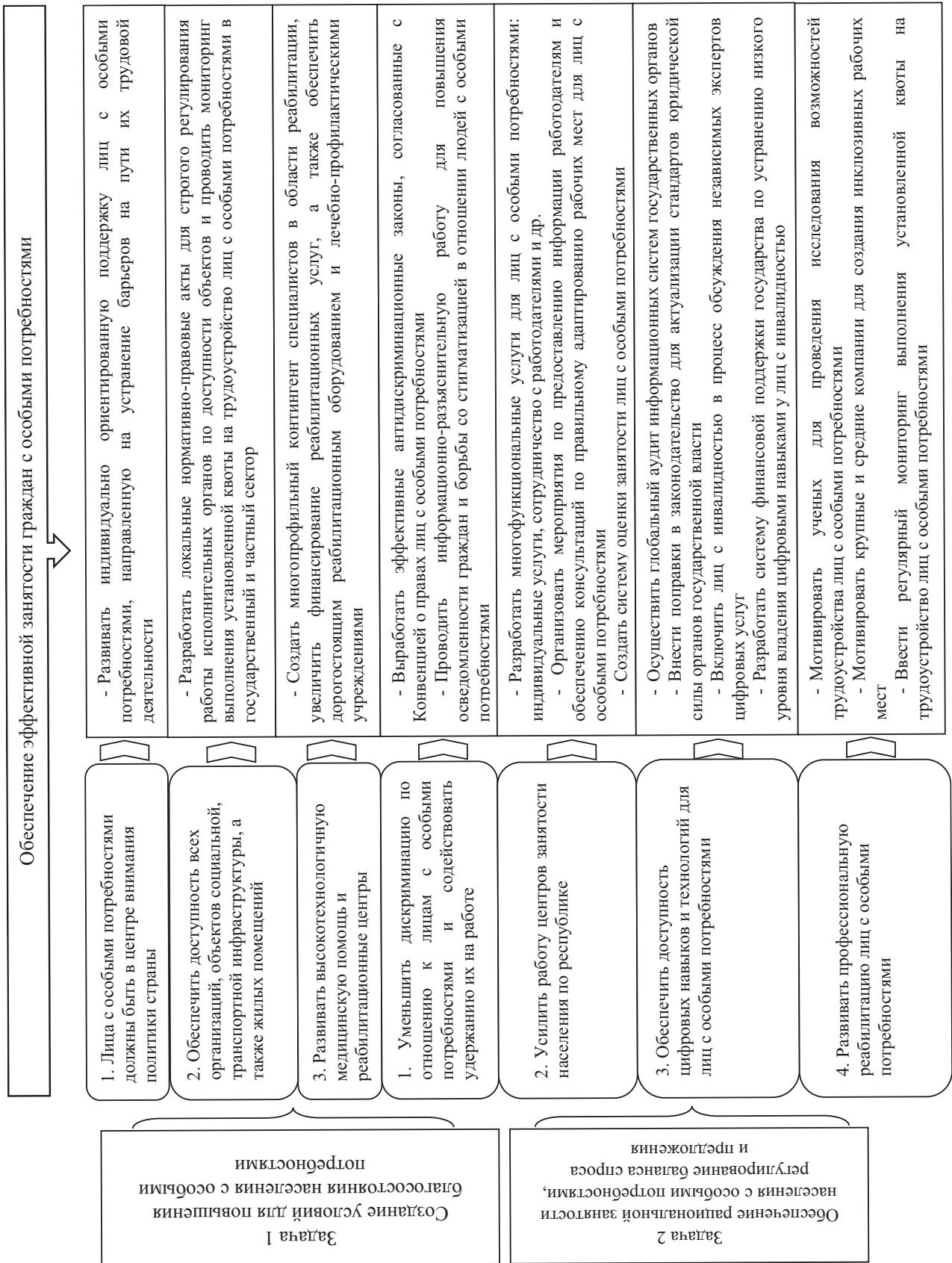
2) экономической: оценка экономического потенциала, меры государственной поддержки, регулирование рынка, внешнеэкономические связи.

Регуляторами этого механизма являются государственные органы и органы местного самоуправления, на которые возложено прямое и косвенное регулирование занятости лиц с инвалидностью; негосударственные субъекты РК, которые будут оказывать информационную и консультационную поддержку лицам с особыми потребностями.

В результате применения лично ориентированного подхода к государственному регулированию занятости лиц с особыми потребностями можно достичь:

- ♦ создания экосистемы занятости лиц с инвалидностью на основе цифровых технологий;
- ♦ развития взаимосвязи субъектов государственных и негосударственных организаций;
- ♦ стимулирования исследований по социальной интеграции лиц с инвалидностью;
- ♦ инициирования системных изменений в области занятости населения с инвалидностью.

Предлагаемый нами организационно-экономический механизм государственного регулирования занятости лиц с инвалидностью мы отразили на рисунке 4 (стр. 245).

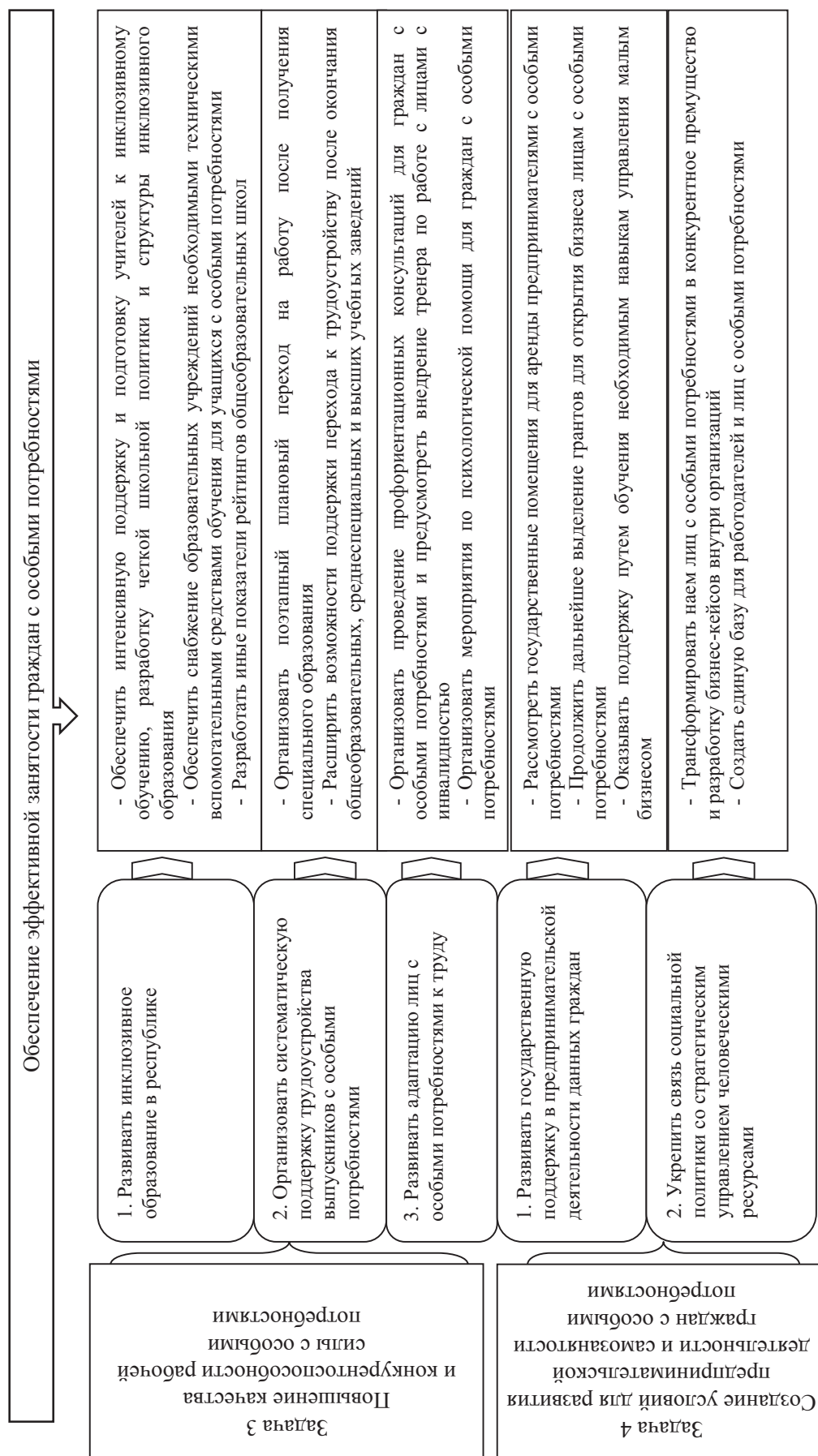

Рисунок 3 – Цели и задачи обеспечения занятости лиц с особыми потребностями

Примечание – Составлено автором на основе изученной литературы.

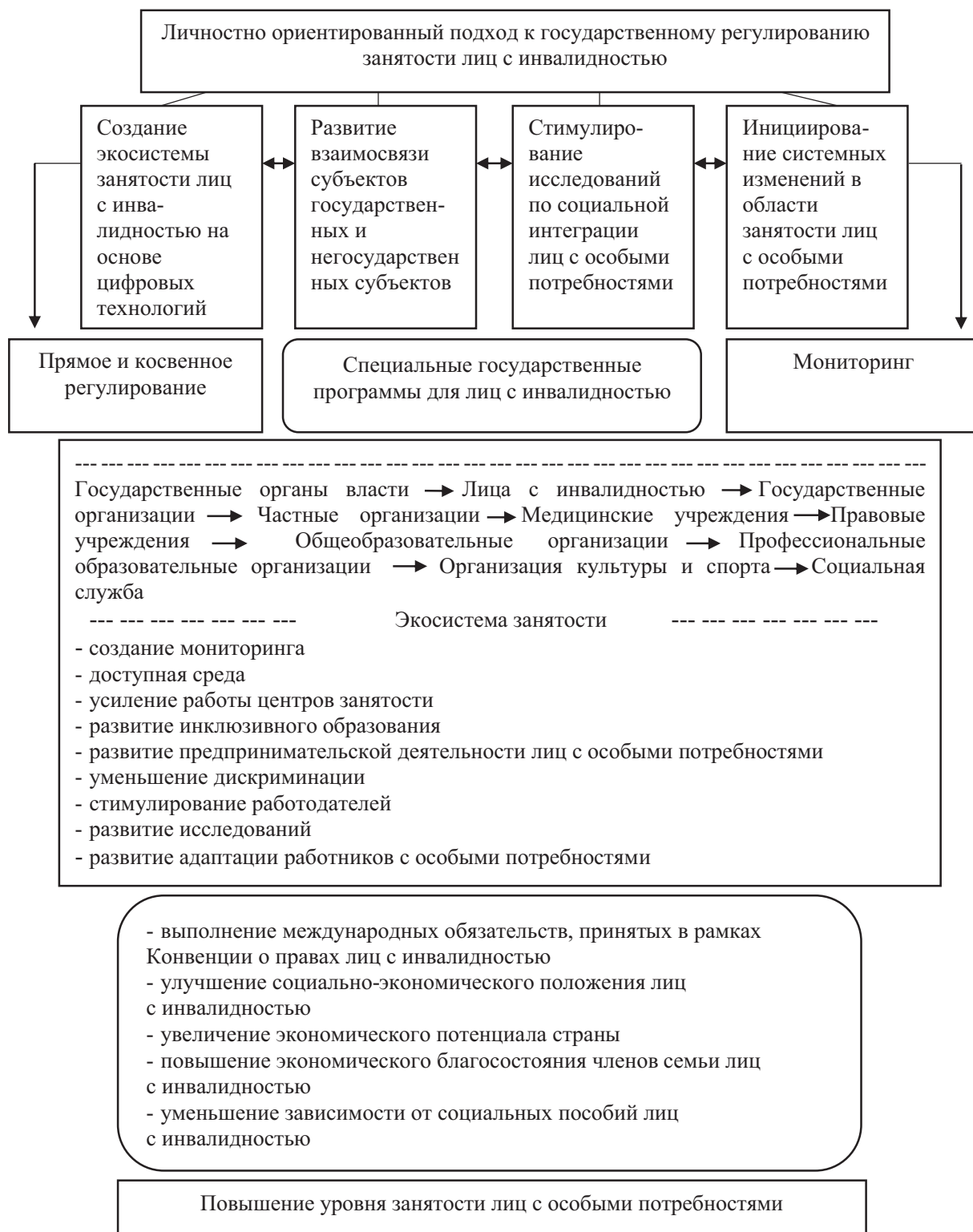

Рисунок 4 – Организационно-экономический механизм государственного регулирования занятости лиц с особыми потребностями в Республике Казахстан

Примечание – Составлено авторами на основе изученной литературы.

Создание экосистемы на основе цифровых технологий занятости лиц с инвалидностью может преодолеть барьеры трудоустройства и окружающей среды с помощью гибких и эффек-

тивных условий для саморазвития лиц с инвалидностью. Эффективное применение цифровых технологий лицами с особыми потребностями и их обучение цифровым компетенциям развивают их трудовые профессиональные навыки. Например, Китай уже имеет опыт намеренного использования цифровой политики для повышения уровня занятости лиц с инвалидностью. При этом в Китае выделяют достаточно большие ресурсы на исследования и разработку безбарьерных продуктов и технологий, а также обеспечивают условия для доступности цифровых технологий путем требования снижения затрат для лиц с инвалидностью от поставщиков услуг информационно-коммуникационных технологий [3].

На основе создания экосистемы занятости лиц с особыми потребностями и с помощью цифровых технологий развивается взаимосвязь государственных и негосударственных субъектов, таких как лица с инвалидностью, работодатели, государственные учреждения и организации, регулирующие правовые, финансовые, социально-экономические, образовательные, культурные аспекты обеспечения их жизнедеятельности. Немаловажным является участие производителей материальных продуктов, медицинских, образовательных, культурных услуг для лиц с ограниченными возможностями, общественных организаций и волонтеров. На основе сетевого принципа развивается взаимосвязь данных субъектов, разделяющих общие экономические интересы, которые в совокупности способны создать синергический эффект.

Стимулирование исследований по социальной интеграции лиц с инвалидностью ведет к развитию статистической и научно-исследовательской работы. Также оно помогает выявлению барьеров для лиц с особыми потребностями на пути их трудовой деятельности и является реализацией статьи 31 конвенции о правах инвалидов. Статья требует от государств – участников данной Конвенции производить сбор информации, включающей статистические и исследовательские данные, которая помогает той или иной стране разрабатывать и реализовывать стратегию конвенции.

Инициирование системных изменений в области занятости населения с инвалидностью необходимо для преодоления дискриминации по отношению к лицам с инвалидностью в области занятости, для устранения барьеров и исключения отсутствия доступной среды и включает следующие шаги:

- ♦ рассмотрение государством лиц с инвалидностью в центре внимания политики;
- ♦ создание систематической оценки занятости лиц с особыми потребностями. Функционирующая система отчетов дает лишь количественную оценку (количество инвалидов, из них работающие и т.д.), которая не в состоянии обеспечивать данными, воздействующими на политику в повышении благосостояния граждан с инвалидностью. Необходима реализация механизма систематической оценки, охватывающей всесторонние данные по оценке уровня качества усилий по исключению барьеров и по усовершенствованию возможностей трудоустройства данных граждан;
- ♦ планирование и реализация отдельных государственных программ для лиц с особыми потребностями, направленных на устранение барьеров, для повышения их благосостояния также являются приоритетным направлением;
- ♦ раннее вмешательство со стороны правительства и разносторонняя поддержка лиц с особыми потребностями;
- ♦ создание регулирующего мониторинга по выполнению установленной квоты трудоустройства лиц с особыми потребностями в государственном и частном секторе.

Следует отметить, что повышение уровня занятости лиц с особыми потребностями требует времени и немалых финансовых затрат, так как во всех странах существует разрыв между уровнем занятости населения с инвалидностью и уровнем занятости населения без инвалидности. Однако в результате применения личностно ориентированного подхода в государственном регулировании занятости лиц с инвалидностью можно достичь повышения уровня занятости лиц с инвалидностью.

Заключение

Достижение эффективной занятости лиц с особыми потребностями – реализуемая важная задача для каждого государства. Повышение уровня занятости лиц с особыми потребностями

имеет социально-экономическое значение не только для самих граждан с инвалидностью, но и для страны в целом. Эффективность предлагаемого нами организационно-экономического механизма зависит в первую очередь от рассмотрения данных граждан в центре внимания политики. Успешная реализация предлагаемого нами механизма будет способствовать повышению уровня занятости лиц с особыми потребностями, исполнению обязательств Конвенции о правах лиц с инвалидностью и развитию социально-экономического положения лиц с особыми потребностями в стране.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Фрумкин Б.И., Якубович И.Г. Правильное использование труда инвалидов и охрана их здоровья. (Методика и практика работы). – Москва, 1936. – 75 с.
- 2 Mont D. Disability Employment Policy. GLADNET Collection. 2004.
- 3 Li B., Fisher KR., Farrant FQ., Cheng Z. Digital policy to disability employment? // An ecosystem perspective on China and Australia. Social Policy and administration. 2020. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1111/spol.12666>
- 4 Irmgard Borghouts-van de Pas, Charissa Freese. Offering jobs to persons with disabilities: A Dutch employers' perspective // Alter. 2021. No. 1. P. 89–98. doi: 10.1016/j.alter.2020.10.002.
- 5 Naukenova A. Kazakhstan's and developed countries' experience in reforming social policy on employment of people with disabilities // Economics & sociology. 2015. No. 8. P. 287–297. doi: 10.14254/2071-789X.2015/8-1/22.
- 6 Статистика министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. – 2020. URL: <http://enbek.gov.kz/ru/node/359322>
- 7 Официальный сайт бюро национальной статистики Агенства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – 2020. URL: <https://stat.gov.kz/>
- 8 Комитет транспорта Министерства индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/transport?lang=ru>
- 9 Отчет по результатам маркетингового исследования «Открытие реабилитационного центра в республике Казахстан». Национальная палата предпринимателей РК «Атамекен». – 2018 г. URL: <https://atameken.kz/uploads/content/files>

REFERENCES

- 1 Frumkin B.I., Jakubovich I.G. (1936) Pravil'noe ispol'zovanie truda invalidov i ohrana ih zdorov'ja. (Metodika i praktika raboty). Moskva. 75 p.
- 2 Mont D. Disability Employment Policy. GLADNET Collection. 2004.
- 3 Li B., Fisher KR., Farrant FQ., Cheng Z. (2020) Digital policy to disability employment? // An ecosystem perspective on China and Australia. Social Policy and administration. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1111/spol.12666>
- 4 Irmgard Borghouts-van de Pas, Charissa Freese. Offering jobs to persons with disabilities: A Dutch employers' perspective // Alter. 2021. No. 1. P. 89–98. doi: 10.1016/j.alter.2020.10.002.
- 5 Naukenova A. (2015) Kazakhstan's and developed countries' experience in reforming social policy on employment of people with disabilities // Economics & sociology. No. 8. P. 287–297. doi: 10.14254/2071-789X.2015/8-1/22.
- 6 Statistika ministerstva truda i social'noj zashhity naselenija Respubliki Kazahstan. – 2020. URL: <http://enbek.gov.kz/ru/node/359322>
- 7 Oficial'nyj sajt bjuro nacional'noj statistiki Agenstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. – 2020. URL: <https://stat.gov.kz/>
- 8 Komitet transporta Ministerstva industrii i infrastruktturnogo razvitija Respubliki Kazahstan. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/transport?lang=ru>
- 9 Otchet po rezul'tatam marketigovogo issledovanija «Otkrytie reabilitacionnogo centra v respublikе Kazahstan». Nacional'naja palata predprinimatelej RK «Atameken». – 2018 g. URL: <https://atameken.kz/uploads/content/files>

З.Т. МЫШБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: zemfira.myshbayeva@mail.ru

Т.С. СОКИРА,¹

э.ғ.к., профессор м.а.

e-mail: t_sokira@mail.ru

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР АДАМДАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасында ерекше қажеттіліктері бар адамдарды жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеуді дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігін зерттеу және әзірлеу нәтижелерін баяндау. Дамыған экономиканы ерекше қажеттіліктері бар адамдарды жұмыспен қамтудан бөлек қарастыру мүмкін емес, бұл елдің экономикалық әлеуетін арттырып қана қоймай, мүмкіндігі шектеулі адамдар мен олардың отбасы мүшелерінің қаржылық жағдайын жақсартуға да қабілетті. Осыған орай, Қазақстанда «Жұмыспен қамту 2020 жол картасы» және нәтижелі жұмыспен қамту мен жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жж. арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламалары әзірленді. Сонымен қатар, ерекше қажеттіліктері бар адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және олардың өмір сүру сапасын жақсарту мақсатында 2025 ж. дейінгі Ұлттық жоспар бекітілді. Мақалада ерекше қажеттілігі бар адамдарды жұмыспен қамту деңгейін дамытуға кедергі келтіретін мәселелерді талдау негізінде осы тұлғаларды жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеудің жаңа ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін енгізу қажеттілігі негізделді. Республикадағы мүмкіндігі шектеулі адамдарды жұмыспен қамтудың төмен деңгейінің негізгі мәселесі анықталды, ол құрылымдық кедергілердің болуы, ең алдымен инфрақұрылымның қолжетімсіздігі және ерекше қажеттіліктері бар адамдардың бәсекеге қабілеттілігінің төмен деңгейі. Біз ұсынып отырған механизмнің мақсаты – мүмкіндігі шектеулі азаматтардың әл-ауқатын жақсарту және олардың әлеуметтік жәрдемақыларға тәуелділігін азайту.

Тірек сөздер: экономика, ұйымдастырушылық-экономикалық механизм, ерекше қажеттіліктері бар адамдар, жұмыспен қамту саясаты, мемлекеттік реттеу, кешенді тәсіл, тұлғаға бағытталған тәсіл.

Z.T. MYSHBAYEVA,*¹

PHD student.

*e-mail: zemfira.myshbayeva@mail.ru

T.S. SOKIRA,¹

c.e.s., deputy professor.

e-mail: t_sokira@mail.ru

¹Al-Farabi Kazakh National university,
Kazakhstan, Almaty

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF STATE REGULATION OF EMPLOYMENT OF PERSONS WITH SPECIAL NEEDS

Abstract

The purpose of the article is to present the results of research and development of an organizational and economic mechanism for the development of state regulation of employment of persons with special needs in the Republic of Kazakhstan. An advanced economy cannot be considered in the gap from the employment of persons with special needs, which is able not only to increase the economic potential of the country, but also improves the

financial situation of persons with disabilities and their family members. In this regard, Kazakhstan has developed programs for the population such as the “Employment Roadmap 2020” and the State Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017–2021 “Enbek”. Besides, in order to ensure the rights and improve the quality of life of people with special needs, a National Plan until 2025 was approved. Based on the analysis of the problems hindering the effective increase in the level of employment of persons with disabilities, the article substantiates the need to introduce a new organizational and economic mechanism of state regulation of employment of persons with special needs. The main problem of the low level of employment of persons with disabilities in the republic was identified, which consists in the presence of structural barriers, primarily with the low availability of infrastructure and the low level of competitiveness of persons with special needs. The purpose of our proposed mechanism is to improve the welfare of citizens with disabilities and reduce their dependence on social benefits.

Key words: economy, organizational and economic mechanism, persons with special needs, employment policy, state regulation, integrated approach, person-centered approach.

МРНТИ 06.01.21
УДК 331

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-250-258>

Д.Н. АЙТЖАНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: ainurchuk90@mail.ru

¹Торайгыров университет,
Казахстан, г. Павлодар

ОСНОВНЫЕ НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ СУЩНОСТИ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ РОЛИ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация

В предлагаемой статье автор анализирует основные научные подходы зарубежных и отечественных исследователей для более полного понимания сущности и экономической роли молодежного предпринимательства как института, позволяющего использовать креативный потенциал молодого поколения в интересах инновационного развития страны. Автор дает определение понятию «молодежное предпринимательство», характеризует его как инструмент, обеспечивающий рост занятости, вовлечение молодых людей в хозяйственную деятельность. В современной науке и теории молодежное предпринимательство рассматривается как новое понятие, обуславливаемое совокупностью факторов и тенденций развития предпринимательской деятельности и бизнеса в целом, а также занятостью населения, включая молодежь. Автором в определенной степени уточнены и углублены теоретические основы формирования и развития молодежного предпринимательства, установлена зависимость между молодежным предпринимательством и тенденциями экономического роста. В рамках аналитических исследований комплексно систематизированы и проанализированы экономические и организационные основы механизма поддержки молодежного предпринимательства. Автором на системном уровне обозначены проблемы, препятствующие развитию молодежного предпринимательства, и пути их решения. Полученные автором результаты исследования носят достоверный и прикладной характер, могут быть использованы в практической деятельности органов управления экономикой на макро- и микроуровнях, при реализации индустриально-инновационной политики, а также политики по развитию малого, среднего и крупного предпринимательства.

Ключевые слова: молодежь, бизнес, молодежное предпринимательство, молодежная занятость, безработица, инновационные идеи, человеческие ресурсы, социальная ответственность.

Введение

Термин «молодежное предпринимательство», используя аналитический метод исследования, актуально рассматривать с учетом двух подходов:

- ◆ субъективный подход;
- ◆ объективный подход.

Субъективный подход свидетельствует о том, что главным субъектом молодежного предпринимательства выступает молодежь.

В современных научных периодических изданиях, глобальных информационных ресурсах молодежь ассоциируется с социально-возрастной группой, которая имеет следующие атрибуты:

- ◆ возрастные рамки;
- ◆ определенный статус в обществе [1, 2, 3].

Возрастные рамки молодежи регулируются нормативно-правовыми рамками каждой страны в отдельности. В комплексе среднестатистические возрастные рамки молодежи варьируются в следующих пределах:

- ◆ нижняя граница – 14, 16 лет;
- ◆ верхняя граница – 25, 30 и выше [1].

Материалы и методы

В рамках аналитического метода комплексно систематизированы и проанализированы экономические и организационные основы механизма поддержки молодежного предпринимательства. На системном уровне обозначены проблемы, препятствующие развитию молодежного предпринимательства и пути их решения. Полученные результаты исследования носят достоверный и прикладной характер, могут быть использованы в практической деятельности органов управления экономикой на макро- и микроуровне, при реализации индустриально-инновационной политики, а также политики по развитию малого, среднего и крупного предпринимательства.

Основные положения

При рассмотрении молодежного предпринимательства на возрастной ценз обращают внимание практически все ученые и исследователи – как зарубежные, так и казахстанские. Так, например, в научном исследовании ученых Российской Федерации Е.Г. Шумика, Е.В. Белика, М.П. Блинова отмечается, что термин «тенденции становления и развития молодежного предпринимательства» непосредственно связан с возрастом участников данного процесса [4].

Ряд других ученых, таких как А.В. Иванова, Н.В. Ахиярова, в рамках проведенных диссертационных исследований дают непосредственно субъективные возрастные границы молодежного предпринимательства в диапазоне 30–35 лет, аргументируя это тем, что у социума данной группы имеется максимальный потенциал инновационных идей [5, 6].

На возрастной ценз в системе молодежного предпринимательства акцентируется внимание в трудах казахстанских ученых А.А. Титкова, Н.М. Шеримовой, Т.Я. Эрнарарова и других [7].

Наравне с возрастными критериями молодежи данная категория социума наделена определенным качественным статусом в обществе, который характеризуется, с одной стороны, переходом от детства к юношеству, а с другой – появлением и возрастанием социальной ответственности [1].

Атрибут социальной ответственности рассмотрен немецким ученым-социологом К. Мангеймом, который рассматривает молодежь как резерв человеческих ресурсов для адаптации и приспособления к быстро меняющимся экономическим, рыночным условиям. По научным взглядам К. Мангейма, молодежь не носит ни прогрессивный, ни консервативный характер, а рассматривается как потенциал восприятия динамично меняющейся культуры, цивилизации, экономики [8].

Объективный подход рассмотрения понятия «молодежное предпринимательство» сосредоточен на основном его целевом ориентире – предпринимательской деятельности.

К понятию предпринимательской деятельности существуют многогранные научные подходы, которые, в свою очередь, разграничиваются на исторические этапы.

В рамках XX в. наиболее точное определение предпринимательства было представлено в трудах К.Р. Макконелла, С.Л. Брю. По мнению данных ученых, предпринимательство представляет собой системный динамический процесс соединения всех видов располагаемых ресурсов в единый процесс производства товара или услуги [9].

Под ресурсами следует понимать как материальные, так и нематериальные ресурсы. В качестве материальных ресурсов рассматриваются два вида классических экономических ресурсов:

- ♦ земля – все виды природных ресурсов, представленных как в искомом виде, так и в виде материалов, прошедших определенную стадию обработки;
- ♦ капитал – совокупность основных производственных фондов (здания, сооружения, оборудование и так далее).

В качестве нематериальных ресурсов рассматриваются:

- ♦ труд – человеческие ресурсы, задействованные в предпринимательской деятельности как наемные работники;
- ♦ предпринимательская способность – набор знаний, навыков и компетенций, непосредственно присущий предпринимателю;

- ♦ интеллектуальная собственность – патенты, лицензии, франшизы, ноу-хау, прочие виды;
- ♦ денежные ресурсы [9].

Основная идея К.Р. Макконелла и С.Л. Брю сосредоточена на том, что искомым целевой ориентир предпринимательства – процесс создания (производства) конечного вида какого-либо товара или услуги. В дальнейшем производственный процесс дополняется коммерческим (сбытовым) процессом, который приводит к образованию, получению прибыли.

Другой подход к определению предпринимательства был выдвинут австрийско-американским экономистом Й. Шумпетером. Согласно его мнению, предпринимательство – это процесс преобразования новой идеи или изобретения в успешную инновацию. Создание предпринимателями инноваций ведет к долгосрочному экономическому росту [10].

Предпринимательская деятельность логически взаимосвязана с понятием «бизнес». Несмотря на то что на практике бизнес и предпринимательство часто отождествляют, они имеют различную теоретическую сущность. Бизнес – это системный процесс получения, зарабатывания, аккумуляирования денежных средств как в предпринимательской, так и в иной деятельности [11].

Следует отметить, что в большинстве случаев предпринимательская деятельность всегда связана с бизнесом как с результатом. В обратной последовательности бизнес не всегда может иметь предпринимательскую основу.

В XXI в. предпринимательство приняло новые качественные формы и целевые ориентиры. Наравне с бизнесом целевыми ориентирами предпринимательской деятельности стали:

- ♦ социальные цели;
- ♦ экологические цели;
- ♦ гуманитарные цели [12, 13].

В современных информационных источниках имеют место общие, логически не систематизированные понятия предпринимательской деятельности, которые сосредоточены на конечной цели – получении прибыли. Так, например, в «Википедии» (свободная энциклопедия) – предпринимательство трактуется как самостоятельная деятельность граждан, ориентированная на систематическое получение прибыли при следующих условиях:

- ♦ использование имущества;
- ♦ продажа товаров;
- ♦ выполнение работ;
- ♦ оказание услуг;
- ♦ ответственность за риск;
- ♦ регистрация предпринимателя в установленном порядке [14].

Результаты и обсуждение

Анализируя термины «молодежь» и «предпринимательство» и компилируя их структурные элементы понятийного аппарата, по нашему мнению, можно дать определение понятию «молодежное предпринимательство».

Молодежное предпринимательство – это социально-экономическое явление, характеризующееся проявлением предпринимательской способности граждан отдельных социально-возрастных групп (от 14 до 35 лет), ориентированной на системный динамический процесс соединения всех видов располагаемых ресурсов в единый процесс производства товара или услуги с последующей реализацией его на рынке.

Основными критериями молодежного предпринимательства выступают возрастной ценз и предпринимательская способность. Аналогичные подходы имеют место в научных исследованиях других ученых. Так, в научной презентации российского исследователя А.Н. Вихровой отмечается, что молодыми предпринимателями выступают граждане до 35 лет [15]. В других информационных ресурсах отмечается, что молодежное предпринимательство – это всесторонняя система мер, ориентированная на аккумуляирование у молодежи предпринимательского мышления, способностей, стартовых возможностей для начала предпринимательской деятельности и адаптации к современным рыночным отношениям [16].

Молодежное предпринимательство имеет свои причинно-следственные факторы, которые, по нашему мнению, целесообразно разделить на два направления:

- ◆ проблемы занятости молодежи (безработица);
- ◆ стремление к удовлетворению потребностей.

Доминирующим фактором развития молодежного предпринимательства является проблема занятости (безработицы) молодежи.

Проблемы занятости молодежи в наибольшей степени сопряжены с естественной безработицей, которая, в свою очередь, включает такие подвиды, как:

- ◆ фрикционная безработица;
- ◆ структурная безработица.

Естественный уровень безработицы характеризуется такой ситуацией на рынке труда, когда общее количество граждан, находящихся в поиске работы, ориентировочно сопоставимо с общим количеством вакантных мест на предприятиях, в фирмах, компаниях и иных организациях [9].

Естественный уровень безработицы характеризуется следующими тенденциями:

- ◆ процесс подготовки кадров (обучение молодежи в вузах, колледжах);
- ◆ процесс поиска работы при переходе с одного места работы на другое (фрикционная безработица);
- ◆ процесс подготовки и переподготовки кадров, поиск новой работы в связи с закрытием и появлением новых видов производств под воздействием факторов научно-технического прогресса (структурная безработица).

С учетом вышеизложенного, следует полагать, что естественная безработица, в том числе присущая молодежи, носит неизбежный и естественный характер.

Наравне с естественной безработицей проблемы занятости молодежи могут быть сопряжены с циклической безработицей, находящейся в прямой зависимости от конъюнктурных циклов экономической системы. Данный вид безработицы сопоставим с проблемами значительного экономического спада [9].

Следуя теории естественной безработицы, следует полагать, что развитие молодежного предпринимательства наиболее актуально как для поддержания прогрессивного уровня (снижения) естественной безработицы в стране, так и для достижения полной занятости. Данное положение может быть описано уравнением

$$[\downarrow UR]^E = U^Y / (Q_V + [\uparrow Q]_E),$$

где $[\downarrow UR]^E$ – уровень естественной безработицы в стране;

U^Y – общее количество молодежи в стране;

Q_V – количество существующих вакансий на рынке труда;

Q_E – количество потенциальных рабочих мест, которые могут быть созданы в рамках развития молодежного предпринимательства.

Ориентир молодежного предпринимательства на решение проблем молодежной безработицы затрагивается в научных трудах казахстанских ученых Д.Е. Мухамбетовой, С.Ч. Примбетовой, которые отмечают, что молодежное предпринимательство играет определенную роль в решении социально-экономических проблем [17].

Наравне с решением проблем безработицы молодежное предпринимательство предполагает решение проблем удовлетворения как собственных, так и общественных исходных базовых экономических потребностей. Это ведет к развитию экономической системы, экономическому росту, повышению инновационности и конкурентоспособности экономики, в том числе за счет развития малого и среднего бизнеса.

В комплексе в общем виде причинно-следственные факторы молодежного предпринимательства представлены на рисунке 1 (стр. 254).

Молодежному предпринимательству соответствуют классические виды предпринимательства. Базовые виды молодежного предпринимательства формируются по предметному при-

науку и по организационно-правовой форме. По предметному признаку молодежное предпринимательство подразделяется на:

- ♦ производственное предпринимательство – целевым ориентиром выступает организация производства товаров и услуг;
- ♦ коммерческое предпринимательство – целевым ориентиром выступает торгово-посредническая деятельность;
- ♦ финансовое предпринимательство – целевым ориентиром выступает оказание финансовых услуг [18].

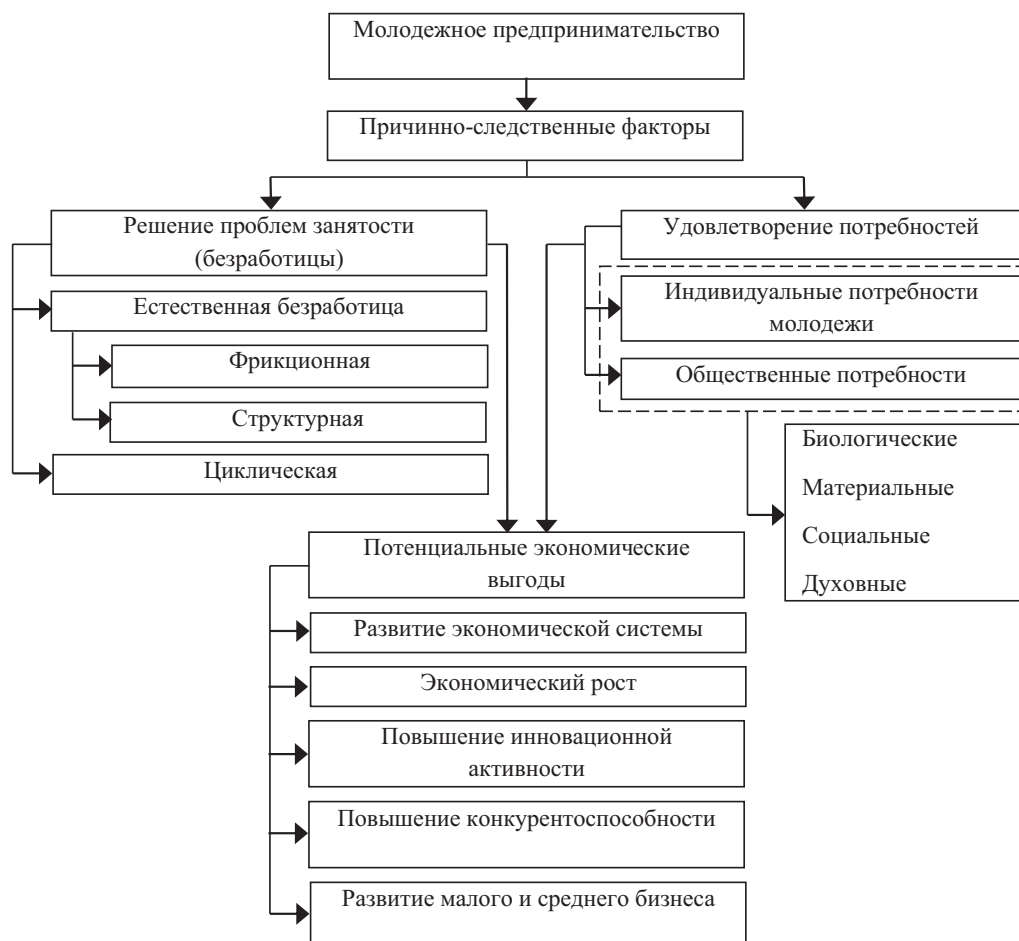

Рисунок 1 – Причинно-следственные факторы молодежного предпринимательства

Молодежному предпринимательству соответствуют классические виды предпринимательства. Базовые виды молодежного предпринимательства формируются по предметному признаку и по организационно-правовой форме. По предметному признаку молодежное предпринимательство подразделяется на:

- ♦ производственное предпринимательство – целевым ориентиром выступает организация производства товаров и услуг;
- ♦ коммерческое предпринимательство – целевым ориентиром выступает торгово-посредническая деятельность;
- ♦ финансовое предпринимательство – целевым ориентиром выступает оказание финансовых услуг [18].

По организационно-правовой форме молодежное предпринимательство подразделяется на три вида:

- ♦ единоличное владение (индивидуальное предпринимательство) – форма ведения предпринимательской деятельности одним гражданином в собственных интересах;

- ♦ товарищество – ведение предпринимательской деятельности, при которой два или более гражданина договариваются о владении и управлении хозяйствующим субъектом;
- ♦ корпорация – ведение предпринимательской деятельности, при которой хозяйственная деятельность основывается на акционерном капитале, раздаренном на акции, которыми владеют прямые и косвенные участники бизнес-процесса [9].

Оптимальным начальным вариантом для развития молодежного предпринимательства является индивидуальное предпринимательство, которое в перспективе в рамках развития может быть трансформировано в товарищество или корпорацию (акционерное общество).

Организационно-правовые формы молодежного предпринимательства тесно коррелируют с видами предпринимательской деятельности по размеру:

- ♦ индивидуальные предприниматели, как правило, формируют сферу малого предпринимательства (численность занятых – до 50 человек);
- ♦ товарищества могут соответствовать как сфере малого, так и среднего предпринимательства (численность занятых – от 50 до 500 человек);
- ♦ корпорации отождествляются с крупным предпринимательством (численность занятых – более 500 человек) [19].

Важный вид молодежного предпринимательства формирует субъективный признак. В рамках данного признака следует обозначить следующие виды молодежного предпринимательства:

- ♦ предприятия – организации, выполняющие одну или несколько функций по производству и распределению товаров и услуг в экономике страны;
- ♦ фирмы – организации, владеющие и управляющие деятельностью двух и более предприятий;
- ♦ фермерские (крестьянские) хозяйства – предприятия в системе аграрного комплекса [9].

Следует отметить, что базовым постулатом формирования и развития молодежного предпринимательства является создание малых предприятий.

По объективному признаку молодежное предпринимательство может быть реализовано как в классическом, так и в инновационном формате, который предусматривает:

- ♦ проявление лидерских качеств и генерирование новых идей;
- ♦ производство и выпуск инновационных товаров, услуг;
- ♦ улучшение существующих товаров и услуг на рынке;
- ♦ применение в практике предпринимательской деятельности инновационных бизнес-моделей;
- ♦ системный ориентир на инновационный менеджмент и маркетинг;
- ♦ применение инновационных технологий в производстве.

Заключение

Исследуя и анализируя основные научные подходы к пониманию сущности и экономической роли молодежного предпринимательства, можно сделать вывод, что молодежное предпринимательство является неотъемлемым элементом традиционной предпринимательской деятельности и формирует своеобразный резерв и потенциал производственных возможностей, экономического роста, инновационности и конкурентоспособности экономики страны. Молодежное предпринимательство реализуется посредством вариативных форм, видов и ориентировано как на удовлетворение общественных потребностей, так и на решение проблем занятости молодежи. Динамичное поступательное развитие молодежного предпринимательства содействует достижению прогрессивного уровня естественной безработицы и полной занятости молодежи и населения на рынке труда.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Молодежь. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Молодежь>
- 2 Луков В.А. Теории молодежи: междисциплинарный анализ. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2012. – 528 с.

- 3 Молодежь и общество: проблемы и подходы / сост. А. Б. Ручкин; под ред. В.А. Лукова: сб. научн. трудов. – М.: Центр «ГРИНТ», 2016. – 200 с.
- 4 Шумик Е.Г., Белик Е.В., Блинов М.П. Молодежное предпринимательство: проблемы и пути решения // Вестник Томского государственного университета. Экономика. – 2017. – № 40. – 11 с.
- 5 Иванова А.В. Комплексная оценка факторов развития молодежного предпринимательства в университетской среде: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Екатеринбург, 2013. – 24 с.
- 6 Ахиярова Н.В. Социально-управленческие проблемы государственной поддержки молодежного предпринимательства в Республике Башкортостан: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. – Уфа, 2009. – 24 с.
- 7 Титков А.А., Эрнazarов Т.Я., Шеримова Н.М. Молодежная безработица и пути ее решения посредством молодежного предпринимательства: монография. – Павлодар: Кереку, 2017. – 114 с.
- 8 Маннгейм К. Избранное. Диагноз нашего времени. – Москва: РАО «Говорящая книга», 2010. – 744 с.
- 9 Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика // Инфра – М., 2019.
- 10 Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм, демократия. – М.: Эксмо, 2007.
- 11 Бизнес. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Бизнес>
- 12 Борнштейн Д. Как изменить мир: социальное предпринимательство и сила новых идей // How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas. – М.: АльпинаПаблшер, 2015. – 496 с.
- 13 Ершова Т.В. Экологическое предпринимательство: основные направления и этапы развития исследований // Вестник СПбГУ. – Сер. 8. Менеджмент. – 2016. – Вып. 1. – С. 66–90.
- 14 Предпринимательство. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Предпринимательство>
- 15 Молодежное предпринимательство. URL: <http://www.myshared.ru/slide/663402/>
- 16 Молодежное предпринимательство. URL: <https://centrprof.dtoiv.mos.ru/projects/youth-entrepreneurship/>
- 17 Мухамбетова Д.Е., Примбетова С.Ч. Молодежное предпринимательство как эффективный способ решения проблем молодежной безработицы // Место социально-гуманитарных наук в развитии современной цивилизации: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 31 января 2020 г. – Белгород, ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2020. – С. 73–75. URL: <https://apni.ru/article/433-molodezhnoe-predprinimatelstvo-kak-effektivn>
- 18 Асаул А.Н. Организация предпринимательской деятельности: учебник. – СПб.: АНО ИПЭВ, 2009. – 336 с.
- 19 Классификация предприятий. URL: <https://econ.wikireading.ru/30202>

REFERENCES

- 1 Molodezh'. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Molodezh'>
- 2 Lukov V.A. (2012) Teorii molodezhi: mezhdisciplinarnyj analiz. – М.: «Kanon+» ROOI «Reabilitacija». 528 p.
- 3 Molodezh' i obshhestvo: problemy i podhody / sost. A. B. Ruchkin; pod red. V.A. Lukova: sb. nauchn. trudov. – М.: Centr «GRINT», 2016. 200 p.
- 4 Shumik E.G., Belik E.V., Blinov M.P. (2017) Molodezhnoe predprinimatel'stvo: problemy i puti reshenija // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomika. No. 40. 11 p.
- 5 Ivanova A.V. (2013) Kompleksnaja ocenka faktorov razvitija molodezhnogo predprinimatel'stva v universitetskoj srede: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidat jekonomicheskikh nauk. Ekaterinburg. 24 p.
- 6 Ahijarova N.V. (2009) Social'no-upravlencheskie problemy gosudarstvennoj podderzhki molodezhnogo predprinimatel'stva v Respublike Bashkortostan: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata sociologicheskikh nauk. – Ufa. 24 p.
- 7 Titkov A.A., Jernazarov T.Ja., Sherimova N.M. (2017) Molodezhnaja bezrabotica i puti ee reshenija posredstvom molodezhnogo predprinimatel'stva: monografija. – Pavlodar: Kereku. 114 p.
- 8 Manngejm K. (2010) Izbrannoe. Diaognz nashego vremeni. – Moskva: RAO Govorjashhaja kniga. 744 p.
- 9 Makkonel K.R., Brju S.L. (2019) Jekonomiks: principy, problemy i politika // Infra – М.
- 10 Shumpeter J. (2007) Teorija jekonomicheskogo razvitija. Kapitalizm, socializm, demokratija. – М.: Jeksmo.
- 11 Biznes. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Biznes>
- 12 Bornshtejn D. (2015) Kak izmenit' mir: social'noe predprinimatel'stvo i sila novyh idej // How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas. – М.: Al'pinaPablsher. 496 p.

- 13 Ershova T.V. (2016) Jekologicheskoe predprinimatel'stvo: osnovnye napravlenija i jetapy razvitija issledovaniĭ // Vestnik SPbGU. – Ser. 8. Menedzhment. Vyp. 1. P. 66–90.
- 14 Predprinimatel'stvo. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Predprinimatel'stvo>
- 15 Molodezhnoe predprinimatel'stvo. URL: <http://www.myshared.ru/slide/663402/>
- 16 Molodezhnoe predprinimatel'stvo. URL: <https://centrprof.dtoiv.mos.ru/projects/youth-entrepreneurship/>
- 17 Muhambetova D.E., Primbetova S.Ch. (2020) Molodezhnoe predprinimatel'stvo kak jeffektivnyj sposob reshenija problem molodezhnoj bezraboticy // Mesto social'no-gumanitarnyh nauk v razvitii sovremennoj civilizacii: sbornik nauchnyh trudov po materialam Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii 31 janvarja 2020 g. – Belgorod, OOO Agentstvo perspektivnyh nauchnyh issledovaniĭ (APNI). P. 73–75. URL: <https://apni.ru/article/433-molodezhnoe-predprinimatel'stvo-kak-effektivn>
- 18 Asaul A.N. (2009) Organizacija predprinimatel'skoĭ dejatel'nosti: uchebnik. – SPb.: ANO IPJeV. 336 p.
- 19 Klassifikacija predpriyatij. URL: <https://econ.wikireading.ru/30202>

Д.Н. АЙТЖАНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: ainurchuk90@mail.ru

¹Торайгыров университеті,

Қазақстан, Павлодар қ.

ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ МӘНІ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ РӨЛІН ТҮСІНУДІҢ НЕГІЗГІ ҒЫЛЫМИ ТӘСІЛДЕРІ

Андатпа

Ұсынылған мақалада автор жас ұрпақтың креативті әлеуетін елдің инновациялық дамуы мүддесінде пайдалануға мүмкіндік беретін институт ретінде жастар кәсіпкерлігінің мәні мен экономикалық рөлін неғұрлым толық түсіну үшін шетелдік және отандық зерттеушілердің негізгі ғылыми тәсілдерін талдайды. Автор «жастар кәсіпкерлігі» ұғымына анықтама беріп, оны жұмыспен қамтудың өсуін, жастарды экономикалық қызметке тартуды қамтамасыз ететін құрал ретінде сипаттайды. Қазіргі ғылым мен теорияда жастар кәсіпкерлігі кәсіпкерлік қызмет пен жалпы бизнестің даму факторлары мен тенденцияларының жиынтығымен, сондай-ақ халықты, соның ішінде жастарды жұмыспен қамтумен байланысты жаңа ұғым ретінде қарастырылады. Автор белгілі бір дәрежеде жастар кәсіпкерлігін қалыптастыру мен дамытудың теориялық негіздерін нақтылап, тереңдетті, жастар кәсіпкерлігі мен экономикалық өсу тенденциялары арасындағы байланысты анықтады. Талдамалық зерттеулер шеңберінде жастар кәсіпкерлігін қолдау тетіктерінің экономикалық және ұйымдастырушылық негіздері кешенді түрде жүйеленді және талданды. Автор жүйелі деңгейде жастар кәсіпкерлігінің дамуына кедергі келтіретін мәселелерді және оларды шешу жолдарын көрсетті. Автор алған зерттеу нәтижелері сенімді және қолданбалы сипатта болады, макро- және микро деңгейлердегі экономиканы басқару органдарының практикалық қызметінде, индустриялық-инновациялық саясатты іске асыруда, сондай-ақ шағын, орта және ірі кәсіпкерлікті дамыту саясатында қолданыла алады.

Тірек сөздер: жастар, бизнес, жастар кәсіпкерлігі, жастардың жұмыспен қамтылуы, жұмыссыздық, инновациялық идеялар, адами ресурстар, әлеуметтік жауапкершілік.

D.N. AITZHANOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: ainurchuk90@mail.ru

¹Toraigyrov University,

Kazakhstan, Pavlodar

MAIN SPECIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE AND ECONOMIC ROLE OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP

Abstract

In the proposed article, the author analyzes the main scientific approaches of foreign and domestic researchers for a more complete understanding of the essence and economic role of youth entrepreneurship as an institution that allows using the creative potential of the younger generation in the interests of innovative development of the country. The author defines the concept of “youth entrepreneurship”, characterizes it as a tool that ensures the

growth of employment, the involvement of young people in economic activity. In modern science and theory, youth entrepreneurship is considered as a new concept conditioned by a combination of factors and trends in the development of entrepreneurship and business in general, as well as employment of the population, including young people. The author, to a certain extent, clarified and deepened the theoretical foundations of the formation and development of youth entrepreneurship, established the relationship between youth entrepreneurship and economic growth trends. Within the framework of analytical research, the economic and organizational foundations of the mechanisms for supporting youth entrepreneurship are comprehensively systematized and analyzed. The author identifies at the system level the problems hindering the development of youth entrepreneurship and ways to solve them. The research results obtained by the author are reliable and applied, can be used in the practical activities of economic management bodies at macro and micro levels, in the implementation of industrial and innovation policy, as well as in policies for the development of small, medium and large enterprises.

Key words: youth, business, youth entrepreneurship, youth employment, unemployment, innovative ideas, human resources, social responsibility.

МРНТИ 06.51.51
УДК 351:004

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-259-267>

К.В. МАЛЕНКО,*¹

докторант.

*e-mail: semenikhinak@bk.ru

А.А. КУРМАНАЛИНА,¹

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: kurmanalina@mail.ru

В.В. СЕМЕНИХИН,¹

к.п.н., доцент.

e-mail: semenikhinvitia@mail.ru

¹Актюбинский региональный

университет им. К. Жубанова,

Казахстан, г. Актюбе

ЭЛЕКТРОННЫЙ МАРКЕТИНГ И ЭЛЕКТРОННАЯ КОММЕРЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ, ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Аннотация

Целью статьи является анализ и оценка рынка e-коммерции как одного из основных методов поддержания торговли в стране. Для достижения данной цели были установлены следующие задачи: раскрыть само определение электронной коммерции и ее элементов, изучить данные статистики электронной торговли и уровень развития электронной коммерции (ЭК) в Республике Казахстан. На сегодняшний день активно развивается электронная коммерция, предоставившая иные возможности развития для бизнеса, а именно значительную экономию при транзакции, выход дистанционно на зарубежные площадки. Особое значение для совершенствования ЭК имеют меры по продвижению казахстанских компаний на международных электронных платформах. В данной статье рассматриваются особенности электронного маркетинга, тенденции, анализ данного рынка в мире и в РК. Результаты проведенного анализа выявили препятствия на пути развития электронной коммерции в Казахстане. Приведены необходимые мероприятия и рекомендации для совершенствования механизма функционирования электронной торговли. ЭК на внутреннем уровне страны дает возможность бизнесу объявить о своем присутствии на рынке. При этом позволяет умножить свою экономическую деятельность и возможности за участками государственных границ. С помощью проникновения и удобства Интернета многие потребители свободно обращаются к интернет-магазинам, которые, в свою очередь, легко соперничают со своими физическими конкурентами в различных странах мира. На современном этапе электронная коммерция воспринимается в качестве самостоятельного и прибыльного сектора любого бизнеса, имеет повышенный тренд изменений и роста.

Ключевые слова: экономика, электронная коммерция, электронный маркетинг, интернет-магазин, цифровизация, информационные технологии, торговля.

Введение

Электронная коммерция массово используется в экономической сфере, развивается с каждым годом значительными темпами, используя возможности и инструменты Интернета. ЭК на сегодняшний день направлена на использование новых, более совершенных инновационных технологий в торговой сфере, которые приходят на смену традиционным. Таким образом, экономическая часть жизни общества подвергается модернизации своего содержания.

Рынок электронного маркетинга в мире с каждым годом совершенствуется и переходит в стадию стабильного развития. Кризисная экономическая ситуация в последние годы не только не приостановила развитие рынка, но даже благоприятно сказалась на нем. Необходимость в экономии замотивировала клиентов перейти от традиционной покупки к онлайн. Покупателей привлекает в e-коммерции большой ассортимент, выгодные цены и комфорт, соответственно,

первый положительный опыт делает данных покупателей постоянными клиентами онлайн-магазинов. В 2019–2021 гг. был установлен всплеск интереса к онлайн-покупкам тех отраслей, которые раньше были представлены в нем незначительно. Среди данных отраслей эксперты отмечали такие категории, как продукты питания, медицинские товары и др.

Активно развивается логистика для электронной коммерции. В этом сегменте рынка уже есть определенные компании-лидеры, которые стабильно растут, в то время как многие небольшие игроки стремятся продать свой бизнес крупным, так как уже не в силах обеспечить качественный сервис соответствующего уровня. Особое влияние на данный сектор оказало расширение географии работы логистических компаний, а также совершенствование доставки через пункт выдачи заказов и автоматизированные терминалы – эти виды наиболее экономичны как для онлайн-магазинов, так и для покупателей.

Основные положения

Термин «электронная коммерция» начал активно использоваться в 60-е годы XX века. Д. Козье в своих исследованиях выполнил анализ и дал оценку перспектив происходящих процессов с применением электронной коммерции. Он представил роль современных технологий ЭК, ее использование, направления развития и расширяющиеся возможности. Рассмотрел аспекты безопасности данных технологий и обозначил этапы и алгоритмы построения компаний в сегменте ЭК, конструирования и ее улучшения [1].

Электронная коммерция тесно связана с электронной торговлей и электронным маркетингом. Для уяснения сути данных дефиниций рассмотрим работы некоторых авторов, таких как Д. Эймор [2], В.А. Грабауров [3], А.П. Сергеев [4] А.О. Кобелев [5], Я.А. Карев [6] и др. [7–10], представим их в таблицах 1 и 2, проанализируем и сделаем краткий вывод.

Электронная коммерция – это экономический сегмент, объединяющий в себе денежные, финансовые и коммерческие платежи, выполняемые на основе информационных компьютерных технологий (ИКТ). Внедрение и развитие ИКТ явились триггером для совершенствования способов взаимодействия людей, предпринимателей и госструктур с использованием средств цифровизации в экономике.

При этом непосредственный физический контакт или прямые физические операции обмена не применяются. Использование и развитие ЭК в эпоху пандемии коронавируса приобретают широкое применение, происходит всплеск формы ведения бизнеса, для улучшения коммуникации людей, предпринимателей и госструктур используются средства цифровизации в экономике.

Таблица 1 – Основные дефиниции электронной коммерции и электронной торговли

Дефиниция	Краткое содержание	Автор
Электронная коммерция	«...вид деловых операций и сделок, предусматривающий использование передовых информационных технологий и коммуникационных сред с целью обеспечения более высокой экономической эффективности по сравнению с традиционными видами коммерции...» [2]	Д.Эймор
	«...процесс покупки, продажи или обмена изделия, услуг и информации с помощью глобальной компьютерной сети...» [3]	В.А. Грабауров
	«...любые формы деловых сделок, при которых взаимодействие сторон осуществляется электронным способом...» [4]	А.П. Сергеев
	«...сфера экономики, включающая все финансовые и торговые транзакции, осуществляемые с помощью Интернета...» [5]	А.О. Кобелев
Электронная торговля	«...не запрещенная законом деятельность в области обмена имуществом... осуществляемая путем заключения и исполнения сделок в электронной форме...» [6]	Я.А. Карев

Таким образом, анализируя дефиниции, указанные в таблице 1, можно предположить, что в узком смысле электронная торговля – это реклама и продвижение товара с помощью информационных технологий. В более широком охвате под электронной торговлей понимается различная деятельность, которая не лимитируется только куплей-продажей. То есть электронная коммерция – важный сегмент электронного бизнеса, осуществляемого современными способами организации, регулирование и выполнение бизнес-сделок с применением информационно-компьютерных технологий и коммуникативных сетей при взаимодействии с электронными средствами для реализации сделок купли-продажи.

Отметим что торговля – это, безусловно, коммерция, но не всякая коммерция занимается торговлей. Поэтому делаем уточнение, что электронная торговля входит в электронную коммерцию как ее часть и занимает меньший секторальный объем.

Таблица 2 – Основные дефиниции электронного маркетинга и интернет-маркетинга

Дефиниция	Краткое содержание	Автор
Электронный маркетинг	«...достижение целей маркетинга с помощью цифровых технологий...» [7]	Д. Чаффи, П.Г. Смит
	«...транзакционная, пред- и посттранзакционная деятельность, осуществляемая покупателем и продавцом с помощью Интернета...» [8]	К. Фелленштейн, Р. Вуд
Интернет-маркетинг	«...теория и методология организации маркетинга в гипермедийной среде Интернет...» [9]	А.А. Векшинский, Л.Ф. Тывин
	«...рекламная деятельность в Интернете, в том числе по электронной почте ...» [10]	Б. Элей, Ш. Гиллей

Первоначально модель маркетинга состояла в экономике только из трех направлений (секторов): добывающей отрасли и сельскохозяйственного производства; обрабатывающей промышленности; сферы производственных и личных услуг. Четвертая сфера была добавлена в сороковые годы XX в. – сектор торговли, страхования и операций с недвижимостью, и пятая сфера, связанная с отраслями непромышленного сектора. В пятую сферу вошли государственное управление, здравоохранение, образование и научная деятельность.

Необходимо уточнить, что в научных публикациях нет явного разграничения между дефинициями «электронная коммерция», «электронная торговля», «электронный маркетинг», «интернет-маркетинг». Например, электронный маркетинг включает в себя интернет-маркетинг, так как объединяет в себе его деятельность и использует его инструменты, электронную почту, веб-сайты и прочее.

После краткого анализа дефиниций электронного и интернет-маркетинга таблицы 2 нам представляется наиболее соответствующим идее нашего исследования следующее определение интернет-маркетинга: интернет-маркетинг – это эффективная организация связи и обслуживания клиентов, увеличение продаж и улучшение качества товаров, финансовой оплаты через Интернет и доставку потребителям (покупателям) для извлечения прибыли и выгоды продавцов товара. В век цифровизации экономики потребитель «голосует» кошельком, приобретая качественный продукт, удобно находя его на электронных ресурсах и проводя оплату дистанционно посредством банковских карт. Основным преимуществом интернет-маркетинга при этом является нахождение целевой аудитории вне зависимости границ, постоянно и круглосуточно – 24/7. Применение системы безналичного расчета на основе банковских карт существенно влияет на уровень развития электронной коммерции.

Итак, можем отметить, что электронный маркетинг меняет облик обычного маркетинга, который приспособливается к современным реалиям. Доля объявлений о продаже товара в СМИ снижается и становится менее актуальной и значимой, переносится на электронные ресурсы.

Маркетологи используют социальные сети как новый ресурс для интернет-маркетинга для своих целей – продвижения компаний и брендов, товаров и услуг.

Рассмотрим и выделим основные преимущества и недостатки электронного маркетинга. Среди преимуществ – глобальный охват и большая география потребителей, нет преград в виде реальных и таможенных границ, высокая рентабельность множество средств продвижения маркетинга (Интернет, социальные сети, мобильные телефоны, группы), легкость и простота расчетов, минимум временных затрат и прочее.

Несмотря на ряд преимуществ, к недостаткам можно отнести: большое количество рекламы (среди которой есть спам), препятствующей пониманию и восприятию целевой аудиторией информации, обдумыванию и принятию решений.

Географическое положение Казахстана, находящегося между Китаем и Россией, не дает возможность использования и расширения интернет-маркетинга и выхода на мировой рынок.

Исследования по применению интернет-экономики в новых современных экономических отношениях глобализации активно изучались и освещались в трудах Е. Лимера и М. Сторпера [11], Р. Литана и А. Ривлина [12], В.А. Дергачева [13], К. Мацуура [14] и др.

ЭК развивается успешно, активно и стремительно во многих странах. Успех и признание ЭК в глобальном пространстве в мировом масштабе говорят о значимости и актуальности данной сферы исследования [15].

Казахстан занимает 60-е место за 2020 г. в индексе электронной торговли В2С ЮНКТАД из 152 стран, при этом уступая место другим продвинутым государствам (57-е место в 2019 г. и 53-е место в 2018-м). Количество интернет-пользователей в Казахстане постоянно растет и увеличилось на 5% по итогам 2020 г. В соответствии с государственной программой «Цифровой Казахстан» интернет-пользователи должны составить 82,3% в 2022 г. Успех развития Казахстана в информационно-коммуникативных технологиях тесно связан с законодательным обеспечением этого процесса, вышеупомянутой государственной программой «Цифровой Казахстан», «Дорожной картой», которые создают условия для перехода на цифровую экономику и ее развития [15].

Сейчас существует более десятка видов сегментации электронной коммерции. Основными и более практикующими на рынке являются модели по схемам В2С: продавец – покупатель; С2С: потребитель – потребитель; В2В: компания – компания; G2B: администрация – бизнес. В соответствии с данными ЮНКТАД в Республике Казахстан рынок электронной коммерции относится к категории стран с высоким уровнем готовности сектора В2С, который зависит от уровня распространения Интернета, защищенности серверов на 1 млн человек, количества банковских карт и надежности почтовой системы. Казахстан с его показателями относится к странам с высоким уровнем применения ЭТ. Необходимо отметить, что сейчас Казахстан прошел этапы развития ИКТ: компьютеризацию, информатизацию, автоматизацию и находится на этапе цифровизации. Цифровизация является залогом успеха развития конкурентоспособного государства во всех сферах экономики и маркетинга. Так, некоторые исследователи [7] вводят современное понятие «цифровой маркетинг», который влияет на общую результативность всех участников рынка. Поэтому в эпоху цифровизации необходимо использовать преимущества данного этапа развития ИКТ, которые позволяют выходить на новые горизонты сотрудничества и торговли в международном масштабе в эру глобализации.

Материалы и методы

Методологической основой этого исследования является реализация комплексного подхода по анализу распространения рынка электронной коммерции, который базируется на общенаучных методах, включающих литературный обзор, системный и сравнительный анализ, наблюдение, сравнение, обобщение и эмпирический метод исследования. Использовался многофакторный и проблемный подход, проблемно ориентированное стратегическое управление и планирование при анализе статистических данных.

Результаты

Использование ЭТ в период пандемии в Республике Казахстан увеличило количество применения безналичных расчетов по банковским карточкам при внутри- и межгосударственной торговле. При этом учитывались все риски ведения бизнеса при коммерческой деятельности, что привело к уменьшению нелегальной торговли и сокращению теневого оборота. Общемировая практика развития ЭК показывает положительный тренд, который базируется на развитии платформ электронной торговли, позволяющих применять безналичную оплату, доставку, при этом имея возможность экономить на создании сайтов.

Распространение банковских карт в Казахстане отмечается на уровне 59 из 100 баллов. Для сравнения: в России – 76 баллов. По данным Национального банка РК, количество безналичных расчетов по сравнению с 2019 г. выросло в 2,4 раза, достигнув уровня 35,3 трлн тг. Транзакции по изъятию денег из банкоматов уменьшились на 20,9%, но увеличился объем снятых наличных на 1,8%. Объем роста онлайн-платежей и расчетов через Интернет в структуре безналичных расчетов составил 82% от общего.

Использование международных площадок электронной коммерции в сегменте платежных систем достигло 99,1% и приходится на MasterCard Worldwide и VISA International. Отток средств за рубеж из РК угрожает росту неустойчивого национального рынка электронной коммерции.

Объем ЭТ от общего объема розничной торговли в РК представлен на рисунке 1.

Анализ положительного тренда диаграммы на рисунке 1, по данным с 2018 по 2021 гг., и прогноз на 2022 г. (15%) показывают увеличение розничных продаж через сеть Интернет по Казахстану, по данным БНС АСП РК. Годовое увеличение прогнозируется в пределах 4,9%. Также при анализе линии тренда, в нашем случае экспоненциальной, виден максимально повышенный рост ЭТ примерно на 3% в 2020 г. относительно линейного роста. Абсолютный рост ЭТ показал 4,9% от общего объема, хотя по сравнению с предыдущим годом средний рост составлял лишь 0,9%. Это наглядно показывает повышенный интерес к ЭТ в год пандемии (2020 г.) в три раза. Таким образом, явно видно значение сегмента электронной торговли в процентном состоянии от общего объема розничной торговли. В РК созданы и широко используются интернет-площадки: Kaspi, Technodom, Mechta, Sulpak, Alser и многие другие. Развиваются также платформы по заказу и доставке товаров, продуктов питания и еды из разнообразных заведений питания, что было актуально в период обострения пандемии [15].

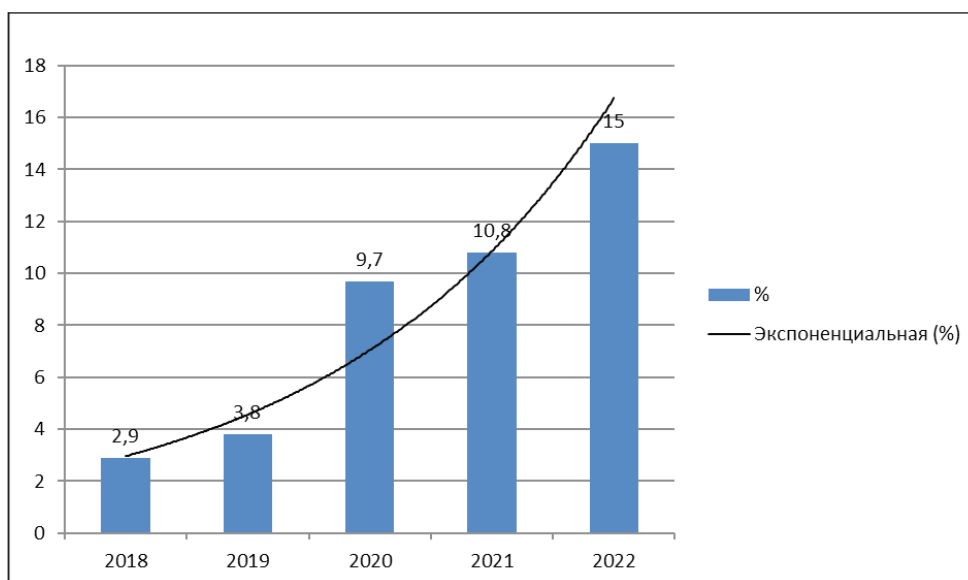

Рисунок 1 – Объем ЭТ в процентах от общего объема розничной торговли в РК с линией тренда

Примечание – Составлено авторами по предварительным данным БНС АСПР РК.

Обсуждение

Электронная коммерция развивается как по всему миру, глобально, так и в Казахстане. Если в год пандемии (2020) онлайн-продажи не были основным и вспомогательным каналом продаж для многих, то после 12 месяцев изоляции, блокировок и жестких ограничений участники розничной торговли изменили свои взгляды и направления. Перераспределение инвестиций в пользу развития интернет-сайтов уже реальность, поскольку многие потребители ушли в онлайн.

По нашему мнению, основными причинами отставания рынка ЭК в Казахстане от мирового уровня являются:

- ◆ отсутствие государственного регулирования электронной торговли;
- ◆ недостаточный уровень цифровой и финансовой грамотности общества и предпринимателей e-commerce;
- ◆ отсутствие отечественной продукции на внутренних и зарубежных рынках;
- ◆ нет конкурентоспособных маркетплейсов наподобие Amazon или Alibaba;
- ◆ отсутствие квалифицированных кадров;
- ◆ отставание местных почтовых организаций в плане внедрения инноваций и автоматизации процессов;
- ◆ нет развития инфраструктуры логистики;

На сегодняшний день в Министерстве торговли и интеграции в РК планируется проведение работ по совершенствованию электронной торговли, обучению малому и среднему бизнесу, развитию службы доставки и логистических центров, а также по обучению по развитию внешней электронной торговли.

Заключение

Электронный маркетинг имеет огромное значение для развития и совершенствования электронной торговли во всем мире.

В целях совершенствования механизма функционирования электронной торговли необходимы:

- ◆ создание государством благоприятных условий для развития электронной коммерции;
- ◆ обучение и подготовка кадрового персонала для цифровой экономики;
- ◆ обучение предпринимателей и населения цифровым навыкам;
- ◆ наличие условий для появления крупных маркетплейсов в Казахстане;
- ◆ внедрение ограничительных мер в деятельности международных маркетплейсов путем увеличения таможенных сборов;
- ◆ введение мер по защите от мошеннических операций в Сети;
- ◆ развитие системы автоматизированной логистики;
- ◆ повышение места Республики Казахстан в международном рейтинге развития электронной коммерции;
- ◆ доступ к льготному финансированию и инвестициям;
- ◆ исследование рынка электронной коммерции;
- ◆ повышение доли денежных вложений от ВВП государства на развитие цифровой экономики;
- ◆ подготовка стратегии и продвижения электронной коммерции в Республике Казахстан и создание национальной электронной коммерции.

Развитие электронной торговли может стать одним из важных направлений для роста экономики в стране, а также ключом к новым рабочим местам.

Международная практика развития электронной коммерции показывает положительный тренд развития платформ электронной торговли, которые помогают бизнесу создавать сайты, использовать безналичную оплату счетами банковской карты, доставку товаров по почте и т.д..

В рамках ГП «Цифровой Казахстан» ожидается увеличение объема безналичных платежей до 35% в 2022 г. При этом законодательство по вопросам электронной коммерции по защите интересов потребителей учитывает современные реалии и дополняется. Таким образом, использование расчета по банковским карточкам – безналичного расчета может уменьшить недоверие потребителей к электронной коммерции. Этому будет содействовать развитие Интернета и интернет-маркетинга – эффективного инструмента продвижения товаров и услуг компаний и брендов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Kosiur D.R. Understanding Electronic Commerce. Redmond, Washington: Microsoft Press. 1997. 287 p.
- 2 Эймор Д. Электронный бизнес: эволюция и/или революция. Жизнь и бизнес в эпоху INTERNET [Пер. с англ. Н.М. Макаровой]. – М.: Вильямс, 2001. – 751 с.
- 3 Грабауров В.А. Электронный бизнес: учебное пособие. – Минск: БГЭУ. – 2007. – 211 с.
- 4 Сергеев А.П. Как создать свой интернет-бизнес: краткое руководство. – М.: Диалектика. – 2008. – 249 с.
- 5 Кобелев О.А. Электронная коммерция: учебное пособие. – М.: Дашков и К. – 2011. – 674 с.
- 6 Карев Я.А. Электронные документы и сообщения в коммерческом обороте: правовое регулирование. – М.: Статут. – 2006. – 319 с.
- 7 Chaffey D., Smith P.R. eMarketing eXcellence. 1 st ed. Amsterdam: Eisevier, 2012. 360 p.
- 8 Fellenshtein C., Wood R. Exploring E-commerce, Global E-business and E-societies // Upper Saddle River: Prentice-Hall, 2000. 269 p.
- 9 Векшинский А.А., Тывин Л.Ф. Интернет-маркетинг как новое направление в современной концепции маркетинга взаимодействия // Техничко-технологические проблемы сервиса. – 2017. – № 2. – С. 102–108.
- 10 Eley B., Tilley S. Online Marketing Inside Out. Site Point Pty Ltd, 2009. 210 p.
- 11 Leamer E.E., Storper M. The economic geography of the internet age // Journal of international Business Studies. 2001. No. 32(4). P. 641–665.
- 12 Liman R.E., Rivlin A.M. Projecting the economic impact of the internet // American Economic Review. 2001. No. 91(2). P. 313–317.
- 13 Дергачев В.А. Геополитика. Раздел «Глобализация» [Электрон. ресурс]. – 2010. URL: <http://dergachev.ru/Russian-encyclopedia/04/90.html/> (дата обращения: 05.05.2021)
- 14 Мацуура К. Глобализация – это также культурный прогресс // Международная жизнь. – 2000. – № 8–9. – С. 25–32.
- 15 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [Электрон. ресурс]. URL: <http://stat.gov.kz/> (дата обращения: 05.05.2021)

REFERENCES

- 1 Kosiur D.R. (1997) Understanding Electronic Commerce. Redmond, Washington: Microsoft Press. 287 p.
- 2 Jejmor D. (2001) Jelektronnyj biznes: jevoljucija i/ili revoljucija. Zhizn' i biznes v jepohu INTERNET [Per. s angl. N.M. Makarovoj]. M.: Vil'jams, 751 p.
- 3 Grabaurov V.A. (2007) Jelektronnyj biznes: uchebnoe posobie. – Minsk: BGJeU. 211 p.
- 4 Sergeev A.P. (2008) Kak sozdat' svoj internet-biznes: kratkoe rukovodstvo. M.: Dialektika. 249 p.
- 5 Kobelev O.A. (2011) Jelektronnaja kommercija: uchebnoe posobie. M.: Dashkov i K. 674 p.
- 6 Karev Ja.A. (2006) Jelektronnye dokumenty i soobshhenija v kommercheskom oborote: pravovoe regulirovanie. M.: Statut. 319 p.
- 7 Chaffey D., Smith P.R. (2012). eMarketing eXcellence. 1 st ed. Amsterdam: Eisevier, 360 p.

- 8 Fellenshtein C., Wood R. (2000) Exploring E-commerce, Global E-business and E-societies // Upper Saddle River: Prentice-Hall, 269 p.
- 9 Vekshinskij A.A., Tyvin L.F. (2017) Internet-marketing kak novoe napravlenie v sovremennoj koncepcii marketinga vzaimodejstvija // Tehniko-tehnologicheskie problemy servisa. No. 2. P. 102–108.
- 10 Eley B., Tilley S. (2009) Online Marketing Inside Out. Site Point Pty Ltd, 210 p.
- 11 Leamer E.E., Storper M. (2001) The economic geography of the internet age // Journal of international Business Studies. No. 32(4). P. 641–665.
- 12 Liman R.E., Rivlin A.M. (2001) Projecting the economic impact of the internet // American Economic Review. No. 91(2). P. 313–317.
- 13 Dergachev V.A. (2010) Geopolitika. Razdel «Globalizacija» [Elektron. resurs]. URL: [http://dergachev.ru/Russian encyclopedia /04/90.html/](http://dergachev.ru/Russian%20encyclopedia/04/90.html/) (data obrashhenija: 05.05.2021)
- 14 Macuura K. (2000) Globalizacija – jeto takzhe kul'turnyj progress // Mezhdunarodnaja zhizn'. No. 8–9. P. 25–32.
- 15 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam RK [Elektron. resurs]. URL: <http://stat.gov.kz/> (data obrashhenija: 05.05.2021)

К.В. МАЛЕНКО,*¹

докторант.

*e-mail: semenikhinak@bk.ru

А.А. ҚҰРМАНАЛИНА,¹

э.ғ.к., аға оқытушы.

e-mail: kurmanalina@mail.ru

В.В. СЕМЕНИХИН,¹

п.ғ.к., доцент.

e-mail: semenikhinvitia@mail.ru

¹Қ. Жұбанов атындағы

Ақтөбе өңірлік университеті,

Қазақстан, Ақтөбе қ.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ МАРКЕТИНГ ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯ: ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ, ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Андапта

Мақаланың мақсаты – елдегі сауданы қолдаудың негізгі әдістерінің бірі ретінде е-коммерция нарығын бағалау. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды: электрондық коммерцияның анықтамасын және оның элементтерін ашу, электрондық коммерция статистикасының деректерін және Қазақстан Республикасындағы электрондық коммерцияның даму деңгейін зерттеу. Бүгінгі таңда электрондық коммерция белсенді түрде дамып келеді, ол бизнесті дамытудың басқа мүмкіндіктерін берді, атап айтқанда, транзакциялық шығындарды айтарлықтай үнемдеу, шетелдік платформаларға қашықтан қол жеткізу. ЭК-ны дамыту үшін Қазақстандық компанияларды халықаралық электронды платформаларда ілгерілету шаралары ерекше маңызға ие. Бұл мақалада әлемдегі және Қазақстан Республикасындағы осы нарықтағы электрондық маркетингтің ерекшеліктері, тенденциялары, талдаулары қарастырылады. Жүргізілген талдау нәтижелері Қазақстандағы электрондық коммерцияның даму жолындағы кедергілерді анықтады. Электрондық сауданың жұмыс істеу тетігін жетілдіру үшін қажетті іс-шаралар мен ұсынымдар келтірілген. Елдің ішкі деңгейіндегі ЭК бизнеске нарықта өзінің бар екенін айтуға мүмкіндік береді. Ол сондай-ақ, экономикалық қызметі мен мүмкіндіктерін мемлекеттік шекарадан тыс деңгейде кеңейтуге мүмкіндік береді. Интернеттің еркін өрістеуі мен ыңғайлылығы арқасында көптеген тұтынушылар интернет-дүкендерге еркін жүгінеді, бұл өз кезегінде әлемнің әртүрлі елдеріндегі физикалық бәсекелестерімен оңай бәсекелеседі. Бүгінгі таңда электрондық коммерция кез-келген бизнестің тәуелсіз және табысты саласы ретінде қабылданады және өзгерістер мен өсудің жоғары трендіне ие.

Тірек сөздер: экономика, электронды коммерция, электрондық маркетинг, интернет-дүкен, цифрландыру, ақпараттық технологиялар, сауда.

K.V. MALENKO,*¹

PhD student.

*e-mail: semenikhinak@bk.ru

A.A. KURMANALINA,¹

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: kurmanalina@mail.ru

V.V. SEMENIKHIN,¹

c.p.s., associate professor.

e-mail: semenikhinvitia@mail.ru

¹K. Zhubanov Aktobe Regional

University, Kazakhstan, Aktobe

**ELECTRONIC MARKETING AND ELECTRONIC COMMERCE
IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF THE STATE,
FEATURES AND DEVELOPMENT TRENDS**

Abstract

The purpose of the article is to assess the e-commerce market as one of the main methods of maintaining trade in the country. To achieve this goal, the following tasks were set: to disclose the very definition of e-commerce and its elements, to study the data of e-commerce statistics and the level of development of e-commerce in the Republic of Kazakhstan. Today, e-commerce is actively developing, which has provided other business development opportunities, namely, significant savings in transactions, remote access to foreign sites. Measures to promote Kazakhstani companies on international electronic platforms are of particular importance for the development of e-commerce in Kazakhstan. This article discusses the features of electronic marketing, trends, analysis of this market in the world and in Kazakhstan. The results of the analysis revealed obstacles to the development of e-commerce in Kazakhstan. The necessary measures and recommendations for improving the mechanism of e-commerce are given. E-commerce at the national level allows many businesses to establish their presence in the marketplace. It also allows you to expand your economic activities and opportunities beyond national borders. With the penetration and convenience of the Internet, many Internet consumers freely turn to online shopping, which in turn easily compete with their physical competitors around the world. Today, e-commerce is perceived as an independent and profitable area of any business and has tremendous growth potential.

Key words: economics, e-commerce, electronic marketing, online store, digitalization, information technology, trade.

**ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY**

IRSTI 14.35:20.15

UDC 378.1:004

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-268-275>

I.V. BORDIYANU,*¹

PhD, Professor of RAE.

*e-mail: bordiyanuilona@mail.ru

G.ZH. SARSEMBAYEVA,¹

PhD, associate professor.

e-mail: sgulnar10@mail.ru

A.E. MAMBETKAZIYEV,¹

PhD, associate professor.

e-mail: Kafu_ukg@mail.ru

¹Kazakh-American Free University,
Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk

**PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT
OF DIGITALIZATION IN THE SPHERE OF EDUCATION
AND SCIENCE IN THE UNIVERSITIES OF NEW GENERATION**

Abstract

The aim of the article is to consider the issues of introducing digitalization in all spheres of public life, and especially in the field of education. The task of the introducing digital technologies is to accelerate the pace of economic development of any country, and in particular the Republic of Kazakhstan, thereby improve the well-being of the population through the use of information and communication technologies, as well as ensure, with minimal costs, the transition of the economy of our country to a completely new stage of development, ensuring the creation of a digital economy. Kazakhstan has taken a course towards the development of the digital economy; this is already a requirement of the new time. The country began to switch to the electronic format starting in 2006, but the main obstacles, which showed the real reality, occurred with the COVID-19 coronavirus infection pandemic and the announcement of quarantine. Based on their analysis, the authors concluded that the implementation of digitalization is taking slow steps. In our country, the bulk of our own manufacturers are in no hurry to implement Industry 4.0. due to the fact that it is not only expensive, but also due to the lack of highly qualified specialists in this area. The program “Digital Kazakhstan” has some shortcomings, taking into account previous mistakes, adjustments are made, so the success of its implementation depends on the proper involvement of all subjects of economic activity in the processes of digitalization. The authors are confident that through the development of information and communication and digital technologies, creating a favorable environment for training in digital skills, providing support measures for qualified professionals, we will achieve the goal outlined in the Program “Digital Kazakhstan”.

Key words: economic development, digitalization, education and science, university, resources, EEU, information and communication technologies.

Introduction

According to the Message of the First President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan on the transition to the 4th industrial revolution aimed at modernizing all areas of activity based on digital technologies, large-scale changes are taking place in technological terms, not only in the production sphere, but also in education. The time of classical universities is

leaving in their place, innovative research universities are coming, which in turn should become a driver for the country's development, since improving the quality of education and science contributes to positive structural shifts in the economy and social sphere.

Today there are many new terms “digital transformation”, “digital ecosystem”, “digital divide”, “digital citizenship”, “digital socialization”, “digital reality”, this all suggests that digitalization has entered our life and has now become an integral part of it, there is no way back from production to human capital and there is no way back, it is necessary to move forward, keep pace with the times and take a new level of development trajectory of our country.

Main provisions

The concept of “Industry 4.0” originated in 2011 at an industrial trade fair in Hanover, when the government of the Federal Republic of Germany indicated the need for a wider application of information technology in enterprises. Almost all countries of the world began to actively master new technologies, some faster, others slower, so the Fourth Industrial Revolution led to more and more automation of absolutely all processes and stages of production and life.

The digital economy has developed, of course, primarily in countries with a high level of economic development. In terms of opportunities to participate in and benefit from the digital data economy, two countries stand out: the United States and China. Together, they account for half of the world's hyperscale data centers, the world's fastest 5G adoption rate, 94% of all AI startup funding over the past five years, 70% of the world's top AI scientists, and almost 90% of the market capitalization of the world's largest digital platforms [1].

In the context of the Eurasian Economic Union (EAEU), which includes all the member countries of the Eurasian Development Bank with the exception of Tajikistan, the share of the digital economy in the total GDP of the EAEU is less than 3% [2].

This lag behind the advanced countries in the direction of digitalization is explained by the fact that the basis of the economy of these countries is occupied by the agricultural industry, and the introduction of digital technologies is proceeding at a relatively slow pace. In these countries, the introduction of Industry 4.0 can be traced, so to speak. Due to the fact that it is not only an expensive pleasure, but also the absence of highly qualified specialists in this field.

In order to correct this situation and improve the scientific and technical base in comparison with advanced countries, it is necessary to expand access to ICT networks, to increase access to Internet resources and related services for consumers, the manufacturing and non-manufacturing sectors on its territory. Therefore, measures aimed at creating and modernizing communication infrastructures are extremely important to meet the increasing demand for information and communication technology services.

Materials and methods

The development of the digital economy is an urgent problem today, therefore there are many publications in this direction. As for higher education institutions, there are many methods of comparative analysis, assessment, as well as developed methods for the transition to digitalization of educational institutions. At the country level, the State Program “Digital Kazakhstan” has been developed. A rating analysis of the level of digital transformation of the economies of the EAEU and EU countries is carried out.

Results

According to the Cisco Annual Internet Report (AIR), 66% of the world's population will become Internet users by 2023, and more than 28 billion devices will be connected to the global network.

According to IDC, 65% of global GDP will be digitized in 2022. From 2020 to 2023, direct investment in digital transformation will amount to \$6.8 trillion. For 2021, 4.66 billion people (60%) worldwide use the Internet, which is 316 million (7.3%) more than last year. The Internet penetration rate is now 59.5% [3].

If we consider the amount of global traffic based on the Internet Protocol (IP), which roughly shows the scale of data flows, it looks like this:

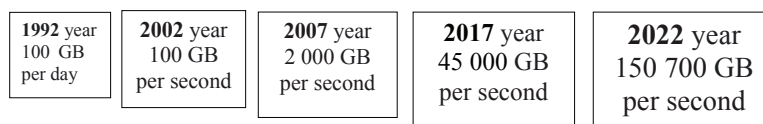

Figure 1 – The volume of global Internet traffic

Note – Compiled from data [4].

The picture shows that as a result of the growing number of new users on the Internet and the expansion of Internet resources, the volume of traffic will increase at maximum speed.

According to the study, the most significant increase from 2021 to 2030 will occur in telecommunications – from \$2 to \$10 trillion, information technology – from \$5 to \$21 trillion, e-commerce – from \$9 to \$25 trillion, construction – from \$13 to \$20 trillion, commercial real estate – from \$10 to \$18 trillion [5].

In 2017, Kazakhstan approved the State Program “Digital Kazakhstan”, consisting of five key areas [6]:

- ♦ digitalization of economic sectors;
- ♦ transition to a digital state;
- ♦ implementation of the digital Silk Road;
- ♦ development of human capital;
- ♦ creation of an innovation ecosystem.

The program promotes structural change by expanding national technological capabilities, start-up industries and other non-resource industries in the economy. In addition, within the framework of the “Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025” outlined priority areas of the state, such as “creating the foundations for a new economy”, “technological renewal of industries and digitalization”, which provide for the development of infrastructure and reduction of barriers to digitalization of the economy, attraction and localization of production of high-performance technology companies, and the formation of a digital culture among the country’s population. The total economic effect from the Program for 2020 and 2021 exceeded 714,3 billion tenge [7]. The introduction of digitalization and related technologies has been achieved to a greater extent in such areas as the provision of public services, in education, healthcare, in the financial, transport and mining and metallurgical sectors.

But, during the implementation of the Digital Kazakhstan program, it was not without gaps, one of them is the lack of proper study of foreign experience before introducing this program into our realities, therefore experts in this area say that the program looks unfinished. For example, this can be seen in the field of education in terms of the introduction of distance learning at all levels of education in connection with the transition of Kazakhstanis to a quarantine regime. The Internet system could not stand it, serious problems emerged, periodic technical failures in IT systems. President Kassym-Jomart Tokayev said at a meeting of the State Commission on the State of Emergency: “In order to have a digital state in reality, the next year must pass under the sign of effective digitalization of our state. Taking into account the new experience, the Digital Kazakhstan state program should be revised, of course, without additional financial costs. We have to carry out a radical reform of health care, education and science. The crisis, as I have already said, is so good that it exposes all the shortcomings and brings great opportunities. We must take advantage of them” [8].

Discussion

In order to determine the movement of Kazakhstan in terms of the level of development of the digital economy, it is necessary to determine the place of the country. This map shows the current state of digitalization in the country and its speed. Countries are divided into 4 zones: Leaders, Promising, Slowing, Problematic. As can be seen from the map, Kazakhstan belongs to the “Promising” zone. This zone suggests that the digital infrastructure is still limited, but is rapidly digitizing [9].

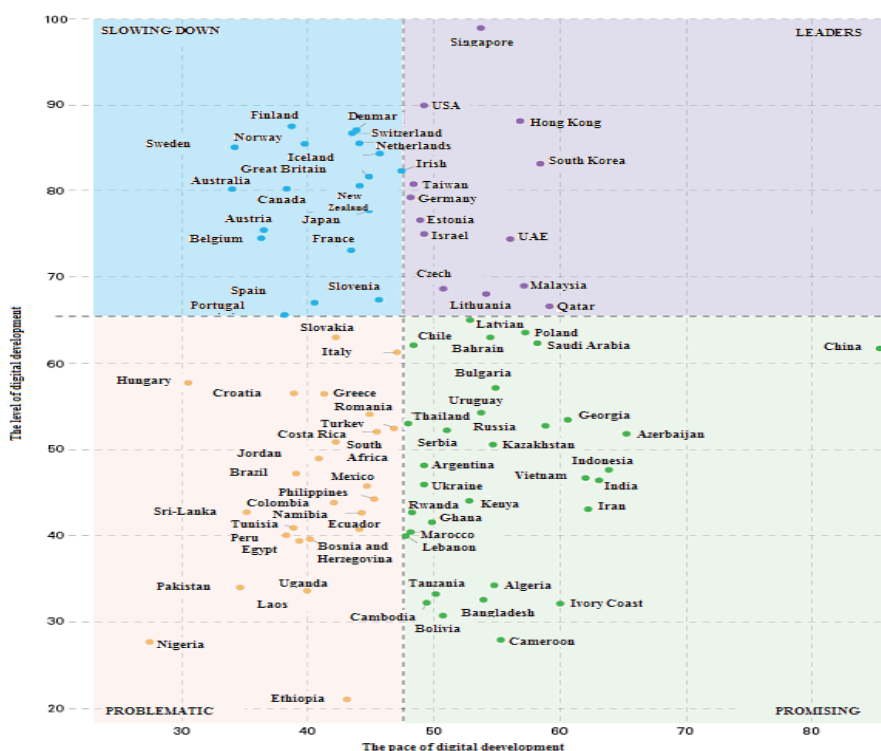

Figure 2 – Digital evolution: status and speed

Note – Compiled from data [9].

Thus, to reach a new level, large investment in the digital economy, supported by the state, is required. It is necessary to promote digitalization both in business and in science, which will entail increased efficiency, reduction in time and cost.

We have been talking a lot and for quite a long time about the introduction of digitalization in education, about the transition to a new level, and most universities are purposefully moving in this direction. The COVID–19 pandemic has made its own adjustments, thereby accelerating the penetration of digitalization into the education system as a whole and directly into the higher education system.

The most important task of education in the Republic of Kazakhstan is its digital transformation. Information and educational environment of digital education includes:

- ◆ technical resources: computers, tablets, mobile devices, networks, video systems, interactive screens;
- ◆ educational resources: software, electronic educational resources, information and educational portals, distance learning systems, electronic libraries, cloud resources, webinars, teleconferences;
- ◆ process management: distance learning, e-mail, social networks, personal account in the cloud, training form.

As part of the implementation of the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 for the digitalization of business processes in science, the task was set to introduce a national information system for scientific activities, which will also allow analyzing and forecasting scientific and technological development. Since 2017, an information system has been put into operation, developed by the National Center for State Scientific and Technical Expertise, an information system for online submission of applications for a competition within the framework of grant funding and program-targeted funding, receiving reports on research and development work carried out. Currently, more than 35 thousand scientists participating in the competitions have registered with the IS and have created their “personal accounts”. About 6,000 applications were submitted for 14 competitions and about 18,000 expert opinions were received. In the new information system, a module has been developed that allows to optimize the work of the National Scientific Council. Each member of the council at a convenient time for him can work with applications and reports online. The system also

displays the decisions of the national scientific council on the approved amounts of funding and all adopted changes according to the applications of the applicants [10].

Kazakhstan is also implementing a set of measures aimed at developing the innovation ecosystem as a whole. On November 6, 2018, the AstanaHub international technopark was opened, where conditions are created for the free development of Kazakhstani and foreign technology companies. The mission of AstanaHub is to become a center for the development of innovative projects, release breakthrough IT companies, and also become a hotbed for attracting a critical mass of young and talented IT specialists from all over the world. This technopark also operates in the educational direction. On the basis of the technopark, an academy was created – a platform for the implementation of educational programs in the field of technology business. The training will take place in various forms, both full-time and part-time. The content and educational program is based on the best world practices and the needs of market participants. It also serves as the basis for the Alem IT school, which uses modern teaching methods. An innovative IT university was opened in September 2019. The vision of the university – Astana IT University – is a leading competence center for digital transformation in Central Asia [11].

Also one of the leading universities in Kazakhstan in the field of information technology is JSC “International University of Information Technology” – this is a leading university that trains qualified internationally recognized IT specialists. Over the past year, JSC “International University of Information Technology” has been intensively introducing digitalization at the university. The university has a working group “Digit”, which is developing a conceptual model of a digital university. The concept is based on a model of a digital university in the form of a pyramid, consisting of 4 faces that support platforms.

The first facet – “Digital architecture” – is a structural description of the equipment and software used for the business processes of a digital university.

The second facet – “Digital Services” – information management systems for a digital university and services for online support of the educational process.

The third facet is the “Digital Profile” – a space in which people with certain competencies and needs create their processes.

The fourth facet, the most resource-intensive, is the “Digital footprint” – an array of data on the results of all activities of the process participant [12].

Modern digital technologies are becoming a daily practice for regional universities as well. According to the Development Strategy of the Kazakh-American Free University (Ust-Kamenogorsk) for 2018–2022. the implementation of the SMART -University project is in progress. The transition to digitalization is indicated by changes in the organizational structure of the university, an additional center for “Digitalization and information support” has been introduced. At present, the center combines platforms and modules into a single system.

The center is working on creating a test server for approbation and testing of developments, redesigning and reorganizing the kafu.kz website in accordance with the requirements of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan and Webometrics, developing a KAFU repository, introducing a training platform – a video portal, automating the personnel management service. In addition, the domain name was registered and the corporate mail service was deployed in the kafu.edu.kz domain, the KAFU cloud service was expanded, and an access control system was introduced.

According to the “Program for the modernization of the material and technical base of KAFU for 2018–2022” in order to provide technical support for digital technologies, the LMS systems and platforms of the DOT of the university were improved:

1. The existing server for video streaming was modernized (the amount of RAM was increased to 64Gb, the disk raid array was increased to 8Tb);
2. Purchased NAS backup server for data protection QNAP D4 pro with 16Tb disk array;
3. Additional server for streaming video purchased;
4. A planetary library scanner was purchased to convert the library fund of the university into electronic format;
5. Equipment of the company Angekis for video-conferencing was purchased;
6. The Moodle platform has been updated to the current version 3.8;

7. The computer park was modernized;
8. The system of Wi-Fi wireless Internet access is expanded;
9. Every year there is a purchase of new educational, laboratory and multimedia equipment.

As part of the implementation of distance learning, a program of methodological seminars on the use of SMART-learning technology, e-learning technology, the development of electronic training courses, audio-video lectures is developed annually on the basis of the university. KAFU is also actively expanding its boundaries in the field of science and innovation, today it has 35 official agreements on cooperation with universities, educational and research organizations of the CIS countries, Europe and America. According to the plan for the 2021–2022 academic year, agreements on cooperation have been concluded, within the framework of which it is envisaged to deliver lectures and conduct practical classes by foreign teachers for KAFU students online.

Conclusion

The introduction of digital technologies into the higher education system will naturally make its own changes in the qualification requirements for the teaching staff and research workers of the university. Therefore, we must clearly understand that digitalization means not only technical innovations, financial resources, but also high-quality content and organization of educational activities, which in no way should harm the education system and, most importantly, not reduce the literacy level of students. All positions on the implementation of digital education should be reflected in the Strategy for the development of universities. The university should be proficient in the latest data analysis techniques that will open up new possibilities for understanding teaching processes. Digital education is a rather costly enterprise, and financing scientific projects for the digitalization of education from extra-budgetary funds carries huge risks for universities. Many experts agree that it is necessary to develop common standards and mechanisms for creating a methodology for digital transformation. One way or another, we are still at the beginning of the path towards universal digitalization, we still have a lot to do, and most importantly, in the pursuit of digital, innovative technologies, we do not forget about information security, which is an important accompanying component of this event.

REFERENCES

- 1 Report about Digital Economy 2021. International data flows and development: who is served by data streams. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_overview_ru.pdf
- 2 The digital potential of the EDB member countries. June 2019. Center for Integration Studies. Eurasian Development Bank. URL: https://eabr.org/upload/iblock/551/EABR_Digital_Potential_06_2019.pdf
- 3 All statistics of the Internet and social networks for 2021 – numbers and trends in the world and in Russia. URL: <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-i-socsetej-na-2021-god-cifry-i-trendy-v-mire-i-v-rossii>
- 4 Digital Economy Report 2019. Value Creation and Benefits: Implications for Developing Countries. UN, Geneva, 2019. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_overview_ru.pdf
- 5 Internet resource. News. URL: <https://www.rspectr.com/novosti/63231/v-blizhajshie-15-25-let-cifrovaya-ekonomika-sostavit-50-ot-mirovogo-vvp>
- 6 State program “Digital Kazakhstan”. Approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017, no. 827.
- 7 Digital Kazakhstan: what has changed in the country in a year. URL: <https://kapital.kz/tehnology/83781/tsifrovoy-kazakhstan-cto-izmenilos-v-strane-za-god.html>
- 8 The President instructed to revise the “Digital Kazakhstan”. URL: <https://profit.kz/news/57241/Prezident-poruchil-peresmotret-Cifrovoj-Kazahstan/>
- 9 The most digital countries in the world: ranking 2020. URL: <https://hbr-russia.ru/innovatsii/trendy/853688/>
- 10 Science of Kazakhstan: current state, SWAT-analysis and digitalization of science. URL: <https://www.ncste.kz/assets/files/tekushhee-sostoyanie-kazaxstanskoj-nauki.-15-08-2019-15-49-03.pdf>
- 11 International Technopark of IT startups ASTANA HUB. URL: https://kazpatent.kz/sites/default/files/astana_hub_general_info_rus_0.pdf
- 12 How MUIT is transforming into a digital university. URL: https://forbes.kz/process/education/kak_muit_transformiruetsya_v_tsifrovoy_vuz/

И.В. БОРДИЯНУ,*¹

PhD, профессор PAE.

*e-mail: bordiyanuilona@mail.ru

Г.Ж. САРСЕМБАЕВА,¹

PhD, доцент.

e-mail: sgulnar10@mail.ru

А.Е. МАМБЕТКАЗИЕВ,¹

PhD, доцент.

e-mail: Kafu_ukg@mail.ru

¹Казахстанско-Американский свободный университет, Казахстан, г. Усть-Каменогорск

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ В УНИВЕРСИТЕТАХ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация

Цель статьи – рассмотреть вопросы внедрения цифровизации всех сфер общественной жизни, в особенности в области образования. Задачей внедрения цифровых технологий является ускорение темпов экономического развития любой страны, в частности Республики Казахстан, и вследствие этого улучшение благосостояния населения за счет использования информационно-коммуникативных технологий, а также обеспечение с минимальными издержками перехода экономики нашей страны на совершенно новую ступень развития. Казахстан взял курс на развитие цифровой экономики, это уже требование нового времени. В электронный формат страна стала переходить начиная с 2006 г., но основные препятствия, которые показали настоящую действительность, возникли с пандемией коронавирусной инфекции COVID–19 и объявлением карантина. На основе проведенного анализа авторы сделали вывод, что внедрение цифровизации идет медленными шагами. В нашей стране основная масса собственных производителей не спешит внедрять индустрию 4.0. не только в силу того, что это дорогое удовольствие, но и из-за отсутствия высококвалифицированных специалистов в данной области. Программа «Цифровой Казахстан» имеет некоторые недоработки, с учетом предыдущих ошибок вносятся корректировки, поэтому успешность ее реализации зависит от должного привлечения в процессы цифровизации всех субъектов экономической деятельности. Авторы уверены, что через развитие информационно-коммуникативных и цифровых технологий, создания благоприятной среды для обучения цифровым навыкам, оказания мер поддержки квалифицированным специалистам мы достигнем цели, обозначенной в программе «Цифровой Казахстан».

Ключевые слова: экономическое развитие, цифровизация, сфера образования и науки, университет, ресурсы, ЕАЭС, информационно-коммуникативные технологии.

И.В. БОРДИЯНУ,*¹

PhD, PFA профессоры.

*e-mail: bordiyanuilona@mail.ru

Г.Ж. САРСЕМБАЕВА,¹

PhD, доцент.

e-mail: sgulnar10@mail.ru

А.Е. МАМБЕТКАЗИЕВ,¹

PhD, доцент.

e-mail: Kafu_ukg@mail.ru

¹Қазақстан-Американдық еркін университеті, Қазақстан, Өскемен қ.

ЖАҢА БУЫН УНИВЕРСИТЕТТЕРІНДЕГІ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ САЛАСЫНДА ЦИФРЛАНДЫРУДЫ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ КЕЛЕШЕГІ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – қоғамдық өмірдің барлық салаларын, әсіресе білім беру саласын цифрландыруды енгізу мәселелерін қарастыру. Цифрлық технологияларды енгізудің міндеті – кез келген елдің, атап

айтқанда Қазақстан Республикасының экономикалық даму қарқынын жеделдету, сол арқылы ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалану есебінен халықтың әл-ауқатын жақсарту, сондай-ақ ел экономикасының цифрлық экономиканы құруды қамтамасыз ететін мүлде жаңа даму сатысына өтуін барынша аз шығынмен қамтамасыз ету. Қазақстан цифрлық экономиканы дамытуға бет бұрды, бұл жаңа уақыттың талабы. Ел 2006 жылдан бастап электронды форматқа ауыса бастады, бірақ нақты шындықты көрсеткен негізгі кедергілер COVID–19 коронавирустық инфекциясының пандемиясы және карантин жариялау кезінде болды. Жүргізілген талдау негізінде, авторлар цифрландыруды енгізу баяу қадамдармен жүріп жатыр деген қорытынды жасады. Біздің елімізде өз өндірушілерінің негізгі бөлігі 4.0. индустриясын енгізуге асықпайды, бұл қымбат қана емес, сонымен қатар осы салада жоғары білікті мамандардың болмауына байланысты. «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасының кейбір кемшіліктері бар, алдыңғы қателерді ескере отырып, түзетулер енгізіледі, сондықтан оны іске асырудың табыстылығы цифрландыру процестеріне экономикалық қызметтің барлық субъектілерін тиісті түрде тартуға байланысты болады. Авторлар ақпараттық-коммуникативтік және цифрлық технологияларды дамыту, цифрлық дағдыларға оқыту үшін қолайлы орта құру, білікті мамандарға қолдау көрсету арқылы «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасында белгіленген мақсаттарға қол жеткізетінімізге сенімді.

Тірек сөздер: экономикалық даму, цифрландыру, білім және ғылым саласы, университет, ресурстар, ЕАЭО, ақпараттық-коммуникативтік технологиялар.

МРНТИ 06.54.31
УДК 378.147

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-276-283>

А.Т. ЕРИМПАШЕВА,*¹

к.э.н, ст. преподаватель.

*e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

Р.Е. ТАРАКБАЕВА,²

к.т.н., доцент.

e-mail: raushan_29@mail.ru

А.А. ЗАКИРОВА,³

преподаватель.

e-mail: zakirova.assema@gmail.com

М.Т. КОЙЛЫБАЕВА,³

PhD, доцент.

e-mail: marlena_07@mail.ru

¹Казахский национальный университет

им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

³Казахская национальная консерватория

им. Курмангазы, Казахстан, г. Алматы

ПЕРСПЕКТИВЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В КАЗАХСТАНСКИХ ВУЗАХ В УСЛОВИЯХ АКТИВНОЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ ВСЛЕДСТВИЕ ПАНДЕМИИ COVID-19

Аннотация

Во время пандемии COVID-19 казахстанская система образования полностью перешла на онлайн-обучение. Так называемая дигитализация охватила все сферы социальной и экономической жизни. Онлайн-обучение стало восприниматься как альтернатива традиционному обучению. Перенастройка системы образования происходила с помощью цифровых технологий, которые способствовали повышению ее конкурентоспособности. Технологические достижения в области искусственного интеллекта стали частью повседневной жизни. Использование онлайн-технологий обучения помогло сохранить учебную инфраструктуру. В то же время обучение из дома и, как результат, неравные условия в доступе к Интернету не могли не отразиться на качестве обучения, академической честности и мотивации студентов. Цель исследования – проанализировать результаты дистанционного обучения студентов и понять, станет ли смешанное обучение эффективной парадигмой образования постпандемической эры. Проведен обширный литературный обзор статей на основе баз данных Elsevier, Science Direct и Google Scholar с использованием таких ключевых слов, как «цифровые технологии в образовании», «смешанное обучение», «обучение в условиях пандемии COVID-19». Проведен сравнительный анализ результатов количественных исследований среди студентов Казахской национальной консерватории имени Курмангазы, университета «Туран» и КазНУ имени аль-Фараби. Результаты исследования демонстрируют отношение студентов к электронному обучению. Имеет место запрос на внедрение смешанного обучения вне зависимости от направления вуза.

Ключевые слова: система образования, онлайн-обучение, смешанное обучение, цифровые технологии, дистанционное обучение, COVID-19, учебная инфраструктура.

Введение

Пандемия COVID-19 нанесла непоправимый урон многим отраслям экономики. Во всех странах мира зафиксирован срочный переход в онлайн-домен, вызвавший интерес к цифровым технологиям. В последнее время онлайн-технологии сыграли свою роль в обеспечении непрерывности процесса приобретения знаний из-за невозможности организовать обучение на местах. Онлайн-система стала практически единственным способом уберечь сферу образования от банкротства. С этой точки зрения повышается важность внедрения смешанного обуче-

ния, которое фактически нацелено на снижение рисков учебных заведений в непредвиденных обстоятельствах. Мы не говорим о полной смене парадигмы обучения и полном переходе в виртуальную реальность. Речь идет о гибкости учебного процесса, праве выбора студентами стиля обучения. И здесь нужны маневренность и соразмерность. Однако применение разных образовательных технологий позволяет снизить риски в непредсказуемой среде и создать свободные и удобные условия для обучающихся, тем более если они являются принципалами учебного процесса. Вот почему в период постлокдауна важно наравне с общеустановленным обучением часть занятий проводить дистанционно, тем более если уже в течение последних пятнадцати лет сфера высшего образования была вовлечена в этот дискурс. Весна 2020 г. запомнилась как время, сопоставимое разве что с военным. Практически все вузы Казахстана переключились на онлайн-формат. Таким образом, пандемия помогла осознать важность и роль технологий в адаптации процесса обучения к новым условиям и в поддержке устойчивого обучения во всем мире.

Мы считаем, что обучение именно в смешанном формате (blended learning) является тем стилем обучения, который в наибольшей степени отвечает запросам как студентов, так и учебных заведений. Но то, с чем столкнулись казахстанские вузы в марте 2020 г., не сопоставимо ни по своим масштабам, ни по последствиям. Внезапность ситуации и отсутствие понимания поначалу парализовали учебный процесс. Вводимые карантинные меры предусматривали ро-спуск студентов из общежитий университетов и отправку их по адресам проживания. Некоторые здания общежитий стали использоваться как гостиницы для врачей, вынужденных жить в изоляции от своих семей. А администрации университетов должны были в кратчайшие сроки провести ревизию технических возможностей и организовать учебный процесс в новых условиях, а именно дистанционно. Важно было не потерять связь со студентами.

Основные положения

Все образовательные учреждения испытали на себе негативное влияние пандемии. Одной из мер, предпринятых странами во всем мире для предотвращения распространения COVID–19, стало полное закрытие образовательных учреждений. В то же время внедрение онлайн-обучения было проблематичным как для учебных учреждений, так и для обучающихся. Социальное дистанцирование, гигиенические меры и изменение порядка остаются актуальными и сегодня. Понимая весь масштаб последствий, Министерство образования и науки Республики Казахстан, в свою очередь, планирует открывать онлайн-университеты. Во многом COVID–19 спровоцировал новую парадигму образования, где цифровые технологии успешно помогают менять дизайн традиционных университетских программ.

Исследование Gupta, Dabas, Swarnim и Mishra стало одним из самых массовых опросов в начале пандемии COVID–19, в результате которого почти 90% обучающихся сделали выбор в пользу реализации обучения в цифровом формате [1].

Важно отметить, что у казахстанских вузов не было особого выбора – они следовали указаниям Министерства образования о переходе на онлайн-обучение. В странах, где университеты обладают большей автономией, решение относительно перехода на онлайн-обучение принималось самостоятельно. Freeman и др. провели обширное исследование среди американских вузов [2]. Большинство высших учебных заведений США (n = 93) предлагали некоторые виды очного обучения в осеннем семестре 2020 г. с помощью реализации «превентивных стратегий» [2]. Авторы пришли к выводу, что разнообразие стратегий профилактики и тестирования COVID–19 вызывает необходимость следования национальным рекомендациям с целью справедливого распределения ресурсов для реагирования на пандемию среди высших учебных заведений [2].

Конечно, онлайн-формат в обучении не должен рассматриваться как альтернатива традиционному обучению, но он удачно вписывается в цифровую революцию, которая уже происходила в последние десятилетия и ускорилась вследствие COVID–19. Большинство экспертов полагают, что именно цифровые технологии помогли многим отраслям повысить конкурентоспособность и преодолеть последствия пандемии. Также прогнозируется интерес к краткосрочным курсам MOOC (Massive Open Online Courses), обучению на рабочем месте.

Однозначно то, что потребность в электронном обучении возрастет после пандемии. До пандемии многие казахстанские университеты были заинтересованы в развитии веб-обучения, однако эти планы часто пробуксовывали и не реализовывались так, как было задумано. Сейчас же во всем мире возрос интерес к смешанному обучению (blended learning), которое содержит элементы как традиционного, так и онлайн-обучения.

Некоторые ученые в своих исследованиях считают, что «смешанный подход к обучению может улучшить качество консультаций и коммуникативных навыков обучающихся» [3]. Автор при этом подчеркивает, что использование онлайн-систем в обучении не являлось инновационным, поскольку уже осуществлялось в образовательных программах для международных студентов. Касательно будущих прогнозов на дальнейшее использование цифровых инструментов в обучении автор делает вывод, что период постлокдауна не остановит их популярность. С другой стороны, улучшение имеющихся онлайн-инструментов войдет в повестку учебных заведений. Встречи, осуществляемые посредством онлайн-инструментов, не гарантируют своего качества, тем не менее их количество будет больше, чем ранее.

Современные цифровые подходы и креативные инструменты способны помочь студентам приноровиться к обстоятельствам локдауна. Инновационные решения помогают адаптироваться к новым реалиям. Yerimpasheva и Balgabayeveva считают, что реальность трансформируется под влиянием глобальных мегатенденций, таких как урбанизация, цифровые технологии и поведение потребителей [4]. И это важно учитывать при реализации новой парадигмы обучения.

Современная высокотехнологичная экономика, основанная на знаниях, требует овладения навыками более высокого порядка и заставляет обучающихся находить взаимосвязь между, казалось бы, разными концепциями и подходами. В современных условиях перед высшими учебными заведениями стоят принципиально новые задачи, обусловленные потребностями повышения конкурентоспособности и адаптации выпускников учебных заведений к изменениям рынка труда, обусловленным цифровой трансформацией общества и технологической революцией. Рыночная конкуренция требует применения новых технологий при подготовке творчески мыслящих специалистов, способных принимать эффективные решения и свободно ориентироваться в быстро меняющемся мире.

Материалы и методы

Авторами статьи был проведен детальный обзор литературы по масштабам воздействия пандемии на процесс обучения. Для получения полной картины о последствиях влияния пандемии на систему образования была изучена информация с сайтов ведущих университетов мира и из баз данных Elsevier, Science Direct и Google Scholar с использованием таких ключевых фраз, как «цифровые технологии в образовании», «смешанное обучение», «обучение в условиях пандемии COVID-19». Затем мы перешли к сбору первичной количественной информации. Онлайн-опрос был проведен с помощью программы Google Form. Для исследования мы использовали дизайн кросс-секционных исследований на основе трех выборок по удобству. В опросе приняли участие 64 студента направления подготовки 6В041 «Бизнес и управление» КазНУ имени аль-Фараби, 66 студентов Казахской национальной консерватории им. Курмангазы и 65 студентов университета «Туран». Опрос, проведенный в декабре 2021 г., должен был проверить применимость выводов, полученных другими исследователями [5]. Мы составили анкету с вопросами закрытого типа, чтобы определить отношение студентов к смешанному обучению. Также мы хотели узнать, насколько обучение в смешанном формате эффективно в Казахстане.

В анкетах были использовали вопросы множественного выбора и две шкалы: шкала Лайкерта и шкала важности. С утверждением «мне нравится обучение в смешанном формате вне зависимости от внешней ситуации» полностью согласны 42,2% студентов КазНУ, 72,7% студентов КНК им. Курмангазы и 42,4% студентов университета «Туран», при этом 86%, 95,4% и 81,8% согласны в той или иной степени (рисунок 1, стр. 279).

Результаты опроса по шкале Лайкерта демонстрируют устойчивый запрос на использование смешанного обучения и, следовательно, цифровых технологий вне зависимости от факторов внешней среды.

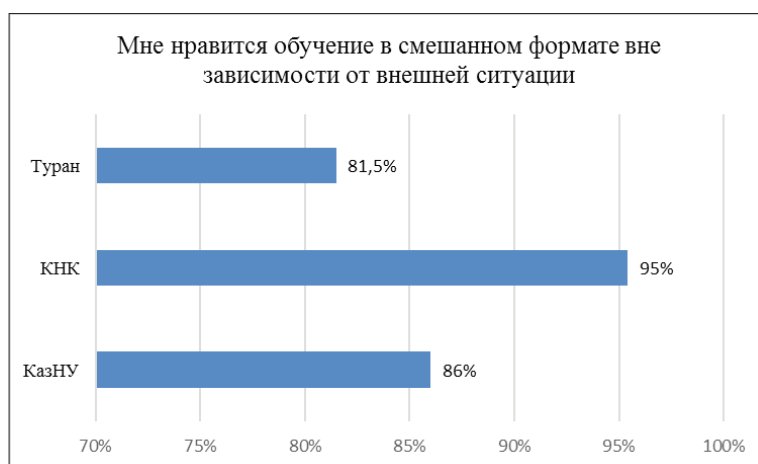

Рисунок 1 – Результаты опроса по шкале Лайкерта

Результаты опроса, составленного в рамках шкалы важности: «Использование цифровых технологий важно для моей профессиональной реализации», показали, что абсолютное большинство студентов вне зависимости от образовательных программ и учреждений считают важным использование современных технологий (рисунок 2).

Рисунок 2 – Результаты опроса по шкале важности

84,4% выборки КазНУ, 100% выборки КНК и университета «Туран» считают важным для себя использование инновационных технологий в той или иной степени.

Результаты

Казахстанские вузы полностью перешли на дистанционное обучение в апреле 2020 г., и в том же формате оно продолжилось в 2020–2021 академическом году. В 2021–2022 учебном году обучение больше напоминает смешанное. Пандемия COVID–19 оказала серьезное влияние на все вузы вне зависимости от того, являются ли они творческими, бизнес или национальными, поскольку большинство образовательных программ предусматривает проведение практических занятий.

Преимущества использования передовых технологий в образовании очевидны. Казахстанские вузы всегда были заинтересованы в развитии дистанционного обучения и уже до пандемии переводили некоторые курсы в электронный формат. Например, курс «Информационно-коммуникационные технологии» КазНУ в течение нескольких лет преподавался на дистанционной основе, что и помогло накопить определенный опыт, который пригодился во время пандемии. С другой стороны, функционирование смешанного обучения снижает риски в экстремальных условиях. Высшим учебным заведениям необходимо расширять сферы использования цифро-

вых технологий, чтобы справиться с последствиями пандемии и оставаться конкурентоспособными. Главная задача образовательных учреждений – сформировать и наладить эффективный механизм функционирования гибких образовательных программ на основе смешанного обучения. И это нужно делать именно сейчас, поскольку все вузы накопили богатейший опыт в использовании цифровых и инновационных технологий.

Jowsey et al. представили результаты исследования [5], в котором они сделали вывод, что смешанное обучение может положительно влиять на достижения учащихся в том случае, если оно используется эффективно и нацелено на поддержку дистанционного образования. Jowsey et al. выявили несколько факторов для успешного смешанного обучения: активное включение, коммуникации с преподавателем, поддержка семьи, предупредительность в отношении обучающихся, техническая поддержка обучения [5].

Сравнение результатов опроса студентов трех вузов показало, что в основном предпочтения студентов совпадают. Лепестковая диаграмма демонстрирует относительно одинаковые предпочтения студентов в отношении факторов успешного смешанного обучения (рисунок 3).

Для студентов трех вузов главными слагаемыми успешного обучения в смешанном формате стали следующие факторы: гибкий график (61–77%), коммуникации с преподавателем (42–77%), доступ к базам данных (30–77%) и обратная связь (41–58%).

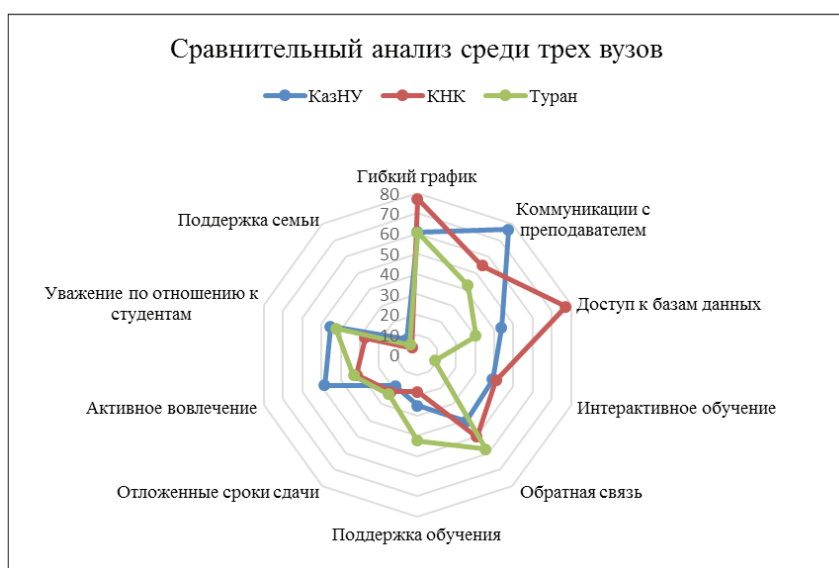

Рисунок 3 – Лепестковая диаграмма: оценочные суждения студентов относительно факторов успешного дистанционного обучения в КазНУ, КНК и университете «Туран»

Лепестковая диаграмма демонстрирует, что за время пандемии студенты казахстанских вузов вполне адаптировались к дистанционному обучению. У студентов повысилась ответственность, поскольку посещаемость перестала быть главным критерием оценивания. Экономия времени на дорогу позволила больше времени посвящать выполнению заданий.

Обсуждение

Правительство Казахстана совместно с передовыми компаниями и учебными заведениями инициировало создание проектного офиса, где был изучен мировой опыт США, Монголии, России и других стран ближнего зарубежья [6]. Для перехода на новый формат обучения были проведены онлайн-тренинги и вебинары. Около ста гражданских вузов были переориентированы в систему distance learning. Передовые университеты оказались в преимущественном положении в связи с наличием цифровой инфраструктуры.

Результаты опроса показали, что смешанное обучение более предпочтительно, чем традиционное. Большинство респондентов по всем трем вузам указали, что «гибкий график» – один из самых главных факторов успеха дистанционного образования. Высокий темп жизни, многозадачность, вынужденное трудоустройство – это вызовы сегодняшнего дня. В этих усло-

виях дистанционное/смешанное обучение становится решением для большинства студентов и наиболее предпочтительным стилем обучения, что позволяет оптимизировать насыщенный график молодых, целеустремленных людей. Данные результатов опросов, несомненно, дадут пищу для размышления интересам учебного процесса для принятия решений относительно будущего образовательных учреждений, конкурентоспособность которых зависит от спроса на гибкие, удобные и кастомизированные программы.

Другими важными факторами успеха смешанного обучения для студентов являются «коммуникации с преподавателем» и «обратная связь». При традиционном обучении студенты, находясь в аудитории, зачастую не имеют или упускают возможность коммуникации с преподавателем в силу физической удаленности, связанной с расположением парт в аудитории, из-за наличия психологических и коммуникационных барьеров. При проведении онлайн-встреч такие проблемы перестают быть актуальными, стираются барьеры. Сокращение времени на организацию учебного процесса и использование цифровых технологий позволяют более эффективно проводить учебные занятия и классы.

Цифровизация библиотечного фонда вузов и упрощение процедуры поиска нужных учебных материалов расширили возможности студентов для приобретения знаний и значительно сэкономили их время на работу с литературой. Поэтому «доступ к базам данных» тоже является тем фактором успеха дистанционного обучения, который был выбран большинством студентов из трех разных вузов.

Пандемия коронавируса изменила мир. В начале пандемии система образования Казахстана не была готова функционировать в условиях карантина, и эта ситуация стала вызовом. С другой стороны, пандемия COVID-19 стала драйвером ускоренной масштабной цифровой трансформации. До пандемии повсеместно наблюдалось сопротивление внедрению инновационных информационно-коммуникационных технологий со стороны преподавателей и студентов. Пандемия в сжатые сроки заставила освоить множество инновационных решений.

В то же время в казахстанском обществе постепенно меняется отношение к смешанному обучению. Однако успех смешанного обучения зависит от множества факторов. Это в первую очередь воля администрации, заинтересованность студентов, а также навыки преподавательского состава. Очевидно, в новом академическом году и в дальнейшем смешанное обучение станет наиболее востребованной технологией благодаря своей гибкости.

Начальный период перехода на онлайн-обучение был непростым как для преподавателей, так и для студентов. Низкий уровень осведомленности о платформах, с помощью которых можно было проводить онлайн-классы (занятия), а в некоторых случаях элементарное отсутствие доступа к Интернету резко снизили качество образования и создали пробелы в знаниях студентов.

Заключение

Пандемия оказала значительное влияние на процесс обучения и вынудила студентов и преподавателей приспособиться к новым условиям. Большинство университетов мира смогли успешно перейти в цифровой формат существования. Всемирный локдаун форсировал процессы по переориентации образовательной системы на цифровые инструменты, охватившей все казахстанские вузы, а онлайн-обучение стало альтернативой традиционному. Перестройка системы высшего образования Казахстана проходила на основе новаторских технологий, которые одновременно привели к повышению ее конкурентоспособности.

Весной 2020 г. студенты Казахского национального университета, Казахской национальной консерватории им. Курмангазы, университета «Туран» обучались из дома через WhatsApp, Zoom и Microsoft Teams. Асинхронное дистанционное обучение осуществлялось через университетские платформы Univer и Platonus. Преподаватели и студенты коммуницировали через WhatsApp, электронную почту и мобильный телефон. При проведении экзаменов были задействованы Zoom, Microsoft Teams, платформа Univer, программа Oqylyq.kz, Moodle СДО. В консерватории даже был использован WhatsApp. Для сдачи творческих экзаменов студентам творческого вуза была предоставлена возможность создать предварительную видеозапись и загрузить ее на видеохостинг канала YouTube.

Сейчас электронные сервисы легко используются как студентами, так и преподавателями. Многие сервисы стали частью повседневной жизни людей. Несмотря на сложности, новые интеллектуальные технологии, безусловно, имеют преимущества и направлены на поддержку устойчивого обучения.

REFERENCES

- 1 Gupta S., Dabas A., Swarnim S., Mishra D. Medical education during COVID–19 associated lockdown: Faculty and students' perspective. *Medical Journal Armed Forces India*, 77, 2021, pp. 79–84. doi: 10.1016/j.mjafi.2020.12.008
- 2 Freeman S., Nguyen T., Beliveau J., Chung R., Armstrong S., Wolfe C. et al. COVID–19 Response Strategies at Large Institutes of Higher Education in the United States: A Landscape Analysis, Fall 2020. *Journal of Adolescent Health*, 2021, 68(4), pp. 683–685. doi: 10.1016/j.jadohealth.2021.01.016
- 3 Farahani I., Laeer S., Farahani S., Schwender H., Laven A. Blended learning: Improving the diabetes mellitus counseling skills of German pharmacy students. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 2020, 12(8), pp. 963–974. doi: 10.1016/j.cptl.2020.04.016
- 4 Yerimpasheva A., Balgabayeva Z. Data-driven marketing as a part of a business strategy of Kazakhstani franchise companies. In *Digitalization and Industry 4.0: Economic and Societal Development*. Berlin: Springer Gabler, Wiesbaden, 2020, pp. 333–347.
- 5 Jowsey T., Foster G., Cooper-Ioelu P., Jacobs S. Blended learning via distance in pre-registration nursing education: A scoping review. *Nurse Education in Practice*, 44, 2020, pp. 102–112. doi: 10.1016/j.nepr.2020.102775
- 6 Brauweiler H., Yerimpasheva A. Moving to blended learning in the post-pandemic era. In J. Dyczkowska (red.). *The impact of COVID–19 on accounting, business practice and education* (1st ed., pp. 104–120). Publishing House of Wroclaw University of Economics and Business. Retrieved 2 November 2021. URL: from [http://www.ceeman.org/publications/the-impact-of-COVID–19-on-accounting-business-practice-and-education-joanna-dyczkowska-editor](http://www.ceeman.org/publications/the-impact-of-COVID-19-on-accounting-business-practice-and-education-joanna-dyczkowska-editor)

А.Т. ЕРИМПАШЕВА,^{*1}

Э.ғ.к., аға оқытушы.

*e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

Р.Е. ТАРАҚБАЕВА,²

Т.ғ.к., доцент.

e-mail: raushan_29@mail.ru

А.А. ЗАКИРОВА,³

оқытушы.

e-mail: zakirova.assema@gmail.com

М.Т. КОЙЛЫБАЕВА,³

PhD, доцент.

e-mail: marlena_07@mail.ru

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, Қазақстан, Алматы қ.

COVID–19 ПАНДЕМИЯСЫНА БАЙЛАНЫСТЫ БЕЛСЕНДІ ЦИФРАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ КЕЛЕШЕГІ

Андатпа

COVID–19 пандемиясы кезінде қазақстандық білім беру жүйесі толығымен онлайн оқытуға көшті. Цифрандыру деп аталатын жүйе әлеуметтік және экономикалық өмірдің барлық салаларын қамтыды. Онлайн оқыту дәстүрлі оқытуға балама ретінде қарастырыла бастады. Білім беру жүйесін қайта құру цифрлық технологиялардың көмегімен жүзеге асырылды, бұл оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етті. Жасанды интеллект саласындағы технологиялық жетістіктер күнделікті өмірдің бір бөлігіне

айналды. Онлайн оқыту технологиясын қолдану білім беру инфрақұрылымын сақтауға көмектесті. Сонымен қатар, үйден сабақ алу және нәтижесінде Интернетке қол жеткізудің тең емес жағдайлары білім сапасына, академиялық адалдыққа және оқушылардың мотивациясына әсер етпей қоймады. Зерттеудің мақсаты – студенттерді қашықтықтан оқытудың нәтижелерін талдау және аралас оқыту оқытудан кейінгі кезеңде білім берудің тиімді парадигмасына айналатынын түсіну. Elsevier, Science Direct және Google Scholar мәліметтер базасына негізделген мақалаларға «білім берудегі цифрлық технологиялар», «аралас оқыту», «COVID–19 пандемиясы жағдайындағы онлайн оқыту» сияқты кілт сөздерді қолдана отырып, үлкен әдеби шолу жасалды. Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы, «Туран» университеті және әл-Фараби атындағы ҚазҰУ студенттері арасында сандық зерттеулердің нәтижелеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Зерттеу нәтижелері студенттердің электронды оқуға деген көзқарасын көрсетеді. Университеттің бағытына қарамастан аралас оқытуды енгізуге сұраныс бар.

Тірек сөздер: білім беру жүйесі, онлайн оқыту, аралас оқыту, цифрлық технологиялар, қашықтықтан оқыту, COVID–19, білім беру инфрақұрылымы

A.T. YERIMPASHEVA,*¹

c.e.s., senior lecturer.

*e-mail: aida.zakirova@kaznu.kz

R.E. TARAKBAEVA,²

c.t.s., associate professor.

e-mail: raushan_29@mail.ru

A.A. ZAKIROVA,³

lecturer.

e-mail: zakirova.assema@gmail.com

M.T. KOILYBAEVA,³

PhD, associate professor.

e-mail: marlena_07@mail.ru

¹al-Farabi Kazakh National

University, Kazakhstan, Almaty

²Turan University, Kazakhstan, Almaty

³Kurmangazy Kazakh National

Conservatory, Kazakhstan, Almaty

PROSPECTS FOR DISTANCE LEARNING IN KAZAKHSTANI UNIVERSITIES IN THE CONTEXT OF ACTIVE DIGITALIZATION DUE TO THE COVID–19 PANDEMIC

Abstract

During the COVID–19 pandemic, the Kazakhstani education system completely switched to online education. The so-called digitalization has embraced all spheres of social and economic life. Online learning has come to be seen as an alternative to traditional one. The restructuring of the education system took place with the help of digital technologies, which contributed to an increase in its competitiveness. Technological advances in Artificial Intelligence have become part of everyday life. The use of online learning technologies has helped to preserve the educational infrastructure. At the same time, learning from home and, as a result, unequal conditions in access to the Internet affected the quality of education, academic integrity, and motivation. The research aims to analyze the effects of distance learning on students and understand whether blended learning will become an effective education paradigm in the post-academic era. An extensive literature review of articles based on Elsevier, Science Direct and Google Scholar databases using keywords such as “digital technologies in education”, “blended learning”, “learning in the context of the COVID–19 pandemic” was carried out. A comparative analysis of the results of quantitative research among students of the Kurmangazy Kazakh National Conservatory, Turan University and Al-Farabi KazNU is conducted. The research results demonstrate the attitude of students towards e-learning. There is a request for the introduction of blended learning, regardless of the educational programs.

Key words: education system, online learning, blended learning, digital technology, distance learning, COVID–19, learning infrastructure.

МРНТИ 06.77.64
УДК 331

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-284-296>

Б.А. УРАЗОВА,*¹

м.э.н., ст. преподаватель.
*e-mail: kabdenova.68@mail.ru

А.А. КИМ,¹

к.э.н., доцент.
e-mail: annakim_2017@mail.ru

Г.К. КҰРМАНОВА,¹

к.э.н., доцент.
e-mail: gulnara.ru@mail.ru

Б.Б. СУХАНБЕРДИНА,¹

к.э.н., доцент.
e-mail: suhanb@mail.ru

¹Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Казахстан, г. Уральск

ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ НЕСООТВЕТСТВИЕ И РЫНОК ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье на основе имеющихся данных из открытых источников анализируется образовательное несоответствие и его влияние на рынок труда в Республике Казахстан. Анализ литературы по менеджменту образования показывает, что многие страны занимаются изучением данной проблемы. Исследователи выделяют такие негативные эффекты от образовательного несоответствия, как текучесть кадров, неправильный выбор профессии, неудовлетворенность работой и заработком. Авторы, изучив зарубежную литературу по данной проблеме, предлагают использовать опыт Индии как вариант приведения образования в соответствие с потребностями рынка труда. На наш взгляд, в Республике Казахстан должны быть проведены серьезные системные исследования образовательного несоответствия со стороны научно-исследовательских институтов, государственных органов. Использование методики, предложенной Вердуго Р. и Вердуго Н., такими государственными органами, как Министерство образования и науки РК, а также Министерство труда и социальной защиты населения РК, поможет оценить реальное состояние образования и рынка труда и сделать соответствующие выводы для смягчения несоответствия. В конечном итоге казахстанская система высшего образования должна лучше адаптироваться к современным реалиям рынка труда. При написании статьи использовались экономико-статистические методы, методы анализа, синтеза, сравнения, аналогии.

Ключевые слова: образование, качество образования, рынок труда, несоответствие в образовании, навыки, государственные органы, знания.

Введение

Традиционно теоретические и специальные знания являются ключом к высоким профессиональным позициям, связанным с дипломом о высшем образовании. Массовое присутствие выпускников вузов на рынке труда создает ситуацию, когда предложение больше, чем спрос, и многие молодые люди оказываются невостребованными на рынке труда. В Казахстане нередко можно встретить молодых людей, имеющих несколько дипломов о высшем образовании. Причинами обучения в вузах второй или третий раз являются невозможность найти работу по специальности, недовольство выбором специальности, неудовлетворенность заработной платой, быстрое устаревание специальностей в меняющемся мире. На это указывают многочисленные исследования в области менеджмента образования. Авторы преследуют цель выяснить, почему сложилась такая ситуация в образовании в Республике Казахстан и как смягчить отрицательное воздействие образовательного несоответствия на рынок труда.

Методология

Предметом исследования является образовательное несоответствие и его влияние на рынок труда в Республике Казахстан. В качестве методологической основы исследования использованы экономико-статистические методы, методы анализа, синтеза, сравнения. Авторы изучили имеющиеся статистические данные по количеству высших учебных заведений в РК, возрастную структуру контингента вузов, показатели трудоустройства по данным Государственного центра выплаты пенсий. В статье приведены данные Национальной палаты предпринимателей «Атамекен», которая ежегодно проводит мониторинг образовательных программ отечественных вузов на соответствие современным требованиям подготовки специалистов. Одним из критериев является показатель уровня трудоустройства выпускников. На рынке труда страны наблюдаются перекосы между потребностью в работниках и количеством выпускников вузов. Невозможно существенно улучшить показатели занятости молодежи, если недостаточно рабочих мест. Улучшение образования и развития рабочей силы без создания рабочих мест просто ведет к наличию образованной молодежи, которая или является безработной, или имеет неполную занятость, или мигрирует в поисках лучших возможностей.

Обзор литературы

Анализ литературы по менеджменту образования показывает, что многие страны занимаются изучением данной проблемы. Опасения по поводу чрезмерного образования были высказаны в 1970 годах, когда предложение образованных работников, казалось, опережало спрос на рынке труда [1, 2, 3], что, по-видимому, привело к существенному сокращению отдачи от обучения. В своей книге «Переобученный американец», вышедшей в 1976 г., Ричард Б. Фримен предсказывает, что ситуация с существенным переизбытком выпускников колледжей, вероятно, сохранится еще на многие годы вперед [3].

Имеется много свидетельств того, что чрезмерное образование влияет на результаты рынка труда, такие как текучесть кадров [4, 5], выбор профессии [6], удовлетворенность работой [7] и заработок [8, 9]. Например, более ранние исследования по влиянию несоответствия в образовании на заработную плату показали, что отдача от чрезмерного образования меньше отдачи от требуемого образования [10, 11, 12, 13]. Исследование McKinsey Center for Government (2012) предлагает объяснение несоответствия образования, от которого страдают многие экономики [14]. Во-первых, в исследовании отмечается, что в то время как быстрый технологический прогресс способствовал быстрым изменениям в типе востребованных навыков, сектор образования не смог приспособиться и произвести выпускников, обладающих такими навыками. Во-вторых, несоответствие было вызвано недостаточным сотрудничеством между учебными заведениями и рынками труда. В-третьих, внимание студентов, скорее всего, было направлено на простое получение степени, а не на приобретение навыков, важных для их будущей карьеры. В-четвертых, студенты не обладают достаточной информацией для принятия правильного решения о своей будущей карьере и не осведомлены о требованиях рынка труда или последствиях своих профессиональных предпочтений и компетенций [15].

Люди без достаточной информации могут не знать о спросе на рабочую силу в определенный период времени. Как правило, на людей влияет неспособность точно прогнозировать спрос на рабочую силу в будущем. Более того, некоторые из них могут не получить надлежащего образовательного руководства, что важно для принятия обоснованного решения о том, какие области обучения будут наиболее актуальны для рынка труда. В некоторых случаях выбор конкретной области обучения может зависеть прежде всего от семьи, социальных ценностей, соображений заработной платы или того факта, что студент может получить допуск только к определенному факультету/университету [16]. Выпускникам, чье образование не соответствует требованиям рынка труда, возможно, придется сменить работу и выбрать работу, не соответствующую их потенциалу и навыкам, что негативно скажется на их производительности. Увеличение инвестиций в образование наряду с отсутствием рабочих мест для высокообразованных людей создает проблему образованной безработицы [17].

Richard R. Verdugo и Naomi Turner Verdugo в 1989 г. из случайной выборки 14 596 белых мужчин в возрасте 25–64 лет проанализировали доходы тех, кто работал полный рабочий день круглый год. Результаты показывают, что переобученные работники – те, у кого уровень образования существенно выше среднего для их профессии, часто зарабатывают меньше, чем их адекватно образованные и недостаточно образованные коллеги [9].

Теория человеческого капитала утверждает, что чрезмерное образование работников, если оно существует, должно быть временным явлением, вызванным двумя причинами. Во-первых, это краткосрочное несоответствие между технологиями фирм и уровнем образования наемных работников. В условиях равновесия чрезмерно образованная рабочая сила не может сохраняться на рынке труда, поскольку фирмы корректируют свой технологический процесс, чтобы полностью использовать человеческий капитал своей рабочей силы. Во-вторых, новые выходцы на рынок труда могут первоначально принять работу, которая требует более низкой квалификации, чем та, которая получена этими работниками. Получая опыт и профессиональные навыки, они получают работу, соответствующую их уровню образования. Тем не менее несколько эмпирических исследований, проведенных в разных странах, показали, что чрезмерное образование является постоянной чертой рынков труда [18, 19, 20, 21].

Основные положения

Казахстанская система высшего образования должна лучше адаптироваться к реалиям рынка труда и взять ориентир на подготовку высококвалифицированных кадров. По данным статистического сборника «Образование в Республике Казахстан» за 2016–2020 гг., в Казахстане на начало 2021 г. функционировало 125 высших учебных заведений [22].

В таблице 1 приведены данные по количеству обучающихся и их деление в соответствии с возрастом. Как видно из таблицы 1, за анализируемый период большее количество обучающихся было в 2019–2020 учебном году.

Таблица 1 – Казахстан: возрастная структура обучающихся вузов/человек

Учебный год	2015–2016	2016–2017	2017–2018	2018–2019	2019–2020	2020–2021
Всего	459 369	477 074	496 209	542 458	604 345	576 557
До 17 лет	1646	2332	2097	2597	3456	3038
17 лет	32 962	35 491	37 233	48 632	56 278	53 203
18-21 лет	293 331	296 111	299 934	319 076	346 391	337 885
22 года	39 734	39 705	41 432	40 825	40 701	39 896
23 года	25 407	28 645	29 082	29 390	29 851	28 015
24 года	18 734	20 611	21 022	20 869	22 825	20 695
25–29 лет	23 135	25 515	31 046	47 074	61 962	55 171
30–34 года	12 127	14 708	16 482	16 347	18 742	17 596
35–39 лет	7166	8026	10 229	9781	13 066	10 454
40–49 лет	4216	4953	6466	6673	9169	8454
50–59 лет	895	935	1151	1155	1859	2108
60 лет и старше	16	24	35	39	45	42

В 2020–2021 учебном году по сравнению с 2019–2020 учебным годом наблюдается снижение численности обучающихся в каждой возрастной категории. В 2020–2021 учебном году 380 473 студента получали платные образовательные услуги, 196 084 обучались по государственным образовательным грантам. Принято в 2020–2021 учебном году 152 789 человек, а выпущено 153 627 человек. Теоретически 153 627 выпускников вузов, состоящих из вновь выпустившихся (бакалавры) и получивших дипломы на базе среднего профессионального или высшего образования, должны выйти на рынок труда. Те, кто получил первое высшее образование, являются новичками на рынке труда; кто получает диплом о высшем образовании второй или третий раз, надеются улучшить свое положение на рынке труда, получать более высокую заработную плату, продвигаться по карьерной лестнице.

Согласно данным Государственного центра по выплате пенсий (ГЦВП), показатель трудоустройства всех выпускников вузов в 2017 г. составил 78,4%; в 2018 г. – 68,9%; в 2019 г. – 40%. Как отмечает интернет-ресурс newtimes.kz, по итогам 2020 г. почти половина университетов в Казахстане не может гарантировать своим студентам последующее трудоустройство. По данным МОН РК, около 25% выпускников становятся безработными, как только покидают стены родной альма-матер. Еще 60% работают не по специальности [23].

Исследования по итогам 2021 г., проведенные Национальной палатой предпринимателей «Атамекен», показывают, что средний процент трудоустроенных выпускников составил 77%, что выше на 12% показателя 2020 г. Исследования образовательных программ проводились по 19 критериям, объединенным в три блока: карьерные перспективы выпускников, качество образовательных программ и достижения обучающихся. Как показало исследование, значительно увеличился показатель удовлетворенности работодателей качеством и актуальностью образовательных программ вузов. Рейтинг также показал, что 85% образовательных программ вузов были согласованы с работодателями, 88% образовательных программ прошли аккредитацию в признанных аккредитационных агентствах [24].

Несмотря на увеличение среднего процента трудоустроенности выпускников вузов в 2021 г., в Республике Казахстан острыми остаются проблемы несоответствия в образовании, что является следствием неэффективности системы образования. Такая ситуация негативно отражается на рынке труда. Работа, которая не соответствует образованию или уровню образования, приводит к высокой текучести кадров на предприятиях, заниженной оплате труда работников, учитывая их образовательную квалификацию, и упущенным возможностям учиться на рабочих местах, в которых они предпочли бы работать.

Как отметил президент Республики Казахстан К. Токаев на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан, «особое внимание следует уделить снижению безработицы, особенно молодежной. Выпускники вузов, колледжей, особенно молодежь без образования, не всегда имеют возможность трудоустроиться на постоянные рабочие места. Выживают, перебиваясь случайными заработками». Для снижения уровня безработицы необходимо «рассмотреть возможность увеличения продолжительности участия и размера оплаты труда по проектам «Молодежная практика» и «Первое рабочее место» [25].

Учеными отмечается, что «трудоустройство не по специальности и непродуктивная самостоятельная занятость молодежи ведут к снижению уровня человеческого капитала и потерям государственного бюджета ввиду «потенциально упущенной» выгоды от трудоустройства молодежи и выплат ею налогов». В этой связи возникают вопросы: как решаются проблемы несоответствия в образовании на уровне государства? что делать молодому человеку, получившему диплом о высшем образовании, если он не может найти работу по специальности?

В Республике Казахстан есть ряд специальностей, по которым специалисты в избытке готовятся в стране. Традиционно пользуются спросом у казахстанских студентов направления подготовки «социальные науки, экономика и бизнес». Недостаточное количество тех, кто выбирает стратегические области STEM (наука, технология, инженерия и математика). Президент страны К. Токаев отметил, что «нам всем нужно изменить взгляд на образование. Пора увлечения гуманитарными специальностями прошла, приоритет нужно отдать техническим профессиям. Предстоит взрастить новое поколение инженеров, промышленников» [25].

Быстро меняющийся мир привел к ускоренному развитию технологий, что предъявляет новые требования к подготовке будущих специалистов. Как отмечается в годовом отчете по рынку труда в Республике Казахстан, подготовленном акционерным обществом «Центр развития трудовых ресурсов», развитие технологий влечет за собой увеличение спроса как на профессии средней и высокой квалификации в области IT (специалисты по ИИ, машинному обучению, интернету вещей и др.), так и в смежных областях (разработка продукта, инженерия, маркетинг и т.д.) [26].

Но в то же время быстрый прогресс технологий не только открывает перспективы для экономики, но и приводит к возникновению новых вызовов в сфере труда. В Республике Казахстан более половины рабочих мест (52%) подвержены высокому или значительному риску автоматизации. Это означает, что изменяющиеся технологии приведут к тому, что люди будут вынуждены сменить не только свою работу, но и род занятий, большинству придется модер-

низировать свои навыки и методы работы. Отчасти это объясняется низким уровнем развития компетенций трудовых ресурсов, поскольку работники в Казахстане в значительно меньшей степени участвуют в работе, требующей умения решать сложные задачи, по сравнению со странами ОЭСР [26].

Таким образом, несоответствие в образовании можно рассматривать как случай, когда образовательная квалификация работника не соответствует образовательным требованиям его текущей работы. То есть работники считаются переобученными (недоученными), если их уровень образования выше (ниже), чем требуется для их нынешней профессии.

Результаты и обсуждение

Обзор навыков взрослых показал, что 12,6% казахстанских работников никогда не были вовлечены в деятельность, которая включает в себя комплексные задачи [27].

Исчезновение старых и появление новых рабочих мест предъявляют требования к навыкам работников. Помимо технических навыков работникам необходимы специализированные навыки в области бизнеса, менеджмента, рекламы, торговли, продуктового и цифрового маркетинга.

Технологический прогресс дает преимущество работникам, обладающим высокой квалификацией, в то время как работники с низкой и устаревшей квалификацией сталкиваются с новыми вызовами. Получение второго или третьего высшего образования работниками с низкой и устаревшей квалификацией рассматривается как шанс улучшить свои знания и навыки и тем самым занять достойное место на рынке труда.

Развитие более сложной и конкурентоспособной экономики повышает спрос на высококвалифицированных специалистов, способных генерировать и внедрять новые идеи.

По данным Всемирного экономического форума, работникам в изменяющихся условиях необходимы навыки, которые представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Топ-10 востребованных навыков по секторам экономики

НАВЫКИ	ОТРАСЛИ											
	Транспортировка и хранение	Обрабатывающая промышленность	Финансовые услуги	Цифровые коммуникации и информационные технологии	Нефть и газ	Горнодобывающая и металлургическая промышленность	Здравоохранение	Государственный сектор	Образование	Продажи	Сельское хозяйство, продукты питания и напитки	Автомобильная промышленность
Активное обучение и стратегия обучения	■	■			■		■				■	
Комплексное решение проблем										■		
Аналитическое мышление и инновации			■	■								■
Использование технологий, мониторинг и контроль						■						
Разработка и программирование технологий												
Системный анализ и оценка												
Ориентация на услуги												
Лидерство и социальное воздействие								■				
Эмоциональный интеллект												
Критическое мышление и анализ												
Творчество, оригинальность и инициативность									■			
Рассуждения, решение проблем и способность формировать идеи												
Стойкость, стрессоустойчивость и гибкость		■										
Устранение неполадок и пользовательский опыт												
Навыки убеждения и ведения переговоров												
Контроль качества и безопасность												
Управление персоналом												
Инструктирование, наставничество и обучение												

Источники: Всемирный экономический форум (2020), The Future of Jobs Report

По данным [27], если в 2015 г. в Казахстане доля занятых с высшим образованием была 38%, а со средним специальным – 33%, то на сентябрь 2020 г. уже 43% занятых имеют высшее образование, 39% – среднее специальное (ТиПО). Однако уровень образования значительно отличается у наемных работников и самозанятых. Так, лишь 28% самозанятых имеют высшее образование, тогда как среди наемных работников эта доля составляет 47%. Школа является

последней ступенью образования для 32% самостоятельно занятого населения по всей стране, которое преимущественно проживает в сельской местности, что объясняет его низкую производительность и отражает структурные недостатки в области спроса на рынке труда. Высокообразованные работники сосредоточены в таких городах, как Алматы, Нур-Султан и Шымкент, где более 60% занятых окончили высшее учебное заведение. Это объясняется тем, что более половины вузов страны расположены в этих городах. Также 48% всех действующих предприятий страны, головные офисы национальных и иностранных компаний сконцентрированы в этих городах, что повышает конкуренцию как среди бизнеса, так и среди трудовых ресурсов, стимулируя к непрерывному развитию.

На рисунках 1 и 2 представлена структура занятого населения по уровню образования и структура занятого населения по регионам и уровню образования за 2020 г. Данные составлены Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

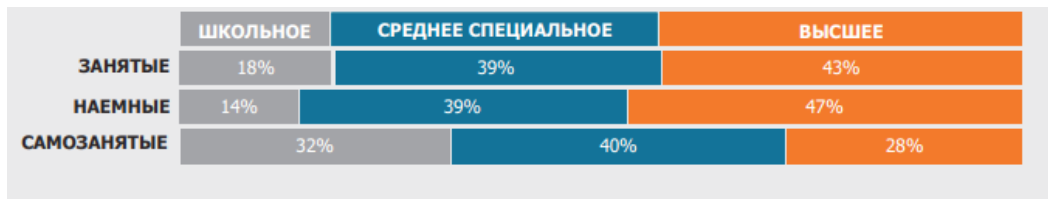

Рисунок 1 – Структура занятого населения по уровню образования за 2020 г.

Как видно из рисунка 1, наибольший процент лиц с высшим образованием сосредоточен в категории «наемные работники».

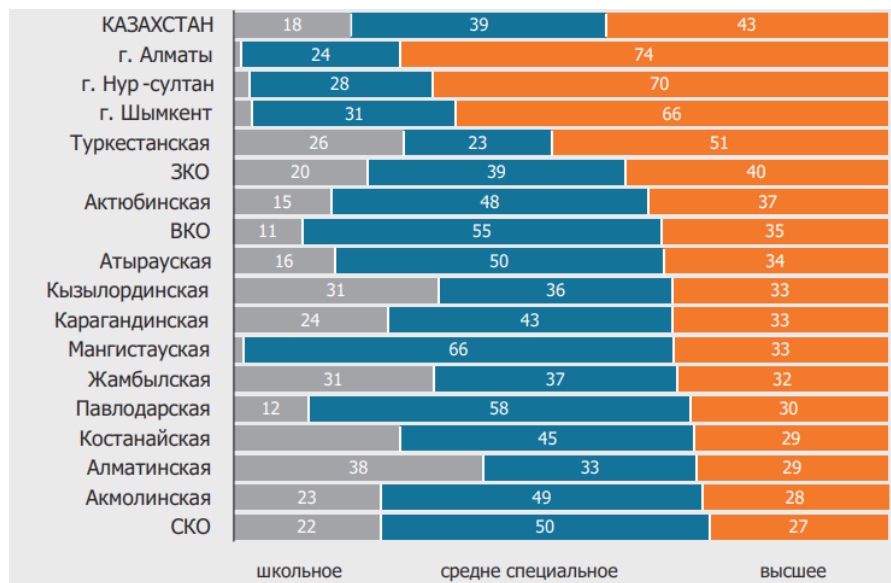

Рисунок 2 – Структура занятого населения по регионам и уровню образования за 2020 г.

Из рисунка 2 видно, что наименьшая доля занятых с высшим образованием характерна преимущественно для северных регионов – Северо-Казахстанской, Акмолинской и Костанайской областей, также для Алматинской области, поскольку в них высок спрос на рабочие профессии для сельского хозяйства. В северных регионах доля занятых с техническим и профессиональным образованием превышает 45% [27].

По результатам многих исследований на начало 2020 г. 28% молодых людей в Казахстане, в том числе и с высшим образованием, были заняты в неформальной экономике, занимаясь неквалифицированной, низкооплачиваемой работой, то есть налицо несоответствие между полученной квалификацией и выполняемой работой.

Безработица в стране стала более образованной. В сравнении с 2019 г. в 2020 г. по уровню образования динамика численности безработных среди лиц с высшим и послевузовским обра-

зованием продемонстрировала рост на 14%, составив 165,9 тыс. человек. При этом количество безработных людей с техническим и профессиональным образованием сократилось на 2%, со средним – на 10%. В 2020 г. в структуре безработных по образованию наблюдается сохранение тенденции к преобладанию женщин среди безработных с высшим образованием (56,1%). В сравнении с 2019 г. прирост безработных женщин с высшим образованием составил 14,8%, а мужчин – 13,6%. Наряду с этим наблюдаются гораздо более быстрые темпы сокращения численности безработных женщин с ТиПО и средним образованием на 3% и 13% соответственно, тогда как для безработных мужчин эти показатели уменьшились лишь на 0,4% и 7% соответственно [27].

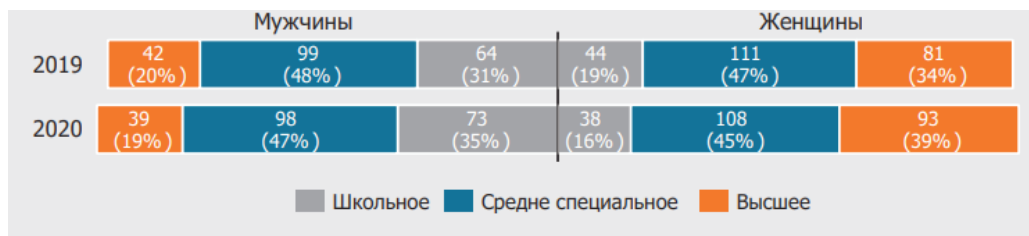

Рисунок 3 – Безработные по полу и образованию, тыс. человек

Для снижения уровня безработицы среди образованной молодежи этой молодежи не обязательно второй или третий раз поступать в вуз. Необходима работа по профессиональной ориентации путем создания консультативных центров для молодежи, повышение осведомленности о государственной поддержке и инициативах в области развития молодежного предпринимательства. С национальной точки зрения если недавние выпускники не обладают навыками, необходимыми рынкам труда, это означает, что системе подготовки выпускников университетов не хватает эффективности в распределении ресурсов, что приводит к расточительным расходам национального бюджета на образование.

Молодые люди после окончания вуза не имеют достаточного опыта работы и необходимых профессиональных знаний и квалификаций, что создает преграды при трудоустройстве, поэтому для решения данной проблемы в менеджменте образования подчеркивается, что нужно использовать в преподавании специальных дисциплин практиков, открывать в вузах специализированные кабинеты. Для этих целей университеты подписывают меморандумы о сотрудничестве с предприятиями, согласовывают образовательные программы с работодателями.

Для анализа несоответствия образования в РК можно использовать разные методики, которые прошли апробацию в различных странах. Например, в Индии для выявления чрезмерно образованных и недостаточно образованных работников следовали процедуре, описанной в работе Verdugo, R.R. и Verdugo, N.T. [9]. Мы считаем, что в Казахстане можно использовать методику, апробированную в Индии, так как образовательные системы в двух странах имеют идентичные ступени высшего и послевузовского образования (бакалавриат, магистратура, докторантура).

В Индии были опрошены более 170 000 лиц возрастной группы 15–64 года, то есть лица трудоспособного возраста.

Использование данной методики определения образовательного несоответствия Министерством образования и науки РК, а также Министерством труда и социальной защиты населения РК поможет оценить реальное состояние образования и его влияние на рынок труда.

У данных ведомств есть все необходимые ресурсы и полная информация о количестве обучающихся и работающих в разрезе специальностей, возраста, гендера, социального положения. Следуя процедуре Verdugo R.R. и Verdugo N.T., для каждой профессиональной группы можно вычислить среднее и стандартное отклонение уровней образования всех работников в этой профессиональной группе. Работники, уровень образования которых на одно стандартное отклонение выше (ниже) среднего уровня образования их профессиональной группы, классифицируются как сверхобразованные (недообразованные). Независимо от выбора профессиональной категории существует значительная разница в уровне образования работников, и случаи несоответствия образования довольно распространены. Распространенность чрезмерного

образования будет варьироваться в зависимости от различных профессиональных категорий. Расчеты, проведенные в Индии, показывают, что в целом доля лиц с избыточным образованием составляет 17,17%, что свидетельствует о том, что примерно пятая часть всех работников имеет избыточную квалификацию для своей соответствующей профессии. Показатели недостаточного образования довольно высоки для различных профессиональных категорий, они варьируются от 9,91% для служащих и связанных с ними работников до 35,45% для работников, связанных с производством, операторов транспортного оборудования и рабочих. В целом доля лиц с недостаточным образованием составляет 31,19%, что свидетельствует о том, что около трети всех работников имеют недостаточную квалификацию для своей профессии. Только 51,64% работников имеют достаточную квалификацию для своих профессий [28].

В результате анализа анкет в Индии были получены три важных факта образовательного несоответствия на индийском рынке труда. Во-первых, случаи несоответствия в образовании довольно распространены. Во-вторых, существуют значительные различия в показателях недостаточного и чрезмерного образования в различных профессиях. В-третьих, доля работников с адекватным уровнем образования является самой высокой для рабочих мест «белых воротничков» и самой низкой для рабочих мест «синих воротничков». Это свидетельствует о недостаточных возможностях трудоустройства высокообразованных работников на индийском рынке труда. Рабочие места «белых воротничков» обычно требуют высокой квалификации, что приводит к относительно однородному уровню образования работников. Поскольку рабочие места «синих воротничков» обычно требуют низкой квалификации, они обеспечиваются либо низкоквалифицированными рабочими, либо теми рабочими, которые имеют более высокий уровень образования, но не могут обеспечить лучшую занятость. Таким образом, в случае ограниченных возможностей трудоустройства для высококвалифицированных работников частота несоответствий в образовании будет выше на рабочих местах «синих воротничков». Проведенный анализ привел к неутешительному выводу, что индийский рынок труда не способен обеспечить работой высококвалифицированных специалистов, и эта проблема постепенно усугубляется по мере повышения уровня образования личности.

Использование данной методики позволяет определить влияние образовательного несоответствия на уровень заработной платы. Оказалось, что в Индии сверхобразованные работники получают более низкую заработную плату, чем другие работники с аналогичным уровнем образования, но которые заняты в профессиях, для которых они имеют достаточную квалификацию. Однако в рамках определенной профессии сверхобразованные (недообразованные) работники, как правило, зарабатывают больше (меньше), чем работники со средним уровнем образования. Многие поступают в вузы второй или третий раз в надежде улучшить свое материальное положение и уровень заработной платы.

Заключение

Важность качественного высшего образования неоспорима. Неизбежной проблемой является неспособность отечественного рынка труда обеспечить работой образованных специалистов. Опросы, ежегодно проводимые Национальной палатой предпринимателей «Атамекен», показывают, что в настоящее время ограниченные возможности трудоустройства, доступные образованным работникам, вынуждают их искать относительно низкоквалифицированную работу, что приводит к частым случаям несоответствия в образовании, более низкой доходности для этих людей и переобучению. Обзор навыков взрослых показал, что 12,6% казахстанских работников никогда не были вовлечены в деятельность, которая включает в себя комплексные задачи.

Кроме того, существуют различия в распределении доходов. Например, работающие женщины получают значительно более низкую заработную плату, чем их коллеги-мужчины, даже если у них одинаковый уровень образования. Текущий социальный спрос требует другого стиля обучения, который далек от традиционных методов, основанных на пассивном накоплении знаний. Образовательное несоответствие создает социальные потери, растрату бюджетных средств, которые субсидируют систему образования. Это приводит к тому, что вузовская система не может готовить выпускников с навыками, необходимыми для удовлетворения потребностей на рынке труда.

Навыки являются критически важными активами для отдельных лиц, предприятий и общества, и формирование базовых навыков на раннем этапе путем повышения качества начального и среднего образования имеет значение. Исчезновение старых и появление новых рабочих мест предъявляют требования к навыкам работников. Помимо технических навыков работникам необходимы специализированные навыки в области бизнеса, менеджмента, рекламы, торговли, продуктового и цифрового маркетинга.

Сокращение несоответствия в образовании с долгосрочным эффектом таким образом, чтобы помочь экономикам максимально использовать свои навыки рабочей силы, требует совместных усилий всех заинтересованных сторон. Во-первых, необходимы действия, чтобы сократить разрыв между тем, что преподают колледжи/университеты, и навыками, требуемыми работодателями. Во-вторых, в течение жизненного цикла занятости необходимо постоянное вмешательство, направленное на непрерывное развитие навыков.

Какие компетенции нужны выпускникам для выхода на рынок труда и какие из них важнее для долгосрочного трудоустройства? Каким должно быть содержание учебных программ для формирования необходимых навыков? Эти вопросы имеют значение не только с научной точки зрения, но и для обеспечения более эффективной организации образования. Несоответствие может быть смягчено путем неформального систематического сотрудничества между колледжами/университетами и работодателями. В этом сотрудничестве должны быть заинтересованы не только учреждения образования, но и сами предприятия. Студенты являются потенциальными работниками предприятий. Качество работы будет зависеть от полученных компетенций.

В существующей академической системе студентов следует поощрять к обучению в рамках междисциплинарного подхода, чтобы они приобрели широкий спектр знаний в различных областях обучения. Взаимосвязь между уровнем квалификации работников и их результатами на рынке труда позволит выявить дополнительные возможности. В частности, это поможет оценить спрос на рынке труда на конкретные навыки, которые затем могут быть использованы для разработки соответствующей образовательной политики.

Сами работодатели также должны играть ключевую роль в смягчении несоответствия, высказывая свои опасения и отказываясь принимать на работу выпускников из колледжей и университетов, не обладающих соответствующими знаниями и навыками. Чтобы уменьшить проблемы несоответствия, структура заработной платы работодателя должна основываться на навыках, а не на простом обладании дипломом.

Важно обеспечить более эффективные связи между университетами/профессионально-техническими школами и частным сектором, чтобы выпускники могли соответствовать требованиям работодателей. Сотрудничество между секторами образования и занятости должно осуществляться с помощью системы государственной поддержки. Стратегии активизации должны быть сосредоточены не только на немедленной выгоде заполнения вакансии, но и учитывать долгосрочные последствия решений по обучению и трудоустройству для возможности трудоустройства и адаптации людей. Оценка результатов множества образовательных программ путем своевременного мониторинга качества образования и в конечном итоге его полезности на рынке труда и решения на базе этих оценок также помогут смягчить образовательное несоответствие.

Сложившаяся ситуация на рынке труда требует от вузов реформирования своей деятельности. Высшие учебные заведения должны задавать себе вопросы о внутренней ответственности: какие программы и услуги являются неотъемлемой частью нашей миссии? как мы можем лучше удовлетворить потребности наших студентов? В современных условиях работа в вузе требует от преподавателей постоянного и эффективного профессионального развития. Преподаватели должны быть в курсе самых разнообразных меняющихся стандартов, учебных программ и педагогических методов.

Так как знания являются ключевым активом, вузы должны искать лучшие способы преобразования этих знаний в эффективное принятие решений и действия. В этом ключе вузы можно рассматривать как адаптивные социальные системы, в которых преподаватели сотрудничают со студентами для достижения общих целей. Практика управления знаниями может обеспечить основу для понимания того, как и где сосредоточить энергию для улучшения результатов обучения, учитывая цели и миссию вуза.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Berg I. Education and Jobs: The Great Training Robbery. Praeger. 1970.
- 2 Freeman R. Overinvestment in College Training? J. Hum. Resour. No. 10. P. 287–311.
- 3 Freeman R. The Overeducated American, Academic Press. New York. 1976.
- 4 Hersch J. Education Match and Job Match. Review of Economics and Statistics. 1991. Vol. 73. No. 1. P. 140–144.
- 5 Topel R. Job mobility, search, and earnings growth: A reinterpretation of human capital earnings functions. Research in Labour Economics. 1986. Vol. 8. P. 199–233.
- 6 Viscus W.K. Job Hazards and Worker Quit Rates: An Analysis of Adaptive Worker Behavior. International Economic Review. 1979. Vol. 20. No. 1. P. 29–58.
- 7 Tsang M.C., Levin H.M. The economics of overeducation. Economics of Education Review. 1985. Vol. 4. No. 2. P. 93–104.
- 8 Duncan G.J., Hoffman S.D. The incidence and wage effects of overeducation. Economics of Education Review. 1981. Vol. 1. No. 1. P. 75–86.
- 9 Verdugo R.R., Verdugo N.T. The Impact of Surplus Schooling on Earnings: Some Additional Findings. Journal of Human Resources. 1989. Vol. 24. No. 4. P. 629–643.
- 10 Cohn E. The impact of surplus schooling on earnings: Comment. Journal of Human Resources. 1992. No. 27(4). P. 679–682.
- 11 Cohn E., Khan S.P. The wage effects of overschooling revisited. Labour Economics. 1995. No. 2. P. 67–76.
- 12 Cohn E., Ng Y.C. Incidence and wage effects of overschooling and underschooling in Hong Kong, Economics of Education Review. 2000. Vol. 19. No. 2. P. 159–168.
- 13 Hartog J., Oosterbeek H. Education, allocation and earnings in the Netherlands: Overschooling? Economics of Education Review. 1988. No. 7(2). P. 185–194.
- 14 McKinsey Center for Government. Education to employment: Designing a system that works. New York: McKinsey Center for Government. 2012.
- 15 Piriya Pholphiriu. Educational Mismatches and Labor Market Outcomes: Evidence from both Vertical and Horizontal Mismatches in Thailand. Education + Training. 2017. Vol. 59. Issue 5. doi: 10.1108/ET-11-2016-0173
- 16 Veneri C.M. Can occupational labor shortages be identified using available data? Monthly Labor Review. 1999. P. 15–21.
- 17 Dore R.P. The Diploma Disease: Education, Qualification and Development, University of London. London, 1976.
- 18 Dolton P., Vignoles A. The incidence and effects of overeducation in the UK graduate labour market. Economics of Education Review. 2000. Vol. 19. No. 2. P. 179–198.
- 19 Frenette M. The overqualified Canadian graduate: the role of the academic program in the incidence, persistence, and economic returns to overqualification. Economics of Education Review. 2004. Vol. 23. No. 1. P. 29–45.
- 20 Mavromaras K., McGuinness S., Wooden M. Overskilling in the Australian labour market. Australian Economic Review. 2007. Vol. 40. No. 3. P. 307–312.
- 21 Sloane P.J., Battu H., Seaman P.T. Overeducation, undereducation and the British labour market. Applied Economics. 1999. Vol. 31. No. 11. P. 1437–1453.
- 22 Образование в Республике Казахстан / Статистический сборник / на казахском и русском языках / Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан Бюро национальной статистики. – 167 с.
- 23 Более 60 казахстанских вузов готовят безработных. URL: <https://newtimes.kz>
- 24 Названы лидеры и аутсайдеры среди вузов Казахстана. URL: <https://kapital.kz>
- 25 Выступление Главы государства К.К. Токаева на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан. URL: <https://www.akorda.kz>
- 26 URL: <https://iac.enbek.kz>. ЦРТП_Годовой отчет по рынку труда_сентябрь_2021.
- 27 OECD Skills Matter: Additional Results from the Survey of Adult Skills. 2019.
- 28 Sharma S., Sharma P. Educational mismatch and its impact on earnings: evidence from Indian labour market. International Journal of Social Economics. 2017. Vol. 44. No. 12. P. 1778-1795. URL: <https://doi.org/10.1108/IJSE-05-2016-0134>

REFERENCES

- 1 Berg I. (1970) *Education and Jobs: The Great Training Robbery*. Praeger.
- 2 Freeman R. Overinvestment in College Training? *J. Hum. Resour.* No. 10. P. 287–311.
- 3 Freeman R. (1976) *The Overeducated American*, Academic Press. New York.
- 4 Hersch J. (1991) Education Match and Job Match. *Review of Economics and Statistics.* Vol. 73. No. 1. P. 140–144.
- 5 Topel R. (1986) Job mobility, search, and earnings growth: A reinterpretation of human capital earnings functions. *Research in Labour Economics.* Vol. 8. P. 199–233.
- 6 Viscus W.K. (1979) Job Hazards and Worker Quit Rates: An Analysis of Adaptive Worker Behavior. *International Economic Review.* Vol. 20. No. 1. P. 29–58.
- 7 Tsang M.C., Levin H.M. (1985) The economics of overeducation. *Economics of Education Review.* Vol. 4. No. 2. P. 93–104.
- 8 Duncan G.J., Hoffman S.D. (1981) The incidence and wage effects of overeducation. *Economics of Education Review.* Vol. 1. No. 1. P. 75–86.
- 9 Verdugo R.R., Verdugo N.T. (1989) The Impact of Surplus Schooling on Earnings: Some Additional Findings. *Journal of Human Resources.* Vol. 24. No. 4. P. 629–643.
- 10 Cohn E. (1992) The impact of surplus schooling on earnings: Comment. *Journal of Human Resources.* No. 27(4). P. 679–682.
- 11 Cohn E., Khan S.P. (1995) The wage effects of overschooling revisited. *Labour Economics.* No. 2. P. 67–76.
- 12 Cohn E., Ng Y.C. (2000) Incidence and wage effects of overschooling and underschooling in Hong Kong. *Economics of Education Review.* Vol. 19. No. 2. P. 159–168.
- 13 Hartog J., Oosterbeek H. (1988) Education, allocation and earnings in the Netherlands: Overschooling? *Economics of Education Review*ju. No. 7(2). P. 185–194.
- 14 McKinsey Center for Government. *Education to employment: Designing a system that works*. New York: McKinsey Center for Government. 2012.
- 15 Piriya Pholphiriu. Educational Mismatches and Labor Market Outcomes: Evidence from both Vertical and Horizontal Mismatches in Thailand. *Education + Training.* 2017. Vol. 59. Issue 5. doi: 10.1108/ET-11-2016-0173
- 16 Veneri C.M. (1999) Can occupational labor shortages be identified using available data? *Monthly Labor Review.* P. 15–21.
- 17 Dore R.P. *The Diploma Disease: Education, Qualification and Development*, University of London. London, 1976.
- 18 Dolton P., Vignoles A. (2000) The incidence and effects of overeducation in the UK graduate labour market. *Economics of Education Review.* Vol. 19. No. 2. P. 179–198.
- 19 Frenette M. (2004) The overqualified Canadian graduate: the role of the academic program in the incidence, persistence, and economic returns to overqualification. *Economics of Education Review.* Vol. 23. No. 1. P. 29–45.
- 20 Mavromaras K., McGuinness S., Wooden M. (2007) Overskilling in the Australian labour market. *Australian Economic Review.* Vol. 40. No. 3. P. 307–312.
- 21 Sloane P.J., Battu H., Seaman P.T. (1999) Overeducation, undereducation and the British labour market. *Applied Economics.* Vol. 31. No. 11. P. 1437–1453.
- 22 *Образование в Республике Казахстан / Statisticheskij sbornik / na kazahskom i russkom jazykah / Agentstvo po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazakhstan* Bjuro nacional'noj statistiki. – 167 p.
- 23 Bolee 60 kazahstanskih vuzov gotovjat bezrobotnyh. URL: <https://newtimes.kz>
- 24 Nazvany lidery i autsajdery sredi vuzov Kazahstana. URL: <https://kapital.kz>
- 25 Vystuplenie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva na zasedanii Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan. URL: <https://www.akorda.kz> ›
- 26 URL: <https://iac.enbek.kz>. CRTR_Godovoj otchet po rynku truda_sentjabr'_2021.
- 27 OECD Skills Matter: Additional Results from the Survey of Adult Skills. 2019.
- 28 Sharma S., Sharma P. Educational mismatch and its impact on earnings: evidence from Indian labour market. *International Journal of Social Economics.* 2017. Vol. 44. No. 12. R. 1778-1795. URL: <https://doi.org/10.1108/IJSE-05-2016-0134>

B.A. URAZOVA,*¹

m.e.s., senior lecturer.

*e-mail: kabdenova.68@mail.ru

A.A. KIM,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: annakim_2017@mail.ru

G.K. KÜRMANOVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: gulnara.ru@mail.ru

B.B. SUKHANBERDINA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: suhanb@mail.ru

¹West-Kazakhstan Innovative-Technological
University, Kazakhstan, Uralsk

EDUCATIONAL MISMATCH AND THE LABOR MARKET IN KAZAKHSTAN

Abstract

This article analyzes the educational mismatch and its impact on the labor market in the Republic of Kazakhstan based on available data from open sources. An analysis of the literature on education management shows that many countries are studying this problem. Researchers identify such negative effects from educational mismatch as staff turnover, the wrong choice of profession, dissatisfaction with work and earnings. The authors, having studied foreign literature on this issue, suggest using the experience of India as an option to bring education in line with the needs of the labor market. In our opinion, in the Republic of Kazakhstan, serious, systematic studies of educational discrepancy should be carried out by research institutes and government bodies. Using the methodology proposed by R. Verdugo and N. Verdugo by such state bodies as the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, as well as the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, will help to assess the real state of education and the labor market and draw appropriate conclusions to mitigate the discrepancy. Ultimately, Kazakhstan's higher education system must better adapt to the current realities of the labor market. When writing the article, economic and statistical methods, methods of analysis, synthesis, comparison, analogy were used.

Key words: education, quality of education, labor market, mismatch in education, skills, government agencies, knowledge.

Б.А. УРАЗОВА,*¹

Э.Ф.М., аға оқытушы.

*e-mail: kabdenova.68@mail.ru

А.А. КИМ,¹

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: annakim_2017@mail.ru

Г.К. КҰРМАНОВА,¹

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: gulnara.ru@mail.ru

Б.Б. СУХАНБЕРДИНА,¹

К.Э.Н., доцент.

e-mail: suhanb@mail.ru

¹Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық
университеті, Қазақстан, Орал қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ СӘЙКЕССІЗДІГІ ЖӘНЕ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада ашық дереккөздерден алынған деректер негізінде білім берудегі сәйкессіздік және оның Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығына әсері талданды. Білім беруді басқару бойынша әдебиеттерді талдау бұл мәселені көптеген елдердің зерттеп жатқанын көрсетеді. Зерттеушілер білім берудегі

сәйкессіздігінен кадрлардың тұрақтамауы, мамандықты дұрыс таңдамау, жұмыс пен табысқа қанағаттанбау сияқты жағымсыз салдарды анықтайды. Осы мәселе бойынша шетелдік әдебиеттерді зерттей келе, авторлар білім беруді еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкестендіру опциясы ретінде Үндістан тәжірибесін пайдалануды ұсынады. Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасында ғылыми-зерттеу институттары, мемлекеттік органдар тарапынан білімдегі сәйкессіздікке байыпты, жүйелі зерттеулер жүргізілуі тиіс. ҚР Білім және ғылым министрлігі, сондай-ақ ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі сияқты мемлекеттік органдар Р. Вердуго және Н. Вердуго ұсынған әдістемені пайдалануы, білім беру мен еңбек нарығының нақты жай-күйін бағалауға және сәйкессіздікті жеңілдету үшін тиісті қорытындылар жасауға көмектеседі. Сайып келгенде, қазақстандық жоғары білім беру жүйесі еңбек нарығының қазіргі заманғы болмысына жақсы бейімделуге тиіс. Мақала жазу кезінде экономикалық-статистикалық әдістер, талдау, синтез, салыстыру, ұқсастық әдістері қолданылды.

Тірек сөздер: білім беру, білім беру сапасы, еңбек нарығы, білім берудегі сәйкессіздік, дағдылар, мемлекеттік органдар, білім.

МРНТИ 06.73.02
УДК 336.64

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-297-305>

Д.А. АШИРБЕКОВА,*¹

докторант.

*e-mail: 18191187@turan-edu.kz

Г.Ж. НУРМУХАНОВА,¹

д.э.н., профессор.

e-mail: g.nurmukhanova@turan-edu.kz

¹Университет «Туран»

ФИНАНСИРОВАНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ НОВЫХ ВЫЗОВОВ

Аннотация

В данной статье анализируется текущая система финансирования высших учебных заведений и рассматривается мировой опыт, применяемый в других странах. Современное развитие финансирования высшего образования претерпевает изменения в связи с новыми вызовами: усиливается процесс цифровизации; влияние на развитие высшего образования в период пандемии и постпандемии; претерпевает изменения система оплаты труда ученых и профессорско-преподавательского состава; пересматриваются вопросы грантового финансирования; меняется роль вузов в региональной политике. Основной целью данного исследования является изучение вопросов финансирования образования, сравнительный анализ зарубежного и отечественного опыта в данном вопросе. Другие источники финансирования начали преобладать над государственными. Динамичное развитие новых технологий, острая необходимость подготовки квалифицированных работников приводят систему образования к трансформации. Все большее количество вузов выбирают предпринимательское направление, углубляются в изучение науки – все это требует больших финансовых вложений. В связи с вышеупомянутым, учитывая все перечисленные новые вызовы, для полноценного функционирования высших учебных заведений и подготовки высококвалифицированных кадров необходимо увеличение затрат на финансирование вузов. Такие новые тренды в образовании отечественных вузов, как налаживание партнерских отношений между компаниями и вузами, цифровизация и инновации, трансформируют привычную модель высшего учебного заведения. Вузам необходимо непрерывное развитие, изменение учебного процесса и содержания дисциплин, привлечение практиков к обучению, большие вложения в материально-техническую базу вуза. Уменьшение государственных доходов привело к более действенному применению ресурсов и скрупулезному отслеживанию итогов исследований, потому приоритетом для государства является жесткая оценка итогов для их финансирования, а исследования, финансируемые частным сектором, имеют четкие цели.

Ключевые слова: образование, конкурентная способность, анализ, расходы, непрерывное развитие, инновации, финансирование высшего образования, управление.

Введение

Переход к гибкому финансированию со стороны государства основан на потребностях казахстанского рынка труда, который развивается в соответствии с мировыми тенденциями, например, с усилением процессов миграции человеческого капитала, повышением конкуренции со стороны зарубежных ученых и специалистов. Следовательно, для Казахстана необходимо формирование такой модели финансирования, которая будет устремляться к статусу вуза, стимулируя учебное заведение связывать свои возможности с запросами рынка труда.

Финансирование и привлечение в систему высшего образования средств из различных источников – ключевая проблема, так как образование сегодня является отраслью экономики как с точки зрения потребления ресурсов, так и с точки зрения экономического и социального вклада. Следовательно, формирование системы финансирования высшего образования, соответствующей мировым стандартам, обеспечит повышение конкурентоспособности отечественных вузов в контексте их активного рыночного участия.

В связи с приданием вузам самостоятельности и автономии исследование зарубежного опыта финансирования учебных заведений в казахстанской практике будет содействовать рациональному использованию государственных и частных средств, а также динамичному введению инновационных средств и инструментов финансирования.

Итак, функционирование современного университета детерминирует его финансовую самостоятельность и автономию. Основные источники финансирования вузов представлены бюджетными средствами, доходами от платных образовательных услуг, доходами от вузовской науки и инновационной деятельности и прочими доходами.

Основные положения

В первую очередь важной причиной государственного участия в финансировании вузов является тот факт, что образование как проявление общественных потребностей представляет собой социальное благо, финансирование которого полностью за счет рынка не представляется возможным. Поскольку высшее образование как социальное благо – ответственность всех заинтересованных стейкхолдеров, то роль государства здесь очевидна. Тем более что в условиях глобальных вызовов современности и будущего высшее образование призвано нести социальную ответственность за развитие человеческого капитала, формирование глобальных знаний и решение глобальных проблем.

Следующая причина, по которой государство участвует в процессе финансирования высшего образования, определена его функцией регулирования, которая, как демонстрирует мировой опыт, реализуется неэффективно, так как перераспределение доходов в сторону роста частных инвестиций, как правило, обусловлено кризисными явлениями: изменение приоритетов на другие потребности общества, неэффективность фискальной функции и др.

Немаловажное значение имеет и реализация распределительной функции государства, выражающейся в необходимости обеспечения доступности высшего образования для молодежи из незащищенных слоев и с ограниченными возможностями.

При проведении исследования авторами было выявлено, что в Китае государственные вузы координируются правительством за счет значительного финансирования, влияющего на принятие решений университетом. Следовательно, университеты зависимы от финансирования государством.

Например, в Великобритании, Индии доминирует система выделения средств университетам в контексте университетских грантов, что делает университеты сильно зависящими от государственных органов.

Другая модель управления финансированием в вузах распространена в университетах Австралии, США и Канады. Управление осуществляется через попечительские советы, что влияет на большую независимость от государства. Однако усиливается зависимость этих университетов от аккредитационных агентств, которые оказывают влияние на признание степеней и привлечение обучающихся на платной основе. Характерным для этой модели является больший контроль над проводимыми исследованиями и их коммерциализацией.

Модель, основанная на финансировании государством, при этом сосредоточенная на управлении попечителями, реализуется и в европейских университетах. Они сильно зависят от государственного финансирования, плата за обучение не взимается либо взимается ограниченно [1].

В целом университеты мира делятся на три типа: государственные, частные и полуприватные. Например, высока государственная доля: в Австралии – 92%, Греции, Дании и Канаде – 100%, Италии – 80%, Ирландии – 97%, Саудовской Аравии – 95%, Испании – 82%, Швеции и Швейцарии – от 80 до 94% (94%), (80%). Высокая доля обучения в полуприватных вузах наблюдается в таких странах, как Соединенное Королевство – 100% и Латвия – 75%. А к странам, где преобладают независимые частные вузы, следует отнести Бразилию – 75%, Японию – 80% и Корею – 77% [2].

Рисунок 1 – Распределение студентов по видам собственности в мире

Примечание – Источник [2].

Частное высшее образование претерпело значительный подъем во всем мире. Модели финансирования в частном секторе основаны на высокой заинтересованности всех стейкхолдеров, включая обучающихся разных уровней и представителей всего общества. Но роль и влияние государственного финансирования вузов остаются значимыми и для развитых, и для развивающихся стран. Реализация финансовой автономии за последние два десятилетия в Нидерландах, Великобритании способствовала серьезным сдвигам как на законодательном уровне, так и в вопросах регулирования; в Канаде и некоторых штатах Америки большей гибкости и самостоятельности. В европейских вузах инициирован новый подход – «Новое государственное управление» – с целью реструктуризации частных университетов, ориентированной на максимизацию результатов по исследованиям, проводимым университетами, и результатов преподавания. Этот подход позволит университетам самостоятельно определять заработную плату, осуществлять перераспределение расходов с возможностью регулирования временных периодов, заключать договоры и контракты с внешними стейкхолдерами (агентствами, представителями бизнеса), получать и владеть активами, в т.ч. с возникающими долгами [3].

Рисунок 2 – Прием студентов в высшие учебные заведения в странах ОЭСР

Примечание – Источник [2].

Страны, избежавшие государственного регулирования за счет проведенной приватизации сферы высшего образования, имеют низкий уровень присутствия государства в отрасли. В Японии, Южной Корее, Индонезии, Бразилии, Чили, Бангладеш, Индии, на Филиппинах и в Таиланде высока доля частного высшего образования.

Например, в Монголии значительно возросла доля частного образования с 1991 г. В нашей стране наблюдалась аналогичная картина: в 1991–1995 гг. открыто 65 частных вузов [4]. В 2020–2021 учебном году в стране функционируют 129 вузов, 92 из которых являются частными [5].

Исследование показывает, что между частным и государственным образованием в Азии наблюдаются различия: большая доля обучающихся в частных университетах по сравнению с долей самих частных университетов.

При наличии отличительных особенностей по формированию финансовых потоков (доходы-расходы) вузы имеют аналогичные источники доходов:

- ◆ чистый доход от обучения;
- ◆ наличие спонсируемых исследовательских фондов;
- ◆ целевые фонды по реализации проектов;
- ◆ государственные субсидии;
- ◆ гранты частных лиц;
- ◆ независимые источники;
- ◆ вспомогательные услуги.

Формирование расходов осуществляется следующим образом:

- ◆ на заработную плату и стоимость помещений;
- ◆ на научные мероприятия;
- ◆ на профориентационную и агитационную деятельность;
- ◆ на финансовую помощь;
- ◆ на библиотеку, администрацию;
- ◆ на административные, юридические и налоговые услуги, а также на связь с общественностью [6].

Материалы и методы

В данной статье были использованы: сравнительный анализ видов финансирования высших учебных заведений, мониторинг научной литературы; публикации из международных баз цитирования, таких как «Взгляд на образование» ОЭСР, включающий в себя показатели для оценки состояния образования на мировом уровне, анализ результатов деятельности образовательных учреждений и связь этих результатов с вложениями в образование. Также были включены материалы из сети Интернет с особым вниманием к финансированию высших учебных заведений в других странах. Более того, результаты и предложения по совершенствованию системы финансирования, изучены нормативно-правовые акты, регламентирующие методы и методики финансирования, а также государственного регулирования и поддержки образования. Целью представленной статьи является рассмотрение финансирования высшего образования в контексте новых вызовов.

Результаты и обсуждение

На современном этапе, охватывающем десятилетие, наблюдается увеличение затрат при снижении доходов. При этом наблюдается рост стоимости обучения, популярности высшего образования и параллельно снижение государственных доходов. По оценкам компании «Эрнст и Янг» (2018) сообщается, что университеты сталкиваются с финансовыми трудностями. В отчете компании на примере австралийских вузов показано, что преобладающая модель развития университета, основанная на большом учебном и исследовательском потенциале и подкрепленная обширной базой активов, оказывается неустойчивой для большинства университетов. Аудиторская компания «Grant Thornton UK» (2019) уверяет в том, что даже при финансовой устойчивости университетская система Соединенного Королевства может претерпевать нега-

тивные последствия зависимости от определенных источников дохода, развития финансовой структуры, а также от положения на рынке.

Рост стоимости образования в вузах превышает темпы инфляции. И это является закономерным для многих стран. В США, например, оплата за обучение в 1970 г. в государственном учреждении составляла 358 долларов за семестр [6]. Если предположить, что стоимость меняется наряду с инфляцией, то плата за обучение в государственных колледжах в 2021 г. была бы приблизительно около 6000 долларов, а на самом деле она составляет 26,290 долларов США [7].

Также сложившейся тенденцией является тот факт, что в США стоимость высшего образования растет, превышая рост цен в секторе услуг и расходов на здравоохранение [8]. Кроме того, в университетах внедрение новых технологий не сокращает затраты, а увеличивает их [3].

На увеличение затрат влияет и погоня в условиях конкуренции за лучшими образовательными рейтингами. При этом спрос на высшее образование по-прежнему неэластичен касательно цены, так как обучающиеся готовы платить за престижный университет высокую цену. Картину дополняет рост конкуренции за квалифицированные кадры как преподавателей, так и менеджеров образования с высокими зарплатами.

В рамках модели управления и финансирования вузов с участием попечителей, а также администрации, преподавателей и ученых наблюдается медленная реакция на увеличение затрат в отличие от других прибыльных отраслей. В системе образования сокращение расходов и бюджетных средств обычно является прерогативой попечителей и может не рассматриваться другими категориями, если это не касается качества. При этом измерение денежной и профессиональной ценности образования является сложным, так как это зависит от поколений. Ведь эффект от качества образования можно измерить только в период обучения студента, а это увеличивает период анализа затрат и выгод.

Решение о поступлении в университет не связано напрямую с анализом затрат и выгод, а вызвано необходимостью получения диплома для успешной карьеры. Безотносительно к затратам диплом о высшем образовании служит требованием для высокооплачиваемой позиции, что делает его востребованным продуктом.

В процессе исследования стало ясно, что высшее образование – одна из тех отраслей, где более высокая цена может быть выгоднее. Университеты сталкиваются с неопределенностью в отношении общего финансирования на перспективу, что обуславливает их поведение при установлении оплаты обучения в сторону более высокого уровня [8].

Ресурсы частного финансирования для высшего образования включают в себя средства, полученные от пожертвований и благотворительности. Исследование показало, что роль частных финансов в мире отличается.

Так, Бельгия и Исландия имеют высокий уровень государственной поддержки, что не требует большого потока частного финансирования. В то время как в США частные финансы играют важную роль исторически [3].

Сегодня во всем мире проявляется тенденция к увеличению расходов на обучение в вузах, что требует от них поиска диверсифицированных источников доходов. Это позволит снизить зависимость от государственных грантов.

Усиление зависимости от частного финансирования обусловлено неэластичным спросом на образование, увеличением расходов на обучение, стремлением преуспеть в мировых академических рейтингах [9].

При наличии различий зависимости от частного финансирования можно выявить общую тенденцию поиска новых источников дохода, характерную как для стран Европы, так и для постсоветского пространства, стран Восточной Азии. Это прежде всего важная роль государства в финансировании вузов в виде предоставления студенческих ссуд и грантов, несмотря на различия в моделях финансирования, основанных на высоких налогах (скандинавская модель), поддерживаемых за счет «пользовательских» сборов; имеющих прямую зависимость от частного финансирования (японская модель) [10].

Заключение

Исследование зарубежного опыта дает основание полагать, что ключевыми вызовами современного этапа развития финансирования высшего образования в Казахстане становятся следующие:

1. Вузы в новой реальности развития ценностей остаются двигателем развития социума и поставщиком востребованных рынком специалистов (кадров);

2. Пандемия и развитие цифровой экономики спровоцировали новые возможности для желающих получать высшее образование и повлияли на трансформацию системы образования и механизмы ее финансирования.

3. Переход на дистанционный формат обучения и повышение продолжительности жизни способствуют росту заинтересованных в обучении и получении высшего образования людей в любом возрасте.

4. При сложившихся условиях вузы должны быть заинтересованы в предоставлении обучающимся больших возможностей для изучения виртуального мира и стремлении уменьшить риски его влияния.

5. Государство нацелено на содействие университетам, с одной стороны предоставляя им прямую финансовую поддержку, а с другой – развивая их инновационную и коммерческую деятельность.

В связи со всеми перечисленными новыми вызовами, если учесть все вышеперечисленные вопросы, присутствует необходимость увеличения затрат на финансирование вузов.

Такие новейшие тенденции в образовании в отечественных университетах, как установление партнерских связей между вузами и компаниями, цифровая трансформация и новаторство, изменяют традиционную модель высшего образования.

Вузы требуют непрерывного развития, изменения учебных процессов и содержания дисциплин, привлечения практиков к обучению, больших вложений в материально-техническую основу.

Современные вузы должны изменяться в общую научно-образовательную структуру, которая обеспечит осуществление программы государства через создание инновационного продукта. Поэтому делается акцент на рыночное саморегулирование, функционирование той части образовательного процесса, которая не входит в государственные программы, финансируется за счет субсидирования финансового обеспечения государственного задания на оказание государственных услуг.

Расширение финансовой свободы предпринимательства и образования в будущем окажет положительное действие на использование собственных ресурсов, созданных автономными вузами. В таких условиях можно и желательно внедрить механизм смешанного кредитования образовательных учреждений, который предусматривает кредитно-депозитное участие банка в сфере образовательных учреждений с привлечением трех лиц.

Кредитование высшего образования под процент, не превышающей ставку рефинансирования НБРК, позволит не только диверсифицировать источники финансовых ресурсов, удешевить стоимость их привлечения за счет покрытия процентов бюджетными средствами или средствами компании заказчиков, но и превысить мотивацию профессорско-преподавательского состава в получении материального стимула за улучшение качества учебного процесса и стимулировать студента к учебе. Кредитование в высшем образовании под процент, не превышающий рефинансируемую ставку НБРК, позволяет не только дифференцировать финансовые ресурсы, а еще и удешевить их привлечение за счет покрытия процента бюджетными средствами или средствами заказчиков.

В настоящее время важнейшим направлением в совершенствовании финансовых механизмов функционирования высшего образования является повышение автономии учебных заведений, характеризуется самостоятельностью от бюджетных финансирований, самостоятельностью в реализации своей научно-исследовательской политики, а также другими видами деятельности.

Таким образом, оценить действующую систему финансирования предлагается как результат уровня финансовой независимости учебного заведения в течение определенного периода времени.

Финансовая устойчивость университета может быть классифицирована по следующим видам: для достижения достаточного финансового уровня – абсолютная, нормальная, неустойчивая финансовая устойчивость; для низких уровней финансовой стабильности кризисные финансовые состояния в бюджетном и общем недофинансировании.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Устойчивость университетов в отношении модели финансирования системы высшего образования в Республике Казахстан в условиях переходного периода. Научная монография / Али Айт Си Мхамед, Р. Каса, А.К. Сагинтаева, Г. Воссенштейн – Нур-Султан: Nazarbayev University Graduate School of Education, 2018. – 68 с. ISBN 978-601-328-572-6.
- 2 Education at a Glance 2021: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, 2021. – 205 p.
- 3 Alacbay A., Kelchen R., Njoku N.R., Wheelan B.S. The State of Higher Education Finances in 2021. 2021.
- 4 British Library. 2020 Vision Project, Trends in Research and Higher Education. London. 2020.
- 5 Закон.кз, 17.01.2020. Сколько высших учебных заведений действует в Казахстане? Точный адрес статьи: Высшие учебные заведения Республики Казахстан на начало 2020/2021 учебного года
- 6 Martin R. The Revenue-to-Cost Spiral. Raleigh: The John William Pope Center for Higher Education Policy. 2014.
- 7 Hotcourses Russia: Стоимость образования в США. URL: <https://www.hotcourses.ru/study-in-usa/money/tuition-costs-in-the-usa/>
- 8 Douglas J.A., Keeling R. The Big Curve: Trends in University Fees and Financing in the EU and US. Berkeley: Centre for Studies in Higher Education. 2018.
- 9 Salmi J. Higher Education Equity Policies across the Globe // International Higher Education. 2019, no. 98.
- 10 Седаш Т.Н., Каменова Е.А. Анализ мировой и российской практики финансирования высшего образования. 2021.

REFERENCES

- 1 Ustojchivost' universitetov v otnoshenii modeli finansirovanija sistemy vysshego obrazovanija v Respublike Kazahstan v uslovijah perehodnogo perioda. Nauchnaja monografija / Ali Ajt Si Mhamed, R. Kasa, A.K. Sagintaeva, G. Vossenshtejn – Nur-Sultan: Nazarbayev University Graduate School of Education, 2018. 68 p. ISBN 978-601-328-572-6.
- 2 Education at a Glance 2021: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, 2021. 205 p.
- 3 Alacbay A., Kelchen R., Njoku N.R., Wheelan B.S. The State of Higher Education Finances in 2021. 2021.
- 4 British Library. 2020 Vision Project, Trends in Research and Higher Education. London. 2020.
- 5 Zakon.kz, 17.01.2020. Skol'ko vysshih uchebnyh zavedenij dejstvuet v Kazahstane? Tochnyj adres stat'i: Vysshie uchebnye zavedenija Respubliki Kazahstan na nachalo 2020/2021 uchebnogo goda
- 6 Martin R. (2014) The Revenue-to-Cost Spiral. Raleigh: The John William Pope Center for Higher Education Policy.
- 7 Hotcourses Russia: Stoimost' obrazovanija v SShA. URL: <https://www.hotcourses.ru/study-in-usa/money/tuition-costs-in-the-usa/>
- 8 Douglas J.A., Keeling R. (2018) The Big Curve: Trends in University Fees and Financing in the EU and US. Berkeley: Centre for Studies in Higher Education.
- 9 Salmi J. (2019) Higher Education Equity Policies across the Globe // International Higher Education. no. 98.
- 10 Sedash T.N., Kamenova E.A. Analiz mirovoj i rossijskoj praktiki finansirovanija vysshego obrazovanija. 2021.

Д.А. АШИРБЕКОВА,*¹

докторант.

*e-mail: 18191187@turand-edu.kz

Г.Ж. НУРМУХАНОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: g.nurmukhanova@turand-edu.kz

¹«Тұран» университеті

ЖАҢА МІНДЕТТЕР ЖАҒДАЙЫНДА ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Андатпа

Бұл мақалада жоғары оқу орындарын қаржыландырудың қазіргі жүйесі талданып, басқа елдерде қолданылатын әлемдік тәжірибе қарастырылды. Жоғары білім беруді қаржыландырудың бүгінгі күнгі дамуы жаңа міндеттерге байланысты өзгерістерге ұшырауда: цифрландыру процесі күшеюде; пандемия және пандемиядан кейінгі кезеңде жоғары білім берудің дамуына әсер етуде; ғалымдар мен профессор-оқытушылар құрамының еңбегіне ақы төлеу жүйесі өзгерістерге ұшырауда; гранттық қаржыландыру мәселелері қайта қаралуда; өңірлік саясатта ЖОО-лардың рөлі өзгеруде. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – білім беруді қаржыландыру мәселелерін зерттеу, осы мәселе бойынша шетелдік және отандық тәжірибені салыстырмалы талдау. Басқа қаржыландыру көздері мемлекеттен басым бола бастады. Жаңа технологиялардың қарқынды дамуы, білікті жұмысшыларды даярлаудың өзекті қажеттілігі білім беру жүйесін трансформацияға жетелеп отыр. Көптеген университеттер кәсіпкерлік бағытты таңдап, ғылымды тереңірек меңгеруде – мұның бәрі үлкен қаржылық инвестицияларды қажет етеді. Жоғарыда айтылғандарға байланысты, барлық аталған жаңа міндеттерді ескере отырып, жоғары оқу орындарының толыққанды жұмыс істеуі және жоғары білікті кадрларды даярлау үшін ЖОО-ларды қаржыландыру құнын арттыру қажет. Компаниялар мен университеттер арасында серіктестік орнату, цифрландыру және инновациялар сияқты отандық университеттердің білім беруіндегі жаңа үрдістер жоғары оқу орнының әдеттегі үлгісін өзгертуде. Жоғары оқу орындарына үздіксіз дамуды, оқу үдерісі мен пәндердің мазмұнын өзгертуді, практиктерді оқытуға тартуды, жоғары оқу орнының материалдық-техникалық базасына қомақты қаражат салу қажет. Мемлекеттік кірістердің азаюы ресурстарды неғұрлым тиімді пайдалануға және зерттеу нәтижелерін мұқият бақылауға әкелді, сондықтан мемлекет үшін басымдық оларды қаржыландыру үшін нәтижелерді қатаң бағалау болып табылады, ал жеке сектор қаржыландыратын зерттеулердің нақты мақсаттары бар.

Тірек сөздер: білім беру, бәсекеге қабілеттілік, талдау, шығындар, үздіксіз даму, инновациялар, жоғары білімді қаржыландыру, басқару.

D.A. ASHIRBEKOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: 18191187@turand-edu.kz

G.Z. NURMUKHANOVA,¹

d.e.s., professor.

e-mail: g.nurmukhanova@turand-edu.kz

¹Turan University

FINANCING HIGH EDUCATION IN THE CONTEXT OF NEW CHALLENGES

Abstract

This article analyzes the current system of financing higher education institutions and examines the world experience applied in other countries. Today's development of higher education financing is undergoing changes in connection with new challenges: the process of digitalization is intensifying; impact on the development of higher education during the pandemic and post-pandemic; the system of remuneration of scientists and faculty is undergoing changes; issues of grant financing are being reviewed; the role of universities in regional politics is changing. The main purpose of this study is to study the issues of financing education, a comparative analysis of foreign and

domestic experience in this matter. Other sources of funding began to take precedence over the state. The dynamic development of new technologies, the urgent need to train qualified workers are leading the education system to transformation. An increasing number of universities are choosing an entrepreneurial direction, delving into the study of science – all this requires large financial investments. In connection with the above, taking into account all the listed new challenges, for the full functioning of higher education institutions and the training of highly qualified personnel, it is necessary to increase the cost of financing universities. Such new trends in the education of domestic universities as the establishment of partnerships between companies and universities, digitalization and innovation are transforming the usual model of a higher education institution. Universities need continuous development, changes in the educational process and the content of disciplines, the involvement of practitioners in training, large investments in the material and technical base of the university. The decline of government revenues have led to more efficient use of resources and scrupulous tracking of research outcomes, so governments prioritize rigorous outcome assessments for their funding, and privately funded research has clear goals.

Key words: education, competitiveness, analysis, costs, continuous development, innovation, higher education funding, management.

ҒТАХР 06.81.23
ӘОЖ 338.012

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-306-314>

Ж.С. ДЮСЕМБИНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: sajpitin@mail.ru

Л.З. ПАРИМБЕКОВА,²

Э.Ғ.К., доцент м.а.

e-mail: lyazzat-p@mail.ru

Б.Т. БЕЙСЕНГАЛИЕВ,³

Э.Ғ.Д., профессор.

e-mail: beisengaliev@mail.ru

ЛИ ЧОН КУ,⁴

Э.Ғ.К., доцент.

e-mail: tchonli@yahoo.com

¹Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Қазақстан, Семей қ.

²Шәкәрім атындағы университет, Қазақстан, Семей қ.

³Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

⁴Янка Купала атындағы Гродно мемлекеттік университеті, Беларусь, Гродно қ.

БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТТЕРІ НАРЫҒЫ СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫН СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақала білім беру қызметі субъектілерінің нарықтағы өзара әрекеттестігінде стратегиялық менеджмент әдістері мен құралдарын қолданудың шетелдік тәжірибесі мәселелеріне арналған. Бүгінгі таңда жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді дамыту жағдайында білім беру мен бизнесті интеграциялау процестеріне басты назар аударылады. Бұл процесс жоғары білім беру жүйесінде «интеграция», «интернационализация», «жаһандану» сияқты терминдердің дамуымен бірге дамыды, олар жоғары білім беру саласында қабылданатын, бір-біріне қайшы келмейтін синоним терминдерге айналды. Жоғары білімнің жаһандануы мен интернационализациясы дамыған кезде жоғары оқу орнының сапалы және тиімді білім және ғылым институты ретіндегі қызметін дамытуға ықпал ететін өзгерістерді енгізу процесінің, әдістері мен шараларының маңыздылығы артады. Мұқият және тиянақты зерттеу объектісі – бұл оқыту сапасын жақсартуға ықпал ететін ұйымдастырушылық-экономикалық механизм. Интеграциялық процестер – жоғары оқу орындары арасында бәсекелестік ортаны дамытудың алғышарттары, осылайша білім беру мекемелерін басқарудың ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін бизнес-процесс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді, сонымен бірге тек жоғары оқу орнына білім беру қызметінің субъектісі ретінде тән ерекшеліктерді ескеру қажет.

Тірек сөздер: білім беру кеңістігі, университет, халықаралық ұтқырлық, инновациялық университет, студент, студенттік ұтқырлық, жоғары білім.

Кіріспе

Экономикалық дамудың соңғы жиырма жылының ішінде қазақстандық жоғары кәсіптік білім беру жүйесі өзінің терең жаңартылуын қажет ететін бірқатар қиындықтарға тап болды, олардың кейбіреулері әлемдік тенденциялардың салдарынан туындаған экономика мен білімнің дамуына әсер етсе, кейбіреулері тек әлеуметтік-тұрмыстық жағдайларға байланысты болды.

Дамыған елдерде постиндустриалды қоғамға көшу кезіндегі экономиканың инновациялық секторларының жетекші рөлі кәсіптік білім беру жүйесі ұсынатын немесе ұсына алатын

экономикаға қажет кәсіби кадрлар сапасының сәйкессіздігін анықтады. Бұл қарама-қайшылық өсе келе, біз білім беру жүйесінің жалпы дағдарысы мен білім беру парадигмасын өзгерту қажеттілігі туралы жиі еститін болдық. Таза экономикалық тұрғыдан алғанда, бұл мәселе – білім беру мекемесіндегі ғылыми-техникалық және ғылыми-техникалық революциялар жағдайында алынған кәсіби білім, біліктілік пен дағдылар оқыту құнына қарағанда тез ескіре бастады. Білім беру жүйесін толық бюджеттік қаржыландыру жағдайында бұл жағдай білім беру ұйымдарын жаңартуға жеткілікті түрде ынталандырмады, алайда бұл жоғары оқу орындары түлектерінің көбеюі еңбек нарығында кадрлардың жетіспеушілігін төмендетпейтін қайшылықты жағдайға әкелді.

Әдеби шолу

Білім беру жүйесінің жағдайы мен даму перспективаларын бағалау мәселелері, қазіргі жағдайда жоғары білім экономикасының мәселелері, оның нарықпен өзара әрекеттесуі, мамандар мен білікті жұмысшыларға сұранысты болжау мәселелері отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды.

Материалдар мен әдістер

Әлемдік білім кеңістігінің дамуының қазіргі жағдайында университеттердің көпшілігі елдер арасындағы ғылыми, мәдени, әлеуметтік және білім беру байланыстарын дамытуға мүдделі. Бұған 2020 ж. қарай жоғары білімі бар университет түлектерінің 20%-ы шетелде оқу немесе тәжірибеден өту тәжірибесі болады деген мақсат қойған 2011 ж. Еуропалық Одақтың қызметі негізінде бағалауға болады [1].

Трансұлттық интеграция деп аталатын үрдісті атап өткен жөн. Атап айтқанда, осы мәселе бойынша дамушы елдердің жоғары оқу орындарының өнертабысының өсуінің бір белгісі – олар құрған өнеркәсіптік кампустар санының өсуі. Батыс елдерінің оқу орындары филиалдарының кампустары білім беру жүйесінің жаһандануының бірінші толқынды тәсілі ретінде қолданылған болатын, ал қазіргі кезде Ресей, Қытай сияқты дамушы елдер білім беру саласында өз беделдерін жоғарылату үшін студенттік қалашық құрылысын дамыту нәтижесінде шетелдік студенттерді оқуға тартуда [2]. Мысалы, ресейлік жоғары оқу орындары өз филиалдарын бұрынғы кеңестік мемлекеттерде шоғырландырды. Сямень университеті жақында Малайзияда кампус ашқан Қытайдың бірінші университеті болды, ол шетелдік университеттер үшін танымал орын. HSBC Пекин бизнес мектебі (PHBS) Ұлыбританиядағы Оксфорд маңындағы кампусты дамытуда [3]. Мумбай университеті АҚШ-та жаңа кампус құратын орынды белсенді түрде іздеуде [4]. Осылайша, әлемдік тәжірибе дамушы елдерде жоғары білім беру саласындағы интеграциялық үдерістердің күшеюін айқын көрсетіп отыр.

ЭЫДҰ елдерінде білім беру саласындағы интеграциялық процестерге қатысты осы мемлекеттердің саясатын сипаттайтын интеграциялық процестерді басқарудың төрт негізгі механизмі бар.

Негізгі ережелер

Жоғарыда аталған механизмдердің ешқайсысы таза түрінде кездеспейді, және әдетте мемлекеттер олардың комбинациясын қолданады.

Бірінші тәсіл гранттар мен академиялық алмасу бағдарламалары, сондай-ақ жоғары оқу орындарының серіктестігі арқылы отандық және шетелдік студенттер мен ғылыми-зерттеу мұғалімдерінің халықаралық ұтқырлығын дамыту арқылы жүзеге асырылуда. Бұл жағдайда университеттің бәсекелестік артықшылығы емес, басқалармен ұзақ мерзімді серіктестік, халықаралық ынтымақтастық бірінші орынға шығады. Бұл тәсіл шетелдік студенттерді тарту бойынша белсенді науқанды қамтамасыз етпейді, бірақ отандық және шетелдік студенттердің шағын элитасына бағытталған. Үйлестіру әрекеттерінің негізгі бағыты дамуға көмек пен ұлт-

тық геостратегиялық таңдауға бағытталған. Осы ұтқырлықпен студенттер оқу аяқталғаннан кейін салыстырмалы түрде ұзақ уақытқа өз еліне оралуы керек.

Бұл интеграциялық механизмді қолданатын елдер – Жапония, Мексика, Корея және Испания. Соңғы жылдары Жапония мен Корея елдерінде білім беру нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру стратегиясын қабылдауына байланысты шетел студенттерді тарты үдерісі жоғары дамып жатыр.

Сонымен, 2014 ж. қыркүйегінде Жапонияның Білім, Мәдениет, Спорт, Ғылым және Технология Министрлігі (МEXT) «халықаралық ынтымақтастықты арттыру» мақсатында 10 жылдық Top Global University (TGU) бағдарламасы бойынша 37 жапон университетін таңдауды жариялады [5]. Таңдалған университеттердің жыл сайынғы қаржыландыруы әлемдегі үздік 100 университеттің қатарына кіргендер үшін А типті (3,5 млн АҚШ доллары) және инновациялық университеттер үшін В типті (1,4 млн АҚШ доллары) болып бөлінеді. Нәтижесінде, бірнеше университеттер Жапонияның академиялық күнтізбесін әлемнің басқа елдерімен сәйкестендіру үшін жаңа тоқсандық семестр енгізуді жоспарлап отыр, осылайша ағылшын тілінде қос дипломды жаңа бағдарламаларды іске қосуға мүмкіндік береді. Басқа университеттер шетелдік студенттердің санын көбейту үшін жаңа «халықаралық жатақханалар» салуды бастады, сонымен қатар университет ректорларының жаңа мұғалімдерді жалдау және бәсекеге қабілетті жалақы белгілеу туралы өкілеттіктерін кеңейтті.

Жапонияның ұлттық саясаты алдағы онжылдықтарда одан әрі интеграцияға бағыт беретін келесі негізгі жобаларға әкелді: Superior Global University Project (TGUP), Japan Project Reconstruction and TOBITATE! Ертең шетелде оқыңыз».

Жоғары жаһандық университет жобасы (Su-ra guro-bagu daigaku sousei shien) 2014 ж. басталды, 10 жыл ішінде университеттік іргелі реформа арқылы интернационализация процесін жандандыруға бағытталған. Оның мақсаты – ұлттық дамудағы жоғары білімнің рөлін күшейту, жаһандық адам ресурстарын нығайту және әлемдік жоғары білім беру нарығында жапон университеттерінің ашықтығын арттыру.

Жапондық жобаны жаңарту (Daigaku no sekai tenkairyoku kyoka jigyuo) – бұл белгілі бір мақсатты елдер мен аймақтардағы серіктес институттармен шығармашылық бағдарламалар құру арқылы екіжақты және көпжақты ұтқырлықты дамытатын конкурсқа негізделген тағы бір гранттық бағдарлама. 2010 ж. жобада американдық және/немесе Қытай-Корея-Жапония үшбұрышымен көпжақты бағдарламалармен екіжақты бағдарламаларды, содан кейін 2011 ж. АСЕАН елдеріндегі бағдарламаларды құру туралы ұсыныстар берілді, ол студенттер үшін халықаралық ұтқырлық бағдарламаларына (AIMS) айналды. 2012 ж., содан кейін 2013 ж. Ресей мен Үндістанға назар аударды. Қазіргі таңда пилоттық бағдарлама ретінде 55 таңдалған бағдарлама енгізілуде.

Екінші басқару тетігі – таланттар үшін озаттық пен бәсекелестік, жоғары білікті шетелдік мамандар мен дарынды студенттерді тартуға бағытталған. Бұл жағдайда елдер визалық және иммиграциялық заңдарды қолдана отырып, жоғары білімді ілгерілету бағдарламаларынан басқа, стипендия, грант механизмін қолданады. Бұл интеграциялық механизмді жүзеге асыратын елдерге Австрия, Финляндия, Франция, Венгрия, Германия, Ұлыбритания (ЕО елдерінің студенттеріне қатысты), Ирландия, Голландия, Канада, АҚШ (аспиранттарға қатысты) және т.б. кіреді. Бұл елдер халықаралық ынтымақтастық пен алмасуды ұйымдастыруға бағытталған арнайы қорлар немесе орталықтар құрады [6]. Атап айтқанда, Австрияда Австрия алмасу қызметі (ASO) жұмыс істейді, ол Австриядағы жоғары мектептердің бірлескен шешімдерімен құрылған [7]. Бүгінгі күні АСО халықаралық ынтымақтастық саласында ғана емес, сонымен қатар ғылыми зерттеулер мен халықаралық біліммен де айналысады және оған жоғары оқу орындары ғана емес, сонымен қатар басқа да білім беру ұйымдары: колледждер, мектептер кіреді. Францияда 1998 ж. шетелдік студенттер мен ғалымдарға қолдау көрсететін жоғары білім саласындағы халықаралық ынтымақтастық жөніндегі «EduFrance» агенттігі құрылды. Қазіргі уақытта EduFrance құрамында Франциядағы 174 оқу орны бар, оның ішінде 69 университет [8].

Нәтижелер мен талқылау

Интернационализациялаудың ең жаңа және дәйекті ұлттық стратегиялары – Германияның Білім және зерттеу федералды министрлігінің 2008 ж. интернационализация стратегиясы және 2013 және 2014 жж. халықаралық білім туралы интернационализация туралы федералды және жергілікті білім мен ғылым министрлерінің Бірлескен декларациясы [9].

Жалпы алғанда, әр түрлі елдерде қолданылатын жоғары білім саласындағы интеграциялық процестерді басқару тетіктері 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – ЭЫДҰ елдеріндегі интеграциялық процестерді басқару механизмдері

Ел	Қолданылатын бақылау механизмі
Австралия	Табыстың пайда болу механизмі
Австрия	Дарындылық механизмі үшін артықшылық пен бәсекелестік
Біріккен Корольдігі	ЕО студенттері үшін талантты механизмнің артықшылықтары мен бәсекелестігі, ЕО емес студенттер үшін табыс әкелу механизмі.
Германия	Дарындылық механизмі үшін артықшылық пен бәсекелестік
Голландия	Дарындылық механизмі үшін артықшылық пен бәсекелестік
Испания	Өзара ынтымақтастық механизмі
Канада	Дарындылық механизмі үшін артықшылық пен бәсекелестік
Корея	Өзара ынтымақтастық механизмі
Мексика	Механизмі өзара ынтымақтастық, даму механизмі
Норвегия	Дарындылық механизмі үшін артықшылық пен бәсекелестік
Польша	Потенциалды дамыту механизмі
Словакия	Потенциалды дамыту механизмі
АҚШ	Аспирантура студенттері үшін талантты механизмнің артықшылығы мен бәсекелестігі, жоғары оқу орындарының студенттері үшін табыс алу механизмі.
Франция	Дарындылық механизмі үшін артықшылық пен бәсекелестік
Финляндия	Дарындылық механизмі үшін артықшылық пен бәсекелестік
Чех	Потенциалды дамыту механизмі
Швейцария	Дарындылық механизмі үшін артықшылық пен бәсекелестік
Жапония	Өзара ынтымақтастық механизмі
Оңтүстік-Шығыс және Орталық Азия елдері	Потенциалды дамыту механизмі
Ескертпе – [9] дереккөз негізінде құрастырылған.	

Табыс алу тетігі алдыңғы екеуіне негізделген, алайда, сонымен бірге студенттердің ұтқырлығы гранттарсыз ақылы негізде ғана жүзеге асады. Университеттер шетелдік студенттерді өндірістік тәжірибеге тартуға тырысады, осылайша халықаралық білім беру нарығында кәсіпкерлік стратегияны жүзеге асырады. Мұндай тетікті енгізу университеттің жеткілікті жоғары мәртебесімен, оның білім беру бағдарламаларының тартымдылығымен немесе кез келген маркетингтік тәсілдермен мүмкін болады. Бұл тәсілді жүзеге асыратын елдерге Австралия, Ұлыбритания, Жаңа Зеландия және АҚШ кіреді (колледж студенттері үшін).

Австралия мен Жаңа Зеландияда бұл тәсіл үкіметтің қолдауына ие және білім беруді экспортқа шығаруға бағытталған. 2000 ж. Шетелдік студенттерге білім беру қызметі туралы заң (ESOS) және 2007 ж. Білім беру мен оқытудың провайдерлері, шетелдік студенттерге білім беру мен оқытудың ұлттық келісілген гранттары бойынша тіркеуді және шетелдік студенттерді тіркеудің ұлттық тәжірибе кодексі [10]. Бұл елдерде бастапқыда дамып келе жатқан интеграциялық процестер үшінші елдерге көмек ретінде біртіндеп білім беру саудасына айналды. Бұл елдердің университеттері Сингапур, Малайзия, Вьетнам, Оңтүстік Африка сияқты елдерде салалық кампустар мен франчайзинг операцияларын жүргізді [11].

Төртінші потенциалды басқару тетігі – шетелде ғылыми зерттеулерді ынталандыру және елде шетелдік курстар мен оқу орындарын құру. Бұл негізінен дамушы елдерге қатысты. Егер елде жоғары білімнің барлық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті ішкі мүм-

кіндіктер болмаса немесе сапаның ұлттық жүйесі болмаса, трансшекаралық білім беру экономика мен жоғары білім беру жүйесі үшін білім беру мен кадрлық әлеует тұрғысынан оның әлеуетін нығайтуға көмектеседі. Бұл жағдайда мақсат сандық және сапалық болып табылады. Саясаты негізінен білім беру қызметтерінің экспортына бағытталған алдыңғы екі механизмнен айырмашылығы – бұл тәсіл жоғары білім импортына бағытталған.

Интеграциялық процестерді басқарудың бұл тетігі негізінен Таяу Шығыс пен Оңтүстік-Шығыс елдерінде, сондай-ақ Солтүстік Азияда – Малайзия, Гонконг пен Қытай, Сингапур, Индонезия, Вьетнам, Дубай, Катар, Абу-Даби және т.б. бұл стратегия белгілі бір бағыттар бойынша өзінің зерттеу қабілетін нығайтады.

Малайзияның 2020 ж. қарай жоғары дамыған ел болуға ұмтылуы – адами капиталға инвестицияны ұлғайтуға ынталандыру болады. Бұл көзқарас түрлі ресми бағдарламалық құжаттарда көрінеді. Алтыншы Малайзия жоспары жеке секторды Малайзия колледждері мен шетелдік университеттер арасындағы серіктестік арқылы жоғары білім қызметтерін ұсынуға шақырады (Малайзияның интернационализация күн тәртібін ілгерілетудегі маңызды бастама) [12]. Малайзия университеттері мен шетелдік университеттер арасында твиннинг бағдарламалары енгізілді – бұл модель тез дамып келе жатқан елде жоғары білімге сұраныстың өсуін пайдаланғысы келетін шетелдік жеткізушілердің қызығушылығын тудырды. Бұл бағдарламалар Малайзияның көптеген университеттеріне сапаны қамтамасыз ету мен оқыту әдістерін жақсартуға мүмкіндік берді.

Малайзияның жоғары білім берудің ұлттық стратегиялық жоспары (NHESP) 2020 елдің аймақтағы және одан тыс жерлердегі білім жетілдіру орталығына айналу мақсатын айқындайды [13]. Алайда, бұл Малайзияны интернационализациялау стратегиясы елді халықаралық студенттер орталығы ретінде орналастыруға тырысады.

Бұл тәсіл Қазақстан үшін өте қолайлы. Халықаралық ынтымақтастық бағдарламалары үшін ең жақсы университеттерді таңдау және отандық университеттердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру жеке университеттер арасында табиғи бәсекелестік ортаны құруы мүмкін, мысалы, Жапонияда университеттерге автономия берілген кезде байқалды. Қос дипломды бағдарламаларды әзірлеу мүмкіндігі университеттердің имиджін көтеруге қабілетті жетекші маңызды серіктестерді іздеу қажеттілігіне әкелді. Халықаралық нарыққа шығу мүмкіндігі білім сапасын жақсарту және оны әлемдік стандарттарға жақындату қажеттілігін тудырды. Жоғары білім беру саласындағы үш ірі мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыру нәтижесінде Жапония сапалы білім берудің арқасында әлемдік деңгейдегі жоғары білімнің жетекші және беделді жеткізушілерінің бірі бола алды. Бұл тәжірибе Жапониядан қабылдануы керек, себебі бұл шаралар: университеттерге автономия беру, үздік университеттерге мемлекеттік субсидия беру – университеттердегі интеграциялық процестерді басқарудың тиімділігін арттыруға жағдай жасады, бұл білім сапасын жақсартуға ықпал етті.

Оңтүстік Кореяның университеттердің халықаралық рейтингісін жақсарту мақсатында халықаралық басылымдарды көбейту тәжірибесі («әлемдік стандарт») корей ғалымдарының халықаралық дәйексөздер қорындағы жарияланымдарының өсуіне ықпал етті. Мұнда мемлекет сонымен қатар елдің ғылыми интеграциясының дамуына ықпал еткен жоғары оқу орындарын мемлекеттік реттеудің механизмін қолданды. Ғалымдардың әр санатына қойылатын талаптар нөлдік емес импакт-факторы бар басылымдарға қатысты орталықтандырылған түрде анықталған кезде мұндай механизм Қазақстанда белгілі бір дәрежеде жүзеге асады. Алайда, отандық ғылым салыстырмалы түрде төмен деңгейде, ал нәтижеге ұмтылу үшін көптеген отандық ғалымдар «жыртқыш» басылымдардың көлемін ғана арттырады.

Қазақстанда бүгінде жоғары білімге қажеттілікті қанағаттандыру үшін жеткілікті ішкі мүмкіндіктер жоқ, сондықтан трансшекаралық білім жоғары білім тұрғысынан оның әлеуетін нығайтуға көмектеседі. Бір жағынан, Twinning серіктестік бағдарламасын құру шетелдік жоғары оқу орындарынан ұсыныстар импортының ұлғаюына әкелді, бұл Қазақстанға да тән. Алайда, бірінші кезекте, жетекші университеттерден алыс, бірақ табысын ақылы негізде ұлғайтуды көздейтіндер ғана қол жеткізді. Нәтижесінде интеграциялық үдерістердің дамуы сапаны жақсартуға емес, ұсынылатын күмәнді сапалы білім беру қызметтерінің санын арт-

тыруға бағытталады. Мәселе интеграциялық процестерді басқарудың тиімсіздігінде жатыр, бұл кезде университеттер басшылығы ынтымақтастық үшін серіктестердің нақты таңдауын жүргізуі, әрбір әлеуетті шетелдік серіктестен ғылым мен білім саласындағы артықшылықтарды іздеуі және білім сапасын жақсартуға ұмтылуы қажет. Еуропа елдерінің тәжірибесі бастапқыда білім сапасына бағытталған интеграциялық процестерді басқару, сайып келгенде, табыс көзіне айналғанын анық көрсетеді. Бұл ЖОО басшылығы интеграциялық процестерді басқаруға тиісті назар аударуды тоқтатқанын және бәрін өздігінен жіберетінін куәландырады.

Сонымен қатар, қашықтықтан оқытуды дамыту және бірлескен бағдарламаларды әзірлеу сияқты маңызды аспектілерге тиісті назар аударылмағанын атап өткен жөн.

Осылайша, жоғарыда талқыланғандай, университеттерде жоғары білім интеграциясын ілгерілетудің негізгі элементі – институционалдық саясаттың немесе стратегияның болуы болып табылады. Алайда ХАУ зерттеуінің нәтижелері мұндай саясаттың болуына қатысты әлемнің әр түрлі аймақтарындағы ЖОО арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар екенін көрсетеді.

Қазақстанның университеттерінде интеграциялық үдерістерді енгізу тәжірибесі көрсеткендей, қазіргі таңда көптеген университеттер университеттің интеграциялық дамуының елесін жасайды, сонымен бірге бедел мен үлкен кірістерді тарту мүмкіндігін алдыңғы қатарға қояды. Сонымен қатар, кіріс ағынының әсерінен университеттер білім сапасын жоғалтады (көптеген еуропалық университеттер), бұл сайып келгенде университеттің құлдырауына әкеледі және жоғары білімнің маңыздылығына әсер етеді.

Осылайша, әртүрлі елдердің университеттерінде интеграциялық басқару механизмін қолданудың әлемдік тәжірибесін талдау, жалпы алғанда, тиісті қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Жоғары білім берудің барлық деңгейіндегі интеграциялық үдерістердің маңыздылығы жыл сайын артып келеді. Бұған әр түрлі елдердің университеттерінің кең ауқымды қызметі, неғұрлым стратегиялық тәсілдері, жаңа ұлттық стратегиялары мен амбициясы дәлел.

Мұндай процестердің негізгі салдары оқыту мен оқудың сапасын жақсарту, студенттерді жаһанданған әлемде өмір мен еңбекке дайындау болып саналады. Бұл ретте ұлттық деңгейдегі саясат интеграция саласындағы институционалдық механизмнің негізгі сыртқы триггері болып табылады. Алайда, ұлттық стратегиялар әлі жасалмаған кезде де, университеттер интеграциялық процестерді басқарудың өзіндік тетіктерін әзірлеп жатыр. Алайда, ұлттық саясат жасаушылар жалпы көрсеткіштерге негізделген бір мақсатты қолданған кезде, бұл институционалдық стратегиялардың гомогенизациясына әкелуі мүмкін, себебі жоғары оқу орындары өздерінің нұсқауларын дамытудан гөрі ұлттық нұсқауларды ұстануға бейім. Сонымен қатар, индикаторлар қолданылған кезде олар сапалық нәтижелерге емес, сандық көрсеткіштерге назар аударады, бұл оқу, зерттеу және ынтымақтастықтың жоғарылауы тұрғысынан интеграциялық нәтижелерге емес, сандарды көбейтуге институттарға қысым жасайды. Талдау көрсеткендей, көптеген елдерде үкіметтер мен университеттер әлі де автономия мен есептілік арасындағы тепе-теңдікті табуға тырысады, бұл сайып келгенде интеграцияға әсер етеді, себебі ол жоғары білім беруде маңызды бола бастайды. Дәл осындай саясат Қазақстанға тән. Бұл әсіресе Орталық және Шығыс Еуропа мен дамушы елдерде проблемалы.

Ынтымақтастықтан бәсекелестікке ауысу айқын байқалады: дарындылық бәсекесі, халықаралық студенттерді іріктеу, стратегиялық серіктестіктен жоғары жетістікке, рейтинг пен беделге ұмтылу. Еуропада бұл фактор барған сайын айқын бола бастады: демографиялық құлдырау мен ұлттық қаржыландырудың қысқаруы университеттер санының артуының қысқа мерзімді экономикалық пайдаларға ауысуын білдіреді. Еуропадан басқа бұл үрдіс дамушы елдерде одан да айқын байқалады. Студенттерді ұтқырлыққа баулу интеграцияның негізгі аспектісіне айналуға. Нәтижесінде дамушы елдердің шығатын және келген студенттері мен академиктері арасындағы теңгерімсіздік пайда болады, бұл сапа мен беделдің төмендеуіне әкеледі. Бұл арада табыстар мен сәтсіздіктер ұлттық жоғары білім беру жүйесінің күшті және әлсіз жақтарымен байланысты екенін, бұл өз кезегінде әр елдің экономикалық, саяси және әлеуметтік дамуымен байланысты екенін атап өткен жөн.

Қорытындылар мен ұсыныстар

Әлемнің әр түрлі университеттеріндегі интеграциялық процестерді басқару тәжірибесі мемлекет университеттер арасындағы бәсекелестікке әр түрлі ынталандыру мен жағдай жасай отырып, халықаралық деңгейдегі университеттердің интеграциясын дамытуға белсенді түрде қатысатынын айқын көрсетеді. Қолайлы жағдайлар мен мүмкіндіктің болуы, мысалы, университеттің дамуы үшін гранттар алу университеттерді тиімді басқаруға алғышарттар жасайды. Жаһандану үдерістері бір жолмен барлық университеттерді интеграциялық үдерістермен камтиды. Бұл жағдайда университеттердің міндеті – бұл интеграциялық процестерді тиімді басқару және оларды сапалы білімге бағыттау.

Осылайша, жоғарыда аталғандардың барлығы, оның ішінде университеттердегі интеграциялық процестерді басқару тетіктерін қолдану бойынша әлемдік тәжірибені талдау, Қазақстан Республикасындағы осы факторлардың даму жағдайын бағалауды, әр түрлі жағдайларға салыстырмалы талдау жүргізуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Mitchell Nic. Shorter periods abroad could widen student mobility. URL: <https://www.university-worldnews.com> 30.12.2018.
- 2 New sources of cross-border HE are emerging. www.universityworldnews.com 08.08.2017.
- 3 PHBS UK Programs. URL: <http://english.phbs.pku.edu.cn> 30.12.2018.
- 4 Mumbai University hunt for site for a campus in US. URL: <https://timesofindia.indiatimes.com> 30.12.2018.
- 5 Интернационализация высшего образования в странах ОЭСР. ЦЕНТР ОЭСР – ВШЭ. URL: <http://bit.ly> 06.10.2017.
- 6 Internationalization of University Education in Japan // Produced by the Science/ AAAS Custom Publishing Office. 2015. URL: <http://www.sciencemag.org> 08.10.2017.
- 7 JASSO (n.d.). TOBITATE! Study Abroad Japan. URL: <https://tobitate.jasso.go.jp> 11.10.2017.
- 8 Mergner J. Internationalization Strategies in South Korean Higher Education. 2011. URL: <http://essay.utwente.nl> 11.10.2017.
- 9 Konopyanova G., Baikenov Zh., Mambetkazyev K., Brauweiler H.-Ch. World integration tendencies in the higher education sphere // Вестник КазГУ. 2018. No. 3. P. 139–144.
- 10 Краснова Г.А. Интернационализация образования в России и мире // Аккредитация в образовании. – 2016. – № 92. – С. 68–70.
- 11 Зарубежные и российские организации международного сотрудничества и мобильности в области высшего образования. URL: <http://www.rciabc.vsu.ru> 12.01.2018.
- 12 Strategy for the Internationalization of Higher Education Institutions in Finland 2009–2015. URL: <http://planipolis.iiep.unesco.org> 30.12.2018.
- 13 Academy of Finland. Finland's Strategy and Roadmap for Research Infrastructures 2014–2020. URL: <https://www.aka.fi> 30.12.2018.

REFERENCES

- 1 Mitchell Nic. Shorter periods abroad could widen student mobility. URL: <https://www.university-worldnews.com> 30.12.2018.
- 2 New sources of cross-border HE are emerging. www.universityworldnews.com 08.08.2017.
- 3 PHBS UK Programs. URL: <http://english.phbs.pku.edu.cn> 30.12.2018.
- 4 Mumbai University hunt for site for a campus in US. URL: <https://timesofindia.indiatimes.com> 30.12.2018.
- 5 Internacionalizacija vysshego obrazovanija v stranah OJeSR. CENTR OJeSR – VShJe. URL: <http://bit.ly> 06.10.2017.
- 6 Internationalization of University Education in Japan // Produced by the Science/ AAAS Custom Publishing Office. 2015. URL: <http://www.sciencemag.org> 08.10.2017.
- 7 JASSO (n.d.). TOBITATE! Study Abroad Japan. URL: <https://tobitate.jasso.go.jp> 11.10.2017.

- 8 Mergner J. Internationalization Strategies in South Korean Higher Education. 2011. URL: <http://essay.utwente.nl> 11.10.2017.
- 9 Konopyanova G., Baikenov Zh., Mambetkazyev K., Brauweiler H.-Ch. (2018) World integration tendencies in the higher education sphere // Vestnik KarGU. No. 3. P. 139–144.
- 10 Krasnova G.A. (2016) Internacionalizacija obrazovanija v Rossii i mire // Akkreditacija v obrazovanii. No. 92. P. 68–70.
- 11 Zarubezhnye i rossijskie organizacii mezhdunarodnogo sotrudnichestva i mobil'nosti v oblasti vysshego obrazovanija. URL: <http://www.rciabc.vsu.ru> 12.01.2018.
- 12 Strategy for the Internationalization of Higher Education Institutions in Finland 2009–2015. URL: <http://planipolis.iiep.unesco.org> 30.12.2018.
- 13 Academy of Finland. Finland's Strategy and Roadmap for Research Infrastructures 2014–2020. URL: <https://www.aka.fi> 30.12.2018.

Ж.С. ДЮСЕМБИНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: sajpitin@mail.ru

Л.З. ПАРИМБЕКОВА,²

к.э.н., и.о. доцента.

e-mail: lyazzat-p@mail.ru

Б.Т. БЕЙСЕНГАЛИЕВ,³

д.э.н., профессор.

e-mail: beisengaliev@mail.ru

ЛИ ЧОН КУ,⁴

к.э.н., доцент.

e-mail: tchonli@yahoo.com

¹Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Казахстан, г. Семей

²Университет имени Шакарима, Казахстан, г. Семей

³Казахстанский университет экономики, финансов и международной торговли, Казахстан, г. Нур-Султан

⁴Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, Беларусь, г. Гродно

МИРОВАЯ ПРАКТИКА ПРИМЕНЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕМ СУБЪЕКТОВ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам зарубежной практики применения методов и инструментов стратегического управления при взаимодействии субъектов образовательных услуг на рынке. На сегодняшний день при условиях развития высшего и послевузовского образования основное внимание концентрируется на процессах интеграции образования и бизнеса. Данный процесс получил развитие вместе с развитием в системе высшего образования таких терминов, как «интеграция», «интернационализация», «глобализация», которые становятся синонимами, а не противоречащими друг другу терминами, принимаемыми в сфере высшего образования. При развитии глобализации и интернационализации высшего образования повышается значимость процесса исполнения, методов и мер по внедрению преобразований, которые способствуют развитию деятельности высшего учебного заведения как качественного и эффективного института образования и науки. Объектом пристального и тщательного исследования является организационно-экономический механизм, который способствует повышению качества обучения. Интеграционные процессы являются предпосылками развития конкурентной среды среди высших учебных заведений, тем самым позволяя рассмотреть организационно-экономический механизм управления образовательными учреждениями в качестве бизнес-процесса, при этом необходимо учитывать специфические особенности, которые характерны только высшему учебному заведению как субъекту образовательной услуги.

Ключевые слова: образовательное пространство, университет, международная мобильность, инновационный университет, студент, студенческая мобильность, высшее образование.

ZH.S. DYUSEMBINOVA,*¹

PhD.

*e-mail: sajpitin@mail.ru

L.Z. PARIMBEKOVA,²

c.e.s., acting associate professor.

e-mail: lyazzat-p@mail.ru

B.T. BEYSENGALIEV,³

d.e.s., professor.

e-mail: beisengaliev@mail.ru

TCHON LI KU,⁴

c.e.s., associate professor.

e-mail: tchonli@yahoo.com

¹Kazakh Humanitarian and Legal

Innovative University, Kazakhstan, Semey

²Shakarim University, Kazakhstan, Semey

³Kazakh University of Economics,

Finance and International Trade, Kazakhstan, Nur-Sultan

⁴Yanka Kupala Grodno State University, Belarus Grodno

**WORLD PRACTICE OF APPLYING STRATEGIC
MANAGEMENT IN COOPERATION WITH MARKET
SUBJECTS OF EDUCATIONAL SERVICES**

Abstract

This article is devoted to the issues of foreign practice of applying methods and tools of strategic management in the interaction of subjects of educational services on the market. Today, given the development of higher and postgraduate education, the main focus is on the integration of education and business. This process was developed along with the development in the higher education system of such terms as “integration”, “internationalization”, “globalization”, which are becoming synonyms and not contradictory terms adopted in the field of higher education. With the development of globalization and internationalization of higher education, the importance of the implementation process, methods and measures for the implementation of transformations that contribute to the development of the detail of a higher education institution as a high-quality and effective institution of education and science increases. The object of close and thorough research is the organizational and economic mechanism that contributes to improving the quality of education. Integration processes are prerequisites for the development of a competitive environment among higher educational institutions, thereby allowing us to consider the organizational and economic mechanism of managing educational institutions as a business process, while it is necessary to take into account the specific features that are characteristic only of a higher educational institution as a subject of educational services.

Key words: educational space, university, international mobility, innovative university, student, student mobility, high education.

IRSTI 06.77.77
UDC 331

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-315-321>

SH.SH. SHAKUAL,*¹

PhD student.

*e-mail: shshakual@gmail.com

D.I. ZAKIROVA,¹

PhD.

e-mail: ulasdila@gmail.com

¹Turan University, Kazakhstan, Almaty

PROBLEMS OF MATERIAL INCENTIVES FOR THE LABOR OF UNIVERSITY TEACHERS

Abstract

This article aims to study the problems of material incentives for labor in education in the general motivation system of Kazakhstani universities' teaching staff. In current conditions, when there is simultaneously an increase in demand for higher education and a decrease in the social status and prestige of a teacher, the improvement of organizational and economic mechanisms for stimulating the work of the teaching staff should come to the fore. The article analyzes the level of wages in the education system, which for a long time lags behind the average level of wages in the country's economy. This fact significantly undermines the incentives to work in the field of education, which, in turn, determines the quality of education. The limitations of the existing system of material incentives for the work of the teaching staff in modern universities are revealed. The necessity of managing labor motivation based on various types of incentives for teachers to achieve higher and better results of labor activity is shown. The study used secondary statistical data from official sources and traditional methods: graphical, system analysis and synthesis, the method of scientific observation, comparison, etc.

Key words: motivation, material incentives, remuneration, education, higher education, labor motivation, teaching labor.

Introduction

The system of material remuneration for teachers of Kazakh universities is the main external factor in motivating labor, as in any sector of the economy. The stimulating remuneration mechanism is crucial for labor motivation in any economic sector. Traditionally, in an employee's mind, wages are associated with recognising his merits in the organization, indirectly expressing his social status.

The basis of the material remuneration system is the primary wage rates, which are determined by the situation in the sectoral labor market. In addition to the base salary, an essential role in the system of material incentives is played by incentive payments and other monetary rewards aimed at increasing individual labor productivity, designed to interest the employee in improving the socio-economic performance of the organization [1].

The difficulty of applying forms of material incentives in the field of higher education lies in the choice of the adequate criteria for assessing the quality of a teacher's multifaceted work, the creation of an optimal salary structure, the ratio of its fixed and variable parts, the need to ensure a direct relationship between the level of remuneration received and the individual results of the teacher's work.

Materials and methods

Established in the 1990s, the system of remuneration and incentives for the work of a teacher was weakly dependent on its quality, which led to a contradiction between the level of economic and social development: people of a socially significant profession were at a low level of economic development. As a result, the teacher was forced to choose favor of increasing the number of his earnings by taking

on a more significant classroom load, including through part-time jobs. Figure 1 presents data showing that about 16% of teachers in Kazakhstani universities have practiced part-time work over the past twenty years.

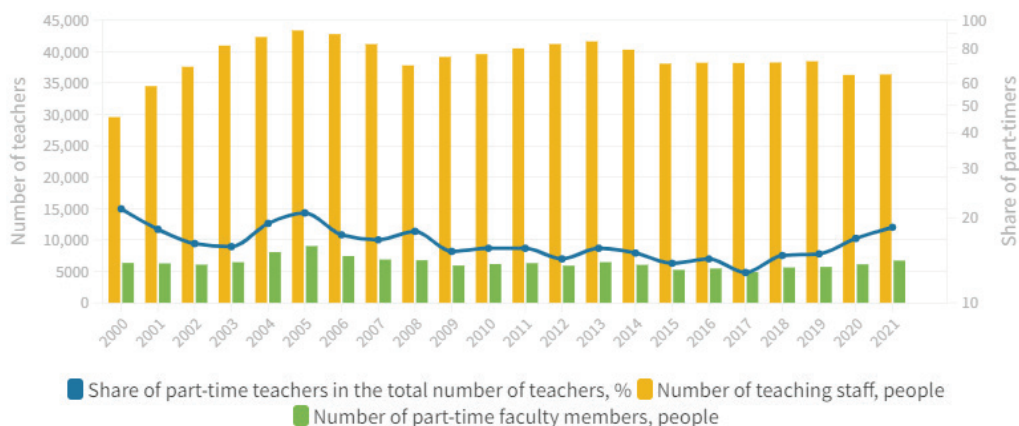

Figure 1 – Dynamics of the number of teaching staff in the universities of Kazakhstan

Note – Compiled by the author based on the source [2].

At the beginning of the 2021–2022 academic year, 36 378 teachers worked in the universities of the Republic of Kazakhstan. 6 729 people worked part-time, which amounted to 18,5%. The increase in the share of part-time workers observed after 2019 (14,9%) may be caused by a forced transition to distance learning and corresponding changes in working conditions.

At present, the amount of remuneration in education in Kazakhstan remains one of the lowest compared to other countries. It means an underestimation of the great social significance of the work of a teacher, as well as the performance of not all economic functions assigned to wages.

Table 1 shows the average annual salary received by professors in selected countries of the world in 2021.

Table 1 – The average annual salary of a professor, USD

No	Country	Salary per year
1	Switzerland	185 000
2	Australia	150 000
3	Netherlands	122 000
4	Great Britain	110 000
5	Denmark	109 600
6	USA	102 400
7	Finland	95 000
8	Canada	93 000
9	Germany	92 000
10	France	82 000

Note – Compiled by the author based on the source [3].

Suppose we calculate the average annual salary of a Kazakh professor in US dollars. It will be about \$10 000, which is much lower than abroad, even considering purchasing power parity.

At the beginning of the 20 century, a professor’s salary was 17–18 times higher than the salary of an industrial worker in the early 1920-s – 4 times [4]. In the period from 1961 to 1991 inclusive, a university professor received a salary 2,5–3 times higher than wages in the industry. However, the purchasing power of his salary was 4,9 times less than at the beginning of the century [5].

At the turn of the 20–21 centuries, workers in the education sector were among the lowest paid, along with workers in science, health, culture and agriculture. This trend continues today in the Republic of Kazakhstan (Figure 2).

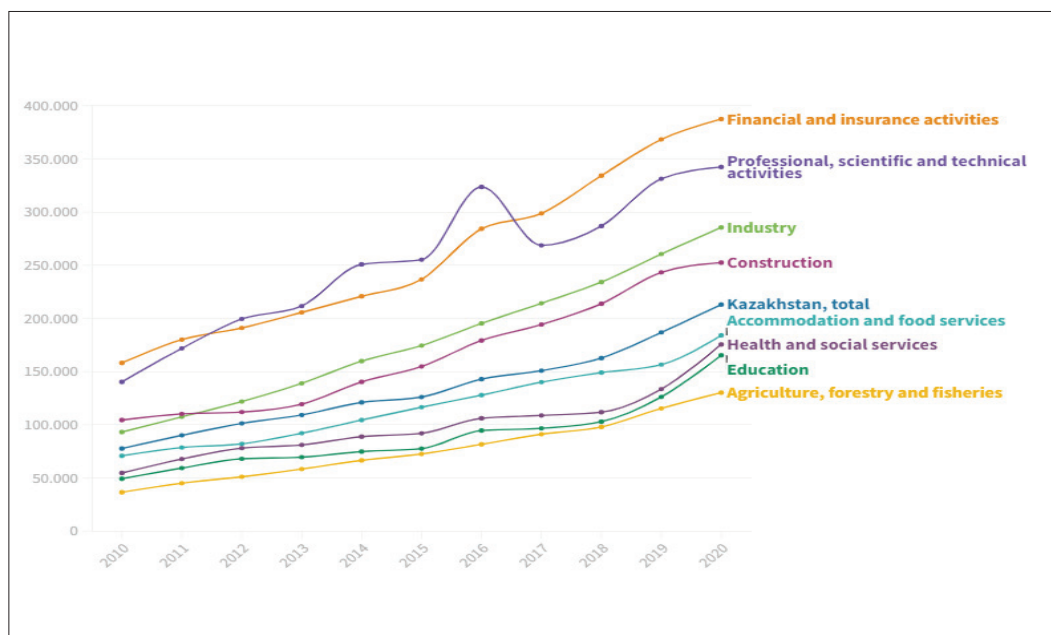

Figure 2 – Change in wages for certain types of economic activity in 2010–2020

Note – Compiled by the author based on the source [2].

Since September 2019, the remuneration of the teaching staff of universities has been increasing annually. Moreover, a minimum wage and a maximum teaching load have been established [6]. However, despite the measures taken, teachers’ salaries are still low.

For January-December 2021, the average monthly nominal wage in the Republic of Kazakhstan was 248 791 tenge. In education, this figure was 205 520 tenge (the ratio was 82,6%) (Table 2).

Table 2 – Dynamics of the average monthly salary in the economy of the Republic of Kazakhstan, tenge

Year	Average monthly salary, total in the Republic of Kazakhstan	Average monthly salary, in education	The ratio of the average monthly salary of education workers to wages in the economy, in %
2010	77610,5	49216	63,4%
2011	90027,9	59220,6	65,8%
2012	101263,3	67931,2	67,1%
2013	109140,8	69484	63,7%
2014	121020,6	74756,1	61,8%
2015	126021	77542	61,5%
2016	142898	94542	66,2%
2017	150827	96612	64,1%
2018	162673	102875	63,2%
2019	186815	126132	67,5%
2020	213003	165292	77,6%

Note – Compiled by the author based on the source [2].

According to Table 2, the enormous gap in the level of wages of workers in education with an average level of wages in the economy of Kazakhstan falls in 2015, when the average monthly wage in education is only 61,5% of the average wage in the country. In subsequent years, there has been a

positive trend in the change in the ratio of wages in the education sector to the average wage in the country's economy.

It should be noted that, according to the data in Table 2, the average annual wage growth rates in the education sector were uneven over the years. However, the increase in the nominal value of the teacher's salary only slightly contributed to its actual market weight growth.

Thus, statistical data analysis allows us to conclude that labor in the education industry, which is extremely important for modern development, is now devalued.

Main provisions

Some shortcomings characterizes the remuneration system used for many years in Kazakhstani universities. It does not perform the critical functions of wages – reproductive and stimulating.

The remuneration system, which is based on distributive relations, is characterized by inflexibility and does not use tools to stimulate quality and productive work. It does not establish a relationship between the amount of remuneration and the results of a particular employee's work. It does not take into account individual differences in the work activity of each teacher, does not take into account the ratio of classroom and extracurricular hours of work, the technology of conducting classroom classes, and the increase in the intensity of the work of a teacher in numerous student groups. Such a remuneration system leads to the establishment of the same salary for workers with different qualifications. It does not consider the entire range of professional activities of a teacher: lectures, practical and laboratory classes, research work, etc.

Thus, the close relationship between the remuneration criteria and individual elements of the employee's income is broken, which reduces the employee's confidence inadequate remuneration of his labor efforts and, as a result, the motivation of his work. The lack of a stable balance between the value of the labor contribution and the level of remuneration creates a feeling among workers in higher education that the system of remuneration and labor incentives is unfair.

The fixed size and teacher remuneration level do not correspond to the labor efforts expended. Its complete abstraction from informal criteria creates incentives for a teacher who performs and reduces his motivation for creative work – mastering advanced teaching technologies and conducting scientific research.

In addition to the accrual of the central element of the teacher's salary, the system of material remuneration of the university provides for the establishment of mandatory payments, which in higher education traditionally include: payments for an academic degree and title, which have a stimulating effect on the motivation of teachers to improve their skills; additional payments for the management of the department, the performance of the duties of the dean, his deputy and others.

The system of material incentives should also include the benefits and privileges provided by the university's management to its staff. It includes providing benefits for the education of family members, the organization of training and advanced training (internships at leading universities in the country and abroad, doctoral studies, sending employees to conferences and seminars), joint holding of significant events, and payments for payments anniversaries and holidays.

It should be noted that a significant drawback of the systems of material incentives used in individual universities is significant differentiation in the level of incentive payments accrued to teachers of various structural divisions of an educational institution. The level of payments for employees of prestigious faculties, as a rule, is much higher than for employees of faculties that are not in demand for the market of educational services, which negatively affects their labor motivation. Moreover, as practice shows, the bonus system is used by far, not in all universities of the country, the payment of bonuses is of a one-time nature and is not always carried out promptly. As a result, the teacher loses the connection between the additional contribution and recognition from the university management. The gap in remuneration of the managerial staff of the university, taking into account the benefits, allowances and privileges and the teacher, reaches a large size, which leads to a decrease in trust and, consequently, the level of controllability of the university staff. In general, the development of the payment and material incentives system is largely constrained by the limited financial resources at the university, which does not allow the management to use the entire range of types and forms of material rewards.

In recent years, various attempts have been made in the country to reduce the impact of unfavorable environmental factors that reduce the level of labor motivation in universities, which is reflected in various national projects and programs that affect the problems of the educational sphere. One of the measures to improve the situation in material incentives for labor was establishing the volume of the teaching load. Now, the maximum amount of one rate should not exceed 680 hours per academic year; the teaching load has been reduced. The change is intended to ensure that the faculty have more opportunities and time to engage in scientific activities [7].

Discussion and results

For the management of universities, this innovation necessitates the development and implementation of new approaches to stimulating the work of staff, in particular, the development of a mechanism for the formation of a variable part of the teacher's salary. Many universities do not currently have a detailed methodology for building economically sound bonus systems, primarily due to the specifics of labor activity in this economic sector. Most of the available applied recommendations for the construction of such systems are characterized by incompleteness and the presence of a significant proportion of non-formalized provisions that make their practical use difficult.

An essential role in the teacher's work motivation system is played by providing a social package that includes a specific list of services, guarantees, and benefits to improve quality of life. Social benefits can be provided both by the state and by the decision of the university management. In the first case, guaranteed social benefits do not play a vital role since they are mandatory for all sectors of the economy. Some universities, depending on their financial capabilities to stimulate effective and high-quality work, can provide: social benefits in monetary terms; empowering the university staff with the right to use the institutions of the social sphere of the university; social assistance to the family of a university employee; providing housing, etc. [8].

However, we note that neither a fixed salary nor allowances, benefits, compensations of a social nature are directly related to the results of the teacher's work. Practically do not depend on how intensively and efficiently he works during the year and, therefore, do not stimulate him to improve their work continuously. The state or a collective agreement guarantees the receipt of the above payments. Their existence only creates a sense of confidence and stability for the employee and plays a positive role in attracting and retaining personnel.

Conclusion

Even though the models of material incentives are an integral part of the entire system of motivation of the organization's personnel and give significant positive results, they are to a certain extent constrained. Over time, the employee becomes accustomed to a particular level of monetary incentives received, which necessitates constant positive reinforcement and requires additional financial costs from the employer.

Moreover, the system of material incentives is effective only in combination with other managerial influences on the motivation of personnel, for example, with a well-functioning system of advanced training. In this case, the use of material incentives is based on decisions in changing the quality of work. Hence, the goal of managing labor motivation in a university should be the optimal combination of both material and moral types of incentives for teachers to achieve high results of labor activity.

REFERENCES

- 1 J. Newstrom. Organizational Behavior: Human Behavior at Work, 13th Edition, McGraw-Hill Education, 2020, p. 554.
- 2 Bureau of National statistics. URL: <https://stat.gov.kz/>.
- 3 10 Countries With The Highest Professor Salaries In The World. URL: <https://naibuzz.com/10-countries-with-the-highest-professor-salaries-in-the-world/>.
- 4 Шипилов. А. Зарплата российского профессора в прошлом, настоящем и будущем // Alma mater (Вестник высшей школы). – 2003. – № 4. – С. 33–42.

5 Плаксий С. Сверхэксплуатация преподавателей – главная угроза высшей школе и развитию России в XXI в. // Alma mater (Вестник высшей школы). – 2004. – № 3. – С. 16–22.

6 Преподавателям вузов увеличили зарплату. URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/98746/prepodavatelyam-vuzov-uvlechili-zarplatu.html>.

7 Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 25 марта 2021 года № 122. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35013157.

8 Гуцу Е.Г., Няголова М.Д., Рунова Т.А. Исследование мотивации трудовой деятельности преподавателя вуза // Вестник Мининского университета – 2018 – Т. 6. – №3(24). DOI: 10.26795/2307-1281-2018-6-3-13

REFERENCES

1 J. Newstrom. Organizational Behavior: Human Behavior at Work, 13th Edition, McGraw-Hill Education, 2020, p. 554.

2 Bureau of National statistics. URL: <https://stat.gov.kz/>.

3 10 Countries With The Highest Professor Salaries In The World. URL: <https://naibuzz.com/10-countries-with-the-highest-professor-salaries-in-the-world/>.

4 Shipilov A. (2003) Zarplata rossijskogo professora v proshlom, nastojashhem i budushhem // Alma mater (Vestnik vysshej shkoly). No. 4. P. 33–42.

5 Plaksij S. (2004) Sverhjekspluatacija prepodavatelej – glavnaia ugroza vysshej shkole i razvitiu Rossii v XXI v. // Alma mater (Vestnik vysshej shkoly). No. 3. P. 16–22.

6 Prepodavateljam vuzov uvlechili zarplatu. URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/98746/prepodavatelyam-vuzov-uvlechili-zarplatu.html>.

7 Prikaz Ministra obrazovanija i nauki Respubliki Kazahstan ot 25 marta 2021 goda No. 122. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35013157.

8 Gucu E.G., Njagolova M.D., Runova T.A. (2018) Issledovanie motivacii trudovoj dejatel'nosti prepodavatelja vuza // Vestnik Mininskogo universiteta. V. 6. No. 3(24). DOI: 10.26795/2307-1281-2018-6-3-13

Ш.Ш. ШАКУАЛ,*¹

докторант.

*e-mail: shshakual@gmail.com

Д.И. ЗАКИРОВА,¹

PhD.

e-mail: ulasdila@gmail.com

¹«Тұран» университеті,

Қазақстан, Алматы қ.

ЖОО ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ ЕҢБЕГІН МАТЕРИАЛДЫҚ ЫНТАЛАНДЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақаланың мақсаты – қазақстандық жоғары оқу орындарының профессор-оқытушылар құрамын ынталандырудың жалпы жүйесінде білім беру саласындағы еңбекті материалдық ынталандыру проблемаларын зерттеу. Жоғары білімге сұраныстың өсуі және оқытушының әлеуметтік мәртебесі мен беделінің төмендеуі байқалатын қазіргі заманғы жағдайларда профессор-оқытушылар құрамының еңбегін ынталандырудың ұйымдастырушылық және экономикалық тетіктерін жетілдіру бірінші кезекке шығуы тиіс. Мақалада ұзақ уақыт бойы ел экономикасындағы жалақының орташа деңгейінен артта қалған білім беру жүйесіндегі еңбекақы деңгейіне талдау жасалды. Бұл факт білім беру саласындағы еңбекке ынталандыруды айтарлықтай төмендетеді, бұл өз кезегінде білім сапасын анықтайды. Қазіргі жоғары оқу орындарында бар профессор-оқытушылар құрамының еңбегін материалдық ынталандыру жүйесінің шектеулілігі анықталды. Еңбек қызметінің жоғары және сапалы нәтижелеріне мұғалімдерді ынталандырудың әртүрлі түрлерін біріктіру негізінде еңбек мотивациясын басқару қажеттілігі көрсетілген. Зерттеу барысында ресми дереккөздерден алынған қайталама статистикалық мәліметтер, сондай-ақ дәстүрлі әдістер: графикалық, жүйелік талдау және синтез, ғылыми бақылау әдісі, салыстыру және т.б. қолданылды.

Тірек сөздер: мотивация, материалдық ынталандыру, еңбекке ақы төлеу, білім беру саласы, жоғары білім, еңбек мотивациясы, оқытушылық еңбек.

Ш.Ш. ШАКУАЛ,*¹

докторант.

*e-mail: shshakual@gmail.com

Д.И. ЗАКИРОВА,¹

PhD.

e-mail: ulasdila@gmail.com

¹Университет «Туран»,

Казахстан, г. Алматы

ПРОБЛЕМЫ МАТЕРИАЛЬНОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ

Аннотация

Целью данной статьи является исследование проблем материального стимулирования труда в сфере образования в общей системе мотивации профессорско-преподавательского состава казахстанских вузов. В современных условиях, когда одновременно наблюдается рост спроса на высшее образование и снижение социального статуса и престижа преподавателя, совершенствование организационных и экономических механизмов стимулирования труда профессорско-преподавательского состава должно выходить на первый план. В статье проанализирован уровень оплаты труда в системе образования, который на протяжении длительного времени отстает от среднего уровня заработной платы в экономике страны. Данный факт значительно подрывает стимулы к труду в сфере образования, который, в свою очередь, определяет качество образования. Выявлена ограниченность существующей в современных вузах системы материального стимулирования труда профессорско-преподавательского состава. Показана необходимость управления мотивацией труда на основе сочетания различных видов стимулирования преподавателей к более высоким и качественным результатам трудовой деятельности. В ходе исследования использовались вторичные статистические данные из официальных источников, а также традиционные методы: графический, системного анализа и синтеза, метод научного наблюдения, сравнения и пр.

Ключевые слова: мотивация, материальное стимулирование, оплата труда, сфера образования, высшее образование, мотивация труда, преподавательский труд.

МРНТИ 06.81.2
УДК 33.2964

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-322-330>

Н.А. ИБАДИЛЬДИН,¹

К.Т.Н.

e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz

А.Е. АРТЫҚБАЕВА,^{*2}

докторант.

*e-mail: artykbayeva.aizhan@gmail.com

¹Astana IT University, Казахстан, г. Нур-Султан

²Satbayev University, Казахстан, г. Алматы

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ ПРИКЛАДНОГО БАКАЛАВРИАТА КАК ПОДХОД К РЕШЕНИЮ ВОПРОСА ЗАНЯТОСТИ МОЛОДЕЖИ (NEET)

Аннотация

Цель статьи – рассмотреть процесс развития образовательной модели прикладного бакалавриата, которая требует дальнейшего развития, так как является новым подходом к решению вопроса занятости молодежи как в зарубежных странах, так и в Республике Казахстан. Были рассмотрены существующие концепции и опыт реализации системы дуального образования по сведениям разных стран. Подробно рассмотрена существующая модель по подготовке специалистов прикладного бакалавриата в Республике Казахстан. Проведен детальный теоретический анализ, показавший сильные и слабые стороны образовательных программ. В работе авторы использовали существующие базы нормативно-правовых актов Республики Казахстан в сфере образования. Помимо этого, произведен количественный анализ реестра образовательных программ НАО «Талап» по зарегистрированным программам прикладного бакалавриата. Выявлены недостатки в вопросах взаимодействия заинтересованных сторон, образовательных структур и предприятий в реализации данной модели. В результате проведенного анализа были выявлены, систематизированы и рекомендованы дальнейшие пути совершенствования системы дуального обучения на уровне прикладного бакалавриата в Республике Казахстан. Дальнейшее внедрение и широкое использование системы дуального образования может помочь в дальнейшем развитии профессионального и послесреднего образования в рамках подготовки по специальности «прикладной бакалавр» в различных отраслях экономики страны. Реализация предлагаемой концепции позволит нивелировать существующую безработицу среди молодежи поколения NEET.

Ключевые слова: образование, дуальная модель, обучение, прикладной бакалавриат, послесреднее образование, занятость молодежи, проектный менеджмент.

Введение

Согласно официальным статистическим данным Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан «Бюро национальной статистики», процент от общего населения в возрасте от 15 до 28 лет, которое также называется NEET (Not in Education, Employment, or Training), в 2020 г. в Республике Казахстан составлял 3,8% [1]. Для решения проблемы с высоким уровнем безработицы среди молодежи и нехваткой квалифицированных специалистов правительства разных стран мира, как и Республика Казахстан, внедряют и развивают различные образовательные модели, такие как модель прикладного бакалавриата, система дуального обучения, корпоративные университеты [2].

С целью решения проблем, стоящих перед казахстанской системой образования, основным документом, регулирующим дальнейшее развитие системы образования, является «Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы», в которой обозначен стратегический план по расширению программ профессионального и послесреднего образования и обучения для поколения NEET [3].

В своем исследовании авторы раскрывают суть применения классической немецкой модели дуальной системы обучения в процессе реализации обучения на уровне послесреднего об-

разования, именуемой также «прикладной бакалавр», которую стали применять другие страны с адаптацией к своим условиям.

В последнее десятилетие частный сектор во многих странах проявляет растущий интерес к квалифицированной и хорошо подготовленной рабочей силе с техническими навыками.

На примере Румынии, в частности, в связи с нехваткой специалистов производственные компании просят Министерство образования этой страны внедрить систему дуального образования. Компании видят преимущества программы для себя в том, что студенты начинают работу как сотрудники начального уровня, которые могут выполнять задачи в соответствии со своими растущими способностями, а по окончании программы компании получают сотрудника, готового к рабочему процессу [4].

Правительство Дании, в свою очередь, рассматривает использование дуальной системы обучения на уровне технического и профессионального образования как ключ к снижению уровня безработицы среди молодого поколения. Причина, по которой Дания очень заинтересована в применении системы дуального образования на уровне технического и профессионального образования, заключается в ее способности обеспечить рынок труда высококвалифицированной рабочей силой, способной адаптироваться к меняющимся условиям применения новых IT-технологий. Кроме того, квалифицированная рабочая сила, получившая образование по системе дуального образования, будет иметь очень высокую мобильность на рынке труда [5].

Российский опыт немного отличается от классической немецкой системы дуального обучения. Стратегия развития региональной системы профессионального образования в России заключается в кластерном подходе, который предполагает создание кластеров в обрабатывающей промышленности, сельском хозяйстве, строительстве, на транспорте, в информационных технологиях и социальных услугах. В каждом кластере назначается уполномоченный координатор от правительства, который отвечает за управление, финансирование, человеческие ресурсы, утверждение и развитие программ профессионального образования [6].

Система профессионального образования все еще меняется и улучшается среди образовательной политики различных стран. Эти изменения требуют модификаций и серьезного участия стейкхолдеров во многих взаимосвязанных областях. Кроме того, не каждая страна и не все заинтересованные стороны могут сразу их принять. Большинство этих изменений происходит на государственном уровне, что требует принятия соответствующих законов и их постепенного внедрения. Эксперты из разных областей исследований по оценке образования предупреждают, что такую разработку сложно реализовать. Более того, то, что кажется быстрым решением в образовании, редко что-либо исправляет, и это никогда не происходит быстро. Это говорит о том, что все тенденции в образовании как в консервативной системе развиваются постепенно, претерпевая в процессе этого различные изменения [7].

Анализируя ситуацию с техническим и профессиональным образованием в азиатских странах, авторы подчеркивают сложную взаимосвязь с социальными подсекторами. Помимо этого, авторами отмечается, что в Азии профессиональное образование в основном управляется государством, базируется на уровне среднего технического образования и систематически недофинансируется, а также имеет плохой имидж и репутацию [8].

Еще один опыт внедрения дуального обучения, близкий к реалиям Казахстана, описан в исследовании М. Оэбен и М. Клумп на примере Туниса. В Тунисе после успешного окончания учебы учащиеся девятого класса имеют возможность выбрать среднее образование, чтобы подготовиться к работе на рынке труда, или имеют право на учебу в университете. Авторы приводят результаты многочисленных качественных исследований и в результате выясняют, что одним из основных препятствий в реализации системы дуального образования являются «политические рамки» и «низкая оценка ТиПО» [9].

Учитывая, что дуальная система образования чаще всего на территории Республики Казахстан применяется на уровне технического и профессионального и/или послесреднего образования, авторы данной статьи рассматривают применение дуального образования на уровне послесреднего образования, где обучающимся на выходе присваивается квалификация «прикладной бакалавр».

В связи с актуальностью вышеизложенного цель и задача теоретического анализа заключаются в определении соотношения имеющихся теоретических разработок по данному вопросу и объективной оценки ранее проведенных исследований в рассматриваемой научно-исследовательской сфере вместе с анализом, обобщением и систематизацией данных дальнего и ближнего зарубежья и изучением практического опыта внедрения прикладного бакалавриата в Республике Казахстан.

Методология исследования

В данной статье авторы использовали теоретический анализ нормативно-правовых актов Республики Казахстан в сфере образования. Далее в исследовании применялись такие методы, как сравнение с зарубежными аналогами, обобщение и систематизация для выработки практических рекомендаций.

Информационной базой исследования послужили нормативно-правовые акты, нормативно-методические документы Министерства образования и науки Республики Казахстан и данные реестра образовательных программ НАО «Талап».

По поручению главы государства с 2011 г. модернизация системы технического и профессионального и/или послесреднего образования, включая дуальное образование и повышение квалификации, была возложена на некоммерческое акционерное общество «Холдинг «Кәсіпқор». Далее в 2019 г. НАО «Холдинг «Кәсіпқор» было переименовано в НАО «Талап» [10].

Анализ нормативно-правовой базы в сфере образования Республики Казахстан в зависимости от содержания подразделяет профессиональные программы на следующие уровни образования: техническое и профессиональное образование; послесреднее образование; высшее образование; послевузовское образование.

Авторы в настоящем исследовании рассматривают понятие «прикладной бакалавриат», которое было внесено в закон «Об образовании» в апреле 2019 г. в следующей редакции: «Прикладной бакалавриат – послесреднее образование, образовательные программы которого направлены на подготовку кадров с присуждением квалификации «прикладной бакалавр». Далее 8 апреля 2021 г. закон «Об образовании» также был дополнен понятием «прикладной бакалавр – квалификация, присуждаемая лицам, освоившим образовательные программы послесреднего образования» [11].

Результаты и обсуждение

Основная часть анализа нормативно-правовых актов была проведена на основании изучения «Классификатора специальностей и квалификаций технического и профессионального, послесреднего образования» [12], который, в свою очередь, показал, что на территории Республики Казахстан программы прикладного бакалавра могут быть реализованы по 110 наименованиям квалификаций по 20 направлениям.

Исходя из представленных данных в рисунке 1 (стр. 325), большее количество квалификаций выделено направлениям «Инженерия и инженерное дело» (30 наименований образовательных программ) и «Архитектура и строительство» (15 наименований образовательных программ). На втором месте по количеству наименований квалификаций находятся направления «Образование» (10 квалификаций) и «Искусство» (11 квалификаций). Все остальные направления имеют менее 10 наименований квалификаций.

Если анализировать соотношение количества наименований квалификаций, отчетливо прослеживается упор на технические специальности в первую очередь. Данный факт авторами считается достаточно логичным, учитывая, что часть программы будет осваиваться студентами на базе предприятий-партнеров.

Вышеуказанный количественный анализ образовательных программ прикладного бакалавриата говорит о предоставлении государством на законодательном уровне обучающимся возможности получения знаний согласно новым инновационным методикам обучения и реализовать плавный переход от обучения к работе, в том числе и к выбранной профессии [13].

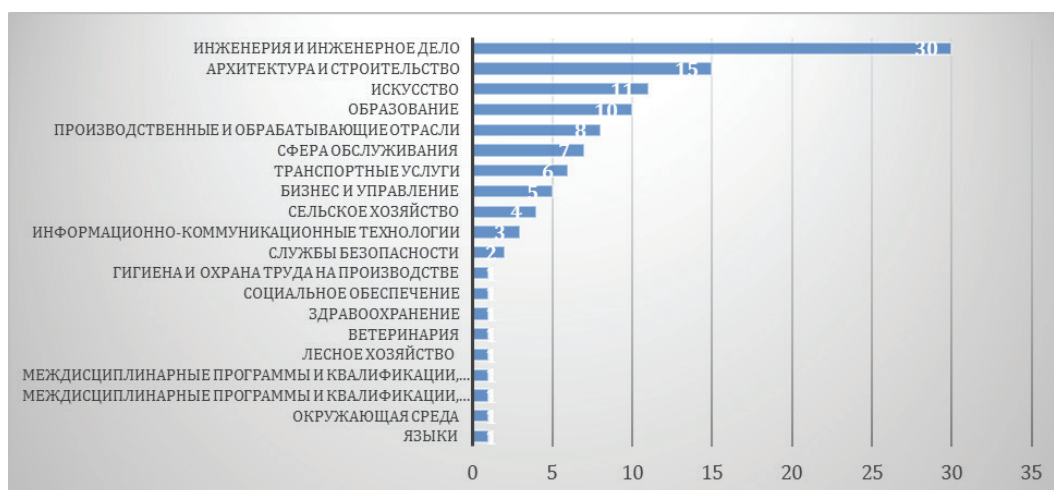

Рисунок 1 – Наименование направлений и количество квалификаций прикладного бакалавра в классификаторе специальностей

Преимуществом прикладного бакалавриата является объединение преимуществ программ технического, профессионального и высшего образования. Изучение и апробация международного опыта внедрения прикладного бакалавриата, построение методики разработки образовательных программ, организация разработки учебных планов и образовательных программ на модульной основе с применением кредитной технологии обучения были поручены НАО «Talar» [14].

Авторы проанализировали реестр образовательных программ НАО «Talar», который, в свою очередь, является единственной электронной информационной средой учета образовательных программ технического и профессионального образования, и произвели SWOT-анализ для определения сильных и слабых сторон программ прикладного бакалавриата (таблица 1).

Таблица 1 – SWOT-анализ программ прикладного бакалавриата

<p>Strengths</p> <ul style="list-style-type: none"> - применение дуальной системы обучения; - образовательные программы прикладного бакалавриата создаются совместно с предприятиями, которые выступают в роли партнера-разработчика 	<p>Weaknesses</p> <ul style="list-style-type: none"> - отсутствие централизованного подсчета кредитов и часов; - формальный подход к заполнению реестра; - грамматические, орфографические и стилистические ошибки
<p>Opportunities</p> <ul style="list-style-type: none"> - уменьшение количества безработных категории NEET; - обеспечение организаций квалифицированной рабочей силой 	<p>Threats</p> <ul style="list-style-type: none"> - слабая профориентационная работа; - низкая репутация ТиПО

Следует отметить, что обучение на уровне прикладного бакалавриата реализуется совместно с предприятиями путем применения дуальной системы обучения. Данный факт подтверждает наполнение реестра образовательных программ НАО «Talar», то есть образовательные программы составлялись совместно с предприятиями, которые были классифицированы как партнеры-разработчики.

Следующий количественный анализ авторами статьи был выполнен на основании данных реестра образовательных программ НАО «Talar», в котором на 2021 г. зарегистрировано всего 4090 образовательных программ по трем уровням образования: квалифицированный рабочий, специалист среднего звена и прикладной бакалавр. Из них по уровню образования прикладной бакалавр зарегистрирован в 40 образовательных программах. Количественный состав наименований программ более подробно изложен в таблице 2 (стр. 326).

Таблица 2 – Зарегистрированные программы в реестре образовательных программ НАО «Talar»

№	Направление	Наименование квалификаций	Количество ОП в реестре
1	Образование	Прикладной бакалавр дошкольного воспитания и обучения	6
2	Образование	Прикладной бакалавр педагогики и методики начального образования	5
3	Образование	Прикладной бакалавр физической культуры	2
4	Образование	Прикладной бакалавр педагогики и методики преподавания казахского языка и литературы	1
5	Образование	Прикладной бакалавр педагогики и методики преподавания иностранного языка	3
6	Образование	Прикладной бакалавр профессионального обучения	1
7	Бизнес и управление	Прикладной бакалавр учета и аудита	3
8	Информационно-коммуникационные технологии	Прикладной бакалавр вычислительной техники и информационных сетей	6
9	Информационно-коммуникационные технологии	Прикладной бакалавр программного обеспечения	2
10	Инженерия и инженерное дело	Прикладной бакалавр электроснабжения	1
11	Инженерия и инженерное дело	Прикладной бакалавр мехатроники	1
12	Инженерия и инженерное дело	Прикладной бакалавр телекоммуникационных систем связи	2
13	Инженерия и инженерное дело	Прикладной бакалавр технического обслуживания, ремонта и эксплуатации автомобильного транспорта	1
14	Архитектура и строительство	Прикладной бакалавр строительства и эксплуатации зданий и сооружений	1
15	Ветеринария	Прикладной бакалавр ветеринарии	1
16	Здравоохранение	Прикладной бакалавр сестринского дела	1
17	Службы безопасности	Прикладной бакалавр пожарной безопасности	1
18	Службы безопасности	Прикладной бакалавр по защите в чрезвычайных ситуациях	1
19	Транспортные услуги	Прикладной бакалавр организации перевозок и управления движением на железнодорожном транспорте	1
	ВСЕГО		40

Учитывая, что в Республике Казахстан население в возрасте 15–28 лет составляет 3,8% от общего числа населения (80 416 человек), наличие 19 зарегистрированных образовательных программ по 40 наименованиям квалификаций (рисунок 2, стр. 327) в реестре образовательных программ НАО «Talar» является недостаточной попыткой вовлечения NEET в образование.

Следует отметить, что в процессе внедрения дуальной системы обучения на разных уровнях заинтересованными сторонами могут быть не только студенты, университеты или предприятия, но и государственные уполномоченные органы, которые также играют важную роль. Самое сложное в этом процессе – налаживание эффективной коммуникации между заинтересованными сторонами [15].

Развитие навыков коммуникации, ориентированных на интересы рынка, повышение востребованности образовательных программ может происходить через использование зарубежного индустриального проектного метода, исходя из выбора целей проектов и средств их достижения с учетом потребностей потенциальных работодателей [16].

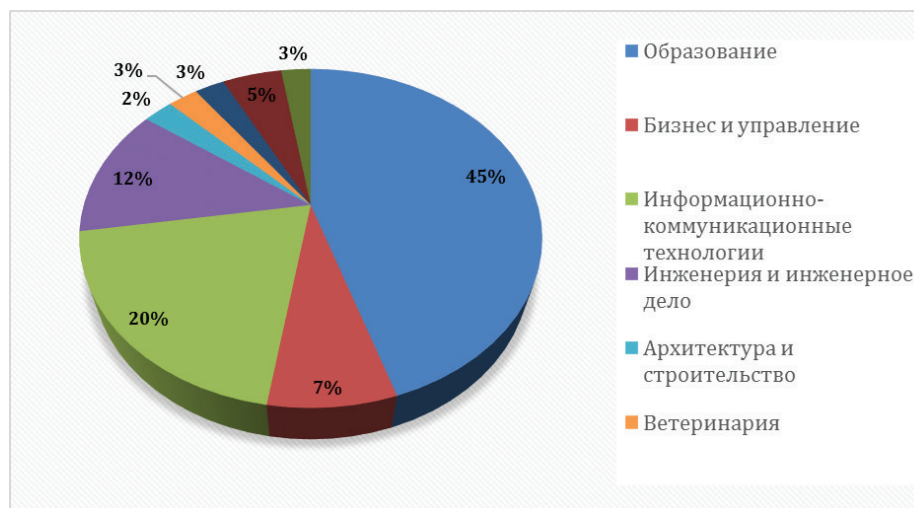

Рисунок 2 – Анализ количества направлений прикладного бакалавриата

Эта функциональная задача может реализовываться некоммерческими организациями для улучшения взаимодействия между учебными заведениями и предприятиями. В профессиональном образовании должны принимать участие как минимум три организации: учебные заведения, предприятия и государственные учреждения [17].

Чтобы помочь обучающимся в установлении связей между их практикой в колледже и компанией-партнером, следует использовать объективный подход, который будет актуален для улучшения ТиПО. В этом случае заинтересованные стороны (государство, школа, компания-партнер) должны сотрудничать друг с другом, несмотря на их социокультурные различия [18].

НАО «Talar» в своей стратегии отмечает, что в период с 2012 по 2019 гг. 1360 руководителей колледжей прошли курсы повышения квалификации по вопросам эффективного управления организацией ТиПО, в том числе в 2017 г. 300 руководителей прошли курсы по системе менеджмента качества в образовании на основе международного стандарта ISO 9000 [14].

Подводя итоги исследований вышеупомянутых авторов и анализируя накопленный опыт в Республике Казахстан, следует отметить, что в системе образования Казахстана роль некоммерческой организации выполняется Национальной палатой предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен».

Выводы

В учебных заведениях Республики Казахстан в настоящее время существует малое количество зарегистрированных, соответственно, и действующих образовательных программ прикладного бакалавриата.

Реализованные мероприятия НАО «Talar» являются хорошей попыткой увеличения управленческих навыков руководителей учебных заведений.

Современные тенденции в экономике требуют повышения организационных навыков у будущих бакалавров, что требует изучения и применения проектного менеджмента.

Для решения проектных и операционных задач рекомендуется открытие проектного офиса на базе НАО «Talar».

В систему образовательных программ учебным заведениям и их партнерам необходимо внести в перечень цикла общеобразовательных дисциплин «ООД блока» предметы по проектному менеджменту.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Статистический сборник «Занятость в Республике Казахстан 2016–2020» // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – С. 166.
- 2 Loboda O., Pozdnyakova I.V. Analysis of the experience of practice oriented graduate training // Sociology and Philosophy. 2015. Vol. 4(39). P. 187–196.

- 3 State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 // Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. 2019. No. 988.
- 4 Pîrlög R., Nuțu I.V., Purcărea A., Vlase A. The necessity of a dual education system for the Romanian automotive industry. Case study: The German dual vocational training // MATEC Web of Conferences. 2017. Vol. 112(08015).
- 5 Koudahl P.D. Vocational education and training: dual education and economic crisis // *Procedia Social and Behavioral Science*. 2010. Vol. 9. P. 1900–1905.
- 6 Dudyrev F., Romanova O., Shabalin A. Dual education in regions of Russia: Models, best practices, growth prospects // *Education studies*. 2018. Vol. 2. P. 117–137.
- 7 Berestova A.V., Lazareva A.V., Leontyev V.V. New Tendencies in Studies within Vocational Education in Russia // *International Journal of Instruction*. 2020. Vol. 13(1). P. 886–900.
- 8 Hummelshein S., Baur M. The German dual system of initial vocational education and training and its potential for transfer to Asia // *Prospects*. 2014. Vol. 44(2). P. 279–296.
- 9 Oeben M., Klumpp M. Transfer of the German Vocational Education and Training System—Success Factors and Hindrances with the Example of Tunisia // *Education Sciences*. 2021. Vol. 11(5). P. 247.
- 10 Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года № 979. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000979> (дата обращения: 04.12.2021)
- 11 Закон «Об образовании» Республики Казахстан от 27 июля 2017 года № 319-III. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ (дата обращения: 04.12.2021)
- 12 Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении Классификатора специальностей и квалификаций технического и профессионального, послесреднего образования» от 27 сентября 2018 года № 500. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017564> (дата обращения: 04.12.2021)
- 13 Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года № 827. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 04.12.2021)
- 14 Стратегия развития некоммерческого акционерного общества «Talar» на 2020–2029 годы. – 2020. URL: <http://kasipkor.kz/?lang=ru> (дата обращения: 04.12.2021)
- 15 Hoidn S., Stastny V. Labor Market Success of Initial Vocational Education and Training Graduates: A Comparative Study of Three Education Systems in Central Europe // *Journal of Vocational Education & Training*. 2021. P. 1–25.
- 16 Казун А.П., Пастухова Л.С. Практики применения проектного метода обучения: опыт разных стран // *Образование и наука*. – 2018. – Т. 20. – № 2. – С. 32–59. DOI: 10.17853/1994-5639-2018-2-32-59
- 17 Wu X., Wang M. Selection of Cooperative Enterprises in Vocational Education Based on ANV // *Educational Sciences: Theory and Practice*. 2018. Vol. 18(5). P. 1507–1515.
- 18 Billet S., Seddon T. Building Community through Social Partnership around Vocational Education and Training // *Journal of Vocational Education and training*. 2006. Vol. 56(1). P. 51–68.

REFERENCES

- 1 Statisticheskij sbornik «Zanjatost' v Respublike Kazahstan 2016–2020» // Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. – P. 166.
- 2 Loboda O., Pozdnyakova I.V. (2015) Analysis of the experience of practice oriented graduate training // *Sociology and Philosophy*. Vol. 4(39). P. 187–196.
- 3 State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 // Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. 2019. No. 988.
- 4 Pîrlög R., Nuțu I.V., Purcărea A., Vlase A. (2017) The necessity of a dual education system for the Romanian automotive industry. Case study: The German dual vocational training // MATEC Web of Conferences. Vol. 112(08015).
- 5 Koudahl P.D. (2010) Vocational education and training: dual education and economic crisis // *Procedia Social and Behavioral Science*. Vol. 9. P. 1900–1905.
- 6 Dudyrev F., Romanova O., Shabalin A. (2018) Dual education in regions of Russia: Models, best practices, growth prospects // *Education studies*. Vol. 2. P. 117–137.
- 7 Berestova A.V., Lazareva A.V., Leontyev V.V. (2020) New Tendencies in Studies within Vocational Education in Russia // *International Journal of Instruction*. Vol. 13(1). P. 886–900.
- 8 Hummelshein S., Baur M. (2014) The German dual system of initial vocational education and training and its potential for transfer to Asia // *Prospects*. Vol. 44(2). P. 279–296.

- 9 Oeben M., Klumpp M. (2021) Transfer of the German Vocational Education and Training System—Success Factors and Hindrances with the Example of Tunisia // Education Sciences. Vol. 11(5). P. 247.
- 10 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 26 dekabrya 2019 goda № 979. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000979> (data obrashheniya: 04.12.2021)
- 11 Zakon «Ob obrazovanii» Respubliki Kazahstan ot 27 iyulya 2017 goda № 319-III. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ (data obrashheniya: 04.12.2021)
- 12 Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii Klassifikatora special'nostej i kvalifikacij tehničeskogo i professional'nogo, poslesrednego obrazovaniya» ot 27 sentyabrja 2018 goda № 500. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017564> (data obrashheniya: 04.12.2021)
- 13 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoy Kazahstan» ot 12 dekabrya 2017 goda № 827. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (data obrashheniya: 04.12.2021)
- 14 Strategiya razvitiya nekommerčeskogo akcionernogo obshhestva «Talap» na 2020–2029 gody. – 2020. URL: <http://kasipkor.kz/?lang=ru> (data obrashheniya: 04.12.2021)
- 15 Hoidn S., Stastny V. Labor Market Success of Initial Vocational Education and Training Graduates: A Comparative Study of Three Education Systems in Central Europe // Journal of Vocational Education & Training. 2021. P. 1–25.
- 16 Kazun A.P., Pastuhova L.S. (2018) Praktiki primeneniya proektnogo metoda obuchenija: opyt raznyh stran // Obrazovanie i nauka. Vol. 20. No. 2. P. 32–59. DOI: 10.17853/1994-5639-2018-2-32-59
- 17 Wu X., Wang M. (2018) Selection of Cooperative Enterprises in Vocational Education Based on ANV // Educational Sciences: Theory and Practice. Vol. 18(5). P. 1507–1515.
- 18 Billet S., Seddon T. (2006) Building Community through Social Partnership around Vocational Education and Training // Journal of Vocational Education and training. Vol. 56(1). P. 51–68.

Н.А. ИБАДИЛЬДИН,¹

Т.Ф.К.

e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz

А.Е. АРТЫҚБАЕВА,^{*2}

докторант.

*e-mail: artykbayeva.aizhan@gmail.com

¹Astana IT University, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Satbayev University, Қазақстан, Алматы қ.

ҚОЛДАНБАЛЫ БАКАЛАВРИАТТЫҢ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ЖАСТАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕСІН ШЕШУДЕГІ ТӘСІЛ РЕТІНДЕ ДАМУЫ (NEET)

Андатпа

Авторлар өз мақаласында қолданбалы бакалавриаттың білім беру моделін дамыту процесін қарастыру мақсатын қояды, ол одан әрі дамытуды талап етеді, өйткені жастарды шет елдерде де, Қазақстан Республикасында да жұмыспен қамту мәселесін шешудің жаңа тәсілі. Түрлі елдердің мәліметтері бойынша қосарлы білім беру жүйесін іске асырудың қолданыстағы тұжырымдамалары мен тәжірибесі қаралды. Қазақстан Республикасында қолданбалы бакалавриат мамандарын даярлаудың қолданыстағы үлгісі егжей-тегжейлі қаралды. Білім беру бағдарламаларының күшті және әлсіз жақтарын көрсететін теориялық талдау жүргізілді. Авторлар Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы нормативтік-құқықтық актілерінің қолданыстағы базаларын пайдаланды. Бұдан басқа, қолданбалы бакалавриаттың тіркелген бағдарламалары бойынша «Талап» КЕАҚ білім беру бағдарламаларының тізіліміне сандық талдау жүргізілді. Осы модельді іске асыруда мүдделі тараптардың, білім беру құрылымдары мен кәсіпорындардың өзара іс-қимылы мәселелерінде кемшіліктер анықталды. Жүргізілген талдау нәтижесінде Қазақстан Республикасында қолданбалы бакалавриат деңгейінде қосарлы оқыту жүйесін одан әрі жетілдіру жолдарын айқындап, жүйелеп, ұсынды. Қосарлы білім беру жүйесін одан әрі енгізу және кеңінен пайдалану ел экономикасының түрлі салаларында «қолданбалы бакалавр» мамандығы бойынша даярлау шеңберінде кәсіптік және орта білімнен кейінгі білім беруді одан әрі дамытуға көмектесе алады. Ұсынылған тұжырымдаманы іске асыру NEET буынының жастары арасында қалыптасқан жұмыссыздықты жоюға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: білім беру, қосарлы модель, оқыту, қолданбалы бакалавриат, орта білімнен кейінгі білім, жастарды жұмыспен қамту, жобалық менеджмент.

N.A. IBADILDIN,¹

c.t.s.

*e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz

YE. ARTYKBAEVA,^{*2}

PhD student.

e-mail: rtykbayeva.aizhan@gmail.com

¹Astana IT University, Kazakhstan, Nur-Sultan

²Satbayev University, Kazakhstan, Almaty

**DEVELOPMENT OF “APPLIED BACHELOR”
PROGRAMS AS AN APPROACH TO SOLVING THE ISSUE
OF YOUTH EMPLOYMENT (NEET)**

Abstract

The authors in their article aim to consider the development of the educational model of “applied bachelor degree”, which requires further development, as a new approach to solving the issue of youth employment, both in foreign countries and in the Republic of Kazakhstan. Existing concepts and experience of the implementation of the dual education system in different countries were considered. The existing model for training specialists of “applied bachelor” in the Republic of Kazakhstan is considered in detail too. A detailed theoretical analysis was carried out, which showed the strengths and weaknesses of educational programs. In their work, the authors used legal acts of the Republic of Kazakhstan in the field of education. In addition, the authors made a quantitative analysis of the register of educational programs of NJSC “Talap”, according to the registered “applied bachelor” programs. During the implementation of the model shortcomings in the interaction between stakeholders, educational structures and enterprises were identified. As a result of the analysis further ways of improving the system of dual education at the level of “applied bachelor” in the Republic of Kazakhstan were identified, systematized and recommended. Further implementation and widespread use of the dual education system can help in the further development of professional and post-secondary education in the framework of training in the specialty “applied bachelor” in various sectors of the country’s economy. The implementation of the proposed concept will make it possible to level the existing unemployment among young people of the NEET generation.

Key words: education, dual model, training, applied baccalaureate, postsecondary education, youth employment, project management.

IRSTI 06.77.64
UDC 331

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-331-336>

S.S. TAMENOVA,*¹

c.e.s., professor.

*e-mail: s.tamenova@turan-edu.kz

A.M. SEKERBAYEVA,¹

PhD student.

e-mail: sekerbayevaagerim@gmail.com

¹Turan University, Kazakhstan, Almaty

STUDY OF KAZAKHSTANI STUDENTS' ENTREPRENEURIAL INTENTIONS

Abstract

The aim of the study is to examine Kazakhstani students' career plans and the primary elements that influence their entrepreneurial inclinations. The Kazakh database GUESSS (Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey) was used in the study. The goal of the GUESSS project is to generate unique and new ideas about student entrepreneurship in the form of academic and practical results. Our study demonstrates that respondents' personal qualities, family and social affiliations, and the university environment all have an effect on students' entrepreneurial inclinations. Kazakhstan participated in the GUESSS international survey three times in 2016, 2018, and 2021 as the primary tool for analysis. The GUESSS national report's key findings from previous years were incorporated. The study thoroughly evaluates the entrepreneurship literature and the factors that influence entrepreneurial intentions. The study's findings evaluated the primary characteristics of Kazakhstani students' entrepreneurial goals in contrast to global trends. Analyzing the critical elements influencing students' career intentions enables institutions to design policies and practices that support the growth of students' entrepreneurial activities. Additionally, the findings of this paper accurately represent the entrepreneurial intentions and ambitions of Kazakhstani university students, both undergraduate and postgraduate. The major findings about the impact of the university environment on students' entrepreneurial objectives, intentions, and motivation are highlighted as well. The study identifies the critical elements for fostering a more supportive and inspiring environment conducive to entrepreneurship in higher education. The university professors, students, and university administrations can benefit significantly from this study, and educational policy administrators and entrepreneurs can greatly improve business-university engagement opportunities.

Key words: education, student entrepreneurship, career intentions, university environment, database, universities, entrepreneurial spirit.

Introduction

As the current study indicates, youth entrepreneurship development involves the implementation of entrepreneurship education's methodologies and content (EC, 2013; Eurofound, 2015; OKO, 2015). As a result, a third purpose has been added to universities' instructional and research mission today – that of the entrepreneur. In order to accomplish a definite purpose, it is vital to establish a future university environment supporting the growth and development of students' entrepreneurial aspirations. In this review, we look at Kazakhstani students' career plans. The paper employs the database results of the GUESSS survey polled in 30 universities of Kazakhstan. The benefit of this study is that it considers both students' short- and long-term career plans.

Literature review

The growing literature on entrepreneurship and entrepreneurial intentions urges us to mention this field's leading research contributions. Generally, there are two main intention-based models for predicting entrepreneurial intentions: Ajzen's theory of planned behaviour (TPB) [1] and Shapero's entrepreneurial event model (SEE) [2] and was improved further by Krueger and his colleagues. Krueger and his coauthors had compared and contrasted two above mentioned models, TBP (theory of planned behaviour) and SEE (Shapero's entrepreneurial event model). In their linear model of

entrepreneurship described by Krueger [3], they revealed that perceived feasibility (self-efficacy, the individual's confidence in successfully tackling entrepreneurial issues) and perceived attractiveness (the individual's willingness to begin entrepreneurial tasks) influence intentions. Whenever we discuss about the intentions, we are to mention the importance of motivational theories rooted in psychology. Motivation can arise from within (intrinsic motivation) or from outside (extrinsic motivation) (extrinsic). Intrinsic motivation refers to intangible motivations that drive an entrepreneur to take action endogenously. The desire for accomplishment, self-actualization, or reciprocity is all examples of intrinsic motivations of this type [4].

Sieger et al. (2016) examine entrepreneurs' social identities. They, too, make use of the GUESSS database and focus on the same concerns about entrepreneurial drive. They develop three components, which they label Darwinian, Communitarian, and Missionary identities, after making certain alterations (such as excluding some items from the analysis). Additionally, they discover considerable regional variations in entrepreneurial identities across Western areas [5].

Methodology

The primary objective of GUESSS is to develop innovative and unique insights into student entrepreneurship through academic and practitioner output.

Numerous scientific issues are examined in detail, including the following:

- ◆ Entrepreneurial goals
- ◆ Emerging entrepreneurialism
- ◆ Expansion and success of new ventures
- ◆ Successive generations of a family enterprise
- ◆ Corresponding influencing factors at many levels, for example:
 - ◆ At the individual level: motivations, preferences, and social identity;
 - ◆ At the family level: familial structure and relationships
 - ◆ At the university level: education in entrepreneurship, entrepreneurial climate, and learning
 - ◆ At the cultural and institutional level

GUESSS collects data in as many nations as possible every two-three years to accomplish the primary objective. This is accomplished through the use of a centrally administered online survey that employs validated and current measurement devices. This enables thorough cross-country and within-country comparisons and analyses. Additionally, GUESSS identifies students who respond to the survey in two distinct waves of data gathering, allowing for longitudinal analysis.

GUESSS addresses a broad range of stakeholders, including students, researchers, businesses, policymakers, and universities.

In 2021, the ninth round of the international longitudinal study of students' entrepreneurial spirit surveyed about 267,000 students from institutions in 58 countries. The Swiss Institute of Small Business and Entrepreneurship at the University of St. Gallen launched the project in 2003. (Switzerland, KMU-HSG). Kazakhstan became a member of this project for the first time in 2016 as a result of the efforts of the Kazakhstan Association of Higher Education and Turan University. Turan University serves as the project's coordinator in Kazakhstan.

This article discusses the findings of the GUESSS Kazakhstan- 2016,2018 and 2021 national surveys, which is are part of a global survey of students' entrepreneurial spirit performed by the University of St. Gallen and the University of Bern (Bern University). The GUESSS project of Kazakhstan in 2021 surveyed 2,791 students. Over 30 universities in Kazakhstan were included in the poll.

Results and discussions

The decision to pursue an entrepreneurial career and the desire to start a business is entirely personal. Economic, historical, cultural, and institutional elements, on the other hand, impact individual desires and stimulate their conversion into acts.

According to the global research GUESSS Report 2021, 18% of students polled expect to pursue entrepreneurial endeavours shortly following graduation [7]. In comparison to the 2016 and 2018

survey data of Kazakhstani students, the trend of entrepreneurial ambitions (i.e. the intention to start a new business) improved dramatically in 2021: the indicators increased from 11.60 to 18.92% [8, 9].

According to global data, more than 32% of students who prefer an entrepreneurial profession five years after graduation prefer an entrepreneurial career – 52.45%, 35.9%, and 29.95%, respectively. Simultaneously, a quarter of all Kazakhstani students surveyed are unsure about their immediate post-graduation plans, let alone five years from now. Following graduation, 18.27% expect to work in an SME with the equivalent of 250 full-time employees for five years before transitioning to an entrepreneurial career.

A study of students’ entrepreneurial goals revealed promising results: 67.4% attempt to start their firm or become self-employed, while 21.8% currently have their own business or work for themselves (Figure 1).

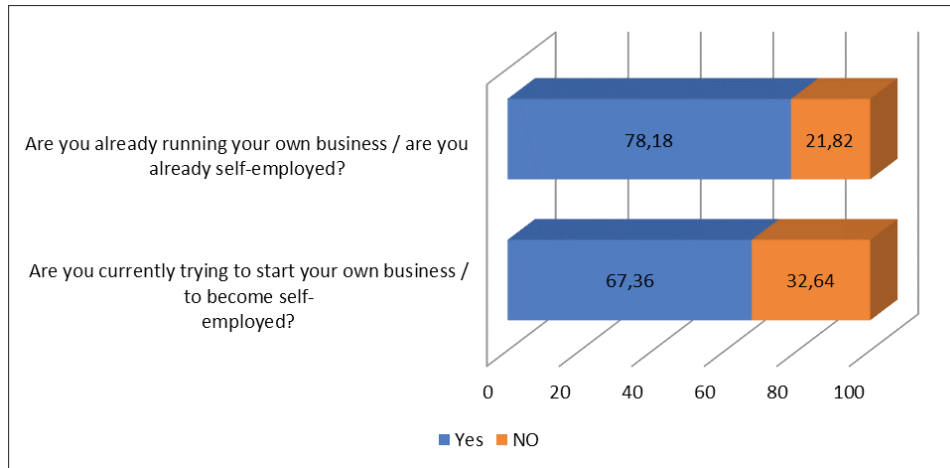

Figure 1 – Entrepreneurial Intention [6]

Three statements were used to assess entrepreneurial intentions: “My professional ambitions are to become an entrepreneur; I will do all possible to start and operate my own business,” and “I am determined to start a business in the future”. Students were asked to evaluate their agreement with these assertions on a seven-point scale ranging from 1 indicating significant disagreement to 7 indicating perfect agreement [10]. Entrepreneurial intention indices were constructed using the responses as the arithmetic mean of all responses. Kazakhstan is ranked third (out of 58 nations) in the index of new and established entrepreneurs in various countries.

It is critical to have a shared institutional environment for universities that supports entrepreneurship. It can be encouraged by instituting programs such as business proposal competitions. Students can receive constructive input from experienced entrepreneurs and participate in the development of business incubators on university campuses and obtain seed money.

Around 46.7% of respondents indicated that the academic environment motivates them to explore new business ideas. The overall atmosphere comprises the teachers’ attitudes, the curriculum, and extracurricular options. Additionally, 42.7% of students believe that the university environment is conducive to entrepreneurship, while 43.5% believe that the university fosters entrepreneurship.

Data obtained in 2021 indicate a decline in these three opportunities (teacher attitudes, curriculum, and extracurricular activities), which may result of the impact of COVID–19 on education, business, and entrepreneurship in general.

The family’s impact is also critical in the development of entrepreneurial thinking in students. The vast majority of students, 87.4 %, indicated that their family members would view their entrepreneurial goals positively (Figure 3, p. 334). The shifting influence of the family demonstrates a positive attitude toward family and social business in Kazakhstan.

The majority of respondents (82.1%) and fellow students indicated that they receive support from close friends (79.7%). Thus, we may conclude that Kazakhstani society, on the whole, views young people’s business goals positively.

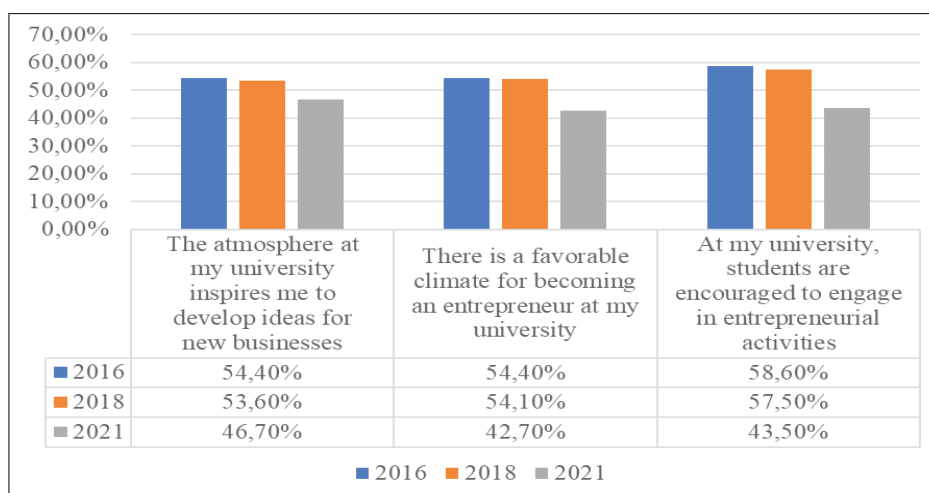

Figure 2 – General atmosphere at university [6]

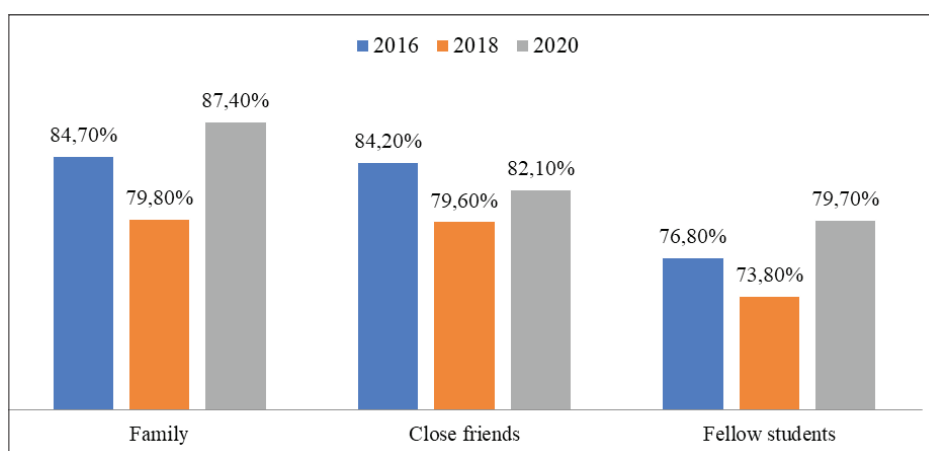

Figure 3 – Perceived positive reaction from the closed community [6]

Conclusion

Increased incentive to start a business has been linked to an increase in the attractiveness of entrepreneurship as a job among the general population and assistance for entrepreneurs through business incubators at universities and government-funded entrepreneurship programs.

Kazakhstan is ranked third (out of 58 nations) in terms of the index of potential entrepreneurs (67.4%) and active entrepreneurs (21.8%).

The index with the highest value is typical of developing countries (Nigeria, Ukraine, Iraq, and Iran), whereas the index with the lowest value is indicative of developed economies (Japan, Switzerland, Germany).

According to the study, between 41% and 47% of Kazakhstani respondents report that the university courses and offers they attended helped them better grasp entrepreneurs' attitudes, values, and motivations, as well as the processes necessary to establish their own business.

The study's findings indicate that entrepreneurship training programs at universities facilitate the process of developing students' entrepreneurial intentions.

The research of the family and sociocultural factors' influence on the development of students' entrepreneurial inclinations reveals a good trend.

By examining students' entrepreneurial goals, it is feasible to improve university policy and practice regarding the entrepreneurial purpose.

REFERENCES

- 1 Ajzen I. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 1991, 50, pp. 179–211.
- 2 Shapero A., Sokol L. The Social Dimensions of Entrepreneurship. In: *Encyclopedia of Entrepreneurship*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1982, pp. 72–90.
- 3 Krueger N., Reilly M.D., Carsrud A.L. Competing models of entrepreneurial intentions. *Journal of Business Venturing*, 2000, 15, pp. 411–432.
- 4 Nuttin J.R. *Future Time Perspective and Motivation: Theory and Research Method*. 1984.
- 5 Sieger P., Fueglistaller U., Zellweger T.M. *Student Entrepreneurship 2016: Insights From 50 Countries*. 2016.
- 6 Tamenova S., Baizyldayeva U., Nurmukhanova G., Razakova D., Turgumbayeva A., Yeralina E., Seitbatkalova A., Zhakhanova Z., Sekerbayeva A. National report GUESSS Kazakhstan – 2021. Almaty: Turan University. 2022. URL: https://www.guesssurvey.org/resources/nat_2021/GUESSS_Report_2021_Kazakhstan.pdf
- 7 Sieger P., Raemy L., Zellweger T., Fueglistaller U., Hatak I. *Global Student Entrepreneurship 2021: Insights From 58 Countries*. St.Gallen/Bern: KMU-HSG/IMU-U. 2021.
- 8 Sudibor O., Turgumbayeva A. *Entrepreneurial Intentions and Behavior of Students attending Kazakhstani Universities. Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey 2016. National Report Kazakhstan*. Almaty: Turan University, 2016.
- 9 Tazabekova K.A., Tamenova S.S., Sudibor O.L., Nurtaeva D.K., Iskakova A.B., Gerasimova N.S., Kuznetsova G.Kh., Nusupekova A.B., Amangeldieva N.S., Nurkeev A.S. National report GUESSS Kazakhstan – 2018. Almaty: Turan University, 2019. 64 p.
- 10 Zellweger T., Sieger P., Halter F. Should I stay or should I go? Career choice intentions of students with family business background. *Journal of Business Venturing*, 2011, no. 26(5), pp. 521–53.

С.С. ТАМЕНОВА,*¹

Э.ғ.д., профессор.

*e-mail: s.tamenova@turan-edu.kz

А.М. СЕКЕРБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: sekerbayevaaigerim@gmail.com

¹«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІПКЕРЛІК НИЕТІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Зерттеудің мақсаты – қазақстандық студенттердің кәсіпкерлік ниетіне әсер ететін мансаптық жоспарларды және негізгі факторларды зерттеу. Зерттеу қазақстандық GUESSS дерекқорын (Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey) қолдану арқылы жүргізілді. GUESSS жобасының мақсаты – академиялық және практикалық нәтижелер түріндегі студенттік кәсіпкерлік туралы бірегей және жаңа білімді қалыптастыру. Біздің зерттеуіміз студенттердің кәсіпкерлік ниетіне респонденттердің тұлғалық ерекшеліктері, отбасылық және әлеуметтік қатыстылығы, университет ортасы әсер ететінін көрсетеді. Талдау жүргізу үшін негізгі деректер базасы – GUESSS халықаралық сауалнамасы, оған Қазақстан 2016 ж., 2018 ж. және 2021 ж. үш рет қатысты. GUESSS ұлттық есебінің осы жылдар ішіндегі негізгі нәтижелері пайдаланылды. Зерттеуде кәсіпкерлік туралы зерттеулерге және кәсіпкерлік ниеттерге әсер ететін факторларға сыни шолу жасалды. Зерттеу нәтижелері бойынша жаһандық үрдістермен салыстырғанда қазақстандық студенттердің кәсіпкерлік ниеттерінің негізгі сипаттамалары анықталды. Студенттердің мансаптық ниетінің негізгі факторларын талдау – студенттердің кәсіпкерлік белсенділігінің дамуына әсер ететін университеттердің саясаты мен практикасын жасауға мүмкіндік береді. Осы зерттеудің нәтижелері қазақстандық жоғары оқу орындары студенттерінің бакалавриатта да, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруде де кәсіпкерліктегі кәсіпкерлік ниеті мен амбициясын жақсы көрсетеді. Сондай-ақ, студенттердің кәсіпкерлік мақсаттарына, ниеттеріне және мотивациясына университет ортасының әсер ету дәрежесі анықталды. Тұтастай алғанда, біздің зерттеулеріміз жоғары оқу орнында кәсіпкер болу үшін неғұрлым қолайлы және шабыттандыратын климатты құруда қандай параметрлер маңызды екенін түсінуімізге көмектеседі. Зерттеу материалдарын ЖОО оқытушылары, студенттер, ЖОО әкімшілігі, білім беру жүйесінің менеджерлері, сондай-ақ кәсіпкерлер бизнес пен ЖОО арасындағы өзара әрекеттестік перспективаларын жақсарту мақсатында пайдалана алады.

Тірек сөздер: білім беру, студенттік кәсіпкерлік, мансаптық ниет, университеттік орта, мәліметтер базасы, ЖОО-лар, кәсіпкерлік рух.

С.С. ТАМЕНОВА,*¹

к.э.н., профессор.

*e-mail: s.tamenova@turana-edu.kz

А.М. СЕКЕРБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: sekerbayevaaigerim@gmail.com

¹Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ НАМЕРЕНИЙ КАЗАХСТАНСКИХ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Целью исследования является изучение карьерных планов и основных факторов, влияющих на предпринимательские намерения казахстанских студентов. Исследование проведено с использованием казахстанской базы данных GUESSS (Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey). Основной целью проекта GUESSS является генерация уникальных и новых знаний о студенческом предпринимательстве в форме академических и практических результатов. Наше исследование показывает, что личностные характеристики респондентов, семья и социальная принадлежность, университетская среда влияют на предпринимательские намерения обучающихся. Основной базой данных для проведения анализа является международный опрос GUESSS, в котором Казахстан участвовал три раза: в 2016 г., 2018 г. и 2021 г. Были использованы ключевые результаты национального опроса GUESSS за эти годы. В исследовании представлен критический обзор исследований о предпринимательстве и факторов, влияющих на предпринимательские намерения. По результатам исследования определены основные характеристики предпринимательских намерений казахстанских студентов в сравнении с глобальными тенденциями. Анализ ключевых факторов карьерных намерений обучающихся позволяет разработать политику и практику университетов, влияющих на развитие предпринимательской активности студентов. Результаты данного исследования хорошо отражают предпринимательские намерения и амбиции в предпринимательстве студентов казахстанских вузов как в бакалавриате, так и в послевузовском образовании. Также определена степень влияния университетской среды на предпринимательские цели, намерения и мотивацию студентов. В целом исследование дополняет понимание того, какие параметры важны для создания более благоприятного и вдохновляющего климата в высших учебных заведениях для того, чтобы стать предпринимателем. Материалы исследования могут использовать преподаватели вуза, студенты, администрация вузов, менеджеры системы образования, а также предприниматели в целях улучшения перспектив взаимодействия бизнеса и вуза.

Ключевые слова: образование, студенческое предпринимательство, карьерные намерения, университетская среда, база данных, вузы, предпринимательский дух.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Туран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 526 от **25.06.2021 г.**
«О внесении дополнений в приказ № 52 от 28 января 2021 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Туран» университетінің хабаршысы» размещен в Научной электронной библиотеке (г. Москва, Российская Федерация) в открытом доступе для читателей и включен в аналитическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) с целью предоставления возможности поиска, просмотра и использования материалов научного журнала в информационных, научных и учебных целях (договор № 361-06/2016 от 16.06.2016 г.)

Регистрация пользователя в Научной электронной библиотеке является **необходимым условием** для получения доступа к полным текстам публикаций, размещенных на платформе eLIBRARY.RU

**Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

ОҚЫРМАНДАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілді, «Экономика» саласы.

(«Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынатын ғылыми баспалар Тізбесін бекіту туралы» 2021 жылғы 28 қаңтардағы № 52 бұйрығына толықтырулар енгізу туралы» ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің **25.06.2021 ж.** № 526 бұйрығы)

«Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы оқырмандар ашық қол жеткізе алатын Ғылыми электронды кітапханаға (Мәскеу, Ресей Федерациясы) енгізілді және ғылыми журналдардың материалдарын ақпараттық, ғылыми және білім беру мақсаттарында іздеу, көру және пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін Ресейлік ғылыми дәйексөз алу индексі (РИНЦ) аналитикалық базасына енді (Келісімшарт № 361-06 / 2016 ж. 16.06.2016 ж.).

eLIBRARY.RU платформасында жарияланған жарияланымдардың толық мәтініне қол жеткізу үшін Ғылыми электронды кітапханаға пайдаланушының тіркелуі қажетті шарт болып табылады.

**Ғылыми электронды кітапхана eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

INFORMATION FOR READERS

The scientific journal “Bulletin of Turan University” is in the list of scientific publications recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity, the branch “Economy”

(by the order of the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan №. 526 from **25.06.2021** “On Amendments to Order No. 52 from January 28, 2021” On Approval of the List of Scientific Publications Recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity”)

The scientific journal “Bulletin of Turan University”, hosted in the Scientific electronic library (Moscow, Russian Federation), is free to readers and included in the analytical database “Russian science citation index” (RSCI) with the aim of providing search, view and use materials of scientific journal in for information, research and education (contract №.361-06/2016 from 16.06.2016)

User registration in the Scientific electronic library is **a necessary condition** to gain access to the full text publications hosted on the eLibrary platform.RU

Scientific Electronic Library eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **8** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ** и **УДК**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (7–8 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 10–15 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (200–250 слов, 14 кегль) на трех языках, в котором указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, основные положения, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Редакционная коллегия

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://vestnik.turan-edu.kz/>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **8 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **ҒТАМИ** және **ӘОК** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (7–8 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстінгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 10-15 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация** - <http://www.translit.ru>) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (200–250 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, негізгі ережелер, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Редакциялық алқа

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL “BULLETIN OF TURAN UNIVERSITY”

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed 8 pages.

IRSTI and **UDC** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the * sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **keywords** (7-8 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 10-15 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (200-250 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, keywords, introduction, main provisions, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e-mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Editorial board

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**
Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Туран»
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.
Тел.: 260-40-18, 260-70-00
E-mail: maya60@list.ru;
m.zhuikova@turand-edu.kz;
vestnik@turand-edu.kz
Сайт: <https://vestnik.turand-edu.kz/>

ҚҰРМЕТТІ ЖАЗЫЛУШЫЛАР!

Біздің индекс: **75665**
Жазылу құны 3 айға – **460 теңге**

Негізін қалаушы: «Туран» университеті
Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А.
Тел: 260-40-18, 260-70-00
E-mail: maya60@list.ru;
m.zhuikova@turand-edu.kz;
vestnik@turand-edu.kz
Сайт: <https://vestnik.turand-edu.kz/>

DEAR READERS!

Our index: **75665**
Subscription cost for 3 months – **460 tg**

Founder: Turan University
16 A Satpaev ave., Almaty
Tel: 206-40-18, 260-70-00
E-mail: maya60@list.ru;
m.zhuikova@turand-edu.kz;
vestnik@turand-edu.kz
Website : <https://vestnik.turand-edu.kz/>

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
Ғылыми журнал
№ 1 (93) 2022 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»
Научный журнал
№ 1 (93) 2022 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.
Корректор: Скуратова И.М.

Подписано в печать 17.03.2022 г.
Бумага офсетная № 1,62 x 84/16. Плотность 80 г/м².
Усл.печ.л. 43,0 Уч.изд.л. 44,7. Тираж 500 экз.
Заказ № 363

Адрес редакции:
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

Отпечатано в ТОО «Технология изображений».
г. Алматы, ул. Нурмакова, 30, офис 2
Тел.: 258-48-02, 250-96-69.